

Den Neder-landschen herbarius ofte, kruid-boek der voornaamste kruiden, tot de medicyne, spys-bereidingen en konst-werken dienstig ... / [Steven Blankaart].

Contributors

Blankaart, Steven, 1650-1702.

Publication/Creation

Amsterdam : Jan ten Hoorn, 1698.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/afuwp74k>

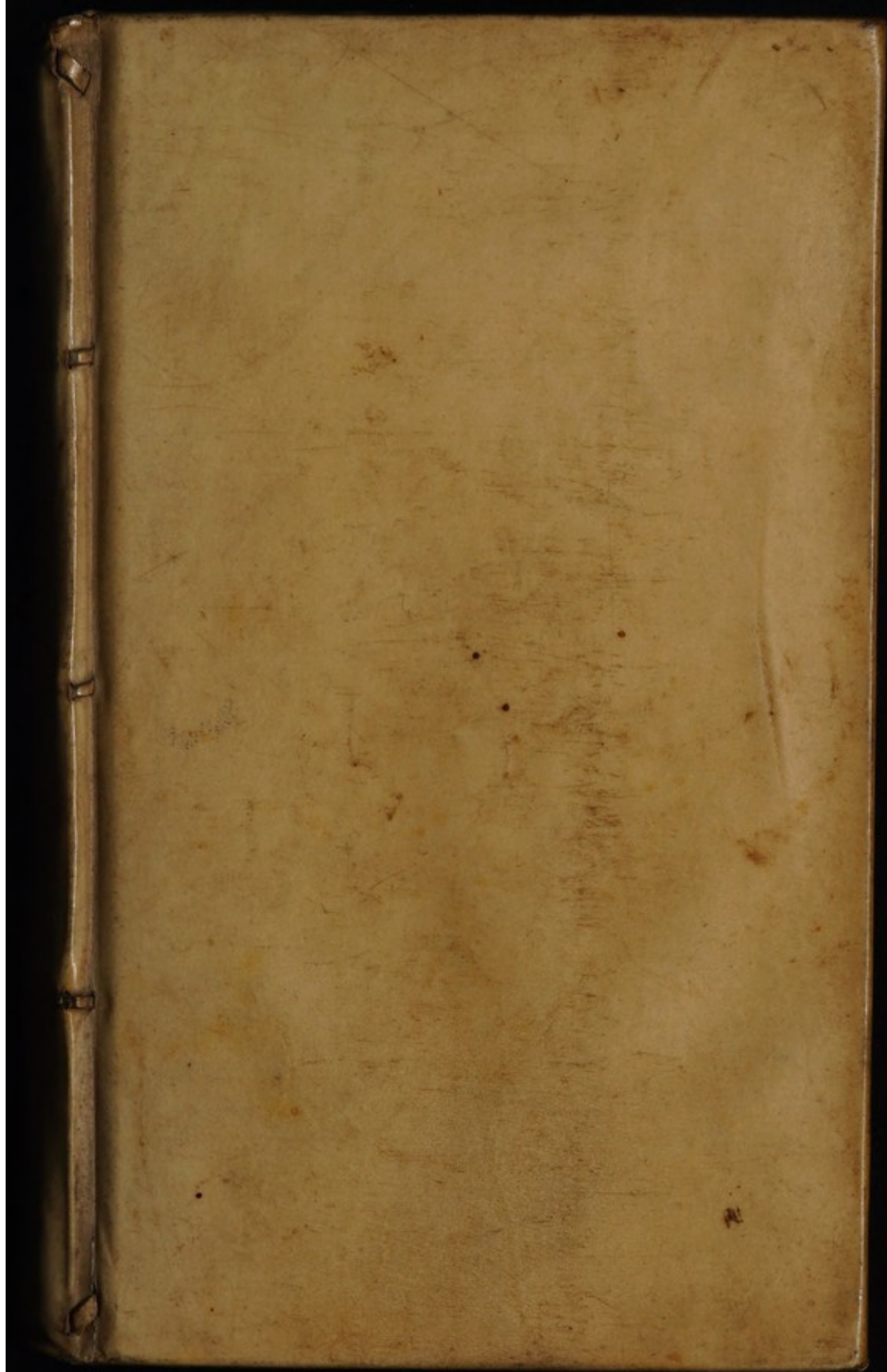
License and attribution

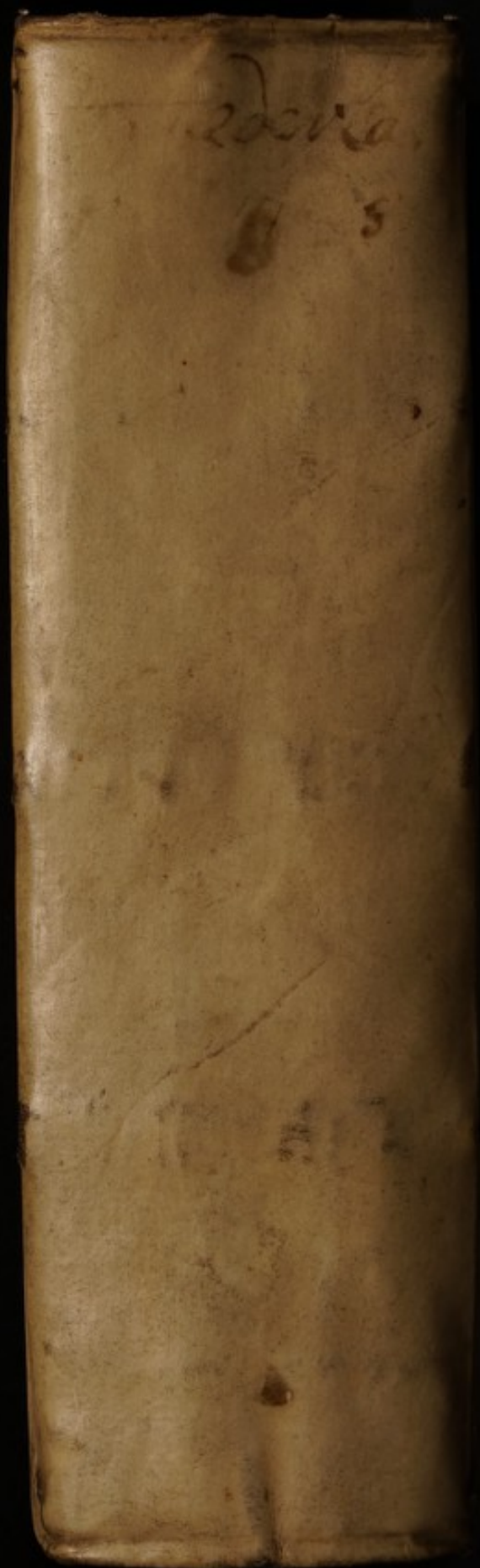
This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

B.b.

Cal. Cal.

N. XN

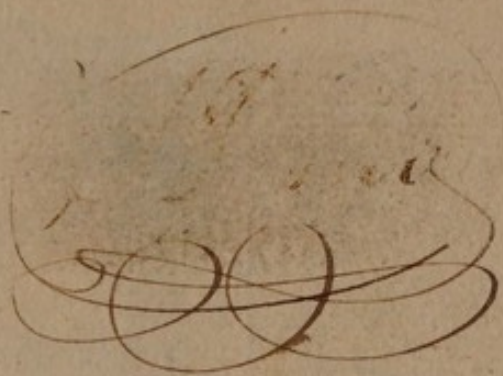
coll.

17/6

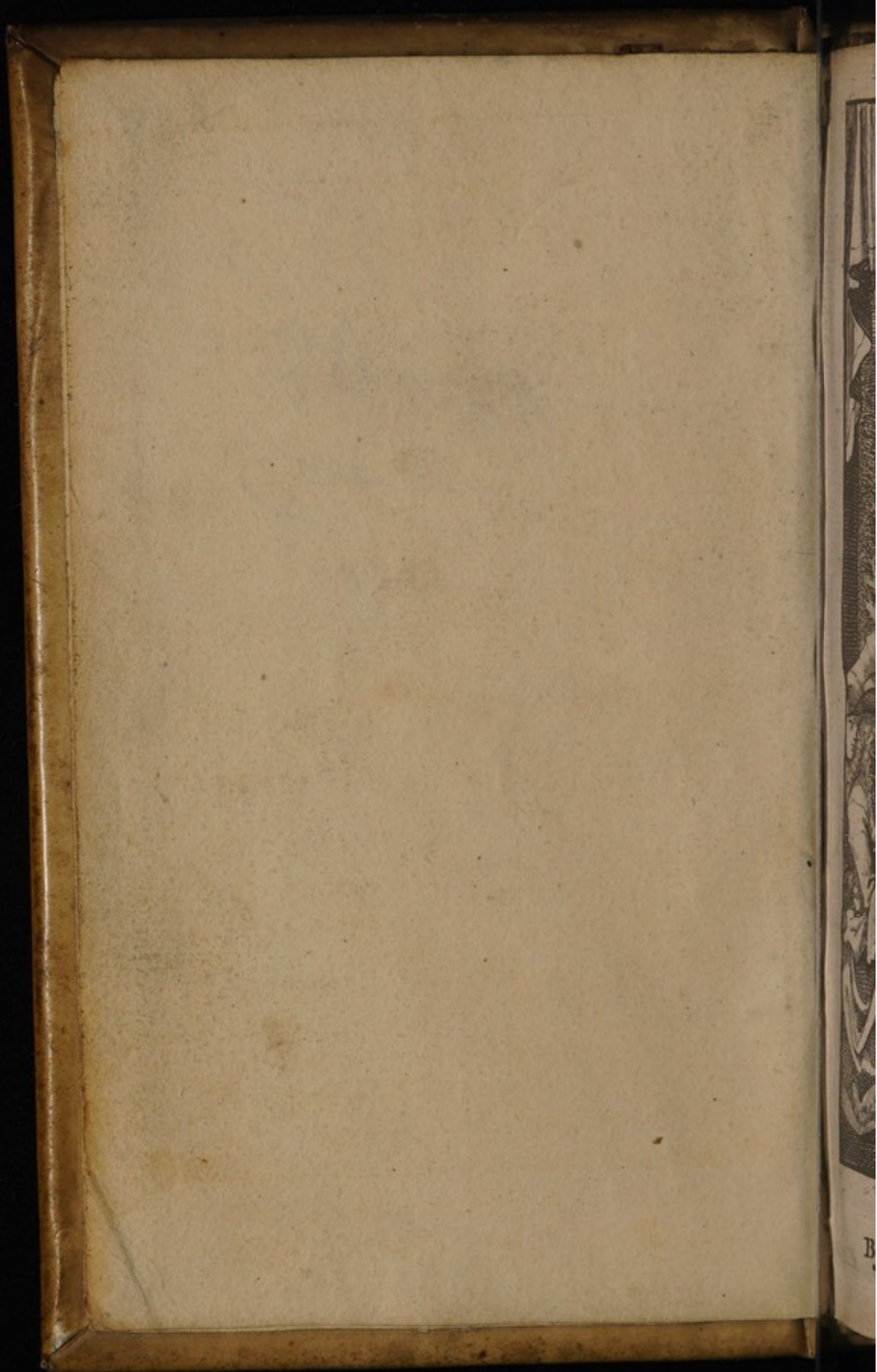
14001/A

ac

AJ 673

1828.

41381

Den
NEDERLANDSCHEN
HERBARIUS.

t' Amsterdam
By IAN TEN HOORN 1698.

DE
NEDERLANDSCHEN
HERBARIIUS.

Amsterdam
JAN TEN HOOKE 1692

H

K

V

Van
me

S

By JAN
Hooke

D E N
N E D E R - L A N D S C H E N
H E R B A R I U S
O F T E
K R U I D - B O E K
D E R

*Voornaamste Kruiden, tot de Medicyne,
Spys-bereidingen en Konst-werken dienstig.*

H A N D E L E N D E
Van zommige hier te Lande wassende Boo-
men, Kruiden, Heesters, Mossen, enz.

Met koopere Platen versciert.

D O O R
S T E P H . B L A N K A A R T,
P. & Med. D. en Practizyn tot Amsterdam.

A M S T E R D A M,
By J A N t e n H O O R N, Boekverkooper over 't Oude
Heere Logement, in de Historie-schryver. 1698.

DE N
NEDERLANDSCHEN
HERBARIUS
OF DE
KRUID-BOEK
DER

Voorname van de Medische
Sprekings- en Kerk- en
Huis- en
Van sommige hier te lande wissende Bo-
ken, Kruiden, Heesters, Mossen, enz.
Met koperen Platen versierd.

DOOR
STEPH. BLANKAART.
P. & M. D. en Prins van Oranien.

AMSTERDAM.
BY JAN EN HOORN, Boekverkoopster t'Onse
Heere Logement, in de Huis- en Schied-1698.

L
kle
wer
len
daar
de
den
in
hare
dit
stuk
een
een
voor
een
voorg
gedaa
bruik
bevin

LEER-GIERIGE LEEZER.

Het is eenige weinige jaren geleden, dat ik de *Werkingen* ofte *Operatien der Medicamenten* hebbe uitgegeven, en alsoo ik de daar aanklevende *stofte der Kruid-kunde* by dat werk niet gevoeglyk konde verhandelen, soo heb ik sulx myn plig geagt, dit daar als aan te hegten, alsoo in dit deel de meeste bekende *Nederlandse Kruiden, Boomen, Planten, Mossen, enz.* in 't byzonder werden beschreven met hare kragten, en bereidingen; soo dient dit alleen om 't gene aldaar stuk voor stuk niet konde vertoont werden, tot een veel nadere uitbreidingen, op zoo een wyse, als my die van lange jaren syn voorgekomen: ik hebbe de gewasschen een weinig naukeuriger en ook korter voorgestelt, als van myne voorgangeren gedaan is: als mede de kragten en gebruiken, soo als ik die in onse landen bevinde, derhalven heb ik de tegen-

Leer-gierige Leezer.

woordige ſchryvers niet willen navolgen, welke heele boeken uit *Galenus*, *Theophrastus*, *Dioscorides*, en veele andere Grieken en Arabiers, geſchreven hebben, welke luiden alle in gewesten hebben gewoont, die verre van ons Nederland ſyn afgelegen, derhalven ſyn de Kruiden aldaar van een veel kragtiger, ofte ſwakker aart, als onſe Land-kruiden; ook is onſe logt, wateren, gelegenheid van plaatſen, gewoonten, aart der menſchen van de hare ſeer verſchellende: daar benevens ſyn de Geneesmiddelen van verre komende dikmaals of vergaan, en kragteloos, of ſy ſyn vervalſt: ook twyffelt men zeer of men die dingen wel bekooft, en wel te regte kend, die de voorige oude ſchryvers in hare landen hebben gehad.

Ik hebbe dit werk in geen juiſte ſchikking gebragt, als veele andere voor my hebben gedaan, alſo myn oogmerk niet was alle vreemde by-ſoorten van gewaſſen te beſchryven. Maar alleenig die, welke men hier te land meeft ſiet, ſoo in 't wilde, kruid-hoven, als bloem-hoven

Leer-gierige Leezer.

ven my voor-komende : en dat met de bekendste Latynsche of Griekse namen, soo als wy die gewoon syn te noemen, volgens het A. B. C. want de Duitse en andere vreemde namen, heb ik agter in een ander A. B. C. gebragt, om alle moeyelykheid en verwarringen te myden.

Voorts, soude ik veele vreemde en gebrukelyke gewassen, hier tuschen gevoegt hebben, om dat voor de Leerlingen, en andere Weet-gierige de gewoonlyke Lands en Stads-tuinen, meest toegesloten syn, (en die tot der opfigters eigen vermaak, ofte die sy het gunnen gehouden werden) soo ben ik te raden geworden, een vervolg deses werks (soo God my het leven en verstand laat behouden) van de vreemde gewassen haar gedaante, plaats, kragten en gebruiken, in't ligt te geven, want men van dese stoffe of weinig, of onvolmaakt en niet wel aangemerkt in onse tale vind.

Vorders werd dit Boek, soo tot vermaak des Lezers, als cierlykheid des Boeks met verscheide Kopere platen
voor-

Leer-gierige Lezer.

voorzien, die ik zelfs na het leven der Planten heb geteikend: Ik had'er meerder kunnen by gedaan hebben, maar dit werk soude te kostelyk niet alleen geworden hebben, maar de al te grooten dikte soude tot een mistalte opgeswollen syn geweest: ook had ik op yder blad vierderlei verbeeldingen kunnen hebben, maar alsoo ik de al te kleinigheid in andere berispt heb, soo wilde ik liever een behoorlyke mate nemen, dan yets uitgeven, dat niet gelykt.

Zyt dan hier mede te vreden, Waarde Lezer, en verwagt in het toekomende het vervolg hier van: verblyvende onderwylen te zyn, die ik altyd was uwen Dienaar:

Amsterdam den
1 Octob. 1697.

S. BLANKAART
P. & M. D.

NE-

NEDERLANDSE
HERBARIUS
OFTE
KRUID-BOEK

DER

*Voornaamste Kruiden, tot de Medi-
cyné, Spys-bereidingen, en Konst-
werken dienstig.*

HANDELENDE

Van zommige hier te Lande wassende Boomen, Kruiden, Heesters, Mossen, enz.

I. HOOFD-STUK.

Van de Gewassen in 't algemeen, en hare deelen.

Lle de Gewassen van Planten zyn Boomen, Heesters, Kruid-gewassen, Mossen, en Kampernoeljen ofte Duivels-brood.

Een Boom is een Gewas geheel van hout, van de wortel af met een Stam sig opheffende, en in de hoogte in veele takken verspreidende. Dese zyn *Wilde*, die in de Bosschagien sonder oefeninge voortkomen, als daar zyn Boeke-boom, Pyn-boom, Mast-boom, Else-boom, enz. of *Tamme*, welke in de Hoven geoefent werden, als Appel-boom, Peere-boom, Amandel-boom, Walnote-boom, Kerse-boom, enz. Onder de Wilde zynder, die gaarn langs het

A

water

water groeyen, als Mespilen, Queen, Wilgen, enz. De Boom-gewassen syn mede d'eene veel hooger dan d'andere, want de Pyn-boom, Eiken-boom, enz. groeyt veel hooger als een Quee-boom, ofte Kerse-boom. Ook syn sommige het gansche jaar groen, gelyk de Mast-boom, enz. en andere alleen des Somers. Het hout der Boomen scheelt ook veel in vastigheid, swaarte, reuk, koleur, enz. ook wast d'eene boom veel dikker als d'andere.

Na de Boomen volgen de *Heesters*, synde een minder houtagtige soort dan de Boomen: dese spruiten met veel scheuten uit de aarde, gelyk de Aalbesien, Vlier, Wyngaart, enz. en krygen, gelyk de boomen, mede veele takken en bladeren. Dese mag men wel in vierderlei soorten deilen, als *Hooge, Middel-soort, Kleine, en Alderkleinste*. De *Hooge* staan weder op sig selven, gelyk de Vlier-boom, Vlaamsche Roos of Swekken-hout, Laurier, enz. of sy worden aan muuren of boogen geleid en vast gemaakt, gelyk de Wyngaart, de Kamperfoelie, de Klim, enz. Onder de *Middel-soort* behoort een kleinder *Heester*, gelyk als de Roseboom, Aalbesien, Kruis-besien, Framboisen, Bramen, Blaauw-besien, enz. Onder de *Kleine* behoort de Rosemaryn, Salie, Averoone, enz. Onder de *Alderkleinste* kan men rekenen de Thym, de Heide, wilde Thym ofte Quendel, welke seer laag by de grond wasschen.

Na de Heesters volgen de *Kruid-gewassen*. Dese wasschen op het land of in en aan het water. Op 't land beminnen sommige droog of vogtig land: bosschagien of opene logt: in tuinen of hoven: aan de weg of op akkers. Dese wassen hoog of laag; van blad spits, rond, gesnippelt, hairagtig, geschaart of effen, stekelig, glad, wollig, groen, geel, rood, veel-verwig, enz. de stronk is rond, vierkant

kant, knobbelig, glad, groen, geel, purperagtig, gesprenkelt, veelverwig, enz. De wortelen syn veselig, dik, knobbelagtig, bolsteragtig, swart, wit, geel, rood, purper-koleurig, enz. sommige wortelen zyn eetbaar, andere medicinaal, en andere onnut en stokkig. Sommige dragen saad door hare bloem of vrugten en besien: andere dragen het saad op hare bladeren, gelyk de *Ceterach*, *Scolopendrium*, *Filix*, enz. waar van sommige meest op boomen wassen, onder welke de *Polypodiumis*, beminrende de Eike en de Wilge.

De *Mossen* zyn schimmelagtige uitwassen aan de basten der boomen, dor hout, beenderen, steen, aarde, enz. sy zyn ook verscheiden in gedaante, en koleur: en komen voort sonder planting ofte saad.

Van gelyken zyn de *Padde-stoelen* ofte *Kampernoeljen* mede aardse ofte boomagtige uitwassen, welke knobbelagtig zyn, of op een stammetjen met een overstelpt hoedjen rusten: welker soorten verscheiden zyn. Dese werden mede van geen voorplantinge ofte saad voortgebragt.

De Gewassen in 't algemeen beschouwt hebbende, sullen wy tot des selfs deelen overtreden. Dese bestaan uit *Wortels*, *Struiken*, *Scheuten*, *Tronk of Blok*, *Takken*, *Schors*, *Hout*, *Strepen*, *Hert*, *Merg*, *Steel*, *Blad*, *Bloem*, *Knop*, *Draadjes*, *Noppen*, *Eindekens*, *Kattekens*, *Vrugten*, *Bollen*, *Bollekens*, *Hauwen*, *Kroonen*, *Stuifkens*, enz.

Alle de Gewassen hebben *Wortelen*, uitgenomen de Bastert-gewassen, gelyk als de schorste ofte wrange aan de Thym, de maren-takken aan de Eike, Linde, enz. de *Mossen*, *Kampernoeljen*, enz. Wortelen zyn het onderste gedeelte van een gewas, 't welk in d'aarde is, door welkers bast het voedsel tot in de boom ofte kruid opklimt, waar door alle des selfs deelen haar leven en groote krygen.

De *Stam*, *Struik*, *Stronk* of *Blok*, is het gene dat van de wortel af regt over-einde opschiet, aan welke de takken, bladen, bloemen, vrugten, faden, enz. opgroeeyen.

Scheuten, syn uitspruitsels der wortelen der boomen, ofte der kruiden. Der Boomen noemt men meest *Water-schoten*, nemende het voedsel des booms weg, daarom snyd men die gemeenlyk af, ten ware men daar nieuwe boomtjes van wilde queeken: diergelyke fiet men mede ontrent de Heesters. Soo de Kruiden dese Scheuten krygen, dienen dat tot affetsels om nieuwe planten te queeken, gelyk als in d'Angelieren, Damast-bloem, Klokjes, enz.

Het *Blok*, *Stam*, *Tronk*, enz. is alles het selfde, synde het gene dat regt na boven uit de wortel uitschiet, uit welke alle takkingen, 't sy der Boomen, Heesters, Kruiden, enz. uitschieten, als der Eike, Linde, Wynruit, Angelieren, Wollekruid, enz. Dog alle gewassen hebben geen stam of blok, als Hondsdraf, Weeg-bree, Duifend-knoop, enz.

Uit de stam schieten groote takken, die men gevoeglyk Armen noemt, en uit dese kleindere en kleindere takken en takjes, aan welke de Botten, de Bladen, Bloemen, Vrugten, enz. komen te groeeyen. Sommige deser takken werden weder op andere ge-ent, als van Peeren, Appelen, Kersen, enz. of, sommige afgesneden synde, en in de aarde gestoken, krygen wortels en groeeyen tot een Boom, Heester, of Kruid-gewas.

De Stam en de Takken zyn alle met een *Schor*s ofte *Bast* omkleed, welke alle niet van eenderlei koleur zyn, nog eenderlei dikte: hier door krygen de gewassen hare sappen en voedsels. Veele der boomen hebben onder hare buitenste bast nog een bast daar onder, gelyk als de Vlier, Kerseboom, enz.

en

en andere, voornamelyk veele kruiden, niet; dese verschelen mede van koleur en reuk.

Geen Boom of Heester is 'er, of syn wortel, stam en jarige takken zyn *Hout*, zynde het gene dat met de bast bedekt is, hard en splytbaar, dog van d'eene boom harder als van d'andere, ook is de koleur, reuk en smaak verscheiden. Het naaste aan de bast is sagter dan het binnenste, alsoo het laatst is aangegroeit, want alle jaren neemt de stam een kring aan: daarom wil men liever hout hakken om te bouwen in de Herfft ofte Winter, dan in de voortyd, want in de winter is het buitenste hout begroeit en hard, dat in de voortyd soo niet is, en dan eerder verrottinge en wormen onderworpen.

In het hout heeft men ook van boven na beneden toe eenige *Strepen*, loopende als een kam, dat verscheide soort van pypen zyn, waar van sommige sap, en andere harst, melkstoffe, olie, enz. opwaarts dragen.

Het middenste van het hout noemt men het *Hert*, maar soo het in 't Hout, Heester ofte Kruiden sagt en voosis, word het *Merg* geheeten, gelyk dat van Vlier, Wyngaart, Pimper-noten, enz.

De *Steel* is yets de bladeren en de vrugten eigen, zynde het gene tussen de tak en het blad, vrugt ofte zaad sy, dun, lang of kort, verscheiden van gedaante en koleur: hier aan hangen de bladen, bloemen, vrugten, zaden, enz.

Halmen zyn regt opstaande stammetjes, gemeenlyk hol, en regt, en gemeenlyk met eenige knooppige leedjes, en op het top een Aare, en werd gesegt van de soorten van Koorn, Gras, Riet, enz. Dit gedroogt zynde, noemt men *Stroo*; als mede dat van de Boonen en Erwtten: 't gene na het afmaeyen van het koorn op het land in de grond blyft, noemt men *Stoppelen*.

Wat *Bladen* zyn , is yder bekend , namelyk de groente die in de Lente uitschiet , en in de Winter van veele afvalt ; en al is 't dat sy des winters haar groente behouden , soo komen in de Lente egter daar weder nieuwe aan , en d'oude vallen soo nu en dan af. Dese bladen zyn doorweven met verscheide aderen , die in de sappige blaasjes haar vogt brengen ; maar de bladen zyn niet alle groen , als voren gesegt is , maar ook geel , wit , rood , gemengelt , wollig , doornig , enz. de figuur is rond , spits , getand , gesnippelt , haaragtig , enz.

Men behoeft niemand te vragen wat een *Bloem* is , alsoo sulx de kinderen weten ; synde het cieraad der gewassen ; alhoewel alle gewassen die niet voortbrengen , als het Venus-hair , Wederdood , Eiken Varen , enz. Dese zyn in maaksel , koleuren en reuk seer verscheiden van malkanderen. Sommige brengen te gelyk vrugten en bloemen voort , als de Orangien en Citroenen , en dat het geheele jaar door. Dese bloemen zyn gemeenlyk de voorloopers van de vrugten ofte saden. De bloemen hebben mede hare verscheidene deelen , als

De *Knoppen* , synde als een *Koker* , in welke de aanstaande bloem met syn vrugtje of zaadhuisjen onder aan in belloten is , als in de Angelieren , Rosen , Erwtten , enz. te sien is.

Binnen in de bloemen heeft men mede somtyds eenige *Draadjes* , geel , purper , rood , enz. van koleur , en mede van maaksel verscheiden , gelyk men bespeurt in de Rosen , voornamelyk enkelde , Paarde-bloemen , Tulpen , enz.

Boven op de punten der draadjes leggen menigmaals eenige dikke lighaamtjes , die men *Noppen* noemt , mede verscheiden van maaksel en verwe , dit fiet men veel in de Tulpen en Lelien.

De *Nagels* ofte Endkens der bloemen zyn het geel

geel ofte witte, dat aan het eind van yder blad der bloeme is, met welke die op de bodem van de knop ofte koker vast is: dit siet men genoeg in de Rosen en Angelieren.

Kattekens hebben niet alle geboomten, maar den Abeel-boom, swarte Populier, Haselaar, Okkernoot, enz. hebben dit als een vooraflooper van de egte bloem, zynde afhangende de langte van de kleinste vinger omtrent, of in sommige wat langer, waar van sommige in een donsfagtige stoffe veranderen: maar alsoo de meeste bloemen in een vrugt veranderen, soo hebben egter dese dat niet, maar de vrugt komt op een heel andere plaats voort; en de eigen bloemen zyn alleen eenige purperé ofte paarse veseltjes, waar na de Noten volgen.

Vrugten zyn verscheiden van gedaante, met weeke of met harde schillen; groot, als Appelen, Peren; klein, als besien van Vlier, Aalbesien: in 't kort al dat gene dat of syn saad in sig besluit, of op syn buitenste omtrek draagt, als Aardbesien, Peonisaad, enz.

De wortels sommige kruiden zyn als *Bollen*, die men ook *Klusters* noemt, als met veele rokken omkleed, en aldus zyn de Leli-bollen, en die van Tulpen, Hiacinthen, Ajuin, Look, enz.

Bollen ofte *Hoofden* noemt men het opperste top van den Eul, Lelien, Tulpen, enz. in welke het zaad besloten legt.

Hauwen ofte *Peul-vrugten* zyn langwerpige huisjes, in welke eenige zaden yder in syn eigen plaats besloten zyn; en aldus groeyen alle soorten van Erwtten en Boonen.

Kroonen zyn d'opperste toppen van sommige gewassen, welke als een Kroon sig vertoonen; na welker bloemtjes de saden volgen, en dit siet men

in de Dil en Venkel. De bovenste top van de boomen werd mede een *Kroon* genaamt.

Stuifkens is cenige wolagtige ligte veseligheid, die, na dat sommige bloemen in zaad veranderen, weg stuiven: sulks fiet men in de Paardebloem genoegzaam. Dus verre van de gedeelten der Planten genoeg.

II. HOOFD-STUK.

Abies ofte witte Denneboom, ook Mast-boom genaamt.

DEn *Abies* ofte Witte Denneboom, en Mast-boom gesegt, is tweederlei, namelyk Mannetjen en Wyfjen, zynde de eerste soo gemeen niet dan de tweede; werden ook beide Witte Denneboom genaamt, tot onderscheid van de Roode- ofte Pekboom.

Het *Manneken* dan wast regt overeind, vry hoog, met een regte stam, welker takken boven zyn, die vol van een hairagtige groente, kams-gewys, in plaats van *bladeren* begroeit zyn, maar zyn vry scherper als die van het Wyfjen; de takken groeyen kruis-gewys over malkanderen. De vrugten bestaan uit verscheiden op een sluitende schilfers, die niet regt neder hangen, maar opwaarts staan: Het *hout* is mede vry harder als dat van het Wyfjen, en by gevolg bewerkbaarder.

D'*andere* nu is veel gemeender, wast mede regt op en hoog, sonder dat de stam knoestig of knobbelig is, behalven boven, is byna onder en boven even dik. De takken staan mede kruis-gewys over malkanderen, komende uit een lid voort. Uit dese takken spruiten wederom kleinder twee en twee

ove

over malkanderen staande, en meest nederwaarts hellende, daar de groote sig meest opwaarts beuren. De takken en takjes zyn, in plaats van *bladen*, met eenige ruikende en gomagtige hairagtige groente beset, langwerpig en rond, zynde aan het eind scherp, in 't begin geel-groen, maar daar na duister-groen; welke, de nieuwe scheuten ofte takjes komende, allenxkens van de dikke takken afvallen. De *vrugten* hangen aan d'uiteerste topjes nederwaarts; zyn schelferig, bruin van koleur, somtyds, als sy ryp zyn, een halve ofte een drielvierde van een spanne lang. Tusschen dese schelfers is het zaad verborgen. Sy blyven lange aan de boom, maar vallen tegens den winter af: dog de boomen zyn des winters en des somers altyd even groen. Het *hout* is wit, dog sagter als van het Manneken.

De kenteikenen van de *Denne-boom*, voor soo veel die de *Pik-boom* aangaat, syn sonderlinge bladen, die de takken rontom omcingelen, niet komende uit de zyden alleen, maar ook uit haar onderste en bovenste deel groeyende, kort, en smal. De boom wast zeer hoog.

Sy wassen in Noorwegen, Bohemen, Duitsland, ook in Italiën en Vrankryk niet alleen, maar selfs in Nederland komen sy somtyds weelderig voort, want buiten de Stad *Breda* heeft men daar van een schoon bosch, gemeenlyk het *Mast-bosch* genaamt; en selfs werden daar de Hoven mede verciert.

Uit de schorfe van dese jonge boomen druipt een soort van *Terpentyn* ofte oliagtigen harst, welke somtyds aan dit gewas komt te droogen. De dunne noemen sy dikmaals *Veneetsen Terpentyn*. De selvige is dienstig in alle wonden, daar warm ingedrupt, ofte onder eenige wond-salven vermengt, want het suivert en geneest, en beschut, door syn kleefagtigheid,

heid, de logt van de openingen: daarom is sy dienstig om alle sweringen te suiveren; en de drooge noodig om de Etter-builen ofte Puisten te ripen.

Sy werd mede innerlyk gebruikt om de pis afte dryven, tot pillen gemaakt, ofte in gedaante van een conserf met het merg van de Pyp-cassie: het suivert dan niet alleen de iunerlyke sweringen in de Long, Lever, ofte andere ingewanden, maar suivert en geneest de quaadaardige Druiperts, die na een vuile byslaap bekomen zyn.

Hier uit werd met water een dunne olie overgehaalt: van welke men vyf ofte ses droppelen inneemt, om wel te doen wateren: is ook nut ingenomen voor die sig met vallen als andersins beledigt heeft: en soo eenige uiterlyke ledematen, als armen, beenen, en alle andere vleesige deelen pynelyk zyn, ofte verstuikt en verwrongen, soo behoef men maar met dese olie te stryken. Wanneer de handen ofte voeten door de koude des winters geswollen zyn, bestrykt men die met dese olie, en men houd die soo na by het vuur als men verdragen kan, dat men eenige reisen herdoet, en het geswel gaat over. Van den Terpentyn selfs gekookt met roode *Bolus* tot een pleister, en dese geswollen deelen daar mede bedekt, verhoed die van niet open te gaan, en beschut die voor de koude. Dese Terpentyn dient mede in buik-pynen, en buik-loop, met het doir van eijeren en soete-melk geroert, en in de darmen warm gespeut.

Van dese olie werd met bloem van swavel den Terpentyn-balsam gemaakt, dienende tot alle de voornoemde gebreken, voornamelyk innerlyk ingenomen. By dese olie den olie van Koper-rood gedropen, vliegt aan brand soo die goed is, en daar water dan bygedaan, krygt de reuk en smaak van Limoen-sap.

Met

Met den olie doet men de smeerige en pikkige ofte teerige vlekken uit, wanneer men de vlekken daar mede bevogtigd en te degen vryft. Van het hout maakt men Planken, Balken, en Masten tot Schepen, want om hare hardigheid, kunnen sy tegen 't Water: daarom heid men die in de grond om Toorns, Kerken en Huizen op te bouwen, alsoo sy in de grond duifenden van Jaren kunnen goed blijven: het welke binnen Amsterdam seer gebruykelyk is.

Sy kan van saad gesait werden: sy groeyen gaarn op een logtige, holle, goede Veen-grond, in tweejarige Paarde-mest, een jarige Koye-mest en grof sand onder een geroert. Sy werden ook van de jonge loten, op een schaduwagte plaats en diep in de grond gestoken, mede voortgeteelt.

III. HOOFD-STUK.

Abrotonum, Averoone en Averuit genaamt.

DAar zyn verscheide soorten van *Averoone* ofte *Averuit*, als *Groote*, ofte *manneken*, *kleine*, ofte *wyfsken*, en *kleine die wel riekend is*. Dese dry syn soorten van Heesters. De *Groote* wast dikmaals een mans hoogte, zynde de Stam dikmaals dikker dan de middelste vinger: hebbende veele dunne takjes met fyne gesneden *blaadjes*, sterk en aangenaam van reuk, witagtig groen ofte Asch-koleurig; dese vallen tegens den winter af, en schieten regens de somer wederom uit. Van 't midden der takjes tot boven toe heeft het kleine draadagtige geele knopjes ofte *bloemtjes*, welke daar na haar saad-knopjes voortbrengen de *wortel* bestaat uit veele vefeltjes.

Detweede zynde de *kleine* ofte *wyfsken*, wast zoo hoog

hoog niet, hebbende mede houtagtige dunne stammetjes, die uit de grond naa om hoog uitschieten: hier uit wassen de *blaadjes* dog fynder gesnippelt, langer, groender van koleur en sterker van reuk dan de groote, brengt alhierfelden *bloemtjes* of knopjes voort. De *wortel* is veselagtig, die sig langs d'Aarde verre uit verbreid, uit welke weder nieuwe scheutjes voortkomen.

De derde, fynde de *tweede kleine*, is nog wat kleinder en lager op de grond: de blaadjes syn van onderen tot boven toe heel fyn gesnippelt; schraal groen ofte niet gansch sterk groen, hebbende een liefelyke en aangename reuk: van 't midden syner houtagtige takjes tot de top toe, komen seer veel kleine, geele, blinkende en knopagtige bloemtjes, die daar na seer veel *zaads* geven. De *wortel* is mede veselagtig.

De teikenen van het *mannetjes* averuit is besien ofte knopjes dragende, de struik heesteragtig en houtagtig; de bloemen syn blood, in de struik niet eindigende, maar uit de zyden gaande, werden gelyk als aaren; de bladen syn grysagtig en fyn gesnippelt. De *wyffjes* hebben een heesteragtige oppervlakte, 's winters overblyvende, riekende bladen: yder bloemtjen in zyn takjen eindigende.

Dese gewassen werden alhier meest in de kruidtuinen gevonden in een opene wel ter sonne staande plaatsen. Sy werden van saad geteelt, maar rasfer van de jonge takjes die men in het voor en na jaar in de Aarde steekt: ook geven de wortelen wederom nieuwe scheuten, soo dat sy haar selven genoegsaam voort planten. Sy groeyen bequameelyk in goed sand en tweejarige paarde-mest. Sy bloeyen gemeenlyk in Oogst-maand en Herfst-maand, waarna het zaad ryp komt te werden. Daar syn nog verscheide andere vreemde soorten, maar ons oogmerk

oogmerk is niet die te beschryven , maar alleenlyk , welke hier te Lande wassen en haar gebruik hebben , sparende het overige tot een tweede Deel.

Dese beschrevene dry soorten syn , om dat sy sterk rieken , verwarmende , en syn van deelen. Geneesmiddelen gemaakt van de bloemen , saad en blaadjes dient in veele gelegentheden van de borst en maag: dryft de stonde vloed , doet wel wateren , verdryft de krampen en trekkingen verdunt de verkoude en slymige vogten. Dood de wormen en jaagt de koorsen weg. Dryft de vrugt en nageboorte af, als mede de opgeschorte Kraam-vloed. Hier van kan men kookfels maken , Conserven , Tincturen : men set se op wyn of meede , waar van men somwylen een romertjen vol kan drinken.

Dese *Averoone* heeft mede hare uiterlyk gebruik , wanneer men die met andere kruiden tot een pap maakt , en op eenige geswellen legt , voornamelyk die uit slym ontstaan , soo verdryft het de selvige ; of soo die geneigt syn te veretteren , komen die te veretteren . Soo men het sap ofte kookfel met honig kookt tot de dikte van een Syroop , is het in de sweet-gaten suiverende.

IV. HOOFD-STUK.

Abfinthium vulgare ofte gemeenen *Alsem*.

AL ist dat'er verscheide soorten van *Alsem* syn meinen wy alleenig maar de dry gebruikelykste en alhier bekendste te beschryven , en voor eerst van den gemeenen *Alsem*. Dese wast regt over einde , met veele syd schootjes en takjes , meer dan een halve mans hoogte somtyds : de Stam , als de zelvige bloeyd , werd stokkig ofte houtagtig. Van onde-

onderen tot boven toe heeft men *bladeren* en *blaadjes* vry breed, dog gesnippelt, welke in 't eerst groen zyn maar werden allenxkens witter, voornamelyk van onderen: hebben een soetagtig bitter, dat is, het welke niet wreed is, gelyk dat van de gesegende distel. Aan de bovenste takjes komen de veselagtige kleine knopjes ofte *bloemtjes* geel van koleur, waarna het Saad volgt, sterk van reuk, dat sig selven said. De *wortel* is veselagtig, sig tamelyk wyd verspreidende. Het kruid met de wortel blyven de winter gemakkelyk over, en werd van planten gereeds in de Lente of Herfts voort gepoot.

Den *Alsem* is een knop-dragende plant, welkers bloemtjes naakt syn, de struik onbepaalt wassende, met gryse bladen, en groote bitterheid.

Sy waft veel op dorre, onbeploegde en Heiagtige plaatsen in 't stigt Uitregt en Zeeland, buiten Haarlem en Naarden. Sy staan gaarn in een vrye logt, wel ter Sonne staande. In de Hoven geplant koomt sy weelderiger voort, dan in 't wilde, want sy dan vetter bladeren krygt. Sy bloeyd in de Hoymaanden en Oogst-maand, en geeft veel Saads.

Sy is redelyk verwarmende en doordringende, want de reuk deeltjes van *Alsem* is den dienstig tot verscheide innerlyke gebreken, voornamelyk die uit te veel slym ontstaan; en daarom gebruikt men die veel in koude en slymige magen, en in luiden die te weinige en te dikker gal hebben: dat is voor luiden, welke van te veel gal klagen, en egter te weinig gal hebben, siet hier van in myn *Institutie*. De selvige maakt ook eenigfins den buik week, en daarom dienstig voor hard-lyvige. Alsoo dit kruid door syn bitterheid de deeltjes des bloeds op een gants andere wyse verfelt en verplaats, is de selvige ten hoogsten nut in alle gaande en komende koorfen, die door dit kruid, als mede door de gesegende

de distel, duifend gulden-kruid, slangen-hout enz. sekerlyk werden genesen. Sy helpt mede die geene welke geduurig genegen syn tot braken: het dood mede alle wormen, somwylen ingenomen.

Den *Alsem* werd om van binnen te gebruiken op verscheide wyfen toe bereid. Men kan dan deselvige groen of gedroogt, op de wyse der Kruid-berci- ders, alleen ofte met andere kruiden *koken*, door gieten, en de sieken tot de vorige gebreken laten gebruiken. Ik agt het wel soo goeden voor al der best van alle de bereidselen dat men die *trekt* gelyk de Thee, en des ogtens nugteren drinke. In den Apotheek maakt men daar een *Conserf* af van een deel der groene bladeren, en dry deelen suiker; als mede een *Syrop*, maar alfoo dit beide suiker-be- reidsels syn, die somwylen meer nadeel dan voor- deel by brengen, myde ik die soo veel het mogelyk is. Daar werd mede een sap uit geperst, 't welke men in een water-bad sagjes kan laten *uit-dampen* tot de dikte dat men daar pilletjes kan van laten ma- ken, waar van men dagelyks een ofte meer, tot de voorschreven gebreken des ogtens nutteren kan gebruiken, drinkende daar dan heete Coffeè ofte Thee op, om des te beter te doen smelten. Nog maakt men daar een *Tinctuur* van ofte *Extract*, wanneer men daar een fles mede vult, en men daar goede Brandewyn op doet; het welke na eenige da- gen gestaan te hebben, men afgiet. Dese Tinctuur kan men des ogtens tot een lepel vol innemen. Ook kan men in een roemer goede Wyn soo veel van dese Tinctuur doen, tot men oordeelt bitter ge- noeg te syn, en dan heeft men *Alsem Wyn*. Ook kan men een pond of anderhalf gedroogde Alsem op een Anker Wyn doen, soo behoeft men de Ex- tract niet. Wanneer men deselvige groen heeft kan men eenige blaadjes in een mortier stooten met
cen

een weinig Wyns, soo heeft men een *Alsem Wyn* voor de vuilt. Van de Tinctuur ofte Extract kan men een goede *Maag Elixir* maken, wanneer men by een half pint doet *Aloë*, *Myrrhe* en *Saffraan*, van elx een lood, het welke men op een warme plaatse laat staan, om uit te trekken, waar van men het klare afgiet, en somwylen des ogtens, middags ofte s'avonds tot twintig ofte dertig druppelen in neemt. Men distilleert daar mede een Water af, dog van weinig nuttigheid, alsoo het bitter, op de gemeene wyse gedistilleert, niet overgaat. Hier van kan men kookfels maken, om van onderen in de darmen te schieten, tegens allerlei soort van wormen in de dikke darmen, en sweeringen in deselvige, als mede tegens de hardlyvigheid.

Van den *Alsem* werd tweederlei sout gemaakt: Het eerste noemen sy *Essentieel*, ofte *wesentlyk sout*; dit maakt men uit het uitgedrukte sap, ofte doorgevronge kooksel, het welke van syn grond sop en dikke drabbigheid gesuivert synde, langzaam gekookt werd, tot daar een vlies op komt, 't welk men dan in een koele drooge kelder te CrySTALLIZEREN set. Het tweede is een *vast sout* ofte *safixum*, dit verkrygt men, wanneer men de drooge *Alsem* tot witte *Afsche* verbrand, op welke *Afsche* men heeft regen-Water giet, 't welk gesonken synde, laat men dese loog door een ongelymt papier loopen; het door geloopene werd dan in een nieuwe verglaasde panne uitgedampt, tot het droog is, soo heeft men een bruin sout; het welke men, met wederom in 't vuur te gloeyen, met Water tot een loog te maken, door papier te laten loopen, en uit te dampen tot een witter sout kan brengen, dog is veel kragtelooser. Daarom houde ik meerder van het bruine. Dese beide souden mag men tot tien grein en meerder innemen. En matigt niet alleen

nig het fuur, maar by eenige fweet-middelen gemengt, doet fweeten in alle gelegentheden daar het fweeten noodig is.

Den *Alsem* heeft mede fyn uiterlyke gebruiken, als in Pappen, wanneer men daar by doet de *Water-look* enz. foo plaats men die op het *Heet* en *koud-vuur*, om het doode van het levendige te fcheiden. Gekookt met *Vygen*, kaasjes bladen, *Wollekruid* enz. doet de gefwellen rypen, en verhoed alle bedervinge. Het fap ofte kookfel in eenige fweeren gedaan of in pyp-fweeren gespeut, fuivert defelvige.

Door weikinge maakt men daar een olie uit: wanneer men in dry pond onrype olie van *Oliven*, een half pond groene klein gekneusde *Alsem* met haar topjes doet, en men laat die veertien dagen of dry weken in de *Sonne* of op een andere warme plaatfe ftaan: die men dan doorgiet en uitperft en daar weder tot dry ofte vier reifen nieuwen *Alsem* op fet, en weder doorvringt, en by defe doorgevronge olie een pinte faps doet, en in het *Waterbad*, om niet te branden, fagjes uitdampt, en weder doorgiet, foo bekoomt men een goede olie. Warm op de maag geftreken, ftilt het braken en walgen. Men beftrykt de buik der *Kinderen* daar mede als fy met wormen gequollen fyn.

Wanneer men een goede menigte van defen *Alsem* met *Water* overhaalt, bekoomt men een duiftere groene olie, die feer doordringend is, welke by de vorige, met eenige droppelen gemengt, die des te fterker aanfet, en doordringelyker maakt.

Den *Alsem* werd mede gedaan onder de *Kruiden*, welke men gebruikt om de doode lighamen van binnen te balfemen; alfoo defelvige fterk opdroogt, en door fyn bitterheid de bedervinge afweert.

V. HOOFD-STUK.

Kleine ofte Roomsse Alfem, ofte Absinthium Romanum.

DE *Kleinen Alfem* ofte *Roomsse Alfem*, groeit van een veselagtige wortel, een voet ofte anderhalf somtyds hoog. De *blaadjes* groeyen van onderen tot boven, dog kleinder, teederder, en fynder gesnippelt als de vorige Alfem; sy zyn wit ofte grys, aangenaam van reuk, en niet heel bitter. De *wortel* kruipt met verscheide dwers-takjes voort, uit welke weder nieuwe loten ofte spruitjes voort komen: die men verplanten kan om weder nieuwe plantjes te winnen. D'opschietende takjes syn byna heesteragtig ofte houtagtig, van 't midden af tot de top toe met kleine geele *bloemtjes* ofte knopjes, gelyk de voorige Alfem, beset, waar na het saad volgt. Het bloeyd in 't begin van den Herfft, en dan vergaat het Kruid, 't welk in de Lente uit d'overgeblevene wortels weder uitschiet. Hier zyn mede verscheide soorten af, maar die laten wy voor de nauw-sigtige liefhebbers. Sy beminnen een sandige wel gemeste aarde, en een opene wel ter Sonnen staande plaats. Sy werd alhier weelderig in de Tuinen en Hoven voortgeteelt.

Den aart en kragten zyn al als de vorigen Alfem, maar is wat meer te samen trekkende. Men maakt in den Apotheek van een deel deses Alfems en dry deelen suikers daar een Maag-Conferf af, waar van men dagelyks een mond vol af gebruikt. Maar ik agte het beter dat men se trekt als Thee, ofte die op Wyn of Brandewyn set: het sy alleen ofte met de groote

groote Alfem, Alants-wortel, Angelica, Cardamom, enz.

VI. HOOFD-STUK.

Zee-Alfem, genaamt Absinthium Marinum ofte Seriphium.

DE *Zee-Alfem* groeit mede uit een houtagtige velselige wortel, met eenige houtagtige stammetjes en rysjes na boven toe, een voet ofte wat meerder hoog. Dese zyn van onderen na boven toe met zeer dunne, fyn gesnippelde tengere witte blaadjes begroeid. Dog de reuk en koleur verscheelt somwylen na de plaats daar sy voort-koomt. De reuk is anders alhier niet onaangenaam. Aan dese ryskens groeyen mede heele kleine knopjes of bloemtjes, gelyk als aan de Roomse Alfem.

Sy wast geern aan de Zee-kant binnen en buiten dyks, ook boven op de dyken. Ik hebse in Zeeland by menigte sien wasschen, als mede in Vlaanderen, Holland en Vriesland. Sy bloeyd ook meest in de Herfts ofte in 't laatste van de Somer. Voorts is den aart, kragt en gebruik, als de beide tevoren beschrevene Alfems.

VII. HOOFD-STUK.

Acacia ofte Prunus Sylvestris, der Hoog-en Neder-duitsen, Slee-doorn en Slee-pruimen genaamt.

DE *Prunus Sylvestris, Acacia der Duitsen, Slee-doorn, Slee-pruimen*, ofte wilde Pruim-boom,

is een en het selfde gewas. Dese Pruim-boom waft vry lager dan de tamme Pruimen, want veele by een geplant, kunnen gevoeglyk voor een hage verftrekken. Uit de wortel fchieten veele takken en kromme ryfen, met harde, fcherpe doornen uit, een ofte twee by malkanderen. De *bladen* zyn de gemeene tamme Pruim-boom gelyk, maar veel kleinder harder, meeder, en fmaller. Het *hout* is feer hard. De *bloemtjes* fyn wit van blaadjes, met eenige draadjies in 't midden. Na de bloemtjes volgen kleine uit den blauwgroenen gekleurde Pruimtjes, fyn rond, met een Steentjen daar in, van een feer wrange fmaak. De *wortel* is vry tacy, fig verre uit verfpreadende.

Sy waffchen foo hier in Nederland in 't wild, op onbebouwe, ruwe plaatsfen, en op de kanten van de Akkers. Het werd voortgeplant door zyn Steentjes, en door de fcheuten, die uit de wortel voortkomen. Het bloeid in Gras-maand, en in 't begin van Herfft-maand fyn de Pruimtjes ryp, in Hoven geplant werd de vrugt grooter en 't boomtjen weelderiger.

Dese Pruimen droogt men, en men bewaartse tot zyn gebruik, welke met koken weder opfwellen. Uit de felvige werd mede een fap geperft, of gekookt, welker vleis men dan door een haire teems met een houte lepel vryft; doende dan by yder pond van dit vleis twee pond Suikers, dat tot de dikte van een Electuarie, ofte geyl gekookt werd, waar toe de onrype beft fyn. Het is dienftig in alle buikloop en Vrouwe witte en roode vloed: van binnen daar van een weinig ingenomen met wat *Diascordium* ofte yets anders dat bequaam is. Dese Pruimtjen kunnen ook vogtig en droog geconfyt werden, als mede met Suiker gekandeli-zeert. Uit het kookfel van de verfche of gedroog-
de

de Pruimen mag men een Pap maken, en leggen die warm op de uitgesonken aars-darm. De gelei daar van gemaakt en met eenige Wyn of Brandewyn gemengt, suivert het bloedige tand-vleis: van het selvige kan men ook mond-spoelsels maken, voor die gene welke na de ingenomen quiksilver moeten quylen: waar toe men mede de schorsen van de wortels kan gebruiken. Van de bloemtjes maakt men een Syroop, die men segt dat een los-lyvigheid des buiks veroorzaakt.

VIII. HOOFD-STUK.

Acetosa ofte Oxalis, Suiring ofte Surkel genaamt.

DAar groeyen alhier soo in 't wild als in de Hoven verscheide soorten van *Suiring* ofte *Surkel*, als daar is de *Veld-Suiring*, die men mede in de Hoven said; de *Schape-Suiring*, *Spaanse-Suiring* en *Roomse-Suiring*.

De *Veld-Suiring* heeft lange dog tamelyk smalle bladen, matiglyk scherp, ongeschaart, sappig, vry groen van koleur, en suur van smaak; aan haar begin, by de steel, syn sy wat breeder; dese steel is niet rond, en cer die sig in het blad begeeft, is het blad met scherpe punten ofte oortjes agter uitgeset. Groeyende met groene steeltjes uit de wortel ofte Stammetjen. Het Stammetje is dun en rond, van een elle ontrent hoog, allenxkens rood werdende: aan de top komen eenige kleyne bruin-roode *knopjes*, die open gaande een soort van bloemtjes vertoonen: waar na een vry bruin en drykantig *saad*, gelyk de boek-weit, voort-gebragt werd. Sy heeft een matig lange, dog taeve *wortel*, geel en

rood-agtig van koleur, met veele aanhangende vefelen.

Als defe in de Hoven gefait en geplant werd, is fy veel lyviger en fappiger van blad, als die in het Veld waft.

De *Spaanfe Suuring* is defe geheel gelyk, maar waft hooger, is fappiger, geelder en grooter van blad: die men hier alleen in de Hoven vind.

De *Schape Suuring*, welke veel in 't wild op fchrale plaatsfen waft, is beide de voorgaande in alle deelen gelyk, maar waft een vinger of anderhalf hoog, en de bladen zyn fchraal en tener, als mede het de bloemtjes en faad: is ook van onderen tot boven vry rooder van koleur.

De *Roomfe Suuring* is van fmaak, wortel en zaad d'andere gelyk: maar het zaad is ligter van koleur en grooter. De *bladeren* fyn veel korter, voor fcherp, en aan yder zyde twee inbogten, die dan wederom by de fteel twee fcherpe enden ofte oortjes krygen. Sy fyn bleek groen, ofte blauwagtig groen. Waft niet regt op, maar legt, om de dunigheid fyns fteels op de aarde. Defe werd alhier alleen in de Hoven gefien.

Hare geflagt-teikenen fyn dry-kantig en blinkend zaad, fes-bladige bloem, waar van dry blaadjes het zaad bedekken, digt aan malkanderen hangende, en de bladen fuur.

In de Wiede-maand beginnen defe dry eerfte foorten meeft te bloeyen, dat in de Hoy-maand, en Oogft-maand volkomen ryp is. Maar de Schaaps-Suuring is in de Oogft-maand en de Herfts-maand op fyn beffe en fchoonfte.

Alle defe foorten verhitten het bloed niet, maar doen het tegen-deel, alfoo zy door haar fuur het bloed eenigfins veranderen en in fyn loop vertragen en 't felvige wat verdikken. En dit leert men,

wan-

wanneer men die met soete melk kookt, om wei ofte heu te maken, soo schift de melk en werd dik, soo dat de wei daar affcheid: de felvige maakt den buik week, is smakelyk by vleis gekookt, of met Porcelain gestooft; ofte by Spinagie, ofte Krop-Sala gestooft. Het verslaat den dorst, en is niet onaangenaam van smaak: men maakt daar ook een sauce af met boter, die men over de gekookte schol eet. Uit het sap werd mede in den Apotheek een Syroop gemaakt, om de brand des monds te verkoelen. Het water daar van gedistilleert, is van weinig belang: dog verkoelende. Met een deel Suuring en twee deelen Suiker, maakt men een Conserf tegens de hitfige maag en de soo genaamde Galsiekten. Het werd mede veel gekookt by de gewoonlyke Mei-dranken, waar by men 't loof van Paarde-Bloemen, Duive Kervel, Sala, Endivie enz. doet. Het warm gemaakte Sap is bequaam het yzer-smet uit het linnen te doen.

IX. HOOFD-STUK.

Acorus, ofte Calmus wortel, Wel-riekende-Lisch genaamt.

DEn *Acorus* ofte gemeenlyk *Calmus* genaamt, is de *Calamus Aromaticus* der Ouden eigentlyk niet, maar een riet-gewas. De *Calmus* dan heeft lange, smalle aangename groene bladen, en daarom onder de soorten van *Lisch* gerekent: welke tusschen de handen gevreven, een reuk van sig geven, die de wortel seer gelyk is. De wortel is meer dan een vinger dik, groenagtig, wit, ofte wat roodagtig van buiten, met verscheide hairigheden, groeyende vry lang, krom en slym, met

veele leden: van binnen wit; heeft een doordringelyke Speceriagtige smakelykheid op de tong, met een sterke, dog niet onaangename reuk. Uit de Stoel van de bladen ryft een *balm*, een voet ofte anderhalf hoog, blads gewyfe, uit welker zyde een aare voort komt, bruin van koleur, de langte hebbende van een kleine vinger, en matig dik; fttaande regt over end opwaarts, met Kruis-gewyfe ftrepen door-fneden en door-kerft: de knopjes die het befluit, gaan met 'er tyd open, en vertoonen een menigte kleine geele agtige bloemtjes. Dese aare wert met 'er tyd wel een vinger dik, met veele kleine groene knoopjes, byna de vrugt van de pynboom gelykende.

Dit is een gras-bladig gewas, sonder Stroo-halm: de aare, die de felvige voortbrengt, is enkel, cierlyk, op de wyfe van een katten *Fulus* genaamt, welke de felvige van alle andere onderscheid, soo daareenige andere teikenen mogten ontbreken.

Sy waft alhier in Holland langs de rivieren, als by *Niepoort*, buiten den *Haag* en *Delft*; by der *Gouw*, tuffchen *Haarlem* en *Leiden*, *Maase-veen*, *Tien Hoven*, enz. ook groeit defelvige wel in de Hoven, maar moet veel waters hebben. Het loof vergaat tegens de Winter, maar de wortel blyft overig; van welke men nieuwe planten kan voort telen. Defelvige bloeit in de Hoy-maand.

De wortel van dit gewasch werd hier te Lande alleenig gebruikt. Synde om fyn sterke reuk en fmaak feer verwarmende, en mag met regt den *Inlandfen Gember* genaamt werden, alfoo defelvige mede soo voortkomt, als de *Calmus*. Wanneer men die fchilt, murw kookt en met Syroop Confyt, soo is fy alfoo kragtig in de flymige Maagqualen, als de Ooft-Indifche geconfyte Gember, des ogtens nugteren genuttigt. De wortel, het fy
op

op wat wyfe toe bereid; dient mede in de kolyk en allerlei buik-pynen, verdryvende de winden en alle slym. Tot d'eigenfte qualen mag men mede een water distilleren, met welke de fyne olie mede over gaat. Men fet de wortel mede op Wyn ofte mede tegens de koude Maag-qualen en koorsen, Ook kan menfe in poeder innemen. Sy werd mede gedaan by alle tegengiften. De Koeke-bakkers snyden defelvige in fchyfjes, en leggen die op haare Koeken in de plaats van Gember.

X. HOOFD-STUK.

Adiantum Album ofte wit eiken Varen.

DE *Adiantum Album*, werd mede *Filix quercina*, dat is *Eiken-Varen* genaamt; en werd *wit* geheeten, tot onderscheid van het swarte. Dese bladen syn een vinger ofte anderhalf lang, hebbende aan yder zyde van syn steel agt ofte tien meerder ofte minder zydelyke geschaarde en in gekorve *blaadjes*, fynde yder aan het eind spits; d'onderste langer en breeder dan de bovenste, soo dat het geheele blad op sig selfs genomen voorscherp uit loopt. Is aan de bovenste zyde glad, bleik groen van koleur en niet sappig: maar aan d'onderste zyde heeft het bruine stipjes, vertoonende de *bloem*, daar het *zaad* na volgt. De *wortel* is niet groot, dog dik, bruin, en by een gedrongen, met veele vefelen daar aan: uit defelvige komen nieuwe planten voort. Het brengt geen stamme ofte halm voort, soo dat de bladen maar een spanne hoog wasschen.

Dit gewas vind men meest op de eiken, dog mede wel op andere boomen, en dat in donkere

boschagien en op gebergten: soo dat die selden in de Hoven te bekomen is. Dese bladen blyven mede des Winters niet over, maar vergaan, en in de voortyd komen daar wederom nieuwe bladen uit de wortel spruiten.

Dese bladen hebben een soete, scherp en wat bitteragtige smaak. Het werd weinig in den Apotheek gebruikt. De wortel is wrang. Men agt dat het dienstig is om het hair te doen uit vallen, dog hebbe daar geen proeve van genomen. Ik heb de zelvige weinig in 't gebruik, maar vind hem in de Syroop van Heemst-wortel, Syroop van Soethout. In de *Syrupus Diacnicu*, de *Prasio*, de *Cichoreo cum Rhabarbaro* en meer andere, sie ik dat het voorgeschreven is; waar uit ik oordeel dat het een borst-middel genoemd werd, en met eenen opent.

XI. HOOFD-STUK.

Adiantum Nigrum, ofte Swart Eike-Varen.

DIt Swart Eiken-Varen is het vorige in aller deelen gelyk, maar de bladen soo seer niet gekorven: de steelen en ribben zyn Swart-agtig, en het blad duisterder groen, en van agteren gestippelt. Het behoud des Winters syn bladen, maar krygt in 't laaft van de Lente evenwel wederom nieuwe scheuten en bladen. De kragt en gebruik is mede als het Witte Eiken-Varen.

XII. HOOFD-STUK.

Van de Adonis Flos, ofte Bruinettekens.

DE *Flos Adonis* ofte Bruinettekens ryft uit d'aarde met verscheide Stammetjes, welke wederom

om hare zyd-takjes krygen, alle gestreept ofte gevoort, groen van koleur. De blaadjes zyn fyn gesnippelt even als van de stinkende Kermille, schoon groen en Sappig. Boven op het top deser steeltjes komen de bloemtjes, van groote als de gemeene Hane-voet, ofte Boter-bloem, donker schoon rood en glad, van ses, seven of agt blaadjes: onder dese zyn nog vyf andere veel swarter blaadjes, in 't midden deser bloemtjes heeft men veele swarte draadjes, soo dat dit bloemtje schoon is om aan te sien. De bloeme afvallende koomt daar een langwerpige knop groeyen, 't welk rontom met veel groenagtig zaad tot boven toe beset is, zynde van buiten spits, het welke eindelyk volkomen ryp zynde, grauw ofte bruinagtig wert dat lichtelyk dan afvalt, als het maar even aangeraakt wert: Het Kruid en Bloem hebben geen reuk, ten sy stukken gevreven, soo geeft het een grasagtige reuk: de wortel is wat veselagtig en wit.

Men vind het alhier niet in 't wild, maar alleenig in de Hoven. Dit wert alleenig van zaad voortgeteelt: Het begint in de Bloey-maand en andere latere Maanden te bloeyen, selfs tot in de Winter toe; soo dat het wel komt te gebeuren dat men Planten des Winters overhoud, voornamelyk als het zaad wat vroeg is afgevallen, en weder op komende, te laat is om Bloemen te krygen. Sy staan geern in een opene logt, op een sandige, wel gemeste en niet al te droogen grond.

Het schynt min ofte meer verwarmende te syn, het welke men bequamelyk in Pappen kan doen om heete geswellen te bematigen en te verdryven.

XIII. H O O F D - S T U K .

*Africanus Flos, Africaanse Bloem, Tunis
Bloem, Fluweel-Bloem.*

DEse fyn liggende ofte regt opstaande. Sy werden genoemt *Tagetes Indica*, *Flos Tunetensis*, om dat die by *Tunis* in 't wilde wast; en dogte onrecht *Tanacetum Peruvianum*, niet jegen staande het na de *Tanacetum* ofte reinvaar gelykent. D'eene soo wel als d'andere hebben langs hun gevoorde takkige struiken lang-werpige, van veel enkele lange, en aan de kanten geschaarde blaadjes *bladen*, zynde als met duisende gaatjes doorboort, die men fiet, wanneer men die tegens den dag houd. De *Bloemen* der groote syn geel Fluweel koleurig, van agt ofte tien blaadjes gemaakt, hebbende in het midden een geele kruin. Dese Bloem staat in een groene koker. Sy werd dikmaals veel bladig ofte dubbelt gesien, en daar werd deselvige een seer schoone groote Bloem. De plant werd alhier gemeenlyk twee voeten ontrent hoog.

De liggende heeft mede op de toppen van de steele een Bloem, en bloeyen tot in 't laatste van de Herfst toe. De Bloem is kleiner, van gedaante de vorige gelyk, maar de blaadjes zyn als een rood en duister Fluweel, en daarom eigentlyk Fluweel Bloem genaamt. De kruin is uit den rood-geelen, het zaad van beide is in de voornoemde kokers besloten, lang en swart.

Sy moeten alle jaren gesaeyd werden, alsoo haar veselagtige wortel vergaat, en bloeyen dan beide in 't begin van de Somer heel lang, maar de liggende, als gesegt is, veel langer. Sy werden hier
alleen

alleen in de Hoven der liefhebbers aangeteelt.

Deſe beide kruiden hebben een ſterken en onaangenamen reuk, die doordringelyk is. Sy werd in de Genees-konſt niet gebruikt, alſoo men agt, en ik mede ondervonden heb, dat deſelvige vergiftig is.

XIV. HOOFD-STUK.

Agrifolium ofte Hulſt.

DE *Hulſt* ofte *Agrifolium* is een Heeſter, dog wanneer die van jongs aan opgefnoeit werd, krygt die een matige dikte en hoogte, en kan dan voor een boom gaan. Wanneer die ons voorkomt in manieren van een Heeſter, ſoo blyven de takjes vry dun, glad, effen en groen, maar de Stammetjes bruin van koleur. Het *hout* is ſwaar en in 't water ſinkende, en dat van de Stam ſwart. De *bladen* ſyn ſtevig en duifter groen, en ſommige met geele vlekken, vry glad, langwerpig rond. De kanten zyn ſaags-gewys, welke yder op het ſpits een doorn hebben: welke, wanneer dit gewas wat ouder werd byna ganschelyk verdwynt. Deſe bladen ſyn aan de kanten alle een weinig gefronſt, ſoo dat men deſelvige niet plat neder kan leggen als het blad van een Appel of Peere-boom. In de Somer krygen ſy witte, welriekende *bloemtjes*, die in de Herſt in roode *beſien* veranderen, die dikmaals de geheele Winter daar aan blyven hangen, even byna, als aan het loof van *Aspergies* waſſchen, hebben binnen ſig een witte korrel, welkers ſmaak aan onſe tonge onaangenaam is. Sy heeft harde houtagtige wortel.

Sy behoud haare bladen Winter en Somer, maar
is

is des Winters schoonder groen, en daarom cierlyk om Heggen te maken rontom Tuinen en Boom-gaarden: anders waft deselvige in sommige onbebouwde plaatsen, wegen en Boschagien in Duits-land, en elders, dog meer op koude dan op warme gronden. Sy werden voortgeteelt van zaad, 't welk niet eer dan het tweede jaar eerst moet verplant werden. Ook werd de selve door haare scheuten, onder ofte ter zyden de wortel uitschietende, voortgeplant: ook werden de onderste takjes half door gesneden, om gebogen, en in de grond geplant, even als men de Angelieren doet, welke dan wortels krygen, die men het tweede jaar verplant.

Men meint dat de besien verwarmende en verdroogende zyn: en daarom de winden uit het lighaam dryven, en soude mede dienstig syn in de buik-pynen en kolyk, nemende daar tien ofte twaalf in, zynde eerst syn gestooten, waar door de buik los werd, en veel slym affet. Veele nemen de schors van de wortel, die sy onder de plaasters mengen, en op de breuken leggen. De loog van d'assche van Hulst gemaakt en gebruikt, soude de Waterfugtige dienstig wesen, en soude de pis wel af setten.

Het gerookte Vleis, Ham, Spek, enz. met dese bladeren besteken, jagen door haar scherpigheid de muisen, katten, rotten en honden daar af. De takjes met de bladen tot een roede gemaakt syn seer dienstig om de schoor-steenen te veegen. Van de groene schorse werd aldus het *Vogel-lym* gemaakt; maakte een kuil in vogtige aarde, bedekt de grond met de bladeren, en legt daar de versche schorse op, en bedekt dese wederom met bladeren, legt dan daar weder de aarde op, dit laat men soo een veertien dagen ontrent leggen, tot dat men dunkt dat

dat de bast rot is. Dese graaftmen dan wederom uit, en men stootse tot een Pap, soo werd die eindelyk soo taey als Lym, dan werd die met schoon Water van syn vuiligheid gesuivert, en in potten bewaart, boven op welke men wat olie doet, om niet te bederven.

XV. HOOFD-STUK.

Agrimonia, ofte onstoppend Kruid.

UIt de wortel van de Agrimonie spruiten veele bladen, welke weder aan de zyden in vyf, negen, meer ofte min matig langwerpige bladekens, matig groot verdeilt werden, hebben allè eene enkele steel. Die naast aan de wortel syn, syn kleiner dan aan het top, alle zaaggewys getant, en aan 't eind wat puntig. De steelen en *bladen* zyn ruig en hairagtig, redelyk groen, dog van onderen bleiker: tusschen dese grootere blaadjes, komen nog wel eenige kleindere. Uit het midden deser grooter bladen ryft een dun, hairagtig, hard, rechte, (die door de swaarte wel wat ombuigt) swart-agtige ofte bruine steel, byna een elle hoog of hooger; veeltyds een in getal, en somtyds twee, na dat de wortel oud is: is mede met de voornoemde bladen begroeit, tot ontrent het midden, waarna eenige groene knopjes volgen, die van onderen op allenxkens na boven toe in vyf bladige, kleine, geele, en welriekende *bloemtjes* sig openen, hebbende in 't midden eenige geele draadjes. Dese steel vertoont een aar. Na het afvallen deser bloemtjes, volgt daar een byna langwerpig *zaad*, zynde boven breeder dan onder, sig na om laag buigende, ruig, hangende, als de kliffen, aan de

de kleederen des voor by gaanden. De wortel is matig dik, in veele takjes fomtyds verspreid: en eenigfins bruin of swart.

Ik vinde het veel in Boom-gaarden, en langs de wegen: als mede in grafige dalen der Duinen, Boffchen, Heggen enz. in de Tuinen wast het weelderiger. Men teelt het niet alleen van zaad voort, maar selfs komen naast de Moer-plant, wederom nieuwe plantjes, die men daar afneemt en verplant. De bladeren en al wat daar van boven d'aarde is, vergaat des Winters, maar de wortel fchiet zyn bladen in de Lente wederom uit. Het bloeyd in de Wiede-maand, en voorts tot in de Herfft toe de geheele Somer door, terwyle d'onderfte afgevalle bloemtjes in zaad veranderen.

Men agtfe matig warm, zynde wat te famen trekkende van fmaak; de bladeren hebben geen byfondere reuk. Men maakt hier kookfels van tegens de verftopte milt, lever en andere ingewanden en klieren; ook tegens het bloed Piffen, Geelfugt, Water-fugt, koude Pis, Koorsen, ontfteking der Nieren, opgestopte Maand-vloed enz.

Sy gebruiken het mede voor dempige Paarden, en Schapen die den Hoest hebben.

XVI. HOOFD-STUK.

Sigmaarts Kruid ofte gemeene Alcea.

DE gemeene *Alcea* is verfcheiden, want daar zynder met witte en andere met lyf-verwige Bloemen. Andere met bladen als de gemeene kaasjes bladen, en andere de bladen in vyf deelen gedeelt. Dese alle zyn de kaasjes bladen egter foo van Bloem als bladen en zaad feer gelyk. Hier by komt
nog

nog een soort met bladen als Hennep, maar is ruiger, hariger en duisterder groen: alle dese soorten syn de randen van de bladeren eenigfins getand ofte gekorven, synde d'eene wat stomper dan d'andere.

Uit de *bladeren* ofte plant, ryfen in de voortyd twee ofte dry Stammetjes, rond en regt, een elle hoog, meer ofte min, maar somtyds wel wat na de grond buigende, wanneer zy wat fwaar van top werden. De fchorfe is taey en draadagtig: hier aan wasschen de bladen, welke, hoe hooger fy komen, hoe kleinder. De *bloemtjes* zyn vyf-bladig, en redelyk groot, even by na op die wyse als die van de kaasjes bladen. Na de bloemtjes volgen de *zaaden*, geschikt in een rond fchyfen, gemeenlyk twaalf en misschien wel meerder ofte minder by malkander: op syn zelven platagtig, en voorts heeft het de gedaante van een nier: maar alle by malkanderen geschikt zynde, gelykt het na een geribt kaasjen: grauw van koleur; behoudende van onderen de vyf groene blaadjes, welke de knopjes van de Bloemen voor een Kokertjen dienden. Het heeft een witte, redelyk dikke, lange, met veselen begroeyde en lymagtige *wortel*.

Men vind het veel aan de wegen, weijen, en daar gras groeit: op onbeboude plaatsen, langs drooge Gragten en Heggen: maar komit in de Hoven weelderiger voort: Het bloeyd byna de geheele Somer door, terwylen ook het zaad ryp werd. Het werd mede van selfs door zaad en zyd-planten voortgeteelt.

Van den aart en kragten sal ik hier niet spreken, alsoo die met de Heemst en kaasjesbladen ganschelyk over een komt.

XVII. HOOFD-STUK.

Veneetse Alcea.

DEse *Veneetse Alcea* gelykt na de vorige over veel niet. Sy schiet uit de grond met verscheidene stelen, die rond, buigzaam, en groen syn, van byna een elle hoog, dog om de dunne Stammetjes en swaarte der bladen op de aarde gebogen leggende. Yder deser Stammetjes verdeilen sig wederom in verscheide andere. De *bladeren* zyn soo groot als die van de kaasjes-bladen, maar diep gesnippelt, en aan de einden getand: donker groen, en sappig, glad. Boven op de top en tusschen de leden van de bladen komen de *bloemtjes* voort, die van vyf blaadjes gemaakt zyn, redelyk groot, die aan 't eind wit en bleik-geel zyn, en van binnen bruin purper rood, hebbende in het midden een goudgeel doddeken over ende staande: dese bloeme is schoon om aan te sien, maar is van een korten duur: want des ogtens te tien, elf en twaalf uuren gaan sy eerst open; en na sy haar een uur ofte anderhalf open verthoont hebben, sluiten sy sig toe, en vallen dan af: waar na een langagtig, rond en hairig bolletjen sig verthoont, in welke, rypzynde, vry veel swartagtig *zaad* besloten is. De *wortel* is niet seer dik, hebbende verscheide vefelen.

Hier telande werd sy alleen van zaad in de Hoven voortgeteelt, blyvende des Winters niet over. Sy bloeyd gemeenlyk in Wiede-maand, en soo voorts de meeste Somer door, werdende, terwyl sy bloeyd, het zaad ryp: het welke in 't laatst van Lente-maand, en in 't begin van Gras-maand gesaad werd.

Dit

ALCHIMILLA

NIEUW, ONSE LIEVE VROUWEN MANTEL.

52. 13

ken
bru

D
voe
agti
regt
blad
hoe
agt.
alle
der
haal
niet.
vouw
kend
van h
yend
offre
ies de
het E
swart
net v
he.
van ha
De
p ded
nake

Dit gewasch is in de Genees-kunde alhier niet bekend: maar de bladen egter soude men kunnen gebruiken, als die van de kaasjes bladen.

XVIII. HOOFD-STUK.

Alchimilla, ofte Synnauw, onser Vrouwen-mantel, en Leeuwen-voet gesegt.

DE *Alchimilla* schynt by d'oude Genees-heeren niet bekend te zyn geweest, groeit somtyds een voet hoog, en dikwyls lager; met een rong en ruig-agtig Stammetjen, met eenige zyd-takjes, selden regt op, maar legt meest op de aarde. D'onderste bladen syn vry groot, maar werden hoe hooger, hoe kleinder, synde breed en rond met seven, agt, oft tien stompe punten, ofte stompe hoeken, alle geschaart ofte saags-gewys gekorven. Yder der onderste bladen hebben een vry lange ruige steel; maar die aan het Stammetje wasschen alsoo niet. Sy syn eenigfins gekronkelt gefronst of gevouwen, voornamelyk de bovenste kleine: hebbende een bleik geel-groene koleur. Op het top van het Stammetje, heeft men veel by een groeyende kleine groen-gele ofte gras-verwige nopjes ofte bloemtjes, waar na in kleine huisjes ofte hauwtjes de kleine gele zaadjes volgen, gelyk als dat van het Eul-zaad byna gelyk. De wortel is bruin ofte swart van koleur wel een vinger somwylen dik, met veele vefelen daaraan, en wel een vinger ruim lang. Sy teelt niet alleen van zaad voort, maar ook van hare aan de zyden groeiende affetsels.

De geslagt-teikenen syn, dat de bloemtjes boven op de struiken wassen, van agt groene blaadjes gemaakt; sittende op zaad-busjes, yder twee zaadjes

jes in fig hebbende, staande kroontjes gewys.

Groeit best op een wel gemeste, sandige goede grond, soo in d'opene als schaduwagtige logt: wil wel bewatert syn. Wederstaar de koude des Winters wonderlyk wel, daarom blyft die het geheele jaar over: alhier werd sy niet in 't wild gevonden, maar alleen in de Tuinen van de Kruid-oefenaars. Het geeft syn bloemtjes gemeenlyk in de Bloeymaand en Wiede-maand.

De smaak is wat wrangagtig, en niet heet in de mond: dit kruid werd onder de wond-middelen gerekend, soo innerlyk als uiterlyk gebruikt. Men maakt daar kookfels van met cenige andere wondkruiden: of men kan het gedroogde kruid trekken als Thee. Het dient dan mede om de Vrouwen witte en roode bloemen te stoppen, als mede de roode loop, en het bloed-spuwen.

Het sop in wonden gedaan, geneest die, en suivert de vuile sweeren, die se geneest. Hierom komt deselve in het *Emplastrum van Felix Wurtz*, welke alle sweeren suivert en geneest, ten ware daar bedorven been onder was. Wanneer de etter uit de holligheid der borst getapt is, ofte in eenige andere groote holligheden belediging bespeurt werd, speut men dit kookfel daar in om te suiveren en te genesen.

XIX. HOOFD-STUK.

Fucus ofte Alga, Flap ofte Wiert.

DE *Wiert* ofte *Alga* is een Zee-gewas, ontrent onse Zee-plaatsen in Zeeland, Holland, Vlaanderen, Friesland, enz. wel bekend. De gedaanten syn verscheiden, sommige syn lang en plat

plat als smalle linten, andere rond als draden ofte touwtjes, andere een derde takxgewys met holle blaasjes tusschen hare breede takken, glad, en een vierde oneffen gestippelt; een vyfde meer bladers gewysc ofte breeder getakt, mede met veele diergelyke taeye blaasjes, welke de kinderen stukken duwende, een geluid geven, en stukken bersten; zynde taey als een perkement: alle dese syn bruin, en sommige donker-bruin van koleur.

Dese wasschen alle in de Zêen, die gemelde plaatsen bewateren, voornamelyk ontrent het Eiland Wieringen; dat misschien daar de naam van gekregen heeft. Sy hangen veel aan de palen, en Hoofden, gelyk als een bastert uit was, ofte Water-mosch, want het schynt van geen zaad voort te komen; als mede aan de klippen, keyen, enz. wanneer het water daar over stroomt regt deselyge fig op, maar het water gevallen zynde, hangt het nederwaarts: en dit werd door harde stormen ligt afgerukt: van diergelyken aart is mede het krooft dat men in de Krooft-Zee heeft: dat fyndere takjes heeft, vol van kleine besien, soo groot alseen kleine Peper.

Geen gebruik in de Genees-kunde is ons daar van bekend. Maar aan de Zee-plaatsen doet het groote dienst, wanneer men tegens het onstuimig bulderen der Zee daar dyken van maakt, die beter zyn, als die van aarde, alsoo dit Wierd dicht in malkanderen verwart legt, gelyk als het hair van een vilten hoed: dit weten die gene genoegsaam te betuigen, die te Medenblik en daar ontrent woenen: maar dit werd meest van de eerste soort gemaakt.

XX. HOOFD-STUK.

Alkekengi ofte Halikakabi, ofte Krieken over Zee.

Uit de wortel van de *Alkekengi* ryſen een, en meer ſtelen, met verſcheide knoopjes ofte ledkens, een voet ofte anderhalf hoog, wat roodagtig ofte bruin, dun, die om de ſwaarte der bladen en vrugten op d'aarde ſig neder buigen, uit deſe komen hier en daar eenige takjes ter zyden uit. De *bladen* komen uit de voorſeide knoopjes, van groote als van die de gemeene nagt-ſchade, maar wat ruwer, en ruim ſoo groot, ook wat geelder groen. Te gelyk met de bladen, welke gemeenlyk twee en twee by malkanderen zyn, komen van een ſelfde knoopjes, de witagtige ſes bladige *bloemjes*, nederwaarts hangende. Waar na een groen *blaasjen* volgt, dat allenkens grooter en geelder word, en eindelyk geelagtig rood. In 't midden van dit blaasjen is in 't begin mede een groen knopjen, het welke ryp werdende, eerſt geel, en daarna ſchoon geel rood werd, zynde de *vrugt* van de Kerſe-boom byna gelyk, inſonderheid, wanneer het blaasjen daar van is afgedaan. Het is vol van ſap en geelagtig plat *zaad*, dat niet al te groot is. Het ſap deſer beſie is een weinig ſerp van ſmaak. De *wortelen* zyn wit die ſig gints en weder door de aarde verbreiden, en wederom nieuwe ſcheuten geven.

Sy bloeyd in 't midden van de Somer en geeft rype vrugt en zaad in den Herfft. Op ſommige boſchagtige plaatsfen waſcht het wel in 't wild, maar in Holland, Zeeland, Vriesland, ſoo veel my

ALKEKENGİ.
HALICACABUM.
SOLANUM
VESICARIUM.

KRIEKEN OVER ZEE

ALBERTUS
MUSEUM
MUSEUM
MUSEUM

RIJCKEN OVER ZEE

my
bers
gere
befr
plan
voo
D
ver
bere
en d
stop
rang
D
blad
haar
soor
met
huis

A
foo
riek
agrig
ten
uir
na d
dese
geta
syn

my bewuſt is, alleen in de Hoven van de liefhebbers: daar het weelderig waſcht, en als een onkruid gerekent werd, ten ſy men de wortel alle jaar ſeer beſnoeye: uit deſe wortel komen menigte nieuwe planten, alhoewel die van het zaad mede kunnen voortteelen.

De vrugtjes zyn alleenig in gebruik, het ſy verſch ofte gedroogt, welke in weinige Artzenibereidingen komen; want ſy dryven het water af, en daarom dienſtig in alle nier-qualen, en opgeſtopte pis: verſch zynde, ſoude men die naaſt de rang van de *Spiritus Succini* mogen ſtellen.

Daar ſyn nog eenige foorten deſe ganschelyk van blad en blaasjes gelyk, maar de blaasjes blyven met haar beſie groen. Synde Indiaanſche ofte vreemde foorten, ook is 'er nog een vreemde ofte ſwarte, met geſnippelde bladen, en blaasjes, die in dry huisjes verdeelt zyn.

XXI. HOOFD-STUK.

Alliaria, ofte Look ſonder Look.

Alliaria ofte Look ſonder Look, is de Look eigentlyk gansch ongelyk, maar werd alleenig ſoo genoemd, om dat deſelvige na de Look ſterk riekt. Uit de lange, witte, dunne, harde en houtagtige wortel, die mede veele veſeltjes heeft, ſchieten een, twee ofte meer dunne en groene ſteelen uit, wel twe voeten ontrent hoog, of wat lager, na dat dit gewaſch op een goede grond ſtaat. Aan deſe ſtelen waſſchen matig ronde, dog breede, en getande ofte zaags-gewys gekorve bladen, elk op ſyn eigen ſteeltje, niet duiſter groen van koleur,

nog dik, dog sappig genoeg; welke hoe hooger dat sy werden, hoe kleinder. Boven uit de top komen een lange tros kleine, witte *bloemtjes*, yder van vier blaadjes, welker onderste eerst open gaan, en zaad krygen, en daar na soo allenxkens die hooger en hooger zyn. Na d'afgevallene bloemtjes volgen seer kleine, dunne, en langagtige *hauwkens*, in welke ryp zynde, seer kleine en swarte *zaadjes* besloten leggen.

Het wast weelderig aan de kanten van Weijen, Dyken, Bolwerken, Hagen, Bofchen, enz. in Holland, Vriesland, Uitregt, enz. maar het scheelt veel in groote en weelderigheid na de vette, sandige ofte schrale aarde. Het komt niet alleen van zyn zaad voort; maar selfs van de Loten die naast de Moer-plant groeyen. In 't begin van Bloey-maand, en soo voorts by na de heele Somer door bloeyd het zelvige, en geeft in 't afgaan des Somers volkomen ryp-zaad.

Dit is een matig verwarmend kruid, dat verdunt en onse sappen vloeybaar maakt: en daarom gebruiken de Engelsche en andere Volkeren dese bladeren, die sy fyn kerven, in spysen en soucen over visch, in plaats van charlotte. De bladeren tot een pak gemaakt met Alfem, Water-look, enz. dienen om het heete vuur te steuten, en de verrottingen te beletten. Het kruid, bloemen zaad met soete melk gekookt, verdryft alle slym, dood winden, stilt buik-pyn, en doet winden losen: en daarom ook bequaam tot speut-settingen in de selfde qualen.

XXII. HOOFD-STUK.

Allium ofte Tamme Look.

DE *Tamme Look* stelt men dryderlei. D'eerste ofte gemeene Look is rondagtig van *wortel*, van binnen wit, sterk rieken en bytende op de tong: is van buiten met Paarse dunne vliesjes bekleed, dog ligt van koleur, en ook wel witagtig. Dese groote bol besluyt in zyn gemeen vlies agt of te tien, meer ofte min kleindere en langwerpiger bolletjens, yder nog in zyn eigen vlies besloten, en van veele rokken te samen gevoegt, gelyk als den Ajuin. Onder aan dese groote bol hangt een quispel met dradige vefelen, wit van koleur. Uit de wortel komen in 't voorjaar lange, smalle en schoon groene *bladen* schieten in getal vyf of ses. Uit het midden van dese schiet een ronde, holle, groene en matig hooge steel maar van zaad gesait zynde, brengt het in 't eerste jaar noit, selden in het tweede, maar gemeenlyk in het derde jaar de voor-noemde steel met *bloem* en *zaad* voort. Op des selfs top dan komt een groene knop, uit welke paarsverwige kleine bloemtjes voort komen, ende daar na het zaad, gelyk als men in den Ajuin bespeurt.

De tweede soort, heeft zyn bollen niet uit soo veel kleindere bolletjes bestaande als d'eerste, besluitende die alle in een dun gemeen paarsagtig vliesjen. De bladeren zyn ook kleinder als de vorige, alles in anders gelyk. Uit het midden deser bol schiet een steel gelyk de vorige, twee spannen min ofte meer hoog, glad en niet hairig, hebbende op zyn top een spits bolletjen, met een wit vlies-

jen bekleed ; het welk allenxkens open gaat , en eenige vrugtes , soo groot en grooter als groote erwten vertoont ; welke yder van buiten paarsagtig zyn , en druifsgewyse aan malkanderen hangende , van binnen wit : en van smaak de wortelen ofte bollen gelyk.

Het derde is het eerste gelyk , maar wast weelderiger.

De teikenen zyn een bolle als uit veele pitten en Aaren by een gevoegt , met een seer sware reuk , de steel is hoog en eenvoudig.

Het eerste wast hier in de Hoven , met welke ook Landen mede beplant werden , om tot het gebruik in de Stad verkogt te werden. Het andere vind men veel in Duitsland in de Hoven ; en het derde is hier vreemd uit Africa , 't welk men daar in de spyzen gebruikt. Men teelt se alle van het zaad voort , en mede van hare bollen ofte wortels.

Alle dese soorten zyn vry verwarmende , het welke genoegzaam blykt uit de sterke reuk en smaak. Het is een van de beste Genees-middelen die men hier te Lande heeft , dog om dat het soo gemeen is bekend , siet men het over het hoofd. Ik heb het menigmaals in soete melk laten koken , en Waterfugtige geholpen , die daar twee jaaren aan gegaan hadden : welker buiken ongemeen dik waren. Aldus is 't een der voornaamste middelen tegens de wormen , maar moet eenige dagen agter malkanderen gebruikt werden. 't Beneemt mede de engborstigheit , hoeft , verstoptheden in de lever en milt. Wanneer men de selvige in kleine stukjes snyd en soo doorfwelgt , is nog beter , alsoo het dan met zyn volle kragt in het lighaam komt : want door het koken daar veel van vervliegt. Met Brandewyn , kan men daar een sterke gecst uit overhalen , die men by halve lepels vol kan gebruiken.

ken. Of men kan de klein gekerfde Look op Wyn ofte Brandewyn fetten, het fy alleen ofte met andere dingen vermengt. Het felvige maakt een fyn en snel-loopend bloed en fappen: en daarom sonderlinge dienftig in alle flymige, loome, en trage fcheurbuikige menfchen. Het doet de piffe loofen: fet winden af; dryft de Maand-vloed, maakt den buik week, en geeft een goede ftem: dryft de fui-gers en nageboorte af: geneeft de koorfen. Hoenders die de pip hebben, laat men daar van eenige ftukjes doorfwelgen, en genesen, en foo fy even daar na gedood werden, foo fmaakt het vleis daar na, ja zelfs de eijeren. De Look klein geftooten en met een heel fyn doekjen in het oorgedaan, verdryft de tand-pyn: als mede tegens de tanden gehouden.

Het heeft mede een uiterlyk gebruik, en is bequaam in Pappen gedaan tegens de beten en fteken van fenynige dieren: het doet de heete gefwellen verdryven, ofte vermurwen en tot etter werden. Geftooten zynde, trekt de vyf uit, en alle splinters: dood de exter oogen: met Honig gekookt en doorgesegen, fuivert de fweer-gaten: de Pap-pen en kookfels dienen mede tegens het heete en koude vuur, en alle verftervinge te ftutten.

De Walen en meer andere Volkeren, gebruiken het onder haar moes en hutspotten: ja zelfs byna in allerlei fpyfe.

XXIII. H O O F D - S T U K .

Allium Sylvestre, ofte Wilde Look.

DE *Wilde Look* heeft tweederlei foorten, het eerfte heeft in plaats van bladeren, twee ofte dry

dry groene, holle, pyps-gewyfe, dunne, en matig lange pypjes ofte bladen: tuffchen de kant een harde, gladde, vry lange, ftevige en groene *steel*, ftrekkende voor de Stam: op des felfs top komen kleine *bloemtjes*, als die van de gemeene Look, na welke klein *zaad* volgt, dat in een klein, spits bolletjen befloten is. Het heeft een enkel bolletje tot een *wortel*, met een quasje-vefelen onder aan. Nevens defe bol groeyen wederom andere nieuwe, welke als de Kindertjes by de Moeder, groot werden, het zaad, groente en bolle; is den gemeenen Look feer gelyk.

Daar is nog een foorte de voorgaande ganschelyk gelyk, maar waft lager. Ook is 'er een die het eerfte geheel gelyk is, maar donker purperagtig van bladen en steel: dat men *Wild Slange Look* mag noemen.

Een vierde werd genaamt *Das-look*, heeft gemeenlyk twee, dry, ofte vier groote en breede *bladen*, ftaande yder op zyn steel, gelykende van figuur de bladen van de Lelitjes van den Dale: op zyn breedfte twee vingeren breed, loopende spits na boven toe: fonder de steel te rekenen, wel fies vingeren breete lang. Sy fyn glad, ongefchaart, effen en flauw groen. Uit de wortel fchieten een ofte twee dunne steeltjes, een spannelang, en fomtyds wel anderhalve spanne lang, groen, op welke twaalf ofte meer fies bladige gesternde melk witte *bloemtjes* groeyen, met eenige kleine draadjes, in 't midden ftaande yder op zyn eigen steeltjen. Somwylen zyn defe bloemtjes wel heel paars na defe volgende *zaden*, ofte kleine bolletjes.

De wortel is wit, beftaan uit langwerpige en verfcheide by een ftaande bolletjes, hebbende van onderen een quast met vefelen.

D'eerfte foort waft in de Bouwlanden en velden: maar het breed-gebladerde meeft in de Boschagien.

gien. Welke alle grooter en weelderiger werden, als sy op een goede grond staan; het zaad, bloem, bladen en wortel zyn het gemeene Tamme Look in alles gelyk, van smaak en reuk.

De kragten en gebruik is als dat van het Tamme Look.

XXIV. HOOFD-STUK.

Allium Montanum, ofte Berg-look.

DE Berg-look krygt uit zyn wortel een steel wel dry spannen hoog en wel een vinger dik, rond dog gestreept met voren, van boven tot beneden, van onderen paars-koleurig, en boven groen. Heeft dry ofte vier gezenuwde, breede, lange bladen, yder op zyn selven voortkomende. Op de top van dese steel koomt een heel rond bosjen met ses-bladige, witte gesternde bloemtje voort, hebbende ook yder zyn eigen steeltjen, dan volgt uit yder bloemtjen dry kantige hoofdekens met swart zaad. De wortel is een bolle, die met een nets-gewys vlies overkleed is. Hebbende onder aan, de bolle daar op zyn breedst is, een quast met veseltjes.

Men vind dese soort op de Alpes bergen, en op die welke Silesien van Bohemen verdeelen, en elders meer. Maar alhier vind men het alleenig in de Tuinen.

Syn aart, kragten, reuk en smaak, komen met die van de Tamme Look over een.

XXV. HOOFD-STUK.

Alnus ofte *Elsen-boom*.

DE *Elsen-boom* groeit wel redelyk hoog, met veele takken, maar werd niet heel dik. Syn *bout* is sagt, en om te branden van geen langen duur; maar kan in de aarde en onder het Water seer lange zyn stand houden: maar in de logt vermolmt en verrot het haast. De *bast* is donker bruin. De *bladeren* zyn soo groot als die van den *Hafelaar*, glad en effen, hebbende een zoetagtige Gommigheid op haar, die sy uitsweeten. Rontom de kanten eeniger maten zaagsgewys dog niet diep: staande elk aan zyn steeltjen. In de plaats van *bloemen* krygen sy *kattkens*, en dan volgen de *vrugten* nog op sig selven, groeiende met haar vier ofte vyven by malkanderen: zynde schelferagtig, groen en hard, hebbende de gedaante van een *Pyn-appel* by na, dog soo spits niet; welke schilferen daar na heel bruin werden, en als een *Pyn-appel* open gaan, uit welke een klein en bruin-ros zaad valt.

Sy wasschen geern langs de slooten, waterige, veenige, en broekige plaatsen, maar in drooge hooge Landen, komen sy schraal voort. In de *Gras-maand* schieten sy haar botten en *kattkens* uit: en de bladen werden niet langzaam groot: in den *Herfst* tegens de *Winter*, gaat de vrugt open, en laat haar *zaad* vallen.

De *bast* en vrugt zyn dienstig tot poeder gebragt, om voor een bloed-stempend poeder gebruikt te werden: het dient mede om de *Vrouwe* vlooden en buik-vlooden te stoppen. Het kooksel suivert de mond van vuile stank, en bloedigheid in *Scheur-buikige*.

buikige. De boom doorboort werdende, geeft een water, dat men dagelyks gedronken goed agt te wesen tegen het Graveel en Steen. De bladen groen in Pappen gedaan, legt men op heete Geswellen.

Met de basten verft men Lakenen, Leer, Houden, enz. swart. Het hout dient om ligt werk daar van te draeyen. De kinderen gebruiken de groene vrugten in hare Klakke-bussen, in de plaats van Papiere Proppen.

XXVI. HOOFD-STUK.

Alfine ofte Muur.

DAar zyn in ons Land verscheide soorten van *Alfine* ofte *Muur* wasschende. D'eerste zyn de grootste, wast wel vyf ofte ses spannen hoog, dat sig niet oprigten kan ten sy aan eenige hagen. Uit zyn veselagtige wortel schieten verscheide steelen ofte dunne stammetjes, rond, tenger en verscheide knoopingën, ofte leden: uit yder deser leden komen aan yder syde twee blaadjes, een vinger breed en wel anderhalve vinger breed lang, dog in 't midden op zyn breedste, geelagtig groen, glad, sonder hairigheid: ontrent hare ledekens zyn sy somtyds wat roodagtig. De bloemtjes zyn wit en gefernt, van tien kleine blaadjes met eenige veseligheid, hebbende van onderen eenige groene blaadjes, yder op een steeltjen, groeyende op het top deses kruids: na de bloeme vergaan is, vertoonen sig kleine knopjes met roodagtig zaad.

Het tweede is het grootste in allen deelen gelijk, maar soo groot niet van gewas, bladen ofte bloem.

Een

Een derde is nog veel kleinder, dog de vorige mede in alles gelyk: en dese foorten verschele veel van groote, na dat de grond vet ofte schraal is.

De foorten van *Alfine* hebben aan hare steelen de bladen twee en twee tegens over malkanderen staande: de Bloem-knop is op de wyse der bloemen in veele deelen ofte blaadjes gedeelt, ofte uitgebreid, rustende van onderen op vyf groene blaadjes; de zaad-husjes zyn eenvoudig, in geene celletjes gedeelt, zynde de zaden in het midden, van buiten in haar kokertje besloten.

Dese foorten wasschen veel in de Moest-tuinen, onder andere gesaide kruiden, van haar eigen zaad, dat uitgestort is; als mede ontrent Heiningen en Hagen, langs de wegen, daar het een weinig vogtig is.

Sy blyven de geheele Winter groen, selfs onder de sneeuw, en bloeyen in het voorjaar en de geheele Somer door, latende dan haar zaad vallen.

Daar is nog een soort die ruig is, regt opwasschende, met witte bloemtjes, waar na huisjes volgen als hoorntjes.

Ook vind men een bastaart soort, met blaadjes als de Boom-veil, dog klein en ruig, bleik groen en rontom geschaart; na hare bloemtjes, komen twee nevens malkanderen geplaatste zaad-huisjes, even als twee ballekens der mannen.

Men noemt het *Alfine Hederæ folio*, dat is, *Muur met veil gelykende blaadjes*. Ik hebbe nog een soort dese gelyk, maar de blaadjes zyn als de Hondsdraf, ofte Onderhave.

Nog is 'er een soort met geschaarde blaadjes, dat men *Hoender bete* ofte *Morsus Gallinae* noemt, met kleine blauwe bloemtjes. Ook zynder foorten die aan de Zee wasschen, en elders.

Dese kruiden hebben weinig gebruik in de Genees-

nees-
van r
darm
eerste
welke
make
Ik
Turf
hebbe
de Blo
heele
kand
Turf
nen
beeld
te Sal
ren,
gaf.

DE
ma
en ool
len oft
yende
grys,
Aan
vry gro
de, en
na bou
de mee
zynde

nees-kunde, maar men kan daar bequame Pappen van maken, tegens de Ambeijen, uithangen der darmen, en op heete gefwellen. Men hangt de eerſte foorten veel over de Vogel-kouwen, het welke de Vogeltjes eten, en ſig in die groente vermaken.

Ik ben dikmaals verwondert geweest, hoe de *Turf* in ons Holland konde aangroeyen: maar ik hebbe veeltyds gezien, dat onder in de grond van de Bloem-potten, de wortelen deſes kruid met geheele verwarde klonten, ſig wonderlyk door malkanderen vlogten, en dus oordeel ik mede, dat de *Turf* uit als verſmoorde Boomen uitwaſt, met eenen rot, en dus de *Turf* werd. Tot nader voorbeeld heb ik ondervonden, dat de lang uit-gekookte *Salsa Parilla*, zynde daar na onder d'aard gedolven, na een jaar tyds weder nieuwe wortelen uitgaf.

XXVII. HOOFD-STUK.

Althæa, Heemſt ofte Witte Malve.

DEſe *Althæa*, ook *Hibiscum*, *Ibiſcum*, en *Bismalva* genaamt, by ons *Heemſt* ofte *Witte Malve*, en ook *Bismalva*; heeft uit zyn wortel cenige ſteelen ofte ſtronken, ſomtyds een mans hoogte groeyende, maar ook veeltyds vry lager. Sy zyn rond, grys, tay en wolagtig.

Aan de ſelve, van onderen tot boven toe, komen vry groote, rond-spitſe, breede, matig geſchaarde, en bleik-wollige ſagte *bladen*. Van het midden na boven toe, komen de vyfbladige *bloemen*, dog de meeste op den top witagtig ofte bleik lyf-verwig: zynde van onderen met groene blaadjes, als een

D

Koker,

Koker, om ſtevig te zyn, voorſien: afvallende ver-
toont ſig een plat Afch-grauw en wollig koekjen of-
te *kaasjen*, dat in de ronte de platagtige en nier-ge-
lykende *zaden* begrypt. De *wortel* is wit, lang,
matig-veſelig, dik, en lymig.

Deſe is onder de veelvuldige, naakt leggende
kruiden. De bladen zyn lang, rond, ſagt, ſeer
wolagtig en grys. Doet hier by, dat ſy van plaats
by Rivieren en Zee-plaatſen, van de *Malva* ver-
ſcheelt.

Men vind dit gewaſch veel langs de Rivieren en
Wateren, tuſſchen het riet en bieſen waſſchen, als
mede wel in de Tuinen; zynde hier te Lande weel-
derig genoeg. Dit gewaſch ſterft tegens de Win-
ter, maar de wortel ſchiet in de Lente wederom
nieuwſchoten uit, welkers bladen, eer de bloem
koomt, vergadert en gedroogt werden: maar in
de Herſts en in 't voorjaar eer de wortel uitschiet,
mag die vergadert werden en gedroogt. Dit ge-
waſch bloeyd in de Hoy-maand en Oogſt-maand,
en dan rypt het zaad, dat ſig ſelven genoegſaam
voort-ſaaid.

Van de bladeren maakt men Pappen en ſtovin-
gen tegens harde geſwellen, ſoo om te vermorwen
als om te doen veretteren: Hier toe werd mede het
Meel van Heemſtwortel gebruikt. Deſe gebruikt
men mede in ſpeut-ſettingen, tegens de roode-
loop en buik-pynen, om de ſcherpigheden te ver-
ſagten. De kookfels en Syropen daar van pleegt men
in alle borſt-qualen voor te ſchryven, als mede de
Koekjes die van het Meel des wortels, en fyne Sui-
ker gemaakt zyn. De wortels met Saffraan in ſoete
Melk gekookt en warm gedronken, verſagt den
Hoeſt, ſchrale borſt en heesheid. Uiterlyk ge-
bruikt ſtilt en verſagt mede de pynen der geſwellen:
daarom maken ſy uit de ſlym des wortels een olie.

Uit

Uit het zaad werd mede een slym gekookt, tegens de sprouw: de bloemtjes dienen tegens de nier-qualen.

XXVIII. HOOFD-STUK.

Amaranthus, ofte Fluweel-bloem.

DEn *Amarant* ofte *Fluweel-bloem*, schiet uit een korte veselagtige wortel, een gestreepte steel van anderhalve voet hoog, met verscheide takjes, zyn- de effen en glad, gemeenlyk van boven tot onderen roodagtig. Aan welkers zyden veele bladen, yder op zyn eigen steel, groeyen, uit den roodagtige groen, glad, ongeschaart, breedagtig en voren spits. Boven op yder tak groeit een Aare regt opstaande, donker Karmosyn en blinkend van koleur, zynde gelyk als de bloemtjes sonder reuk. Waar uit een bruin en glinsterend klein zaad voortkomt.

Een tweede soort wast veel hooger, en met een dikkere stam, de Aaren zyn mede grooter en langer, dog door de swaarte, omgebogen. De bladeren zyn mede grooter. De Aaren zyn soo purperagtig niet, maar bleek groen, daar wat slegt rood doorschynt.

Daar zyn nog verscheide soorten, die verschillig zyn in Aaren, en bladen. Men heeft 'er een wiens blad met rood, geel en groen gevlekt is: een ander die doornagtig is, met smalle bladeren en diergelyke: maar die d'eene kend, sal d'andere bysoorten haast kennen.

Men vind alhier geen soorten in 't wild, maar alleen in de Hoven. De roodste soorte werd om haar schoone koleur meest geplant en gesaaid: maar de

dryverwige is de schoonste in het aanzien. Sy bloeyen in de Oogst-maand, en geven zaad in den Herfft. Dit gewas heeft een onvolmaakte bloem, hebbende in yder zaad-huisjen een zaadjen.

Dit kruid heeft in de Genees-kunde tot nog toe geen gebruik: daarom werd het meest tot cieraad in de Tuinen voortgeteelt; welkers Aaren in flesfen geset werden, ofte voor de schoor-steenen gestoken, alsoo deselvige lange rood blyven. De bladen in Wyn geweikt, maakt de selvige rood. Men kan het mede gevoeglyk onder de Moes-kruiden koken.

XXIX. H O O F D - S T U K.

Ambrosia, S. Ambrosius-kruid.

DE *Ambrosia* heeft een stammetjen een span ofte anderhalf hoog, wat gestreept, en heeft van onderen tot boven toe verscheide takjes gelyk een boomtjen, bleik groen: hier aan komen van onderen tot boven toe witagtige *bladen*, niet al te groot, maar gesnippelt, gelyk de byvoet, en gekartelt ofte getand. Boven aan de takjes heeft men geele, Mosagtige en ronde *bloemtjes*. Het *zaad* is rond, en swart leggende in bysondere stekelige knopjes, zynde lager dan de bloemtjes, en ook afgesondert. De *wortel* is ontrent een halve spanne lang, veselagtig, teer en dun. Dit kruid riekt aangenaam, gelyk als de bloeysem des Wyn-gaarts.

Dit behoort onder de Kruiden, welkers vrugten van de bloemen in de selfde plant, een weinig afgescheiden zyn.

Dit gewasch werd hier in de Hoven voortgeteelt,

en

en dat fomtyds vry weelderig, na dat het een bequa-
me grond ontmoet. In de Oogst-maand bloeyd het,
waar na het zaad in de Herfts groeit.

Dit heeft in de Genees-kunde geen gebruik,
foo veel my bekend is: maar is bequaam om daar
besemen van te maken.

XXX. H O O F D - S T U K.

Ammi, ofte Koninks Comyn.

HEt *Ammi* steltmen een *groot*, met breede bla-
den: en een *klein*, met teere fyne *bladen*. Het
groote ofte gemeenste schiet, een ronden steel op
van ontrent de twee voeten, met verscheide zyd-
takjes, mede rond. Aan'yder steel, die door het blad
loopt, zyn seven, negen ofte min ofte meer lang-
werpige, spitse en geschaarde *blaadjes*, welke te sa-
men het geheele blad uit maken. Op de toppen
van de takjes komen de witte gesternde *bloemtjes*
digte by een, als een krans, byna als de venkel,
ofte Vogel-nest kruid. Waar na een bruin, bitter-
agtig, scherp, langwerpigen redelyk klein, byna
als de kerwe, *zaad* volgt. Heeft een dunne wit-
te *wortel*.

Het kleine is een kleine plant, wiens bladen fyn
gesnippelt zyn, gelyk als de venkel byna. Dog
langwerpig: hoe hooger, hoe kleinder en dunder sy
worden: de bloemtjes zyn kleinder en wit, mede
als kransjes groeiende, waar na een seer klein,
scherp, en bytend zaad volgt. De wortel is tenger
en dun.

Het is van Alexandrien na Italien gebragt: en al-
dus is het in Hoog-en Neder-Duitsland in de Ho-

ven voortgekomen. In de Oogst-maand staat het in zyn bloem, waar na het zaad volgt.

De gemeene *Ammi* met bladen in lange en fyne snippels gefneden, en om de randen gekorven, verschilt van de andere Kroon-dragende gewassen.

Het zaad van beide is al van eenderlei kragt: en veele meinen niet sonder reden, dat het kleine het beste is: alhoewel het groote alhier by de bereiders der Genees-middelen gemeenlyk te vinden is. Aangaande de kragt der bladeren en wortelen werd geen gewag gemaakt. Het zaad tot een vierendeel loods in gegeven, mag men gebruiken tegens Buik-pyn, droppel-pis, moeyelyke Water-making, tegens d'opgestopte Maand-vloed, Winden. 't Versterkt de maag, en verteert de slym: daarom dienstig in de verstoppingen des levers, want het doet de slymige gal scheiden, en verdunt het bloed, makende een goede gyl.

XXXI. HOOFD-STUK.

Amygdalus, ofte Amandel-boom.

DEn *Amandel-boom* is in bladen, stam, bloemen, en d'onrype vrugten den Persik-boom seer gelyk, maar schiet wel soo hoog op, en de stam is wel soo sterk, dik en lang-levendig. De *bladen* zyn lang, voor spits, en saagswyse gekorven. De *bloemtjes* zyn vyfbladig, en bleik paars, ofte ligt lyf-verwig. De *vrugt* is die van de Persik wel gelyk, maar langer, bleek groen, met een sagte donsigheid omkleed: hebbende weinig vleis; dese rypende, krygen wat Paarfe koleur, gelyk een Persik: aan de zyden hebben sy mede een voore ofte kloof. Hier na volgen seer harde langwerpige en gladde

gladde *Noten*, die den Amandel, 't sy bittere ofte soete, in sig besluit. Sommige *Noten* zyn ook week, welke men *Kraak-Amandelen* noemt. Ook werd de bitterigheid door verplanten, en ver-enten benomen. De vrugten zyn ook tweederlei: want d'eene Boom geeft een pit dat vry kort is, die men tot onderscheid *korte* ofte *ronde* Amandelen noemt, en de andere *lange*, die men tot cieraad meest op *Tafel* set. De wortel staat vry diep in d'aarde. Uit de bast der stam en takken druipt mede een gommedie klaar is, gelyk men aan Pruimen, Kerfen, Persiken en Apricosen vind.

D'Amandel behoort onder de Noot-dragende Boomen; sy verscheelt van de Persik, (die sy anders seer gelyk is) door de kussensgewyse vrugt, die minder weeragtig is en dik, en ryp zynde drooger, langer, effender en vol kuiltjes.

Al is het sake dat sy in warme Landen wel voortteelen, soo kunnen sy hier mede in Nederland tamelyk aarden: en zyn alhier van d'eerste Boomen die haar bloeyfel geven. Maar in de Hoy-maand heeft men gemeenlyk eerst de vrugten. Sy wasschen gaarne op opene en wel ter Sonnen staande plaatsen. Sy werden wel op Pruim-Boomen geent.

De bittere werden veele gebruikt tegens Graveel en Nier-qualen; alle mede tegens alle verstoppinge, want door haar bitterheid zyn sy verdunnende, en een bequame vloeybare galle makende. Ik mein niet dat de olie veel verscheelt van die van soete Amandelen, alsoo de olie uit de bittere geperst, in smaak niet scheelt van die van de soete Amandelen.

D'olie werd uit beide aldus gemaakt: men stoot de Amandelen seer klein, hoe kleinder, hoe beter; dan doet men die in een grove lap ofte doek, kaas-

doek genaamt, en men fet die in de pers, soo druipt daar een witte troebele olie uit: welke niet rans is, en alleenig dient in gegeven te werden. Maar soo men de gestoote Amandelen eerst in een Koperen bekken doorwarm maakt, sal een pond Amandelen somwyls wel een half pond olie geven.

D'Amandelen werden aldus gepelt: men doetse in een pot met regen-water, en men laat het water op het vuur heet werden: dan stort men d'Amandelen in een haire teems, soo loopt het water daar af: en de bast sit daar rontom los om, die daar ligtelyk afgehaalt werd.

Van de gepelde Amandelen werden met Suiker, enz. Macarons, Marfe-peinen, witte letters, Amandel-taarten en soo voorts gemaakt: welke men tot een nagerigt op de Tafels met andere Suiker-gebakfels fet. Maar behalven dat, kan men daar Macarons van maken, ofte letters, enz. en doen daar eenige onsmakelyke buik-suiverende ofte braak-middelen onder, om de kinderen, en oude lekkere luiden te bedriegen, wanneer het van nooden is te braken, ofte afgang te maken.

De bruine schillen, die d'Amandelen onbemiddelt bekleeden, zyn wrang en stoppen allerlei vloed. D'Amandelen ongepelt gegeten, stillen mede de buik-vloeden, en Maand-vloeden, hebbende een goed voedsel by sig. Sy dienen ook seer tegenseen brandende en snydende pis, in een zaadloop, want d'olie die daar in is, seer versagt: daarom is sy seer nut in de nier-ween: waarom men ook de versch geperste olie ten dien einde in geeft: als mede werd daar uit, door konst, met gerste water, enz. een melk gemaakt, die in de voorschreve qualen dienstig is.

De gestoote Amandelen, daar de olie uitgeperst is, wederom klein gestooten en de handen daar dagelyks

gelyks mede gewasschen, geeft sagte en witte handen. Met d'olie maakt men de pruiken vet, eer sy gepoedert werden, op dat het poeder daar te beter soude in blyven hangen. Men geeft twee lood van dese versch geperste olie in de Vrouwen, die eerst van kinde verlost zyn, om de na-ween te verhoeden: op dat allenablyffels van geronne bloed mogten uitgedreven werden. De Hand-schoen-makers gebruiken mede de olie om hare hand-schoenen sagt te maken. Wanneer men in dese olie de bloemtjes van Jasmyn doet, ofte van Orangie en Citroen-boomen, krygt die een aangename reuk. Wanneer men in de olie levendige Scorpioenen smyt, en soo eenige tyd in de Sonne laat staan, gebruikt men die tegens de steken der Scorpioenen en Spinnen: ook tegens de nier-wee uiterlyk gestreken, en in speutsels gedaan: maar ben niet van gedagten dat dese olie sonderlingheden verrigt.

De Gomme is van gebruik, als de Arabische Gomme van de Acacia.

XXXII. HOOFD-STUK.

Anagallis ofte *Guichel-heil*, *Manneken*, en *Wyfken*.

DE soorten van *Guichel-heil*, verschelen weinig van de *Alfine* ofte *Muur*, en daarom mag men het niet qualyk onder die soorten rekenen. Men noemt deselvige *Manneken* en *Wyfken*, verschelende van malkanderen nergens in, dan dat d'eerste roode, meniagte ofte purperagtige bloemtjes heeft: en het *Wyfjen* blauwe: alhoewel daar nog een soorte met geele bloemtjes gevonden werd.

Het komt uit een veselagtig *Worteltjen*, en verbreid fig langs d'aarde, want het dunne steeltjes heeft, zynde vierkantig. De *blaadjes* zyn aangenaam groen van boven, van onderen wat swart gestippelt, eiwys rond, dog aan het eind wat spits toeloopende: twee en twee over malkanderen staande. Van tusschen het begin van yder blaadjen komen dunne steeltjes, hebbende een vyf-bladig klein *bloemtjen*, van koleur als gesegt is, rustende op een groen vyf-bladig steunseltje, na de bloemtjes komen kleine *zaad-bolletjes* met klein zaad.

De teikenen van Guichel-heil zyn, dat de blaadjes twee en twee over malkanderen staan, in de gemeene onder gevlekt. De bloemtjes komen van tusschen de blaadjes yder een alleen op fig selven, op lange, dunne steeltjes, met de blaadjes van onderen te saam gevoegt; soo dat het geheele bloemtjen te gelyk afvalt: de zaad-busjes splyten, ryp zynde, dwers door.

Het eerste en tweede, al hoe wel het wild is, waft wel in Bouw-landen, Moes-hoven, en Tuinen, ontrent Wyngaarden, enz. maar het geele in Bofsch en schaduwagtige plaats en. Byna de geheele Somer heeft men daar bloemtjes aan: tegens de Winter werd het zaad ryp, dat fig selven zaaid: en de plant vergaat alle Winters.

Om zyn doordringentheid agt ik het goed in Pappen gedaan, om de splinters, en graten, enz. uit te doen komen; en om den aars-darm in te doen gaan: ik ben ook van gedagten dat het sap de sweergaten kan doen suiveren: en men segt dat het tegens de Tand-pyn dienstig is, soo men het in de neus doet, aan die zyde daar de pyn niet is.

XXXIII. HOOFD-STUK.

Androsæmum, ofte Mans-bloed.

DE *Androsæmum* spruit uit een houtagtige, harde wortel opwaarts, als een heestertjen, met zyne ronde, harde, gestreepte, en onder houtagtige stelen, die twee ofte dry spannen hoog wasschen. De *bladen* staan aan haar steel twee en twee over malkanderen, van groote en maaksel byna de Kamper-foelje ofte geite-blad gelykende, glad en ongeschaart: de jonge bladen zyn groen, maar in den Herfst, oud werdende, bruin-rood, welkers sap rood is; waar van daan dat ook de naam komt. Op de toppen komen in de Hoy-maand, en Oogst-maand, verscheide redelyk groote vyfbladige *bloemtjes*, hebbende in 't midden eenige veseltjes; van agteren zyn mede rood-groene blaadjes, tot stevigheid, geplaatst. Daar na komen daar groene *befien* aan, die allenxkens rood werden, en allenxkens soo swart als die van de vlier, van groote als een roode Aal-befie; waar in het bruine zaad besloten legt.

Men vind het meest in de Kruid-tuinen alhier: andersins in Boffchagien en Kreupel-boffchen van Engeland, Italien, enz. De plant blyft des Winters in 't leven; en werd mede van zyn zaad voortgeteelt; zynde cierlyk in de Hoven.

Het heeft in de Genees-kunde geen groot gebruik: maar agte egter niet te min, of de kragten verschelen weinig van den *Hypericum* ofte Sint Jans kruid: namelyk in wonden te genesen. Het sap is dienstig om Kattoen een roode verf te geven; en de Wyn rood te maken. Het zaad doet wel wateren, en stopt de roode buik-vloed en Vrouwen-vloed

vloed, tot een vierendeel loods in gegeven, en met Terpentyn gemengt, geneest de zaad-loop.

XXXIV. HOOFD-STUK.

Anemone, ofte Anemia, en Wind-bloem gemeenlyk gesegt.

VAn de *Anemone*, zyn veele en verscheidene soorten: en schynen alle byna een soort van *Ranunculus* ofte *Hane-voet* te wesen. Sy zyn onderscheiden in bladen, bloemen en wortel, sommiger bladen zyn breed, en grof of fyn gesnippelt, andere drybladig, enz. de bladingen koleuren der bloeme zyn menigvuldig, als wit, geel, violet, paars, blauw, rood, enz. De wortels van sommige zyn knobbelagtig, getakt, veselagtig, enz.

Een soort heeft knobbelagtig, bruine wortelen, met 'er tyd soo groot werdende als een kastanie, zynde ongeschikt, scheef en schuins, waar aan weder nieuwe knobbeltjes wasschen, en sig als kinderkens alle jaren voort-setten: aan deselvige zyn eenige veselen. Hier uit ryfen seven of agt matig groote gesnippelde bladen: yder op haar stelen, gelykende seer na de gemeene Botter-bloem, ofte *Ranunculus*. Hier nevens komen ooke eenige steeltjes van vyf, ses, ofte seven vingeren breete hoog, in welkers midden gewoonlyk dry kleine blaadjes, sommige gesnippelt, en sommige ongesnippelt gesien werden. Boven op den top koomt een twaalfbladig bloemtjen, loopende spits toe als een ster, en wat langwerpig. In 't midden is een klein hoofdjen uit welke veele draadjes ryfen: die met 'er tyd in een grauwe donsigheid veranderen, waar onder dan het zaad geplaatst is. De koleur der bloeme is bleik-

bleikagtig paars en rood, en dat wel van onder en boven; en wel van boven alleen hooger rood en blinkende, en van onderen witagtig en bleik-rood, selden fiet men de selvige geheel wit.

De *andere* heeft een kromme, scheeve, knobbelagtige, en lids-gewyfige bruine *wortel*, met eenige vefelingen begroeit. Hier uit groeijen mede weinige gefteelde *bladen*, die fig yder wederom in dry gefteelde *blaadjes* verdeilen, en die wederom in dry getande blaadjes. Hier nevens fchiet mede een steel die in zyn bovenfte mede dry gefteelde blaadjes heeft, en dan wederom, als voren, in dryen gedeilt zyn. Uit defe dry blaadjes koomt een steeltjen, daar de *bloem* op fit, van dertien ofte veertien, ftompere omgeboge blauw-verwige blaadjes gemaakt. In 't midden is een rond hoofden met veele geele vefeltjes verciert.

De *derde* heeft mede een ros-bruine, dog dikker, langwerpiger, en over dwers verspreide *wortel*, hebbende veele ledekens. Hier uitschieten mede weinige *bladeren*, de vorige byna gelyk, dog wel foo groot, dog veel fynder gefnippelt. Hier nevens groeit mede een steel op de vorige wyfe boven mede geblaad: en op zyn topeen veel grooter *bloem*, van feven of agt fchoone ligt-violette, breede, fpits toeloopende blaadjes toegetakelt. In 't midden is een zaad-hoofden met veele draadjes, dat eindelyk in gryfe vlokken verkeert. Somtyds zyn defe bloemen fchoon-rood, en ook wel wit: hier by rekt men nog een foort die in Oostenryk en Hungaryen groeit, welke hooger waft, mede met een witte, dog vyfbladige bloem, met een ftomper fpits.

De *vierde* is de derde foort van bladeren, steelen en wortelen t'eenemaal gelyk, hebbende een middel-matige groote bloem, dubbeld, uit veele blaadjes

jes bestaande, zyn tien of twaalf, aan de kanten veel grooter dan de middelste: alle rood van koleur.

De vyfde heeft een bruinder wortel, aan alle zyden sig uitschietende, met weinig knoopen. Hier uit ryft een steel ofte twee, hebbende wat hooger als zyn midden dry gesteelde bladen, de Hof Hanevoet gelyk, dog wat kleinder, en dese snippelen sig weder in eenige kleindere. Wat hooger komt een vyf ofte sesbladige, vry groote, witte, ofte uit den peerfen roodagtige, het sy bleekere ofte wel hooger koleurige bloem. In 't midden is een klein, naakt, en rouw zaad-huisjen.

De sesde is de vorige van gedaante seer gelyk, dog in alles wat kleinder, maar de bloem is geel.

De sevende is de vorige soorten seer gelyk, maar de bladeren zyn als die van de klaver, dog aan de kanten geschaart, en spits toeloopende; groeijende ses ofte seven vingeren breete boven d'aarde. Op de top is de bloem.

De *Anemone* kend men in 't algemeen hier uit, dat de steel altyd dry bladen heeft, komende een bloeme op yder top, die daar na in stuifjes veranderen. Dese hebben veelderlei verscheidentheid en schoonheid van koleuren.

Alle dese soorten, met nog menigte andere, die wy niet beschryven, werden alhier te Lande nergens in het wilde gevonden, maar zyn alleenig in de Hoven der kruid-oefenaars te vinden. Sy waschen geerne in een logtige warme logt, in een drooge en logtige aarde. Sy bloeijen alle in de Lentetyd; en de bladen opgenomen zynde, werden bewaart, en in de natyd weder in de aarde geset, en des Winters met matten wel overdekt en bewaart. Dese kan men mede in potten en bakken Plan ten, en in de kagchels bewaren. Sy teelen meest voort door de wortel; want het zaad eenige jaren

werk

werk heeft, eer het bloem soude dragen.

De wortelen zyn wat scherp op de tong, en brandende, en doen, gelyk de wortel van Bertram, louter quylen: daarom is die bequaam in de tand-pyn in de mond gehouden. Klein gestooten en op de splinters gelegd, doet die uithalen. Ook helpt het de gesweeren rypen, onder de Pappen gemengt. Voorts heeft men van de kragten weinig ervaring.

XXXV. HOOFD-STUK.

Anethum ofte Dil.

DE *Dil* regt sig om hoog op, met een ronde, groene, mergagtige geknootte *steel*, hebben- de groote *bladen*, welke in fyne draden gespout zyn, even als die van de venkel, maar minder groen. Op haar top komen hare kleine geele *bloemtjes*, kroons-gewyse, waar na een rond, plat en bruin *zaad* komt te volgen. De *wortel* is dun, sig in verscheide vefelen splitsende. De *bladen*, bloem en zaad zyn sterk van reuk.

Het werd hier in de Moes-hoven van zaad voort- geteelt; het zaad werd na vyf ofte ses Maanden ryp, en zaaid ligtelyk zyn selven voort: maar het kruid vergaat tegens de Winter. Men segt dat het zaad van de vogels niet gegeten werd.

Het zaad in melk ofte bier gekookt, opend de melk-buisjes der mam-klieren, waar door veel melk voortgebragt werd. Het kookfel daar van verdryft de buik-pynen, en winden der maag en darmen: breekt en verteert de slym. Ten dien einde maakt men daar ook darm-speutingen van: het doet mede de stonden voort-setten en verwekken: en men doet

doet het in stovingen tegens de buik-pynen, en om de barens-nood te vervorderen. Uit de bladeren en bloemen werd een olie gemaakt met Olyf-olie, om de geswellen te doen verteeren, en te ontdoen, en pyne te stillen, als mede te doen ripen. Eenige droppelen van den overgehaalden olie, doet winden dryven, het braken en buik-pyn stillen.

Sommige doen het gestoote zaad ofte kruid in hare saucen, om den liefelyken geur. D'opperste topjes doen de Vrouwen op de Agurkjes, wanneer sy die in leggen.

XXXVI. HOOFD-STUK.

Angelica, ofte Engel-wortel.

DE *Angelica* deilt men in een groote ofte *tamme*, en een *kleine* ofte *wilde*: waar by nog een water *Angelica*, *Archangelica* genoemd, komt: alhoewel daar nog veele vreemde soorten zyn, soo willen wy maar de dry eerste beschryven.

De eerste ofte groote schiet wel hooger op dan een mans langte met een langen, hollen, effenen, kalen, geknoopten stonk van onderen somtyds wel een mans arm van dikte; de bladeren zyn groot, in verscheide kleine, dog vry groote, puntige getande bladen gedeelt, byna als van de pastinaken. Dese bladeren komen uit ydere knoop des Stams. Op het top komen groote wyd-uitgestrekte Kranzen met kleine witte bloemtjes, waar na een groen, plat en bladagtig zaad volgt, dat bruin-geel werd, als dat van den lavas. De stam des wortels is vry dik, uit welkers quetsinge een geel gomagtig sap vloeit: onder dese stam heeft men veele matig dikke wortels, een spanne lang, van buiten wit. Dit gantsche

gantsche gewasch is seer speceryagtig en aangenaam van smaak en reuk, waarom het van de onkundige *Muskuskruid* en *Muskuswortel* genaamt werd. De koleur der bladeren is geelagtig.

De *tweede* ofte *wilde*, wast lager dan de groote; anders in alle deelen de selvige gelyk, behalven dat die in alles wat kleinder is: de bladen zyn wat hooger groen: en de wortel is soo gomagtig, nog soo aangenaam van reuk niet.

De *Water-Angelica*, ofte *Archangelica*, is al soo hoog als de Tamme groeiende: dog de kleindere bladen van meer in getal, en digter by een gewaschen, groeiende aan roodagtige steeltjes. De stam is vry dik, met verscheide leden, en veel getakt, staande dry ofte vier bladen om yder lid: heeft daarom veel kroontjes van witte kleine bloemtjes, gelyk de vorige. Waar na een plat, breed, geelagtig, en wat langwerpig zaad volgt. De wortel is boven vry dik, en schiet diep in de aarde: sy zyn wit, maar niet soo sterk riekende als d'eerste.

Hare ken-teikenen zyn seer breede bladen; de zaden gestreept, groot en dik, dat ryp zynde, bleik geel werd; het witagtige sap werd geel, wanneer het droogt.

De Tamme vindmen alhier in de Tuinen van de Kruid-beminnaars: maar d'andere wast alhier in 't wild in de Veen-landen, en elders langs de wegen. De derde wast aan de kanten van de wateren. Dese soorten komen alle van zaad voort. Welke in het derde jaar gemeenlyk eerst bloeyd: weshalven het best is de wortelen te vergaderen, eer sy bloeyd, want dan de wortel voos werd, en onnut, waar na de plant vergaat. Sy bloeijen in 't midden van de Somer.

De wortel en het zaad van de Tamme, is hier naar alleen in 't gebruik, alsoo d'andere soorten

onliefelyker en onaangenamer zyn van smaak en reuk. De wortel en het zaad zyn alle van eenderlei kragten, doordringende, verdunnende; de selvige doen sweeten, en werden met voordeel gedaan by de Genees-middelen, welke men tegens de besmettingen gebruikt, en dienstig zyn om'te sweeten: en daarom kauwt men die wortel des ogtens in een pestige tyd. In alle borst-qualen is deselvige van groot gebruik, als tegens alle hoeft, bloedspouwen, hygen, engborstigheid, enz. het maakt alle fluimen los, en geeft die op; verdryft de winden en buik-pynen: verteert de slym der maage en darmen. In Noorwegen, Ysland, enz. schillen sy de stelen en eten die.

XXXVII. HOOFD-STUK.

Anisum, ofte Anys.

DE steel ofte struik van den *Anys* is rond, hol, en gestreept, anderhalve voet ontrent hoog met verscheide zyd-takjes. De *bladeren* zyn bleik groen, in dryen, vyven ofte sevenen gedeelt, tamelyk breed, en aan haar uiterste getand, maar boven aan de toppen zyn die meerder verdeelt. Boven op de toppen komen kroontjes met kleine witte *bloemtjes*, en daarna volgt het *zaad*: de *wortel* is veselagtig.

Het behoort onder de kroontjes dragende kruiden, met klein gestreept zaad, met breede bladen als van Peterfeli.

Deselvige werd alle jaren alhier gesaaid, en het zaad werd ook alhier van vreemde plaatsen gebragt: het bloeyd in 't midden van de Somer.

Het

Het zaad is alleen gebruikelyk: is verwarmende, verdunnende, wind-dryvende: stilt de pyne des buiks; opent de melk-buisjes, waar door overvloedig sog in de borsten komt. Is dienstig in alle borst-qualen, maakt de sluimen los, en marigden hoeft. Hier van werd een Anys-Brandewyn gemaakt, waar van men een lepel vol of twee kan gebruiken tegens de voornoemde qualen. Ook kan men het kooksel daar van drinken. Daar werd ook een fyne olie uit over gehaalt, waar van men een druppel twee of dry tegens de voorverhaalde qualen mag innemen, onder het eene ofte het andere gemengt.

Men gebruikt het mede in de keuken, gekookt met gekernde melk, bier en brood, meel-gebak, enz.

XXXVIII. HOOFD-STUK.

Anthora, ofte Antiphthora.

DE *Anthora* mag om zyne gelykenisse gevoegelyk onder de soorten van de blauw-gebloemde Wolfswortel getelt werden, maar is lager van gewasch en kleinder. Hare *stam* is gemeenlyk ruim een span of anderhalf hoog. De *bloemen* komen mede boven aan agt of tien in getal, bleek geel. Voorts zyn *bladen*, *bloemen* en *zaad* de *Napellus*, ofte Wolfswortel, seer gelyk. De wortel bestaat uit langwerpige, buiten geel en van binnen witte bolletjes, die onder aan mede eenige vefelen hebben.

Men vind het hier alleen in de kruid-beminnars Hoven: anders waft het in Savoyen en Switserland, op de Alpes bergen. Het bloeyd in de Sommer: en werd van zaad en ook van de wortelen

voortgeteelt: dog van zaad duurt het wel wat langer.

De wortel is bitter; twintig ofte dertig grein daar van in gegeven, maakt eenige afgangen, en dood de wormen. Onder Pappen met de bladen en bloemen gemengt, doet de geswellen rypen, en trekt de splinters uit. Men agt het seer goed tegens allerlei fenyn, en daarom by de Grieken *Antiphthora* genaamt, dat is, een plant, die tegens het verderf is.

XXXIX. HOOFD-STUK.

Groote, kleine, en alderkleinste Orant, ook
Leuwen-bekken, en Kalfs-snuiten ge-
naamt: in't Grieks *Antirrhinum*.

DE groote soort wast met een rond, glad en ligt brekende steel, wel twee spannen hoog, schietende aan de zyden verscheide takskens uit, waar aan verscheide twee en twee regt tegens over mal-kanderen staande langwerpige, smalle en spitse blaadjes groeijen: aan het bovenste van de stelen komen wel twintig min of meer bleik-purpere, witte ofte geele bloemtjes voort, welke een Leuws ofte Kalfs-smoel verbeelden, en van agteren aan de zyden wat geduwt zynde, even als een smoel open gapen, aardig om te sien. Hier aan volgt het groene zaad-bolletjen, dat op zyn spits een vesel heeft. Het zaad-huisjen, ryp zynde, verbeeld een doodshoofd van een Kalf, Hond of Wolf; besluitende klein en donker bruin-zaad in fig. De wortelen zyn veselagtig.

De tweede is wat ruiger in 't aanraken, maar behalven zyn kleinte, de vorige ganschelyk gelyk.

De

De *bloemtjes* zyn rood-purperagtig en in 't midden geel, groeiende niet alleen boven aan, maar van onderen op tusschen yder lid der *blaadjes*. Het *zaad-huisjen* gelykt niet onaardig een menschen doods-hoofd, besluitende klein bruin *zaad*.

De *derde* is nauwelyks een spanne hoog, dat om zyn tengere steeltjes sig wat na de aarde buigt: anders de tweede soorte seer gelyk.

Des selfs ken-teikenen zyn, een wyd-gapende bloem, komende met de *Linaria* daar in over een, sonder spoor, verschillende daar in van het selvige; het zaad-huisjen is in twee vertrekken gedeelt, stortende zyn zaad door dry gaatjes na buiten toe, vertoonende het hoofd en neus van een Kalf.

De groote vind men alhier in de Bloem-hoven; maar de twee andere, waft in velden, en Bouwlanden, en somtyds tusschen de Moes-kruiden. Sy bloeijen de gansche Somer door, en werden hier selden anders dan van zaad voortgebragt, ten ware men het in kagchels bewaarde, om vroeg bloemen te hebben.

Men kan de bladen onder de rypende Pappen mengen: anders heeft het hier geen bekend gebruik.

XL. HOOFD-STUK.

Aparine ofte Kleef-kruid.

K Leef-kruid heeft dunne veselige *worteltjes*, waar uit veele kleine, vierkante en rouwe *steeltjes* schieten wel een voet hoog. De *blaadjes* zyn lang en smal, dog rond: dese omvatten sters gewyse hare steeltjes by leden: de *bloemtjes* zyn seer klein, vierbladig en witagtig; waar na de ruwe *zaad* balletjes

volgen, twee en twee by elkanderen, als twee bal-
letjes, klein, en wat uitgeholt. Wanneer men
voor by dit kruid gaat, hangt het, om zyn weer-
haakige ruigigheid, lichtelyk aan de kleederen en
kousen.

Het groeit in Nederland langs de wegen, kanten
der velden en Akkers, by menigte in het wild; en
bloeyd de geheele Somer byna door, faeiende sig
selven voort.

Wat aangaat de kragten die zyn my onbekend,
en meine dat de bladen dienstig zyn om by de ver-
morwende Pappen te doen. Voorts neem ik wei-
nig aan 't gené daar van geschreven werd. In plaats
van de melk door een seef te gieten, neemt men
eenige steelen van dit kruid, met zyn zaad, en men
haalt het eenige reisen door de melk, waar aan de
ingevallene hairen blyven hangen.

XLI. HOOFD-STUK.

Aphace, ofte Aphaca; een soort van Linsen.

DE *Aphace* schynt een bastaart Linse te zyn; het
heeft teere, lange, kantige en regt over eind
staande struikjes: aan yder lid zyn twee over mal-
kanderen staande blaadjes sonder stelen, van agter
breed, en met agter uitstekende punten, als oort-
jes; dese loopen voor spits toe. Uit yder lid, van
tusschen de twee blaadjes, komt een klawiertjen, en
gemeenlyk met een klein, geel bloemtjen; de krok
en vitsen gelyk, waar na een peultjen ofte hauken
volgt, breed en langer als die der Linsen, met
vier ofte vyf swarte, platte, ronde zaden, klein-
der dan der Linsen: dit plantjen heeft een veselag-
tig worteltjen.

Men

Men vind het hier veel onder alderlei koorn: het krygt in de Bloey-maand zyn bloemtjes, en daar na in de Somer zyn zaad.

Het meel van dese zaden gemaakt, dient in de Pappen gedaan, om te vermorwen, en door te trekken. Voorts kan men die tot spyse koken, maar zyn wat hard te verteren.

XLII. HOOFD-STUK.

Aphylanthes, van sommige Stæbe, ongeblade knop-bloemen, genaamt.

D'Eerste deser vier foorten, heeft een groene, gchoekte, ofte kantige en getakte *struik*, dry ofte vier voeten hooger ofte lager. De *bladen* zyn langwerpig, aan alle kanten diep door-sneden, groen, glad, blinkende, en eenigfins hairagtig. Op de toppen komen de *bloem-knopjes*, gelyk als die van de swarte *fæcea*, dog wat ruwer, en harder, uit verscheide schilferingen, byna Pyn-Appels gewys, bestaande; van onderen breed, maar loopen na boven spits toe; uit welker spits veele Purper-verwige draadjes, gelyk als van de Distelen en Kliffen, uitkomen, vertoonende de bloem. Het kale en gladde *zaad*, is wat langwerpig, hebbende op zyn bovenste, eenige stevige veselen, als een baard. De *wortel* is niet wonderlyk dik, maar met veselen behangen.

De *andere* heeft alleen korter *struik*; de *bloem-knopjes* kleinder; rouwer en eenigfins stekende. De *bladen* donkerder groen. Voorts is dit het eerste gelyk.

De *derde* heeft witagtige *bladen* en heel diep door-

fneden, en gekerft, sonder doornagtige bloemknoppen.

De *bladen* der *vierde* zyn veel kleinder doorsneden en gefnippelt, als de dry vorige. De schilferwyfige bloemknopjes zyn filveragtig wit en blinkende.

Men vind het veel in de koorn-landen, langs de wegen, dyken en beboude plaatfen: en bloeijen in de Somer.

De kragten zyn nog niet bekend.

XLIII. H O O F D - S T U K.

Apium, Zuffrouw-Merk ofte Eppe.

HEt *Zuffrouw-Merk* heeft een witte, matig dikke, en van veele vefelen te famen hangende wortel: hier uit ryft een ftronk, die rond, geftreekt, hol en van een voet ofte twee hoog is: uit welker verfcheide leden de bladen en de zydakken komen. De *bladen* zyn liefelyk groen en blinkend, zynde dry, vyf, ſeven, negen, enz. aan eene ſteel groeiende, makende teſamen een blad uit: deſe zyn rontom getand. Boven op de takjes groeijen kroontjes met witte kleine vyfbladige bloemtjes, waar na een vry klein geftreept *zaad* volgt.

Behalven dat het alhier overvloedig langs de water-kanten groeit; ſoo werd het mede in de Hoven geplant, en werd dan *Selleri* genaamt, 't welke men onder de Moes-kruiden telt. Het bloeyd in het begin des Somers, en geeft zyn zaad in de Sommer-maanden. Het zaaid ſig ſelfs genoeg voort: maar in de Tuinen gezaaid zynde, werden de planten een voet ofte anderhalf van malkanderen geſet; welker

welker plant, eer die bloemen krygt, rontom toegebonden werd, om het kruid geel te doen werden.

De wortel, bladen, bloemen en zaad deses kruid is seer dienftig tot veele gebreken. Het is in 't geheel verwarmende, goed van reuk en smaak: het is alle verstoptheden openende, daarom kan men daar kookfels van maken om de stonden te verwekken; buik-pyn te stillen; de na-ween voor te komen; de pis te dryven; geelsugt te genesen; in quade kelen te gorgelen; koorfen te verdryven, enz. Het sap met honig gekookt, suivert allerlei sweeringen.

De wortel met de geele struiken en bladen, wanneer sy in de Kruid-Tuinen geplant zyn geweest, werden op de Tafel geset, en met olie en edik, als een Salade gegeten.

XLIV. HOOFD-STUK.

Aquilegia, ofte Akeleijen.

DE *Aquileijen* hebben een redelyk dikke *wortel*, met verscheide veselen begroeid: hier uit rysen veele *bladeren*, van gedaante die van het Schelkens-kruid gelyk, maar lyviger, en uit den blauw groenen. De *steelen* der bladen, als mede de struik, zyn purperagtig rood, hebbende in haar begin wat hairagtige veseligheid. De struik is rond en stevig, en wast dikmaals meer dan twee voeten hoog: hier aan komen verscheide zyd-takjes met hare *bloemen*. Yder bloem heeft gemeenlyk vyf holle, naar om hoog gekeerde hoorntjes, die aan haar tippen toe zyn, en wat omgebogen, hebbende, soo sy enkel zyn, vyf blaadjes nederwaarts

hangende, uit welker midden eenige draadjes komen: de dubbelde bloemen hebben veel meer hoorntjes, en soo seer niet naar om laag hangende. Dese bloemen heeft men byna van alderlei koleuren, als blauwe, witte, roode, purpere, vleeskoleurige, paarfe, bonte: geele weet ik niet oit gezien te hebben. Na de bloemen volgen mede vyf spits toeloopende zaad-hoorntjes, in welke een swart en blinkend zaad is.

Dese plant schynt in Duitsland en elders in het Wilde te wasschen, maar werd by ons alleen in bloem-hoven onderhouden. Het kruid blyft des Winters over, soo dat het een plant is van lang leven, en sig door zyn wortel vermenigvuldigt. Het zaad gezaaid zynde, krygt men het tweede jaar eerst bloem, en dat van alderlei koleuren, als mede dubbelde en enkelde, even als uit het zaad van Tulpen, en Angelierien voortkomt. Sy bloeijen in de Bloey-maand, en voor dese Somer-maanden.

Van dit gewasch is niet anders in 't gebruik dan het zaad: van welke men een lood stoot, en met harts-hoorn en Scorfonere in een sakjen doet, en in 't bier hangende ofte kokende, de kinderen, die de kinder-pokjes ofte maselen hebben, te drinken geeft, en dat om de vuirigheid te lessen, en de brand uit te setten: maar of daar soo veel in steekt, laat ik daar.

XLV. HOOFD-STUK.

Arachus, ofte groote en kleine Krok, met smalle bladen, wilde Wikken genaamt.

DE groote Krok heeft tengere, dunne en kantige steelen, hebbende gemeenlyk ses smalle regen
over

over malkanderen staande *blaadjes*, die niet spits toelopen : aan het eind deses steels zyn een ofte twee klawiertjes. De *bloemtjes* zyn purper-verwig, van onderen tot boven, nevens de steeltjes der bladeren, voortkomende. De *Hauwtjes* zyn mede klein, dog ronder als de *Vissen*, hebbende ses ofte seven ronde, donker bruine en harde *erwtjes*, kleinder dan de erven. De *wortel* is dun en veselagtig.

De *kleine Krok* is het voorgaande seer gelyk, maar is kleinder, hebbende ook aan yder ribbe meerder blaadjes; welkers bloemtjes wit zyn, met lange steeltjes, vyf of ses by malkanderen op een steeltje; waar na kleine en korte hauwkens volgen, vervult met twee, dry ofte vier ronde, bruine *erwtjes*.

Men vind se veel onder het koorn, het welke sy omvlegten, bewinden en met eenen verdrukken: het bloeyd in de Somer.

Het meel deses *Krok* dient in vermorwende *Pappen* gedaan. Het geheele gewas werd van de *Land-luiden*, nog groen zynde, uit getrokken, en des Winters aan de *Koeijen* en *Paarden* tot voedsel gegeven. De *Erwtjes* selfs dienen om de *Duiven* te voeden en te lokken.

XLVI. HOOFD-STUK.

Argentina, Ganseryk en Silver-kruid genaamt.

G*anseryk* en *Silver-kruid* waft in Nederland, langs de wegen, en grafige plaatsen, laag, sonder stam opgerigt, maar voort kruipende. De *blaadjes* zyn saags-gewyse, vyftien, twintig, meer of min, aan steeltjens *Bleik* van koleur, op de wyse byna als de rein vaar geschikt, van onderen zynde

wat

wat grauwer ofte witter; uit de aarde komen, uit veselige worteltjes, eenige steeltjes met leden, die sig, voortkruipende, wederom in de aarde inwortelen, gelyk de Aard-besien. In Braak-maand en Hoy-maand komen uit yder lid, daar de blaadjes zyn uit voortgekomen, een gesteeft vyf-bladig bleik geel bloemtjen, aangenaam van reuk, hebbende in 't midden eenige geele draadjes; dese rusten onder op een vyf-bladig groen steunfeltjen.

Geknauwt zynde, trekt het een weinig te samen, maar verhit niet. Men meint dat het om bloedspuwen, d'overvloedige stonden, wond-bloeden, neus-bloeden te stelpen is, maar kan daar niet in sien, ten sy de byvoegfels het voornaamste uit werkten. In het overgehaalde water steekt mede niet, maar alsoo het suiverder, is dan regen-water, soo wasschen de Francen haar Gaas-doeck daar in, waar door sy meinen dat het suiverder werd. Men soude daar Pappen van kunnen maken, op heete geswellen, om de hitte wat te bematigen, en om te ripen, maar moet groen zyn. De blaadjes kunnen mede gevoeglyk onder Warmoes gehakt werden, tot spyse met andere Moeskruiden.

XLVII. HOOFD-STUK.

Van de soorten van Aristolochia, Pistolochia en Radix Cava, ofte Boontjes Hol-wortel.

DE soorten van *Aristolochia*, ofte *Baar-wortel*, om dat sy ligt doen baren, zyn verscheide, als de *ronde*, *lange*, de *rysagtige* ofte *Clematis*, veselagtige ofte *Pistolochia*, en de groote en kleine *Boontjes Hol-wortel*, ofte *Fabacea* en *Radix Cava* gesegt: welker soorten wy vervolgens sullen beschryven.

De

De *ronde Osterlucie*, heeft een ronde bolle en knobbelagtige *wortel*, van binnen geel, met weinige vefelen onder aan. Uit defe knobbelen ryfen vier, vyf, ofte meer vierkante steeltjes, wel twee spannen hoog, waar aan verscheide, byna ronde *blaadjes* met seer korte steeltjes komen, van groote als een Hollandse daalder, duister groen van kleur, fagt en dun, met veele adertjes doorweven. Daar de steel van het blad zyn oorsprong heeft, aldaar heeft het *bloemtjen* mede zyn begin, sittende op een kort steeltjen, en legt op het blaadje; de bloemtjes zyn donker-paars, hol en langwerpig, en bloeijen alhier gemeenlyk in de Bloey-maand en Wiede-maand in de Hoven. Na de bloemtjes volgen ronde gestreepte *vrugtjes*, als oft een kruisbesie, ofte meloentjen was, waar in veel breedagtig en bruin zaad is; met velletjes en vliesjes aan een hangende en besloten.

Hier van werd alleen de *wortel gebruikt*, zynde verwarmende; hier van maakt men kookfels en podders, om de maande-vloed te verwekken; de vrugt, soo die wel gekeert is, als mede de nageboorte, en ophoudende kraam-vloed af te dryven, welke men alleen kan gebruiken, ofte met bydoeninge van andere behoorlyke middelen. Ook dient se voor engborstige, darm-pyn, slymige magen, daar geen trek tot eten is, op Wyn geset, en dagelyks genuttigd. Uiterlyk mengt men de wortel by salven en pleisters, om sweeren te suiveren, doorrenen, splinters en graten uit te halen. Den aarsdarm en scheede of lyfmoeder uitsinkende, werden met des selfs affiedsel gestooft: is mede dienstig het bloedige tand-vlees en stinkende mond daar mede te wasschen. Het poeder in 't water gesmeten en met kalk vermengt, segt men dat de visschen dronken maakt. Het drooge poeder op het ontbloote

bloote been, om van etter, en smeerigheid te bevryden.

De *lange* is de ronde seer gelyk, maar de *wortel* is langer, mede geel, met weinige vefelen behangen; hier uit ryfen eenige steeltjes, een fpan hoog, of wat meer of min, byna rond, niet duifter groen, maar bleiker dan van de ronde, en vol van zenuwen doorloopen; nevens hare steeltjes komen mede lankwerpige, holle, purpere, en fterk-riekende *bloemtjes*. De *vrugtjes* zyn mede peer-wyfiger dan van de ronde. Sy groeit alhier in de Hoven, en brengen in Bloey-maand, en Wiede-maand, mede haar bloemtjes en vrugtjes voort.

De kragten en gebruik zyn mede als die van de ronde.

De *derde* heeft rysagtige lange, dunne en vefelagtige *worteltjes*; anders de lange vry gelyk, dog de *bladen* wat fpitsagtiger uitloopende, en de *bloemtjes* geel; groeit hier in de Hoven, en fomtyds op de Bouw-landen. De vrugten, en tyd van bloeijen, is mede met de vorige foorten gelyk; maar de kragten zyn soo fterk niet.

De *Pistolochia*, ofte *veselagtige Aristolochia*, defe is de ronde in steelen en *blaadjes* seer gelyk, maar teederder; de *bloemtjes* zyn fwartagtig aan haar begin en eind. De *worteltjes* zyn geel, en vefelagtig. Men vindfe alhier in de Hoven, en bloeyd mede als de andere foorten op defelfde tyd: is mede ook in kragten gelyk.

De *vyfde* foort, werd *Sarafyns-kruid* genaamt: en is d'eerfte en tweede seer gelyk, aangaande haar rysjes en blaadjes, maar wast hooger, de *bloemtjes* wat geelagtig; de *vrugtjes* als peertjes; de *saaden* leggen in blaasjes, drykantig en grauw. De *worteltjes* zyn matig dik en langagtig, met veele vefelen befet, en geel, waar uit weder nieuwe plantjes voort-

voortkomen. Waft hier alleen in de Hoven, maar in Duitsland en Italien by de Wyngaarden en velden: heeft mede de kragten en werkingen als de voorige foorten.

De *Boontjes Hol-wortel*, ofte *Radix Cava*, en *Aristolochia Fabacea* genaamt, is tweederlei, *grootte* en *kleine*. Zynde de vorige foorten in gedaante ganschelyk ongelijk. De *grootte* heeft dunne, gefnedene *bladkens*, die gefnippelt zyn, bleik groen, de *Akeleijen* gelyk, maar veel kleiner. De *struiktjes* zyn een palme hoog, dun, rond, effen ofte kaal, aan welkers bovenfte agt, tien of twaalf uit den rooden bleik-purpere, of wel feer witte gehoornde *bloemtjes*, gefchiktelyk groeijen, even als dat van ridder-spooren, muninks-kapjes, ofte Wild-vlas. De onderfte veranderen allenxkens in langwerpige, kleine, breede zaad-huisjes, in welke klein en blinkend *zaad* is. De *wortel* is knobbelagtig, van onderen hol en breed, van binnen met een geelagtig merg vervult, zynde met verfcheide vefelen behangen: is wat bitteragtig en fcherp van fmaak, de *kleine* foort is de *grootte* in alles gelyk, maar in alles kleiner, en blyft lager by de grond. De *wortel* is als een rond raapjen, niet hol, geel, hebbende van onderen een bosjen vefelen. Sy trekken een weinig te famen met eenige bitteragtige fmaak. Sy groeijen by Hagen en Heggen; en als onkruid in de Tuinen, maar de kleinste is gemeender. Sy bloeijen in 't begin van het voorjaar, en alfoo het zaad in korten ryp is, vergaat het loof en de wortel blyft over in d'aarde, die in 't volgende voorjaar wederom uitschiet: en het zaad, zaaid zyn felven voort.

Deze kend men aan hare pyps-gewyfe ofte halve hoorns-gewyfe bloem, zynde de opperlip fchops-gewyfe uitgewaffen, en 't zaad-huisjen in zes vertrekken verdeelt.

Een

Een kookfel van een van beide wortels, doet sweeten, doet wateren, en verwekt de Vrouwen-vloed; daar mede gegorgelt, verdryft de keel-geswellen, en stinkenden adem, rot tandvleis; sui-vert rotte sweeren, als een wasch water gebruikt: met doeken tegens d'ambeijen ofte spenen gelegd, doet die verdwynen: dood de wormen, gedronken, stilt buik-pyn. Men kan het ook met bakelaar innemen, beide tot poeder gestooten. Het poeder werd op het ontbloote been gestroit, om het van etter en oliagtige salven te bevryden, even als met de ronde en lange Aristolochie.

XLVIII. HOOFD-STUK.

Armeniaca Malus, Abrikose-boom, vroege Persik.

DEse boom werd meest aan de muuren en schut-fels geleid, om te beter son te vatten, maar groeijen, alleen staande, tot een vry hooger boom: welkers stam dan heel dik werd; dan sy werd meest op pruimen geënt; de *bladen* zyn breed, byna rond, dog spits toeloopende, en om de rand geschaart. De *bloemtjes* zyn vyf-bladig en wit. De *vrugt* is (zynde een soort van pruimen) rond, geelagtig, ofte roodagtig, dat is hoog geel, na den Orangien hellende: sy wassen middelbaar klein, ofte byna soo groot als een Persik, zynde min ofte meer donsig. Aan d'eene zyde hebben sy van haar begin tot haar onderste punt, een voore of te klove, gelyk de Persiken: sy hebben binnen in haar een steen, de Pruij-steen byna gelyk, vry groot, met een bittere korrel daar in. De vrugt is aangenaam van smaak. De *wortel* is van hout, en hard,

hard, fig door d'aarde henen verspreidende, waar uit menigmaals nieuwe schoten voortkomen. Sy bloeid seer vroeg in de Lente, daarom werden de bloeyfels menig reis van de koude en schrale winden verflonden: sy wassen hier alleen in de Hoven. Het enten, en oculeren verandert de vrugten seer, waar van ook alle de verscheidentheden herkomstig zyn. Hare vrugten rypen in het midden van de Sommer.

De pitten gebruikt men tegens Graveel, maar ik sie daar niet veel meer in, dan in een bittere Amandel. De vrugt werd alleen voor lekkere monden voortgeteelt, die haast in het lighaam verrotten, daarom zyn sy best met wat broods genuttigt. Wanneer sy nog niet alte ryp zyn, werden sy nat ofte droog geconfyt. Het hout is dienstig om Stoelen en ander werk te maken. Uit de bast van de boom, drupt een Gom, d'Arabise Gom gelyk, en kan mede voor deselvige gebruikt werden.

XLIX. HOOFD-STUK.

*Flos Armerius, Keikens, Vliege-net, Tuilkens
Bloemen, en Kraei-bloemkens.*

VAn dese soorten zyn in Nederland vyf soorten bekend, gelyken alle de Angelieren, ofte Ginoffelen, maar zyn veel kleinder, uitgenomen het Vlieg-net, dat soo seer daar niet mede over een komt; sy verschelen alle in bloem en bladen.

D'eerste schiet uit zyn dun worteltjen, dat eenige veseltjes heeft, dry, vier, ofte meer ronde, en gelede stammetjes uit d'aarde, van onderen purperagtig; twee spannen ontrent lang; aan yder eedtjen zyn twee smalle, lange, gras-groene
F blaadjes.

blaadjes. Op yders top komen agt of tien vyf-bladige, en aan de uiterste rand getande, meer of min, kleine *bloemtjes*, de Ginoffelen gelyk, maar kleiner; sy staan in een bondelken als een tuiltjen; yder heeft zyn besonder Kokertjen, even als de Ginoffels, welkers bovenste eerst agt of tien blaadjes doen voortkomen, aan d'einden gekartelt, van verwe blinkend Scharlaken-rood, en somtyds gespikkelt, en somwylen met witte stippeltjes.

De *tweede* is d'eerste byna gelyk, maar de steel is grover en de bladen breeder, ook zyn de bloemtjes digter by een aan de top, die van veel dunder groene blaadjes verselt werden. Dese beide hebben weinig oefeninge, en staan ligtelyk de Winter koude uit.

De *derde* schiet uit hare veselagtige *wortel* eenige weinige, smalle, harde en spits-loopende *blaadjes*, tusschen welke korte, ronde en gelede steeltjes opschieten; hier op komen, een, twee, ofte dry *bloemtjens*, de vorige beide niet ongelyk, maar wat grooter, gemeenlyk schoon-rood, met een weinig reuk.

De *vierde*, heeft dunne *worteltjes*, uit welke ronde, geknoopte steeltjes schieten, ontrent een voet hoog, zynde in het raken seer lymig en klam, en daarom *Muscipula*, ofte *Vliege-net* genaamt, om dat de Vliegjes daar dikwyls in blyven hangen. Aan elk lid zyn aan wederzyds twee, matig smalle, lange en spits toegaande blaadjes, dog breeder dan de vorige soorten hebben, zynde bleik groen. Op het top komen tien of twintig bleik-roode kransgewys gestelde bloemtjes, dog veel kleiner dan van de vorige soorten. Die veranderen in kleine, lankwerpige huisjes, die vol klein, bruin zaad zyn, dat sig selven menigmaals saaid.

Een *vyfde* soort werden *Kray-bloemtjes* of *Wilde Tuilkens*

Tuilkens genaamt. Uit haar vefelige *Worteltjes* fchieten ftammetjes, een span of anderhalf hoog, mede met geknoopte leedjes, en twee fmalle spits roeloopende blaadjes: op het top komen *Tuiltjes* gewys eenige bleik-roode, gefnippelde bloemtjes.

D'eerfte foort waft op sommige plaatsen alhier wel in 't Wild, maar komt beter in de Hoven voort, als mede de *tweede*, *derde* en *vierde*. De *vyfde* waft veel in de lage Weijen en Boomen. D'eerfte beginnen vroeg te bloeijen, en blyven lang met Bloemen. De *tweede* bloeyd wat later, en gefaaid zynde, geeft het tweede jaar eerft haar Bloemen. De *derde* geeft byna in de na-fomer bloemtjes. De *vierde* geeft bloemtjes in Bloey-maand, en behoud de felvige lang. De laafte bloeijen de gansche Sommer door.

Geen van alle defe foorten werden alleen, om *Tuiltjes* te maken, gebruikt, maar in de Geneeskunft is haar kragt alhier onbekend.

L. HOOFD-STUK.

Armoracia, *Radicula* of *Raphanus Sylvestris*,
ofte *Wilde Radys*.

Uit de *wortel*, die wit is, een vinger fomtyds dik, langwerpig, en als Mostert bytende op de tong, fchieten korte, fmalle en diep doorsnedenene bladen; de steel is dun, en fomtyds hooger dan een voet, waar op kleine geele *bloemtjes* komen, waar na kleine faad-huisjes, met klein *zaad* vervult, volgen. Sy zaeijen fig felven, maar de *wortel* zelfs blyft lang in 't leven, langs de Water-loopen, Rivieren en Slooten, waar uit in 't voor-jaar weder

nieuw Loof komt te fchieten. Bloeyd in Braakmaand.

In 't voorjaar, eer fy haar bladen fchieten, haalt men de wortelen uit d'aarde, en men gebruiktse op Tafel als andere Radys, dienende tegens de flymige magen, en flymige Scheur-buiken; verwekken den eet-luft, en doen wel wateren. Men fegt dat het yvoor daar mede fchoon gemaakt werd.

LI. HOOFD-STUK.

Artemisia, ofte By-voet.

DE *By-voet* is of met *breede* of met *smalle bladen*. D'eerfte heeft groote, dog diep doorsnedene en aan de kanten getande *bladen*, van boven donker groen, en van onderen wit en Wolagtig, ook heeft men die met gevlekte bladen gezien; heeft ftelen ofte ftammetjes van vyf of zes spannen lang; welkers (ik hebse tuffchen de dry en vier ellen hoog sien groeijen) fommige rood zyn en andere groen, rond, en geftreept, die fig allenxkens in meerder en meerder zyd-takjes verdeilen; fy groeijen regt over eind; de bladen hoe hooger fy werden, hoe kleinder; aan de bovenfte takjes heeft men geelagtige kleine *bloemtjes*, en daar na in de Somer haar klein rond *zaad*. De *wortel* is vefelagtig, die alle Jaren weder uitschiet, en mede van haar zaad voortgeteelt werd; fy groeit langs de wegen, en fomwylen by naby gelegene Zee-plaatfen.

Die met *smalle bladeren*, is veel fynder door-fnedden van bladen, even byna als de Averoone Mannenken, maar wat grooter en langer. Haar ftammetjes zyn teer en dun, die allenxkens in nog teerder takjes verdeelt werden; welke met blaadjes niet
alleen

alleen begroeit zyn, maar met veele kleine *bloemtjes* ofte nopjes langs henen zyn begroeit; de *wortel* is matig dik, diefig diep in d'aarde boort. Wast hier maar in de Hoven, alsoo hem nooit, myns geheugens, in 't wilde gesien heb. Maar groeid in Duitsland, Bohemenen Oostenryk in 't Wilde. Sy brengt haar saad in de Somervoor, en teelt mede door haar wortel voort.

De *By-voet* behoort onder de knop-dragende gewassen, en werd gekend, dat sy onbepaalde struiken heeft, met gesnippelde bladen, zynde van onderen grys; de reuk en smaak is flauwer dan van den *Alsem*, die de selvige anders seer gelyk is; de bloemtjes zyn purperagtig, en niet als in den *Alsem* naar om laag hangende.

Deze beide soorten bestaan uit veele dunne en matig riekende deelen, welke het lighaam, of liever ons bloed, verwarmen en verdunnen, daarom werd het veele tegens de agtergeblevene Maand-vloeden gebruikt om die te verwekken, de traag-loopende Kraam-vloed te bevorderen, en de na-geboorte af te dryven. Hier van maakt men kookfels, welke men drinkt, met, of sonder bydoeninge van andere middelen. Ten dien einde maakt men daar ook baden van, in welke men met de voeten sit. Hier van werd ook een vast sout gebrand, dat sweeten verwekt, en suurigheden dood. De bladeren gedroogt zynde, schraapt men de wolligheid van de verkeerde zyde af, het welke de *Moxa* der Chinesen is, met welke sy op de pynelyke deelen branden.

LII. HOOFD-STUK.

Arthanita, ofte Cyclamen, Verkens-brood.

ALhoewel daar veele soorten by de Liefhebbers werden getoont, sullen wy maar dry soorten beschryven. De gemeenste heeft *bladeren*, van gedaante als de Boom-veil, rontom de kanten wat saags-gewyse geschaart; van boven uit den groenen swartagtig, en sommige met witte vlekken, in 't midden wat witagtig. Van onderen of donker of bleik-purper. Uit de *wortel*, die raaps-gewyse is, van buiten swart en van binnen wit, wat plat, en rontom met veselen beset, komen dunne, en tengere steeltjens, op welkers bovenste een vyf, ses en sevenbladig bleik-purper *bloemtjes* voortkomt, staande met zyn spitse blaadjes na om hoog, en zyn holle zyde na om laag, hebbende weinig reuk, waar na de zaad-bolletjes volgen, en het steeltjen kronkelt sig om en om als een Wyngaarts-klawier.

De *tweede* heeft geen gehoekte ofte gekerfde *blaadjes*, maar rontom glad, een weinig spits toeloopende, donker groen van boven, en selden gespikkelt met vlekken, van onderen wat roodagtig purper; de *bloemtjes* zyn d'eerste soort gelyk, maar meer riekende. De *wortel* is de vorige gelyk, maar wat kleinder.

De *derde* heeft wel geen gehoekte blaadjes, maar evenwel aan de randen een weinig saags-gewyse getand; hebben mede vlekken, maar in 't midden swartagtiger dan d'eerste. De *bloemtjes* zyn sterker van reuk, en hooger purper van koleur. Ook is de knobbelige wortel kleinder, dan die van de tweede: sy groeijen alle weelderig alhier in de Hoven.

De twee eerste soorten vind men hier in de Bof-schen;

fchen ; maar de derde foo feer niet , dan wel in Ita-
lien.

Sy bloeijen alle in de Herfft-maand , waar na de
blaadjes eerft uitschieten , die de geheele Winter
over ftaan : waar na het *zaad* in de volgende Somer
eer ftryp werd.

De wortel werd alhier felden anders gebruikt dan
in de *Unguentum Artbanitæ* , miffchien om dat het
door zyn fyne doordringelykheid geagt werd af-
gang te maken , want de navel der Kinderen wer-
den met die falf beftreken. Het fap defes wortels
tot een dun Extract uitgedampt en tot een scrupel
ingegeven , agt men dat de Waterfugtigen doet
fweeten. Het eerft geperfte fop in de neus opge-
fnoven , doet veel fnotterigheid quyt werden.
Papsgewyfe op harde Klieren en knobbels aan den
hals en elders gelegd , doet verdwynen. Twee of
dry dragmen van de gedroogde en gepoederde
wortelen ingegeven , verdryft de geel-zugt en alle
flym-ziekten. De Pappen daar van op den uitge-
fchoten aars-darm gelegd , doet die inkrampen : het
felfde doet mede het kookfel met natte doeken daar
op gelegd. Het fop in d'oogen gedruipt verdryft de
vliefen die over d'oogen beginnen te waffchen.

LIII. HOOFD-STUK.

Articocalus , ofte Cinara , Artichokken.

Onder de Diftelen behooren de *Artichokken* , wel-
ke men tweederlei fegt te zyn , alhoewel van
eenderlei zaad voort-komftig ; want d'eerfte is de
volkomene , van welker d'Engelfe en Zeeuwfche
wel de grootfte hoofden hebben. De andere is een

afgaande Artichok, welke verwildert en doornagtig werd.

D' *Artichokken* hebben groote, lange, breede, aan beide zyden diep-gefneden, sonder doornen, (ten fy felden) groene afch-koleurige ofte gryse *bladen*. Uit het midden defer bladen fchiet een dikke groene fteel, fomtyds wel een elle hoog, op welkers bovenfte een Pyn-appels gewyfe groene bol komt, bestaande als uit veele fchilferen ofte fchelpen, op welkers uiterfte altyd een doorn tjen is; welke op defe ftam ftaat, werd de *Moer* genoemd. Diergelyke fteelen fchieten aan de zyden mede van defe Moeder-ftam, alle met kleinder bladen befet, en yder brengt mede foodanigen Pyn-appels gewyfen bol voort, dog kleinder, en zyn als Kinderen van de Moeder. Na dat defe bol zyn volkomen wasdom gekregen heeft, gaat die allenxkens open, waar uit veele paarfeblauwagtige draadjes voortkomen, zynde de *Bloem*, waar na een vry groot langwerpigen vry dik *zaad* voortkomt, dat tuffchen de wolligheid, (gelyk als dat van andere *Distels*) verfcholen legt. Eer defe vrugt bloeyd, heeft hy van onderen een breede witte en vafte fchyf, die men de *Stoel* noemt, waar op d'onrype witte Bloem fit, het hair genaamt, die wederom met kleine, dunne purpere blaadjes bekleed is, en allenxkens grooter en grooter werdende, volgen de groene.

D'andere verwilderde heeft lange, groote, geklove en feer gefnippelde *bladen*, en is voorts de vorige feer gelyk, maar de vrugt is kleinder, en de fchelferen met de punten der bladeren zyn met feer vinnig ftekende doornen befet. Beider wortelen zyn vry dik en lang. Dese heb ik dry ellen hoog fien groeijen.

Sy werden alle jaren voortgeplant, en noit ge-
faait.

saait, dan van vreemt saad; maar 't is geraadzaamst die hier van de Moer-plant af te scheuren, en in een goede gemiste aarde te planten. Sy groeijen alhier alleen in de Hoven, werden des Winters, om haar teederheid met stroo bedekt, want sy niet wel tegen de koude kunnen. Hare vrugten heeft men gemeenlyk in de Oogst-maand, ten ware men de Moer-plant liet staan, dan heeft men die vroeger.

Deze Artichokken kan men tot diep in de Winter houden, wanneer men die by de steelen op-hangt. Ook kan men de steelen een geheel jaar be-waren, soo men die een weinig opkookt, in een vaatjen ofte keulse pot legt, en daar een bodem ge-smolte boter opgiet. Wanneer men dan tot zyn gebruik daar eenige uitgenomen heeft, soo bedekt men die wederom met gesmolte boter. Hier te Lande werden sy meest gesoden gegeten, gelyk be-kend is; maar andere eten de steelen rauw met pe-per en sout. Sulx doen sy mede de ribben der bla-deren, wanneer die door de Hoveniers, gelyk men d'Endivie doet, bequaam gemaakt werden. Wanneer de Bloemen in heete soete melk gesmeten werden, doen sy de melk seer sacht stremmen, het welk een beter stremsel is, als ik nog eenige weet.

Hier te Lande heeft dit gewasch geen Genees-kundig gebruik, alhoewel de Kruid-beschryvers daar veel van seggen: alleenig meint men dat sy de lust tot byslapen verwekken, want het een sterk voedsel geeft, alsoo het gemeene spreek-woord segt:

Facit ad Coitum.

LIV. HOOFD-STUK.

Arum ofte *Kalfs-voeten*.

IN de bosschagien langs de Water-kanten, en Wal-
len der Steden, en onder de lommer van schadu-
agtige plaatsen, ook wel in de Hoven, waft den
Arum ofte *Kalfs-voeten*, hebbende eenige groote,
effene, gladde, blinkende, breede en spits uitloopen-
de *bladeren*, geteikent met verscheide swarte vlek-
ken. Uit het midden van dese ryst een purpere ofte
blauw-peers gevlekte steel, dog juist niet altyd;
dese heeft de hoogte van een spanne meer ofte min.
Heeft op zyn top een wyde open-gapende *scheede*,
langwerpig als een Hafen-oor. Hier uit koomt
voor eerst een lankwerpig purper-blauw koleurig
Doddeken ofte *Katteken* voorschynst, dan komt
daar een steel met wel vyftig groene *befien* uit-
kyken, welke allenxkens geel, maar daar na schoon
rood werden, in welke gemeenlyk een en somwyls
twee *saden* zyn. De *wortel* is knobbelagtig, heb-
bende nevens sig verscheide kleine affetsels, wit
van koleur.

De geslagt-teikenen zyn een naakt-stampertjen.
in 't midden der Bloem, in plaats van een priemt-
jen; de Bloem bestaat uit een blad, aan de stoel der
vrugten vast gehegt; het draagt befien, bestaande
uit een week vlees, dat de saden omringt. Het
heeft heele, en ongedeelde bladen, en daar door
van de speer-wortel verschillende.

In de voortyd schieten de bladeren uit, en ver-
volgens de scheede met de befien in Wiede-maand,
die, wanneer de bladeren afgevallen zyn, in Hoy-
maand en Oogst-maand ryp werden.

De wortelen, werden gemeenlyk hier alleen van
gebruikt; wanneer sy versch zyn, en wat afge-
schilt

schilt smaken fy als een Hasenoot, maar na dat men se gekauwt heeft, schynt het dat de tonge als met naalden en spelden doorstoken werd, 't welk na een uur of anderhalf allenxkens over gaat; daarom schynt het seer fyn en dun van deeltjes te wesen. De drooge wortelen in poeder ingenomen, ofte met melk gekookt, verdunt geweldig de slym der borst maag en darmen. Het poeder belet het weelderige vlees te groeijen. Het sap in d'oogen somtyds gedropen, beneemt de vliessen die op het oog groeijen. Een kooksel van de versche gemaakt, beneemt d'Ambeijen: het welk ook van de bladeren geschied. De bladeren op versche wonden gelegd, genesen. Men kan de drooge wortelen op Spaanse Wyn ofte Secq setten, en somwyls voor de slymige borst-qualen gebruiken. De bladeren genesen mede de gebrandheid des huids. Het uitgeperste sap der wortelen besonken zynde, werd het besonkene in de Sonne te droogen geset, werd voor een blanketsel gehouden.

LV. HOOFD-STUK.

Arundo, ofte Dek-riet.

NIet jegenstaande daar veelderhande soorten van riet zyn, soo fullen wy nogtans alhier ons gemeene *Dek-riet* alleen beschryven. Dit riet wast aan alderlei soete Wateren, Slooten en Rivieren. Uit des selfs lange, en veele aan malkanderen zynde knoopagtige, en wyd uit verspreide wortelen, spruiten in het voorjaar allenxkens veel holle halmen uit, hier en daar met knopen beset, en van binnen met witte vliesjes bekleed; zynde dit riet eerst groen, maar in de winter geelagtig en Aschgrauw. De bladeren zyn het koorn, ofte breed
gras

grasgelyk, maar harder, langer, dikker, breeder en rouwer. Op yder halm komt een bruine *veder-bosch*, welker *bloemtjes* (want soo moet ik het noemen) allenxkens zyn faad voortbrengt, en veele sagte Wolagtigheden in 't afgaan des Somers voortbrengt. Het riet is onder de halm-dragende gewassen de grootste, met een riet-pluim, die donsig is, beminnende waterige plaatsen.

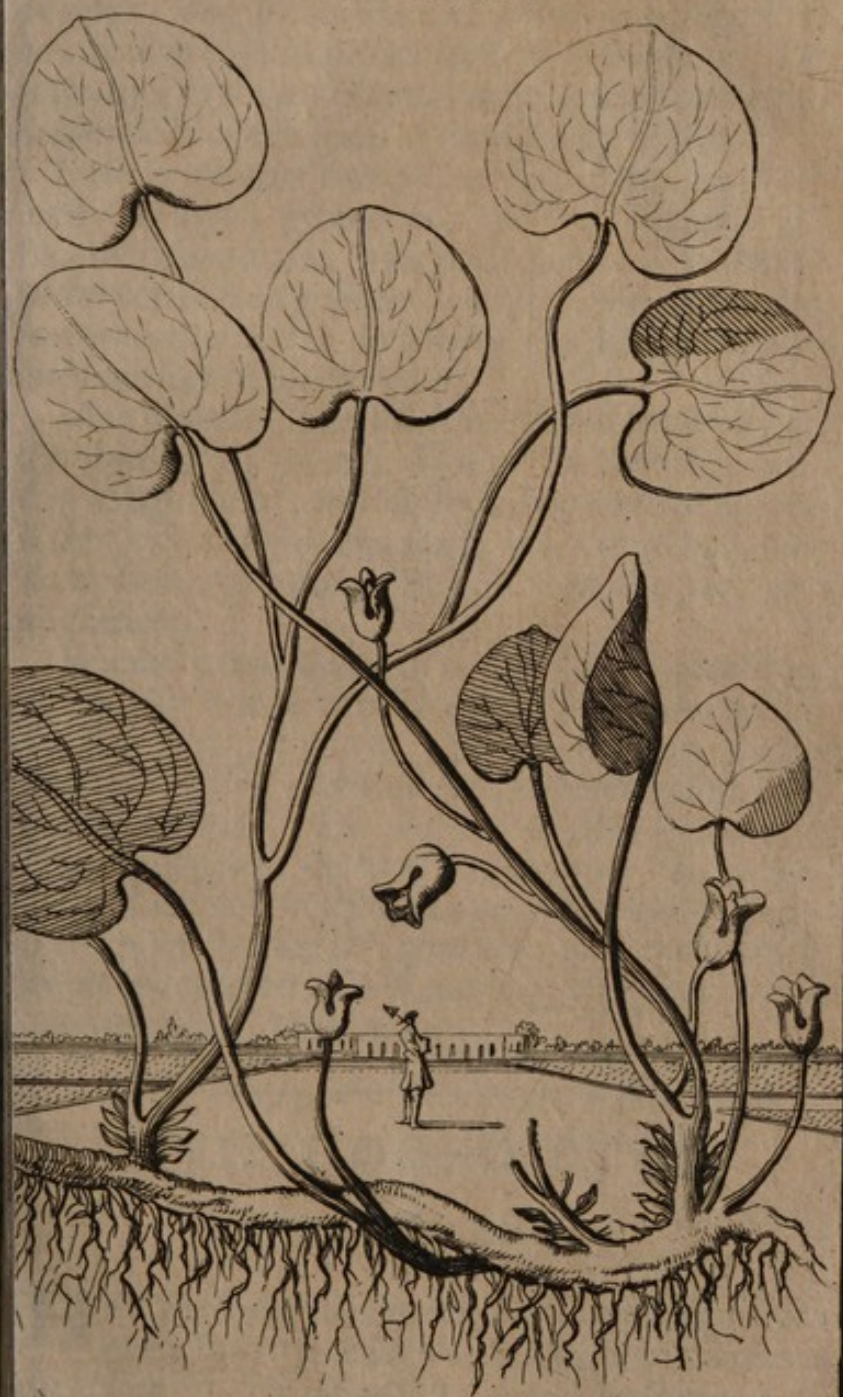
't Gebruik daar van hier te Lande, is, daar schuuren en boeren huizen, in plaats van pannen, mede te dekken. De veder-bos ofte pluimen met een menigte by een gebonden, dient om de vloeren der huizen mede te veegen. Het riet, soo het wat stevig is, dient de Kinderen voor pylen. Mischien of dit het schryf-riet (*Calamus Scriptorius*) der Ouden niet is, als soo men die bequameelyk versnyden kan, om daar in plaats van Vogel vederen, mede te schryven. De bladeren tot een Pap gemaakt, doet de geswellen rypen, want het vol giftig en werkend sap is: daarom de Koeijen en Offen dit etende, set het haar foodanig de magen en gedarmten uit, dat sy sterven.

LVI. HOOFD-STUK.

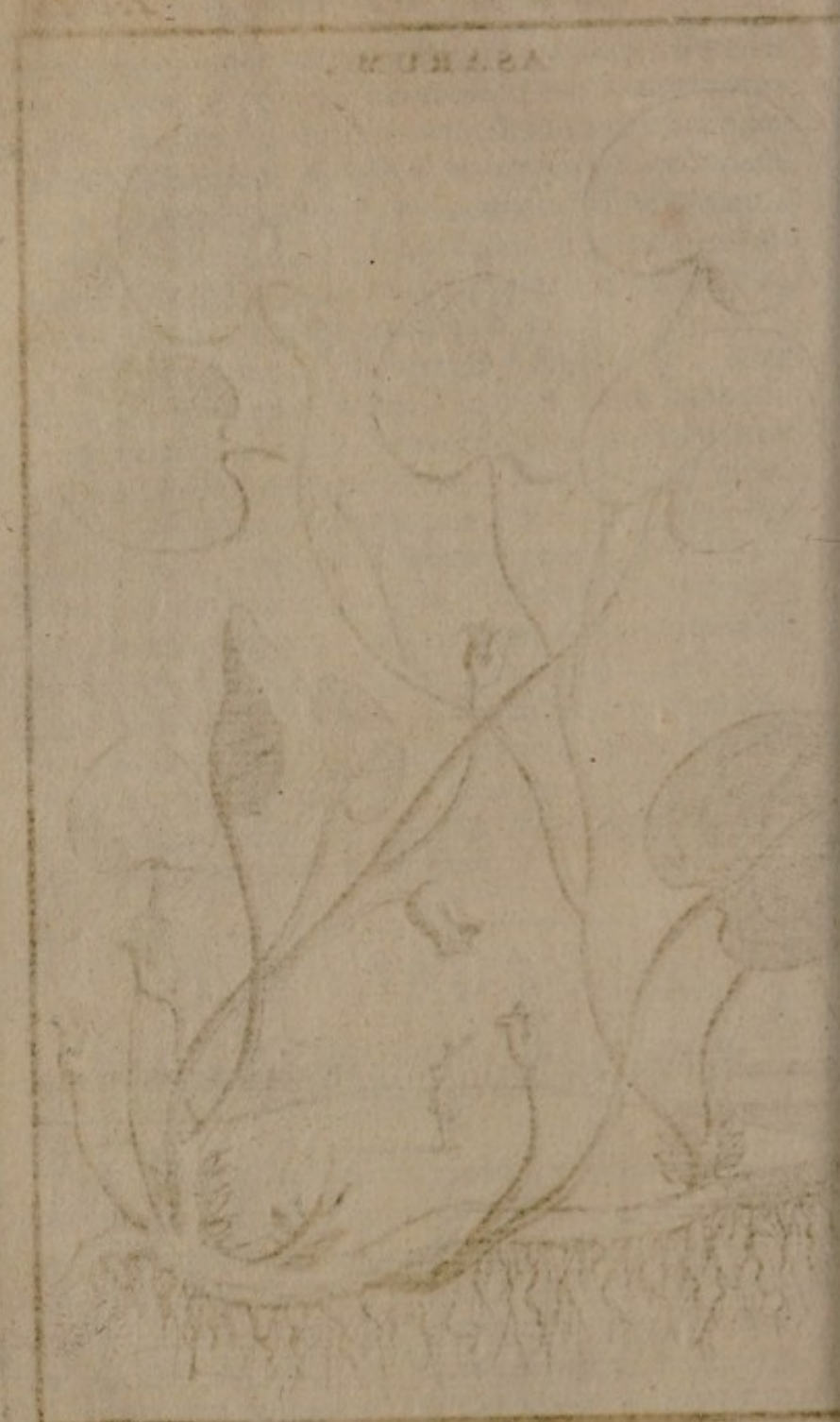
Asarum, ofte *Mans-ooren*, en *Hasel-wortel* genaamt.

DE *Mans-ooren* hebben gladde, vry ronde, blinkende, duister-groene, breede, en vry teedere, sappige, en geensins aan de kanten gekorvene of gekartelde *bladen*. Heeft geen steel of stam, maar een soort van duister-purpere en lyvige *Bloemen*, dese wasschen aan kleine steeltjes onder aan de stelen van de bladen, die aldaar ook grooter zyn: zynde

ASARUM.

MANS - OOREN.

MINASA

WAND-GORRE

zynde
nagely
ne, re
Wurte
looper
De
men
Bloer
in dry
in dry
is als
M
ste p
dog
Kom
de zy
afsch
W
en h
heid
ooge
neien
doo
den;
om d
de pi
heuy

H
de h

zynde van gedaante de huisjes van bilsen-faad by-nagelyk, dog soo groot niet, waar na eenige kleine, rouwe en kantige saadjes komen te rypen. De *Worteltjes* zyn dun en met veele veselen begroeit, loopende krom en slim, en spreiden sig wyd uit.

Deze kend men om dat het Kroontjen der Bloemen in dryen getand is, die het Kelkjen der Bloemen uitmaken, waar onder het zaad is, mede in dry vertrekken gedeelt, en ryp zynde, gaapt het in dry buiken open: de bladen zyn dik, de koleur is als een klim-blad en vast.

Men plant het in de Hoven op de schaduwagtigste plaatsen, blyvende Winter en Somer groen, dog krygt niet te min in de Lente nieuwe bladen. Komt wel voort uit zyn saad, maar werd best door de zyd-plantjes voortgeset, die men alle jaren kan affcheuren.

Wanneer men tien ofte twaalf deser bladen stoot en het sap daar uitperst, doet alle slym en vuiligheid der mage uitbraken. De bladeren op vuurige oogen, tepels, en voort-etende seeren gelegd, genesen de selvige. De wortels werden gemeenlyk droog gebruikt, en zyn wat scherper dan de bladen; doen ook wel braken, versch gebruikt, daarom droogt men die in 't gemeen: men meint dat sy de pis bevorderen, de Water-sugt af dryven, en de heup-gigtige voordelyk zyn.

LVII. HOOFD-STUK.

Ascyrum, ofte Herts-hoy.

HEt *Herts-hoy* schynt een mede-soort van *Hypericum* te zyn, maar wast wat hooger, ook zyn de bladen grooter en witter, maar niet met gaatjes; de

de *Bloeme* is mede geel, uit vyf blaadjes bestaande, en eenige safelingen in 't midden. Ook zyn de haukens ofte knopjes der Bloemen mede met kleine stipjes gespikkelt, het saad is seer klein en bruin, harftagtig riekende: de bladen en Bloemen tusschen de vingeren gevreven, geven mede een roode verwe van sig. Heeft een harder en veselagtige *wortel*.

Het wast veel op rouwe en onbebouwde plaatsen en bosschen, als mede in de Duinen op vogtige plaatsjes en beekjes. Het bloeyd in de Somer, en geeft allenxkens zyn ryp saad.

De kragten zyn als die van den *Hypericum*, welkers Hoofd-stuk men kan nasien.

LVIII. HOOFD-STUK.

Asparagi, ofte Aspergies.

DE *Aspergies* zyn *Tamme* en *Wilde*. De *Tamme* schieten in Gras-maand, gemeenelyk eenige Purper-verwige en lyvige scheuten uit, welkers gedeelte, dat nog in de aarde is, wit is. De toppen zyn als punten, een weinigjen als met schilferen, Pyn-appels gewys: dese werden van 't gemeen *Aspergies* genoemd, met een mes uit d'aarde gestoken, in bossen gebonden, en als een lekkere spys gekookt en ter Tafel gebragt. Maar als men dese scheuten laat opwasschen, werden sy een lange, groene en vry dikke steel, die sig van onderen tot boven in veel dunne zyd-takjes verdeelt, die alle met een hairs-gewyse groente verciert zyn, tusschen welke kleine geele *bloemtjes* hangen, waar na groene *bessen* volgen, rond, van groote als Aalbessen, en byna meni-rood, in welke seer hard, swart

zwart en tay zaad besloten is. De wortelen zyn lang en voos, hangende met menigten van eene Moeder aan malkanderen, die sig in d'aarde gints en weder verspreiden, welke gedroogde niet dan pypsgewyse vliessen zyn, alsoo hare toppen alle zyn uitgedroogt. Dese groeijen niet alleen in de Tuinen, maar selfs komen sy hier en daar op de Duinen voort, en groeijen weelderig tusschen het riet, aan de Water-kanten, welker soorten ik van een ongemeene dikte gesien heb, en myn Heer Vader die aan zyn Hoogheid den Heere Prins Casimir van Nassouw, die doe ter tyd tot synent was, om zyn ongemeenheid, vereerde. Sy komen van zaad voort, maar dat heeft een jaar twee of dry werk, daarom werden sy gemeenlyk van de wortelen voortgeset en geplant.

D'Aspergies behooren onder de besidragende kruiden; welker geslagt-merken zyn de alderdunste en als hair-gelyke groente; welkers eerste scheuten dik en eetbaar zyn.

De wilde soorten fullen wy hier niet beschryven, alsoo de selvige een buiten-lands gewasch is, en hier onbekend.

D'eerste scheuten, gemeenlyk Aspergies genaamt, werden gekookt en met gesmolten boter genomen: ofte met Oli en Azyn. De topjes der dunste, werden afgesneden en met vleis-nat gestooft. Andere eten se rauw met peper en sout. Sommige zyn wit, die van veele best geagt werden, maar ik beminne de groene, zynde smakelyker. Sy maken een slappe maag en geven weinig voedsel; maken een stinkende pis, niet soo seer door haar selfs, als door het pis-sout dat sy uit de mist hebben; want andere die ongemist aan Duinen en Slooten wasschen, geven soo een sterken pis niet. Aangaande de wortelen, die moeten versch gebruikt werden, anders

anders zyn fy kragteloos : dese hebben een werke-
lyk vogt om de slym te verteeren , en te openen
wanneer fy gekookt werden , en het kooksel ge-
dronken , dryft mede de pisse af en Maand-vloe-
den ; geneest de droppel-pis. Het zaad werd sel-
den voorgeschreven , maar men gelooft dat het de
Graveelige goed is.

LIX. HOOFD-STUK.

Wilde ofte Bastaart Asperugo.

EEn mede soorte van *Kleef-kruid* is de *Asperugo* ,
om dat die de voorbygaande mede eenigfins
aan de kleederen kleeft. Desselfs steel is lang ,
rouw , gekant , dun , tenger en geknoopt. Uit
elk knopjes schieten dry ofte vier , aan eene zyde
des steels alleen , ongeschikt-gestelde , rouwe , breede
en lankwerpige *bladeren* , zynde met vier meer ofte
min gaatjes ofte putjes doorboort. Aan d'onder-
ste ofte andere zyde der bladen , komen uit breede
huisjes blauwe *bloemtjes* voort , waar na klein ,
swartagtig *zaad* volgt. Heeft een kleine dunne
wortel. Men vind het veel aan de kanten van Bouw-
landen , Hoven en Hagen. Bloeyd in Bloey-maand
en Wiede-maand.

De kragten en 't gebruik zyn nog niet ont-
dekt.

LX. HOOFD-STUK.

Asperula Odorata, ofte wel-riekende Wal-
meester, en onser Vrouwen Bed-stroo,
of onse lieve Vrouwen Wieg-stroo.

DAar is tweederlei soort van *Wal-Meester*, d'eene is wel-riekende, en d'andere sonder reuk. De steelen van de wel-riekende wasschen ruim een spanne hoog, hebben yder vier, vyf of ses knytjes ofte leedjes: rontom yder leedjen staan dikwyls agt, of negen spitse, opwaarts sters-gewyse staande blaadjes, die seer weinig, dog eenigfins rouw zyn, uit den geel-groenen. Op het top komen kroons-gewyse veele kleine witte bloemtjes voort, waar na klein rond zaad volgt, dog selden ryp. De wortelen zyn dun en veselagtig, en kruipen haastig voort, waar uit weder nieuwe scheuten voort-geteelt werden: wast alhier weelderig in de Hoven, bloeijen in Bloey-maand en Wiede-maand.

De wilde is dese vry gelyk, maar de reuk ontbreekt. Is wat getakt, ruig, rouw in't aantasten, dog egter sagt, krygende de hoogte van een span. Op het top dese steelen fiet men blauwe bloemtjes, die rontom met korte, ruige takjes omringt werden. Het zaad is twee en twee aan malkanderen geschikt, zynde klein en rond. De wortel is lang, dun en rood. Werd alleen van saad voortgeplant, alsoo de plant jaarlyks vergaat; men vind het veel in de Vlaamse Bouw-landen.

Beide deser soorten hebben alhier geen bekend gebruikt: dan alleen dat de welriekende (als sy bloeid) afgesneden werd, en in de Kamers onder de schoor-steenen werd gelegd, om de reuk daar van het gansche jaar door te behouden. Som-

mige leggen het gedroogde kruid in de wiegen der kinderen, om hare lendenen, quansuis te sterken.

LXI. HOOFD-STUK.

Van de Witte Asphodelus, ofte Affodillen.

DE *Witte Affodillen*, deilt men in een groote en in een *kleine*. De groote heeft veel smalle, spitse en langwerpige *bladeren*, even byna als van de Porrei. De *steel* ryft wel tot dry spannen hoogte op, zynde rond, glad en effen. Van ontrent het midden deser steel wasschen van onderen op veele vyf-bladige witte (dog somtyds bleik-roode, ofte een weinig Purperagtige) *bloemtjes*, hebbende van binnen eenige draadjes. Hier na fiet men de ronde saad-bolletjes, welke ryp zynde, swart, bruin, ofte grauw, hard, en drykantig *zaad* leveren. Uit een moer heeft men veele lankwerpige *wortelen*, van onderen dik, voos en vol saps, hebbende van onderen weinig veselen, zynde wat t'samen-trekken-de, met wat bitterheid vermengt. Alhier werden sy door *zaad* ofte hare affetsels voortgequeeckt. Sy bloeid in Bloei-maand en Lente-maand.

De *kleine* is de groote in veele deelen gelyk, maar hare *wortelen* zyn alleen veselagtig. De *bladeren* zyn bleiker groen, kleinder, en smalder en taeijer: tusschen beiden dese komen vyf of ses getakte steelen, waar aan witte, dog kleindere sters-gewyse *bloemtjes* komen, zynde sonder order geschikt. Men vindse hier alleen in de Hoven, en bloeijen op de selfde tyd als de groote.

De merk-teikenen deser gewassen zyn, dat de wortelen met veele knobbels, aan een hoofd hangende,

gende, bestaan, de bloemen sters-gewys, en de faden dry-hoekig.

De wortelen zyn doordringende en slymverte-rende, daar van een dragme of anderhalf ingenomen, doet sagjes braken. Het aanzigt met dese ge-brade wortelen dagelyks gevreven, verdryft de sproeten. Het kookfel daar van, suivert de quade feeren en sweeren; 't geneest ook de milt-sugt en geel-sugt, soo die op Wyn geset werden, en die dagelyks gebruikt, ook doet die de Maand-vloed vervorderen. Wanneer het hair afgeschoren is, en dan dagelyks met dese wortelen, soude het krullend doen wasschen, soo de schryvers getuigen. Sy zyn ook dienstig in vermurwende Pappen gedaan.

LXII. HOOFD-STUK.

Asphodelus, met Geele Bloemen.

D'Eerste *Affodille* is de witte vry gelyk, hebben lange blauw-groene *bladeren*, maar smalder dan van de voorgaande groote witte, en ook langer. Heeft een ronde steel van anderhalve voet hoog. Van het midden der steel tot de top toe wasschen geele gesternde *bloemtjes*, met eenige draadjes in 't midden, groeiende digte by een. Sy bloeijen, gelyk de vorige van onderen eerst, en soo allenx-kens na boven toe. D'onderste afvallende, volgen daar ronde groene knoptjes, welke ryp zynde, haar *zaad* vertoonen. De *wortelen* zyn mede geel, lankwerpig dun, hebbende boven eenige zyd-ve-selen, waar door het komt te vermenigvuldigen. Voorts is het de groote witte gelyk. Het werd alhier alleen in de Hoven gevonden. Bloeyd in Bloey-maand en de volgende maand, en behoud

zyn bladen dikmaals in sagte Winters, de Winter over.

De *Water-Affodille* is in bloem en steel de eerste gelyk, heeft schoone groene, wat gestreepte ofte groene bladen, de *Gladiolus* ofte swaarden niet on-gelyk, dog smalder en korter, van byna een spanne. De steel staat een voet hoog regt over eind. De ses-bladige gele gesternde *bloemtjes* komen wat hooger als de vorige witte ofte geele, hebben in 't midden verscheide bleik-geele draadjes. Daar na komen lankwerpige spitse huisjes, daar het *zaad* in besloten is. De *wortel* is veselagtig, dog heeft verscheide ledekens, en veselen, waar door het vermenigvuldigt en voortkruipt. Het groeid meest op waterige plaatsen, daar de Heide wast, en bloeid in de Somer-maanden.

De kragten daar van zyn als van de Witte Affodillen.

LXIII. HOOFD-STUK.

Asphodelus, met Look-wyfe Wortel.

DE *Asphodelus met een bol* is de vorige groote witte seer gelyk. De *bladeren* gelyken seer na de Parei, maar soo breed niet, nog soo lang als die van de groote witte. De regt opstaande *steel* is rond, van welkers midden af tot boven toe ses-bladige gesternde *bloemtjes* zyn, zynde voor spits, hebbende in 't midden eenige draadjes: ook staan sy niet al te dicht by malkanderen. Heeft drykantige, lankwerpige *zaad-bolletjes*. Sy werden alhier in de Hoven gevonden, en bloeijen in de Bloey-maand, en later.

De

De kragten zyn als die van de groote Witte Af-
fodille.

LXIV. HOOFD-STUK.

Van den Aster Atticus, ofte Sterre-kruid.

DAar zyn twee foorten van *Aster Atticus*, een met purpere, en een met geele bloemen, en dese zyn of regt opstaande, ofte kruipende. Die met paarfe bloemen, groeid met verscheide rōnde, harde, ruige en ligt breeksame *steelen*, regt opwaarts, de hoogte van een span, min ofte meer: heeft lange, breede, harde, ruige *bladen*, voornamelyk d'onderste. Op het top der steeltjes komen een ofte meer bloemen, van maaksel de Kamille niet on-
gelyk: de blaadjes der bloemen zyn Purper-blauw, ofte Blauagtig of Paarsagtig: maar de kruin is in 't midden geel. Na het afvallen deser bloeme volgen daar *stuifkens*, onder welke het kleine *zaad* geplaatst is. Daar is nog een mede soort, dese in alles gelyk, alleen dat de bladen smalder zyn. Heeft een veselagtiger *wortel*.

De *tweede* soort is de vorige in alles gelyk, maar is in alle deelen wat grooter, en de bloeme is geheel geel en blinkende: de *stuifkens* verwaijen mede soo ligt niet.

Een *derde* is op d'aarde neder gebogen, is roodagtig van steeltjes, de *bloemtjes* geel, maar wat grooter dan de voorgaande: anders in alle deelen d'andere gelyk.

Het *Aster* behoort onder de kruiden, die een van verscheide deelen te samen gevoegde bloemen hebben, en sonder reuk, die daar na in stuifjes veranderen, met ongedeilde bladen, niet schadende.

Sy wasschen hier alleen in de Hoven der liefhebbers, en bloeijen in de Oogst-maand.

Aangaande de kragten, werd wel van de oudheid geschreven, maar ik vertrouwdie nergens in, alsoo hare Landschappen veel van d'onse versche-
len, en by gevolg de kruiden en desselfs kragten: daar benevens is dit kruid in geen gebruik by de Neder-landers.

LXV. HOOFD-STUK.

Melde, ofte Atriplex.

WY sullen alleen vyf soorten van *Melde* beschryven: en voor eerst de *tamme* ofte *Hofmelde*: dese wast, met *steelen* gemeenlyk onder rond en boven vierkantig, hebbende verscheide zyd-takken. Hier aan groeijen lange, breede, spits-uitloopende, gladde en sagte bladen. Aan d'opperste takjes komen langs henen kleene, te samen gedronge, geelagtige *bloemtjes*. Het *zaad* komt na de bloemtjes, druifs-gewyse by een te samen vergadert, breed, en als in vliesjes besloten. De *wortelen* zyn dun en veselagtig, die sig diep in d'aarde booren. De jonge bladeren en steelen, als sy jong zyn, hebben een witagtige, blinkende koleur, welke allenxkens vaal worden, en als verstorven geel.

De *tweede*, is de *Wilde Melde*, zynde de tamme geheel gelyk, maar de *bladen* zyn wat kleinder en geschaart. Voorts is dese in 't geheel lager en kleinder.

Een *derde* soorte is de tamme ganschelyk gelyk, maar de bladeren en het sap zyn bruin-rood, als mede de steel, *bloem* en zaad-vliesjes.

Een

Een vierde, dog wilder foort, blyft heel laag, heeft veel zyd-takjes, met lankwerpige smalle blaadjes, die niet gekerft zyn: voorts is het de voorige wilde seer gelyk.

De vyfde, noemt men Zee-melde, welke nedergebogen op de aarde legt; heeft witte bladeren, soo groot niet, als die van de Spinagie. Aan het bovenste der takjes komt het zaad, druifs-gewys te samen gehoopt. De wortel is menigvuldig; hare kenteikenen zyn, dat de zaad-vaatjes bestaan uit twee open-luikende klap-vliesjes, waar in het zaad is.

De tamme waft in de Moes-hoven; d'andere wilde, langs de wegen en Landeryen, en de Zee-melde aan de Zee-kant. Sy bloeijen in Braak-maand en Hoy-maand, en voorts de geheele Somer door.

De tamme, als mede de roode zyn dienstig tot Warmoes, en maken een loslyvigheid, gelyk de beet. Pappen daar van gemaakt, vermorwen de geswellen, of doen die verdwynen. Uit de Assche van Zee-melde werd glas gemaakt.

LXVI. HOOFD-STUK.

Atriplex Fœtida, ofte Stinkende Melde.

DESE Melde is seer stinkende en onaangenaam: het kruipt langs de grond, met veele kleine takjes, aan welke witte en kleine *bladekens* wasschen: ook zyn de *bloemtjes* seer klein, en het zaad is klein en wit in een gedrongen. De wortel is veselagtig: het groeid langs de wegen, en ongebouwde plaatsen: het bloeyd en krygt zyn zaad in 't midden van de Somer.

Men meint dat de reuk tegens de opstyggingen goed is, maar hebben sulx niet ondervonden.

LXVII. HOOFD-STUK.

Avellana Nux, Corylus, Hasel-nooten, Haselaar.

DE *Haselaar* heeft alleen verschil in zyn vrugt, zynde de eene rondagtig, en d'andere langwerpig; welke laatste wederom wit is ofte rood. Men deiltse ook in tamme en wilde: dog in 't gewas is geen onderscheid. De *Haselaren* wasschen selden tot een Boom, alhoewel ik die als een *Peere-Boom* vry dik en hoog tot *Middelborg*, in onse *Tuin*, gesien heb: maar wasschen gemeenlyk als een groote *Heester*, hooger dan een mans lengte. Uit een dikke, vaste, sterke, diep in d'aarde sinkende en wyd verspreidende wortel komen veel byna regte struiken, sommige dun en andere dik, die veel zyd-takken krygen, sonder knoopen, zynde hard, taey en buigzaam; de schorse is grauw, of bruin en dun. De *bladeren* zyn de *Ellen-bladeren* gelyk, dog wat rimpeliger, en geelder groen, rontom de kanten geschaart; van onderen wat blecker groen, en een weinig hairagtig. Boven den oorsprong der bladen hangen vyf of ses bruine kattedens, aan steeltjes, in de Winter, by malkanderen, het welke geen *bloemen* zyn, als sommige gemeent hebben: want als dese afvallen, komen in het voorjaar eenige schubagtige roode knopjes aan het hout, welke een weinig open gegaan zynde, komen daar roode veselige knopjes uithangen: hier uit komen weder vier, vyf en ses *Noten* by malkanderen te groeijen, zynde aan korte groene steeltjes vast en in een groene

ne bast, die voor open is, besloten, hebbende voor
aan veele snippelingen. De Noote-schulp selfs is,
ryp zynde, bleik wit, maar werd daar na bruin. Hoe
dese Noot gemaakt is, kan men sien in *myn Boek*
van de Fermentatie. De grootste deser Nooten,
die ik oit gezien heb, zyn my uit Vrankryk van *Sint*
Malo toegesonden; sy waren wit, rond en veele
als een kleine Okker-Noot. Sy wasschen in
Noorwegen, Duitsland, en elders in de Bos-
schen, maar hier Plant men die aan de Water-
kanten, ofte schuttingen van Bogaarts, ofte Tui-
nen, dienende als een Hage, daarom van sommige
Hagelaar genaamt. De Noten plukt men in de
Oogst-maand.

Dese Noten kan men lang tot in de Winter
versch behouden, wanneer men de groene bolster
daar af doet, de Noten in botteljes doet, die toe-
stopt, en met den hals der bottelje nederwaarts
in d'aarde graaft: wanneer men die dan in 't voor-
jaar of in de Winter daar uitgraaft, zyn sy versch:
sommige strooijen daar wel wat sout tusschen bei-
den.

Het Poeder van de Kattekens in gegeven, doen
stoppen. De Noten selfs zyn gesond, matig ge-
geten, maar sy kunnen het lighaam geweldig ver-
stoppen, soo men die te veel eet. Anders hebben
sy een oliagtig en melkagtig sop, dat den graveeli-
gen niet ondienstig is; en om dese verstopping te
myden, maken sommige daar een melk uit, gelyk
als men uit d'Amandelen maakt. Uit de hand ge-
geten stoppen sy alderlei Buik-loop, als mede de
Zaad-loop, en Vrouwe roode en witte vloedten,
d'olie uit d'oude Hasennoten geperst, versagt gewel-
dig, en is doordringelyk in alle ledematen die pyne-
lyk zyn en verlamt. Van dit hout maakt men een
stokjen als een Y, welkers beide Hoornen met bei-

de handen gevat werden, en hier door weten sy, segt men, de silver-mynen te ontdekken.

LXVIII. HOOFD-STUK.

Avena ofte Haver.

DE *Haver* is de Tarw van *Bladingen*, steelen en knopen seer gelyk, komende ses, agt ofte tien steelen uit een saadje, ses ofte seven spannen hoog; boven de top van yder komt een riet-pluim, hebbende verscheide *bloemtjes*, uit den groen-gelen, welke eindelyk in beslotene en puntige bolsters haar langwerpig *zaad* ofte *Haver* voortbrengen, zynde nog met verscheide schubbetjes bekleed, staande yder op een steeltjen: de *wortelen* zyn veselagtig en dun, en dese *Haver* noemt men witte en swarte tot onderscheid.

Nog is 'er een *Haver*, dese ganschelyk gelyk, uitgenomen dat het *zaad* naakt is, en in geen bolsters besloten, en daarom *naakte Haver* genaamt.

In de Lente op vogtige Landen gesaaid zynde, brengt die in de Oogst-maand haar ryp saad voort.

De *Haver* heeft een verspreide aare, met smal saad en lang, nu naakt en dan met een dikke bolster bekleed, hebbende twee zaadvertrekken, en werd hier door van het andere koorn onderscheiden.

In de Genees-kunde maakt men Pappen van *Haver-meel*, om op eenige geswellen te leggen, op dat die tot etter werden en ripen. Doctor *Willis* schryft in de Tering een *Haver Pap* voor, waar van men in myn *Practyken* sien kan. De Gort daar af, of desselfs meel, gekookt in Soete-melk ofte Water, doet de Buik-loop ophouden, sonder verstoppingen te maken: deselvige is een goed voedsel: daarom

om geeft men de selve aan Paarden, Koeijen, Hoenders, enz. om dat sy vetter souden werden. De Haver met water en Wyn-steen gegift, en gedistilleert, geeft een Brandewynig vogt, gelyk alle ander koorn. Het stroo dient in de Bed-steden, om de Bedden daar op te leggen, ook om Matrassen daar van te maken: het dient mede tot Leger-plaatsen voor de Paarden, Hoorn-beesten, Honden, enz. welke daar na met der selver drek gemengt zynde, een goede mist maakt. De bolsters zyn bequaam om daar mede Fleffen, Porcelein, enz. dat brekelyk is, in te pakken: als mede om kaf-bedden voor de pissende kinderen in de wieg te maken. Het afsiedsel van stroo dient om daar eike Hout-werk mede te schueren: als mede om nieuwe ysere potten bequaam te maken, wanneer men het stroo met water daar een tyd lang in kookt.

LXIX. HOOFD-STUK.

Auricula Muris, ofte Morfus Gallinae, Muisen-Oir, en Hoender-beet gesegt.

Hier van heeft men in 't wilde vierderlei soorten, zynde alle een mede soorte van de *Muur* ofte *Alfine*. D'eerste heeft een dunne teere en langagtige wortel, die sig ook met nieuwe uitschietingen voortset. Hier uit schieten seven, agt ofte meer dunne en tengere, op d'aarde kruipende *steeltjes*, een vinger ofte anderhalf lang; de *blaadjes* zyn klein, breed en optwee plaats en ingekorven, even als het lever-kruid ofte *Hepatica*. Dog staan niet regt over malkanderen, gelyk aan de *Muur*. De vier-bladige *bloemtjes* zyn uit den purperen blau-agtig,

agtig, groeiende yder bysonder op korte steeltjes; tusschen de steeltjes van de blaadjes. De blaadjes en steeltjes zyn wat rouw en hairagtig.

De *tweede* heeft mede een veselagtige *wortel*, uit welke ses ofte seven dunne en tengerere *steeltjes* spruiten, van twee vingeren lang. Welke met kleine geschaarde *blaadjes* beset zyn, twee en twee over malkanderen. Tusschen de blaadjes komen vierbladige blauwe bloemtjes, die van onder nog op vier groene blaadjes rusten, yder alleen, en op een bysonder steeltjen: hier na volgt het swarte zaad, zynde twee en twee by malkanderen, gelyk als twee kloodjes.

De *derde* is de kleine Muur vry gelyk, maar is ruig en hairagtig, en ook duisterder van koleur, de bloemtjes zyn wit, en het zaad mede als van de kleine muur.

Het *vierde*, aangaande de bloemtjes, zaad-huisjes en blaadjes, is het derde seer gelyk; maar kruipt niet langs d'aarde, waft regter over eind; is bleiker van koleur, en met een klevende gomagtigheid bekleed.

Sy wassen alle in Tuinen en Say-landen, in 't wilde als een onkruid; maar het vierde fiet men seldender: sy bloeijen in de Somer, en geven zaad aan 't einde van de Somer.

De kragten zyn de selfde, als die van de *Alfine*.

LXX. HOOFD-STUK.

Auricula Ursi, ofte Beeren-oir.

DEse schynen een soort van Sleutel-bloemen te zyn, voor soo veel de bloem aangaat: en dese verschelen veel in groote, koleur en gedaante. Ha-

re

re *bladen* zyn groen, ofte als met meel bestroit, en die geschaart of ongeschaart: de *bloemijes* klein of groot, en dat met een enge ofte ruime middel verheventheid, ofte sters-gewys. De koleur is geel, swart purper-verwig, incarnaat, verscheiden koleurig, goud-koleurig, scharlaken-verwig, vleis-koleurig, schoon-rood, enz. dog ons voornemen is niet hier alderlei vreemde soorten op te halen, maar alleen die, welke ons gemeen zyn. De gemeene dan hebben lange, breede, grys-groene, lyvige en gladde *bladeren*, welke sonder struik te hebben uit een dikke veselige *wortel* voortkomen. Uit het midden deser wortel spruit tusschen de bladen een ronde en dunne steel, een vinger of anderhalf lang; op welkers bovenste yder op zyn eigen steeltjen eenige vyf of ses bladige *bloemtjes* voortkomen, welke yder aan haar uiterste een kerf hebben, even als een hertjen. De koleuren zyn wit, geel, purperagtig, bleik-rood, enz. yder bloemtjen staat wederom in een groen Kelktjen: sy wasschen alhier in de Tuinen, en bloeijen in de Lente-tyd: sy komen van zaad voort, (waar door veele verscheide koleuren voortgebragt werden) als mede door afsetsels. De Heer *A. Munting* verhaalt, dat hy in de tyd van agt jaren meer dan 330. verscheide koleuren bekomen heeft.

De selvige soorten zyn alhier in gebruik. Ik hebbe mede daar geen ondervindinge van: en 't gene andere daar van schryven, is by my twyffelagtig, daarom is het best lieft daar niet van te seggen, als onsekere kragten iets toe te schryven.

LXXI. HOOFD-STUK.

Balsamina Mas, ofte Mannekens Balssem Appel.

DE plant werd in de Hoven alhier uit plat, en breed-bruin of swartagtig van koleuren zaad jaarlyks voortgebragt: de wortel is veselagtig, figtamenlyk verre verspreidende: hier uit komen vyf ofte ses dunne geklawierde steelen, welke langs de aarde moesten kruipen, soo sy by geen stokjes opwaarts geleid en gebonden wierden. De bladen zyn breed, klein, in vyven verdeelt, en daar en boven aan de kanten geschaart, glad en sagt: heeft vyfbladige bleik-geele bloemtjes, matig breed van bladen, bloeiende in de Hoy-maand en Oogstmaand, waar na tegens den Herfft de vrugten rypen: zynde rond en spits toeloopende, zynde als met kleine rouwe doortjes beset: na dat sy ryp zyn, worden sy rood en splyten open. Sy werden, om hare klawieren, wel aan de prieelen geplant.

't Heele gewas deses kruid verwekt niet te veel hitte nog koelte. De olie door inwekinge gemaakt, geneest wonden en sweeren; heelt de seere tepels. De bladen en vrugten tot een Pap gemaakt, geneesen de Ambeijen, en alle ontftekinge, soo uiterlyk als innerlyk, door een kookfel van de bladen en faden ingespeut.

LXXII. HOOFD-STUK.

Balsamina Femina, ofte Wyssjes Balssem Appel.

DE Wyssjes Balssem Appel, is een ander gewas als dat van het Mannetjes Balssem; staande regt op, werd

werd alle jaren in de Tuinen alhier gefaaid, waar uit een dikke, lyvige, gladde, en sappige steel, met veele zyd-rakken, zynde wat roodagtig, voornamelyk van onderen, ruimtjes een voet hoog. Hier aan wasschen van onderen tot boven, langwerpige, spits-toegaande, en aan de zyden saags-gewyse getande fris groene *bladen*. In de Hoya-maand komen de *bloemen*, twee of dry in getal, wit, purper ofte rood van koleur, op purperagtige steeltjes, van tusschen den oorsprong der bladen; dese zyn voorwaarts breed en staan open, maar van agteren hebben sy een hoorntjen ofte omgekromt steertjen: tegens den Herfst komen daar de *Appeltjes* aan, van groote als een lankwerpige Hasenoot, dog spits toeloopende, rouw, hairagtig en groen: werdende daar na geel en bleiker; ryp werdende, en aangeraakt zynde, springt het *zaad* daar uit, en de gesplete basjes van het vrugjen krult sig binnenwaarts om. De *wortel* bestaat uit dikke vefelen.

De kragten zyn nog onbekent: maar men meint dat het gestooten zaad, dat op olie geweikt is geweest, de wonden heelt. Het werd meest om zyn fraaiheid in de Hoven gefaaid.

LXXIII. HOOFD-STUK.

Groote Bardana, ofte Lappa, Kladden, ofte Kliffen-kruid en kleine.

DE *Bardana*, ofte *Personata* is groote en kleine soort. De groote heeft knoppen of hoofden met ofte sonder witte wolligheid bewassen, anders malkanderen gelyk. Dese wasschen in gansch Nederland door, en elders meer overvloedig langs de wegen, soo dat de voorby gaande daar mede beklad

klad werden. De kinderen weten ook dese kladden af te plukken en malkanderen op het lyf te smyten.

Soo daar wortelen in de aarde zyn, komen in de Lente daar eenige seer groote, rouwe, oneffene, donfige, dikke, breede en stompagtig spits toeloopende *bladen* uit de wortel, van boven donsagtig groen, maar aan d'onderste zyde veel witter. Uit het midden deses ryft een dikke, kantige, grove regt opstaande struik, van anderhalve voet hoogte, mede dog met kleinder en kleinder bladeren bewassen. Dese verdeelt sig eerst in groote, en dan in kleindere takken, aan welke verscheidene groote, stekende, groene hoofdjes komen, welkers stekelingen aan haar uiterste als kromme haakjes zyn, waarom sy ligtelyk aan de kleeden komen te hangen: uit welker bolletjes midden veele purpere draadjes komen, de *bloem* vertoonende: dese in de Na-somer afvallende, volgen daar witte *stuijsjes* op, als wol, onder welke lange en bruine *zaden* gevonden werden. De *wortel* is redelyk dik, en die in d'aarde sinkende, buiten swartagtig, en van binnen wit.

Sy zaaid haar selfs genoeg, maar het jaar, na dat het gesaaid is geweest, bekomt men daar eerst weder Kliffen aan. Sy konnen de koude genoegsaam wederstaan.

De wortel deses Kruids heeft een Salpeteragtige smaak; ook is het vaste sout, uit dit gewas gemaakt, de Salpeter gelyk. De wortelen gebruiken veele in de plaats van Salsa ofte China, tegens de Gigtigheden, en sy dwalen niet: het kooksel dryft het water, om zyn Salpeterigheid, af: en daarom niet ondienstig in Graveel en etterige nieren en blaas. Het zaad werd niet alleen tegens het Graveel gebruikt, maar ook in de zyde-pyn, waar van ruim een dragma ge-

gestooten kan innemen. De gestooten groene bladen dienen op de Ambeijen gelegd, om die te verdwynen; als mede om alle brand uit geswellen en wonden te halen.

De tweede soort is veel kleiner, die men *Lappa Minor* ofte *Xanthium* noemt, want de bladeren zyn veel kleiner, bleik-groen, zynde aan de kanten gekartelt, de Melde byna gelyk, riekende na Kerse. De struik, alle jaren uit zaad voortkomende, is kantig, lyvig, en gespikkelt, werd anderhalve voet hoog, die sig in verscheide andere zyd-takken verdeelt. Uit den oorsprong der bladen komen de bloemtjes, en daar na de groene stekeligelankwerpige bolletjes, van groote byna alseen dadelsteen: sy hangen mede aan de kleederen, gaan niet open, maar houden haar langwerpig zaad besloten. De wortel is veselagtig, en niet diep-gaande, somtyds roodagtig, en op veele plaatsen heel rood. Het werd alhier seer selden in 't wilde gevonden, maar op veele andere plaatsen overvloediger, langs de wegen en Koorn-landen. In de Hoi-maand en Oogst-maand staat het in zyn bloey.

De krachten zyn my onbekend, en sulx uit oude boeken te halen, agt ik ondienstig. De tengere steeltjes kan men eten als Aspergies. En de Kliffen eer! sy ryp zyn, segt *Fuchsius*, werden ontbolstert, en van de kinderen gegeten.

LXXIV. HOOFD-STUK.

Van den *Basilicum*, ofte *Ocimum*.

DE *Basilicum* stelt men in 't gemeen dryderlei, de groote, de kleine en aldergrootste. D'eerste dan en tweede zyn beide struikagtig en getakt, in groote

H

ver-

verschelende, ontrent een voet opschietende, met ronde stelen, die sig weder in veele takjes verdeelen. De *grootte* heeft tamelyk breede *bladen*, spits toeloopende, en aan de kanten een weinig geschaart, byna de bladen van Bingel-kruid wat gelykende. De *kleine* heeft veel kleinder *blaadjes*, en van beide zyden bleek-groen en blinkende. De bloemtjes zyn gemeenlyk purperagtig, donker lyf-verwig of wit, waar na in kleine huisjes klein swartagtig *zaad* is. De *wortelen* zyn hard, matig lang en veselagtig; sy verschelen niet in reuk, behalven dat 'er een soort is van een Citroenagtigen reuk. De aldergrootste is veel grooter, hebbende bladen van grootte byna als de Citroen ofte Limoen-boom gelyk. Sy bloeijen in Wiede-maand en Hooy-maand, en dat seer lang, duurende maar een jaar, daarom dienen sy alle jaren in de Hoven gesaaid te werden.

Dit kruid is fyn van deelen, bestaande uit een fyn oliagtig zout. Men kan daar een fyne olie uit distilleren, welke droppels-gewys gebruikt, de maag versterkt, en de hert-kloppingen beneemt, waar van men een bequaam *Sal Volatile Oleosum* ten dien einde van bereid. Het kruid in Wyn gekookt, dient tegens de slymige maag-qualen. Men kan het bequamelyk onder de Pappen doen, die men gebruikt om te verdwynen ofte te vermorwen. De bloemtjes vergadert en op Brandewyn geset, geeft een kragtige geest, van welke een weinig in de Wyn gedaan, die aangenaam doet zyn.

LXXV. HOOFD-STUK.

Becabunga, *Water-pungen*, *Beek-pungen*,
ofte gemeenlyk *Beke-boom* genaamt.

DE *Beke-boom* is een bekend kruid, in Holland, Friesland, enz. wassende in de Slooten, en ontrent alle soete Water-kanten. Des selfs steeltjes zyn rond, matig dik, ligt brekende en lyvig, hebbende veele takjes en zyd-scheutjes: dese zyn begroent met dikke, breede, lyvige, donker-groene, aan de kanten min of meer gekartelt, gladde *blaadjes*, twee en twee over malkanderen staande. Tusschen den oorsprong der blaadjes spruiten gemeenlyk twee dunne steeltjes, met verscheide kleine vier-bladige blauwe *bloemtjes* verciert, waar na de platte *zaad-huisjes* volgen. De *wortel* kruipt voort in de aarde of wateren, is wit, en met vese-len begroeid, hier uit schieten verscheide nieuwe scheutjes voort. Dit kruid kan de strenge Winter verdragen; en bloeijen de meeste Somer door.

Bestaat uit fyne doordringende en ligt vervliegende deeltjes, even als alle de soorten van Kerse hebben: werd ook nergens anders toe gebruikt, dan in de Scheurbuikige siektens, waar van men kookfels maakt, of men set de selvige op Wyn: om zyn fyn zout, doorsnyd het niet alleen alle slymige vogten der maag en darmen, maar ook des bloeds en andere sappen: verwekt de stonde-vloed, geneest de Vryster-siekten, slymige Water-sugten, Geel-sugten, enz. voor de selvige siekten mengen het sommige onder de Salade.

LXXVI. HOOFD-STUK.

Bellis , ofte Maagde-lieven , Kersouwen.

DE Eerste soort van *Maagde-lieven* waft in de Weijen overal in 't wild, welkers *bladen* gelyvig, vet, glad en langwerpig breed zyn, eeniger maten aan de kanten gekartelt; schietende uit een vefelagtige *wortel*: tuffchen defe fchieten groene, ronde fteeltjes een vinger lang, hebbende yder op haar top een *bloemtjen*, in 't midden geel, en rontom van witte, Rosen-koleurige, ofte tuffchen beiden gemengelde langwerpige blaadjes befet, welke afvallende, een geel hoofdeken volgt, onder welke het *zaad* legt. Sy blocijen in de Lente de geheele Somer door.

De *tweede* soort, is de wilde feer gelyk, maar is dubbelt, foodanig dat men het middelste geel niet kan fien, van koleur rood, gemengelt, ofte geheel wit, welke foo fy niet verplant werden om het jaar of twee, veranderen fy in enkele, gelyk de wilde zyn.

Defetweede soort fiet men mede, dat aan de zyden van de felvige veele kleindere uitwaffchen, en dan noemt men die *Maagde-lieven met Kindertjes*. Defe beide bloeijen in de Lente en in 't begin van de Somer, en werden alleen in de Hoven voortgebracht.

De *derde* soort werd ook de *Ganfe bloemen* genaamt, ofte *groote Maagde-lieven*. Defe groeijen in de Weijen, en langs de kanten van de Akkers, alwaar fy niet al te wel ter Sonnen ftaan: heeft verfcheide regt-opftaande steelen, dry ofte meer spannen hoog, hebbende eenige zyd-takjes, die van onderen tot boven met lankwerpige, en eenigfins gefchaarde

schaarde *blaadjes* begroent zyn, matig breed. Elk takjen en stammetjen heeft op haar bovenste een *bloem*, de Kermille-bloem byna gelyk, in 't midden geel, en rontom de kanten met witte lankwerpige blaadjes beset. De *wortel* is veselagtig.

Alle dese soorten hebben onder hare bloem een groen-bladig steunsel, en sonder reuk. Daar zyn meerder soorten, maar alsoo ons voornemen maar is, alleen de bekendste te beschryven, fullen wy die hier niet te berde brengen.

De Maagde-lieven behooren onder de Knopdragende bloemen. Des selfs teikenen zyn een straal-gewyse bloem, rontom geblaad, die verscheiden van de middel-kruin van koleur zyn: de steel is nog geblaad, nog takagtig.

Alle dese soorten hebben geen merkelyke werkfame deelen, en daarom werden die verkoelende genaamt: derhalven mag men dit geheele kruid tot een Pap stampen, om hitfige geswellen te koelen en de pynen wat te versagten, want daar is nog al iets doordringelyks in, gelyk als in de soorten van *Alfine*. De affiedsels daar af, verkoelen de hitfige maag, die men galagtig noemt: daarom kan men het selvige mede in onsttokene darmen tot speutfels gebruiken: en de bladen op d'onsttokene oogen leggen. Men pleeg de bladeren en bloemtjes veel by de koel-dranken, of soo genoemde mei-dranken te koken. Dit gewas doet men mede gevoeglyk by de Salade, Warmoes, en hutsput.

LXXVII. HOOFD-STUK.

Berberis, ofte Sauce-boom.

DE *Berberisse-boom*, ofte *Sauce-boom*, is wel anderhalf mans langte hoog, zynde de stam niet

al te dik, witagtig, dun en glad van bast, hebbende veele harde takken, met harde en witte doornen bewassen, en daarom by de Grieken *Oxyacantha*, dat is *Suure-doorn* gesegt. Het hout is geel en hard. De blaadjes zyn dun, aan de kanten wat getant, bleik-groene, tengere *blaadjes*, die een suure smaak geven, welke in Gras-maand voortkomen. Maar in de Bloey-maand komen daar kleine en geele *bloemtjes* aan risten, tusschen de bladeren nederwaarts hangende, gelyk d'Aal-besien, die met 'er tyd in groene lankwerpige *besien* veranderen, welke allenxkens Koraal-rood werden, en dat met een aangename suure smaak; en werden in de Herfst ryp. Sommige deser besien hebben harde en swarte *zaden*, en andere niet. De wortel is hooger geel dan het *hout*, hard en lang, in veele takken verspreid. In sommige Landen zyn de bloemtjes aangenaam van reuk, en in sommige al te swaar en onliefelyk. De vrugt heeft ook somtyds twee korlen, alhoewel men die somtyds mede sonder korlen siet. Ook vind men dese besien soetagtig van smaak.

Sy wassen alhier alleen in de liefhebbers Hoven. Uit d'oude struiken schieten nieuwe, sagte en lange botten, na d'Aspergies gelykende, welke men op deselvige wyse kan eten, eer sy in hout veranderen.

De bladen en besien suur zynde, hebben een aangename smaak, moeten weinig gebruikt werden. Uit de besien werd een sap geperst, uit welke men Syroop maakt, als mede roode Suiker-koekjes: ook laat men het sap gisten en werken; ofte men giet daar een bodem olie op, om te bewaren: het welke dan dient om zuure soucen te maken, en daarom souce-boom genaamt. De Berberissen werden aan de risten mede geconfyt, om somtyds een frisse mond te maken. Uit het sap maakt men mede

mede een gelei, gelyk als dat van Aal-besien. De bladeren gebruikt men mede in saucen in de plaats van suuring. De saden werden onder de buikloops stoppende dingen gebruikt. Ook dient de binnenste bast en de wortel om geel te verwen: de gantsche vrugt en al wat men daar van maakt werd gebruikt om de dorst te lessen, en de slym des monds te doorkerven, en de hitfige maag te koelen. De paalen en korallen smelten in het sap, en hier maken de Chymisten een valsche *Tinctura Corallorum* van.

LXXVIII. HOOFD-STUK.

Beta Alba, Rubra, Romana, ofte witte, roode en Roomse Beet.

DE eerste is de witte ofte gemeene beet, is groot, breed, effen en blinkend van blad, van koleur somtyds geel groen, en somtyds donker groen, de stonk uit de plant komende, werd wel dry en vier voeten hoog, met strepen en voren, uit welke, van zyn midden af, tot boven toe, veele dunderescheutjes krygt, alle met kleindere blaadjes bewaesen, welke vol kleine bloemtjes geladen zyn, bleik groen van koleur, waar na eenige rouwe en grauwe ongeschikte bolletjes volgen, vertoonende een zaad, maar heeft verscheide in sig besloten: de wortel is lang en dik, van binnen wit.

De tweede is de witte gansch gelyk in gedaante, maar de bladen en stelen zyn donker-rood.

De selfde gedaante heeft mede de Roomse Beet, maar somtyds soo rood niet als de tweede: de wortelen zyn kort en dik als een stek-raap, seer soet en schoon-rood van binnen.

Sy werden alle jaren in de Moes-Tuinen geplant.

plant, gevende het tweede jaar zyn steel, bloem en zaad.

Men kend de soorten van Beet, door dien haar zaad in vrat-agtige, seer harde huisjes besloten is, hebbende lange en dunne Aaren; de bladen zyn breed, glad, en de wortel eet-baar.

De witte Beet gebruikt men in Warmoes, en doet den buik week maken, als mede wanneer men die stooft als een Spinagie: sy is van een Salpeterige smaak, derhalven verkoelende, en wat doordringende; geeft weinig voedsel. De stukken gevree bladen in de neus gesteken, of het sop opgesnoven, doet veel slymigheid quyt werden. De wortel tot een set-pil gesneden, en van onderen ingesteken, doet afgang maken; als mede het kooksel ingespeut. De tweede soort heeft mede alle de kragten, dog soo kragtig niet. Ook soo werd sy niet tot spysen gebruikt. De wortels van de roode gekookt zynde, kan men in schyfjes snyden en in Azyn in-leggen, om die te eten als men begeert, of vers gekookt, met Azyn olie en peper eten.

LXXIX. HOOFD-STUK.

Betonica, ofte Betoni.

DE *Betoni* heeft lankwerpige, breedagtige, aan de kanten gekartelde, vaste en duister groene bladen, voortkomende uit een knobbelagtige en met vescelen begroeyde wortel: uit het midden deses wortels ofte bladen ryzen een ofte meer vierkante, rouwe ofte hairagtige stelen, anderhalve span of twee hoog ofte hooger. Op des selfs top komen, in maniere van een Aare, verscheide purpere, en ook wel witte bloemtjes, staande yder in een groen getand

getand kokertjen, en de felvige pyps-gewyfe daar in, dog voren open, daar na volgt een langwerpig, dog hoekig *zaad*.

Het behoort onder de werwel-wyfige kruiden: zynde kenbaar, door zyn lyvige Aaren: de steel ongetakt, en de bladen wat gekorven.

Sy werden voortgefet van planten, die men alle jaren affet, of de plant komt van zaad voort. Sy waffchen alhier in de Hoven, en beft op lommeragtige plaatsfen; fy bloeijen in de Hoy-maand, en geven tegen den Herft ryp zaad.

Dit kruid heeft geen onaangenamen reuk, als het tuffchen de handen gevreven werd; zynde derhalven fyn van deelen, die doordringend zyn. Het werd meeft tegens de hoofd-qualen gebruikt, foo innerlyk als uiterlyk: voor de innerlyke qualen maakt men kookfels, welke goed zyn gedronken, of men trekt de felve in een Thee-pot met heet water, daar by doende wat Sali, Majolein, Rosmaryn, enz. Voorts werd die mede met voorschreve kruiden, gedroogt zynde en gekorven, door een pyp gerookt, waar door de flymige verftoptheden der herfenen verbeterd werden. Het groene kruid gevreven zynde, en in de neus gefteken, doen feer veel flym quyt werden. De navolgers van d'oude Genees-kunde maken daar een water uit, als mede Syroop, Conferf, enz. maar, myns bedunkens, fteekt daar weinig heils in. De kookfels daar van werden niet alleen onder de wond-dranken gerekent, maar men fuivert daar de borft mede in een etter-borft, en andere diep-gaande wonden. Men telt defe plant mede onder de Moeder kruiden. Uiterlyk werd die gebruikt, en met het fap van Juf-frouw-mark, en Weeg-bree, Was, Harft, Terpentyn, enz. tot een pleifter gemaakt, om over de Hoofd-wonden te leggen. Tegens de Hoofd-
H 5 qualen,

qualen, maakt men met verscheide andere wel-riekende dingen, daar kruid-muisjes van, om op het hoofd te dragen. Het poeder van de gedroogde bladen opgesnoven, dient tot een nies-poeder, om veel slym uit de neus in verkoudheid quyt te geraken.

LXXX. HOOFD-STUK.

Betula, ofte Berken-boom.

DE *Berken-boom* wast niet altyd hoog, maar blyft wel Heesteragtig en laag, daarom van sommigen in twee soorten verdeelt. De *bast* is wit, dik, hier en daar geborsten, maar die daar onder legt, is dun, glad en doorschynent; maar de dunne rysjes zyn donker rood, welke alle nederwaarts, om de swaarte der bladen, gemeenlyk hangen. Het *hout* is wit, heeft breede, spitse, aan de kanten saagwyse gekartelde *bladen*, glad, effen en vry groen, niet al te groot. Vroeg in 't begin des jaars krygen sy *Kattekens*, eer sy bladen hebben, waar in tegens den Herfst ryp *zaad* werd gevonden, dat daar uit nedervalt. Sy wasschen in verscheide Boffchagien, en op dorre sandige plaatsen.

De *Berken* behoort onder het geboomten, die iets Pyn-appels gewyse voortbrengen, zynde de vrugten van de Bloeiſem gescheiden.

Wanneer men in het voorjaar de *bast* doorboort, loopt daar een helder water uit, 't welk gedronken zynde, voor het Graveel goed geagt werd. De buitenste basten dienen voor toortſen, maar de binnenste agt men het papier te wesen, daar d'ouden plegen op te schryven. Het rys dient niet alleen om daar roeden van te maken, om te geeffelen, maar

maar ook om schoor-steen en te vegen : als mede om de dyken sterk en tay te maken , op dat het geweldige water , daar door zyn kragt benomen werd. Het dient tot takke-boſſchen ofte Mutzaart om te branden , en den Bakkers oven heet te maken. Ook dienen ſy om mandekens van te vlegten , en de dikkere takken , om hoepels te maken. Met de kolen van het hout gemaakt , maakt men Silver , Koper , enz. ſchoon.

LXXXI. HOOFD-STUK.

Bifolium, twee-blad, ofte Baſtaart Standel-kruid.

DE eerste ſoort heeft maar twee bladen, ſoo breed als Weeg-bree, dog wat kleinder, geribt, en ſonder ſteel, aan haar ſtammetjen vaſt, die een ſpanne lang is, rond en effen. Van het midden des ſtammetjes af komen, ontrent de dertig (min ofte meer) groen-geele ofte bleik-groene bloemtjes, die van Standel-kruid (die men *Vlaegjes* noemt) byna gelyk, hebbende byna de gedaante van muggen. Heeft veſelagtige wortelen, die ſig wyds en zyds verſpreiden.

Het tweede is het eerste byna gelyk, maar de wortel is niet alleen veſelagtig; maar heeft daar benevens een bolletjen by, van binnen groen, met eenige velletjes en bieſjes.

Het eerste vind men by de Slooten; en moerasagtige natte plaatſen : maar het tweede in de valleijen en laagten der zand-duinen. Beide bloeijen ſy in Bloey-maand en Wiede-maand. Geven ſelden ryp zaad, en konnen ſterke koude verdragen.

De kragten daar van zyn my onbekend.

LXXXII.

LXXXII HOOFD-STUK.

Bistorta, ofte *Herts-tonge*, *Nater-wortel*, en
Adder-wortel gesegt.

BY *Fuchsius* vind ik tweederlei soorten, namelyk *Mannetjen* en *Wyffen*, zynde van bladen en wortel verschelende. Dit kruid dan heeft lange, breedte, spitsagtig toeloopende, harde en zenuwagtige *bladen*, van boven wat duister groen, maar van onderen, uit den bleik-blauwen, ofte grauwwit, staande yder op lange steeltjes. Tusschen dese komen ronde, en met kleinder blaadjes bewassene steelen, ruim een voet hoog, ik hebse anderhalf elle hoog gesien; op welkers top aars-gewys lyfverwige ofte bleik-rood purperagtige *bloemtjes* komen, waar na drykantige blinkende *zaden* volgen. Heeft een dikke, lange, geknoopte, vaste, en veeltyds als omgekromde *wortel*, zynde bruin ofte swartagtig, en van binnen roodagtig.

Het *Wyffjes* geslagte van *Fuchsius* heeft meer gerimpelde en rouwe bladen, en grooter wortel, die soo seer niet is omgekromt, maar met veel vefelen begroeit. Maar het *Mannetjen*, schynt de selfde te wesen, welke wy beschreven hebben.

De teikenen waar in dit gewas van andere onderscheiden is, is dryhoekig zaad. Cierlyke *bloemtjes*; lyvige Aaren op het bovenste der steelen; de wortelen omgebogen, en in een gerolt.

Sy wasschen veel op donkere en schaduwagtige plaatsen in de bosschen: maar alhier vind men die meest in de Hoven onder de Moes-kruiden, en andere Genees-kruiden: sy bloeijen in Bloey-maand en Wiede-maand.

De wortel is seer te samen-trekkende: en daarom bequaam

bequaam om alle buik-loop, Vrouwen-vloeden, en zaad-vloeden te stoppen, tot een vierendeel loods ingegeven. Het kookfel daar af, als een spoelsel gebruikt, geneest het bloedige tand-vleis, en maakt de losse tanden vast: herftelt en fuivert mede alle loopende sweer-gaten. Het poeder in de neus gesteken, doet het bloeden ophouden, als mede de bloedende wonden, daarom bequamelyk by de bloed-stemfels gedaan.

LXXXIII. HOOFD-STUK.

Blattaria, ofte Motten-kruid.

Het *Motten-kruid* verscheelt veel in koleur en gedaante der bloemen: derhalven geluft het ons maar een soorte te beschryven. Dit gewas gelijkt wel na het swarte Wolle-kruid. Dit gewasch heeft donker groene, gladde, een weinig blinkende, lanikwerpige, aan de kanten gekartelde en scherp-toeloopende *bladeren*, matig van groote: heeft een regt opstaande struik, die boven wederom in verscheidene verdeelt is, van twee of dry voeten hoog: dese bovenste takjes zyn vol van vyfbladige bloemtjes begroeid, gemeenlyk geel met purpere draadjes; welker sommige rieken: of sy hebben een geele *bloem* met zyd-takken, of de bloem is wit, purper, van een viesse verouderde verf; of de bloem is asch-grauw enz. hier na volgen eenige ronde zaad-bolletjes, wat grooter als dat van het lyn-zaad, hebbende twee val-deurtjes: welke ryp zynde, een klein, swartagtig *zaad* geven. De *wortel* is hard en veselagtig.

Het wast op zandige plaatsen, en ook wel by de water-kanten, 't welk van de liefhebbers mede wel
in

in de Hoven overgebracht werd. Het bloeid de gansche Somer door, het werd niet alleen door zyn affetsels voortgeteelt, maar ook door zyn zaad.

Men meint dat als het in een Kamer legt, alle de motten daar op komen sitten; maar of sulx waar is, heb ik niet ondervonden. Het is altans seer bitter: ik agt daarom dat het goed is gedaan by de Pappen, daar men den Alfem, Wolle-kruid, enz. by doet.

LXXXIV. HOOFD-STUK.

*Blitum, Amaranthus, Maijer en Fluweel-
bloemen.*

WY sullen hier van de vyf bekendste soorten melden, alhoewel de twee laatste onder de naam van *Amaranthus* reeds beschreven zyn. D'eerste dan is het *groote Maijer*: dit heeft een ronde struik van twee of dry voeten hoog, hebbende verscheidene zyd-takken; de *bladeren* zyn spits, gelyk als van de Melde, maar groender en effender: de *bloemtjes* en het *zaad*, wasschen aan de toppen der takjes druifs-gewys, in ronde platte vellertjes: de *wortel* schiet diep in d'aarde, niet sonder verscheide vefelingen.

De *kleine Maijer* waft soo hoog niet: sy koomt schielyk met een groen stammetje voort, die sig in verscheide zyd-takjes verdeilt, bewasschen met verscheide lange, (dog smalder dan van de voorgaande) *blaadjes*. De *bloemtjes* zyn donker rood, en 't zaad waft als van het groote Maijer. De *wortel* is mede vefelagtig.

De derde is de *groote roode Maijer*, (alhoewel beide vorige soorten mede rood gevonden werden) maar

maar dese is alleen van stam en takken rood; de *bladen* bruin groen, en wat na het rood hellende, als mede het *zaad*. Dog de koleur van de kleine *Maijer*, is ganschelyk bloed-rood, gevende een purper koleurig sap.

Een andere soort is 'er welkers bladen niet alleen groen zyn, maar daar en boven nog met geele en schoon-roode vlekken verciert, en werd in de *Hoven* om zyn cierlykheid geoeffent, daarom noemt men die ook *Papegays-kruid*.

De andere twee soorten, hebben wy onder de naam van *Amaranthus* begrepen.

Sy wasschen op onbebouwde plaatsfen; in *Tuinen* en onder de *Moes-kruiden*. Sy bloeijen de meeste *Somer* door.

Sy konnen by de *Moes-kruiden* gebruikt werden, in de plaats van *Beet*, alsoo sy den buik weck maken: maar veel gebruikt, segt men, dat sy braken verwekt. Met het sap van de roode soorten kan men schryven.

LXXXV. HOOFD-STUK.

Bonus Henricus, goeden Hendrik, Algoede
ofte *Lammekens-Oir*.

DIt kruid heeft stammetjes, twee spannen ontrent hoog, met groene, spits-toecloopende en als met meel bestrooide *bladen*, van gedaante de *Spinagie* ofte *Suuring* gelyk; staande yder op zyn steeltjen, welke na boven toe allenxkens verkleinen. Boven komen verscheide groene, druifs-gewys by een gedronge *bloemtjes*, waar na het *zaad* volgt, op de wyse als de *Melde*. Heeft een dikke *geele wortel*, die in veele wortelen van onderen gesplits

gesplits is. Men vindse hier en daar by de wegen, en onbebouwde, rouwe plaatsen: werdende in Wiede-maand en Hooy-maand op zyn best gezien.

Men kanse in de plaats van beet in de Moes-kruiden gebruiken, want sy maakt een los-lyvigheid. Men kan het kooksel, in plaats van dat van 't Binkel-kruid tot speut-settingen gebruiken.

LXXXVI. HOOFD-STUK.

Borago, ofte Bernagie.

DE *Bernagie* is of jaarlyks vergaande, of de Winter over duurende. Sy heeft lange, ronde, groote eenigfins spits-toeloopende, aan de kanten geschaarde, donker-groene, ruige, stekelige, naar om laag hangende, en een weinig om geslagen *bladen*. De struik is wel dry spannen hoog, ruig en stekende, die boven in verscheide takjes gedeilt werd, alle met kleindere blaadjes begroent; op haar top komen vyf-bladige Hemels-blauwe *bloemtjes*, wiens uiterste wat scherp toeloopt, hebbende in haar midden eenige duister purpere opstaande vefelen, welke te samen komende, een punt vertoonen: dese blauwigheid werd allenxkens purperagtig; onder dese bloemtjes is wederom een vyf-bladig bleik-groen en seer ruig steunfel: dese bloemtjes zyn mede somwyls, dog seldom, wit, ook met een witte punt in 't midden. De *wortel* is matig lang en dik, hebbende verscheide vefelen.

De *Winter-bernagie* heeft wel deselfde bladen, maar is kleinder. De *bloemtjes* zyn mede klein en blauw, sonder draadjes, en dese blijft de gansche Winter groen.

D'eerste

D'eerste is over al in de Moes-hoven bekend; maar d'andere is alleen by de kruid liefhebbers bekend. Sy bloeijen de meeste Somer door.

Men maakt van dit kruid een water by de gewoone bereiders der Genees-middelen, als mede een conserf uit de bloemen, maar beide van geen nut. Dat dit kruid vervrolykt, als men wel eer pleegte meinen, kan ik niet sien, alsoo ik niet kan merken, dat het uit soodanige vlugge deelen bestaat, als daar toe vereist werden. De Vrouwtjes bakken de bladen met Eijeren in de pan, om die op tafel te diffen.

LXXXVII. HOOFD-STUK.

Botrys, Druiven-kruid, ofte Piment.

DIt gewas heeft geen groote hoogte, dog staat Heestersgewys regt op, welkers Stammetje verscheide zyd-takjes heeft. Dese hebben aan beide zyden diep-gesnedene blaadjes, wat rimpelagtig, lankwerpig, in sommige stomp en in andere wat puntiger, staande elk op zyn steeltjen. Tusschen desselfs oorsprong komende Bloem-knoppen ofte zaden, druifs-gewys. De wortel, alhoewel niet groot, heeft veele veselen. Dit gewasch zyn volkomentheid hebbende, krygt een geel-groene kleur, en gedroogt zynde, werd geheel geel, is niet onaangenaam van reuk. Versch zynde, is het kruid in het aantasten lymmerig ofte gomagtig, want het kleeft aan de vingers; eer dit kruid een stam krygt, zyn de blaadjes van onderen wat roodagtig. Alsoo het met de wortel niet voort en teelt, nog de Winter verduurt, moet het alhier jaarlyks in de kruidkenders Tuinen gesaaid werden: in de Oogst en

Herfst-maand, bekomt het zyn volkomen rypheid.

Men legt dit gedroogde kruid in de kleederen, niet alleen om een goeden reuk te geven, maar ook tegens de motten, maar ik meine niet dat sy daar vervaart voor zyn. Men maakt hier van, met eenige andere kruiden, een Borst-Syrop, tegens de kort-ademigheid, bloed en etter-spuwen: maar ik agt de kookfels beter ofte op de wyse van Thee met heet water getrokken, want het is openende, doordringend, en slym verdunnend van deelen.

LXXXVIII. HOOFD-STUK.

Branca Ursina en Acanthus, ofte Sagte en Doornagtige Beeren-klauw.

DEse soorten zyn tweederlei, d'eerste noemt men alleen *Branca Ursina*, ofte *Tamme en sagte Beeren-klauw*. De tweede noemt men *Acanthus*, dat is *wilde ofte stekende Beeren-klauw*. De *sagte* heeft groote, breede, donker-groene, lyvige, gladde, en diep-ingefnedene bladeren, zynde yder ingefneden gedeelte wederom getand. Dese bloeyd selden, ten sy des Winters in stoven, enz. sorgvuldig bewaart. Maar soo hy bloeyd, ryft uit het midden der bladen, een dikke, regt over-eind staande stam, een vinger dik, van ontrent twee spannen hoog: ik heb haar hooger gesien dan een elle, van welker midden of witte lankwerpige bloemen voortkomen, van gedaante byna als van de doove netelen, dog veel grooter, zynde elk besonder met twee groen-purpere blaadagtige vliesjes ofte yelletjes,

jes, een van onder en een van boven beset: de bloem eigentlyk is een-bladig, groot en breed, aan beide zyden omgekrult, hier na volgen de Peultjes, in welke breed, plat en geel zaad in is. Heeft een swarte, dog van binnen witte wortel, welke een lymig sap in sig heeft. De wortel plant zyn selven voort: alhoewel mede door zaad werd aangeteelt. Dese vind men alhier alleen in de Hoven der liefhebbers. Sy bloeijen beide de geheele Somer door: gevende tegens de Herft haar zaad.

De *Wilde* is de vorige seer gelyk, maar groeid lager, en de *bladen* zyn rouw, hard, en oneffen, rontom met stekende doornen beset, soo dat men de bladen sonder hand-schoen niet behoeft aan te tasten. Dese werd van d'Italiaanse Zee-kusten alhier in de Hoven gebragt; en bloeyd mede de geheele Somer door. Sy wasschen alhier in de kruidbeminners Hoven, en bloeijen in de Somer.

De bladen der *Tamme*, werden gehouden onder de vermorwende kruiden, en daarom kan men die in Pappen doen, om de hardigheden te vermorwen: ook kan het kooksel dienen om in de buikpynen in de darmen te speuten. Wyders werd deselvige nooit gebruikt, te meer alsoo het kruid hier wat te kostelyk valt. De Beeld-houwers, Schilders, enz. plegen na de gedaante deser bladen de hoofden van Pylaren enz. mede te verciereu.

LXXXIX. HOOFD-STUK.

Brassica, ofte Kool, en hare soorten.

DAar zyn veelderhande soorten van Kool, welke voornaamste soorten wy een voor een fullen afhandelen. De groote roode Kool, *Caulis Rubra*

ofte *Brassica Vulgaris Sativa* genaamt: dese groeid vry weelderig in de Moes-hoven, met groote, breedte, donker rood-groene, wyd open staande *bladeren*; dog de ribben, die daar takx-gewys door loopen, zyn bleiker-rood. In 't voorjaar, dat is, het jaar na dat sy gefaaid zyn geweest, koomt uit der selver midden een steel ofte stam, twee ofte dry voeten hoog, met veele zyd-takken, waar aan veele vier-bladige geele welriekende *bloemtjes* komen, welke even als de mostaart en rapen in lange kokertjes, daar rond, bruin *zaad* in is, veranderen. Heeft een vry groote, dikke *wortel*, met verscheide veselen.

De *tweede* noemt men *Roosjes* ofte *roode Sluit-kool*, *Brassica Rubra Capitata* ofte *Rosacea* genaamt. Dese is de vorige in bladeren wel gelyk, maar sy sluiten sig in 't midden soo vast met malkanderen toe, dat sy soo hard zyn als een Kabuis-kool, dog soo groot niet van bol: ook is de koleur ligter rood: anders de vorige gansch gelyk.

De *derde* is de *Gekronkelde-Kool*, *Brassica Crispa Prima*: dese verscheelt van d'andere niet dan in bladeren, welke niet alleen tot haar middel-ribbe toe doorsneden zyn, maar hare snippelingen zyn nederwaarts tot aan de kanten lobs-gewyse geploet, en gefronfelt.

De *vierde* is de *Gehakkelde-Kool*, *Brassica Crispa Secunda*: dese verscheelt van de derde niet, dan dat de bladen, klein doorsneden, gehakkelt, gekorven, en gedeilt zyn.

De *vyfde* noemt men *Slooren*, ofte *kleine roode Kolen*, *Crambe*, ofte *Brassica Silvestris*: dese is wel rood van blad, maar in alles kleinder dan de vorige, schynende een wilder soorte te zyn, die men in de spyse niet gebruikt. Anders verscheelt deselvig van d'eerste soort seer weinig.

De

De *sesde* is de *Witte Kabuis-kool* ofte *Sluit-kool*, *Brassica Capitata Alba*: deser stam is vry dik, het heeft groote, breede, ter aarden neder verspreide, bleik-groene bladeren, met veele dikke, en wyd-verspreide, dog bleikere ribben doorloopende; eindelijk werden de middelste bladeren seer wit en bleik-geel, die sig als een kloot seer vast in een sluiten: wanneer de Winter over is, gaat die open, en groeijen en bloeijen dan als de andere foorten.

De *sevende* is de *Savoi-kool*, *Brassica Sabauda*: dese is de selfde seer na gelyk, maar sluit sig soo vast niet toe, ende werd soo rond of groot niet, maar blyft kleinder en lankwerpiger. Na de Winter komen tusschen d'opengaande bladen verscheide stelen, met witte bloemtjes, die dan als de vorige foorten haar zaad voortbrengen.

De *Bloem-koolen*, ofte *Brassica Cypria*, hebben een vry dikke stam; de bladeren zyn Bleik-blauw-groen, dog de doorloopende Ribben witter; zyn ook lankwerpiger dan van de vorige. In 't midden van dese komen veele dikke, witte, en korte stee-len, digt by een gedrongen, en alle byna even lang, welke bovenste als een soort van witte bloem heeft, het welke men ook gemeenlyk de *bloem* noemt: maar als de Winter over is, schieten sy hooger, en brengen bloemen en zaad voort, gelyk d'andere foorten, maar alsoo dese Kool tenger is, werd selden alhier goed zaad gequeekt: daarom werd het alle jaren best van Italiaans ofte Cypers zaad voortgeteelt.

De *negende* is de *Raap-kool*, is mede een soort van witte Koolen, en d'andere wel in alles gelyk, maar krygt even onder de bladeren een dikke knobbel, soo groot als een Raap.

Is de *Swarte-bruin-groene-kool*, is *Brassica Nigra*

ofte *Brutiana* ; dese wast de hoogste van allen : heeft groote, breede, gladde, gerimpelde, onefene, seer duister-groene bladen : voorts verscheelt deselvige van d'andere niet.

Uitgenomen de vyfde soort, *Slooren* genaamt, wasschen sy alle in de Moes-hoven : want van de vyfde werden geheele velden besaait, en dat alleen om haar zaad. Na dat de Koolen gesaaid zyn, werden de Planten in Bloei-maand en Wiede-maand, op zyn order verplant, om beter te doen werden, en dat op goed welgemeest, en wel omgespit Land.

Sy hebben alle een Salpeterige smaak. Sy dienen alle, uitgenomen de vyfde, tot spyse, welke men kookt en stooft : de Sluit-koolen soo roode als witte, werden voor Salade gebruikt, wanneer sy heel fyn gesneden zyn. Alhoewel de gestoofde Kool niet ongesond is, soo vergoort en bederft sy ligtelyk in de maag, wanneer die voornamelyk van veel fuur overladen is, of daar weinig oeffeninge door het lighaam geschied. Op veele plaatsen van Duitsland en de Noordse Landen, werden die met sout in tonnen gestampt, en dan *Suur-kool* genaamt. De Bloem-koolen werden van hare onnutte blaadjes enz. gesuivert, en dan gekookt, gestooft en genuttigt : ook kookt men de selvige met Schapenvlees. De dikke stonken van de Koolen geschilt, kunnen gegeten werden. De gesnipperde Roodekool werd wel op Wyn geset met eenige andere Scheur-buiks-middelen, en werd tegens de Scheurbuik gebruikt, dog ik sie in de Kool soo veel niet. Het sap ofte affiedsel werd voordeelich tegens de borst-qualen gebruikt. Maar de Syroop daar van is onnutter : uit het zaad van de vyfde soort, perst men olie, die men in plaats van Raap-olie gebruikt. Ook werd het wel onder de Mostaart

Moftaart gemalen , maar geeft een onaangename
smaak.

XC. HOOFD-STUK.

Brassica Silvestris , ofte Wilde-kool.

DAar zyn twee foorten van *Wilde-kool* , d'eerste
gelyken feer na de vyfde foort van Kool van
ons te vooren *Slooren* genaamt , dog is bleiker , rui-
ger , en bitterder van smaak : voorts de genoemde
foort in alles feer gelyk.

De *tweede* is kleinder , gladder , breed , lang-
werpig , ongedeelt van bladen , hare takjes sonder
steel omhelfende , op de wyfe als *Deur-wasch*.
Heeft dunne , ronde , holle steelen ofte takjes ,
waar aan vier-bladige witte bloemtjes komen , en
lange , ronde zaad-kokertjes.

D'eerste wast op ongebouwde , ruwe , en fan-
dige plaatsen : maar d'andere in Spangien , en
Duitsland : ook heb ik se in Holland mede langs de
wegen sien wasschen . Sy bloeijen des Somers , en
krygen met eenen hare zaad-kokertjes.

Men kan oordeelen dat fy bequaam zyn om in
Pappen te doen , welke doen vermorwen , en om
haar bitterheid , de verftervinge tegenstaen ; uit
het zaad kan men olie persen.

XCI. HOOFD-STUK.

*Bruscus, Ruscus, stekende-Palm, ofte Mui-
sen-doorn.*

B*Ruscus* is een klein houtagtig Heeftertjen, een voet ontrent hoog, uit des selfs wortel schieten verscheide donker-groene, ronde en taye ryskens, die sig wederom in andere takjes verdeelen, hebbende dikke basten. De *bladen* zyn mede donker-groen, tay, niet sappig, dik, breed, eindigende in een stekende doorn: hebbende de groote van bladeren als de gemeene Bos-boom: zynde des Somers en des Winters groen. Op het midden der blaadjes komen kleine vyf-bladige *bloemtjes*, waar na groene *besien* volgen, die allenxkens schoon-rood werden, de groote als de besien van *Aspergies*, welkers *zaad* seer hard is, en gansch beswaart te stooten, dog dese brengen sy hier te Lande noit of seer selden voort. De *wortels* zyn matig dik, wit, herwaarts en derwaarts kruipende, en soetagtig van smaak. De nieuwe schoten die daar uit voortkomen, zyn de *Aspergies* eenigfins gelyk.

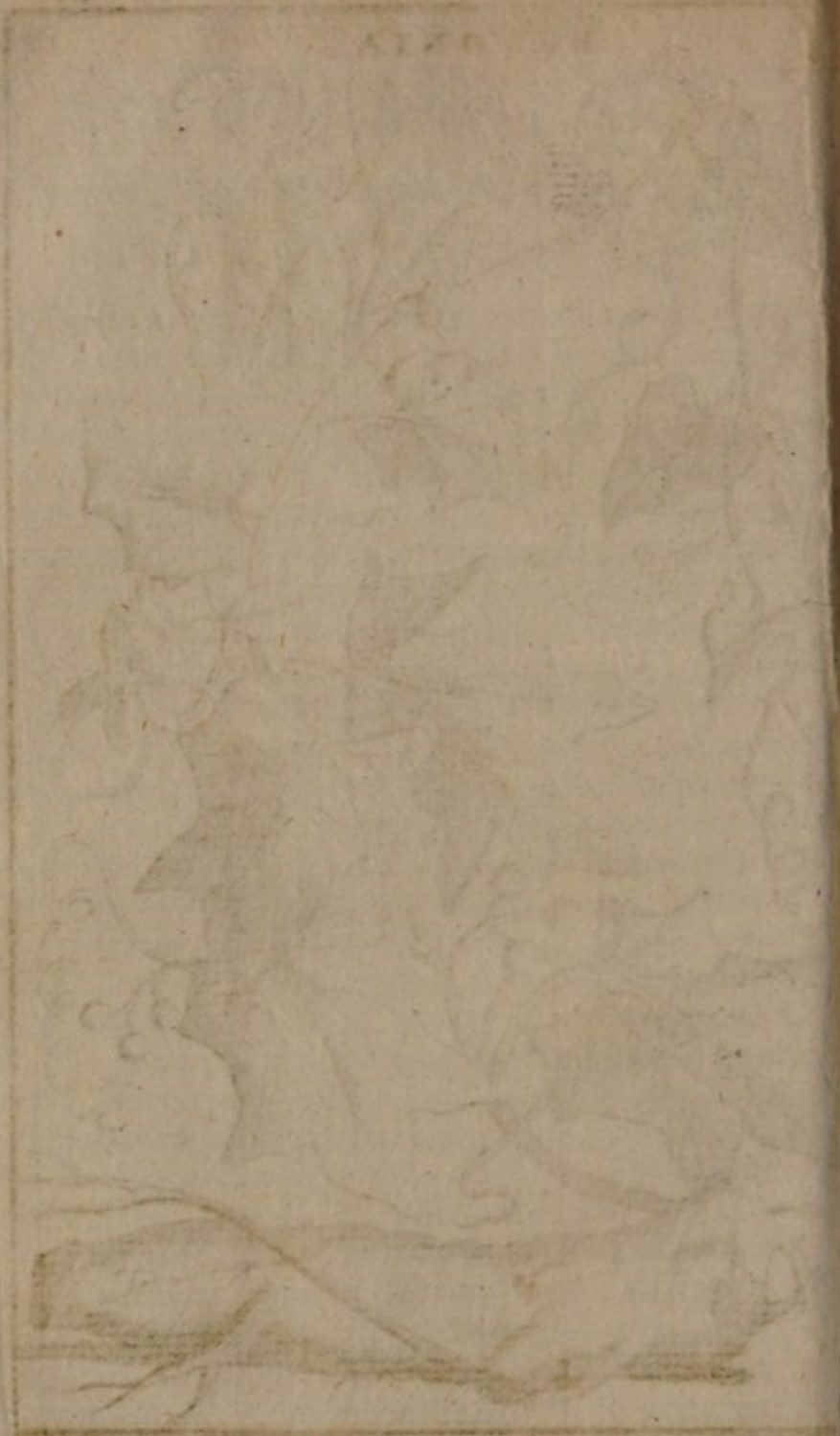
Sy wasschen in Italiën en Borgondien langs de wegen, maar werden alhier alleen in de Höven der lief-hebbers gevonden.

Het kookfel van de wortels werden gebruikt, om alle verstoptheden te openen, nevens de wortelen van Venkel, Peterfeli, Juffrouw-mark, enz. als mede om te doen Wateren: ten dien einde gebruikt men mede het zaad en de bladen. Hier toe dienen mede de nieuwe scheuten, die men in de plaats van *Aspergies* kan eten, maar zyn wat bitterder. Van de takjes maakt men *Besemen* om te veegen; en men behangt daar de Hammen, Spek en Rook-vleis

BRYONIA.

WITTE WILDE WYN-GAARD.

WILHELMUS DE WILHELMUS

vle
en

D

te
ten
de
ne
w
zyn
kig
In
vyf
der
kens
naar
der
ven
mak
de
D

nom
tel va
Dele
Kruis
De
wine
werd
en do

vleis mede, om de Muifen daar van af te houden, en daarom met regt *Muifen-doorn* genaamt.

XCII. HOOFD-STUK.

*Bryonia Alba en Nigra, ofte Witte en Swarte
Wilde Wyngaart.*

DAar is een *Witte* en een *Swarte Bryonie*. De *Witte* heeft een bittere, groote, dikke, lange en *Witte wortel*, uit welke verscheide groene *Ranken* schieten, bequaam om daar *Somer-huisjes* mede te bedekken; of, om voor de *Vensters* te leiden, wanneer men schaduwe zoekt. Heeft verscheide *Klaviertjes*, om sig overal om te winden: de *bladen* zyn breed, en om hare ingesnedenheid, vyf-hoekig, matig rouw, ruig, sappig, en helder-groen. In de *Mei*-maand komen daar matig kleine, witte, vyf-bladige *bloemtjes* aan, tros-gewys by malkanderen: hier na volgen groene besien, welke allenxkens *Schoon-rood* werden en *Quartel-besien* genaamt werden: hebbende de groote van de besien der *Aspergies*: dese waft alhier tot cieraad in de *Hoven*, en werd mede om *Genees-middelen* daar af te maken, aangefokt; sy wasschen overvloedig langs de *Duin-kant* van *Holland*, in schaduwen.

De *Swarte* is de vorige ganschelyk gelyk, uitgenomen dat de besien swart werden: en dat de wortel van binnen geel is en van buiten bruin of swart. Dese vind men mede alleen in de *Hoven* van de *Kruid-beminnaars*.

De witte is kragtiger dan de swarte: ook is de witte alhier alleen in 't gebruik. De *Worteltjes* werden met andere *Kruiden* wel op *Wyn* geset, en doen sterken afgang maken. In poeder geeft men

men daar een vierendeel-loods van in : maar in een kookfel of weikfel een Lood ofte meer. Een weinig te veel ingenomen doet niet alleen den afgang sterk bevorderen , maar ook het braken. Het werd daarom in Water-fugtige gebruikt , en die veel slym in de maag en darmen hebben. Uiterlyk gebruikt men het in Pappen , om hardigheden te vermurwen : ten dien einde komt deselvige in het *Unguentum Agrippæ* , die men op de Vrouwe borsten legt , op dat , wanneer men de borsten droogt , dan geen klonteren in mogten komen. De wortel gesneden tot een Set-pil , verwekt afgang. De fyn gestooten wortel , doet de blauw-geflage vlekken vergaan , als mede werden de sproeten door het sap verdreven. De jonge scheutjes kan men in spysen gebruiken , om daar een bequamen afgang door te maken. Het besonkene sap gedroogt , werd *Facula* genaamt , zynde van de selfde kragten , waar van men een Scruipel in geeft.

XCIII. HOOFD-STUK.

Buglossa , ofte Osse-tonge.

DE *Buglossa* is *Tamme of Wilde*. De *Tamme* ofte groote , heeft lange , spits-scherp-loopende , ruige , hairige en stekende *bladeren*. Heeft een segt opgaande ruige stam van twee voeten of meerder hoog ; boven sig in verscheide andere zyd-takjes verbreidende : hier aan komen veele kleine vyf-bladige *bloemijes* , eerst lipt-purper ofte uit den rooden Paers : welke daarna sig openende , Blauw werden. Na het afvallen vind men in de ruige Bloem-huisjes dry ofte vier langagtige , grauwe , gerimpelde *zaden*. De *wortel* is rond , lang , een vinger

vinger dik, roodagtig, bruin of swart van buiten: blyvende des Winters over, is van binnen wit en vol taei sap.

D'andere noemt men de *Wilde* ofte *kleine*: dese is de vorige ganschelyk gelyk, maar in alle deelen gelyk.

D'eerste waft wel in de Moes-tuinen, maar ook, gelyk de kleine, in de Bouw-landen en Akkers.

Dit kruid is van kragten en gebruik als de *Bernagie*.

XCIV. HOOFD-STUK.

Bugula, Senegroen ofte Ingroen.

HEt *Sene-groen* heeft lange, breede *bladen*, eenigfins geschaart, van onderen wat donker-rood ofte purperagtig, voornamelyk, wanneer het op logtige en dorre plaatsfen voortkomt: de *stam* is een weinig ruig, vierkant en hol, een voet ofte anderhalf hoog, met twee tegen over malkanderen staande bladen verciert: sommige deser steelen, staan juist niet regt op, maar eenige buigen sig na de aarde toe, soo dat sy, gelyk als kruipen. Boven, dog agter aan de bladen, heeft men Blauw-verwige *bloemtjes*, die somtyds wit, en somtyds rood zyn: dese hooger en hooger komende, groeijen bynaars-gewys. Heeft een veselagtige wortel.

Sy bloeyd gemeenlyk in de Mei-maand, en men vindse op steenagtige, opene, en somtyds waterige plaatsfen: en waft in de Hoven vry weelderig.

Het kooksel uiterlyk en innerlyk gebruikt, dient in alle wonden en quetsuren: geneest mede de breuken, en doet het geronnen bloed lossen, geneest

neest mede de Ambeijen: voorts heeft het alle de kragten, die men de *Alchimilla* toefchryft.

XCV. HOOFD-STUK.

Bulbocastanum, Kleine Aard-noten, ofte Knobbel-Castanien, en Aard-Castanien.

DEse groeid meest in Duits-land aan den Rhynstroom; en is van gelykenisse seer verschelig van onse hierlandse Aard-noten ofte Muisen met staarten. Dezer bladen zyn dun en seer gesnippelt, byna gelyk als de Dil. Uit het midden deser bladen ryft een dun *Stammetje*, met takjes, van ontrent een voet hoog. Op haar bovenste wasschen, in Braak-maand, kleine witagtige *bloemtjes*, kransgewys, gelyk als dat van de Dil ofte Venkel. Het *zaad* is langwerpig en smalder als dat van de Venkel, wat duister-bruin van koleur en eenigfins riekende. De *wortel* is als een knobbel ofte Bol, donker-bruin ofte swart van buiten, maar van binnen wit, van smaak tusschen een Castanie en een Pastinakel.

De wortels werden rauw gegeten, maar beter gekookt ofte gebraden. Sy geven goed voedsel, daarom dient het de Boeren in Italiën en elders voor brood. Men meint dat sy het Water doen loosen, en de Maand-getyden bevorderen, als mede het bloed-spuwen en teering genesen.

XCVI. HOOFD-STUK.

Bursa Pastoris, Teskens-kruid, Borsekens-kruid.

DE *Bursa Pastoris*, waft langs de wegen, en in de Moes-hoven als een onkruid: het verscheelt veel in groote, na dat het een goede ofte dorre aarde aantreft: want het groote is wel een voet hoog, de middelfoort een halve, en de kleinste een vinger hoog. De plant blyft des Winters over, en geeft heel vroeg zyn *bloemtjes*. Het heeft dan lange en diepgekorve groene *blaadjes*, de raketten byna gelyk; dog de kleine is gekorven tot aan de middel-ribbe toe, en yder gedeelte der kervingen is niet spits-toeloopende, maar rond: en dese bladen leggen in 't rond op d'aarde neder: uit het midden deser blaadjes ryzen eenige ronde en taeije *Stammetjes*, met zyd-takjes boven, die mede eenigfins beblaad zyn, maar soo diep niet gekorven: op het bovenste van yder takjen komen van onderen tot boven toe met veele seer kleine vier-bladige witte *bloemtjes*, en dat van het begin der Lente, tot dat de Winter nadert, toe: d'onderste onderwylen veranderen in platte *zaad-tasjes*, gelykende yder na een hertjen, ofte Herders-tasjen, in welke bruin *zaad* is, 't welk sig van selver genoegzaam voortfaaid, en in het toekomende jaar een nieuwe plant vertoont, verdragende onderwylen de koude Winter. De *wortel* is veselagtig.

Het is een weinig scherp van smaak, en agte het mede onder de Scheur-buiks-kruiden, voornamelyk het zaad. Men agt het goed om allerlei bloedvlieten te stelpen, als mede den Buik-loop, maar soude my daar niet op derven vertrouwen: alhoe-
wel

wel het zaad daar in de voor-rang heeft. Men steekt het stukken gevree kruid in de neus: en men bakt daar koekjes van met Eijeren. Het kruid gestooten, en tusschen twee doekjes op de vuurige oogen ofte andere vuurige plaatsen gelegd, verdryft de brandigheid. Het overgehaalde water daar van, is by my van geender waarde.

XCVII. HOOFD-STUK.

Buxus, Bos-boom, qualyk Palm-boom gesegt.

DE *Bos-boom* werd gemeenlyk in een groote en een kleine gedeelt, maar ik meine dat sy beide een en deselfde Boom zyn; want soo men de kleine laat groeijen en van zyn onderste takjes suivert, dat die met 'er tyd tot een Boom opwasschen. De *kleine* wast een span ofte anderhalf hoog, na dat die selden ofte dikwyls geschoren werd: maar soo die in de hoogte opwast werd die soo hoog als de Vlier-boom: en de *stam* soo dik als een mans been, bleik geel van *bout*, en hard, swaar en in 't water stinkende, de schors geel-grauw. Hy verdeilt sig in veele *takken*, aan welke langwerpige ronde, dikke gladde, blinkende, en harde *blaadjes* wasschen, die des Somers en des Winters groen zyn, die niet ligtelyk afvallen. De jonge zyn geel-groen, maar de oudere duister-groen. Tusschen de jonge blaadjes fiet men in de Somer geel-verwige *bloemrjes*, waar na men in een goede Somer-tyd groene *vrugten*, (in welke swart zaad is) bekomt, hebbende groene en min of meer lankwerpige vrugtjes, van onderen met vier uitsteekfeltjes, gelyk of het de pooten van een pot waren, en daarom heb ik die

van

van de kinderen wel potjes, (niet oneigentlyk) hooren noemen. De wortel is hardhoutig, waar door het meest voortgeteelt werd.

Men merkt niet dat dit gewas van eenig gedierte aangedaan werd, ofte het hout van eenig gewormte doorboort: is bequaam, (voornamelyk de wortelen) om daar alderlei dingen van uit te houwen, te draeijen en te verwerken. De kleine werd niet alleen tot cieraad in de Hoven geplant, maar dient om de beddingen, van de paden af te sonderen; en is bequaam om Bloem-perken te maken. Men laatse ook wel eenige voeten hooger wasschen op de hoeken, welke dan spits en toorns-gewyse geschoren werden. De bladen in het vuur geworpen, bersten met een geluid, even als de Laurier-bladen. Sy werd *Palm* genaamt, om dat men die in plaats van de Palestynse Palm, ter gedagtenisse des Heilands, alhier onder de Rooms-gefinde, op Palm-Sondag, gebruikt. Voor de Herbergen, hangt men daar Kroonen van, in plaats daar d'ouden klimuithingen, tot een teiken, dat 'er goede Wyn te koop is: dese Kroonen werden mede opgehangen by de Boeren, Schippers, enz. wanneer daar een Bruigom en Bruid is. Ook wanneer daar een nieuw Huis gebouwt werd, en byna onder dak is, hangt men daar Kroonen op, zynde een teiken van blydschap, en dat de werk-luiden moeten vrolyk zyn. Op Mei-avond plant men voor de deur der Hoofd-luiden der Burger-Vaandels, een geschildte Mast met Kroonen, van dit gewas verciert.

De bladeren van dit gewas in Water of Wyn gesoden, dient om het bloedige tand-vleis te wassen en te suiveren, alsoo het vry wat te samentrekken-de is. Sommige gebruiken het saagsel van het hout, in plaats van Pok-hout.

XCVIII. HOOFD-STUK.

Calamintha Montana, ofte Berg-Munt.

DE *Berg-Munt*, wast niet veel hooger dan een voet, uit welkers wortel veele vierkante ruigagtige Stammetjes schieten, die sig boven in verscheide takjes verdeilen, welke eenige leedjes ofte knoopjes zyn, die aan yder zyde twee over mal-kander staande *blaadjes* hebben, die min ofte meer donsagtig zyn, geschaart, byna rond, dog wat puntig toeloopende, en wel-riekend, groeiende yder op zyn eigen steeltjen, matig grys-groen, voornamelyk van onderen: dese verciere het gewasch van onderen tot boven toe, dog werden allenxkens kleinder. Het derden-deel van de Stammetjes en takjes is byna de geheele Somer, met aars-gewyse purperagtige *bloemtjes* verciert, die redelyk groot zyn: waar na een bruin ofte swartagtig *zaad* gesien werd. Het werd niet alleen door zyn zaad alhier in de Hoven voortgequeekt, maar ook door zyn veselagtige wortelen, die na het Loof vergaan is, des Winters over blyven.

Dit gewas is syn van deelen, en daarom verdunnende, en door zyn werkelyke deeltjes de slym doorsnydende: hier door werd het bloed en verdere sappen vloeybaarder, en de uitwaseminge werd daar door bevordert. Het kooksel daar van heet gedronken, doet sweeten, bevordert het wateren, en de Vrouwe Maand-vloed: dit mag men mede gebruiken in de plaatse van Thee: ten dien einde mag men het wel by Warmoes hakken en koken.

XCIX. HOOFD-STUK.

Calendula, ofte Gouds-bloem.

DE *Gouds-bloemen* groeijen alhier in de Hoven, sy hebben lange, een weinig breedagtige, bleik-groene, sagte, sappige *bladen*: dese werden van smal allenxkens breeder, en eindelyk rond ofte stomp. De *stam* deilt sig in verscheide takken, welke gestreept, of gevoort, groen, en van binnen voos, ofte mergagtig is, wel van anderhalve spanne hoog, van boven tot beneden mede met blaadjes begroeid. Op de top komen de *bloemen*, vry groot: hebbende rontom haar geele kruin veel langwerpige blaadjes, aan het eind een weinig gekartelt, bleik-geel ofte hoog-geel van koleur: veeltyds zyn die veel-dubbeld en vry groot: ook komen aan de zyden der Bloem wel kleindere bloemtjes, welke sy kindertjes noemen. Alle dese rusten op een groen geblaad steunsel, gelyk de Maagde-lieven. Sy bloeijen de meeste Somer door, waar na het *zaad* volgt, gekromt, eerst groen, daar na ryp zynde grauw, van groote verschelende, en op de rug wat kartelig. De reuk is niet aangenaam: zyn in 't aanvatten wat kleverig: na de Sonnen ondergang sluiten sy sig, en des anderen daags openen sy sig in de Sonneschyn: de *mortel* is wit, en wat veselagtig. Vergaat tegens de Winter, en moet alle jaren gesaaid werden.

Met het geele sap der bloemen, werd de boter geel gemaakt, ook strooijen die sommige wel over de Salade: de kragten, die men dit kruid toeschryft, kan ik het geensins toe-eigenen; want ik kan niet bevinden dat het tegens de pest dienstig is, ofte voor een hart-sterking kan verstreken. De

K

knoppen

knoppen, eer fy open gaan, kan men in Sout en Azyn bewaren, en gebruiken die als Kappers. Men setse op Azyn, men maakt daar Water en Conferf af maar ik sie daar niets in. De bladeren met de bloem, kan men gebruiken in plaats van Kaasjesbladen, in Pappen en Darm-speutingen. Het sap warm ingenomen met Sout van Herts-hoorn en Wyn, doet sagt sweeten.

C. H O O F D - S T U K.

Caltha Palustris, Dotter-bloemen, Watergouds-bloem, ofte Groote-boterbloem.

DE Dotter-bloem heeft breede, ronde, gladde, en aan de kanten een weinig gekartelde bladen, de groote min of meer van de Palm eens hands, hebbende yder een vry lange steel. Uit het midden deser bladen ryfen een ofte meer ronde Stammetjes, de hoogte van een span, of wat lager, die sig in eenige weinige zyd-takjes deilen: op welkers top geele bloemen komen, veel grooter dan die van de Hanevoet, gemeenlyk van vyf, en fomtyds van ses en meer blaadjes. In 't midden hebben fy, gelyk de enkele Gouds-bloemen, eenige geele, dog korte veselingen. Dese werden door neirftige oefeninge dubbelt, en vol blaadjes. De wortel bestaat uit veele veselen.

Dese wasschen op waterige Weijen: en ook in de Hoven. Maar wanneer fy in de Slooten ofte Rivieren groeijen, hebben fy veel grooter bladen en vry langer steelen: maar geven dan selden bloemen. Na dat de bloem is afgevallen, komen daar
dry

dry ofte vier kleine Hauwkens by een, gelyk als in de Aquileijen, in welke klein geel zaad befloten is; waar door het fig felver niet alleen voort-set; maar insonderheid door de wortel en de zyd-planten. Het bloeid vroeg in de Lente, en soo byna de Sommer door: dog het Loofblyft altyd groen.

In Wyn gekookt, meint men dat het wel doet wateren, en dat het de slym der maag wegneemt, alsoo het wat doordringent van deeltjes schynt te wesen.

CI. HOOFD-STUK.

Camomilla, Chamamelum, ofte Kermillen.

DE Gemeene Kermillen wasschen gemeenlyk tusschen het koorn en aan de wegen, daar ontrent gelegen: uit een dunne veselige wortel komen een ofte meer ronde, regt over einde staande *Stammetjes*, zynde de grootste wel anderhalf voet hoog, maar op dorre plaats en korter; ik hebse van anderhalf elle hoog gesien, zynde boven in verscheide zyd-takjes verdeilt. Dese zyn van onderen tot boven toe met dunne, klein gesnippelde groene *bladen* verciert; yder takjen heeft boven op zyn top een *bloemtjen*, gelyk als een enkele Madelief, ofte gelyk het Moeder-kruid: in 't midden met een geel kruintjen, en rontom met witte langwerpige blaadjes verciert, die aan haar uiterste een weinig in twee en gekorven zyn, van onderen werden sy van eenige groene blaadjes ondersteunt. Daar werd een soort gevonden, dog in de Hoven, met dubbelde witte bloemen: ook een geele enkele en dubbelde, als mede een soort met geele hoofdekens, sonder omwassende bloemtjes. Dese hoof-

dekens nu geven haar zaad, en faaijen fig ſelven voort, en tegens de Winter vergaat de plant.

De bloemen zyn fyn van deeltjes, het welke haar goede reuk genoegſaam doet blyken, als mede het Loof; daarom maakt men daar Pappen af, om de geſwellen ofte doen verdwynen, ofte die te doen rypen: verſoet ook de pynen. De kookfels dienen tot ſpeutfettingen, om overvloedige winden te looſen: en de darm-pynen te benemen. Het ſelvig gedronken beneemt de winden, kolyken, bevordert de Maand-vloed, en verwekt het water maken. Het water daar van gedestilleert, dient in de winden en buik-pynen der kinderen, maar beter is het kookſel tot deſe gebreken, werd daar een olie uit gedestilleert: en eene door weikingen met Oliven-olie: ook maakt men daar een Syroop van: van het kookſel maakt men ſweet-bladen, in 't kort het is een gewaſch van groote nuttigheid.

CII. HOOFD-STUK.

Camomilla Romana, ofte Roomſe Kermille.

DE Roomſche Kermille is tweederlei, een witte genaamt *Leucanthemum*, en een geele, *Chrysanthemum* geſegt. De witte dan heeft ronde, en langs de aarde kruipende *Stammetjes*, van een ſpanne lang, die geduurig *worteltjes* in d'aarde ſchieten: de *blaadjes* zyn die van de gemeene Kamille wel gelyk, maar groender, en grooter, blyvende met haar veſelige wortel lange jaren in 't leven: men plant het veel in de Somer-huiſjes, om de voeten daar op te ſetten, alſoo het wel een weinig wil betreden zyn: op de takjes der *Stammetjes* komen *bloemtjes*, die van de gemeene Kermillen ſeer gelyk, van

van koleur en gedaante, zynde mede van eenige groene blaadjes van onderen ondersteunt. Dese bloem is gemeenlyk geheel dubbelt, wit, en sierlyk. De bladen en de bloem hebben een sterke, dog aangename reuk. De wortel is veselagtig.

De *geele* heeft wat kleinder en bleiker bladen: en de bloemtjes sonder blaadjes rontom, latende alleen *geele*, en verhevene knopjes sien.

Sy is in alle deelen de gemeene Kermillen niet alleen gelyk in kragten, maar selfs kragtiger, soo wel het kruid als de bloemen.

CIII. HOOFD-STUK.

Camomilla Fatida en non Fatida, stinkende

en niet stinkende Kermille, Koedillen,

Koe-ooge, Padde-bloem, en

Stryk-bloem.

DE *Camomilla Fatida* ofte *Cotyla Fatida*, is de gemeene Kermille ganschelyk gelyk: dog sy wast hooger, (ik hebse van anderhalf elle hoog gesien) de *bladen* zyn donkerder goen, sappiger en grooter, maar stinkende, en daarom *Padde-bloemen* genaamt.

De *tweede* noemt men *Koedille* ofte *Koe-oogen*, dese schieten uit haar dikke, harde, houtagtige, en veselagtige wortel verscheide Stammetjes, die harder, taaijer, en buigsamer zyn dan de *Padde-bloemen*, hebbende dunne, bleiker en wat langer *bladeren* dan de Kermille: de *bloemen* zynde *Padde-bloemen* wel gelyk, maar grooter en sonder reuk: dese verduurt de Winter, en schiet in de Lente wederom uit.

De *derde* soort werd *Stryk-bloemen* genaamt; de-

se krygt uit zyn harde, houtagtige wortel verscheide stammetje, de Koedille niet ongelyk, grooter, dikker en Asch-grauwiger: de bloemtjes zyn d'andere wel gelyk, maar geheel geel, en sonder reuk.

De kragten deser kruiden zyn nog niet ten vol-
len bekend.

CIV. HOOFD-STUK.

Campanula, ofte Klokjes.

VAn de Klokjes stelt men in 't gemeen dry soorten; d'eerste heeft in 't begin vry groote, breedte, geschaarde, donker-groene en voor wat spits toeloopende bladen: tusschen dese komen vry hooge stammetjes, mede met blaadjes beset, welke soo breed niet zyn, maar kleinder en langwerpiger, hebbende yder een steeltjen: byna van onderen op, daar 't begin van de bladen is, kunnen dry of vier blauwe bloemtjes, op haar eigen steeltjes, redelyk groot, die sig dan in vyfen op de top somtyds in vier spits-einden verdeilen, hebbende de gedaante van een Klokjen: in 't midden zyn eenige witte draadjes. Aldus dan bloeijen sy van onderen na boven toe, en dat de geheele Somer door. Van onderen werden sy met vyf kleine groene blaadjes ondersteunt. Hier na volgen vyf-hoekige, door-gate zaad-bolletjes, in welke seer klein zaad besloten is. Dit gewas werd mede *Columnaris Herba* en *Belvedere* genaamt, en dat om zyn fraei gesigt. De stelen gebroken zynde geven een melkagtig sap. De jonge wortel is byna een vinger dik en lang, die sig daar na in veele worteltjes en vefelen verbreid.

De tweede soort heeft lange, smalle, blinkende en donker-groene blaadjes, soo die op de grond

waf-

CAMPA MILA MAJOR.

GROOTE KLOKJES, BELVEDERE.

was
fchier
midde
men
zaad
fchige
D
de e
blaa
aan d
bloes
blau
en m
Sy
wort
duur
Va
witt
die n
om
Sai-l

M
een f
en f
deren
oorf
werp

wasschen, als aan de gestreepte stammetjes: dese schieten wel twee of dry voeten hoog. Van het midden af komen blauwe ofte witte *Klokjes-bloemen*, de groote ganschelyk gelyk, als mede van zaad, wortel en melkagtig sap. Heeft dunne, veselige wortelen.

De derde, welke men *Wilde Klokjes* noemt, is de eerste soort ganschelyk gelyk; want d'eerste blaadjes zyn mede breed, dog kleinder, maar die aan de stammetjes komen, zyn lang en smal. De bloemtjes zyn mede van de selfde gedaante wit of blauw, maar mede kleider. De wortelen zyn dun en veselagtig. Heeft mede een melkagtig sap.

Sy komen niet alleen voort van zaad, maar de wortelen setten sig selven voort, die de Winter vol duuren, en in de Lente verplant werden.

Van de kragten weet ik niets te seggen: dan het witte sap dikmaals op de wratten gestreken, doen die afvallen. Sy werden alleen in de Hoven geplant, om de cierlykheid: de laatste vind men wel op de Sai-landen en onbebouwde plaatsen.

CV. HOOFD-STUK.

Campanula Autumnalis, blauwe Lelitjes,
Herfst-klokjes, ofte Duifent-schoon.

MEn houd dese bloemtjes voor een soorte van *Gentiana*; sy hebben teere, dunne steeltjes van een spanne hoogt, bewasschen met redelyk lange en smalle blaadjes, twee en twee regt tegens malkanderen over staande: op het top, en ontrent den oorsprong der bladen komen donker blauwe langwerpige en als Kloks-gewyse bloemen, somtyds

fchoon purper ofte paars, felden wit: hebbende in 't midden witte draadjcs. Boven zyn fy in vyven, eenigfins gedeelt; waar door mede vyf tippen gemaakt werden: defe bloemtjes ftaan mede in groene Kelkjes: daar na volgen kleine lankwerpige zaad-huisjes, met heel klein zaad. De wortelen zyn bitter, langwerpig, en dan in verfcheide worteltjes gedeelt.

Men vindfe op de Heijen en Duinen, en komen in de Hoven wel voort: dit gewas blyft des Winters over en fet fig door affetfels voort. In 't eind van Oogft-maand en Herfft-maand fiet men het bloeijen.

Men fchryft het de kragten toe als die van *Gentiana*.

CVI. HOOFD-STUK.

Cannabis, Hennip ofte Kennip.

DE Hennip ofte Kennip vind men op vogtige, kleiagtige en fandagtige Akkers, byna een mans hoogte lang: de *ftam* is rond, hol, regt overend waffende, boven met eenige zyd-takken, voornamelyk wanneer het in 't wilde wafte, anders heeft het foo veel zyd-takken niet. De *bladeren* zyn vry groot in vyf, zes, feven ofte agt deelen, tot haar fteel toe gefnippelt: zynde yder snippeling lang, fcherp toeloopende, en gefchaart, hard, rouw, donker-groen, en fwaar van reuk. De *wortel* beftaat uit veele vefelen.

Daar is een foort die geen zaad voortbrengt, maar alleen Gras-koleurige, Druifs-gewys aan een hangende *bloemtjes*, welke allenkens verftuiven; en dit werd *Wyffjes Hennip* genaamt; niet tegenftaande het

het van goed zaad is voortgekomen, soo geeft het egter geen zaad. Maar het *Mannetjen* geeft Duister-afsch-grauw, byna rond, en redelyk groot zaad, sonder dat men egter daar eenige bloem aan bespeurt. Het moet alle jaren in 't begin van Grasmaand gesaaid werden: men steekt vyf of ses zaden in yder kuiltjen, een voet in 't vierkant van malkanderen, in d'aarde.

Het zaad van Kennep gestooten, in Water ofte melk gekookt, en dagelyks gedronken, geneest de geel-sugt, zyde-wee, en gaande en komende stuipen: dit doet mede de versch geperste olie, daar dagelyks een once van ingenomen. De olie dient mede om de geswellen te versagten, alleen gebruikt of in Pappen gedaan. De Koeken, daar de olie uitgeperst is, geeft men de Koeijen, die de loöp hebben.

De Quartels, Distel-vinken, Kneuters, en ander klein gevogelte, eten geern dit zaad, en werden daar van vet: als mede de Duiven en Hoenders, die men segt, daarom 's Winters eijeren leggen.

D'olie dient om in de lamp te branden: van de stam deses gewasch maakt men touwen, en draden om grof linnen tot seilen en ander werk te maken: ook maakt men daar de swavel-stokken van. Van de kolen deses gewasch kan men mede Bosch-kruid maken. Het kooksel ofte het sap op die plaatsen gegoten daar veel wormen zyn, meint men, dat de wormen daar door uitgelokt werden, welke dan aas werden, om met den Hangel te visschen.

CVII. HOOFD-STUK.

Capillus Veneris Verus, ofte opregte Vrouwen-
hair.

DIt kruidjen werd mede *Polytrichum* en *Adiantum Nigrum* genoemd, is een laag gewas, van vier vingeren breete hoog; de stammetjes en steeltjes zyn begroent met kaale, harde, duister-bruin roode, blinkende, ongeschikt geplaatste, gesnippelde en gekertelde blaadjes; heeft geen bloemtjes ofte merkelyk zaad, maar plant sig door de wortel voort.

Het is het geheele jaar groen, maar in 't begin van Lente krygt het wederom nieuwe blaadjes. Het waft aan oude Stads-muuren en toorens, daar het vogtig en schaduwagtig is.

Ik moet seggen, dat de kragten deses kruids my onbekend zyn: dog de bladen gedroogt en gestooten, en daar een vinger-hoed vol van ingegeven, doen de buik-loop stillen. Gemeenlyk werd het tegens de borst-qualen en tegens het Graveel gebruikt: maar de reden daar van, vind ik niet. Hierom maakt men daar kookfels af en Syropen, als is de Syroop van Rhabarber, Soet-hout, Hyfop, Jujuben, enz. maar dese doen meer nadeel dan voordeel.

CVIII. HOOFD-STUK.

Capillus Veneris, gemeenlyk Vrouwen-hair, ofte
Steen-ruite genaamt.

MEn noemt dit gewasch mede *Salvia Vita*, en *Ruta Muralis*. Ten langsten groeit het dry ofte vier vingeren lang, aan welkers ronde, tengere, harde, takjes en steeltjes, kleine, dog ongeschikt gevoegde, harde, gekartelde blaadjes komen, gemeenlyk dry en dry by een. Aan de boven-zyde duister-groen, kaal en glad, maar van onderen bleiker, en met eenige stippeltjes: het brengt medegeen bloem ofte merkelyk zaad voort, maar zyn vefelige fwarte worteltjes doen het gewas voort fetten.

Het is Winter en Somer groen, dog in het voorjaar krygt het nieuwe blaadjes: het groeit aan oude muuren en toorens, voornamelyk in fchaduwagtige en vogtige plaatfen.

Dit Venus-hair, is van kragten als het gene ik van het vorige Vrouwen-hair hebbe gefegt.

CIX. HOOFD-STUK.

Caprifolium, Geite-blad, Kamper-foelje,
Wee-winde, ofte Memmekens-kruid.

DE *Caprifolium* mede genaamt *Periclymenum*, *Mater Sylva*, *Matrifilva*, & *Lilium inter Spinis*, is een Hoog-duitse foort, en een Italiaanse. De Hoog-duitse heeft lange, dunne, houtagtige, in veel zyd-takken en ranken verdeilde ranken, die fig rontom de Boomen feer vaf omwinden, en daarom

om dienstig om Tuin-huizen mede te verdekken en groen te maken. De *bladen* staan twee en twee tegens malkanderen over, op korte steeltjes, boven bleik blauw-groen, maar van onderen ligter van koleur, redelyk groot breed en lang. Op het bovenste van yder takjen komen, in 't laatste van Lente, tien of twaalf geele ofte roodagtige welriekende *bloemtjes*, staande te samen op een groene knop: yder bloemtjen open zynde, gelykende wel een kromme opene hoorn, waar uit verscheide draadjes komen te kyken. Het opene gedeelte des bloemtjes bestaat in twee blaadjes, zynde het eene smal, en het andere breed, dog in vieren gesnippelt. Na d'afgevalle bloemtjes komen op die groene knop verscheide groene *befien*, die tegens de Herfft schoon-rood werden, waar in seer hard zaad is. De *wortel* is houtagtig en getaakt, waar aan weder nieuwe scheuten komen, om af te setten.

De *Italiaanse* is de Hoog-duitse t'eenemaal gelyk, maar de *bladen* hebben geen steelen, en alsoo sy twee en twee zyn, voegen sy sig digt by malkanderen, voornamelyk de bovenste op de wyse als de deur-wasch. De bloemtjes zyn wat korter en kleiner, en de befien zyn wat bleiker-rood.

In Duits-land en Italien vind men dese soorten in 't wild: en soo ik meine, ook in Friesland in de Seven-wolden, alwaar sy sig soo sterk om de Boomtjes winden, dat 'er heele diepe vooren in blyven staan, van welke men dan aardige wandelstokken maakt: sy werden niet alleen door het zaad en affetsels voortgeplant, maar als men des selfs takken in de aarde buigt, schieten sy nieuwe wortel.

Een Pap van de bladeren gemaakt, verdryft de geswellen, en geneest met zyn sap de wonden:
men

men maakt ook van de bladen en het zaad een falf tegens de Hoofd-wonden. Men meint dat het zaad en de befien water doen loofen.

CX. HOOFD-STUK.

Cardiaca, ofte Hert-geſpan.

Hert-geſpan heeft vier-kante, dikke, harde, donker-roode ſtammetjes, gemeenlyk van twee of dry voeten hoog, alhoewel ik die ontrent de dry ellen hoog gezien heb. D'onderſte *bladen* zyn vry groot, en diep-geſnippelt, ſtaande yder op zyn ſteel, als mede yder ſnippeling, na boven toe zyn ſy kleinder en ſoo diep niet geſnippelt: alle donker-groen van koleur. Rontom de bovenſte takjes waſſchen harde, ſtekende huisjes, in 't ronde als kroontjes: hier uit komen bleik-purpere *bloemtjes*, van gedaante als die van doove netelen, maar veel kleinder; zynde als met een ſagte dons overtogen, waar na een klein en ſwartagtig *zaad* komt te volgen. De ſtammetjes komen wel uit eene knobbel, maar is voort met veele dunne veſelen behangen. Heeft een ſware reuk en bittere ſmaak.

Men vind het hier en daar langs de wegen, op ſteenagtige en rouwe plaats. Van ſommige werd het mede *Marrubium* genoemd. Van Wiede-maand af tot in den Herſt ſtaat het in zyn volle plooi: werdende onderwyl en het zaad van onderen na boven toe ryp, dat ſig ſelven zaaid; tegens de winter vergaat het kruid, maar de wortel ſchiet in de Lente wederom uit.

Men meint dat dit kruid het hert verſterkt: maar ik kan daar ſulx niet in ſien. Men houd het voor een

een goed middel om de wormen te dooden, de stonden te verwekken, de pis te dryven, verstop-
pingen weg te nemen, slym te verdunnen, enz.

Het werd mede gebruikt in de siekten der Offen
en Koeijen. Men meint dat de Byen dit gewasch
feer beminnen.

CXI. HOOFD-STUK.

Carduus Maria, ofte Onser Vrouwen-Distel.

DEse werd mede genaamt *Carduus Lacteus*, ofte
Melk-Distel, want men versiert dat de Maagt
Maria haar melk op die Distel heeft laten druppen.
Sy heeft groote, breede, lange, wyd uitgesprei-
de, redelyk diep gekartelde *bladen*, die met har-
de, vry scherpe *doornen* rontom beset zyn: sy zyn
glad, effen, blauw-groen, hebbende veele witte
strepen, en als daar mede doormarmelt, cierlyk
om te sien, en werd daarom in de Hoven geplant,
en in potten voor Apothekers vensters geset. De
stam is somtyds dikker als een duim, waar uit ver-
scheide gestreepte takken voortkomen, mede met
kleinder stekelige bladen beset: dit gewasch is van
een paar voeten hoog, maar soo het op een goede
grond staat, krygt het wel de langte van ses voeten,
ja wel van vier ellen. Op het opperste komen
groote doornagtige en schubagtige *bollen*, welkers
bloem violet purper is, bestaande uit veele draadjes,
en niet onaangenaam van reuk: hier na volgt een
wit en wolagtig hair, onder welke de zaden zyn,
bruin, dik en wat langagtig, byna die van de Son-
ne-bloemen gelyk, dog soo lyvig niet. De *wortel*
is dik, matig diep in d'aarde sinkende, wit en met
eenige vefelen behangen.

Tegens

Tegens de Winter vergaat het, en moet alle jaren gesaait werden. Sy bloeyd in Wiede-maand, Hoi-maand en Oogst-maand, en na het zaad is ryp geworden, vergaat de plant.

Het kookfel van de jonge bladen, als mede van 't zaad gedronken, agt men goed tegens dezydewee, geel-sugt, bloed-spuwen, om stonden te verwekken, de pis af te dryven, melk in de borsten te vermeerderen, enz. want dit gewas heeft iets doordringelyks, om het bloed en andere sappen in een goeden stand te brengen. Sommige hakken de jonge bladeren, zynde van hare doornen gesuivert, onder het Warmoes.

CXII. HOOFD-STUK.

Carduus Benedictus, Gesegende Distel.

DEse Distel noemen sommige *Atractilis Hirsutior* en *Cnecus Supinus*: heeft ronde, tacijs, eenigfins gevoorde en buigsame stammetjes, aan welke verscheide zyd-takjes wasschen: groeit een voet of anderhalf hoog: en alhoewel dit gewasch wel over einde staat, soo leggen de meeste zyd-scheuten op d'aarde neder. De bladen zyn lang, dun geribt, met ongelyke kervingen aan beide zyden, welkers punten in kleine, sagte stekelingetjes veranderen. Op het bovenste komen geblade stekelyke bollen, uit welke geele draadagtige bloemen volgen. Na desen volgt een witte wolligheid, onder welke een langagtig en matig dik, grauw zaad is. De wortel is een spanne lang, wit, tenger, en met verscheide veselen behangen. 't Geheele gewas, is min ofte meer met een donsigheid bekleed, zynde wreed, bitter van smaak.

Dit

Dit gewas is alhier in groot gebruik, uit het gedroogde kruid maakt men een Affche, welker uitloogfel gekookt werd tot een vast sout; 't welke onder andere sweet-middelen gemengt, doet sweeten; en wanneer men het voor het aankomen der koorse ingeeft, breekt de koorse den nek: dit werd nog beter uitgewrogt door het *Sal Essentiale* gemaakt uit het sap, op de wyse als wy in de beschryvinge van den Alfem gesegt hebben. Ook kan men het kookfel ofte sap uitdampen tot het dik is, en het selvige, op de wyse van pilletjes ofte balletjes, tegens de koorfen in geven. Deselvige set men mede op Wyn, met Alfem, Duifent gulden-kruid, Alant, Aloe, enz. dan soo werd het niet alleen een goede maag Wyn, verteerende alle slym, maar verdryft de koorse, opend alle verstoptheden, en maakt een weeke buik: men doet de selvige mede met Alfem op een vat Wyn, om daar *Alfem-Wyn* van te maken. Het kookfel gedronken, ofte getrokken als Thee, verdryft de koorse, dood de wormen, en verteert de verstoppende slym. Het zaad en wortelen werden mede by de sweet-dryvende kookfels gedaan: is mede dienstig tegens de zyde-wee, en verstopte stonden. Het water dat daar van overgehaalt werd, is van geen waardye: men maakt daar mede een Syroop van, maar beter is het kookfel, dik gekookt, want men dan meer in eene once heeft, dan anders in tien oncen Syroop.

CXIII. HOOFD-STUK.

Carduus Chrysanthemus, Gulden-Distel.

Dese heeft veele, regt opstaande, ronde en getakte *stronken*, verciert met langwerpige, frisse, groene,

groene, aan beide zyden diep-gekorve *bladen*; hebbende op yder punt der kervelingen scherpe doornen: aan den oorsprong der bladen komen kleine schubagtige hoofdjcs, met goud-geele bloemtjes ofte draadjes, waar na een kafagtig, breed en plat *zaad* volgt, dat niet seer groot is, dat in geen woligheid legt, tegens de gemeene wyse der Distels. De wortel is mals, lang en matig dik. De stam, takken ofte bladeren gequets, geven een melk-kleurig vogt.

Het bloeyd alhier in de Hoven de meeste Somer door.

De verkens eten de wortel seer geern, sommige eten de jonge witte spruiten, bladen en de wortelen rauw, of sy koken die by hutspot. Met de geele, dradige bloemtjes, werd mede de Saffraan vervalst. Het witte sap in de melk gedaan, doet die ruimen. Dit witte sap, verdryft de sproeten, daar dikmaals op gestreken. Men agt dat dit gewasch het water-maken bevordert.

CXIV. HOOFD-STUK.

Carduus Eriocephalus, Monniks-kruine, ofte Distel met wolagtige Bloem-knoppen.

DEse heeft een hooge, dikke, regt over eindstaande stam, waar aan veele, groote, diep gesnippelde ofte gekorvene *bladen* groeijen, met eenige doornen gewapent; van onderen bleiker-groen dan boven. Op de toppen van hare takken komen vry groote ronde bolletjes, en met een sagte, witte donsigheid bekleed, met veele, scherpe doorntjes gewapent: hier uit komen veele purper-verwige (en somtyds witte) draads-gewyse *bloemtjes*

jes uit: waar na een langagtig, glad en blinkend zaad volgt. Heeft een lange, redelyk dikke, van buiten bruine, van binnen witte wortel, met weinige vefelen.

Sy groeijen alhier maar in de liefhebbers Hoven, dog in Spanjen en elders in 't wild: en bloeijen de meeste Somer door.

De wortel segt men bequaam te zyn om te eten, en de pis te doen losen.

CXV. HOOFD-STUK.

*Carduus Sphærocephalus, ofte Rond-gehoofde
vreemde of Roomse Distel.*

DE eerste groeid regt overeind en vry hoog. De bladeren zyn lang, breed, rontom diep gesneden en gekerft, sterk van reuk: donker-groen van boven, maar van onderen, grauwigagtig en donsig. Op de uiterste takken komen vry groote, ronde en rouwe knoppen, waar uit kleine, witte, vyf-bladige bloemtjes komen, van binnen met eenige blauwe draadjes verciert; daar na volgt een rouw en langagtig zaad. De wortel is vry dik, met verscheide zyd-takken.

De bladeren van de tweede zyn wel kleinder, maar doornagtiger en scherp-stekende. De bloemen zyn de vorige mede wel gelyk, maar nevens deselvige komen veele harde en lange stekelige doornen.

De derde, is de eerste ganschelyk gelyk, dog in alles kleinder, en de bloemtjes zyn wat blauwer.

De vierde is d'alderkleinste, welkers bladeren seer doornagtig en scherp zyn, uit welkers kleine hoofdjcs witte bloemtjes voortkomen.

De vyfde is de vierde byna gelyk, maar hare hoofdjcs

hoofdjes zyn soo rond niet, dog meer in malkanderen getrokken, en boven breeder, waar uit blauwe bloemtjes voortkomen. Heeft een dunne gryfige en wolagtige stam. De bladeren langwerpig en gesnippelt, hebbende aan yder tippen een doorn.

Deze alle groeijen hier te Lande alleen in de Hoven der liefhebbers. Sy bloeijen een jaar, na dat sy gesaaid zyn geweest, in Wiede-maand en Hoy-maand.

CXVI. HOOFD-STUK.

Carduus Stellatus, ofte Sterre-Distel.

DEse heeft lange, gesnippelde, sagte, wollige, en diep-gesneden *bladen*, een spanne lang, sonder doornen. De stam is dun, wat wolagtig, van anderhalven voet, min ofte meer, hoog, die sig boven in verscheide takken deilt; op welkers opperste matig groote, langagtige doornige hoofdjes groeijen, sters-gewyse gestelt, zynde eerst groen, ofte donke-rood, maar daar na bleik. Hier uit komen purperdradige *bloemtjes*, waar na een rondagtig plat *zaad* volgt. De *wortel* is bruin, en wat lang, niet al te dik.

Men vindse veel langs de wegen en in de Koornlanden; en bloeid de meeste Somer door.

Het zaad met Wyn in genomen, ofte anders gekookt, doet het water-maken bevorderen. De wortel kan men mede in de plaats van den *Eryngium* gebruiken.

CXVII. HOOFD-STUK.

Carduus Sylvestris, Wilde-Distels.

DE eerste heeft verscheide seer doornagtige ronde stammen, matig dik, van ontrent twee voeten hoog, min of meer, die sig weder in verscheide doornagtige takken verdeilen. De *bladen* zyn een spanne lang, diep gesnippelt, en met menigte doornen beset, donker-groen, en sonder dons. Op de toppen komen seer stekelige bolletjes, welke open gaande, komen daar schoone purpere gedra-de *bloemtjes* voort, die daar na in een stuifwolle veranderen: het *zaad* is bruin en langwerpig; de *wortel* bestaat meest uit veele veselen.

Het *tweede* heeft verscheide ronde struiken van dry of vier voeten hoog, die sig boven in weinig takken verdeilen. De *bladeren* zyn matig breed en lang, niet diep-gekorven, hebbende aan de kanten verscheide doornen. Boven aan komen hoofdjcs, matig klein, dog langagtig met weinige doornen. Hier uit komen purper-dradige *bloemen*, die daar na in een ligte dons veranderen. De *wortel* is bruin, wel van anderhalf voet lang.

De struik van de *derde* is wel dry ofte vier voeten hoog, wat doornagtig. De *bladen* zyn de tweede gelyk, dog wat smalder en doornagtiger. Ook zyn de hoofdjcs seer klein, met purper-dradige *bloemtjes*: waar na een wit, klein *zaad* volgt. De *wortel* is niet al te dik, maar in veele veselen verspreid.

Dese soorten siet men alhier met menigten langs de wegen en velden, bloeiende de meeste Somer door.

't Gebeurt dat dese soort van Distelen haar stam van

van eenige vliegjes (met geelc en swarte vleugeltjes) met haar agterlyf doorboort werden, en haar eijeren in des selfs stam verbergen, en dan knobbeltagtig werd, in welke kleine witte wormtjes groeijen, dese werden dan in 't laatste van de Somer vergadert en verkogt. Hier van draagt men'er gemeenlyk seven by sig, waar door geagt werd, dat de Ambeijen daar door werden genesen: dese moeten alle jaren versch zyn, want die wormtjes in 't voorjaar in vliegjes veranderen, en door dese *Distel-noot* borende, vliegen sy weg, en dan werden die onkrachtig geoordeelt. Dese wasschen niet overal, maar ik hebse veel in Zeeland gevonden, als mede in 't Land van Vianen. Voorts zyn de kragten deser gewassen nog onseker, dat te beklagen is, want onse Volkeren halen hare Genees-middelen uit andere Landen, die dan hier verwormt en vermeelt komen: daar in ons Land gewassen genoeg voor onse voeten wasschen.

CXVIII. HOOFD-STUK.

Careum, ofte Karwe.

DE *Karwe* van sommige *Witte Komyng* genoemd, groeyd met verscheide stammetjes regt over-eind, een voet ofte twee lang. De stammetjes zyn vierkantig, en hol met eenige knoopjes, welke sig in verscheide takjes verdeelen; de *bladeren* zyn redelyk lang en breed, seer diep en fyn gekorven, byna als dat van de geelc peen, dog ongelyke fynder, ja somtyds byna als dat van Venkel ofte Dil. Op de toppen komen kroontjes, als dat van de Venkel, waar aan veele kleine witte *bloemtjes* komen: na dese volgt het *zaad*, dat van de Venkel byna gelyk

lyk, dog wat kleinder, en bruinder, zynde mede lang, seer smakelyk als men het knauwt. De wortel is sappig, wel een spanne lang, dun, wit of geel: de smaak is als die van de Pastinaken byna.

Het groeid geerne op vogtige plaatsē, en het zaad werd ons meest uit Bohemen, Duits-land en elders van daan gefonden; het bloeyd van Bloei-maand af tot Oogst-maand toe.

Alhier is niet anders in 't gebruik dan het zaad alleen, welkers gebruik ons een verwarminge aanbrengt, daarom verdryft het winden, en verteert de slym der maag. 't Vermengt ook de stonden, en buik-wee, voornamelyk het kookfel van onderen ingespeut. Dit zaad werd met Brandewyn overgehaalt, en met Honig ofte Syroop soet gemaakt, en tegens de winden gedronken, doende wel oprupsen. Ook werd dit zaad van de Suiker-bakkers oversuikert, even als men den Anys doet, en tegens deselfde qualen gebruikt. De wortelen werden gesoden, en gelyk andere wortelen opgedist. Ook werden die seer van de verkenz bemind.

CXIX. HOOFD-STUK.

Carthamus, Cnicus, ofte Bastaart-Saffraan.

Dese Wilde ofte Bastert-Saffraan heeft een houte, harde, hout-agtige en regt overeind staande stam, dikmaals langer dan anderhalf elle, krygende boven nog eenige takjes. Om de stam en takjes komen, smalle, dog breedagtige lange spits toeloo-pende *bladjes*, welke aan beide zyden nog eenige, dog weinige stekeligheden hebben. Op yder top komen bollen voort, soo groot als een Moskaten-noot, bestaande uit seer veele spitse en stekende schub-

schubagtige blaadjes; hier uit komen eindelyk veele *Saffraan-koleurige veselen*, en den opregten Saffraan foodanig gelyk, dat men, volgens het gesigt, daar geen onderscheid in kan sien, maar is sonder reuk, en heeft weinig smaak. Hier na volgt een groot, wit, wat langagtig, glinsterig *zaad*, leggende in eenige donsigheid verscholen. Des selfs bast is hard, zynde vol van een wit en sagt zaad, dat soet is. Heeft een dunne, teere en wat veselagtige *wortel*.

Het wast hier niet in 't wild, maar het zaad werd ons meest uit Duitsland, Vrankryk en Italien toegesonden, en het groeid hier ook weelderig genoeg in de Hoven. Het werd alle jaren op nieuws gesaaid, want de geheele plant vergaat, en geeft zyn bloemen in de Hoi-maand en Braak-maand.

Ses ofte agt dragmen van dit zaad gestooten, en met een weinig gekookt waters uitgamelkt, door gedaan en warm gedronken, maakt afgang, en suivert de darmen van slym: 't selvige doet mede het kooksel. Van het zaad selvige geeft men van een tot dry dragmen in, dog dat werd selden gedaan. Men kan het zaad ook in melk koken, en geven het door-sygsel ten selven einde in; uit het selvige werd het merg gehaalt, wanneer men het selvige zaad stoot of vryft, en door een grove sifte laat gaan, soo blyven de basten in de zeef, welk merg men dan in eenige winkel-bereidsels mengt, als in het *Elektuarium* en *Species Diacarthami*. De bloemen dienen om sommige spyen en saucen een geele koleur te verleenen. Ook vervalschen sy daan de regte Saffraan mede, dat van de bedriegers kwalik gedaan werd. Uit het zaad werd mede een olie geperst, dienende niet alleen om in de lamp te branden, maar men kan die in plaats van Oliven-olie daar salven, en andere winkel-olien daar van

maken. De Papegaijen eten dit zaad seer geerne, maar verwekt haar geen los-lyvigheid. De bloem werd door den bank *Saffloer* genaamt.

CXX. HOOFD-STUK.

Caryophyllata, Nagel-kruid.

DIt gewas waft op lage ofte bergagtige plaatsfen. Het *lage* heeft een dunne, donker-groene ofte duister-purpere, ruigagtige *steel*, van een voet ofte twee hoog, die boven wederom in verscheide takjes gedeelt werd. Onder aan, nevens de *steel*, zyn ruige, in dryen gemeenlyk gedeelde *bladen*, hard en donker-groen, eenigfins getand: hebbende onder sig nog gemeenlyk twee ofte vier veel kleindere blaadjes; dese alle hebben een lange, teere, en bygevolg omgeboge *steel*. Hoe sy hooger komen, hoe sy kleinder werden. Op het opperste komen kleine vyf-geblade geele *bloemtjes*, hebbende van onderen nog vyf smalle puntige groene blaadjes tot een steunfel, en hebben groote gelykenissen met de bloemtjes van vyf Vinger-kruid: hier na volgen eenige bolletjes ofte hoofdjes, bestaande uit veele *kernen*, gelykende wel na een onrype Moer-besie, hebbende yder op sig als een omgekromt haitjen, welke ryp zynde, ligtelyk aan de kleederen der voorbygaande blyven hangen. De *wortel* is van veele veselen gemaakt, bruin, riekende en smakende na verlepte Kruid-nagelen.

Sy waft geern in boschagtige, en op veele onbebouwde plaatsfen.

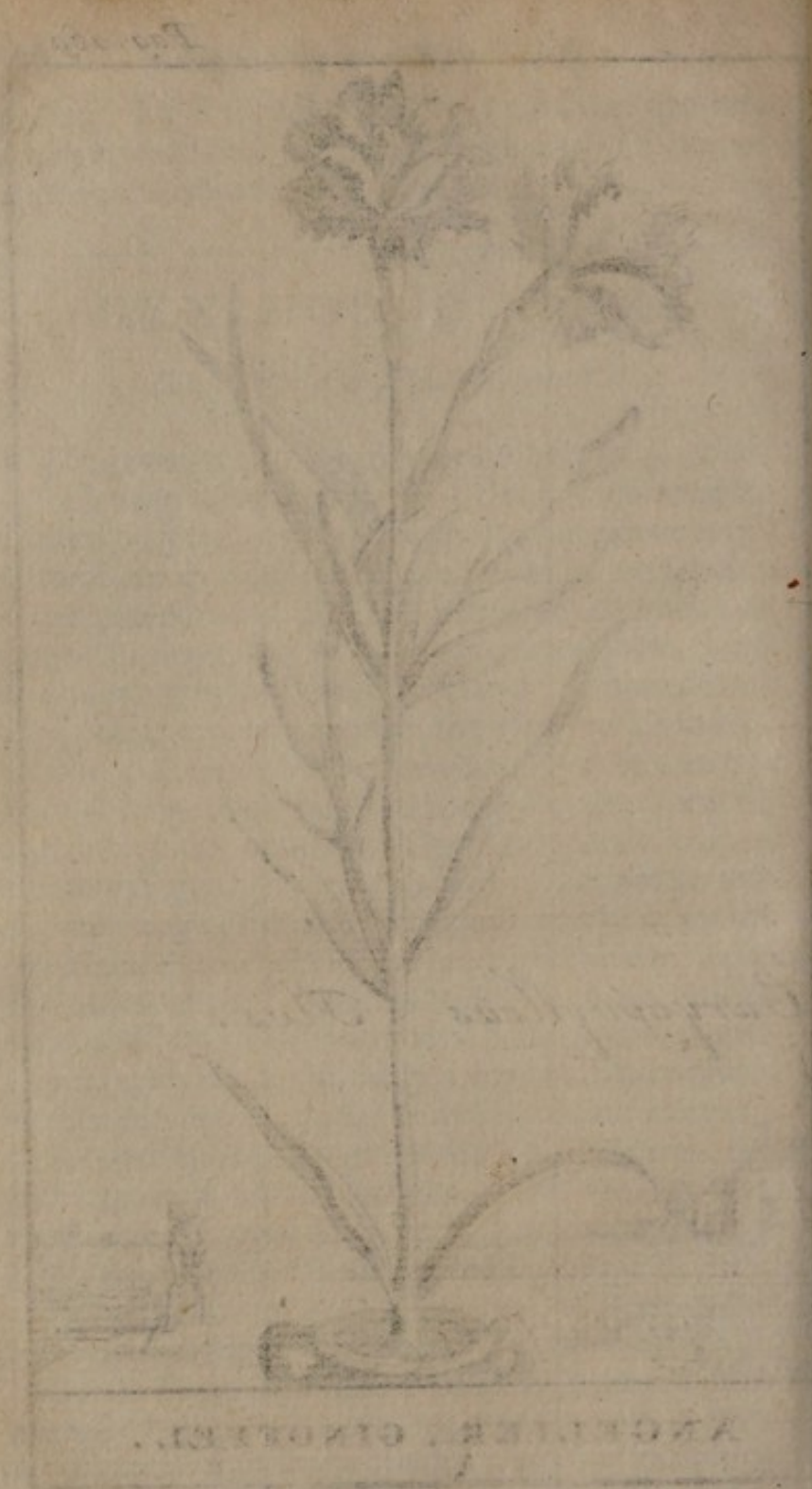
Die op *Bergen* Waft, heeft dikker, grooter, rouwer ofte hairiger *bladen*, rondagtig en aan de kanten getand, met lange steelen, aan welke sig nog andere

Caryophyllus Flos.

ANGELIER. GINOFFEL.

CINERARIA

ande
frede
gerak
men
harr
ter
volg
geta
fele
vori
S
en
ren
ma
L
wa
fpo
vle
de
de

D
zyn
bre
dub
ver
orde
kry
hant
D

andere agt ofte tien kleindere fig vervoegen : de steelen zyn mede dun , teer , en ruig , maar niet getakt , in eenige leedjes gedeelt : uit de wortel komen verscheide deser stammetjes ; dese hebben op haar top mede goud-geele bloemen , dog veel grooter , en uit meerder bladen bestaande. Hier na volgen stekelige hoofdjes rontom als met veeren getakt. De wortel is veel dikker , met minder velen , groeiende lang en scheef , en van reuk de vorige gelyk.

Sy bloeijen beide in Bloei-maand, Braak-maand, en Hooi-maand. De laatste groeid op de gebergten en Bosschen van Bohemen , Engeland , Normandien , en alleen alhier in de Hoven.

De kookfels van de wortels dienen tot Gorgelwaters in keel-geswellen ; als mede om de mond te spoelen tegens de losse tanden , en verrot tandvleis , als mede stinkenden Adem ; 't versterkt mede de slappe en slymige magen. Het suivert mede de vuile sweeren en wonden , en geneest die.

CXXI. HOOFD-STUK.

Caryophyllus Flos , Ginoffels ofte Angelieren.

DEse bloemen hebben hare verscheidene namen , als *Betonica* , *Vetonica* , *Flores Tunicae* , enz. Sy zyn ook verscheiden van gedaante , als smal-bladig , breed-bladig , heel fyn bladig : de bloem is enkel , dubbel , pluims-gewys heel diep gesnippelt : en de verscheidentheden der koleuren is menigvuldig , die daarom , gelyk de Tulpen , duifenderlei namen krygen. Wy sullen dan maar tweederlei soorten verhandelen , namelyk de *grootte* en de *kleine*.

De *grootte* heeft een ofte meer *Stammetjes* met leed-

jes, glad, rond en blauw-groen, hebbende de hoogte ontrent van anderhalven voet hoog. Yder lid heeft aan yder zyde een *blad*, staande twee en twee over malkanderen. Dese zyn langwerpig, lyvig, smal en spits-toeloopende groen-blauw van koleur. Tusschen de bladeren der steelen komen langwerpige groene knoppen, uit welkers vyf getandige Koker, soo sy enkel zyn, vyf vry groote blaadjes ofte bloemtjes komen, aan haar uiterste randen gerand, hebbende in het midden gemeenlyk twee witte draadjes: maar dubbelt zynde, bestaan sy uit een menigte blaadjes: dese *bloemen* verschelen alle seer in groote, en hebben dikmaals soo veel bladen, dat de Kokers bersten. De koleuren zyn wit, hoog en laag rood, of met dit rood en wit op duisentderlei wyfen gespikkelt, waar na sy ook menigerlei namen bekomen: ik heb haar eens geel gesien. Sy veranderen mede alle jaren hare koleuren: wanneer sy uit *zaad* voortkomen, heeft men het tweede jaar eerst bloem, en dat van allerlei koleuren: dog om soo lange niet te wagten, weet men die alle jaren af te setten, om nieuwe planten te krygen. De bloem afgefallen zynde, komen in hare Kokers bolletjes met klein swart *zaad*. De wortel is matig dik en hard, hebbende veele vefelen. De reuk der bloemen, is als die van de Kruid-nagelen, en daarom ook *Nagel-bloemen* genaamt.

De *Pluimtjes* ofte *kleine* soort, zyn van steel en *bladen* veelkleinder dan de groote, anders de selve niet ongelyk, ook zyn de *bloemen* deselvige, maar seer diep gekerft, na Pluimtjes gelykende. De koleur is witagtig, lyf-verwig, ofte bleik Purperagtig, en dese soorten zyn ook wel gespikkelt.

Beide soorten vind men in de Hoven, en soo sy van wonderlyke groote zyn, ofte schoone vreemde

de kol
ters in
koude
bloei
die so
vriest.
De
om te
swym
mend
de ro
ben,
in do
geen
name

DE
w
daar
De C
men
kruid
groot
en so
wede
te kin
wrie
wien
hier en
ne bloe

de koleuren, plant men die in Potten, des Winters in Kelders ofte kagchels te setten, want sy de koude des Winters niet wel verdragen kunnen. Sy bloeijen byna de geheele Somer door, ja men fiet die somwylen tot diep in de Winter, soo het weinig vriest.

De Syroop maakt men van de roode bloemen, om te versterken, en tegens veele hoofd-qualen: swymelinghe en slymige zenuw-siekten: ook kan men de bladen op Brandewyn setten, en halen daar de roode koleur uit, en wil men die kragtiger hebben, kan men eenige reifen op nieuws daar eenige in doen, en dat soo dikwyls hervatten, als men begeert. Sy werden meest geoeffent om haar aange-name koleur en reuk.

CXXII. HOOFD-STUK.

Cassia ofte *Cuscuta* en *Epithymum*, Schorsie
ofte *Wrange*.

DE *Cuscuta* en *Epithymum*, zyn eenderlei gewasch, maar zyn verschelende van gewasschen daar sy om groeijen, van fynte, koleur en groote. De *Cuscuta* wast om het Vlas-kruid, Hennip, Bramen, Hagen en Heggen van Doornen, Hoppekruid, Netelen, Gehoornde Klaveren enz. en is groot, grys, ofte somtyds paarsagtig. Het is dan een soort van Mosch dat sig als snaren, en als verwarde hairen om voorschreve gewassen tot den top toe klimt, strengelt, en verworgt: welkers verwarde snaren soo dik zyn, als de Wyngaarts klavieren: tusschen dese tuiten en draden fiet men hier en daar eenige bolletjes met witte, dog seer kleine bloemtjes, waar na ook eenig zaad volgt, uit welke

welke niets voortkomt. Ik noem het een Moschagtig gewasch, niet om dat het geen bladeren heeft maar om dat het sonder wortel, (gelyk andere Mossen) aan de gewassen komt.

De *Epithymum* is wel het selfde gewasch, maar is veel fynder van snaren, en bruinder van koleur, en dese vind men eigentlyk aan de Thym: als mede aan de Keule, *Thymbra*, Brem, *Eryngium* enz. in 't kort, men bevind, dat het na de verscheide kruiden niet alleen van gedaante verandert, maar ook van kragten. In Wiede-maand, Hooy-maand en Oogst-maand, werden sy beide meest gevonden.

De *Cuscuta* houd men dan bequaam om by de Genees-middelen te mengen, die men tegens de Lever en Milt gebruikt; als ook tegens de schurft, swarte-zugt, verstoppingen: enz. alsoo het soude openende zyn: Edog myn gevoelen is daar soo groot niet van, en men heeft veel beter dingen.

Behalven de voorgaande schryft men den *Epithymum* ook een sagte Purperende kragt toe, en is ook veel kragtiger dan de vorige, maar werden beide gemeenlyk gansch over oud in de winkels gevonden, alsoo die selden voorgeschreven werden, en daarom is het beter tot bekender dingen over te treden.

CXXIII. HOOFD-STUK.

Castanea, ofte Castanie-boom.

DE stam van de *Castanien-boom* wast vry hoog, sig met veele takken uitbreidende: werd ook seer dik: heeft een hard, vast, en lang-duurent hout: de takken zyn begroent met menigte groote, breede,

breede, rouwe, oneffene, lankwerpige, spits toe-
gaande, en aan de kanten faags-gewys gekartelde
bladeren. Aan 't opperfte der takken komen tuf-
fchen de bladeren de *Bloeyfels*, als lange, dunne en
groene Kattekens: welke afvallen, even als van de
Okker-noten, waar uit geen vrugt voortgebracht
werd: maar de *vrugten* komen daar benevens met
haar vyf ofte fessen byeen; yder vrugt werd beslo-
ten in een doornagtige ofte ftekelige bolfter, welke,
als de vrugt ryp is, van felver open barft, en zyn
vrugt daar uit laat vallen. Dese uitgevalle vrugt
heeft een bruine, tacijs en gladde baf, gemeenlyk
plat, dog d'eene bolder dan d'andere, van agte-
ren, daar die aan de bolfter vast is, is die ftroever
en grauwer, voor aan is fy spits: dog dese versche-
len in groote, bolligheid, plattigheid, fmaak enz.
na den Landaard. Dese baf afgeligt zynde, is fy
aan haar binnenfte zyde wolagtig: maar de vrugt
felfs is nog met een dunne, roodagtige baf om-
ringt, die daar nauw omgelloten is.

De *Ros-Kaftanien* ofte *Paarde-Kaftanien* versche-
len van de vorige alleen hier in, dat hare *bladeren* in
vyven ofte fessen gefpleten zyn, en brengt dikkere
en ronde vrugten voort.

Sy waffchen in Braband, Vrankryk, Spangien,
Italien, Duitsland en alhier in de Lanen van de lief-
hebbers. De Kattekens fiet men in Gras-maand,
maar de vrugten komen tegens den Herft.

De binnenfte baf is feer vrang, en dienftig om
de buik-loopen te stoppen, als mede de te overvlo-
dige ftonde en witte vloed: werd mede bequame-
lyk by de bloed-ftempfels gedaan. De vrugt werd,
als bekend is, gefoden ofte gebraden gebruikt,
welke heel warm gegeten, veele een afgang doen
hebben: maar koud, doen fy stoppen. In de
Landen daar het koorn fpaarzaam is, werden fy op
den

den oven gedroogt, gemalen en daar brood van gebakken. De Verkens, die met Kastanien gemest werden, zyn beter dan met eekelen. Het hout kan verwerkt werden tot Duigen, Latten, Goten, Hoepels, enz. De gedroogde bladeren zyn goed om de beesten, in plaats van stroo, op te leggen. De loog van d'assche doet het linne vlekken.

CXXIV. HOOFD-STUK.

Cauda Muris, Muiscn-Staart.

M*uiscn-Staart* wast een palme hoog, wat hooger komende, uit een veselig worteltjen, eenige grasagtige, dog dikkere blaadjcs, tusschen de welke eenige aartjes voortkomen, gelyk als van een kleine weeg-bree: welke open gaande eenige grasverwige bloemtjes komen, en daar na langagtige, kaale aartjes, als staartjes, in welke seer klein bruin zaad is.

Nog is 'er een soorte welkers aare byna twee spannen hoog is, anders het vorige seer gelyk.

Sy wassen op sandige en vogtige velden: als mede hier langs het Ykant. Het kleine bloeyd in het voorjaar, maar het groote heb ik in zyn Bloeysem in 't laats van de Somer gevonden.

Des selfs deeltjes, kragten en gebruik, zyn als die van de weeg-bree, van welke het een soort schynt te wesen.

ENTAU RIUM
INUS.

CAUDA
MURIS.

XXV LUISENT-GULDEN KRUID. MUISEN STAART.

HERENT-GULDEN KRUID. MUSEN STAART.

MUSEN.
STAART.

HERENT-GULDEN
KRUID.

CXXV. HOOFD-STUK.

Centaurium minus, Duifend-gulden-kruid.

DE *Centaurium Minus* waft met weinige dunne, en eenigfins kantige ftammetjes, een spanne hoog, of, foo het een goede grond heeft, hooger. Dese verdeilen fig boven in verfcheide takjes: defe ftammetjes zyn bewafften met *blaadjes*, die twee en twee over malkanderen geplaatft zyn, en dat tot boven toe, van maakfel en gedaante die van den *Hypericum* ofte St. Jans-kruid gelyk, welke na de dore ofte vogtige aarde in groote veel konnen verfchelen: als mede van groenigheid: defer gedroogt zynde, werden geel. Op den top komen veele, kleine, vyf-bladige en ligt-purpere *bloemtjes*, fomtyds, dog felden wit, waar na eenige langwerpige *zaad-bolletjes* komen, in welke feer veel klein *zaad* befloten is. De wortel is geelagtig, vefelig en hard.

Sy waffchen in Holland veel in de laagten van de Duinen, als mede buiten Uitregt: maar waft weelderiger in de Weijen. Het bloeyd in Hooy-maand en Oogft-maand, en werd dan vergadert en gedroogt.

Het werd niet alleen *Santori* genaamt, maar *Duifent-gulden-kruid*, en dat om zyn groote kragten, en dat voornamelyk tegens de koors. Hier mede maakt men, met byvoeging van Alfem, en gefegende Diftel, een Alfem Wyn tegens de koorsen af. Tegens de koors kan men het kookfel mede gebruiken, als mede een Pap daar van in bier hangen: men kan het mede dagelyks trekken, als Thee: maar men gebruikt het felvige felden dan met byvoeginge van andere koors-middelen: men kan
het

het kookfel mede uitdampen, en gebruiken 't selvige in minder gewigte: het kruid is bitter, en dood de wormen, verteert de flym, en neemt alle verstoppen weg: 't vervordert de stonden, maakt den buik week, en des avonds gebruikt, verwekt matig sweet: het kookfel als mede den Honig daar af gemaakt, suivert de wonden en sweeren, en in d'oogen gedrupt, beneemt der selver duisterheid. Het is den Water-sugtigen mede niet ondienstig. Hier werd mede een vast sout uit gebrand, en geloogt, gelyk als dat van den Alfem.

CXXVI. HOOFD-STUK.

Cepa, ofte Ajuin, anders Eujen en Cipels.

DEn *Ajuin* verscheelt in groote, gedaante en kleur. Sy zyn groot of klein; plat, rond, ofte langwerpig; rood, wit, ofte geelagtig.

Sy hebben alle lange, smalle, holle, schoon-groene sappige *bladen*. Uit het midden deser ryfen een ofte meer groene, ronde, holle stelen, zynde onder veel buikiger dan boven, alwaar sy smal zyn, wel van twee voeten hoog. Yder krygt op zyn bovenste een groote roode knop, met een dun vliesjes bekleed, welk open berstende, vertoon fig een menigte ses-bladige groen-witte *bloemtjes*: staande alle in 't rond, even of het een raag-bol was. Dese veranderen met 'er tyd in witte bolstertjes, in welke swart, drykantigen matig klein *zaad* besloten legt. De *wortel* bestaat uit veele schilferingen ofte rokken, die te samen een bol maken, en den *Ajuin* eigentlyk genoemd werd: dese hebben

ben van anderen verscheide neder-sinkende vese-
len.

Hare bollen kunnen het jaar over blyven, en soo
haar d'aarde geweigert werd, schieten sy van selver
uit, teerende, als men segt, op haar eigen smeer;
en die geven dat jaar bloem en zaad, maar gemeen-
lyk werden sy alle jaren gesaaid in de Moes-hoven.
Sy bloeijen gemeenlyk in Braak-maand, en het zaad
vergadert men tegens de Herfst-maand.

Het sap in d'ooren gedrupt, beneemt de tand-
pyn, sulx doet het mede door de neuse opgesno-
ven. Ajuin onder de heete assche gebraden, en tot
een Pap gestooten dient om op d'eerst gebrande
plaatsen te leggen. Ook werden sy bequamelyk in
Pappen gedaan, om de geswellen te doen vermur-
wen. D'eerst gebore kinderen flauw zynde, of
dat men weten wil of sy leven, houd men een
versch doorgesneden Ajuin voor de neus: het
welke men mede aan oude luiden doet, die flauw
zyn, ofte opstygingen hebben, in de plaats van
Asa fetida.

Voorts werden sy tot spysē gebruikt rauw, ge-
braden en gekookt. Sommige arme luiden eten
die rauw met droog brood: andere rigten daar een
Salade van met Pekel-haring, of sy eten se by de Pe-
kel-haring. Ook snyd men die jonge bolletjes wel
over de Salade. Men kan se braden, schillen, en
als een Salade opdissen. Ook kookt men se en men
eet se met boter, of olie en Azyn. Ook werd se by
vleis en visch gestooft. Sy zyn gesond in koude en
slymige lighamen, maar geven weinig voedsel. Sy
verteeren de slym der darmen, en daarom doen sy
veel winden losen. Sy dienen ook de gene welke
haar maand-getyden te spaarfaam gaan.

CXXVII. HOOFD-STUK.

Cerasus, van de Kersen, Krieken, Morellen.

Kersen, Krieken en Morellen, zyn al eenderlei soort van geboomte, maar verschelen een weinig in de gedaante, groote, koleur en smaak der vrugt. Wy sullen alleen dryderlei soorten ophalen, want om alle soorten van yder gewas te beschryven, soude veele sware boeken vereischen.

D'eerste is dan een *Wilde Kriek-boom*, groot en hoog, redelyk dik van stam en wel getakt. Heeft een gladde donker-bruine, en taye bast, die ook veeltyds sig grys ofte witagtig vertoont. Het *hout*, naast de schors, is witagtig, maar hoe nader aan het hert, hoe het bruinder werd. Heeft redelyk breedde, lange, matig harde, donker groene, doorribde, spits-toeloopende, en aan de kanten geschaarde *bladen*, met korte steeltjes. In het voorjaar komen daar witte vyf-bladige *bloemtjes* aan, hebbende van onderen groene blaadjes voor haar stoel, in 't midden zyn ook eenige witte veseltjes, staande yder op zyn steeltje. Hier na komen daar groene vrugtjes aan, die langwerpig zyn, welke grooter werdende, een roode, ofte swarte koleur bekomen, hangende yder op zyn selven, aan lange, dunne, purperagtige ofte duister groene steeltjes. De *vrugt* is gansch sappig, in welkers midden een houtagtig neutjen ofte steentjen legt, in welke de *kern* besloten is, die wat bitteragtig, dog niet onaangenaam van smaak is: byna van smaak gelyk als die van Persiken ofte Aprikosen. Dese vrugten zyn gemeenlyk soet.

De *Spaanse Kersen* zyn de voorgaande in alles gelyk,

gelyk, maar de *bladen* zyn wat grooter en niet soo duister groen; de *Kersen* zyn groot wit, ofte rood wit gemengelt, met vry lange stelen: soet van smaak. Maar een andere soort heeft groote en gansch swarte *Kersen*, met een seer duister rood sap, die men *Morellen* noemt.

De *derde* soorten wasschen lager met kleinder *bladen*, en is d'eigentlyke *Kerse-boom*; de *stam* is dunder en teederder, en de *schorfen* rouwer. De *vrugten* zyn rond, seer vleesig, tusschen soet en suur, dat is, amperagtig: rood, swart ofte bruin van koleur: alhoewel men nog een soorte vind die byna witte vrugten voortbrengt.

In dese gewasschen bemerkt men veeltyd eenig verschil: want wanneer sy ongeënt ofte op haar gelyke geënt zyn, soo krygen sy groote *Krieken* met korte steeltjes, ja dikmaals ongelooflyk groot. Maar die men op wilde ofte Spaanse ent, hebben kleinder *Krieken*, met kleinder steentjes, en langer steeltjes, welke vroeger ryp zyn.

Hier by komt nog een *Kerse-boom* met *dubbelde bloemen*: een die de *Kersen* aan heele risten hangen, gelyk d'*Aalbesien*, die ik beide te Middelberg en elders gezien heb. Een derde die seer heesteragtig schynt te zyn, is in alle deelen seer klein en lang.

De wilde soorten vind men in veele bosschen onder ander geboomte, welke met verenten en verplanten, tam gemaakt werden. De *Spaanse* en andere soorten, vind men in de Boogaarder en Hoven. Sy komen voort uit hare kernen, welke groot genoeg zynde, verplant werden en geënt. Sy bloeijen met het voorjaar in de Lente: en de vroege geven haar vrugten somtyds in Wiede-maand, maar d'andere in Hooy-en Oogst-maand: maar hier in moet men het jaar waarnemen, dat d'eene reis vroeger, en d'andere reis latere vrugten voortbrengt.

Men agt dat het water daar van overgehaalt, als mede Syroop tegens de vallende ziekten en stuipen dienstig soude zyn: maar ik heb, myns oordeels, daar weinig agting voor. Men kan daar een Wyn van maken, om de flauwten te versterken: fiet de wyse van maken in myn Praktyk. Uit het uitgewerkte sap kan men een fyne geest halen om te versterken.

Uit de bast komt een gom druipen, d'Arabische niet ongelyk, dog selden soo wit, en soo groot van bolletjes. Van dese een lood ofte twee in foete melk gekookt, stopt de darm-loop: voorts mag men de selvige gebruiken, alwaar men de Arabische Gommetoe gebruikt. Men agtse anders goed tegens het Graveel: maar ik agt sulx miste wesen. De kernen der steenen zyn beter daar toe: en zyn ook dienstig de slymige magen, in plaats van bittere Amandelen gebruikt. Ook perst men daar een olie uit, die men in de plaats van andere Amandelolie kan gebruiken.

Het sap, voornamelyk van de rinsche, kan men met ofte sonder suiker tot een gelei uitdampen, om de dorstige tongen te laven. De vrugten werden alhier mede met suiker geconfyt, het sy nat, het sy droog. Het sap van de swarte, zynde uitgewerkt met wat suiker, en de gestoote pitten daar by, dient niet alleen om daar mede te stoven, en roode saucen te maken, maar by de Wyn gedaan, geeft die een aangename koleur en smaak. De swarte Morellen werden wel op Maartse en Septemberbieren gedaan, ten minsten het dik gemaakte sap, om het een schoone koleur te doen hebben. De Kerfen en Morellen op den oven ofte aan de Boomen gedroogt, dienen des Winters om te stoven, en als voor versche Kerfen op te diffen. Kerfen veel gegeten, doen wel wateren, en maken de
ver-

verstopte lighamen lugtig, en veroorsaken in veele een afgang, maar laten veel suur na.

CXXVIII. HOOFD-STUK.

Cervicaria, Trachelium, Rapunculum, ofte soorten van Hals-kruid, Raponce met en sonder aaren.

VAn het *Hals-kruid* fullen wy nevens de *Raponce* ses soorten beschryven. D'eerste is het groote *Hals-kruid*, seer na de *Viola Mariana* ofte *Mariettes* gelykende. Uit zyn wortel komen verscheide hairige, kantige stammetjes, van een voet ofte twee hoog, die sig in eenige weinige takken verdeelen. De bladeren zyn ruig, breed, spits toeloopende, en aan de kanten gekerfde bladen, hebbende ydereen rouw steeltjen, van gedaante de Netel-bladen seer gelyk, maar soo donker-groen niet, en wel soo lyvig. Langs de steelen heeft men de bloemtjes, op de wyse als Klokjes, wat kleinder als die van de *Mariettes*, aan haar uiterste in vyf puntige deelen gedeelt, een weinig buitenwaarts omgebogen, wit, bleik-purper, oft blauwagtig van kleur. Van binnen zyn eenige veselen. Yder bloemtjen staat in een diep gekorven groen Kokertjen. De wortel is matig dik, met veele veselen behangen.

Het tweede groote *Hals-kruid* is de vorige wel gelyk, maar heeft geen ruige bladen nog stam. De bloemtjes zyn Violet-paars van kleur en de wortel is de vorige gelyk.

Het kleine *Hals-kruid* wast soo hoog niet, de bladen zyn kleinder, bleiker en minder rouw. De bloemtjes zyn kleinder, bleek-purper ofte peers,

veele digt by een, en regt op staande, niet nederhangende. Is van *wortel* mede als de vorige, maar soo kloek niet.

De *vierde* noemt men *Raponce*, ofte *Rapunculum*, dese heeft korter Stammetjes, als het groote Halskruid. De *bladen* zyn het selvige ook seer gelyk, dog niet soo diep geschaart, nogte soo ruig niet. De *bloemtjes* buigen sig nederwaarts, bleik-purper, ofte paarsagtig blauw. De *wortelen* zyn wit, dun, die met veele veselen voort-kruipen.

De *vyfde* soort is mede een *Raponce* ofte *Wilde Raap*, heeft dunne Stammetjes met langwerpige, effene, smalle, kaale en ongekorve *blaadjes*; de *bloemtjes* zyn kleinder als die van halskruid, gemeenlyk blauw: de *wortelen* zyn wit, ontrent een vinger lang, bequaam om gegeten te werden.

Eer de bloemen deser soorten open gaan, zyn sy vyf-hoekig, maar als de bloemen open zyn, vertoon en sy een langagtig Klokjen met vyf puntige tippen, met eenige witte draadjes daar in. De zaad-huisjes selfs zyn hoekig, boven breed maar blood.

Een *sesde* soort van *Raponce* ofte *Wilde Raap* heeft onder breede *bladen*, maar hoe sy hooger groeijen, hoe die smalder werden. De Stammetjes werden een spanne hoog, op welkers top de *bloemtjes* komen als een aare, en daarom *Vosse-staart* genaamt. Dese *bloemtjes* zyn klein, en eer yder in 't besonder open gaat, gelyken sy wel een klein hoorntjen, maar open gaande, vertoon en sy vier smalle *blaadjes*, die wit, blauw ofte purper zyn. Daar na volgen kleine *zaad-huisjes* digt by een; heeft, gelyk andere Rapen, witte wortelen.

De dry eerste soorten wasschen alhier alleen in de Hoven, maar in Duitsland, wasschen sy meest langs de Weijen. Het vierde, vyfde en sesde vind

vind men hier en daar in de Boffchen, en aan de Zee gelegene plaatfen. Sy bloeijen in Braak-maand, en sommige daar van de meefte Somer door.

Deſe gewaſſen werden gekookt, en in de keel-geſwellen met het kookfel gegorgelt, en het overige buiten om den hals geſlagen, en daarom meint men, dat het hals-kruid genaamt is. De wortelen van de Raponce werden over de Saladen geſneden en gegeten. Ook werden die gekookt, gebraden en gebakken: en men meint dat ſy de melk vermeerderen: 't is ſeker dat ſy geen quade gyl in de maag en darmen maken, en een goed voedsel zyn.

CXXIX. HOOFD-STUK.

Ceterach ofte Aſplenion, Milt-kruid ofte Steen-varen.

DE *Steen-varen* is een laag gewaſch, beſtaande alleen uit lange, harde, ſmalle *blaadjes* een palmehoog, aan beide zyden zaags-gewyſe diep geſneden, ſoodanig dat de kerf van d'eene zyde, niet en komt tegen over de ſnede van d'andere zyde, van boven geel-groen, en van onderen wolagtig Kaſtanie-bruin, zynde in plaats van de *bloemtjes*, waar uit mede ſeer klein *zaad* uit valt, welke het met de *Scolopendria*, *Capillus Veneris* enz. gemeen heeft. De *wortelen* beſtaan uit een menigte ſyne, ſwarte, en door een verwarde veſelen.

Men vind het meefte op oude verlatene plaatfen tuſſchen de klippen, by oude Kaſtelen en timmeragien in Italien, Vrankryk, Spangien, Engeland, Candien &c. Dit gewaſch is het geheele jaar

groen, maar meest in de Somer, want het krygt in de voortyd wederom nieuwe benamingen.

Men agt het sonderlinge tegens de Milt en Levers-verstoppingen, en Geelsugt, wanneer men het kooksel drinkt, ofte het selvige dagelyks trekt gelyk als de Thee: men segt ook dat het de pisse afset, de stonden dryft, en het zaad vermindert.

CXXX. HOOFD-STUK.

Chærefolium, ofte Kervel.

MEn noemt de selve mede *Chærephyllum*, *Cerefolium* en *Cherefolium*, dese wast wel twee of dry voeten hoog, de bladen zyn wel groot, maar in verscheide steelen wederom onderdeilt, waar aan wederom dunne, tengere, gekorvene, geel-groene blaadjes wasschen: in gedaante byna als de Peterfeli: de reuk is seer aangenaam. De steeltjes en stammetjes zyn van d'eigenste koleur en reuk, rond, hol, dun en tenger, welke, wanneer het zaad ryp, purperagtig werden. Op de top komen kroontjes, met menigte seer kleine, witte vyf-bladige bloemtjes. Waar na een lang, swart, dun, en aan beide zyden puntig zaad komt te volgen. De wortel bestaat uit veseltjes.

De Kervel blyft de geheele Winter over, en dan heeft men die vroeg in 't voorjaar: maar is malser, wanneer die gesaaid is. Sy wast gewillig in alle Moes-hoven in een goede vette aarde. In 't voorjaar gesaaid, bloeyd deselvige in Braak-maand en Hooi-maand: maar soo men geduurig goede Kervel begeert, moet men die dikmaals affnyden, anders krygt die te harde steelen, en schiet in 't zaad. Welke men in de Oogst-maand ofte in het najaar

zaaid,

zaaid, is in het voorjaar bequaam, om te gebruiken, en daar vroeg zaad van te queeken.

Van de Kervel maakt men kookfels om wel te doen wateren, en het geronne bloed los en vloeybaar te maken, als mede tegens het kolyk: men maakt daar ook stovingen van, om op den buik te leggen tegens kolyk, en wanneer men zyn water niet losen kan. Het overgehaalde water dient mede tot deselvige qualen.

Dit kruid werd veel gebruikt om daar Warmoes van te hakken: als mede om Kervel-taarten, en Kervel-koekjes met melk, eijen, suiker, biscuit enz. te bakken. Men kookte mede in soete melk, en men gietse over witte brood, om een sop te maken; zynde goed voor mannen die wat aan de koele kant zyn.

CXXXI. HOOFD-STUK.

Chamædrys, groote en kleine kruipende Chamædrys, ofte Bathengel.

DE *Chamædrys* mede *Gamanderlyn* en *Trisago* segt: heeft twee kruipende soorten, een groot en een klein. De *groote*, bestaat uit veele vierkante, kleine, dunne, houtagtige rysjes, die hier en ginder ter aarden neder kruipen: heeft kleine, breede, dog een weinig langere spitse *blaadjes*, aan de kanten getand: staande twee en twee met korte steeltjes over malkanderen, eenigfins wolagtig ofte gehaart: matig hard. De *bloemtjes* zyn van gedaante als de doove netelen, dog veel kleinder: spuitende nevens de blaadjes uit, voornamelyk boven, van koleur purper rood, ofte donker paars, waar na een klein en swart zaad volgt. Heeft

een veselagtige en voortkruipende *wortel*, waar uit wederom nieuwe loten te voorschyn komen.

De *kleine* verscheelt van de vorige alleen hier in, dat de *blaadjes* van onderen grys zyn, en harder van steelen.

Beide soorten wasschen alhier in de Tuinen: bloeiende beide in Hooy-maand en Oogst-maand. Dese hoe sy beter aarde hebben, hoe sy grooter werden.

Men gebruikt dit gewas tegens de verstoppingen van de Lever en Milt: is vry bitter. Des avonds het kooksel heet gedronken doet sweeten, en verdryft de koorsen; is dienstig in Scheurbuik, Water-sugt, Wormen, geronne bloed, opgestopte stonden, Jigt, Flerecyn enz.

CXXXII. HOOFD-STUK.

Regt opstaande Chamædrys.

DIt gewasch verscheelt van het vorige kruipende *Chamædrys* niet, dan dat het Heesters-gewyse, met houtagtige steeltjes regt op wascht: de blaadjes zyn mede wat grooter.

Het wast op gebergten en dorre plaatsen, maar alhier alleen in de Tuinen. Het bloeyd en geeft zyn zaad in de tyd als de vorige.

Het gebruik is mede als de vorige.

CXXXIII. HOOFD-STUK.

Chamadrys Sylvestris, Teucrium, wilde Gamander, wilde Bathengel.

DEse foort heeft dunne, hoekige rysjes ofte takjes, die gelyk als eenige knoopjes ofte leedjes vertoonen, een voet ofte anderhalf hoog, fig eenigfins na d'aarde buigende. Hier aan staan kleine, wat breede en langagtige, spits-loopende, zaags-gewyse sagte *blaadjes*, twee en twee over malkanderen, sonder steeltjes dog niet digte, by een. Van 't midden deser steeltjes tot boven in den top, komen tusschen yder blaadjen een klein viergebladdert blauw *bloemtjen*, met eenige veselen binnen sig: en dese vertoonen byna een aare, staande yder op een kort steeltjen, van onderen heeft yder bloemtjen ook een steunfel van eenige groene blaadjes. Na desen volgen daar breedagtige huisjes, met klein *zaad*. De *wortel* is dun en veselig.

Dit gewas groeid langs de wateren en wegen, ook in Boschagien: maar verandert seer na de plaats daar het voortkomt: somtyds zyn de bloemen bleiker, en somtyds de blaadjes rouwer en hairagtiger: of de bladen staan ylder; of het heeft soo veel takjes niet, of het heeft 'er meer. Men siet het de meeste Somer door bloeijen, en onderwylen zaad voortbrengen.

Men agt het bequaam tegens alle verstoptheden van Lever en Milt, en andere klieren.

CXXXIV. HOOFD-STUK.

Chamaepytis, Veld-Cypres.

DIt gewas noemt men ook *Iva*, *Iva Arthetica*, *Iva Arthritica*, *Ajuga*, *Abiga*, enz. Dese is dryderlei: d'*eerste* heeft veele, kleine, dunne, hairagtige takjes, half en half opstaande en ter aarden neder leggende; de *blaadjes* staan aan yder lid twee en twee, tegens malkanderen over, sonder steeltjes, lang, en smal, somtyds in vieren, maar meest in dryen gekloven, een weinig ruig; niet te groen van koleur. Tusschen 't begin der blaadjes komen kleine, geele *bloemtjes*, hebbende elk zyn groen, en eenigfins getand kokertjen. De *wortel* is veselagtig, 't geheele gewas riekt eenigfins harftagtig na den Pyn-boom: en daarom heeft het zyn naam na den Pyn-boom gekregen, als of men seide lage Pyn-boom.

De *tweede* wast met kromgeboge, dikkere vierkante en eenigfins wolagtige steeltjes meer opwaarts; heeft veele ledemens, uit welke aan yder zyde een *blaadjen* voortkomt, yder aan een steeltjen, breed, dog in veele snippelen gedeelt; tusschen haren oorsprong komen dry of vier bleek-paarfe ofte purper-roode *bloemtjes* staande yder in zyn groen getand kokertjen. De *wortel* is dun en veselagtig. Dit gewas riekt mede na de Pyn-hars.

Het *derde* riekt mede na den selven hars, hebbende ses of seven gryse steeltjes, een palme hoog; dese deilen sig nog in andere kleindere takjes. Hier aan wasschen kleine, een weinig breed en lange spits toeloopende gryse *blaadjes*, sonder steeltjes. Op het top der steeltjes komen kleine, bleik-geeke, en mede

mede in kokertjes staande bloemtjes. De worteltjes zyn mede veselagtig.

Sy wasschen hier alleen in de Kruid-beminnaars Hoven : anders op steenige , puinagtige en sandige plaatsen. Sy bloeijen in Hooi-maand en Oogst-maand , en geven klein zaad.

Het zyn matig verwarmende kruiden , dat uit de reuk blykt , en by gevolg dun van deelen. Het kooksel of gedronken als Thee , ofte het uitgerookte sap in pilletjes ingenomen , werden gebruikt tegens het sierecyn , watersugt , geelsugt , en alle zenuw-ziekten. Verdryft verstoppingen des Legers , Milts en van alderlei klieren : men segt dat het mede de pisse dryft. Uiterlyk mag men het in Pappen doen of stovingen om geswellen te doen verdwynen , ofte te vermorwen , en dat met honig en terwen-meel : en dient dan voornamelyk op harde en geklonterde klieren der borsten.

CXXXV. HOOFD-STUK.

Chelidonium Majus, Gouwe, stinkende Gouwe, of Schelkens-kruid.

Men noemt het mede *Chelidonium*, *Celidonium*, *Hirundinaria Major*, en dat om dat men meint dat de swaluwen hare oogen daar mede souden genesen. De stelen zyn rond , blauw-groen , boven in verscheide andere takjes gedeelt , van een voet of twee hoog , een weinigjen gehaart , tener , ligt-brekende , met verscheide knoopjes : gebroken zynde , vloeyd door een goud-geel sap uit. De bladeren komen met steelen of uit de wortel , of aan de leden der steelen , zyn lang , in seven , vyf of meer of minder deelen tot de middel-ribbe toe gedeelt ,

deelt, welkers blaadjes dan een weinig langwerpig zyn en getand: tenger, blauw-groen, glad, sagt en sappig; welke ligt gebroken zynde, uit hare ribbetjes mede een goud-geel sap geven. Op de toppen komen ses of seven vier-bladige *bloemtjes*, met eenige geele Saselingen in 't midden, elk op zyn steeltjen: 't welk afvallende, komen daar matig lange hauwkens ofte zaad-kokertjes, inhoudende een klein geelagtig of bruin, en blinkend *zaad*. De *wortel* is een pink dik of wat dikker, een vinger lang, met eenige veselen behangen: van koleur Saffraan-geel, dat is hoog-geel, ofte rood-geel, soo van binnen als buiten: gevende mede een sap, gelijk de struik en bladen. Dit geheele gewas is swaar van reuk; scherp, bytend en bitteragtig.

Daar is nog een soort het vorige gelijk, maar de bladen zyn wat kleinder, en de bloemtjes zyn om de kanten wat gekartelt.

Het zaaid zyn selven, of het komt voort van zyn overgeblevene plant, die het geheele jaar lang groen blyft, en bloeyd van Lente tot in het laatste des Somers, hebbende onderwyl en ryp en onryp zaad. Het groeid geern op schaduwtige plaatsen, die niet betreden werden: en wast weelderig in een schaduwtigen hoek der Hoven.

Uit dereuk en smaak bestaat de geheele plant uit fyne en doordringelyke deeltjes: en is bequaam den geel-sagtigen, alsoo het de verstopte kliertjes des Levers opend, waar door de galle moet afscheiden werden: is voorts ook daarom dienstig de verstoptheden van alle ingewanden. De wortel behoorlyk gesneden kan men als een set-pil gebruiken. Het gele sap gemengt of ongemengt, geneest de oog-schillen, en oog-vlekken, somtyds met een sagt penceeltjen ofte veertjen, daar een weinig van opgestreken. Het selve dagelyks op de

vrat-

vratten der handen gestreken doet die binnen korten afvallen. Men kan het gebruiken als een kookfel; of het kruid met zyn wortel in een sakjen doen, en op wyn of bier hangen, en drinken: of men kan het sap uitpersen, en tot de dikte van pillen uitdampen. Of men doet by het sap witten honig, en men kookt het tot de dikte van honig, om sweeringen te suiveren, of om versche wonden te genesen. Het versche sap, voornamelyk het geele in wonden gedrukt, geneest seer schielyk: en dit kruid werd daarom onder de wond-kruiden gerekent. Men maakt hier ook een water af tegens de oogqualen, maar is van weinig nut, ten ware uit het sap alleen.

CXXXVI. HOOFD-STUK.

Chelidonium minus, Hirundinaria minor, Scrophularia minor, kleine Gouwe, ofte klein Speen-kruid.

DE *Kleine Gouwe* heeft de minste gelykenisse niet met de groote, dan alleen in geeligheid der bloemtjes. Het is een lage plant; de *bladeren* zyn van groente, groote, dikte, stelen, enz. de *Lepelbladen* seer gelyk. Krygt uit de grond eenige kleine tengere *Stammetjes*, die langs de grond voortkruipen, en op nieuws daar in wortelen, om nieuwe plantjes te maken. Hier op groeijen agt bladige, geele, ronde, dog spits toeloopende *bloemtjes*: (door d'oeffeninge werden de bloemtjes dubbelt) na welke de zaad-bolletjes volgen, vol klein *zaad*. De *wortel* is veselagtig, hebbende veele aan een hangende knobbelige worteltjes, die van de wortel des grooten Speen-kruid gelyk; langagtig rond,

rond, als een uitgeweikte Tarw-korlen, dog sommige zyn wat langer.

Het waft hier en daar in de Weijen, Bleik-velden en Bogaarden, op waterige of fchaduwagtige plaatfen. Soo ras het vriefen over is, komen de blaadjes uit d'aarde, waar na de bloemtjes volgen, maar in Mei-maand, fiet men van het geheele gewas niet weder, blyvende alleen de worteltjes in d'aarde.

De bladeren zyn feer fcherp, maar in Switferland en elders brandende op de tong. De bladeren alhier geknauwt, beneemt het bloedige tand-vleis. De bladeren op de fchurfde nagelen gelegd, verdryft die. Het fap van bladeren en de wortel, geneeft d'ambeijen ofte fpenen, daar het zyn naam na heeft. Sommige dragen eenige der worteltjes by fig, om de fpenen te verdryven; maar ik agt dit een by-geloof. 't Sap geneeft de vyg-werden aan den aars daar mede geftreken. Het trekt blaren op de huid en doet die fweren. De bladeren ftukken gevreven en een weinig in de neus gehouden, doet veel fnotterigheid lofen. Verdryft de krop-fweren en wratten, daar mede gevreven.

CXXXVII. HOOFD-STUK.

Chrysanthemum, Vokelaar ofte geele Ganse-Bloemen.

DE *Stammetjes* zyn rond, effen en kaal en in eenige takjes gedeelt, van een voet hoog, hier aan groeijen langwerpige *bladen* van een vinger breed, feer gefnippelt, dog in d'eene meer dan in d'andere, na de grond en plaatfe daar fy voortkomen. Op het opperfte komen de *bloemen*, van maakfel

maakfel byna als een kleine, enkele gouds-bloem, zynde niet alleen het binnenfte knopje geel, maar ook de rondom fttaande blaadjes, welke glinfterig geel zyn, die yder op haar uiterfte een inkneep ofte kerving hebben. De reuk is niet onaangenaam. De wortelen zyn vefelagtig.

Men vind het veel in Bouw-landen, Akkers en tuffchen de Moes-kruiden, enz. Het bloeid in Wiede-maand tot in Oogft-maand toe.

Men kan het bequamelyk onder de Pappen doen, die men gebruikt om te vermorwen en te verteren. Voorts zyn de kragten ons onbekend.

CXXXVIII. HOOFD-STUK.

Cicer Rubrum, Roode Cicers.

Defe Cicers zyn rood, fwart of wit. De Roode hebben dan dunne, harde, houtagtige, wat haaragtige ofte ruige, fig wat nederwaarts buigende *Stammetjes*, fig in verfcheide takjes deilende; uit yder lid komen de *blaadjes*, met haar elven ofte dertienen aan een vry lange middel-zenuw, zynde wat breed, fpits, en gefchaart, fttaande twee en twee tegens malkanderen over. Onder de fteelen defer blaadjes komen de *bloemtjes*, een alleen, yder op zyn eigen fteeltjen, van gedaante als die van de gemeene Peulen, dog kleinder, wit ofte purper roodagtig; waar na een klein kort, en blaasgewyfe *Peultjen* volgt, waar in twee of dry kantige en gehoekte Cicers leggen, hebbende yder een puntig knoopen. Dese zyn wit, rood, of fwart, dat is duifter rood. De wortel is lang, dun, wit, en vefelagtig.

Sy waffchen meeft in Italien en Spanjen, en daar

N

om

om Spaanse erwten genaamt; dog alhier wasschen fy in de Hoven, maar best op brakke gronden; fy bloeijen met het laatste van de Lente, waar na de Peultjes des Somers rypen.

Sy werden als andere Peul-vrugten, uitgedopt, gekookt en gegeten, voornamelyk de witte. Het sap daar de selvige in gekookt zyn, werd tegens 't Graveel gebruikt en om het water af te setten: maar hier toe gebruikt men in de winkels alleen de roode ofte swarte. Het meel daar van, kan men in de plaats van Boone-meel gebruiken, om Pappen te maken. Sy werden in Italien, Sicilien, Griekenland, enz. gerooft, en van de kinderen gegeten, ofte van de reisende man, tot spyse, mede genomen; of fy bakken eenige koeken van het meel: ik denk, dat men de selvige in plaats van Coffee soude kunnen gebruiken.

CXXXIX. HOOFD-STUK.

Cicuta, Scheerling of Dulle Kervel.

DEse heeft een lange, gladde, geknootte, holle, dikke, bleik-groene, dog van onderen voornamelyk, purper gespikkelden (als een adders huid) *stam*, van vier, vyf of ses voeten hoog, of lager, na die een bequame grond heeft. De *bladeren* zyn duister-groen, gemaakt, gedeelt, gesnip-pelt, en geschaart, byna als de Peterfelie ofte Kervel, dog somtyds wel soo groot van uitbreidinge, stinkende van reuk. Op de top van den halm komen groote kroontjes, op de wyse als van de Dil of Venkel, verciert met seer kleine witte vyf-bladige *bloemtjes*, waar de *zaden* op volgen, van maaksel even als dat van Anys-zaad. De *wortel* is een spanne
ofte

ofte anderhalf lang, witagtig en niet al te dik, vast, ten fy de stam daar op wast, dan werd die boven holder. Dese wast wel soo dik als een Pastinakel, en is daar somtyds verkeerdelyk toe gebruikt.

Het groeid door gansch Nederland langs de Wegen, Slobten, Wateren, Dyken, enz. Het bloeyd in Wiede-maand, Hooi-maand, enz. waar na het zaad volgt.

Al is 't fake dat wel eer *Socrates* door den Scheerling te *Athenen* is omgekomen, soo is het egter alhier soo fenynig niet: want ik en veele kinderen plegen buiten *Middelborg* in *Zeeland* van de stam een soort van sleutjes te maken, sonder dat het onse mond hinderde: en hoe menigmaals geraakt het wel onder *Warmoes* of *Peterfelie*, alsoo het van de spys-bereidsters selden gekend is? Ik meine dat dit gewas warm en fyn van deelen is, even als den *Opium*; (waar van men myn verhandeling van d'Operatie der Medicamenten kan lesen) want het werkt op de selfde wyse, alsoo een weinig, doet rasende, en als dronken werden, en verwekt veel slapen, ja den doodelyken slaap. Om zyn fyne deelen resolveert het de geswollentheden, en verteert de dikke Milten, want men maakt met eenige Gommen daar een pleister af. De Spreuwen eten dit kruid sonder schaden: en de Vissers weten daar de Visschen mede te vangen.

CXL. HOOFD-STUK.

Citrullus en Anguria, Agurk-Komkommer,

Citroen Komkommer.

D It gewas groeit plat neder op d'aarde, maar wil wel hoog aan staken, en Tuin-huis-latten geleid

leid werden, alsoo het als een Wyngaart, verscheide klawieren heeft om sig vast te hegten, welke komen daar yder oorsprong der bladen is. Dese Citrullen *strok* dan is vry lang, verdeelende sig in veele takken en ranken. De *bladeren* zyn vry groot, breed en langwerpig uitlopende, in veele deelen diep gedeelt, tot byna haar middel-ribbe toe, hebbende yder een lange steel. Dese bladen met de *strok* en takken zyn rouw en als doornagtig in 't aantasten. De *bloemen* zyn matig groot goudgeel en vyf-bladig, niet spits toeloopende. De *vrugten* zyn vry groot, rond, in de lengte met vooren ofte strepen, groen, maar wit, al waar d'onderste zyde d'aarde raakt, van buiten glad. Van binnen zyn sy vast en lyvig van vleis. In 't binnenste voose merg leggen bruine, langwerpige, platte saden, van groote als kawoerde zaad, maar het binnenste deses bolsters is wit.

In d'Italiaanse plaatsen zyn dese gewassen gemeen, dog groeijen hier alleen in de Hoven. De vrugten zyn in 't einde des Somers ryp, en duuren lang sonder rotten, wanneer men die by de steel aan de Solderingen hangt.

Het vlees naast de schorse werd rauw gegeten, om de hitte des bloeds te verkoelen en den dorst te lessen, werd ook gesoden en als spyse gebruikt. Het zaad werd onder de vier groote verkouwende saden in de winkels voorgeschreven; maar ik agt dat het eigentlyk niet verkoelt, niet meer dan een Amandel. Men maakt met Gerste-water daar een soort van melk af, tegens nier en blaas-pynen, om te versagten en de brand en pyne te stillen, het welk om zyn oliagtige deelen niet vreemt is. Het selvige gebruikt men mede in hitlige koorsen tegens den dorst: en mede om te doen slapen, soo daar wat wit zaad van Eul-bollen by is gedaan.

CXLI. HOOFD-STUK.

Cochlearia ofte *Lepel-bladen*.

DE *Lepel-bladen* komen met veele vry lange stelen uit haar wortel voort, hebbende yder een *Lepels-gewyse blad*, van boven wat holagtig, dik en lyvig, glad, gras-groen, ligt brekend, sappig, scherp van smaak, rond, dog een weinig spits toeloopende, somwylen rontom wat hoekig, van groote als de stinkende Gouwe, somtyds grooter en somtyds kleinder. Voorts komen nog tusschen dese uit de selfde wortel twee, dry ofte meer *Stammetjes*, die sig veelyds in verscheide takjes deelen; dese zyn een spanne, en somtyds wel een voet hoog, langs dese komen veele kleine vier-bladige witte *bloemtjes* voort, waar na kleine zaadhuisjes volgen, in welke klein bruin *zaad* is. De *wortelen* zyn dun, wit en veselig.

De *Engelsche Lepel-bladen* zyn de vorige gansche-lyk gelyk, dog soo seer niet uitgeholt, maar langagtig, en aan de zyden dieper ingesneden; ik heb een soort gesien by Muider-berg en ook by Harlingen, hebbende de gedaante van Porcelain, dat de selfde smaak hadde als de *Lepel-bladen*.

De *Lepel-bladen* groeijen alderbest by de Zee-plaatsen, en aan de Dyken, die somtyds het zoute water proeven. Het wast wel in de Hoven, maar soo weelderig nog soo scherp van smaak niet: en dan dient het wel in een schaduwagtige plaats te staan, alsoo de hitte der Sonne 't selvige te schraal soude maken. Het geeft bloemtjes in Gras-maand en Bloei-maand, en daar na zaad; en dit alleen het tweede jaar, na dat het van zaad gesaaid is geweest;

anders kan dese plant lang overblyven, en alle jaren bloem en zaad geven.

Dit gewas werd tegens de Scheurbuik gebruikt, de bladen werden gekookt en gedronken, of op Wyn geset. Sommige maken daar Conserven en Syropen van: andere een Geest uit het gegifte sap; ofte sy werden met Brandewyn tot een Geest gedistilleert, waar van men dagelyks eenige droppe- len in Wyn of Bier gebruikt. Met de slappe Geest spoelt men het verrotte, bloedige en stinkende tand-vleis dagelyks. Hier werd mede olie uit ge- distilleert, die soo heet is als een vuur; zynde de kragtigste van alle de fyne olien die ik oit ontmoet heb: want sy brand als een enkel vuur: eenige droppelen hier van by den alderfynsten Geest van Brandewyn gedaan, bekomt men aanstonds een goede en kragtige Geest van Lepel-bladen. Dit kruid is alderbest des ogtens rauw gebruikt op een boteram, ofte onder Salade gesneden. Dit kruid en zyn bereisels, dryven mede de pisse af.

CXLII. HOOFD-STUK.

Colchicum ofte Titeloos.

DE *Colchicum* is een *Herfst-bloem*, komende naakt uit d'aarde, sonder eenig Loof, zynde tenger, een palm hoog of wat hooger, staande op een tenger wit steeltjen, dese is ses-bladig, van maaksel de Saffraan-bloem gelyk, maar wat groo- ter, flauw-purper of blauwagtig, dog seer flauw van wit, koleur: in het midden zyn eenige bleik-geele draadjes: somtyds is de bloem wit, na weinig tyds vergaat dese bloem, sonder daar iets meer van te sien. Maar in de Lente-tyd komen daar dry ofte vier

vier groote lange, matig breede, gladde, gras-groene, lyvige *bladen*, wel van anderhalve spanne lang uit d'aarde, den Ajuin ofte grooten Hiacint gelykende. Tusschen dese bladen komen twee, ten hoogsten vier groote, dikke, langwerpige, drykante *blaasjes*, (gelykende byna de knop van een Tulp) met heele korte steelen: boven uit dese knoppen komen twee of dry groene draadjes: dese splyten sig in de Somer in dry deelen open, waar in rond, hard en bruin zaad gelegen is: waar na dan bladen en alles vergaan. De *wortel* gelykent na een kleine Ajuin, onder breed, maar boven spits, aan d'eene zyde plat en met een vore, wanneer die bloeid, anders fiet men die niet: sy bestaat mede uit verscheide rokken, is van buiten donker-bruin: van onderen zyn verscheide veselen, van binnen wit, een melkagtig sap uitgevende, als sy versch is, soet van smaak, maar daar na wat bitteragtig, verwekkende quylen.

Daar zynder die dit voor den *Hermodactylus* houden, maar meine dat sy bedrogen zyn: alsoo de *Hermodactyli* uit geen rokken bestaan, maar is een bol-gewas van binnen, als de Boontjes-hol-wortel vol meelagtigheid: en de *Colchicum* in tegendeel, werd niet alleen, gedroogt zynde, rimpelig, maar van binnen swart en voos.

Het is mede een ander gewasch als de Tydelosen ofte Narcissen: zynde dese soo genaamt, om dat de bloem maar van eenen dag is, en daarom van de Grieken *Ephemerum* genaamt.

Het verandert seer na de plaats, want het groeit in Italien, Vrankryk, Duitsland, in laagten en in hoogten, en daarom zyn de bladen somtyds grooter, en somtyds kleinder; alhier vind men het alleen in de Hoven.

Dit gewas segt men fenynig te wesen, voornamelyk

melyk de wortel, den mensch verworgende, gelyk de Kampernoeljen; en maakt het lighaam vuurig en jeukende.

CXLIII. HOOFD-STUK.

Consolida major, Symphytum majus, Waal-wortel, Smeer-wortel, Spek-wortel.

DE *Stam* ofte *Stammen* zyn twee ofte dry voeten hoog, kantig, rouw in 't aantasten, vry dik, en hol, niet getakt, ten zye eenigfins, daar de bloemen zyn. Soo wel de *bladeren* die uit de wortel voortkomen als die aan de *Stammen* wasschen, zyn groot, lang en breed, spits toeloopende, rouw en als met sagte doorntjes begroeid, die in de huid prikkelen, hard en vreed, morfig groen van kleur. Op de toppen en zyd-scheuten komen de *bloemen* taks-gewys, vertoonende een lang, en hol Kelkjen, meer purperagtig, somtyds wit, maar felden geel: hier na volgt een rondagtig bruin zaad. De *wortel* is van buiten swart, maar van binnen wit, en lymagtig; is lang, dik en grof.

Een andere soort heeft een knobbelagtige wortel, de *bladen* kleinder, en de *stam* wat korter, wiens *bloemtjes* geel gemeenlyk zyn: anders de vorige soorte ganschelyk gelyk.

Men sietse veel langs de Rivieren en Slooten wasschen, ook wel in natagtige Weijen, en aarden mede wel in de Tuinen. Sy hebben in Braakmaand en Hoi-maand bloemtjes, waar na het zaad volgt.

De wortelen werden in de Genees-kunde alleen gebruikt. Het is een wond-middel soo innerlyk als uiterlyk gebruikt: is dienstig tegens de breuken

ik

ik'ken iemand van myn na-bestaande in bloed, (die niet wys is, en nauwlyks hondert tellen kan) welke veeltyds een seer groote breuk heeft, welke sig alleen met het eten deser wortel herstelt, die ik hem over veele jaren te rade gaf: men maakt ten dien einde daar kookfels van, die men drinkt, ofte uiterlyk op de wonden, enz. plaats. De speut-schetsels in de Roo-loop zyn dienstig, als mede 't selvige gedronken. Men laat het gebruiken die bloed spuwen en braken, ofte versweringen in de longen hebben, en 't kooksel is dan beter dan de Syroop daar van gemaakt. Is dienstig die bloed en etter wateren: en d'overtollige stonden, en Kraamvloeden, en Witte-vloeden, en Zaad-loop; bloeddende spenen, uithangen der scheede ofte aars-darm. Dese wortels werden mede wel gekonfyt, by vleis gekookt, lynt de stukken aan malkanderen. Een Pap van het meel gemaakt en op de schurfde hoofden gelegd, doet het hair, als men die daar na van wil ligten, uit trekken.

CXLIV. HOOFD-STUK.

*Flos Constantinopolitanus, Constantinopel
Bloem.*

UIt een dunne, en verdeelde *wortel* schieten eenige dunne, geknoopte, wat ruigagtige, holle Stammetjes, van twee ofte dry voeten hoog: aan elk lid fiet men twee bladen sonder stelen, mede wat ruig, staande regt tegens malkanderen over, matig breed en spits toeloopende, en weinig, dog fris donker-groen. Op het top komen veele *bloemtes* by een, gelyk als van de *Flos Armerius* gesegt is.

De enkele bestaan uit vyf blaadjes , dog aan het eind met een inkeep : maar de dubbelde zyn meerder-bladig. De koleur is hoog rood ; dog fomtyds bleek-rood , maar selden wit : ook wel wat na den Orangien trekkende. Yder bloemtjen staat in een groen Kokertjen. Hier na volgen lange spitse zaad-huisjes , in hebbende een klein , bruin zaad.

Sy groeijen hier alleen in de Hoven , blyvende de Winter over , alhoewel mede van zaad voortgequeekt werd , maar bloeijen dan eerst het tweede jaar. Sy bloeyd in 't begin van de Somer , en in 't laatste van Lente.

Niet jegenstaande de wortel scherp is , soo werd egter nog wortel nog kruid gebruikt , alsoo men dese plant alleenlyk aanqueekt , tot cieraad in de Hoven , als tot Tuiltjes , alhoewel de bloeme geen reuk heeft.

CXLV. HOOFD-STUK.

Convolvulum majus, Smilax Lævis, Volubilis major, Groote Winde, Duivels-naeigaarn.

DE *Winde* is ranks-gewyse lang , en als een touw , hebbende verscheide takken en windsels : haar ranken zyn groen en rond , sig om de Boomen , Tuin-huisjes , Heggen en allerlei Lat-werk omwindende , en dat van onderen na boven , en van boven na beneden , tot twee of dry reisen toe hegtende. De *bladen* zyn de tamme Hof-melde seer gelijk , voor spits toeloopende , dog veel dunder en seer sagt en teer : geel-groen van koleur. Dese als mede

SMILAX LÆVIS. CONVULVULUM
MAJUS.

GROOTE WINDE.

mede de ranken, gequets zynde, geven een wit sap van haar, even als de Paarde-bloemen; by de steel van yder blad, krygt men een groote drykante knop, uit welke een redelyk groote witte bloem voortkomt, even als een Klok, aan de ronden onverdeilt, waar na vry groote vliefige huisjes volgen, welkers zaad hoekig is, bruin ofte swartagtig. De wortel is soo dik als de rank, redelyk diep in d'aarde schietende, en sig herwaarts en derwaarts verre van haar oorsprong af verspreidende, welkers eind men niet wel kan vinden, en daarom Duivels naei-gaarn genaamt; onderwylen heeft het veele zyd-vefelen.

Het kan ook daarom nauwlyks uitgeroeit werden.

Men vindse overal by de Boomen, Hagen en Heggen, voornamelyk in Tuinen die niet wel gehavent werden. Het bloeyd de meeste Somer door.

De bladeren, bloemen, en wortelen, zyn dienstig in Pappen, om te doen rypen, en om splinters uit te halen. Het witte melk-sap op de vratten gestreken, doet die verdwynen: men meint dat dit witte sap den buik week maakt, en geen wonder, alsoo het een by-soorte van *Scammoncum* schynt te wesen.

CXLVI. HOOFD-STUK.

Convolvulum minus, Smilax minor, Helxine, Volubilis minor, kleine Klokjes-winde.

DIt gewas is de voorgaande in alles gelyk, maar kleinder, en teederder, langs d'aarde kruipende, om eenige bystaande Rysjes en Heestertjes sig win-

windende. De *bloem* is wat riekend, seer bleik purper gekoleurt, en als met strepen van boven tot onderen toeloopende. De *blaadjes* zyn lang en spits.

Het waft gemeenlyk in Koorn-landen, en hier en daar langs de wegen. Ook bloedt het de meeste Somer door.

De kragten zyn nog onbekend.

CXLVII. HOOFD-STUK.

Convolvulum nigrum, Volubilis nigra, Helixine Cifampelos, Swarte winde, Wyn-gaarts winde.

DIt kruid bestaat uit een menigte dunne, roodagtige *rankjes*, dit overal als teuten om en om henen vlegten, klimmende al vry hoog op: De *blaadjes* zyn als die van de kleine winde, dog wel soo groot. De *bloemtjes* zyn wit en seer klein, druifsgewyse aan een hangende; het *zaad* is drykantig gelijk het Suuring-zaad, zynde in roodagtige vliesjes besloten. De *wortel* is klein en niet lang.

Het groeit hier en daar by de Wyngaarden, en tusschen de Moes-kruiden in. Het bloeyd in de Somer, en tegens den Herfst geeft het zyn zaad, dat sig jaarlyks moet voortzaeijen, want de plant vergaat.

De kragten zyn my onbekend.

CXLVIII. HOOFD-STUK.

Conyza en hare verscheide soorten.

DE Groote *Conyza*, die men voor de opregte houd, heeft dikmaals veele ronde, houtagtige opschietende *Stammetjes*, somtyds hooger dan dry voet, heeft veele groen-geele en vry groote *bladen*. Op 't bovenste der *Stammetjes* komen geele *bloemen*, by beurten, nu een, en dan een, yder op zyn steeltjen, die in stuifkens veranderen, en ligt weg gewaait werden: het *zaad* daar onder is klein. De *wortel* overwintert, zynde grof en dik, en met vefelen bewaffen. Dit gewas is wel liefelyk, dog swaar van reuk, wolagtig en in 't aantasten lymagtig ofte kleverig.

De *andere*, van sommige voor d'eerste gehouden, is breeder van *blad* dan de vorige, dog kleiner, swarter en wolagtiger in 't voelen. De *Stammetjes* zyn twee of dry voeten hoog, rond en wolagtig, sig in verscheide takjes deilende. Op haar bovenste komen lange, en geel-purpere *bloemtjes*, bestaande uit veele draadjes, die daar na in stuifkens veranderen. De *wortel* verspreid sig herwaarts en derwaarts. Dit kruid is wel swaar van reuk dog niet onaangenaam, en sonder vettigheyt in 't aantasten.

De *eerste* van de *middel-soort* is haaragtig en met een witte wolligheyt bekleed. Heeft ronde regt opstaande *Stammetjes*, wel twee voeten hoog, de *bladen* zyn langwerpig, een vinger breed. Op de toppen komen de *bloemen*, van groote en maakfel byna als de *Vokelaar*, geheel geel: die daar na mede in stuifkens veranderen, en vervliegten. De *wortel* bestaat uit veele vefelen. Dit gewas heeft een

een fware en vuyle onaangename reuk.

De *tweede middel-flag* heeft grove, dikke, holle en eenigfins gevoorde ofte gestreepte *Stammen*: fig boven in verfcheide takjes deelende: heeft veele *bladen* aan de kanten omgekrolt en wat doorsneden. Op de toppen komen veele *bloemen*, de Kamillen gelyk, dog geel, die mede daar na in ftuifkens veranderen. De *wortel* bestaat uit veele fwarte vefelen. Dit gewas ruukt eenigfins na den Honig.

De *eerfte alderkleinfte* foort is ten hoogften een spanne hoog; grys en wolagtig van reuk, de andere gelyk; met kleine *bladen*; de *bloemtjes* gelyken de middelste knoppen van de Reinvaar, donker geel: die mede in ftuifkens veranderen. De *wortel* is dun.

De *andere kleine* groeit fomtyds meer dan anderhalven voet hoog, en regt op; zynde teer, takkig, haarig, en klevende als flym. De *blaadjes* zyn smal als dragon, mede klam en vet. De *bloemtjes* zyn geel, klein, langs de takjes groeiende, die in ftuifjes veranderen. De *wortel* is dun, de reuk dezes gewas is niet onaangenaam.

D'*eerfte* waft ontrent de Zee van Italien, Spanjen, Vrankryk, Murcien, enz. d'*andere* waft op opene plaatfen, by vervalte muuren, en fteenagtige plaatfen. D'*eerfte middel-foort* vind men veel langs de Waterkanten en Rivieren. Als mede d'*andere*, die men veele in de Weijen by de Slooten ontrent Amfterdam, Utrecht, Naarden, enz. vind. D'*alderkleinfte* vind men mede by de Waterkanten. D'*andere* waft op verfcheide Spaanfe en Franfe plaatfen. D'*eerfte* grootfte en *tweede kleinste* bloeijen ontrent den Herfft, maar d'*andere* de meefte Somer door.

Sy fchynen alle uit fyne deeltjes te bestaan, maar d'*eene* is daar deelagtiger van dan d'*andere*. Men fegt

legt dat sy de stonden verwekken, de doode vrugt afdryven, droppel-pis, roode-loop en geelsugt genezen. Het sy hoe het sy, dit kruid is hier niet in gebruik, en de kragten zyn my onbekend.

CXLIX. HOOFD-STUK.

Coriandrum, ofte Koriander.

Het *Stammetjen* deses kruids is teer, dun, rond, en wel ontrent twee voeten hoog, sig in verscheide andere *Stammetjes* verdeelende. De groene *bladen* daar aan wasschende, zyn seer fyn gesnippelt en doorsneden, gelyk als de Venkel byna, dog soo fyn niet: d'onderste, en als dit gewas jong is, zyn sy min gesneden. De *bloemtjes* zyn seer klein en wit, komende kroons-gewyse op het top, gelyk als de Venkel, dog wat wyder van malkanderen. Hier na volgt een rond groen *zaad*, soo groot als de kleinste Peper, het welke daar na ligt bruin-geel werd, en geribt. Yder bolletjen schynt my toe uit twee zaadjes te bestaan, zynde tusschen beiden een holligheid; de *wortel* is dun, niet lang, en eenigfins veselagtig. Dit gewasch groen zynde, heeft een vervaarlyken stank; in tegendeel droog zynde, is het aangenaam van reuk en smaak.

Het wast op verscheide plaatsen in allerlei gronden; men zaaid het in Lente, het bloeyd tegens de honds-dagen, en 't zaad ryp in den Herfft.

Men meint dat het groene gewas heese stem, en uitfinnigheid maakt: soo sulx waar is, moet het byna met de kragten van de Scheerling over een komen: waar tegenseen goeden dronks Wyna voorgeschreven werd.

Veele hebben een belagchelyke bereidinge bedagt,

dagt, leggende het drooge zaad in den Azyn om het felvige te weiken en te verbeteren. Maar hoe veel hondert fakken deses zaads werden in een jaar niet in ons Nederland, in allerlei gebak, en kookfels verbruikt, sonder dat iemand van des selfs quadaardigheyt weet te spreken.

Dit zaad is fyn van deelen, dat uit de reuk genoegzaam blykt: maar de versche al te vlug, doende de Geesten aan het woelen brengen, even als van den Tabak, Wyn, Opium &c. Het is dienstig tegens alle slymige maag-siekten, stilt de kolyk, doet winden loosen van onderen en van boven; het doet oprupsen. Men kan het gebruiken tot een viendeel loods in poeder; dat men mede onder de spyfen kan mengen: of men kan daar een kookfel van maken: het drinken als Thee, ofte op Wyn setten. Het werd mede by de Suiker-bakkers versuikert, gelyk als men het Anys-zaad doet. Ook haalt men met het water daar een fyne olie van over, die men droppels-gewyse kan gebruiken.

CL. HOOFD-STUK.

*Cornu cervi, Serpentina, Coronopus, Herts-
hoorn.*

DE *Cornu Cervi*, noemt men mede *Herba Stella* en *Stellaria*, heeft lange en smalle blaadjes, zynde aan de yder zyde op dry plaatfen doorsneden, ofte getakt als een Harts-hoorn, ofte liever als het yser van een pyl, die men Hasegai noemt. Sy hebben ontrent de langte van een vinger, wat ruigagtig ofte hairig. Sy waft op de aarde neder, gelyk de gemeene Weeg-bree, (daar het een soort van schynt te wesen) en vertoont gelyk als een Sterre. Uit

Herba Stella Coronopus.

HARTS-HOORN.

U
ma
Aa
en
lan
in V
I
ne
op
wor
Cer
I
me
lan
S
niet
D
dier
Sal
me

D
lood
ge
Boo
lang
niet
pen
en m
pink

Uit het midden defer blaadjes schieten eenige Aaren, mede op de wyse als Weeg-bree, dog korter, welke Aaren van onderen op tot boven toe haar bloemtjes, en daar na haar zaad geven. De wortel is dun, wit lang, en met eenige vefelen begroeit. Ik hebse veel in Vriesland gezien, by Harlingen.

De *Serpentina van Matthiolum* heeft lange, dunne, seer smalle en bleek-groene blaadjes, leggende op d'aarde ter neder, sonderfig op te rigten. De wortel is lang, dun en houtagtig: voorts de *Cornu Cervi* gelyk.

Daar is by *Lobel* nog een andere kleine soort, met korte steeltjes qualyk een duim ofte ander half lang.

Sy bloeijen alle, en staan in haar Aaren, wanneer de Weeg-bree bloeid.

De Herts-hoorn segt men tegens de nier-qualen dienstig te wesen. Men doet het daarom onder de Salade en Warmoes. Ik meine dat het in kragten met de Weeg-bree over een komt.

CLI. HOOFD-STUK.

Cornus, Kornoelje-boom.

DE Kornoelje laat men somtyds tot een vry groote en hooge boom wasschen, en somtyds houd men hem laag als een Heester, en dan heb ik gezien dat men daar Heiningen van maakt. De Boom heeft een hard en vast hout. De bladeren zyn langwerpig breed, en spits toeloopende, glad, niet al te sterk groen, met veele Aderen doorloopen. De bloemtjes komen in 't begin der Lentegael en mosagtig. De vrugten zyn langwerpig, wel een pink breete lang, eerst groen, dan geel, en eindelyk

delyk in Oogst-maand schoon-rood , maar selden wit ; sy zyn sappig , wat wringende ofte suuragtig. Van binnen is een langwerpig wit en hard steentjen , met een pitjen of kern binnen in.

Alhoewel die in Duitsland en elders in 't wilde groeijen , soo vind men die alhier meest in de Hoven en Boom-gaarden. De wilde zyn soeter dan de tamme.

Sy dienen om allerlei Buik-vloeden te stoppen , en de stonde vloeden te verhinderen , soo die te veel zyn : de bladen en jonge uitspruitsels meint men dat de wonden genesen. Het hout gebruikt men om zyn hardigheid , om tanden in de Molens te maken.

CLII. HOOFD-STUK.

Corona Imperialis , Keisers-kroon.

ONder de soorten van Lelien rekent men mede de *Keisers-Kroon* ; heeft een ronde , en matig dikke *stam* , somtyds wel van twee voeten ontrent hoog , dog dit verandert wel. De *bladen* zyn langwerpig , effen en glad , wat breed , dog spits toeloopende , die rontom de stammetjes Stern-gewys wassen ; op den top heeft men een gansch bosch regt opstaande , dog smaldere bladen ; hier uit komen vier , vyf , ses , ja elf ofte meerder *bloemen* , met dunne steelen , dese hangen nederwaarts , bestaande uit ses bladen , Meni-rood , ofte geel van kleur , gemeenlyk met een regel , en somtyds met twee : de liefhebbers hebben nog verscheide kleuren , van hooger of bleiker-rood , gestreept , wit enz. Dese bloem is wat kleinder dan de geele Lelien , en de *bladen* soo seer niet omgebogen. In 't mid-

Corona Imperialis.

KEISERS-KROON.

tes
Da
ho
Na
for
zyn
fes
ger
yde
vo
ger
in
m
den
med
riek
S
in d
zyn
toet
fchry
een
wel

c
D
em
ron
dry
de.

't midden staat een boutjen, en rontom deselviges dikke geelagtige draden, met hare nopjes. Daar zyn op de bodem deser *bloem* ook ses swarte holligheedjes, daar men gestadig water in vind. Na het afvallen der bloemen komen daar dry en somtyds vierkantige en langwerpige *zaad-bollen*, zynde yder nog in tweeën gedeelt, soo datse een ses of agtkant uitmaken: het is wonder, niet tegenstaande de bloemen nederwaarts hangen, dat yder steel van de zaad-bollen, die ryp zaad fullen voortbrengen, sig weder na om hooge fullen buigen; het *zaad* is plat, byna langrond, bruinagtig, in yder hoek met een dubbele rye geplaatst. De *wortel* is een byna platte, geele ronde bol, gelyk den Ajuin, uit veele rokken gemaakt, hebbende mede van onderen een bosch met veselen: deselve riekt iets wat na den Look.

Sy werd alhier in de Hoven geplant, en bloeijen in de Lente. Alhoewel de kragten nog onbekend zyn, soude ik egter de wortel en de bloem derven toeschryven, 't geen men de witte Lelien toeschryft. Sy werden meest geplant, om dat het een cierlyk gewas is, en onder een Bloem-ruiker wel staat.

CLIII. HOOFD-STUK.

Costus Hortensis, Balsamita, Balsam, Kost.

DE groote soort noemt men mede *Mentha Græca*, *Mentha Corymbifera major*, *Mentha Saracénica*, enz. de groote Balsam waft met verscheide regte, ronde, dunne en redelyk *Stammetjes*, wel twee ofte dry voeten hoog, sig boven in eenige takjes deelen-
de. De *bladen*, voornamelyk d'onderste, zyn re-
delyk

delyk groot, hebbende yder zyn steel, breed en langwerpig, geschaart, en puntig uitloopende, bleek-groen van koleur. De *bloemen* komen op de toppen, gelyk de Reinvaar, Kroons-gewyse: bestaande yder bloemtje op sigselven uit veele kleine goud-geele draadjes, knops-gewyse digt in een gedrongen: de houtagtige *wortel* blyft des Winters over, heeft veele veselen, en schiet, met nieuwe loten, jaarlyks uit. De smaak is wat bitteragtig, swaar, dog niet onaangenaam van reuk.

De *kleine* heeft veel kleinder, smalder, lankwerpiger, diep geschaarde en doorsnedene *blaadjes*, de *bloemen* zyn mede Kroons-gewys en goud-geel, maar kleinder, anders de groote in alles van reuk enz. gelyk. De *wortel* overwintert mede, en geeft jaarlyks nieuwe planten en affetsels.

Beide dese soorten vindmen alleen in de Moeshoven, en bloeijen in de Somer.

Sy bestaan beide uit fyne deeltjes, dat uit de reuk en smaak blykt.

De bloem en bladen op Wyn geset, doen alle slymige siekten verteren; en beneemt de koude, slymerige magen; dood de wormen der darmen: verwekt de stonden. Is mede een wond-kruid: stilt de walgende en brakende magen. Hier van kan men conserven maken; fyne olie uit distilleren, en een Extract tot de dikte van pillen maken. Is mede bequaam in Pappen gedaan, om de beginnende verstervinge eens lids voort te komen.

Men gebruikt het mede in de keuken in Warmoes en Eijer-koeken: en is goed met gebotert brood, des ogtens gegeten, tegens de voornoemde qualen.

CLIV. HOOFD-STUK.

Crepitus Lupi, Fungus Orbicularis, Bovist, Wolfs-veest.

DE *Bovist* is geheel rond ofte half rond, dog het is eenderlei gewas. Sy verschelen mede seer in groote, want ik hebber een gesien van een ongehoofelyke groote, wegende wel meer dan twaalf looden: beide zyn sy in een bleik-bruin vlies beslooten, in welke een voose oker-bruine stoffe is, en tusschen beiden veel waters; maar gedroogt zynde en gebroken, komt daar veel stof uit als een rook. Dese soorten heb ik gevonden in sandige Weijen, die dor waren, en nauwlyks Gras voortbragten, hegtende sig aan d'aarde vast, sonder eenige wortel. Hoe nu dese gewassen voortkomen, soo leeft 't gene ik van de Kampernoeljen, in myn verhandeling van de Fermentatie, geschreven heb; want, (alsoo het een mede soort van Kampernoeljen is) die mede op de selfde wyse geboren werden.

Sy werden gebruikt om het bloed te stempen, wanneer eenig lid werd afgeset; want dan werd het op het opene gelegd, en daar een blaas omgewonden. Het stof in d'oogen vliegende, baard groote moeijelykheid.

CLV. HOOFD-STUK.

*Crista Galli, en Fistularia, ofte Pedicularis
Pratensis, Hane-kammetjes, ofte Roode
en Geele Ratelen.*

DE eerste ofte Geele heeft een régt overend staande dun *Stammetjen*, een spanne gemeenlyk hoog, dat sig boven in eenige takjes verdeelt; dat is bewasschen met matig smalle, eerst wat breede, en daarna spits toeloopende *blaadjes*, aan de kanten saags-gewyse getand. De bovenste takjes zyn boven bewassen met eenige platte bleik-groene blaasagtigheden, uit welke bleik-geele *bloemtjes* (selden wit) voortkomen, van gedaante de doove Netelengelyk, dog kleinder. Daar na volgt een plat, geel ofte bleik-bruin *zaad*, in huisjes ofte blaasjes besloten. De *wortel* is veselagtig.

De *roode* hebben korte en dunne *Stammetjes*, waar van sommige op d'aarde leggen, en andere over einde staan: hieraan wasschen *blaadjes*, die in verscheide andere, tot haar middel-ribbe toe, gekorven zyn, en dan is yder korveling nog om de rand getand, of in nog andere takjes en getande blaadjes gedeelt. Van de middel-stammetjes af tot boven toe heeft men mede *bloemtjes* als van de geele, dog kleinder, roodagtig of purperagtig en somtyds wit. Het *zaad* is bruin, plat, mede in blaasjes leggende, maar kleinder als van het vorige. De *wortel* is mede veselagtig, dese werd het Mannetjen, en de geele het Wyfjen genaamt.

De *roode* wasschen in vogtige sandige Wei-landen, en ook in Veen-landen. Maar de geele overvloedig in de Hooi-landen. De geele bloeyd de meeste

meeste Somer door; maar de roode in 't laatste van de Lente en in 't begin van de Somer.

Aangaande de kragten, die zyn onbekend, en by gevolg onseker.

CLVI. HOOFD-STUK.

Crocus Silvestris, verscheide soorten van
Wilde Saffraan.

DE *Wilde Saffraan*, ofte *Wilde Berg-Saffraan*, die in den Herfst bloeyd, heeft een langwerpig-groen *Loof*, de tamme niet ongelyk, hebben van boven tot onderen een witte streep. De *bloemtjes* bestaan uit ses spits-toeloopende *blaadjes*, bleik-geel van koleur, in 't midden is een geel priemtjen, met verscheide geele veselen rontom: sy bloeijen in 't laatste van de Herfst, maar krygen in de Lente hoekige *zaad-huisjes*: de *wortel* is een kleine en gemeenlyk platagtige bol, hebbende eenige veselen onder aan.

De *eerste groote wilde Saffraan*, die in de Lente haar bloemen geeft, heeft breeder, dog wat korter *bladeren* als de tamme: de *bloem* is wit, met eenige donker-purpere ofte Violetagtige streepen, doortvoort en gestreept; hebbende in 't midden geele draadjes; waar na in de Somer hoekige *zaad-huisjes* komen. De bolle ofte wortel is mede klein en d'andere gelyk.

De *tweede groote wilde Saffraan*, die men in de Lente ziet, heeft nog korter en breeder *bladen* dan de vorige eerste, welker eene soort witte *bloemtjes* heeft met een purperagtig steeltjen; en een ander is geheel purper, beide met geele draadjes in sig. De wortel-bolletjes zyn mede vry klein.

De vierde ofte eerste kleine wilde vroege Saffraan bloeyd in de Lente, heeft dunne, lange en seer smalle blaadjes: de bloem is vry klein, wit of purper, evenwel van buiten wit, maar onder, naast aan het korte steeltjen, geelagtig. De wortel ofte bolletjen is seer klein.

De vyfde ofte tweede wilde die in de Lente bloeyd, heeft bladen de vorige gelyk; het agt-bladige bloemtjen komt maar met een kort steeltjen uit d'aarde, zynde seer bleik purper-verwig. De wortel bestaat uit twee op malkander staande bolletjes, zynde het bovenste soet en eet-baar, maar het onderste is voosagtig.

De sesde ofte derde kleine wilde Saffraan die in de Lente bloeid, heeft veel meer, lyviger en dikker bladeren: de bloem is klein en purper-verwig, dog om de randen der blaadjes wat bleek ofte groenagtig.

Deze alle wasschen in Spangien, Portugaal, Italiën, enz. op de Klippen en Bergen: maar hier vind men die alleen in de liefhebbers Hoven.

De kragten zyn niet ten vollen bekend.

CLVII. HOOFD-STUK.

Crocus Verus, opregte Saffraan.

DE Opregte Saffraan, heeft lange en seer smalle blaadjes. De bloemen zyn ses-bladig, zyn blauwagtig ofte wat donker-purperagtig, somtyds hooggeel, en ook wel wit, met wat purper gemengt. In 't midden zyn eenige hoog geele ofte na den rooden trekkende draadjes, met een styltjen ofte priemtjen in 't midden, welke men gemeenlyk voor de Saffraan houd; maar ik meine dat de geele blaadjes

blaadjes deser bloemtjes den meesten hoop van de Winkel-Saffraan wel uitmaken. Dese bloemtjes siet men gemeenlyk eer dat 'er blaadjes zyn. De wortel ofte bolletjen is klein en plat, hebbende gemeenlyk onder sig nog een bolletjen, als een nieuw afsetsel.

Alhoewel in Duitsland, Italien, Vrankryk, Engeland dese Saffraan met heele velden vol gesien werden, soo vind men die hier egter alleen in de Hoven in de Lente.

In de Genees-kunde is de Saffraan een van de beste en veiligste middelen die men heeft: want sy bestaat uit een fyn oliagtig sout, dat genoegzaam uit de sterkereuken smaak blykt: sy doet sagjes het bloed en sappen omloopen en verwerkt een goede uitwaseming: sy is versterkende, en een der alderbysonderste long-middelen: sy is dienstig in alle moer-qualen, opgestopte ofte agterblyvende stonden en Kraam-vloeden; vervordert de verlossing; verteert de slym der magen en des ganschen lichaams: stilt de pynen uiterlyk en innerlyk; bevordert eenigfins de slaap: dryft de doode vrugt af en de nageboorte: verdryft de geelsugt: is dienstig in alle quaadaardige en pestige siekten, en Scheurbuik: oude luiden nemen 20 of 30 greinen daar van in; de kinderen na haar tyd 2. 3. 5. 6. greinen. Met goede Brandewyn maakt men hier van een Tinctuur. De koleur met water uitgetrokken, kan tot de dikte van Pillen uitgedampt werden. De Saffraan op Wyn geset met wat Kaneel, Nagelen, Kalmus, enz. is een goed Scheurbuiks-middel, somtyds daar een romertjen van gebruikt. Veele drinken de Saffraan des ogtens met warme soete melk.

CLVIII. HOOFD-STUK.

Cucumis, Cucumer, Hof-Konkommer.

DE gemeene *Konkommers* hebben lange, rouwe, groene, in verscheide takken gedeelde en langs der aarden kruipende *Ranken*, kruipende hier en ginger, soo als het valt. Hier aan wassen gesteelde, niet wel ronde bladen, maar hebben vyf of seven hoeken, gelyk de *bladen* van de Aalbesien; voorts zyn sy kantig, groot, rouw, en geschaart. Ook heeft het verscheide *Klawiertjes*, om sig hier en daar aan te hegten. By yder oorsprong der bladen, heeft men een vyf-bladig bleik-geel *bloemtjen*, op een rouw steeltjen, hebbende onder sig een groen-bladig steeltjen. Na het afvallen krygt men kleine en lange groene vrugjes, die men in Holland (dog qualyk) *Agurkjes* noemt: daar na werden dese vrugjes byna een spanne lang, en vry dik, groen, of wit; (welke door konst ook langwerkgig gemaakt werden, en *Slang-Konkommers* genaamt zyn) dese zyn van buiten rouw, en pukkelyk, met voren; dese ryp werdende, zyn geel. Van binnen is het *zaad*, in een waterige voose stofse gelegen, zynde lang, een weinig breed, plat, wit, en aan beide zyden spits-toeloopende. Het geheele gewas, met een woord is ruw en als stekelig in het aantasten. De *wortel* is matig lang en vefelagtig.

Dit gewas moet alle jaren wederom van nieuw zaad voortkomen, want de plant vergaat. In Wiede-maand beginnen sy te bloeijen, en geven de volgende Maanden hare vrugten, en tegens den Herfft ryp zaad.

De onrype *Konkommers* schynen vry verkoelende

lendete zyn, rottende ligt in de maag, waar door buik-pyn, en het boort kan veroorzaakt werden: daarom zyn sy best gegeten van die gene welke warme magen en ligten afgang hebben: en 't matig gebruik met olie, azyn, sout, peper, enz. is soo over quaad niet, voornamelyk by gebraad. Ik wilse egter niemand aan pryfen, om dat men meenen soude, dat ik die geern eet, geenfins, want ik geef nog om de reuk, nog om de smaak, soo dat ik daar niet siek sal van werden. Maar ik oordeele, soo als my de dagelyke ondervindingen leeren. Als dese Konkommers nog heel klein zyn, werden die in seer sterken azyn geleid, met peper, meer-wortel, foelie, nagelen, dil of venkel, en wat zout, om des winters, in plaats van Kappers, by 't gebraad te setten. Wanneer sy hare halve lengte by na hebben, werden sy mede in den azyn gelegd, en in de winter daar uitgehaalt, schilt mense en men snydse in schyfjes, die in plaats van Salade op de tafel settende.

Sestig greinen van de gedroogde gepoederde wortel ingegeven, doet braken, soo men segt. Het zaad is hier alleen in gebruik, en werd onder de vier groote verkoelende zaden getelt. Komt in kragten over een met de *Citrulli*, welkers beschryvinge men hier voren kan sien.

CLIX. HOOFD-STUK.

Cucumis Silvestris ofte *Asininus*, Wilde Konkommers, ofte Ezels Konkommers.

DE Ezels Konkommers zyn van Ranken de tamme gelyk, kruipende langs de aarde, en sig in veele andere takken verdeelende. Ook zyn de bladen deselve

felve van maakfel eenigfins niet ongelyk, dog kleinder, en wel foo spits-toeloopende. Maar de ranken en bladen zyn mede niet alleen rouw, maar grys van koleur. De fwavel-geele vyf-bladige *bloemtjes*, wasschen met haar vyf of seffen op een steeltjen, dat van 't begin der bladeren uitschiet; ook komen sy wel een alleen op haar selfs. Dese afvallende, volgen daar rouwe, langwerpige vrugjes, als *Agurkjes* ofte kleine Konkommertjes. Als dese ryp zyn, en men die maar even aanraakt, spat het bruine zaad met het sap daar uit, even als men aan de Wyfjes *Balsamina* en het *Noli me tangere* fiet. De wortel is groot, dik en wit, die sig wederom in veel dunderde verdeelt. Het gansche gewas is seer bitter.

Sy groeijen hier alleen in de Hoven: en om dat haar zaad soo ligtelyk uit-spat, zaeijen sy ligtelyk haar felven. Tegens den Herfst werden dese vrugjes ryp.

Het enkele sap met het zaad sonder iets anders, werd met malkanderen in een steenen mortier stukken gevreven, door gevrongen en sagjes uitgedampt, tot de dikte van Pillen, het welke *Elategium* genaamt werd; 't welk men om te purgeren van twee grein, ten hoogsten tot tien grein in kan geven. Het sap werd mede in het *Unguentum Arthanitæ* tegens de wormen gedaan, en om een los-lyvigheyt den kinderen te veroorfaken, wanneer men het op de buik smeert. De wortelen komen in het *Unguentum Agrippæ*, en zyn van kragten als die van de wilde Wyngaart. Dit geheele gewas is seer seldom in gebruik.

CLX. HOOFD-STUK.

Cucurbita, Kauwoerde, ofte Kalabas.

DE Ranken der *Kauwoerden* zyn groen, redelyk dik, kantig, lang, in veele takken gedeelt, en met hare Klawieren aan Boomen, Heggen, en Somer-huisjes sig vast makende. De *bladen* zyn vry groot, als een rond spits-toeloopende; maar de bladen van de breede ofte Peer-wys *Kauwoerde*, zyn een weinig gekartelt. Voorts zyn sy sagt, en niet alleen de bladen maar ook de Ranken en de Klawieren, zyn als met een sagte dons overtrokken: yder blad heeft zyn eigen steel. De witte vyfbladige *bloemtjes* staan yder op haar steeltjen, spruitende uit daar de bladen haar oorsprong hebben. Hierna fiet men de *vrugten*, die vry groot werden, en sommige klein blyven. De figuur is verscheiden: als een glase bottelje, ofte met somtyds boven nog met een krop ofte buik, zynde als twee-buikig, ofte sy zyn breed en Peer-wys, sonder hals, ofte sy zyn wat langagtig. Ofte rontom met wratten bewassen, plat, ofte matig hoog: sommige zyn klein, en van koleur als een Orangien Appel, enz. de schors is eerst groen, en als wat donsig; daar na werd die geel, kaal, hard en houtagtig. Het merg is wit en sappig, tusschen welk het *zaad* op order geschikt is: het zaad is wit, lang, plat, matig dik en breed; aan 't eene eind spits, maar aan 't andere eind twee hoekig, stekende op yder hoek een weinigje uit: de pit is soet, gelyk het Konkommer-zaad. De *wortel* is tamelyk dik, en somtyds vry dun, met eenige vefelen behangen.

Sy wasschen alhier in de Hoven, en komen alle jaren

jaren van nieuw-zaad voort. De vrugten heeft men in de Oogst-maand, en tegens den Herfst ryp: alhoewel die door konst eerder ryp kunnen gemaakt werden.

Men gebruikt de binnen-bast in de keuken om tot moes te koken, ofte te bakken, doende den afgang sagjes vervorderen: sy werden mede in lange stukken gesneden en geconfyt, 't sy nat of droog. Het sap van het merg, werd met suiker gedronken, om den brandigen dorst te lessen. De Fles-Kawoerden uitgeholt zynde, dienen om daar wyn in te doen voor de Reisigers. Het zaad is alleen in de Genees-kunde gebruikelyk, en heeft de selfde kragt en bereidinge als dat van de Citrullen en Konkommers.

CLXI. HOOFD-STUK.

Cucurbita Silvestris, Wilde Kawoerde.

Dese *Wilde* is de tamme in alles gelyk, maar veel kleinder en tengender, mede over al met hare Klawieren hegtende. De vrugten zyn heel klein, de tamme Fles-Kawoerden van gedaante gelyk, van groote als een redelyke groote Peer. De buitenste bast is eerst groen, daar na werd die duister-geel en hard ofte houtagtig. Het weeke merg heeft veele faden, van groote als de Konkommers: 't merg is bitter. De wortel is veselagtig.

Men vindse alhier alleen in de Hoven, en werden seer traag ryp.

Sy zyn van fynder deelen dan de tamme, want sy schynen een weinig van den Coloquint te ontleenen; ook maken sy een los-lyvigheid. De wyn die een nacht lang in dese uitgeholde Kalabasjes gestaan

gestaan heeft, doet vry sterken afgang verwekken.

CLXII. HOOFD-STUK.

Cuminum, Komyn.

DE Komyn heeft een, dog ruigagtig dun *Stammetjen*, dat sig in verscheide takjes verdeelt, een voet of anderhalf hoog. De *bladen* zyn niet dan snippelingen, gelyk die van de Venkel ofte Dil, dog wat kleinder en korter. Boven op de toppen komen kroontjes, gelyk van de Dil, met seer kleine witte *bloemtjes*: na desen siet men een langwerpigen puntig *zaad*, Venkel-zaad byna gelykende, dog wel soo groot en lyvig, met een duistere, byna Olyf-koleurige verf, tusschen groen en geel, sterk van reuk en smaak. De *wortel* is dun, wit en veselagtig.

Sy moet alle jaren in de Lente versaaid werden. Groeid alhier op verscheide velden, daar toe bereid: en bloeid in de Somer.

Het zaad is fyn van deelen, bestaande uit een oliagtige vlugge olie en zout, die verdunnende, en slym-verterende is. Het dient in buik-pynen, en tegens de winden: vervordert de Vrouwevloed: men kan die tot 60 greinen in poeder gebruiken: ofte de gedistilleerde olie droppel-wys in geven: of men kan daar een kooksel van maken; of diegebruiken als Thee: men doet het gestoote zaad onder de Pappen, tegens de windige en koude slym-gezwellen. Met het kooksel mag men in de keel-gezwellen gorgelen. Is mede goed in darm-speutsels tegens buik-pyn en winden.

Veele gebruiken het zaad, tegens de voorschreve qualen,

qualen, in de spyfen: ook werd die onder de Leidse-Kaas gemengt; en sommige Bakkers strooijen het op haar klein Rogge.

CLXIII. HOOFD-STUK.

Cupressus, Cypressus, Cypressse-Boom.

DE *Cypres* is een regte, lange en dikke *Boom*, met een spits opgaande top. Van zyn midden af heeft de selve seer veele takken, sig niet verre uitbreidende, maar wasschen langs de middel-stam na om hoog, maar genaken den top niet: want dese *Boom* werd van zyn midden af allenxkens spits en puntiger. Het *hout* is hard, digt en vast; welriekende, en wat bleiker als geel *Sandel-hout*: werdende van geen wormen aan gedaan, nog vermolmt, ofte splyt niet. De groenigheid, die het in plaats van *bladen* heeft, is lankwerpig rond, dog lyviger en dikker dan de *Tamaris-Boom*. De *vruchten* zyn van groote als de grootste *Okker-noot*; hangen van de takjes nederwaarts; sy zyn een weinig langwerpig rond. Ryp zynde splyten sy open, en dan vliegt haar klein, plat, seer dun en grysagtig *zaad*, door de wind, daar uit. Uit de bast druipt een harst. Dese *Boom* werd het *Manneken* genaamt, want het *Wyfken* wast laager ende brengt geen vruchten te voorschyn.

Sy groeijen hier nergens dan in de *Hoven*, want sy werden uit *Italien* hier gebragt. Dit geboomte blyft altyd groen: gevende zyn vruchten in den *Herfst*, alhoewel men segt dat die drymaals's jaars draagt.

De groente deses Booms liet men veel gehouwen en geschildert ontrent de wapenen, en *Graf-steden*

der

der doden; alsoo men segt dat dese Boom aan *Pluto*, den God der Hellen, die de dooden ontfangt, soude toegewyd zyn. De groene takken zyn fyn van deelen, dat uit de reuk en smaak kenbaar is; maar heeft mede veele grove deelen, als mede de vrugt. Beide gebruikt in een kooksel, doen het bloed braken stillen, en de buik-vloed ophouden, als mede de overvloed van stonden. Men gebruikt het mede tegens de darm-breuk, en wanneer men het water niet houden kan: als mede tegens den uithangenden darm, baar-moeder ofte scheede. Soo innerlyk als uiterlyk, het poeder van dese vrugt is dienstig onder de bloed-stelpende poeders gemengt.

De mieren eten gaarn het zaad. Het hout is bequaam om kassen en doosen van te maken, want het riekt aangenaam. Men segt dat het zaagsel ofte schavelingen in kassen gelegd, de motten afweert.

CLXIV. HOOFD-STUK.

Cyanus Flos, Flos Frumentorum, Koorn-Bloemen, Rogge Bloemen.

DE eerste soort heeft hoekige en kantige dunne *Stammetjes*, begroeid met smalle, scherpe, en diep door-snedene *blaadjes*, byna als de *Scabiosa*, zynde sagt, en als met een gryse wolligheid bekleed. Boven werden de Stammetjes in veele dunne rysjes gedeelt, op welkers top kleine, ronde, spitse, en Pyn-Appels-wys geschilferde bolletjes komen; hier uit komen de *bloemen*, welkers blaadjes sig uitbreiden, zynde seer gesnippelt ofte gesneden; hebbende in 't midden eenige draadjes. Sy

zyn blauw, daar de Griekse naam ook van daan komt; maar sy zyn mede wel wit, purperagtig en ligt rood. Na de bloemtjes volgen in dese selvige knopjes de *zaadjes*, zynde wit, blinkend, en wat lang, hebben yder boven op sig eenige sagte haaragtigheid. De *wortel* is dun en veselagtig.

De *tweede* is de *groote Koren-bloem*: dese heeft lange en sagte bladen, breeder dan een duim, wolagtig en uit den witten groen, van een voet of anderhalf hoog: de *Stammetjes* zyn als geblaad; de knoppen daar boven op zyn geschildert, maar grooter dan de vorige: de *bloemen* zyn mede grooter, blauw, en somtyds wat purperagtig ofte paers. De *wortel* is wit, en veselagtig: die de Winter over blyft, en nieuwe affetsels verleent.

De *derde soort* heeft langwerpige, en in veele deelen diep gesneden, en eenigfins getande, grauwoegroene *bladen*. De *Stammetjes* zyn tenger, die sig in veele takjes deelen, welkers blaadjes boven wat kleinder zyn en minder doorsneden. De *bloemen* zyn als de tweede soort, maar de blaadjes der bloemen zyn uit den purperen roodagtig: maar de middelste draadjes zyn wit, geel, of met purperagtige doormengelt. De knoppen zyn wel als de voorgaande, maar wat stekelagtig. De *wortel* is redelyk dik.

Dese eerste groeijen tusschen alderlei soort van koren. Maar in de Hoven zyn sy weelderiger, en de koleur der bloemen veranderen ook wel. Maar de twee andere vind men hier alleen in de Hoven. Sy bloeijen alle de meeste Somer door: dog d'eerste wat vroeger, die ook alle jaren van nieuw zaad voortkomt.

Daar zynder die de blauwe bloemtjes vergaderen, en daareen Syroop van maken, om die voor Syroop van Violen te verkoopen. De kinderen
schryven

schryven met het sap blauwe letteren. De bloem met het kruid is dienstig in al het geen welke men de kaasjes bladen toeschryft.

CLXV. HOOFD-STUK.

Malus Cydonia ofte *Cotonea*, *Queen-boom*.

DE *Queen-boom*, waft selden seer hoog, maar blyft laag, byna Heesters-gewys; de *stam* is rouw, en veelyds schilferagtig. Sy hebben veele wyd uit verspreide, dunne *takken*. De *bladen* zyn langwerpig rond, gelyk van de Appel-Boom; van boven ligt-groen, en tegens den Herfst wat geelagtig, maar van onderen zyn sy met een dikke, gryle wolligheid bedekt. De *bloemtjes* zyn vyf-bladig, veel grooter dan van Appelen of Peeren, wit ofte seer flauw purper. Waar na de vrugten volgen, geel van koleur; maar gelyken of een Appel of een Peer, waar van het onderscheid komt van *Queen-Appel* en *Queen-Peer*, dog is al eenderlei geboomt: dese zyn somtyds wat ongelyk van maaksel, alsoo sy veelyds geribt, gebogchelt en met groeven zyn. Sy zyn alle met een dikke donsigheid bekleed, sterk van reuk, serpen vrang van smaak. De *zaden* in de klokhuisjes zyn de Peren en Appel-zaden gelyk, hebbende van buiten eenige gumagtigelymigheid.

Sy groeijen geerne aan de Water-kanten, over de Slooten, waarom men die gemeenlyk rontom de Boogaarts geplant fiet; en soo sy in de Hoven staan, wil de wortel wel somtyds met water begoten werden: want dan fiet men dat de vrugten merkelyk toenemen. Sy bloeijen in de Lente, en de vrugten zyn tegens den Herfst ryp.

Sy zyn fyn en grof van deelen; het eerste blykt uit de reuk en smaak, en het laatste uit de wrange smaak alleen. Sy werden gebruikt om de buikvloeden en te veel stonde vloeden te stillen: de swakke maag te versterken, den hik en braken te stillen; geven een goeden asem, rauw gekauwt, en genesen dan het bloedige tand-vleis, en het leuteren der tanden. Hoe dat sommige daar van afgang krygen, fiet myn verhandeling van de operatie der Medicamenten.

Ten desen cinde werden de Quee-Peeren gestooft, ofte by vleis gekookt. Dese werden de geheele Winter door bewaart, wanneer men die soo als sy zyn in een keulse pot legt, ofte in een vaatjen, en men daar een kooksel opgiet van de schillen en klok-huisjes, en de bovenste met dese uitgekookte schillen, enz. bedekt, en soo in de kelder set.

De Queen werden ook geconfyt, 't sy half ofte heel: ook wel in lange reepjes gesneden, datse dan *pensjes* noemen: dat werd dus gemaakt. Neemt een pond Queen in lange reepjes gesneden gelyk als men de Rapen doet. Dry vierendeel witte brood, Suiker en een pint water: kookt dit tot de Queen sagt zyn, en de Syroop zyn dikte heeft; onder het koken snippert men daar de bast in van eene Citroen, en het sap duwt men daar in, doende daar by wat gestoote Nagelen en Kaneel by. Die de selve rooder begeren, doen daar wat poeder van Conchenilie by.

Voorts maakt men daar ook Marmelade ofte Queen-vleis van: welke men laxerende en purgerende kan maken, nadat men daar veel ofte weinig *Scammoneum* by doet. Ook maakt men het sap tot een gelei. Uit het sap maakt men met Suiker ofte witten honig een bequame Maag-Wyn. Het sap bewaart

bewaart men mede een gansch jaar door, wanneer men het in een fles doet, en daar Boom-olie opgiet: en dient om te stoven, en Syropen af te koken. De kruid-mengers maken daar een olie van en een Syroop, maar die verrigten niet, het gene men haar toeschryft. De *Scammoni* werd in een uitgeholde Queen gedaan en dan gebraden, welke dan de naam van *Diagridium* aanneemt, maar is mede maar een onnutte bereidinge.

De Quee-korlen in water geweikt, geven een slym van sig, dienstig om de brand der oog-ontstekingen te benemen; en in de brandige sprouw de tong te laven. Dese slym met veel water gemengt is dienstig om te gorgelen in een brandige keelen.

CLXVI. HOOFD-STUK.

Cynoglossa, Lingua canis, Hondstong.

DE bladen zyn vry lang, en redelyk breed, eindigende met een scherpe punt, sagt, glad in 't aantasten, met een sagte wolligheid bekleed, en bleik-groen. Het *Stammetjen* is rond, mede ruig, van anderhalven voet hoog, verdeilende sig boven in verscheide takken: hier aan komen van onderen na boven toe verscheide vyf-bladige, uit den rooden wat purperagtige bruine en somtyds witte bloemtjes. Na 't afvallen siet men vier aan malkanderen verknogte rouwe en stekelige *zaden*, welke zelfs aan de kleederen blyven hangen, gelyk dat van het kleef-kruid: tusschen dese vier heeft men een omgekromt priemtjen, dat veeltyds hard en stekelig is. De wortel schiet redelyk diep in d'aarde, is dik, en gemeenlyk lang, ofte regt.

Sy blyft des Winters over, maar faaid fig felven mede van zaad voort. Dog krygt het tweede ofte derde jaar eerft bloemen, men vindfe alhier overvloedig langs de Duin-kant, alwaar men die mede met witte bloemen vind. Anders komt fy mede in de kruid-hoven weelderig voort. Dit gewas is mede grooter en kleinder van bladeren, na dat het een bequame ofte onbequame aarde vind. De bloemen fiet men in Braak-maand en Hooi-maand.

De bladeren agt men dat den buik week maken, en de pyne na de gebrandheid lessen. De wortel is alleen in gebruik. Dese schynt min ofte meer gemeenschap met den *Opium* te hebben, alsoo men agt dat die eenigfins den slaap bevordert, en alle fcherpe vogten der longe en gorgel-pyp verdikken, en bematigen, en ten dien einde heeft men de *Pilula de Cynoglossa*, waar van men ses ofte seven greinen seffens inneemt. Men agt dat het kookfel de Ambeijen verdryft.

CLXVII. HOOFD-STUK.

Cyperus Rotundus, Longus en Falsus, ronde, lange, en valsche Ciperus ofte wilde Galiga.

DE ronde en de lange *Cyperus* hebben lange, smalle, dunne, en harde bladen; hebbende een fcherpe uit-puillende ribbe, welke onvoorfigtig gehandelt, snyden kan. Het *Stammetjen* is regt, en onbeblaad; sonder knopen, glad en kaal, dry-hoeken, dog felden vier-hoekig: sy groeijen wel een voet ofte twee hoog. Op het opperste komt een wyd-uitgebreiden aaragtigen bosch, uit welkers plu-

Dracunculus.

SPEER-WORTEL.

plu
knot
hoog
groo
ten
nen
wat
ben
pend
D
tigg
en
aare
als e
als v
swit
een g
D
maa
en n
D
len,
gebr
len:
diert
quad
die h
D

pluimen, een klein zaad komt te vallen. Die met knobbelige ofte ronde *wortelen*, wast niet wel soo hoog als die met lange *wortelen*, ook heeft de lange grooter bladen: beide dese *wortelen* zyn wel voorzien van vefelen. Bruin van buiten, maar van binnen wit ofte geelagtig: aangenaam van reuk, en wat bitteragtig van smaak. De lange wortelen hebben ook veele leden en knijen, ofte knopen, kruipende voort, gelyk als het Peen-gras.

De *valfche* fchynt een baftert gras: heeft een kantig gehoekt *Stammetjen*. De *bladen* zyn vry breed en lang. Op den top komen vier ofte vyf bruine aaren, yder aan zyn fteel nederhangende, zynde als een vergaderinge van kleine bruine korreltjes, als van Peerl-zaad: dog buitenwaarts wat fpirs. De *wortel* is dun, lang, wit, en met knopen, met een grasagtige smaak, sonder reuk.

D'eerfte twee vind men hier alleen in de Hoven, maar de valfche heeft men hier veel in de Slooten, en men fiet hare pluimen in de Somer.

De ronde en lange beftaan uit fyne en grove deelen, waar van de wortel alleen gebruikelyk is. Men gebruikt fe tegen de flymige magen en moer-qualen: fy verdryft de ftonden, en fet de piffe af, is dienftig tegens de hoofd-fwymel. Sy geneeft de quade feeren. Wanneer men die kauwt, geneeft die het bloedige en ftinkende tand-vleis.

De valfche foort is niet gebruikelyk.

CLXVIII. HOOFD-STUK.

Daucus, wilde Pastinake, Vogel-nest ofte
Kroontjes kruid.

DEn *Daucus* noemt men mede *Pastinaca Tenuifolia Silvestris*: de bladeren zyn heel dun, en in veele kervingen, even als de geele wortelen, dog in 't aantasten wat ruiger en hairiger, ook gryser of wat witter. De *Stammetjes* zyn mede rouw en wreed in 't aantasten; op haar toppen komen mede kroontjes als van de geele Peen, welkers vyfbladige *bloemtjes* klein en wit zyn, maar het minderste is donker-paars. Het *zaad* is haaragtig en aan malkanderen hangende: en als het selve ryp werd, werden de takjes der kroontjes binnenwaarts, gelyk als een nesje, getrokken. De *wortelen* zyn dun, lang en wit.

Dit gewas siet men by menigten langs de wegen en paden. Het bloeid in Braak-maand en Oogst-maand, en in de volgende maanden werd het zaad ryp.

Van dit gewas is hier allcen het zaad in gebruik: het dient voor veele Moeder-qualen; en is fyn van deelen, dat uit de reuk en smaak blykt. Het dryft de stonden af, de doode vrugt en nageboorte: het dryft de pis en sandigheid der nieren en blaas. Het set winden af; stilt de buik-pynen, den hik, en geduurigen hoeft. Van dit zaad maakt men het volgende genees-bier.

Neemt een pond *zaad van Daucus*, een half pond *gesegende Distel*, vier lood, *Salie*, doet dit gesneden en gestooten zynde in een sakjen: dit hangt men op een half vat Maarts ofte November bier, waar

waar van men des ogtens, middags, en 's avonds een glas vol van drinkt.

Anders kan men kookfels van dit zaad maken, ofte setten het op Wyn, of distilleren het met Wyn, of trekken het als Thee: en dan is het tot de voorschreve qualen dienstig: daarom distilleert men daar mede een fyne olie uit, die men droppel-wys kan gebruiken. Het kookfel deses zaads doet men mede in stovingen, tegens de buik en Moederwee; en om winden te loosen, is het goed in darm-speutingen. Het selvige verrigten mede de wortelen.

CLXIX. HOOFD-STUK.

Delphinium, ofte Ridders-sporen.

DEse noemt men mede *Flos Regius*, *Consolida Regalis*, *Calcatrippa*, enz. der selver ronde, dunne, gladde en groene *Stammetjes* wasschen veeltys twee of dry voeten hoog. Dese verdeelen sig boven in verscheide dunne takjes: dese zyn bewasschen met dunne, diep-geknippelde, en matig donker-groene *bladen*: langs de bovenste takjes komen de *bloemtjes*, hebbende agter aan een lang hoorntjen, lang en spits toeloopende, willende een spoor gelyken, volgens d'oude Ridders. Dese bloemen zyn dubbelt of enkelt: blauw, wit, paars, bleik-lyfverwig, of gemengelt van kleur. D'enkele bloemtjes zyn vyfbladig, hebbende in haar midden een die toegevouwen is. Als dese afvallen, volgen daar lange, en byna ronde zaad-kokertjes, maar ryp werdende, gapen sy aan eene zyde open, in welke swart en kantig zaad besloten is. De wortel is dun en veselagtig.

De *wilde* zyn de tamme in alle deelen seer gelyk, maar groeijen soo hoog niet, ook heeft het veel minder bloemtjes, en alleen blauw, paars of violet, heeft een dunne veselagtige wortel.

Sy moeten tegens de Winter beide vergaan, daarom komen sy in het voorjaar weder van nieuw zaad voort. D'eerste wasschen alleen in de Hoven, en de wilde in de Koorn-velden, en bloeijen beide de meeste Somer door.

De kragten zyn onbekend, want het werd alleen gesaaid, om de bloemtjes nevens andere bloemen tot Tuiltjes te maken.

CLXX. HOOFD-STUK.

Dens Caninus, Honden-tand.

H*Onds-tand* heeft twee, dog selden dry breede en lange *bladen*, van groote als die van de *Lel*itjes van den Dale, dog wel soo klein, duister-groen, met roode plekken, een weinig na d'aarde omgebogen, en aan 't einde wat spits. Tusschen de bladen komt een rond steeltjen na boven toe schieten ('t geheele Stammetjen is maar dry deelen ontrent van een spanne hoog) op welkers een sesbladig *bloemtjen* komt, nederwaarts hangende; dese krommen sig om, gelyk de wilde *Lel*ien; maar de bloem is hier kleiner. In 't midden zyn ses draadjcs met haar nopjes, en een priemtjen, aan 't eind in twee'en omgebogen. De koleur deser bloem is wit, schoon-rood, en somtyds bleik-rood. Na dese volgt een klein rond zaad-bolletjen, met haar *zaad*. De *wortel* is een klein, langwerpig bolletjen, hebbende eenige veselen onder aan.

Men

DIGITA
LIS.

DENS CANINUS.

VINGER-HOED KRUID.

HONDE TAND.

DE HOND REUID. HONDE TAND.

N
 bloe
 beke
 —
 D
 wei
 byn
 tign
 rom
 betn
 die al
 hang
 zyn
 wer
 rood
 gete
 dat d
 jer,
 twee
 jes is
 selag
 De
 der:
 purp
 De
 fen,
 wat
 oren
 D
 wat

Men vindtse hier alleen in de Bloem-Hoven; en bloeyd in de Lente. De kragten zyn nog onbekend.

CLXXI. HOOFD-STUK.

Digitalis, Vinger-hoeds-kruid.

DE eerste soort heeft lange, breede, bleik-groene, spits toeloopende, en aan de kanten een weinig gekartelde *bladen*, die van wit wolle-kruid byna gelykende, dog wat kleinder, en soo wolagtig niet. Van tusschen de bladen komt een matig dik, rond en regt opstaande *Stammetjen*, welke van het midden tot boven toe met *bloemen* verciert is, die alle maar aan d'eene zyde des Stammetjes staan, hangende nederwaarts yder aan zyn steeltjen, en in zyn eigen groen-gebladert steeltjen. Sy zyn langwerpig, hol en byna een vinger-hoed gelykende, rood-paars of purper, van binnen met witte stipjes geteikent. Uit dese groene steeltjes komen, na dat de bloemtjes afgevallen zyn, ronde *zaad-huisjes*, hebbende een lange vesel, die aan 't einde in twee'ng geklooft is op haar uiterste: in dese bolletjes is klein *zaad* besloten. De *wortel* is gansch veselagtig.

De tweede heeft alleen wat langer en breeder *bladen*: en de *bloemen* zyn wit, of seer bleek-paars ofte purperagtig van koleur.

De derde heeft smalder *bladen*, zynde geribt, effen, kaal, en donker-groen, maar van onderen wat bleiker; een weinig rontom gekartelt. De *bloemen* zyn geel.

De vierde is de derde gelyk, maar de *bladen* zyn wat kleinder en smalder: ook zyn de bloemen geel-

geelagtig ofte bleikagtig, en wat kleinder.

Dese alle wasschen alhier in de Hoven, en bloeijen in Hooi-maand en Oogst-maand. De plant blyft des Winters over; en werd mede van zaad gesaaid. Dit gewas is bitter, en de kragten onbekend; daarom werd het alleen, om Ruikers en Tuiltjes te maken, onderhouden.

CLXXII. HOOFD-STUK.

Dipsacus, Kaarden.

DE eerste en tweede soorten van *Kaarden* (mede genoemt *Labrum Veneris, Carduus Veneris, Virga Pastoris, Carduus Fullonum* &c.) soo wel de tamme als de wilde, hebben in 't begin eerst lange, groote, breede, en rontom saags-gewys gekartelde *bladen*. Tusschen dese schiet een seer hooge, holle *stam*, somtyds dry ofte vier ellen hoog, die sig in verscheide takken splitst, met verscheide stekende doornen gewapent; hebbende verscheide leden ofte knopen. Uit yder knoop groeijen twee groote tegens over malkanderen staande bladen, zynde lang en spits toeloopende; aan de stam soodanig met haar oorsprong, alwaar sy op haar breeft zyn, gevoegt, dat sy met malkanderen een holte uitmaken, in welke den dauw ofte water blyft staan, sonder daar te kunnen uitloopen, en daarom werd het *Dipsacus* genaamt, als of men seide dorstend kruid. Sy zyn dan lang en bleek-groen, aan de kanten wat stekelig, voornamelyk onder aan de dikke uitpuilende middel-ribbe. Op den top der takken fiet men lange, rouwe stekelige bolletjes, welke scherpe en omgebogen haakjes hebben, het welke eigentlyk de *Volders-Kaarden* zyn.

Tuf-

Tuffchen dese komen uit de tamme gemeenlyk kleine, witte *bloemtjes*: maar de wilde heeft bleik-purpere, vertoonende in 't midden twee huisjes, gelyk als byen-huisjes: na 't afvallen der *bloemtjes* komt daar een *zaad* in, het Venkel-zaad byna gelyk, maar bitter: eindelyk werden dese Kaarden grys en een weinig bleik-geel: van binnen zyn sy hol, in welke men fomtyds wormtjes vind. De *wortel* is vry lang en wit.

De *derde* is de voorgaande foorte ganschelyk gelyk, maar wast wat hooger en langer, ook zyn de Kaarden, ronder, korter en kleinder, dat is, niet grooter dan een oker-noot. De tamme werden gesaaid, en om dat hare haakjes wat krommer zyn, zyn sy beter tot het gebruik. De wilde wasschen beide veel langs de Water-kanten: sy bloeijen alle in Braak-maand en Hooi-maand, maar in den Herfst werden de Kaarden vergadert.

De tamme werden alleen van de Volders, om Lakenen te bereiden, gebruikt. Wat voorders de kragten belangt, die zyn nog niet regt bekend: ofte, 't geen men daar van schryft, is nog onseker.

CLXXIII. HOOFD-STUK.

Doronicum, ofte Aconitum Pardalianches.

DE *eerste* foort heeft rondagtige, breede, bleik-groene, sagte, teere en wolagtige *bladen*, een weinig langwerpig. De stam wast weleen voet ofte anderhalf hoog; zynde ruig, gestreept en gevoort, en veel-hoekig, alhoewel die in 't eerste aanzien wel rond schynt te wesen; boven werd de selfvige in eenige takjes gespitt, waar op *bloemtjes* wasschen, geel en van gedaante als die van alant, ofte

ofte Vokelaar byna: daarna komen daar witte ftuifjes, welke vervliegen, waar onder een klein en fwartagtig zaad is. De wortelen zyn witte en langagtige knobbeltjes, met veele witte vefelen: uit defe groeijen al weder nieuwe knobbeltjes en worteltjes, om nieuwe planten te maken: fy leggen over dwers, en niet diep in d'aarde finkende.

De tweede is wat grooter, donker-groen en groeit wat hooger; de wortel finkt ook dieper in d'aarde, kruipende niet voort, maar plant fig met zyd-worteltjes voort.

Sy waffen hier in de Hoven, niet alleen van zaad, maar ook van planten. Sy bloeijen in de Lente-tyd.

De wortel is foet van fmaak, maar de kragten nog niet bekend: men fegt dat de Honden daar van fterven.

CLXXIV. HOOFD-STUK.

Draco Herba, Dracunculus Hortensis, Dragon.

DRagon heeft lange, fmalle, gladde, uit den geelen wat donker-groene blaadjes; en defe waffchen aan dunne, tengere en ronde Stammetjes, zynde fomwylen wel twee voeten hoog: defe verdeelen fig nog in verfcheide kleine takjes. Langs de felvige waffchen aars-gewyfe byna kleine ronde knopjes, die nauwlyks open gaan; vertoonen egter kleine goud-geele bloemtjes, met eenige duifterheid vermengt. De wortel is lang en dun, met veele vefelen behangen; defe kruipen gins en weder door de aarde henen, en maken weder nieuwe planten.

Sy

Sy komen mede van zaad voort. Dese plant wil des Winters wel bewaart werden, want die tegens de koude niet wel kan. In de Lente schiet de wortel weder uit; bloeyd in de Hooi-maand, en blyft tot diep in de Herfst groen. Het werd alhier alleen in de Moes-hoven aangequeekt.

Dit kruid is aangenaam van smaak, en fyn van reuk, zynde fyn van deelen: het werd alhier, smaaks halven, over de Krop-Salade gebruikt: ook set men de groene blaadjes op azyn, om die niet alleen een goede smaak te doen hebben, maar d'uitgeweikte blaadjes, werden by gebrad gegeten, in plaats van Kappers, enz.

Het is dienstig om de slymige magen te herstellen, alsoo het door-dringende en verdunnende is, bestaande uit beweeglyke deeltjes. Het doet ook daarom wel oprupsen, en winden van onderen loofen: Het weiksel dient tegens de buik-pynen, soo warm gedronken, als in de darmen gespeut. Het bevordert mede de stonde-vloed, en opend de verstopte Lever, Milt en Scheiklieren.

CLXXV. HOOFD-STUK.

Dracunculus, Speer-wortel.

DIt gewas noemt men mede *Colubrina, Serpentaria, Dracontium, Slangen-kruid, Drake-wortel*, enz. de grootste heeft een regt opstaande *stam*, zynde dik, rond, effen en glad, met verscheide bruin-roode en purpere vlekken, gelyk de Scheerling gespikkelt, twee ofte dry voeten hoog. Van onder dese stam komen op lange steelen, groote, breede en in 't rond wyd uitgebreide, groene, glad-

de

de *bladen*, zynde een, twee, dry ofte vier in getal; yder van dese is tot zyn aanhegting aan de steel gesneden, foodanig dat yder snippeling een besonder, langwerpig, smalblad gelykt. Op den top van de stam komt een vry groote lankwerpige Koker ofte Scheede, zynde onder toe, maar boven open, en na om hooge spits toeloopende. Van buiten gras-verwig-groen, maar van binnen donker tusschen blauw en rood, ofte seer donker purper. Uit het midden deser Scheede komt een redelyk dik, en boven spits toeloopende stampertjen, rustende onder op een steeltjen, en dit is soo hoog purper, dat het swart gelykent. Wanneer nu des selfs buitenste vliesjen, door het groeijen van de *befien*, berst, komt daar een steel die boven op een menigte groene *befien* heeft: dese werden allenxkens geel, en eindelyk schoon-rood, yder van groote als een kleine druif. Dese hebben hard zaad in sig en veel saps. De *wortel* is dik, knobbelagtig, wit, met een dun vlies bekleed, met veselen omhangen, dikmaals soo groot als een kleine vuift, gelykende wel na een Ajuin.

By dese komen alle jaren nieuwe bolletjes, om affetsels aan te queeken: want het zaad wat langzaam tot een volkomene plant aangequeekt werd.

De *kleine* is de *Arum* ofte Kalfs-voet ganschelyk gelyk: doch de bladen zyn soo swart niet, maar met witte vlekjes verciert; welke met hare Druiven tot den Winter toe blyven; dese Druiven zyn mede geelder ofte ligter rood.

Dese beide groeijen alhier in de Hoven voor de liefhebbers. Sy bloeijen meest in de Hooi-maand, maar laten hare Druiven in Oogst-maand sien. Dese werden mede beter door de wortelen voortgeteelt, dan door de saden.

De kragten en gebruik zyn de selfde als wy van de

Arum

Arum ofte Kalfs-voet gefegt hebben, dog wel foo kragtig.

CLXXVI. HOOFD-STUK.

Dracunculus Aquatilis, ofte *Palustris*, *Water-Slange-kruid*, *Water-speer-wortel*.

U It een lange voort-kruipende, matig dikke en in veel leedjes verdeelde wortel, komen uit yder lid ronde, effene, kaale, en voofte steelen der *bladeren*: dese wortel heeft van onderen nog eenige basjes met vefelen. De *bladeren* nu zyn breed, groen, glad en kaal: fy zyn byna rond, loopende nogtans een weinig puntig toe, ftaande yder op zyn befonderen steel. Sommige defer steelen, zyn als Stammetjes, hebbende niet alleen aan haar bovenfte een kleinder blad, dat van boven wit is, maar daar nevens komen in 't begin eenige kleine witte draadjes, uit welke eindelyk een druifagtige aare te voorschyn komt; dese *Druiven* zyn eerst groen, maar werden eindelyk rood: wat kleinder, dog wat fcherper van fmaak, als van de Kalfs-voeten.

Het plant fig mede met de wortel voort, groeiende in de Slooten en ftaande wateren. Bloeid in de Hooi-en Oogft-maand, waar na in de Herfft de befien volgen.

De kragten zyn als die van de Kalfs-voet, maar wat fwakker.

CLXXVII. HOOFD-STUK.

Dulcamara, Alfs-ranke.

DIt noemt men mede *Solanum Scandens*, *Amara Dulcis*, *Glycypicros*, enz. dese heeft lange, harde, houtagtige, en in veele takken verdeelde Ranken: houdende sig daar mede aan alle Heggen en struiken vast. Dese jongzynde, zyn groen, maar werden eindelyk van buiten bleek-bruin ofte aschgrauw, dog van binnen groen. Het hout is van binnen mergagtig, en ligt-brekend. De bladen gelijken seer na de gemeene nagt-schade, dog zyn wat duisterder groen, en somtyds wat na den purperen hellende: dese hebben yder haar eigen steel, aan welke veeltyds, agter aan het blad, nog een klein, en somtyds twee tegen over malkanderen staande blaadjes gesien werden. De bloemtjes komen met heele trosjes by malkanderen: zynde vyfbladig, en wat spits toeloopende, violet-paars, ofte blauw-purper-verwig en somtyds wit; in 't midden hebben sy een geel priemtjen, met eenige nopjes. Somtyds siet men de bladen met witte vlekken bevlekt: en somtyds hebben sy witte bloemen. Hier na komen groene besien die allenxkens schoon geel-rood werden en blinkend: het zaad binnen is plat en geel, dese zyn sappig, en niet aangenaam van smaak: selden siet men haar wit. De wortel is niet heel dik, en kruipt met zyn veselen voort.

De schorfe gekauwt werdende, geeft eerst een bittere en daar na een soete smaak. Sy wast aan de kanten van de Gragten en Slooten langs de wegen. In de Lente schieten uit de wortelen wederom nieuwe bladen en Ranken: bloeijen in de Hooi-maand, en de vrugten volgen vervolgens.

Men

Men houdse voor fyn van deelen: en bequaam tegens de verstoppinge des Levers en Milts: en by gevolg tegens de Geelsugt, en voor die van hoog gevallen hebben, ofte swaar gequetst zyn. De Bessen houd men dienstig in de borst-qualen, en men schryft deselvige toe, tgene men de Krieken overzee toeschryft. Het geheele gewas is alhier nooit of selden in gebruik.

CLXXVIII. HOOFD-STUK.

*Ebulus, Sambucus Humilis, Hadig, lage,
of wilde Vlier.*

DEN *Hadig* is een kruid den *Vlier* zeer gelykende. De *stam* is gehoekt en gekant, met veele breede leden ofte knopen, seer gelykende na de nieuwe loten van den *Vlier*. Uit dese knopen groeijen twee tegens malkanderen over staande *bladen*, waar van ten minsten agt aan eene ribbe, (gelyk van de boom-vlier) vast zyn, wat breed, langwerpig, geschaart en puntig uitloopende. Op de toppen komen vyfbladige witte *bloemtjes*, sig uitbreidende met kroontjes, gelyk de gemeene *Vlier*. Daar na volgen eerst groene, en eindelyk byna ronde swartagtige *bessen*, welke klein en langwerpig *saad* by zig hebben. De *wortels* zyn redelyk lang, en getakt, van buiten bruin, van binnen wit, en ligt brekende.

Het kruid vergaat tegens de winter, en de wortel schiet in het voorjaar wederom uit: niet tegenstaande het mede van saad voortkomt. Het wast hier en daar op vette akkers, langs de slooten, dyken en wegen, daar het vogtig is. Het bloeid in de Somer, maar geeft in de Herfst syn besien.

De wortelen gekookt, en het kookfel gedronken, doet sterk purgeeren, en werd veel tegens de Waterfugt gebruikt, soo daar kragten genoeg zyn: want sy fet de waterige vogten sterk af. In plaats van te koken, mag men die op wyn setten: en daar van drinken. Dese wortel roert het lighaam sterk, en doet dikwils van onderen en van boven de vuiligheid uitloosen, daarom dient sy meest in sterke lighamen gebruikt: de besien doen wel het selfde, maar veel sager, welker sap men kan uitperffen, en met ofte sonder suiker tot een lillige dikte ofte gelei uitdampen. Dese besien geven den wyn een schoone hoog-roode koleur. De bloemen, bladen en wortelen uiterlyk in pappen gedaan, verdryft de geswellen, gelyk die van de wilde Wyngaart en van d'Esels Konkommers.

CLXXIX. HOOFD-STUK.

Echium, Slangen-hoofd.

DE *wortel* is lang en rond, en somtyds wel rood van buiten; uit dese spruiten niet al te breede, dog lange, rouwe, stekelige en haaragtige *bladen*, die zig rondtom ter aarden neder verspreiden. Uit het midden deser rigt zig een regte, ronde, ruige stam twee of drie op, van twee voeten somtyds hoog, mede met foodanige bladen begroent: aan haar opperste, en aan beide syden, zyn verscheide omgeboogen takjes: dese zyn niet alleen met seer kleine blaadjes, die na om hooge staan, bewassen, maar mede met kleine vyfbladige *bloemtjes*, van onderen pyps-gewyse, welke boven open gapen, met eenige draadjes in 't midden. In 't begin zyn sy ligt paers, ofte ligt roodagtig, maar opengaande werden

werden fy hemels-blaauw. Somtyds zyn dese bloemetjes rood, of wit. Na 't afvallen fiet men kantig, spits, swart en klein *zaad*, ten naaften by een Slangen-hoofdje verbeeldende.

De bladen en wortelen blyven de winter over, en schieten in de Lente wederom nieuwe uit. Sy wast veel alhier aan de duin-kant, ook langs de wegen en velden. Het bloeit de meeste Somer door, en levert onderwylen syn *zaad*.

Dit kruid is hier in geen gebruik; maar men kan het de kragten toeschryven, als van de *Anchusa* en *Buglossa*.

CLXXX. HOOFD-STUK.

Endivia en Cichorium, Endivi, en Cichorei.

D'*Endivi* noemt men mede *Intybum*, *Seris*, *Scariola* enz. De *bladen* van de Endivie zyn langwerpig en breed, glad, sagt, tenger, bleek-groen en rondtom een weinig gekerft ofte geschaart: tusschen dese ryft een matig dikke, holle, en ronde *stam* op, van twee of drie voeten hoog, zynde boven in verscheide zyd-takken verdeelt, en met kleiner bladen bewassen. Merkt ook dat' er een soort is met gekronkelde bladen, *Krul-endivie* genaamt: uit de gequettste *stam* en takken druipt een melkagtig wit en bitter sap uit. Langs dese takjes komen veele blaauwe ofte somtyds witte *bloemtjes*, van gedaante byna een kleine dubbelde goudsbloem gelyk, dog yder blaadjn is aan de einden wat dieper gekerft. Het *zaad* is een weinig lang en wit. De *wortel* is redelyk lang, wit, en met veselen bewassen.

In 't voorjaar gezaaid zynde, geeft in dat jaar

volkomen zaad: maar in 't na-jaar gefaaid, dient die beft voor de keuken, alfoo die dan wel gebladdert werd, en niet opfchiet: defe planten worden dan toegebonden en rontom met aarde aangevult, op dat de binnenfte bladen wit en mals fouden werden.

D'*eerfte Cichorei* heb ik omtrent drie ellen hoog zien groeijen: heeft breeder en minder gefchaarde *bladen*, als de Endivie, maar kleinder, groender, en met eenige haaragtigheid wat ruwer.

Een *tweede foort* heeft fmalle gefnippelde *bladen*, en felfs tot de middelribbe toe. De *ftam*, *takken*, blaauwe *bloemen*, en *zaad*, zyn mede d'Endivie gelyk. De wortel is lang, vry dik en wit; dit gewas gequetft zynde geeft mede een bitter, melk-wit fap: felfs is het geheel gewas bitter.

Nog is 'er een *wilde Cichorei*, de voorige wel gelyk, maar kleinder in alles; hier aan komen weinige, kleindere, geele bloemtjes aan; die daarna in ftuifkens vervliegten, waar onder het *zaad* is. De wortel is lang, vol wit fap, en matig dik: het is in 't geheel veel bitterder dan de andere.

De Endivie en de Cichorei werden in de Moeshoven gefaaid en geplant, alhoewel men die mede in 't wild vind. Sy bloeijen alle in de fomer, waar na het zaad volgt.

De Endivie is foo fterk van kragten niet als de Cichorie: daarom verfchelen fy maar met trappen van malkanderen. Men houdfe voor verkoelende: maar fulks is foo niet, want al wat bitter is, verkoelt niet. Sy zyn alle fyn van deelen, en openen de verftopte ingewanden, alfoo fy het bloed verbeteren, en den ftoel-gang bevorderen: ten dien einde werden daar kookfels van bereid, foo van de bladen als de wortelen, en gedronken, of in de plaats het fap. De Endivie-bladen ftooft men veel by

by vleis; ook snyd men die klein, en men gebruikt die als Salade. De wortelen der Chichoreyen kookt men mede, en men gebruikt die op de selfde wyse; en dat om een sagten afgang te bevorderen voor de hardlyvige. Het witte sap op de wratten dikmaals gestreken, doet die vergaan en afvallen. Het water hier van overgehaalt is onnut, als mede de Syroop bereidsels, die men daar van maakt. Het zaad telt men onder de vier kleine verkoelende faden, maar is seker soo verkoelende niet.

CLXXXI. HOOFD-STUK.

Enula Campana, Helenium, Alant-wortel.

DE *Alant* ofte *Galant*, heeft een redelyk lange, oneffene, dikke, van buiten aardverwige, en van binnen witte wortel, die sterk van reuk en smaak is: hier uit komen zeer groote, breede, lange bladen, dikwils een halve voet breed, en wel anderhalve voet lang: loopende vooren spits toe, rondom een weinig gekartelt, sy zyn sagt, met een dunne wolligheid bekleed, tusfchen bleik en geel-groen, maar zyn van onder vry wolliger en witter. D'onderfte hebben yder haar bysonderen steel, maar die aan de stam wasschen niet. De stam word wel vier ofte vyf voeten hoog, dikwils wel drie vingeren dik, mede wolagtig, dese verdeilt zig boven in takken. Op de top van yder ziet men vry groote, breede en ronde bloemen, welke te gelyk met haar binnenste kruin geel zyn, in gedaante byna als een enkele gouds-bloem: de kruin bestaat uit een meenigte van geele draadjes, die daar na in stuifjes weg-vliegen, waar na een langagtig, plat en swart zaad gezien werd.

De wortel blyft des Winters over, en fchiet in de Lente weder uit. Sy is willig in 't waffchen, en word by de Kruid-fokkers meeft gevonden. Sy bloeijen in Braak-maand en Hooi-maand: en dan worden de wortelen goed om uitgegraven te worden; als mede in de Lente, eer de bladen uitkomen.

De wortel is hier alleen in 't gebruik, welke een vlugge, fyne en doordringende olie ofte harft by zig heeft: fy is vooral dienftig tegens koude en flymige magen, en veele long-qualen: het maakt den buik week, en dood de wormen. De wortelen worden gedroogt, om te poederen, en om by andere mengfels te gebruiken. De zelvige word mede nat en droog geconfyt. Uit de felvige kan men een extract maken om in maniere van pillen te gebruiken. Ook zet men die op wyn, om voor een maag-wyn te gebruiken. De Hoogduitsen fmyten de wortelen op de Moft, en laten die te gelyk met de zelvige werken, dan heeft men een bequaame maag-wyn.

CLXXXII. HOOFD-STUK.

Equisetum ofte Hippuris, Peerde-ftaart en Katte-ftaart.

DE groote word wel twee voeten fomtyds hoog, met een ronde, holle, halmsgewyfe ftammetjen, zynde geftreekt met vooren, fomtyds wat roodagtig, rouw, met veele knopen, als leden in malkanderen fluitende, waar omtrent fy verfcheide fwarte omkringen hebben: rontom defe knopen zyn biefagtige dunne blaadjes, ofte liever gekniede en gekertelde, rouwe, harde kransjes: al
hoewel

hoewel die wel sonder de selve, als enkele halmen gevonden werd. In plaats van *bloemen*, komen boven op eenige druifs-gewyse dodden. De *wortel* is swart, kruipen gins en weder door de aarde heen.

De *kleine* is de voorige seer gelyk, maar waft lager; dikwils is sy mede wat meerder geblaad en soo rouw en hard niet. De aaren ofte *bloemen* op de top zyn minder in een gedrongen, wit van koleur. De *wortel* is swart en mede in leden gedeilt.

De groote, zynde mede *Asprella* ofte *Rouw kruid* genaamt. Sy wasschen beide geern op vogtige zandgronden aan de duin-beekjes, & in vogtige weilanden: ook langs sommige wegen en dyken: sy komen met het begin van de Lente uit d'aarde.

Dit gewas dient om alle buikloop en bloed-vloeden te stelpen, waar toe het kooksel met wyn of water dienstig is gedronken; en nog beter is het sap. Uiterlyk doet men het in de neus tegens het bloeden, en in allerlei wonden, om het bloeden te stelpen.

D'eerste uitspruitsels werden gekookt, en met meel gebakken, om te eeten. De groote dient om tin, silver, hout, yvoor, schild-pad, &c. mede te polysten en te gladden.

CLXXXIII. HOOFD-STUK.

Erica, ofte Heide.

D'Eerste *Heide* is laag en klein, een spanne byna hoog, houtagtig en heesteragtig; aan haare dunne rysjes komen harde en rouwe *blaadjes*, die van den Tamarisc-boom byna gelyk. Krygt langs d'opperste takjes kleine, bleek-roode, ofte schoo-

ne lyfverwige (felden witte) *bloemtjes*. De houtagtige *wortel* verbreid zig langs de aarde henen.

De *tweede* is mede een seer laag houtagtig heestertjen, spruitende uit de wortel verscheide teer rysjes, van buiten bruin ofte donker-rood, anderhalve voet hoog, verciert met vry kleine, seer dicht by een gevoegde *blaadjes*, die van den Thym seer gelyk, maar vry kleinder en teederder. De bleekpaarse ofte lyfverwige roode *bloemtjes* hangen boven aan het top der rysjes nederwaarts, zynde langwerpig, hol van binnen, en voor open, als een klein tonnetjen. De *wortel* is teeder, langs d'aarde voortkruipende, en nieuwe scheutjes van zig gevende.

Een *derde* is de voorgaande wel gelyk, maar de *blaadjes* zyn smalder en langwerpiger. De *bloemtjes* komen aars-gewys langs de dunne rysjes, en dat maar aan eene zyde, schoon-rood, met eenige swarte uitstekende draadjes.

Men vindse op dorre en onvrugtbare velden en bergen. Maar de *derde* waft in Duitsland. Sy bloeijen de meeste somer door, dog d'eene scheid daar wat vroeger uit als d'andere.

De Byen vergaderen een goeden honig uit de bloemtjes: en het heesteragtig gewas dient om besemen en boenders van te maken. Het poeder van de bloemen, bladen, en de houte rysjes ingenomen, doet de buik-vloed en stonde-vloed stoppen. Voorts is het hier niet in gebruik.

CLXXXIV. HOOFD-STUK.

Eruca, Rakette.

Raket waft met hare *stammetjes* en takjes wel twee voeten byna hoog, hebbende lange, smalle, don-

donker-groene, en aan beide zyden diep gesnedene *bladen*. Langs het opperste van de takjes heeft men geele vierbladige *bloemtjes*, waar na kleine, dunne, lange zaad-kokertjes volgen, welkers *zaad* na raap-zaad gelykend. De *wortel* is lang, veselig en wit; blyvende des Winters over, en schiet in de Lente wederom uit.

De *Wilde* is de voorige wel gelyk, maar alles is veel kleinder en lager groeiende: de *bloemtjes* zyn mede hooger geel.

D'eerste, ofte tamme, vind men in de Moeshoven niet alleen, maar word mede by de tweede hier en daar in het wild gevonden; sy bloeijen beide in de somer.

De Raket is heet en scherp van smaak, en goed voor koude scheur-buik, en slymige ingewanden: het verwekt daarom den honger. Het zaad doet wel wateren: men gebruikt het over de Salade. De Hasen, en andere geile vogelen, worden daar mede smakelyk gemaakt.

CLXXXV. HOOFD-STUK.*Eryngium, ofte Kruis-Distel.*

D'Eerste ofte grootste is de Zee-kruis-distel, heeft groote, breede, rondagtige, dikke, lyvige, uit den bleik-blaauw en groene *bladen*, rontom gehoekt en gefronzelt, en met verscheidene doornen gewapent, speceriagtig van smaak. De dikke en ronde stammetjes zyn een voet ofte anderhalf hoog, dikmaals onder aan wat purperagtig: boven word die wat getakt, op welkers toppen ronde, scherpe, rouwe en stekelige knoppen, zynde van onderen gemeenelyk in de rondte verciert met ses doornagtige

tige ster-wys geplaatste blaadjes; dese en de knoppen zyn helder groen-blaauw. In 't midden deser bolletjes komen blaauwe *bloemtjes*, hebbende veele witte stipjes en draadjes. De *wortel* is veeltids een duim dik, heel lang, krom en slim wasschende, met verscheide leden, en weinig vefelen; loopt gins heen en weder door d'aarde heen, soo dat men daar geen einde aan kan vinden, waarom het mede, gelyk de Winde, *Duivels naay-gaarn* genoemd word: is van binnen wit, en soet van smaak.

De andere is de *kleine* ofte *Veld-kruis-distel*. Dese heeft mede breede, gekronkelde, en in veele snip-pelingen gesnedene specery-makende *bladen*, zynde met veele doornen aan alle zyden versterkt. Het stammetjen word in veele zyd-takjes verdeeld, aan welker opperste ronde, rouwe en scherpe knoppen groeijen, kleinder als de voorgaande: dese zyn van onderen met seven of agt redelyk lange, smalle, scherpe, stekende en ster-wys gestelde blaadjes beharnast. In 't midden deser knoppen komen mede blaauwe, dog selden geele *bloemtjes*. De wortel is een vinger dik, lang, effen: van buiten donker-bruin: aangenaam van reuk en soet van smaak.

Sy overwinteren beide. D'eerste vind men overvloedig in de duinen: maar d'andere groeit hier op Muider-berg, en op veele bebouwde, heiagtige plaatsen. In Wiede-maand en Hooi-maand bloeijen sy beide.

De wortel is alhier alleen in gebruik, zynde syn van sagte oliagtige melk-deelen, sonder groote warmte te verwekken. Men gebruikt haar meest tegens het graveel, en om de pis afte dryven: verwekt mede daarom de stonden: opend de verstop-pingen der lever, milt en klieren, en dient derhalven de geelsugtige, swart-koleurige, watersugtige, enz. Dese wortel overtreft de *Salsa parilla* en de

de *China*, in besmette Venus-qualen gebruikt. De wortels werden geconfyt, maar zyn onnut en van haar kragt berooft. Het beste bereidsfel is, dat men haar kookt, en het kookfel drinkt.

CLXXXVI. HOOFD-STUK.

Erysimum, Irio, Hederik, Wilde Mostert.

HEeft lange en aan beide zyden diep-gesnedene bladen, na Mostert ofte Raket gelykende. De stammetjes zyn een voet ofte anderhalf hoog; zyn verdeild in verscheide zyd-takken, die taay zyn en buigzaam; langs de takjes komen veele vier-bladige geele bloemtjes, waar na kleine, dunne en lange zaad-kokertjes volgen. In welke klein zaad is, scherp van smaak. De wortel is lang, dik, en met veele vefelen behangen.

Het wast hier genoeg langs de wegen, en bloeid de meeste somer door.

Uit de smaak blykt genoegzaam dat het dun van deelen is, en bequaam om alle scheurbuikige slym te verdunnen en beweeglyk te maken: als mede de doorwasemingen te bevorderen. Hierom werd het veel in slymige long-siekten gebruikt. Tot dese qualen mag men veilig het zaad en het kruid met zyn bloemen gebruiken: makende daar kookfels af, die men dikwils heet moet drinken. Men soude daar mede een geest kunnen uit maken, gelyk als van de Lepel-bladen. Uiterlyk in pappen gedaan, doet de geswellen flinken, en dun worden. De mond met het kookfel gespoelt, geneest het bloedige en stinkende tand-vleis.

CLXXXVII. HOOFD-STUK.

Esula, Ezula, ofte Pityusa.

DE *groote* wast regt op als een Heester, wel twee voeten hoog, met een ronde *stam*, die boven in veele zyd-takken gedeeld werd. Dese Plant is van beneden na boven toe met lange, smalle, lyvige, blaauw-groene en spits-toeloopende *bladen* bewasfchen: alfoo zyn mede de kransjes ofte kroontjes, die op de takjes komen, mede seer smal. De *bloemtjes* en *zaden* komen niet alleen op den top, maar ook ter zyden langs de takjes, die van Wolfs-melk niet ongelyk. Het *zaad* legt in huisjes, die in dryen gedeeld zyn. De *wortel* is grof, groot, getakt, en met veselen behangen. De *schorfe* is redelyk wit. Dit gantsche gewasch gequetst zynde, geeft een melkagtig sap.

De *kleine* is de groote seer gelyk, maar heeft eerder en dunder *stammetjes*. De *bladen* zyn mede langwerpig, smal, en spits toeloopende, maar veel kleiner. De *bloemtjes* en *zaden* zyn mede wat kleiner. Ook is de *wortel* houtagtig, met een dunne bast bekleed, dun, bros en tener. Dit gewas geeft mede een witte melk.

In Holland vind men beide soorten in broekagtige en veenagtige plaatsen: als mede, om syn cierlykheid, in de Tuinen. De wortel schiet in 't voorjaar weder uit, en bloeid in de somer.

Dit gewas is seer scherp, knagende, prikkelende, en de darmen beledigende. De wortelen, ofte des selfs basten, en het kruid doen sterken afgang maken, en verwekken somtyds braken. Daar word mede een extract uit gemaakt: in 't kort, het werkt als de *Gutta Gamba*, en is mede van de selfde kragten.

ten. Het witte ſap trekt niet alleen blaren , maar verdryft de wratten , daar dagelyks op geſtreken.

CXXXLVIII. HOOFD-STUK.

*Eupatorium Cannabinum, Boelkens-kruid
Manneken.*

Deſe *Hepatorium* heeft ronde, roodagtige, regtopſtaande *ſtammetjes*, van drie ofte vier voeten hoog, die zig van onderen tot boven toe in verſcheidene takken verdeilen: deſe zyn alle behangen met groene, matig ſmalle, ſagte, ſcherp-toeloo-pende, en aan de kanten rondtom gekorvene *bladen*, zynde wat vaats groen, gelyk als die van de Hen- nep: vyf ofte ſes heeft men gemeenlyk aan eene ſteel nederhangende. Op de toppen komen veele zeer kleine, ſagte, bleik-purperagtige *bloemtjes*, digte by een, als in eene tros, die daarna in ſtuifkens veranderen en wegvliegen. De *wortel* is veſelagtig en matig groot.

Het waſt veel langs rivieren, beeken, en plaatſen, die niet verre van 't water gelegen zyn, aan de kanten van de ſlooten en wegen. Het bloeit in Hooi- maand en Oogſt-maand; en de wortel blyft des winters over.

Dit gewas is redelyk bitter van ſmaak, doordrin- gende, en de verſtoppingen der Lever, Milte, en van andere ingewanden los makende: daarom dient het ook tegens de ſlymige koorſen, gebrek van gal, ſlymige long-qualen, opgeſtopte ſtonden, enz. 't geneeft ook d'inwendige wonden. Men gebruikt het in kookfels; ofte men dampſt het uitgeperſte ſap uit, tot de dikte van pillen.

CLXXXIX. HOOFD-STUK.

*Eupatorium aquaticum, Water- ofte Wyffjes
Boelkens-kruid.*

DEse waft wel drie voeten hoog, als een Heestertjen regt op, met een ronde en bruin-roode *stam*, die zig van onderen tot boven toe in veele takken verdeilt. De *bladen* zyn het Mannekens Boelkens-kruid wel gelyk, maar wat breeder. Op de toppen der takken komen vier ofte vyf kleine blaadjes by een, als een sterre in 't rond gestelt, in welkers midden een knop komt, die zig in een geele kleine *bloem* uitschiet, met eenig swart doormengt, hebbende mede een geele kruin. De draadjes der kruin vergaan zynde, fiet men een plat, langwerpig, rouw en stekend *zaad*, dat aan de klederen der voorbygaande blyft hangen. De *wortel* is veselagtig.

Als dit kruid in 't water groeit, word het veel hooger, en krygt veel grooter bladen en bloemen: het groeid veel aan de kanten van de flooten en weijen, en bloeid de meeste somer door, blyvende de wortel des winters over.

De kragt en werkinge zyn, als die van het Mannekens Boelkens-kruid.

CXC. HOOFD-STUK.

Euphrasia, Oogen-troost.

OOogen-troost heeft dunne, tengere, swarte stammetjes, die zig in veele takjes verdeelen, van omtrent een span hoog. De *blaadjes* zyn klein, staande

staande twee en twee tegens malkanderen over, wat langagtig-breed en spits toeloopende, aan de randen rondtom wat geschaart, langs de takjes nevens de bladen komen kleine witte *bloemtjes*, met geele ofte purper-roode kleine stippeltjes: de *wortel* is klein, dun en veselagtig.

Het groeid overvloedig in vogtige, zandige plaatsen, en in de weijen. Het bloeid de meeste somer door. De wortelen blyven des winters over.

Dit gewas is wat bitteragtig, t'samen-trekkende, en wat doordringend; het welke, om syn afvagentheid en doordringelykheid, soo van binnen als van buiten, tegens alderlei oog-quaalen gebruikt word: wanneer men dit kruid alle dagen eet over Salade, ofte in warmoes; ofte anders alle ogtend het poeder inneemt: uiterlyk gebruikt men het overgehaalde water, maar ik mein dat het kooksel beter soude zyn, alsoo alle de kragt niet over den helm kan gaan.

CXCI. HOOFD-STUK.

Tweede Euphragia, ofte Oogen-troost.

U It een dunne *wortel*, welkers veselen zig herwaarts en derwaarts verspreiden, ryft een rond stammetjen, met verscheide takjes, van een voet min ofte meer hoog. Hier aan komen twee over malkanderen staande *blaadjes* sonder stelen, zynde klein, lang, smal, scherp, geschaart rondtom, puntig, en wat nederwaarts gebogen *blaadjes*, tusschen dese komen kleine, roodagtige *bloemtjes*, van maaksel als die van de doove-netelen.

Het groeit veel in vogtige beemden, en bloeid de meeste somer door.

De kragten zyn onbekend.

R

CXCII.

CXCII. HOOFD-STUK.

Fagopyrum, Boek-weit.

DE *Boek-weit* noemt men mede *Tragopyrum*, als of men seide *Weit der Bokken*, en *Fagotriticum*, *Fagopyrum*, *Frumentum Saracenicum*, enz. De *stammetjes* zyn dun, rond, glad, wat gestreept, rood, en in verscheide takjes verdeeld, somtyds wel twee voeten hoog. De *bladen* zyn breed en spits toeloopende, geel-groen, sagt, tenger en sappig, van gedaante de roode Melde niet ongelijk. Boven op de toppen komen veele kleine, witte tros-gewyse *bloemtjes* by een, waar na driekantige *zaden* volgen, met een taaije donker-bruine bolster bekleed, welkers binnenste wit is. De *worteltjes* zyn klein en veselagtig.

Dit zaad word allejaren gesaaid, want de wortel vergaat. Men ziet haar hier met heele velden vol weelderig-wasschen. Sy word in de Lente gesaaid, en bloeit in de Somer.

Een Pap van het meel met melk en Saffraan gemaakt, stilt de hitte en pyn der heete geswellen. Dit zaad ontbolstert zynde, werd tot meel gemalen, waar van men brood en koeken bakt: en met water een dikke Boek-weite bry gekookt werd. Ook werd daar bruin bier van gebrouwen. De Duiven en Hoenders werden van dit zaad haast vet. De bolsters dienen niet alleen om daar glazen, en andere brekende waren in te pakken, maar om daar kinder-beddekens van te maken, wanneer sy nog des nagts in 't bedde pissen.

Tagopyron

BOEK-WEIT.

B

De

han

en

Pee

agt

in

ten

een

sch

wit

ken

dik

ne

S

plaa

te

den

D

ver

ont

de

daer

sw

nen

en

me

ma

ren

de

CXCI. HOOFD-STUK.

Fagus, Boeken, ofte Beuken-boom.

B*euken-boom* wast vry hoog, sig met zyn takken verre uitbreidende. De *stam* is dik en wel getakt. De *schorfe* glad en effen. Het *hout* wit, en niet seer hard. De *bladeren* zyn dun, effen, glad, breed, en puntig toeloopende, van gedaante byna als een Peere-blad. De *bloemtjes* zyn kleine, korte, geelagtige katjes. De *vrugten* zyn als kleine Kastanien, in een ruige, en een weinig stekelige bolster besloten; welke in vier deelen open berstende, valt daar een dry-kanten vrugt uit, met een gladde, bruine schille bekleed; welke geweert zynde, fiet men de witte vrugt: zynde met een weinige t'samen-trekendheid soet van smaak. De *wortels* zyn redelyk dik, zig wyd uitbreidende, en niet diep in d'aarde neder sinkende.

Sy groeijen geern op sandige, schrale en vogtige plaatsen. Sy krygen bladen en bloemen in de Lente, en in den Herfst zyn de vrugten ryp. Dese werden van haare vrugten jaarlyks aangequeekt.

De bladen met de tanden gekauwt, suiveren het vervuilde tand-vleis; en het kooksel geneest de ontstokene keelen, daar mede gegorgelt; suivert de sweer-gaten, daar mede gewasschen. Een Pap daar afgemaakt, doet de vuurige en pynelyke geswellen matigen. Men pleeg by ouds op de binnenste bast te schryven, waar van de naam *Boek*, en in 't Latyn *Liber* van daan komt. Men segt dat men van de bast bekers, doosen en vaatjes pleeg te maken: het welke ik meen dat van de daar toe bereide spaanders, best moet verstaan werden: van de dunne takken maakt men mutsaart, om haastig

vuur te hebben, en de bak-ovens mede te heeten. Men maakt daar mede horden en heiningen van: en dient mede om de dyken daar mede vastigheid te geven, op dat die door sterke water-vloeden niet mogten doorbreken. Van de vrugten maakt men brood, en Marſepein: ook werden ſy gebraden, als de Kaſtanien, en gegeten. De verkenſ, her-ten, voſſen, eek-hoorntjes, en ander wild gedier-te nuttigen die gaarne. Van de aſſche deſes houts werd mede glas gemaakt.

CXCIV. HOOFD-STUK.

Ficus, Vyge-boom.

DE ſtam van de gemeene Vyge-boom waſt niet al te regt op; verſpreid ſig in verſcheide dunne tak-ken; de ſchors is wat oneffen en rouw, ook wel glad. Het hout is voos, ligt, wit en mergagtig; en de dunne takken zyn als van een Kruid-gewas. De bladen zyn groot, breed, vaſt, rouw, donker-groen: en gemeenlyk in vyf deelen geſneden, ma-kende vyf uitſtaande hoeken uitſtaande yder alleen, op zyn beſonderen ſteel. Bloemen ofte iets dierge-lyks, heb ik daar nooit aan beſpeurt. Aan't begin van de ſteel der bladen, komen de vrugten op een kort ſteeltjen, van groote als een gemeene Suiker-peer. In 't begin zyn ſy klein en groen: welke, hare volkomen groote bekomen hebbende, ryp werden, van kolcur bleik-groen, ofte witagtig, met rood vermengt; ook zyn ſy wel donker-blauw, en wat paarsagtig: van binnen zagt, en mal-ſoet, alhoewel dat 'er gevonden werden van een aangenamer ſmaak: tuſſchen beiden het vleis leggen een menigte kleine ronde zaadjes. Uit de gequetſte

gequetste schors en ribben der bladeren deses Booms, vloed een scherpe en bittere melk; als mede uit de vrugten, eer sy nog ryp zyn.

De tweede tamme Vyge-boom, werd maar twee ofte dry voeten hoog, maar is de vorige anders gelyk.

De derde soort, werd *Caprificus* genaamt, is wild, krygt geen volkomene rype vrugten, maar anders de voorgaande niet ongelyk.

Sy wasschen alhier alleen in de Hoven der liefhebbers, en beminnen de Son, anders werden de vrugten selden ryp. Men teeltse voort door hare zyd-scheuten, die uit de wortel spruiten: ook ent men haar op Pruimen, Persiken en Aprikosen. Men meint dat deselvige seer hooge jaren bereiken kan, en dat dan daar een gomme uitdruipt. De jonge botten fiet men hier eerst in 't midden van de Lente, en vervolgens de vrugtjes: welkers eerste in 't laatst van de Somer kunnen ryp zyn; maar die wat later voort-komen, rypen eerst het toekomen de jaar in de Somer. De onrype Vygen noemt men *Grossæ*; die op den oven ofte Sonne gedroogt zyn, *Caricæ*, ofte *Passæ*.

Behalven dat men de Vygen soo versche als gedroogde voor na-gerigt en op de maaltyden en byeen-komsten set; soo werden sy veel gebruikt en gegeten tegens de long-siektens en nier-wee. Sy maken mede een loslyvigheid: Vygen met Ysop gekookt, dient het sop om te gorgelen in heese keelen, en in d'ontstekinge der keel; ook moet men de uitgekookte Vygen en Rapen tusschen twee fyne doeken warm om den hals slaan, en dan des nagts met een sakjen warm sand dese Pap warm houden. De Pappen en kookfels daar van dienen om alle geswellen en kinder-pokjes te vermorwen en tot etter te brengen. Het kookfel dient mede om tot

darm-speutfels te gebruiken , om pynen der darmen te verſagten. Wanneer de kinderen te veel en te dikwyls Vygen eten , heb ik daar de waterkanker naſien volgen : daarom moet men de kinderen die niet al te veel geven : anders zyn de Vygen geen quaad voedsel , voornamelyk met Amandelen ofte Haſel-noten gegeten.

De witte melkagtigheid geduirig op de wratten en lyk-doorns geſtreken , doet die afvallen , en maakt ook blaren op de huid. Men ſegt ook dat het de melk der beeſten doet runnen. 't Selve in de holle tanden gedaan , verdryft de tand-pyn.

De bladeren tot een Pap gemaakt , trekken de ſplinters uit : geneſen de ſeere hoofden en kropſweeren.

Van het hout kan men ſchilden en lepels maken , alſoo het tacy is.

CXCV. HOOFD-STUK.

Filipendula, Roode Steen-breeke.

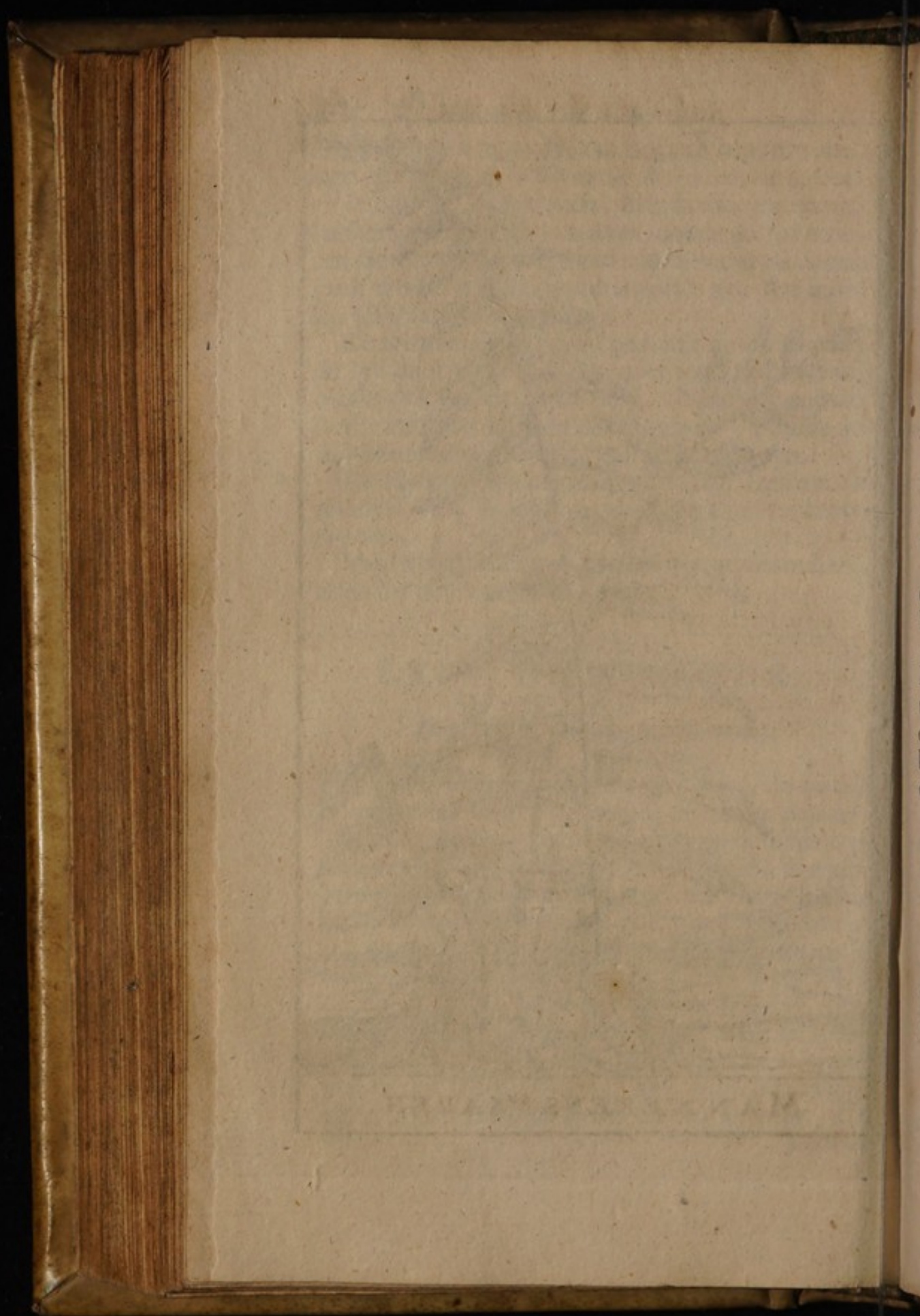
F*ilipendula* heeft lankwerpige *bladen* , in twaalf ofte meer lange , gekartelde en tot de middelribbe toe geſnedene blaadjes , even op de ſelfde wyſe als van het Ganseryk ofte Zilver-kruid , dog zyn harder , ook kleinder en dunder geſchaart en donker-groen. Van tuſſchen de bladen komen geſtreep-te , dunne , harde , getakte en met bladen bewaſſe ſtammetjes , van twee ofte dry voeten hoog. Op de toppen komen gelyk aan de vlier-kransen , ofte troffen van een menigte kleine ſes-bladige en ſtersgewys geſtelde witte *bloemtjes* , hebbende in 't midden eenige witte draadjes. Het *zaad* is ſchilferagtig , in een rond knoopjen by een gevoegt. De

wortelen

Filix Mas.

MANNEKENS VAAREN.

wortelen verspreiden haar langs d'aarde met een menigte vefelen, tuffchen welke eenige langwerpige ronde, fwarte knobbelen zyn.

Daar is nog een andere foort die men *Berg-Filipendula* noemt, werdende niet wel een spanne hoog van fтамmetjen, dat dik, rond, en eenigfins gevoort is. Op den top komen mede witte bloemen, kapjes ofte helmtjes gelykende; de wortel bestaat uit agt ofte tien wortelen, zynde lang, in haar oorsprong en einde dun, maar in 't midden dik en knobbelagtig.

De wortelen blyven van beide de geheele Winter over, en fpruiten in de Lente weder uit, en bloeijen in 't laaft van Lente en in 't begin van de Somer.

De wortel van d'eerfte is doordringend, verdunnende, afveegende, een weinig te famen trekkende, verdwynende en pis-dryvende; en werd gebruikt in de nier-wee, flymige en kalkagtige long-fiekten, fterecyn, windige darm-pynen, en tegens de witte vloed. Uiterlyk werden fy tegens de Ambeijen ofte fpenen gebruikt: ten defen einde kan men van de wortelen alderbest kookfels maken, ofte een Extract van het fap.

De kragten van de tweede zyn onbekend.

CXCVI. HOOFD-STUK.

Filix, Vaaren.

DE wortel van het *Mannekens Vaaren* bestaat, gelyk als uit een menigte hair-lokken en vlegten, die dik en fwart zyn; uit defe fchieten groote, rouwe, harde, geel-groene en ligt-brekende bladeren, fterk van reuk, wel anderhalven voet hoog,

R 4

vleugels-

vleugels-gewys uitgebreid, hebbende een menigte lange veder-gelyke, en faags-gewys gekorve blaadjes aan eene middel-steel staan, niet twee en twee regt tegens malkanderen over, want die aan de regter-zyde tusschen beiden een openinge laten, komen d'andere aan de linker-zyde sig te plaatsfen. Aan d'onderste zyde heeft men bruine wolagtige stippels, welke de *bloemtjes* zyn, na welke daar seer klein *zaad* uitvalt. Het welke van veele niet werd aangenomen, maar ik heb uit dese stuifjes nieuwe saylingen gekregen.

Het *Wyffjes Vaaren* brengt bloemtjes en zaad op de selfde wyse voort; maar schiet uit zyn wortel een enkele, eenvoudige steel, van buiten wat gestreept ofte gevoort, wat hoekig ofte kantig, en mergagtig: dwers doorgesneden zynde, vertoont sig dikwyls de gedaante van een dubbele Arent. Aan dese steel heeft men verscheide vleugels-gewyse *bladen*, van het Mannetjen byna gelyk, maar wat kleiner, dog de blaadjes die tot aan de middel steel komen, staan meerder twee en twee regt tegens malkanderen over, en sy zyn soo seer niet getand ofte geschaart. De *wortel* is swart, lang, langs d'aarde voortkruipende, somtyds soo dik als een vinger.

Het eerste wil wel op ongebouwde lugtige en sandige gebergten wasschen, en het anderen in Boffchagien langs de wateren: zynde de geheele Somer groen, maar de wortel schiet in de Lente wederom uit.

Dit gewas is wat bitteragtig en te samen trekken-de: waar van de wortel alleen gebruikt werd: men gebruikt deselvige in kookfels tegens de verstoppingen van Lever en Milt, enz. de gedroogde bladen leggen sommige in de wiegen der kinderen, agtende dat sy dan sterker van lenden werden. De bladen dienen

dienen mede om over krake-besien, en andere vrugten te dekken. Uit de affche werd een zout geloogt, daar men Kryftallyn-glas of maakt.

CXC VII. HOOFD-STUK.

*Filix Aquatilis, Osmunda Regalis, groot
ofte Wild-Vaaren, anders Water-Vaa-
ren.*

DE wortel is dik, vry groot, met veele fwarte en dikke vefelen omhangen: in 't midden met een wit vleis. Uit dese fchieten, wel dry voeten hoog dunne *ftammetjes*, met groote en Vleugels-gewys gestelde *bladen*, byna als die van het Wyfkens Vaaren; maar yder klein befonder blaadje is tot de middel-ribbe toe door-fneden, en geensfins faags-gewyse gekorven; is mede fagter in 't gevoel. Op het opperfte der *ftammetjes* komen taks-gewyse Aaren, bruin ofte donker-rood, die daarna als in een ftoffige fchimmel open gaan, zynde de *bloem*, met zyn feer klein *zaad*.

Het groeid veel aan de Slooten en Wateren die met Boomen beplant zyn, en d'aarde wat fchraal is. De wortel blyft mede des Winters over, en fchiet in de Lenteweder uit.

De *Osmunda* is van kragten als de Mannekens en Wyfkens Vaaren, maar werd weinig gebruikt.

CXCVIII. HOOFD-STUK.

Flammula, ofte Brandende, Vlammende,
Heete-klim.

DIt gewas is of liggende ofte regt op staande. De *liggende* heeft veele dunne, rye en groene rys-agtige steeltjes. De *bladeren* zyn middel-matig klein, veele, dog ongeschikt aan een steeltjen staande, duister-groen, hard en lyvig: dese steelen winden sig menigmaals om de nevens-staande Kruiden en Heesters. De *bloemtjes* zyn wit, vyf-bladig en sters-gewys. Waar na klein *zaad*, veele by een, volgt, met gryse vederen ofte pluimen. De *wortel* bestaat alleen uit een bosch veselen.

D'andere staat anderhalf voet hoog regt over end, en heeft grooter *bladeren*. De *bloemtjes* zyn mede sneeuw-wit, en het *zaad* met een gepluimden kam.

Beide vind men de selvige alleen in de Hoven. In 't begin van de Somer en ook later bloeijen sy beide. Sy behouden des Winters hare wortel, die in de Lente uitschiet.

Beide zyn sy heet en bytende op de tonge; derhalven fyn, doordringend, en bytend van deeltjes, want de gekneusde bladen op de huid gelegd, doet die niet alleen heet werden en ontsteken, maar doet die met blaren oploopen, gelyk de wortel van Hane-voet.

CXCIX. HOOFD-STUK.

Fœniculum, Venkel.

MEn kend dryderlei *Venkel*. D'eerste schiet met een groene, matig dikke, geknoopte, effene, gládde, en van binnen voos en witte stam, wel een mans hoogte en hooger lang; die sig boven in verscheide kleindere takken verdeelt. Alle de *blading* ofte groente, soo d'onderste, als die uit de knopen voortkomen, zyn wyd uit verspreid, getakt, en als ronde draden heel fyn gesnippelt, groen van kleur. Boven op de toppen wassen kroontjes, gelyk van de dil met een menigte seer kleine bleikgeele *bloemtjes*, waar na langwerpige, groene *zaden* volgen, zynde naakt en in geen huisjes besloten. De *wortel* is matig lang en dik, met seer weinig vefelen, wit, en stokkig: daarom gebruikt men alleen de schorfe.

Een *tweede* is alleen wat rood en donkervan bladinge.

Een *derde* heeft een soeter blading en zaad, dat medeen weinig grooter is, de wortelen blyven de gantsche Winter over, die in de Lente wederom uitschieten. Men vindse in de Moes-hoven, en wast weelderig. Sy bloeyd ook de meeste Somer door. D'eerste soort is hier de gemeenste.

Dit gewas is niet onaangenaam van reuk en smaak, maar de derde is wel soo soet. De groente ontdoet, opend, verteert slym, set de blaasagtige windigheden af, versterkt de maag, is tegens de long-qualen dienstig, vermeerdert de melk, en sulx doet mede het zaad. De wortel werd gerekend onder de openende wortelen, gelyk die van de *Peterfeli*,

Van

Van het kruid en zaad werd een water en olie overgehaalt. Het water doet de winden breken, soo van boven ingenomen als van onderen warm ingespeut: en is voornamelyk dienstig voor de kleine kinderen, een weinig van dat water onder de melk gedaan. Men gebruikt het mede in de oog-waters. D'olie mengt men by de purgerende pillen, mede tegens de winden. Het kruid en zaad gekookt, en gedronken, geeft veel melk en overvloedig: daarom doet men het kruid onder de Warmoes. Het verwekt ook de Maand-stonden en pis. Het zaad kan men ook versuikeren en tegens de winden gebruiken. D'opperste toppen werden op de Agurkjes gelegd, wanneer men die inleid.

CC. HOOFD-STUK.

Fœnum Græcum, Fenegriek, Boks-hoorn, Koe-hoorn.

DIt gewas heeft een enkele, dunne, groene, holle steel, in verscheide zyd-scheuten verdeilt. De *bladen* zyn de Veld-klaver gelyk, dog ronder en kleinder, en van boven groen, maar van onderen bleek. Aan de toppen der steelen groeijen kleine witte *bloemtjes*, van maakfel als van linsen. Waar na lange, dunne, krom-omgebo-gene, smalle, scherpe hoorntjes ofte zaad-laadjcs volgen, in welke geelagtige, matig groote, lang-werpige en hoekige *zaden* ofte erwtjes leggen. De *wortel* is dun, wit, en niet groot.

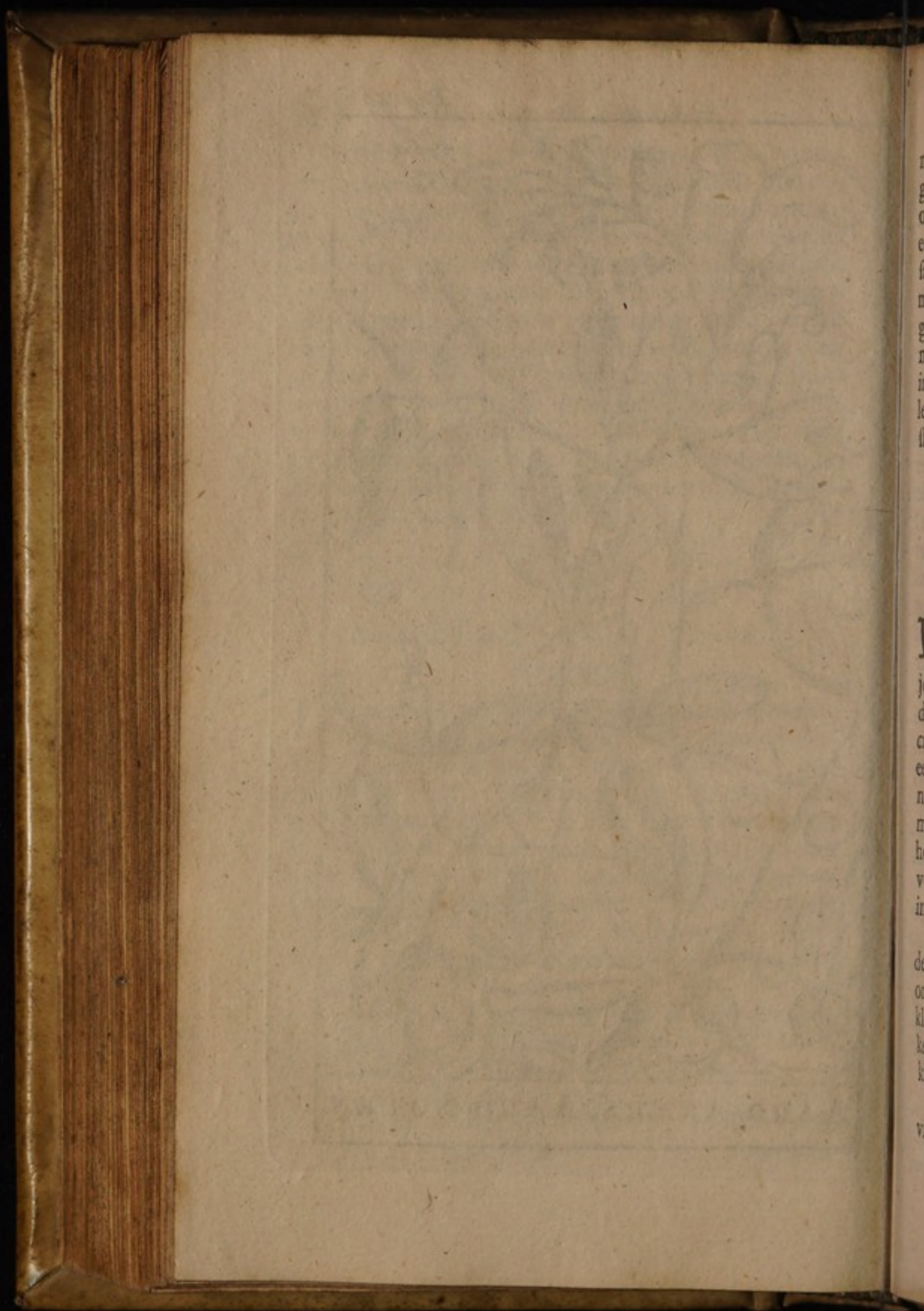
Men vind het hier alleen in de Tuinen der Art-zeni-bereiders. In de Lente gesaaid zynde, bloeid het in de Somer, maar in de na-tyd, later.

Het gedroogde zaad pleeg gegeten te werden, ende is een goed voedsel. Maar nu bevind ik, (ten minsten

*Glans
Terres-
tris.*

AARD-AKERS, AARD-NOTEN.

minsten in onse plaatsen) dat het zaad alleen in de genees-kunde gebruikt werd. Het selve heeft geen onaangename sterke reuk: zynde daarom ook van eenige fyne deelen te samen gestelt: want het versagt, rypt, doet verdwynen: derhalven werd het veel tot Pappen gebruikt, en op de geswellen geplaats: het zaad is seer slymig, daarom gebruikt men het tot darm-speutsels om alle scherpijgheden in de darmen te benemen, en de pynen en geswellen die in de selve zyn, te doen verdwynen. De slym doet mede de blauwe oogen over gaan.

CCI. HOOFD-STUK.

Fœnum Græcum Silvestre, wilden Fenegriek.

DE eerste heeft ronde, lange, en teedere ter aarden kruipende struikjes, waar aan veele steeltjes groeijen, die aan beide zyden met lang-ronde, dog scherp-toeloopende blaadjes geschiktelyk versciert zyn. Nevens het begin deser steelen komt een trosjes kleine, witte bloemtjes te voorschyn; waar na langwerpige, en kromagtige zaad-kokertjes komen, kleinder dan van de vorige, in welke men het zaad vind. De wortel is lang, wel vier ofte vyf voeten diep, blyvende des Winters over, en spruit in 't voorjaar wederom uit.

De tweede gelyk de tamme, alsoo de selvige mede na de klaver geelykent, dog de blaadjes zyn rontom gekartelt, heeft seer kleine bloemtjes, waar na kleine, ronde, dunne en langwerpige zaad-kokertjes volgen, dry ofte vier by een, in hebbende kleine zaden.

Al is 't fake dat d'eerste in 't wild wast, soo vind men die beide nogtans hier alleen in de hoven,

ven , bloeiende beide in de Somer-tyd.

De kragten zyn nog onbekend , dog agte dat men die soude kunnen gebruiken , gelyk de tamme Fenegriek , ofte als de Boxboonen.

CCII. HOOFD-STUK.

Fragaria, Aard-besien.

Hier van is een *tamme* en een *wilde soort*. De *tamme* heeft een veselagtige *wortel*, uit welke niet alleen *bladen* voortkomen , maar ook verscheide roode , dunne , ronde en een weinig ruige ranken , en langs der aarden kruipende , wortelen sy weder in d'aarde , en geven wederom nieuwe planten. De *bladen* groeijen als de klaver dry by een , dog veel grooter , aan de kanten geschaart , en wel doorloopen met aderen , geel-groen , staande yder op zyn eigen steeltjen , dat een weinig ruig is. Tusschen dese rysen een ofte meer steelen een palm ofte anderhalf hoog , waar op verscheide witte vyf-bladige *bloemtjes* komen , die in 't midden geel zyn ; dese afvallende volgen daar groene oneffene knoopen , ofte *vrugten* , die allenxkens grooter werdende , rood zyn , ofte wit , dragende buiten op klein *zaad*. Dese sitten yder op een groen gebladert steeltjen.

De *wilde* is de tamme ganschelyk gelyk , maar de bladen zyn grooter , welke geen ofte selden vrugten voortbrengen ; maar als die behoorlyk verplant werden , heb ik menigmaals veel grootere vrugten bekomen ; welke sig van hare steeltjes soo gemakelyk niet laten plukken ; ook zyn sy soo schoon-rood niet.

De vrugten , voornamelyk de tamme , zyn week , van binnen wit , niet alleen seer aangenaam van

van reuk, maar zelfs van smaak. Sy moeten ten minsten om het derde jaar verplant werden, anders gaan sy uit. Het kruid blyft des Winters over. Men vind se over al in de hoven. In de Mei-maand bloeien sy, en in Wiede-maand en Hoi-maand geven sy haar vrugt.

Deze vrugten werden als aangename na-gerigten opgedist, het sy dat men die met wyn en suiker eet, ofte alleen met suiker tot een boteram. De wilde plukt men gemeenlyk met hare steeltjes en werden een vooreen, in de suiker gedoopt zynde, gegeten. Sommige smyten de tamme wel onder room, en eten die met lepels.

De bladen zyn verkoelende, eenigfins te samen-trekkende. De selvige gebruikt men in wond-dranken, en keel-geswellen, want de bladen zyn nog eenigfins syn van deelen: sy doen mede het pissen bevorderen, en dryven de geel-sugtige slym af.

De besien dryven mede de pis; sy verrotten ligt in de maag, daarom best na den eten gebruikt, alsoo sy dan onder de andere spyzen geraken; ook moeten sy versch zyn, anders krygen sy een begin van verrottinge, het welke uit haren strontagtigen stank dan best te bemerken is. Deze besien kan men op Brandewyn setten, tegens graveel. Ook perst men daar het sap uit, en men laat het met wat suiker uit-giften, dan werd het een seer goed versterkend middel lepel-wys gebruikt; hier uit kan men mede een geest overhalen tot het selfde oogmerk dienstig. Uit het sap maakt men mede gelei.

CCIII. HOOFD-STUK.

Fraxinus, Essen-boom.

D It is een hoogen en regt op wassenden Boom, redelyk dik, heeft een gryse, gladde bast. Het *bout* is wit, matig hard en wat knoestig. De *stam* werd boven in verscheide takken verdeelt, welkers tengerste als uit eenige leden bestaan, zynde van binnen met een voos wit merg vervult; maar dese leden met 'er tyd verwassende, veranderen in hout. De *bladeren* bestaan uit dertien, vyftien meer ofte minder andere matig breede, lange, spitse, bleek-groene, sagte en geschaarde bladen, die alle aan eene ribbe vast zyn, makende te samen groote, lange en breede bladeren uit, zynde sonder reuk. Nevens den oorsprong der bladeren komen aan de tengerste takjes troffen met lange en platte *zaden*, die nederwaarts hangen, zynde in hare vliessen befloten, eerst groen, en daarna bruin, gelykende na de tong eens Vogels, en daarom *Semen Linguae Avis* genaamt: dese nu werd het *Wyffjen* genaamt: maar een andere soort draagt noit zaad, die men de naam van *Mannetjen* geeft. De *wortelen* zyn lang, diep in d'aarde sinkende.

Sy wasschen geern langs de water-kanten, en hare bladen en zaden komen in de Lente voort, dog het zaad werd in den Herfst ryp.

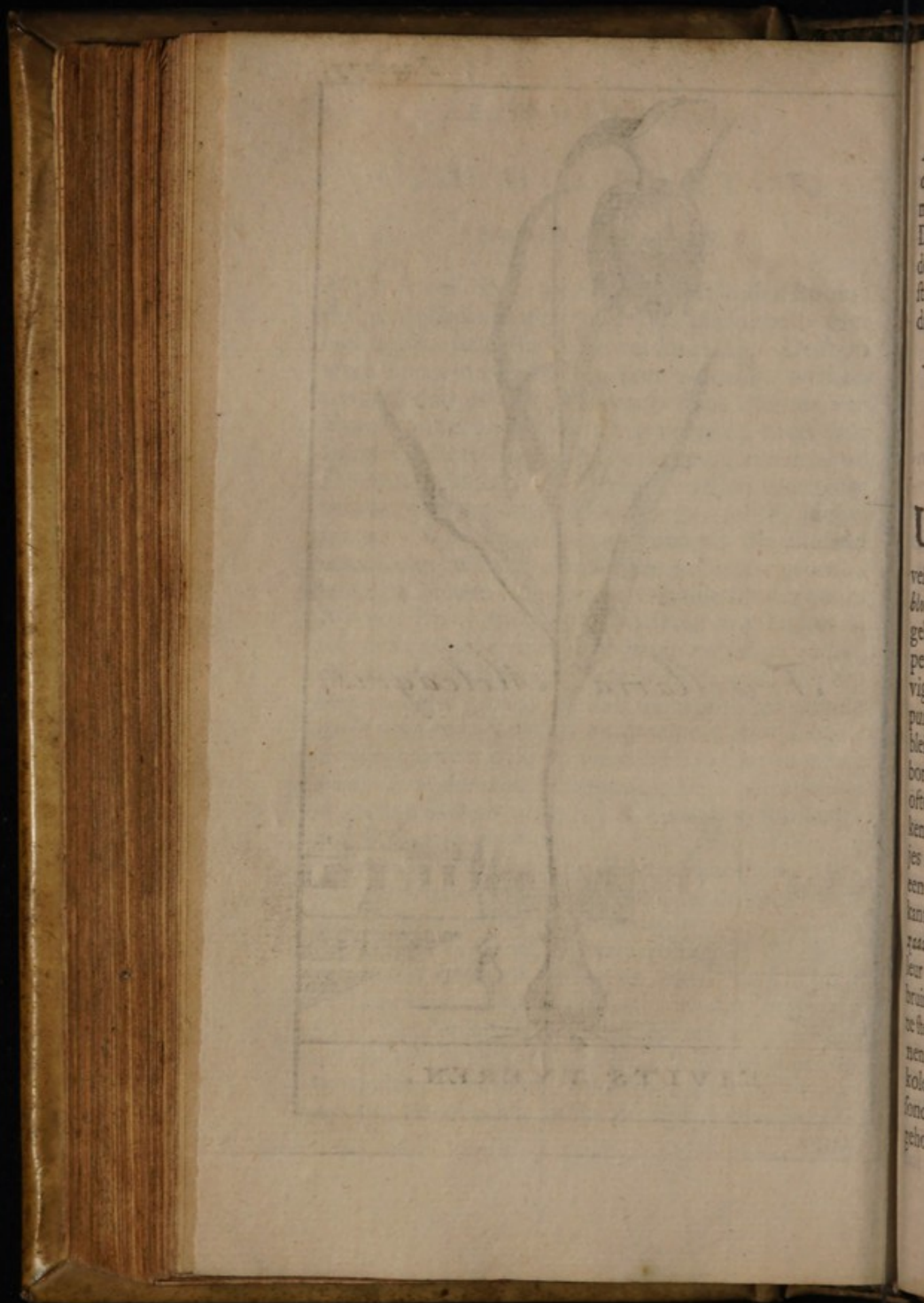
Het zaad is geurig en wat bytende op de tong, van smaak doordringender en bitterder dan van Persike pitten. Dit werd meest gebruikt tegens het graveel onder poeders ofte elders onder gemengt: best is het, 't zaad uit te pellen, te kneusen en op wyn te setten. Uit de gequetste bast lekt in 't voorjaar een water, het welke de *Eph. Germ. Dec. II.*

Ann.

Fritillaria Meleagris.

KIVITS EYEREN.

U
ver
ble
ge
pe
vig
pur
ble
bon
offe
ken
jes
een
kunt
raad
leur
bruit
te ste
nen
kole
fond
gebo

Ann. VI. Obs. XXVI. seggen dienstig soude zyn in de wonden, roo-loop, buik-pyn, scheurbuik, milt-ziekten, enz. het welk te ondervinden staat. De bast en bladen gebruikt, stoppen de buik-vloeden en Vrouwe-vloeden. Het hout is bequaam om stoelen, bollen, buffen, pylasters, enz. af te draeijen.

CCIV. HOOFD-STUK.

Fritillaria, Meleagris, ofte Kivits-eijeren.

U It een witte, ronde, ajuinagtige en als in twee gedeilde *bol* ofte *wortel*, die onder aan wat veselen heeft, komt in de Lente-tyd een ses-bladige *bloem*, selden twee, van gedaante een kleine tulp-gelykende, dog staat niet over ende, maar het opperste des stammetjes om-buigende, hangt de selvige nederwaarts. De koleur is uit den violetten purperagtig, tusschen welke over-hands witte ofte bleike byna vierkante vlekken, gelyk als een dambort geteikent zyn. Van binnen is sy swartagtig ofte met swarte stippelen en strepen cierlyk geteikent. In 't midden zyn ses draadjes met haar nopjes, eerst bleik, daar na geel: in 't midden staat een drykantig Pylaartjen. Daar na volgt een drykantig *zaad-huisjen*, een duim-breed lang, vol plat *zaad*, bruinagtig van koleur. Behalven dese koleur, siet men die wel met geele, groen-geeel, bruine, en witte bloemen. Haar stammetjen ofte steel is een voethoog, rond, dun, uit den groenen purperagtig, besmeurt ofte verstorven van koleur; van binnen voos; waar aan vyf of ses sonder schikking gestelde smalle, en gootwys uit geholde *bladen* zyn, van een vinger langte,

S dog

dog de bovenſte zyn korter groender dan de ſteel.

Men vindſe hier alleen in de hoven, werdende meeft van hare bollen voort-gequeekt: want het zaad is ſomtyds dry jaren in d'aarde eer het voortkomt, en bloeijen eerſt het ſeven of agfte jaar.

CCV. HOOFD-STUK.

Frumentum Turcicum, Turks-koorn.

DIt is geen Turks, maar eigentlyk een Americaans-koorn. Dit gewas heeft rietagtige, ſterke en vaſte halmen, met een voosagtig merg vervult, en in veele leden verdeelt, van vier, vyf en ſes voeten ſomtyds hoog; van onderen dik en paarsagtig, werdende allenxkens dunder en dunder. Hier aan waſſchen lange, breede, wel door zenuwde riet gelyke *bladen*. Op de toppen komen veele ſagte aaren ofte riet-pluimen, in welke niets is; de *bloemen* zyn van koleur roodagtig, geel, enz. na de koleur van het kooren, dat daar uit ſal voortkomen: van een ſpanne lang, een weinig nederwaarts gebogen. Uit de leden deſer rieten komen de boſſen *koren*, met een witte en ſagte dradigheid bewonden, lang, dik, en digt in agt of tien ryen geſchikt; die werden nog daaren boven met eenige vlieſige bladerigheid omwonden. Yder *koorentjen* is van buiten glad en rondagtig, dog van agteren hoekig. De koleuren zyn rood, geel, wit, bruin, blauw; maar ſommige boſſen hebben gemengelt zaad; ook vind men dat het ſelve van verſcheide koleur geſtreept is: yder koorntjen heeft de groote van een erwt. Alle deſe koornen zyn in een gemeen wit en vaſt merg gevat, gelyk een Adamant in het goud byna. Van binnen hebben ſy een wit,

foet

foet meel. De wortel is uit veele vefelen beftaan-
de.

Sy werden hier alleen in de hoven gefaaid; en de
Koorn-boffen, die in de Herfft ryp zyn, voor cie-
raad in de huifen opgehangen.

Dit koorn geeft veel meel, om brood te bakken,
maar is fchraalder dan dat van onfe tarw. De Mexi-
canen doen het meel onder hare Chokolade, en
werd *Mais* genoemd.

CCVI. HOOFD-STUK.

Fucus Marinus, Zee-Wiert.

DE foorten van *Fucus* ofte *Wiert* kan ik niet an-
ders aanfien dan voor een Zee-mos, groeijen-
de op fchulpen, keijen, palen, enz. brengende
nog zaad, bloem ofte vrugten voort. D'eerfte
foort heeft veele regt opftaande, en fmalle fteelt-
jes, plat en breed, en allenxkens breeder werden-
de, werd die weder in zyd-rakken verdeelt, waar
aan verfcheide breedte, lankwerpige bladen komen:
hier aan groeijen gemeenlyk verfcheide groote en
kleine blaasjes, fomtyds effen, fomtyds ruw en
voos. Van koleur geel-groen, maar droog zyn-
de, donker-bruin, gemeenlyk maar een fpanne
lang.

Een *tweede* foort groeid op de felfde wyfe, beftaan-
de uit lange, platte en fmalle draden, fonder eenige
bladen, vyf of zes voeten lang.

Een *derde* is als de tweede, maar beftaat alleen uit
lange, ronde draden, een ronde veter ofte neftel
feergelyk.

Een *vierde* is d'eerfte gelyk, maar is in alles glad-
der en tacier, en hare blaasjes geduwt zynde, ge-
ven

ven een slag, dat voor de kinderen een spulletjen is; dese blaasjes zyn als groote en kleine oliven van groote.

Een *vyfde* is ganschelyk geblaad, sonder eenige blaasjes.

Een *sesde* komt uit de Krooft-zee, bestaande uit een menigte fyne platte en ronde veselen; met kleine oneffene beſien, van groote als klein Coriander-zaad.

Hier van zyn nog een menigte andere foorten, maar dese zyn genoeg, om voor den Leerling te doen kennen. Sy groeijen het geheele jaar door, maar werden meest in den Herfst los gespoelt, misſchien door de onweders en woedende wateren: fy schynen alle als uit een lymagtige stoffe te bestaan, ten minsten uit foodanige, als de bindfels daar de Mossel-schulpen, en de deksels der Zee-hoorns mede bedekt zyn.

De Wiert is by de Hollanders in groote agtinge om daar dyken van te maken, tegens het gebulder van de Zee, alsoo de aarde dyken ligtelyk komen af te spoelen; maar de Wiert hangt vast aan malkanderen, en is buigzaam, soo dat de gantsche dyk komt te buigen, en aan 't geweld des waters als toe te geven.

CCVII. HOOFD-STUK.

Fumaria, Fumus Terræ, Duive-kervel, Aard-rook, Grisekom.

D*uive-kervel* heeft veel tengere, dunne, ronde en in veel leedjes verdeelde *steeltjes*, leggende langs d'aarde neder; hier aan komen kleine gekartelde blauw-groene *blaadjes*, die van de Coriander eenigſins

eenigfins gelykende. Op de toppen der steelen komen, uit den purperagtigen roode, ofte bleik-purpere, felden met witte *bloemtjes*, aars-gewys gestelt: daar na volgen ronde bolletjes met *zaad*. De *wortel* is dun en veselig, regt nederwaarts in d'aarde sinkende.

Dit kruid komt alleen van zyn zaad voort, in de Zay-landen en Moes-hoven, als mede in de Tui-
nen by de Wyngaarden en elders, werdende als een onkruid gerekend. Het bloeid in de Lente en de meeste Somer door.

Dit gewas werd voorgeschreven in dranken om het bloed te suiveren; zynde bitter van smaak, maar sonder reuk. Het doet den afgang sagjes afglibberen, beneemt de verstoppingen der ingewanden, en by gevolg de geel-sugt en slym-sugt, scheur-
buik, en werd veel tegens de schurftheid gebruikt. Ten desen eiinde werden daar bequame kookfels van gemaakt en gedronken: of men dampet het sap sagjes uit, en men maakt het dik, waar van men dagelyks twintig greinen van kan innemen. Uit de aschen werd mede een zout gebrand, om te sweeten. Voorts d'andere bereidsels, als 't overgehaalde water, de Syroop, Conserf, enz. zyn van geen groot belang.

CCVIII. HOOFD-STUK.

Fungus, Kamper-noelje, Duivels-brood, Paddestoelen.

HOe dese gewassen voortkomen, heb ik in myn *werk van de Fermentatie* beschreven. Wy fullen dan nu alleenig hare gedaanten beschouwen, welke veelderlei zyn. Als *Aard-Kampernoeljen*, dese noemt

men vroege en latere : en Boom-Kampernoeljen. De vroege zyn ei-wys rond, gerimpelt, met veele vakjes en holletjes, van koleur bemorft wit, wassende op redelyk dikke en witte steeltjes.

De latere gelyken na een breed hoedeken, ofte soort van stroeye hoeden, wit van boven, van onderen zyn veele vliesjes, gaande van de steel af tot de rand toe: dese werden na de 24 uren swart. De steel ofte stammetjes is wit, hare groote is verscheiden, na dat sy oud zyn.

De Boomagtige zyn veel harder, ja somtyds houtagtige gemeenlyk witte uitwassen, onder welke den *Agaricus* is, zynde een uitwas, soo men meint van den Lorken-boom. Aldus brengt de Vlierboom de *Auricula Jude* ofte *Judas* ooren voort, aldus na de gelykenisse van een oor genaamt; in 't kort meest alle de Boomen brengen niet alleen hare eigene uitwassen voort, maar ook het verstorven hout.

De Kampernoeljen vind men meest, al waar besloten aarde is, die van binnen als beschimmelt, en niet wel kan uitwasemen, gelyk als aan nieuw gemaakte wallen en dyken, bosschagien, enz. De boomagtige van gelyken, bersten uit wanneer hare basten te vast toegesloten zyn. Siet myn boek van de *Fermentatie*.

D'eerste soort is onnut, maar de tweede werd vergadert eer die swart werd, dat is voor de 24 uren, want na die tyd segt men dat sy vergiftig werden, alsoo sy dan de keele toeyringen, ofte het bort verwekken. Wanneer sy goed zyn, werden die van binnen gesuivert, gekookt en in den azyn met eenige speceryen in gelegd, en tot gebrad gegeven, en werden *Champignons* genaamt. Daar is nog een soorte, die gedroogt werd, gelykende na een Moerbefie, die de Francen *Morilles* noemen, welke

welke men by vleis stooft. Het sy dan hoe smake-lyk die zyn, deffels gebruik, om 't gevaars wille, te myden, is best.

Onder de boomagtige werd den *Agaricus* onder de darm-suiverende middelen gebruikt. Die van de vlier kookt men onder de gorgel-dranken: maar de sagste van d'andere boom-gewassen, pleeg men te gebruiken, gelyk de Chinesen en Japonesen de Moxa doen.

CCIX. HOOFD-STUK.

Gallium, Wal-stroo.

DIt gewas is teederder, klein, en sagter dan Kleef-kruid; heeft teere ronde steeltjes, van een span of anderhalf lang. De *blaadjes* zyn seer smal en lang, staande rontom de steeltjes sters-gewys, gelyk die van de Wal-meeſter; op de toppen, en ook ter zyden uit de bladen komen een menigte seer kleine geelc blinkende, en wel-riekende *bloemetjes*, trots-gewys digt by een. De *wortelen* bestaan uit dunne vefelen.

Het *tweede* verscheelt hier alleen in, dat het sneeuw-witte-bloemtjes heeft.

Het eerste vind men veel op de bouw-landen, en langs de wegen. En het andere aan de kanten van de slooten en wateren. Beide bloeijen sy de meeste Somer door.

Het eerste doet de melk kafen, voorts zyn my daar geen blykbare kragten van bekend.

CCX. HOOFD-STUK.

Genista, Brem.

DE Gemeene Brem schiet op als een Heester, met een houtagtig stammetjen, voorsien met veele dunne, lange, taeye en groene takjes en rysjes: hier aan komen kleine donker-groene blaadjes, tusschen dese heeft men cierlyke blinkende geele bloemtjes, die van de peul-vrugten gelyk; hier op volgen groene en platagtige peultjes, die allenxkens swarter werden. Hier in legt een hard, plat en bruinagtig klein zaad. De wortel is houtagtig, fig hier en ginder verspreidende. Dit gewas is somtyds maar twee of dry voeten hoog, en somtyds veel hooger.

Aan de veselen der wortel vind men een knobbel somtyds, die men *Brem-rape* noemt, peers-gewys en boven spits, van onderen breed, bestaande uit bruine ofte swartagtige schilferen, die van binnen geel zyn, spruitende met een lange, houtagtigen draad uit de wortelen van desen kleinen brem, twee, dry ofte vier voeten somtyds van de wortel af, waar by somtyds nog meer andere groeijen. Uit het midden deses raapje ryft een bruin, hol stammetjen, ontrent een spanne hoog, hebbende van half wegen af veele witte bloemtjes, (die van de witte doove netelen gelyk) met vyf ofte ses draadjes, welke buiten de bloemtjes uitkyken: na de bloemen komen daar langagtige, dikke, ronde en niet al te groote zaad-huisjes, in welke seer klein, wit, dog onvrugtbaar zaad is.

D'andere heeft mede groene en taeye stelen ofte rysjes, maar byna bladeloos: op de toppen komen wel-riekende schoone geele bloemtjes aars-gewys,
grooter

grooter dan de vorige, waar na swarte, lankwerpige en platte zaad-huisjes volgen.

Een derde is heel ruig en haaragtig, met witter en sagter bladen, anders de vorige gelyk.

D'eerste vind men op de Heide, en magere dorre plaatsen. Maar de twee andere vind men in Italiën en Spangien. D'eerste bloeid in de Lente, en de meeste Somer door, maar d'andere soorten wat later: welke men hier in de hoven vind.

De bloemen en het zaad zyn meest by ons in gebruik, voornamelyk tegens het graveel en alle nier-qualen, dryvende de pis en graveeligheden af; benemende mede alle de verstopheden van de milt, lever, en scheid-klieren: derhalven is het dienstig in water-sugt, geel-sugt, slym-sugt, dikke en harde buiken, enz. Hier toe werd mede voor al de brem-rape gepresen. Ten desen einde zyn d'af-fiedfels best gedronken, want de confytingen en conserven zyn onnut. Tot het selfde oogmerk werd daar mede een vast zout uit gemaakt.

De knopjes van de bloemtjes, eer die open gaan, werden geplukt, en gesouten; welke, afgeweikt zynde, op de tafel, in plaats van kappers, opgedist werden. Van de ryfen, maakt men niet alleen besemen en vegers, maar ook touwen. De byen zyn seer verliest op de bloemtjes, met welke men mede de spyfen geel kan verven.

CCXI. HOOFD-STUK.

Gentiana, Groote Gentiaane, Bitter-wortel.

Gentiana heeft een ofte meer stammetjes, van twee ofte dry voeten hoog; welke tusschen eenige groote, lange, breede, wel-door-ribbe bladeren

opfchieten. De fiammetjes dan zyn eenvoudig en ongetakt, hol, glad, en met leden: uit dese leden komen altyd twee tegen over malkanderen ftaande *bladeren*, welke allenkens, na om hoog komende, kleinder werden, gelyk het gemeenlyk gebeurt. Het opperfte defer fiammetjes is met vier ofte vyf kranfen van geele, en fmalle fes-bladige *bloemtjes* verciert, fters-gewys gefteilt, van binnen met eenige draden, voort-komende uit lange huisjes, in welke daar na glad, breed, dun, plat, en bruin *zaad* gevonden werd. De *wortel* is vry dik, lang en grof; veelyds in twee ofte dry deelen gedeelt, van buiten duifter-geel, maar van binnen helderder geel.

Men vindfe hier alleen in de Artzeni-hoven, en bloeid in de Somer: fy werd niet alleen van zaad aangewonnen, maar ook door de wortel, en nieuwe zyd-fcheuten.

De wortel is alleenig in gebruik, zynde vry bitter van fmaak: men houd het onder de tegen-giften, het opend en verdunt. Het gebruik is in peft, en alle quaad-aardige fiekten. Het opend de verftoppingen der lever, milt en darm-fcheils klieren: in water-fugt, geel-fugt, allerlei gaande en komende koorsfen; fwakke magen, wormen, opgestopte ftonden, enz. men maakt daar bolletjes van om de Fontenellen te fuiveren: en het poeder werd op het ontbloote been geftroit, op dat het door de falven ofte etter niet bederven fouw.

Dese wortel werd op wyn gefet, en alle dagen gedronken: ook kan men die op een vat bier fmyten: als mede kookfels van water daar van maken en drinken; men mag die mede trekken gelyk de Thée. Het kookfel mag men mede uildampen, tot een Extract, waar van men pilletjes mag maken.

CCXII. HOOFD-STUK.

Gentiana minor, kleine *Gentiana*, Madelgeer,
ofte Kruis-wortel.

DE *Gentianella* mede *Cruciata* genaamt, heeft ronde, holle, gelede *struikjes*, van een spanne hoog; de een weinig ter aarden neder; de *bladen* staan twee en twee tegens malkanderen over, wat omgebogen, de groote soort gelyk, maar veel kleiner. De blauwe, vier-bladige, holle langwerpige *bloemtjes* staan in groene, gras-verwige *kokertjes*, staande krans-gewys rontom de toppen der *stammetjes*. Waar na de lankwerpige twee-voudige *zaad-huisjes* volgen, zyn vervult met klein, gestreept, aard-koleurig, somtyds rond *zaad*. De *wortel* is lankwerpig rond en wit, somtyds voos, seer bitter van smaak.

Een andere soort heeft bladen als swaluwe wortel, met schoone blauwe *bloemtjes*; de wortel is menigvuldig en bitter.

Men vindse beide in de hoven der lief-hebbers; komende van zaad en van zyn zyd-planten voort. Sy bloeijen in het laatste van de Somer, ofte begin van den Herfft.

Aangaande de kragten komen die met de groote *Gentiana* over een.

CCXIII. HOOFD-STUK.

Geranium Columbinum, *pes Columbinus*,
Duiven-voet.

ONder de soorten van Oyevaars-bek, behoort de *Duive-voet*, welkers *bladeren* zyn rondagtig, sagt

sagt in 't aantasten, bleik-groen, en rontom wat gekartelt; de steelen kruipen langs d'aarde, somtyds een spanne ofte twee lang, zynde dun en hairagtig, mede met diergelyke bladen pronkende. Op de topjes komen verscheide kleine purpere vyf-bladige *bloemtjes*, steunende op vyf-bladige groene blaadjes; groeiende twee en twee by malkanderen. Waar na lange en scherp-toeloopende zaad-huisjes volgen, hebbende de gedaante van een Oyevaars, ofte kranen bekjen, daar de naam *Geranium* van herkomstig is, in welke klein zaad is. De wortel is dun en veselagtig.

Het wast over al langs de wegen, en in de Moeshoven onder het gesaaide: blyvende de Winter over in het leven, en bloeid de meeste Somer door.

Uiterlyk gebruikt, is het dienstig in al het gene daar men de *Malva* toegebruikt, als in baden, stovingen en Pappen. Het innerlyk gebruik is my onbekend, alhoewel men meint, dat het de pis doet dryven, en geronnen bloed doet affetten.

CCXIV. HOOFD-STUK.

Geranium Robertianum, Robbregts-kruid.

DE steelen deses kruids zyn rond, haaragtig, ruw, roodagtig, en in verscheide leden gedeelt, van een voet ofte anderhalf hoog. Uit de knopen komen de bladen, in veele deelen gedeelt en gekorven, by na de wilde kervel gelyk, dog duister-groen, en somtyds wat roodagtig van koleur, en wat hairagtig. Op de toppen komen vyf-bladige purperagtige (felden witte) *bloemtjes*, steunende op vyf-groene vyf-bladige blaadjes. Waar na lange en puntige

tige *zaad-kokertjes* volgen, gelykende na een kranen-bek. De *wortel* is dun en vefelagtig.

Het waft aan d'oude muuren, boomen, en fteen-agtige plaatsfen: blyvende des Winters over: en bloeid byna de geheele Lente en Somer door.

Dit kruid is fwaar-riekende ofte ftinkende. Het gebruik is my onbekend; dog men agt het goed in wonden, en blauw-geflage vlekken uiterlyk gebruikt: ook dat fulx het bloed foude ftelpen, en de roos verdryven. Als mede dat het de bloed-loop foude ftutten.

CCXV. HOOFD-STUK.

*Geranium Supinum, Alus Pastoris, kruipende
ofte leggende Oyevaars-bek.*

DEfe heeft langwerpige, dunne, fmalle, en menigvuldig doorsnedene *blaadjes*, zynde veele aan eene fteel gefchikt, die van de Coriander byna gelyk. De *fteeltjes* zyn hairagtig, gemeenlyk bleek-rood, kruipende als ryskens langs d'aarde. Op de toppen komen kroons-gewys kleine, vyf-bladige roodagtige, dog felden witte *bloemtjes*, mede op vyf-bladige groene *fteeltjes* rustende. Daar na komen de lange en spitse *zaad-kokertjes*, van gedaante een Oyevaars-bek gelyk, aan welker onderfte eenige blaasjes ofte tesjes zyn, in welke langagtig klein zaad is. De *wortel* is teer, dun, en wit, fig diep in d'aarde wortelende.

Men vind de felvige langs de paden en Zaai-landen, en onder de Moes-kruiden, en fandige Dui-nen: het bloeid de meefte Somer door, en blyft des Winters over groen.

De kragten zyn als die van de voorgaande.

CCXVI. HOOFD-STUK.

Gladiolus, Swaarden.

DIt gewas heeft langwerpige, smalle, gevoorde ofte gestreepte, aan beide zyden scherp-snydende, puntige, swaartgelyke *bladen*, spruitende uit een dubbele Ajuinagtige *wortel*, staande d'een boven d'andere; zynde de bovenste in de Lente kleinder en sappiger, en d'onderste grooter en voofer, die haast vergaat. De steel die te gelyk met de bladen opschiet, is rond, en glad een voet ofte twee hoog. Byna van het midden af tot boven toe komen ses, seven ofte agt ses-bladige purpere ofte witte *bloemen*, boven malkanderen geschiktelyk gevoegt, gemeenlyk aan d'eene zyde, en somtyds aan beide zyden; waar na langwerpige geribde *zaad-huisjes* volgen.

Men vindse hier alleen in de Bloem-hoven; werd door haar wortel en zaad voortgeset, en bloeid in de Lente.

Sy hebben hier in geen gebruik gehouden; maar werden alleen om bloem-tuiltjes te maken, voortgeplant.

CCXVII. HOOFD-STUK.

Glans Terrestris, Aard-noten, Aard-akers, Muizen met Staarten.

DE Aard-akers wasschen als een foort van peultjes, hebbende tengere en onsterke *stammetjes*. De *bladeren* zyn tenger, dun, teer en langwerpig rond, wassende twee en twee aan tengere middel-ribbetjes,

ribberjes, schietende tusschen beiden eenige klawiertjes uit, daar sy sig mede aan het naast groeiende gewas vast houden. Op het opperste der steeltjes heeft men trosjes met schoone paars-roode (selden witte) riekende *bloemtjes*, die van de peulen gelyk, maar kleinder, waar na kleine langwerpige peultjes wasschen, waar in dry ofte vier ronde erwtjes leggen. De *wortelen* zyn dikke en langwerpige knobbeltjes, van binnen wit, besloten in swarte schillen. Aan haare einden hebben sy swarte draden, die dan al weder aan andere knobbelen vast zyn, ofte weder nieuwe voortbrengen, sinkende vry diep in d'aarde.

Sy wasschen veel in de Koorn-landen in Zuid-beveland, 't Stigt Uitregt, 't Land van Vianen, enz. Sy bloeijen in Braak-maand en in Hooi-maand, en de wortelen werden uitgegraven, als het koorn af is; want sy sig daar laten vinden: en vermeerderen het jaar daar aan wederom door de overgeblevene kleine worteltjes, en door haar zaad.

Sy werden om haar goeden smaak gebraden, dog selden, maar meest gekookt gegeten, welke, nog warm zynde, in sommige, gelyk de Castanien, een afgang maken, (ziet de reden in myn verhandeling van de operatien der Medicamenten) maar koud zynde, maken hard-lyvigheid, en daarom dienstig in alle buik-vloeden: anders geven sy geen quaad voedsel.

GCXVIII. HOOFD-STUK.

Glycyrhiza, Radix Dulcis, Soet-hout, Kalissi-hout.

DE bladeren zyn vry groot, en vry groen, wassende veele aan beide zyden van eene steel, even als de Effe-booms bladen, zynde yder op zyn selven ei-rond, een weinig spits-toeloopende. De stam is wel soo hoog, en hooger dan een mans lengte, in verscheide zyd-takken gedeelt. De bloemtjes wassen veele by een op korte steeltjes, aarsgewyse tusschen de steeltjes der bladen in, seer klein en bleek-blauw, in gedaante als die der Vitsen. Hier na volgen kleine, platte, langagtige, gladde en effene zaad-peultjes, in welke kleine erwtes leggen. De wortelen zyn matig dik, houtagtig, van buiten bruinagtig, en van binnen geel, seer soet van smaak: zynde getakt, kruipt de selve herwaarts en derwaarts door d'aarde heen en weder, soodanig, dat deselvige niet ligtelyk kan uitgeroeit werden, spruitende hier en daar wederom met nieuwe schoten uit.

Het wast veel in Duits-land, Spangien en Vrankryk, maar hier alleen in de hoven der liefhebbers. Het bloed gemeenlyk in het laatste van de Somer; en al is 't dat het kruid des Winters vergaat, soo blyft nogtans de wortel over, die in 't voorjaar wederom uitschiet.

De bast is wat bitteragtig, en onaangenaam, en daarom schraapt men de wortels altyd, eer men die gebruikt. Behalven dat dese wortel zoet is, maakt de selvige evenwel bladeren op de tong, als hy veel gekauwt werd, gelyk de suiker doet. Sy werd meest gebruikt tegens den hoest, heesheid, en al-

lerlei

lerlei borst-qualen, als mede tegens het graveel, voornamelyk om de pynen te verlagten.

Het kookfel ofte sap deser wortel, werd uitgedampt, tot het soo dik is dat men daar koekjes van kan maken: welke men tegens de scherpe longvogten en hoesten kan gebruiken, voornamelyk soo die met wat Gember, Anys-olie, en een weinig *Opium* doorkneed is. Anders gebruikt men de wortel in kookfels, van welke men drinkt, ofte sy werd klein gekorven en by de *Coffee* gekookt en gedronken.

CCXIX. HOOFD-STUK.

Gramen, Led-gras, Peen, en Knoop-gras.

Het *Led-gras* heeft bladen, Halmen en Aaren, als een kleine foorte van Riet-pluimen: want de *bladen* zyn smal en spits, grooter en harder dan van het *Beemd-gras*, maar kleinder dan van het riet. De Halmen wasschen een voet ofte twee hoog, zyn rond en in veele knopen gedeilt; op het top is d'aare als een kleine veer. De *wortelen* zyn dun, lang, gins en weder door d'aarde kruipende, bleikgeel van koleur, mede met eenige leedjes voorsien, uit welke wederom eenige veseltjes voortkomen, en nieuwe scheuten uitgeven: zynde soetagtig van smaak.

Daar is nog een ander dat men *Knoop-gras* noemt, is het *Peen-gras* byna ganschelyk gelyk, maar de wortelen zyn seer knoopagtig, met veel groote dikke knobbelen, hier en ginder over al voortkruipende.

Deze beide gewassen kunnen nauwlyks uitgeroit werden, en daarom sien het de *Land-Heden* seer ongaarne

ongaarne in de Koorn-velden , alsoo het koorn , dat daar ontrent wast , schraal werd en van zyn noodig voedsel berooft. Het bloeid de meeste Somer door , en wast mede langs de wegen , en in de Dui-
nen.

De wortelen van d'eerste zyn alleen in gebruik , en werden onder de openende wortelen gerekent : dese vergadert men in het voorjaar of in den Herfft. Sy opent de verstopte ingewanden , en maakt de vuiligheden der darmen aan het bewegen , want het bestaat uit werkelyke deeltjes , het welke blykt , wanneer men die kookt , dat de pot , soo die een weinig vol vogts is , terstond als een gift overbruißt. Het kruid van gelyken klein gestooten , dient op alderlei heete geswellen , op ontstekingen der oogen , ontstoke keel , daarom geslagen : buik-pynen en opgestopt water maken op de buik en blaas warm gelegt : als mede in buik-loop , voornamelyk der kinderen soodanig gebruikt. Men mag daar ook Pappen van maken tegens een beginnende verstervinge , als mede tegens lamme leden , ten welken einde men daar mede baden kan af maken.

CCXX. HOOFD-STUK.

*Gramen Manna , Ros Cali , Hemels-dauw
en Wild Panik-koren.*

HEt eerste miswasch van koorn is het *Hemels-dauw-gras* , wasschende een voet ofte twee hoog , wat ruig met veele knopen , en het zaad rypende , wat roodagtig. De *bladeren* zyn ruig en rietagtig , voornamelyk digte by de Halmen. De *aare* ofte rijt-pluim breid sig breed uit , byna als van den

den Hirs, maar is soo vol nog soo digt niet, swart ofte donker-bruin van koleur. Elk deel van dese pluim is langwerpig en dun, hebbende alleen aan d'eene zyde zyn zaad, kleinder dan van den Hirs, zynde langwerpig en wit, als het uit zyn bolsters is. De wortel bestaat alleen uit veselen.

Het andere Hemels-dauw-gras, ofte wild Panik-koorn heeft mede rietagtige bladen, maar niet ruig, brengende alleen een rouwagtige aare voort, korter dan van het Pannik-koorn, ydelder, ondigter, veel dunder, enkel ofte menigvuldig by een staande; grasagtig groen, en ook wel donker-rood; waar na een wit en hardagtig zaad volgt, kleinder dan van het Pannik-koorn. De wortel is veselagtig.

Sy wasschen beide in Italiën en Duits-land, maar het laatste vind men hier wel in de Koorn-landen.

Het eerste werd gekookt en gegeten: en het tweede geeft men aan de Vogels te eten. Pap daar van gemaakt, geneest de verharde en klonterige borsten, en gegeten stopt de buik-loop.

CCXXI. HOOFD-STUK.

Gramen Pratense, Beemd-gras.

ALhoewel daar een groot getal van Gras-soorten zyn, sullen wy egter maar eenige weinige ter baan brengen. Sy hebben alle smalle bladen en teere dunne Halmen, gelykende altyd na het een ofte het ander koorn, sommige hebben een aare als rogge, andere een riet-pluime, een andere wederom anders, enz. sommige zyn water-soorten, en andere land-soorten, d'een wast hoog en d'andere laag, enz. het welke een yder genoegzaam bekend is.

Nog is 'er onder de water-soorten een *Matte-gras* ofte *Wolle-gras*, hebbende weinige langwerpige, smalle *bladen*, uit welkers midden een ronde, lange, biesagtige steel voortkomt, op welkers top een bosjen met wolagtige veselen hangt. De wortel is veselagtig.

Het *Bies-gras* is seer teer en klein, vyf ofte ses vingers breete hoog: brengende biesagtige blaadjes voort. De halmtjes zyn nauwlyks een spanne hoog, hebbende op haar top een wolagtige, sagte en ongeschikte aare. De *wortelen* bestaan uit veselen.

De eerste soorten wasschen over al in de weijen en langs de wegen: het *Matte-gras* groeit op wateragtige, lage en verlatehe Beemden in Friesland. Maar het *bies-gras*, wast op schrale en dorre plaatsen.

D'eerste soorten zyn dienstig tot voeder voor paarden en hoorn-beesten, enz. ook is het selvige dienstig in al het gene ik van de groente van het *Led-gras* gesegt heb. De wolagtige pluimen van het *Matte-gras*, werden *Veldpluimen* genaamt, zynde dienstig om kussens en Matrassen te vullen. Van het *Bies-gras* kan men korfsjes, enz. vlegten.

CCXXII. HOOFD-STUK.

Gramen Leucanthemum, Oogen-troost-gras.

U It een dunne, geknoopte, sig verre uit verbreidende *wortel* komen veel dunne, teere, rondé en in veele ledemens verdeelde *stammetjes*, die veeltyds sig na de aarde hellen. Uit yder lid komen twee tegens over malkanderen staande, harde,

de , langwerpige , en spits-toeloopende *blaadjes*. Op de toppen komen veele *bloemtjes* , yder op zyn bysonder steeltjen , bestaande uit veele kleine witte *blaadjes* , die van onderen door groene wederom ondersteunt werden , van groote als die van de groote *Alfine* , waar na de ronde zaad-huisjes volgen , vol klein *zaad*.

Het bloeid in Mei-maand en Wiede-maand , wassende aan de dyken , Stads-wallen , Zaa-landen , enz.

De kragten zyn niet te wel bekend , alhoewel het scherp van smaak is.

CCXXIII. HOOFD-STUK.

Gramen Marinum , ofte *Gramen Polyanthemum* ,
Caryophyllus Montanus , Zee-gras.

DE *blaadjes* zyn matig lang , dun en smal , groeiende als op eene zoode ; tusschen dese spruiten kale , en onbeblade steeltjes van een spanne hoog. Op den top van yder komen een vergadering van kleine *bloemtjes* , dicht by een , gelykende na een knoop , bleik-paars , incarnaat ofte wit van kleur ; de *wortel* is dun en matig lang. Somtyds wast het hooger , en de *blaadjes* werden ook wel wat breeder.

Ik heb het alhier aan de Y-kant , en elders aan de Zee-kant over eenige jaren sien wasschen ; maar het werd om zyn cierlykheid mede in de bloem-hoven geplant. Het bloeid in 't midden van Lente tot in 't midden van de Somer toe.

CCXXIV. HOOFD-STUK.

Gratiola, Gratia dei, Gods-genade.

DIt heeft vierkante, steeltjes een spanne lang, zynde dicht begroent met *blaadjes* van groote en maaksel den Yfop gelyk, staande twee en twee tegens malkanderen over: buigt sig ter aarden nederwaarts. Tusschen den oorsprong der blaadjes komen op dunne, tengere steeltjes witte en wat na den bleik-purperen trekkende vyfbladige langagtige *bloemtjes*, staande yder in zyn eigen groen koker-tjen: ook fiet men haar wel geel. De *zaad-huisjes* zyn rondagtig, vol klein *zaad*. De *wortelen* zyn geknoopt, lang, gins en weder sig verre uitspreidende, en nieuwe scheuten makende: zynde met veele veselen behangen.

Het groeit veel aan de dyken by Gorkum; maar men vind het hier in de hoven van de artzenibereiders, en het bloed in 't midden van de Sommer.

Het is seer bitter van smaak, men gebruikt het hier alleen om te doen braken. Als men een half once blaadjes neemt, kan men die in water trekken, en trekken het als Thee; ofte men kan het kooksel selver drinken. Ook kan men daar een dik Extract van maken, en nemen daar een pilletjen van in tot het selfde oog-merk: men geraakt van onder en van boven daar veel slym en water door quyt.

CCXXV. HOOFD-STUK.

Halimus, Portulaca Marina, Zee-porcelein.

DIt gewas werd van de zeeuwen en vlamingen ten onregte *Soutenelle* genaamt, alsoo dat de *Soldonella*, een geheel ander gewas is. De *Zee-porcelein*, wast regt op gemeenlyk en heesteragtig, soo hoog veeltyds als den gemeenen *Alsem*, hebbende veele zyd-takjes: schietende uit zyn lange, houtagtige, in veele deelen getakte wortel veele regt opstaande steelen; waar aan veele blecke, lyvige, rouwe, en langwerpig ronde blaadjes groei-
jen, van groote als van de gemeene porcelein. De bloemtjes wassen tros-gewyse boven op de steelen, gelyk als van de Mayer ofte Melde, waar na een plat en breed zaad volgt.

Men vind se veel in Zeeland en Vlaanderen op de buiten-dykse landen, daar het Zee-water gedu-
rig van af en op loopt. Dit gewas bloeid in de So-
mer en blyft des Winters over.

Het werd hier alleen gebruikt voor Salade over
tafel, want de blaadjes werden afgeplukt en in azyn
gelegt, en des Winters gegeten. Andere souten
die, en versen die af, wanneer sy die willen ge-
bruiken.

CCXXVI. HOOFD-STUK.

*Hedera Herborefcens, Helix, Boom-veil,
Klim-op.*

DE Groote-klim, kan sig selven niet oprigten,
maar klimt opwaarts aan oude boomen, schut-
tingen

tingen en voornamelyk aan oude muuren van huizen, en Dorp-kerk-toorens, tusschen welke groeven de selvige met kleine vefelen seer vast in wortelt, en niet dan met geweld kan afgerukt werden.

Haar *stam* is van onderen dikmaals seer dik, en vast van hout, uit welke menigte van zoute ranken voortkomen, wel vyftig ellen hoog. De *bladeren* zyn in haar begin rond ofte ei-rond, maar ouder werdende, krygen sy een dry ofte vyf-hoekige gedaante, van boven donker-groen, glad en blinkende, welkers voornaamste ribben, seer sigtbaar en witagtig zyn. Van onderen zyn sy bleiker en stroever: sy zyn mede hard in 't aantasten. De *bloemtjes* zyn klein mosagtig en vefelagtig, gelyk als die van den Wyngaart.

Maar dit gewas heeft een verschil soo in de kleur der bloemen, als die der besien. Want die men witte veil noemt, geeft witte besien, tros-gewys: ook heeft een andere soort mede witte bladeren: ook heeft een witte soort grootagtige besien, digt en vast in een gedrongen; en een ander heeft kleinder besien, die wyder van malkanderen verspreid zyn.

De swarte soort heeft eerst groene, en daar na swarte ofte Saffraan-geele besien, haar zaden in sig besluitende, wyd van malkanderen tros-gewys verspreit.

Een *derde* soort is de *kleine*, de swarte t'eenemaal gelyk, maar in alles tengerder en kleinder. De *bladen* zyn gehoekt, gemeenlyk groen, somtyds gevlekt ofte gespikkelt; brengt geen besien voort, en kruipt langs de aarden, en wortelt sig selven daar in.

Sy bloeid in de Herfst, en de besien werden des Winters ryp: zynde het gansche-jaar groen.

Het vringt een weinig gekauwt zynde. Het kookfel

fel der bladeren fuiveren alle sweer-gaten, zeere hoofden, haar-worm, dauw-worm, enz. geneest de versche wonden. De bladeren werden op de Fontanellen gelegt, om d'ontstekingen te verhoe-den, en op dat die wel souden etter dragen. Het kooksel doet mede somwylen de tand-pyn overgaan, wanneer men dat in de mond houd. Van het hout werden bolletjes gedraeit, om de Fontenellen open te houden. De besien agt ofte tien gebruikt, doen braken, en afgaan. De Gom die uit het hout vloeid, is weinig in gebruik; sy is harst-agtig, blinkend, bruin en wat uit den geelen, als van veele korlen op een gepakt, en ligt breekzaam. Men segt dat sy de luifen en neten dood, en het hair doet uitvallen, als mede dat de huid daar door met bladeren oploopt.

De Poëten pleegen van ouds daar mede gekroont te werden: en alwaar men wyn te koop had, wierden daar van kransen tot een teiken opgehangen: daarom is het Latynse spreek-woord, *dat goede wyn geen veil-krans van nooden heeft.*

CCXXVII. HOOFD-STUK.

*Hedera Terrestris, Onder-have, Aard-veil,
Honds-draf.*

DIt gewas kruipt langs de aarden, met veele en menigvuldige ronde, dunne, lange, tengere, gehoekte ofte geknoopte en groene, dog gemeenlyk roodagtige ranken, wortelende sig, gelyk d'aard-besien, hier en ginder in d'aarde, om nieuwe affetsels te maken. Uit elk knoopjen heeft men gemeenlyk twee by na over malkanderen staande blaadjes, yder op haar steeltjen, zynde byna rond,

gerimpelt, ruige, en rontom geschaard, zynde duister-groen en somtyds van onderen purperagtig. De *bloemtjes* zyn uit den blauwen paarsagtig, ofte purperagtig, van gedaante als kleine gapende helmtjes, byna als die van de stinkende doove netelen, staande yder in een groen-getand kokertjen, waar na het *zaad* volgt. De *wortelen* zyn bruinagtig, en alleen uit vefelen bestaande.

Dit gewas scheelt veel van groote, na dat het een goede grond heeft, want somtyds wast het gansch weelderig met groote *bladen*; welke bladen somtyds vol knobbelszyn, waar in men wormtjes vind, van welkers voorttellinge myn *Schouw-burg van de rupsen* kan nasien. Maar soo die op dorre en schrale plaatsen voortkomt, zyn de bladen kleinder, harder, rooder, en 't gewas staat dan somwylen regt over end. Men vind het veel langs de wegen en paden. Het blyft des Winters en des Somers groen, en bloed van Lente tot aan 't eind van den Herfst toe.

De reuk en smaak is sterk, en wat Terpentynagtig en doordringend. Het is een goed wond-kruid, het opent, veegt af en doet wel wateren. Want men gebruikt het in borst-qualen, en wanneer de longen, lever en nieren vol sandig gruis zyn: het dient in geel-sugt, verstopte ingewanden en innerlyke sweeringen, met die te suiveren en te genesen. Het kooksel kan men inspeuten tegens de winden en buik-pynen. Men mag hier ook bequamelyk tegens de lammigheid en andere qualen der leden baden en stovingen van maken. Om innerlyk te gebruiken maakt men kookfels, of men perst het sap uit, ofte men haalt daar een kragtig water van over met wyn. Hier toe werd de rood-bladige voor de beste en kragtigste gehouden.

CCXXVIII. HOOFD-STUK.

*Helleborus Albus, Veratrum Album, Witte
Nies-wortel, ofte Nies-kruid.*

DIt gewas heeft groote, taege, geribde en eironde *bladen*, van gedaante als die van de groote *Gentiane* byna; dog kloeker geribt ofte gevoort, hebbende van de steel af tot het einde toe veele vouwen, en ploeyen. De stam is redelyk dik, somtyds een elle ofte anderhalf opschietende; is sterk en voos, van onder en met veele rok-skens ofte velletjes der bladeren behangen en bekleed, die daar na allenxkens verdorren en afvallen. Op het bovenstreder struik komen verscheide takjes met niet al te groote ses-bladige bleike, groen-gefreepde, sters-wyfige en aars-wys geplaatste *bloemtjes*. Na 't afvallen van yder bloemtjen, komen daar dry ofte vier lange, smalle, en drykantige zaad-huisjes, met een breed, langen witagtig *zaad*. De *wortel* is lang en wit, met veele veselen behangen.

Nog een ander heeft swartagtige, ofte bruine bloemen, en de bladen zyn smalder. Maar in dit gewas is de koleur der bloemen somtyds wit, groenagtig, donker-rood, bruin-rood, enz.

Het wast op de gebergten van Duitsland, Switserland, enz. maar hier alleen in de hoven: en het bloeid in de Somer. Het werd door zaad en wortel voortgeteelt, alsoo die des Winters overblyft.

De wortel is alleen in gebruik, welke van onderen en boven, sterk de slymige vuiligheden doet uitloosen, maar werd selden gebruikt, alsoo die te scherp van deeltjes is, daarom gebruikt men lieft de swarte. Men gebruikt de selvige dan meest uiterlyk,

terlyk, want het poeder daar van in de neus gestoken, doet sterk niesen, makende in de hersenen een groote beweginge: derhalven is het dienstig voor alle doffe hersenen, en allerlei slaap-siekten: want als de selvige niet en werkt, is 't een doodteiken. Onder salven gemengt, geneest de luis-siekten, krawagie, hair-worm, dauw-worm, enz. Sulx doet mede het kooksel, met water ofte pis toegemaakt, koorn met dese wortel gekookt, dood ratten en muisen, en soo men dat de duiven ofte eenden voorsmyt, werden sy soo tam dat men haar by de hand kan vangen. De wortel beneemt mede de vereelde lippen der fistulen en sweer-gaten. Na het innerlyk gebruik van nies-wortel, een trekking, is doodelyk: en soo men daar te geweldig mede werd aangetast, verbetert men dat met den *Opium*, en een goed glas Secq ofte Spaanse wyn: waar door die al te grooten maag en darm-beweginge gestilt werd, maar ook de flauwe kragten herstelt werden.

CCXXIX. HOOFD-STUK.

Helleborus Niger, Veratrum Nigrum, Swart Nies-kruid, Heilig-kerst-kruid, Vier-kruid, Krop-kruid en Luis-kruid.

BEhalven de witte Nies-wortel, heeft men nog dry andere, *Swarte-nies-wortel* genaamt, waar van d'eerste de egte is, en de twee andere bastert soorten. De *Egte* dan heeft groote *bladen* in veele harde, gladde, langwerpige, matig breede, en saags-gewys geschaarde blaadjes verdeelt, welke alle met hare steeltjes op een dikkere en langere steel rusten;

rusten ; maar d'onderste zyn ongeschaart. Van tusschen de bladen komen dunne steeltjes van een spanne ofte anderhalf hoog , hier op komen vyf-bladige redelyk groote *bloemen* , eerst uit den groenen wit , daar na , en in 't midden met geel-agtige draadjies ; daar na werden sy wat paarsagtig , en eindelijk groen , wanneer de *zaad-huisjes* door de bloemen beginnen door te boren. Dese zaad-huisjes zyn 5. 6. of 7. by een gevoegt , en zyn van gedaante de Akeleijen seer gelyk ; waar in bruin *zaad* besloten legt. De *wortelen* bestaan uit redelyk dikke en swarte vefelen , waar door een dunne houtagtige ribbe loopt.

D'*eerste valsche* ofte *Krop-kruid* en *Vier-kruid* genaamt , is de egte seer gelyk , maar de deilingen der *bladeren* zyn wat langer , smalder , en duisterder groen. De bloem-struikjes , die tusschen de bladen uitschieten , zyn wel een voet somtyds hoog , boven eenigfins taks-gewyse verdeelt , waar op de vyf-bladige , geel-groene , nederwaarts hangende *bloemen* komen , wat kleinder als van de egte , waar na mede vier ofte vyf soodanige zaad-huisjes met rond en swart *zaad* voortkomen. De *wortelen* zyn mede swart en vefelagtig , maar dunder als van de egte.

De *tweede valsche* noemen sommige *Luis-kruid* , wast langer , dikker en hooger van struik ; ook syn de bladen veel langer en smalder , andere beide vorige soorten gelyk. De *bloemen* en *zaad-huisjes* zyn als van Vier-kruid ; en de wortelen als van het egte swarte Nies-kruid.

Alle dese soorten wasschen alhier alleen in de hoven. De egte bloeid in 't begin van de Winter , wanneer die niet te streng is , en de twee andere wat later. De wortel blyft de geheele Winter over.

Sy werd gebruikt in al het gene daar men de witte

te in gebruikt. Dog men fiet se selden voor schryven, dan in pok-dranken, en in het *Extractum Catholicum*. Uit de wortelen selfs kan men een Extract maken, als mede Tinctuuren. Daar zynder die de gedroogde bladen tot poeder stooten, en dagelyks voor veele langduurige siekten gebruiken. De wortel werd in d'ooren der paarden en hoorn-beesten gesteken, om die van Krop-sweren te genezen.

CCXXX. HOOFD-STUK.

Helleborine, Wild wit Nies-kruid.

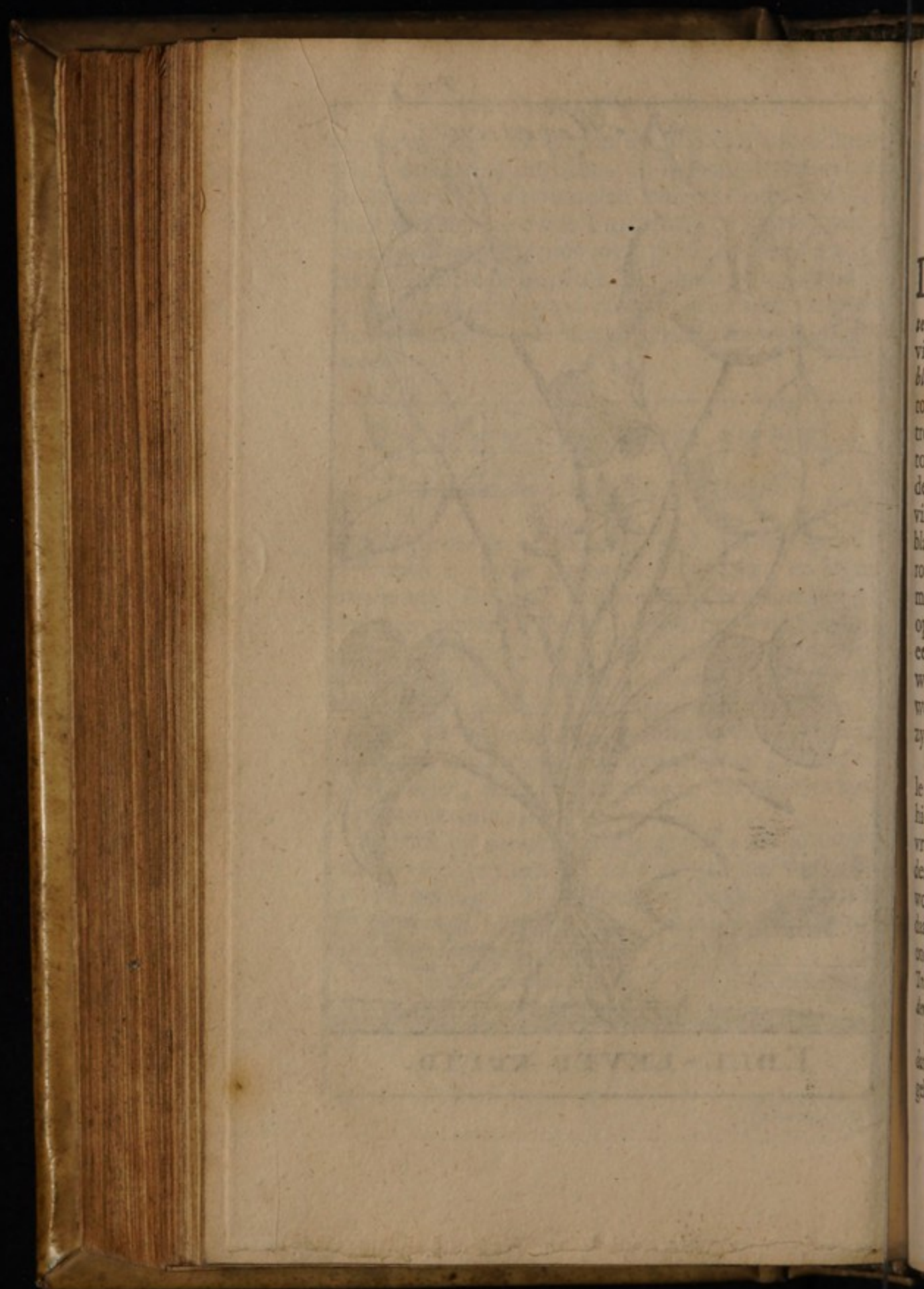
DIt gewas is het witte Nies-kruid seer gelyk; maar is in alle deelen veel kleinder, en lager van gewas. De *struik* wast omtrent een voet hoog; de *bladen* zyn mede geribt, gevoort en wat breedagtig, dog kleinder dan van het witte Nies-kruid. Boven aan dese struik komen de *bloemtjes* aars-gewyse geschiktelyk gevoegt, bladagtig, witagtig, in 't midden wat uitpuilende, en aldaar geelagtig; daarna komen daar langwerpige gevoorde of gestreepte *zaad-huisjes*, met heel klein *zaad*. De *wortelen* zyn heel dun en veselagtig.

Sy wast op drooge sandige grond, en somtyds wel op vogtige plaatfen: en werd van daar wel in de hoven gebragt. Het bloeid in Braak-maand en Hooi-maand, blyvende de wortel des Winters over. De kragten zyn onbekend.

Hepatica

EDEL-LEVER-KRUID.

CCXXXI. HOOFD-STUK.

Hepatica, Edel-lever-kruid.

DIt kruid wast feer laag sonder eenige struik, want uit de dunne, feer geveselde, swarte worteltjes komen, breede bladen, redelyk groot, stevig ofte hard, staande yder op zyn steeltjes: dese bladen fiet men altyd in dry'en gesneden, dog niet tot de steel toe gelyk de klaveren, maar tot omtrent half wegen, soo dat sy als een dry-blad vertoon. Nog komen daar feer dunne, teere, ronde, ruige, rood-groene steeltjen, van anderhalve vinger langte ontrent. Op de top komt een fesbladig en sters-gewys gemaakte bloemtjen, blauw, roodagtig ofte witte bloemtjes, welke somtyds ook meer-bladig ofte dubbelt gesien werden, rustende op een groen geblaad steunseltjen. In 't midden is een klein knoopjen, met verscheide draadjes bewassen: dese knoopjes veranderen eindelyk in rouwe zaad-huisjes met klein wit zaad, het welk ryp zynde, daar van selver uitspringt.

Sy groeijen by heele bosjes, welke daar na in veele planten konnen verdeelt werden. Men vind se hier alleen in de Bloem-hoven, en bloeijen feer vroeg, selfs als de sneeuw nog legt; de bladen zyn des Somers en 's Winters altyd groen. Het zaad word in 't midden van Lente ryp; en dan schieten daar weder nieuwe bladen uit, die in 't begin van onderen paars-koleurig zyn. Men noemt het mede *Trinitas, Trifolium Aureum, Trinitatis Herba, Gulden-lever-kruid*, enz.

Het werd *Hepatica* genaamt, om dat men segt, dat het de verstopte lever open; het werd dan goed gehouden voor alle verstopte ingewanden; ook segt

legt men dat het de pisse dryft, en de breuken geneest: wat daar van is, kan ik niet vast seggen: men maakt daar kookfels van om te drinken.

CCXXXII. HOOFD-STUK.

Herba Judaica, Sideritis, Glid-kruid.

DIt kruid heeft kantige en geknoopte *struikjes*, van een spanne hoog, somtyds, dog niet altyd in verscheide takjes gedeelt: uit yder knoop komen twee over malkanderen staande, matig breede, langwerpige, eenigfins geschaarden spits-toeloo-pende *blaadjes*, op seer korte steeltjes. Voorts komen uit elk knoopjen twee *bloemtjes*, staande niet over malkanderen, maar alleenig aan eene zyde nevens malkanderen, van gedaante als van doove netelen, maar kleinder en blauw-verwig. Het is aangenaam van reuk, bleek-groen, en de steeltjes, met d'onderste zyde der blaadjes fiet men dikwyls roodagtig: de *zaden* volgen daarna. De *wortel* is veselagtig.

Sy wast veel langs de water-kanten, en dan is sy witter; maar aan de wegen en drooger plaatsen is sy rooder. Dese bloeid in Wiede-maand en Hooi-maand.

Men agt het dienstig om wonden en breuken te genesen uiterlyk op gelegd: en ingegeven, soude het dienstig in de witte Vrouwen-vloed wesen: waar van men d'affiedfels soude kunnen dringen.

Herba Paris.

SPINNE-KOPPEN, WOLFS-BESIE.

1
tr
di
he
ry
pe
le
w
bl
lan
var
pe
me
kn
her
nie
dog
N
ent
ove
Lap
ni,
D
den
pest
legre
hete

CCXXXIII. HOOFD-STUK.

Herba Paris, Wolf-besie, Spinne-koppen.

DE *Wolfe-besie* heeft een rond, regt opstaande en effen struikjen, van een spanne ofte daar ontrent hoog. Op het bovenste liet men vier *bladen*, die kruis-gewys tegens malkanderen over staan, houdende het struikjen voor haar middel-punt. Sy zyn vry breed en lang-rond, wel door-ribt, loopende een weinig spits toe, donker-bruin van kleur. Uit het midden van dese ryft een steeltjen, waar op een groen-geel, ofte gras-verwig gesternt *bloemtjen* cierlyk voortkomt, rustende op eenige langagtige smalle en spitse blaadjes, als schellekens van zyn knopjen voortkomende, waar na een purper-roode in vieren verdeelde *besie* volgt, vervult met klein en wit zaad. De *wortel* is dun, lang, knoopagtig, met eenige veselen behangen, en herwaarts en derwaarts kruipende, waar uit weder nieuwe scheuten komen, mede met vier bladen, dog smalder en puntiger.

Men vind het in het Sonnien-bosch in Braband, en bloeid in de Lente. De wortel blyft des Winters over. Het werd mede genaamt *Uva Versa*, *Uva Lupina*, *Solanum Tetraphyllum*, *Aranea*, *Dool-wortel*, *Wolfs-wortel*, enz.

De besien werden meest gebruikt, selden de bladen. Men houd die voor een tegengift tegens alle pest en ingenomen fenyn. De bladen werden gelegd op pest builen, vyt aan de vingers, en andere heete geswellen.

CCXXXIV. HOOFD-STUK.

Herniaria , *Duisent-knoop* , *Duisent-koorn* ,
Duisent-grein , en *Knawel* .

Het *Duisent-koorn* is een klein-kruid-gewas , dat langs d'aarde kruipt , sonder dat het sig eenigfins oprigt , met dunne , teere , en rontom leggende steeltjes , hebbende veele knoopjes en ledekens , roodagtig van koleur , voorzien met Thym-gelyke blaadjes . De *bloemtjes* zyn geel of wit en boven maten klein , wassende met geheele trosjes by mal-kanderen , hebbende tegens over gemeenlyk een blaadjen , soo dat dese struikjes gansch met dese trosjes beladen zyn . Hier na volgt een seer klein *zaad* . De *wortel* is dun , met veseltjes beset , en diep in d'aarde boorende .

De *Knawel* wast een palme gemeenlyk hoog , hebbende veele geknoopte en min ofte meer hairagtige takjes , die zig wederom in andere kleine verdeelen . Dese zyn mede begroent met kleene blaadjes , uit welkers schoot ofte oorsprong seer kleine gras-verwige en tros-gewys geplaatste *bloemtjes* komen ; waar na seer klein *zaad* volgt . Het gantsche kruidjes is grys van koleur , heeft een dun , langagtig en met veselen bewasse *worteltjen* .

Men vindse op zandige plaatsen , ongebouwde landen , en somtyds op vogtige plaatsen . Het werd in de Somer gesien .

Het kooksel daar van werd gedronken tegens de breuken , zandig nier-gruis en ook dat der blase , met wel te doen wateren , af te setten , als mede tegens de geel-sugt .

CCXXXV. HOOFD-STUK.

Hieracium, Haviks-kruid.

Hier van zyn verscheide soorten. D'*eerste* is de *gemeene groote* soort, wast met verscheide groene struiken, somtyds wel meer dan anderhalven voet hoog. Hier aan wassen van onderen na beneden over hands lange, groene en spits-toeloopende *bladen*, een vinger breete breed, zynde rontom een weinig gekorven. De struik deilt sig boven in verscheide takjes op welke geele veel bladige *bloemen* wasschen, de Paarde-bloemen seer gelyk, die daar na in wit stuif-hair veranderen, die te gelyk met het *zaad* hier en daar vliegen. De *wortel* heeft veele velen.

De *tweede groote* heeft mede een groene *struik*, wat rouw. De *bladen* zyn medelang, dieper gesneden, en met stevige haitjes wat rouw. Voorts soo is de *bloem*, *zaad*, *stuifkens* en *wortel* als de vorige.

Het *eerste kleine Haviks-kruid* geeft uit zyn lange, dunne, effene en witte *wortel* veele lange, gesneden en rontom geschaarde *bladen*, die van de Paarde-bloemen byna gelyk, leggende gemeenlyk op d'aarde rontom neder gespreid. Uit het midden deser komen eenige kale, dunne, gladde en donker-bruine struikjes, die boven cenigfins getakt zyn, en gemeenlyk onbeblaad. Op haar top komen mede veel-bladige ofte dubbele geele *bloemen*, die daar na mede in stuifjes weg vliegen te gelyk met haar *zaad*.

Het *tweede kleine* heeft kleinder en dieper gesneden *bladen*: ook zyn de struikjes dun, teer, en bo-

ven getakt. Ook zyn de *bloemtjes* kleinder, en de worteltjes bestaan uit vefeltjes.

Het *derde kleine* heeft mede kale en getakte ftruijes, en het vorige tweede in alles feer gelyk, maar veel kleinder, en daarom d'*alderkleinste* genaamt.

Men vind fe op fchaduwagtige vogtige plaatfen en oude Riet-landen. Ook in de Koorn-velden en Akkers, op zandige plaatfen, langs de Slooten en Heggen, Duinen, oude muuren, enz. zy bloeijen alle in de Somer.

Alhoewel den aart en kragten niet al te bekend zyn, foo agt ikegter, dat de fmaak en gelykeniffe defes Kruid-gewas, gansch over een komt met de Paarde-bloemen.

CCXXXVI. HOOFD-STUK.

Hordeum, Gerst.

DE *Somer-en Winter-Gerst*, verfchelen alleen na de tyd dat fy gefaaid werd, en daarom brengt dit gewas ook veel ofte weinig graan voort; uit een dunne vefelige *wortel* dan ryfen veele ronde, geknoopte Halmen, twee voeten hoog ofte hooger: uit elke knoop komt een *blad*, dat van de tarwe gelyk, dog wat breeder en rouwer in 't aantafien. Op de top komt de *aare*, waar van de Somer-Gerfte gemeenlyk uit twee ryen bestaat, maar de Winter-Gerst, (na dat die eerft gebloeid heeft) dikmaals uit fes ryen, dog felden uit agt. Yder defer zaden zyn lang, befloten in een geele ftroo-gelyke en aan beide zyden puntige, en voorts geribde bolftel; hebbende yder op haar uiterfte punt een lange, rouwe, en ftekende draad ofte vlim, die alle te zamen een gebaarde *aare* uit maken.

Men

Men vind soo hier als elders deselvige op goede vette bebouwde akkers, en komt ligtelyk voort. De Somer-Gerst zaaid men in het voorjaar, maar de Winter-Gerst in den Herfft.

Hier van gebruikt men het zaad ongebolstert, ofte gebolstert. Het selve is versagtende, openende, af-vegende, pis-dryvende, en voedende: het tempt de brandige mond in en buiten de sprouw; als mede de brand van hitfige koorsen. Hier toe maakt men een drank die men *Ptisane* noemt, gekookt van Gerst, Soet-hout, en Rasynen, waar van men totzyn genoeg mag drinken, en de mond spoelen: ook kookt men deselvige Gerst met Regenwater, tot dat deselvige berst, by welk kooksel men dan het een ofte het andere mengt, na gelegenthey van faken. Van het meel kookt men met melk eenige Pap, dienstig om te voeden, en de zieken een sagte slaap te doen hebben. De Pappen dienen mede tot alle pynelyke en heete ontstekingen, om de pyne te stillen en de brandigheid te bematigen: daarom legt men het drooge meel op de plaats, daar men de roos heeft.

De Gerste werd ontbolstert, wanneer die eerst in water geweikt is geweest, en dan gevreven en uitgewand werd. Dese werd tot gepelde Gerst en tot Paerel-Gerst gemaakt; het welke ik meine te geschieden tusschen twee steenen: en dese gebruikt men om by vleis en in melk te koken in de plaats van rys. Voort bakt men brood van de Gerst, en men maakt daar mout en bier af.

CCXXXVII. HOOFD-STUK.

Hyacinthus, Hyacint, Nagel-gelyke Bloemen.

DE *Hyacinthen* zyn van verscheide soorten, maar wy fullen hier alleen beschryven, die gene welke na een Kruid-nagel gelyken. De *eerste* ofte gemeene schiet uit een Ajuinagtige witte *bolle* gemeenlyk ses ofte seven lange, smalle, effene, kaale, blinkende groene *bladen*, die van de Porrei-niet seer ongelyk, tusschen dese ryft een ronde, kaale, effene, groene steel van een spanne hoogte opwaarts; op den top komen agt ofte tien, (meer ofte min) *bloemtjes*, yder met een kort steeltjen, langwerpig, hol, rond, sig in ses deelen, ofte bladinge uitbreidende, welke om haar swaarte den steel gemeenlyk doen om buigen; hebbende van binnen eenige veselen. Dese zyn bleik ofte duister blauw, bleek-purper, of zeer-wit. Daar na volgen groote drykantige, en byna ronde *zaad-huisjes*, met klein, rond *zaad* geladen. De *bol* is wit, langagtig rond, en slymig gelyk mede de bladen en de bloem, hebbende onder aan eenige veselen, gelyk den Ajuin. Merkt dat men de bloemen gemeenlyk aan eene zyde der steel fiet, en somtyds aan beide zyden.

De *tweede*, ofte groote *Oost-Indische*, heeft dikker, vetter en kloeker bladen, en meerder bloemtjes, die mede hooger op wast, anders de vorige seer gelyk.

De *tweede Oost-Indische*, heeft mede kloeker bladen, dog wat minder bloemen, anders de vorige gansch gelyk, uitgenomen dat dese in alles kleinder is. Merkt dat men dese bloemen somtyds veel bladig ofte dubbelt ziet.

Daar

Daar is nog een seer groote soort, gemeenlyk *Tuberosa* genaamt, dese waft wel twee ofte dry voeten hoog, met veel groote, snee-witte en sterk-riekende bloemen: genaamt *Hyacinthus Indicus Tuberosus*.

Alle dese soorten wasschen gewillig in de Lente in de Bloem-hoven: maar de laatste in potten, bloeiende alleen in de Somer. De wortelen ofte bollen geven alle jaren bloemen, maar soo men die van zaad aanqueekt, moet men menigmaals vier, vyf of ses jaren wagten, eer sy bloemen geven, daarom is het gereedst die van d'afsetsels der wortelen aan te queeken. De wortel van de *Tuberosa* geeft selden meer dan eens bloemen, daarom moet men alle jaren nieuwe koopen, welke alhier eerst versch uit Italiën gebragt werden. Als het Loof afgevallen is, neemt men de bollen weder op, en na weinige dagen tyds, steekt men die weder in een versch om gespitte aarde in de grond.

De bloemen werden maar geoesent om daar bloem-tuiltjes van te maken: want in de geneeskunst is die niet in gebruik, meine egter dat die van kragten met de witte Leli-bollen over-eenkomt.

CCXXXVIII. HOOFD-STUK.

Hyacinthus Botryoides, Stellatus, Dipsadi, Muscari; Druif-wyse en gesternden Hyacint, enz.

DEse soorten werden voor valsche Hyacinthen gehouden, waar van wy eenige sullen beschryven. D'eerste is de *Druifkens Hyacint*, dese heeft

lange, smalle, byna ronde, groene *bladen*, die gemeenlyk ter aarden waarts nedergebogen leggen. Tusschen dese komen uit de bolle een ofte meer ronde, kale steeltjes van een halve spanne hoog, hebbende boven aan aars-gewys 20 of 30 kleine, ronde, holle, gapende en Druifs-gewys gestelde blauwe ofte melk-witte *bloemtjes*, somtyds bleiker, purperder, en gemengelt van verwe. Hier na volgen drykantige zaad-huisjes met klein swart *zaad*, dat tusschen zyn vliesjes legt. De *wortel* is een Ajuins-gelyke bolletjen, hebbende van onderen eenige veselen: en is byna rond.

De *tweede* noemt men *Muscari* der *Grieken*, ofte *Dipcadi* van *Chalcedonien*. Dese heeft vyf ofte ses *bladen* die wat breeder en dikker zyn dan de voorgaande, maar buigen sig mede geweldig na d'aarde nederwaarts. Tusschen dese komen een ofte meer ronde, dog wat hooger en dikker steeltjes, aan welke mede Druifs-gewyse *bloemtjes* voortkomen, muskusagtig en aangenaam van reuk; van koleur purper-groenagtig, ofte uit den groenen witagtig, ofte wat na den blauwen hellenden, en somtyds donker asch-grauw. Hier na volgen drykante *zaad-huisjes* met rond en swartagtig *zaad*. De *wortel* is mede den Ajuin gelyk, hebbende van onderen veele dikke veselen. Dit gewas is het vorige van maaksel seer gelyk, maar in alles wat grooter.

De *derde* soort is den *gekranssten* ofte *ge kroonden Hyacint*. Dese heeft lange, dikke, gelyvige, en wat breeder *bladen*. Uit des selfs midden ryft een steel dikmaals wel anderhalve spanne hoog. Van het midden aftot boven toe wasschen rontom den steel veele *bloemtjes*, hebbende yder zyn eigen steeltjen; zynde veel by een, klein en hol, eerst purperagtig, maar daar na bleeker en versluster.

Op

Op den top fiet men een geheele tros kroons ofte krans-gewyfe. Somtyds zyn fy melk wit van kleur. De *wortel* is mede den Ajuin gelyk, wat ros en van buiten wel wat purper-verwig; hebbende van onderen eenige vefeltjes.

De *vierde* is de *kleine Herfft Hyacint*. Dese heeft vry kleine, dunne en smalle *bladen*, hebbende korte steeltjes van ontrent een palme hoog, aan welkers bovenfte verscheide blauwe, fes-bladige en sterre-wys gestelde *bloemtjes* komen, hebbende in 't midden eenige draadjes; daar na komen eenige drykantige zaad-huisjes met klein *zaad*. De *wortel* is mede als de vorige, maar vry klein. Van dit geslagt is nog een soort dat wat vroeger bloeid, en wat grooter is.

De *vyfde* heeft twee, dry ofte vier lange en breedagtige *bladen*, wat kleinder dan van de Porrei. De *bloemtjes* komen boven aan, yder op haar steeltjes, wyd open gapende, fes-bladig, sters-gewys blauw of wit, hebbende van binnen eenige draadjes. Hier na volgen de zaad-huisjes met *zaad* geladen als geers. De *bol* ofte *wortel* is mede als de vorige.

Alle dese soorten vind men in de Bloem-hoven. De eerste twee en vyfde bloeijen in de Lente: de derde wat later: de vierde in 't laatste van de Sommer, en in 't begin van den Herfft. Door zaad aan te winnen duurt te lang, en daarom setten fy voort door de bollen.

Hare kragten zyn onbekend.

CCXXXIX. HOOFD-STUK.

Hydropiper, Piper Aquaticum, ofte Water-peper.

DIt gewas is de *Persicaria* van gedaante seer gelyk, het krygt dan uit zyn veelvuldig gevefelde wortel veele ronde, kale, geknoopte en in takjes verdeelde struikjes; de bladeren zyn de Persik bladen, ofte het Persik kruid seer gelyk. Wat lankwerpig, spits en matig breed, voort komende uit yder knoop, uit welkers schoot wederom andere blaadjes en scheutjes komen, op welker bovenste witte, purperagtige, ofte lyfverwige, digt by een gehoopte kleine bloemtjes Druifs-gewyse voortkomen: hier na volgt klein, swart, en breedagtig zaad.

Het is scherp van smaak en bytend op de tong, en daarom *Persicaria Urens*, dat is, brandend Persik-kruid genaamt. Het wast overvloedig op vogtige sand-gronden, langs de Gragten en Slooten: en bloeid de meeste Somer door.

Het heeft veele scherpe, doordringende, en ligt beweeglyke deeltjes. Het is dienstig in slymige en verharde geswellen; dikke hals-klieren, verouderde en vereelde sweeren, vyt, enz. gebruikt: waartoe men Pappen daar van kan maken. Met het sap of kooksel mag men de verdeelde kanten van Fistulen en sweergaten wasschen.

CCXL. HOOFD-STUK.

Hyoscyamus, *Bilsem-kruid*, *Dol-kruid*.

ONs is bekend het *swart*, *geel* en *wit Bilsem-kruid*. Het *swarte* heeft groote, lange, breedte, uit den blauwen grys-groene, sagte, donfige, gespleten, gekerfde, gesnipperde en rontom de randen gehakkelde *bladen*, met veele witte doorloopende aderen. De *struik* is vry dik, wolagtig, somtyds meer dan anderhalven voet hoog, die sig in verscheide takken uitbreid, langs welke niet alleen kleinder bladen, maar ook veele vyf-bladige *bloemtjes* groeijen, van groote als die van den Heemst: dese zyn rontom de kanten bleik-geel, waar door seer cierlyk veele paarsagtige aderen taks-gewyse loopen: in 't midden uit den bleik-paarsen donker, waar uit eenige draadjes met hare nopjes komen, met een priemtjen in het midden. Hier na volgen ronde, langwerpige dikke en buikige *zaad-huisjes*, hebbende op haar rand rontom gemeenlyk uitstekende puntige, harde tanden. Zynde van binnen met een schaaltjes ofte dekseltjen bedekt, waar onder veel klein, uit den grauwen *bruin-zaad* verborgen is. De *wortel* is dik, lang en wit, des Winters overblyvende.

Het *witte* heeft seer witte, sagte, wolagtige, rontom de kanten wat gekartelde ofte diep gesneden *bladen*; kleinder dan van het *swarte*. De *struik* is mede korter, langs welke witte en in vyven gedeelde *bloemtjes* wassen, kleinder dan de vorige, staande yder in een groen-kelkjen dat in vyf tandige punten gedeelt is. De *zaad-huisjes* zyn effen en glad, zynde met wit *zaad* vervult. De *wortel* is tamelyk groot, in vele dikke vefelen gedeelt.

Het

Het swarte waft veel langs de Zee-dyken ; als mede overvloedig in de Duinen , en langs de wegen. Ik heb het noit in grooter menigte gezien , dan , wanneer ik eens reed van Embden na Noorden langs den Dyk. De twee andere foorten zyn hier vreemd , maar wasschen in de Kruid-hoven weelderig genoeg. Sy bloeijen de gansche Somer door , en wel tot in den Herfst.

Het eerste is seer beswaart van reuk , en onaangenaam voor het hoofd en zenuwen. Het swarte en witte is meest , dog zelden in gebruik. Het zaad , bladen en wortel zyn slaap-makende , verdoovende , scherpigheid versagtende , het oordeel en gedagten ontstellende ; en te veel gebruikt maakt het dronken , dol en rasende. Van de bladen maakt men Pappen op alle pynelyke heete geswellen , om die te doen verdwynen , want het is fyn van deelen , en beweeglyk , en werkt , (gelyk ik in myn verhandeling van de werkinge der Medicamenten gesegt hebben ,) als den *Opium*. Tegens de tandpyn werd de wortel gekauwt. De Quaksalvers bedriegen het volk met het zaad die gene welke tandpyn hebben ; want sy nemen een tregter van binnen nat gemaakt , dese houden sy met de pyp aan de tand , waar onder sy een test met vuur setten , en stroeijen dan van het zaad op het vuur , soo bersten alle de zaden en springen aan de natte tregter , aan welke sy vast kleven , en vertoonen als of het wormen waren ; het welk sy het volk wys maken , dat het wormen uit de tanden zyn : en aldus werden veel door een enkele inbeeldinge genesen. Men kan uit het kruid een Extract maken , om daar van een pilletje seffens in te geven. Uit het zaad werd een olie geperst , men welke sy de slapen des hoofds bestryken , om slaap te verwekken. Wanneer iemand te veel daar van gebruikt heeft , moet men

men hem doen braken, en versterkende middelen geven, soo hy flauw wierde.

CCXLI. HOOFD-STUK.

Hypericum, Sint Jans-kruid.

H*ypericum* is groot en klein. De groote schiet, in 't voorjaar verscheide dunne, harde, roodagtige, ronde, en na de verscheide grond is, somtyds vierkante, en boven in takjes verdeelde struikjes, veelyds van een voet ofte twee hoog. Hier aan wasschen van beneden tot boven toe breedte, langwerpige en een weinig spitse blaadjes. Dese tegens den dag gehouden, schynen vol van seer kleine gaatjes te wesen, het welke nog in eenige andere gewassen gebeurt; hier om werd het van sommige *Perforata* genaamt. Op de toppen der struiken komen veele geele, vyf-bladige en ster-wys gestelde bloemtjen voort, hebbende van onderen een groen vyf-bladig steunseltjen, in 't midden heeft de kruin veele opstaande draadjes met hare nopjes. Hier na volgen buikige en langwerpige zaad-huisjes vol van een seer klein, bruin en na den harst-riekende zaad. De bladen en bloemen tusschen de vingers gevreven, geven een duistere, rood-purperagtige verf van sig. Dit gewas staat over ende als een heesterken, hebbende harde en houtagtige wortelen, met veele takjes en veselen herwaarts en derwaarts kruipende.

Het *kleene* is het groote ganschelyk gelyk, maar in alles veel kleinder, en komt tot de hoogte niet van een span.

Men vind dese soorten in de laagten der Duinen, en aan de kanten van de Koorn-velden, en voorts op

op veele onbebouwde plaatsē. Sy bloeijen meest in de Somer, en de bladen werden dan gemeenlyk roodagtig; de wortelen blyven des Winters over.

De bladen, bloemen en zaad hebben veele fyne, doordringende, balsmagtige deeltjes: het doet wel Water-maken, en gruisig graveel af dryven, en doet de Maand-vloed haar voortgang hebben. Bysonderlyk is het in innerlyke sweringen en wonden, als mede in uiterlyke wonden, om die te heelen: het set het geronne bloed af, dryft de wormen uit 't gedarmte. Het is dienstig op uiterlyke kneu- fingen gelegd, enz.

Als men de bloemtjes afplukt, en in olie van oli- ven doet, in de Sonne lang laat staan, of op een kagchel, heeft men een innerlyke en uiterlyke wond-balsēm. Soo men de bloemtjes op olie van Terpentyn set, heeft men een bequame balsēm te- gens de zenuw en pees-wonden. Men kan van de- se bloemen, zaden en bladen, niet alleen met Brandewyn, Secq, enz. een Tinctuur daar van maken om innerlyk te gebruiken, maar men kan de selve in water ofte wyn koken, en tot innerlyke gebreken gebruiken.

De bladen en bloemen, zyn ook dienstig om lin- ne en wolle te verwen.

CCXLII. HOOFD-STUK.

Hypericoides, *Ruta Sylvestris Hypericoides*, en
Hypericum Supinum: ofte *Wilde-Ruite* met
 gedaante van *Sint Jans-kruid*, en leg-
 gende *Sint Jans-kruid*.

DEse *Wilde-Ruite* verscheelt wegens de struik, maaksel van bladen, bloemen en zaad van het groote *Sint Jans-kruid* seer weinig; alleen dat de blaadjes seer donker-groen zyn, en als met een sagte, dunne donsigheid overtrokken, en het zaad schynt met kleine swarte stipjes geteikent te zyn.

De liggende is de groote *Hypericum* seer gelyk, maar verspreit sig op d'aarde neer: de blaadjes zyn grysagtig, en met een donsigheid bekleed: de struikjes zyn ruig en hairagtig.

D'eerste vind men op schaduwagtige en boschagtige plaatsfen: ende leggende op waterige en veenagtige plaatsfen. D'eerste bloeid in de Somer, maar het tweede in de Lente.

De kragten en gebruik zyn als die van het groote *Sint Jans-kruid*.

CCXLIII. HOOFD-STUK.

Hyssopus, *Ysop*, *Hysop*.

DEN *Ysop* waft regt op met vierkante houtagtige struikjes, die sig in veele takjes verdeelen, een spanne ofte anderhalf hoog. Van onderen tot boven toe heeft men veele lange, smalle, donker-groene, wel-riekende, en spits toeloopende blaadjes.

jes. Langs de takjes komen aan d'eene zyde wyd gapende, kleine, blauwe *bloemtjes*, staande yder in zyn kokertjen, vyf, zes ofte seven by malkanderen: hebbende eenige purpere draadjes in 't midden. Men vindse mede met witte bloemtjes; hier na volgt volkomen ryp *zaad*. De *wortel* blyft des Winters over, zynde hard en houtagtig.

Een andere soort is wat korter van struikjes, ter aarden omgebogen; wat donker-groender en dikker van blaadjes. De bloemtjes staan niet aan eene zyde, maar rontom de steeltjes, anders is dese de voorgaande gelyk.

Men vindse beide in de Kruid-hoven, en bloeijen in de Somer, en in 't laatste van de Lente.

Dit gewas is dun, fyn, beweeglyk, doordringende, openende, afvegende en balsemagtig van deelen. Voornamelyk werd het gebruikt tegens de borst-qualen, hoeft, aamborstigheid, opgestopte stonden, enz. het is mede dienstig in keel ontstekingen, winden te verdryven, slym te verdunnen, pis te losen, enz.

Ten desen einde mag men den Ysop koken met vygen, soet-hout, enz. en daar van drinken, gorgelen, enz. men haalt daar mede een water en fyne olie van over: men kanse mede op wyn ofte meede setten en drinken.

Dit kruid doet men mede onder de warmoes, en men kookt het by vleis.

CCXLIV. HOOFD-STUK.

Jacea Nigra, Bastert Schorft-kruid.

DEse heeft langwerpige en matige breede *bladen*, ruig en hairig, rontom doorsneden. De *struik* met

met de takken zyn 2 of 3 voeten hoog, rond, hard, rouw, en met veele *bladen* begroent; op yder top der takjes fiet men een schilferig en byna rond *Bloem-knopjen*, die van de dubbele Koorn-bloemen gelyk, uit welke veele purper-roode draadjes komen, die men, dog selden, mede wit ziet. De *wortel* is hart, houtagtig, krom, slim, dwers en scheef door d'aarde loopende, zynde met veele velen behangen.

Het groeit in de Gras-velden, Koorn-akkers en langs de wegen: maar de boeren zien het niet geern in de Weijen, alsoo het de beesten niet begeeren te proeven. Het bloeid de meeste Somer door.

Men schryft dat men daar een goede mond-spoeling van maken kan, om de mond en tanden te suiveren, als mede om in keel-ontstekingen, en geswolle Lelle te gorgelen.

CCXLV. HOOFD-STUK.

Jacoba, Sint Jakobs-kruid.

DE eerste heeft groote wyd-uitgebreide *bladen*; de grootste en gemeenste soort heeft groote en wyd-verspreide *bladen*, zynde aan beide zyden diep gesneden, gekartelt en gekloven; glad, kaal en donker-groen. De *struik* is wel dry voeten somtyds hoog, regt opstaande met voren gestreept, donker ofte purper-groen, en in veele takken verdeelt, die wederom met kleinder bladen begroent zyn. De *bloemtjes* zyn van maakfel en groote als de gemeene Kermille, zynde de kruin en de rontom staande blaadjes goud-geel. Hier na volgt een grauwe donsigheid, die te gelyk met het *zaad*, hier en ginder

ginder verstuift. De wortel heeft eenige dikke en dunne vefelen.

Het tweede verscheelt hier in, dat het geen purper-groene *struik* heeft; en witte, sagte, en mede wel kleinder *bladen*.

De derde is de *Jacobaea Marina* ofte *Cineraria*, hebbende veel grooter, breeder, ofte wyder uitgebreide *bladen*, zynde aan beide zyden diep doorsneden en gekerft, heel dik, en met een sagte gryse dons bekleed. De geele bloemtjes vergaan mede in een donsigheid, vliegende met haar zaad weg.

Dit gewas is onder de kruiden die uit een t'famen-gevoegde, niet melk gevende bloem bestaan. Der selver merk-teikenen zyn de korve bladen, dat de bloemen op de toppen der stelen kroontjes gewys voortkomen. Sy verscheelt van d'andere dons gevende, die geen melk-sap hebben, door hare gesnedenen bladen en geele sterwyfge bloemen.

De eerste wasschen overvloedig in de Weilanden, door gansch Holland. De verandering die men in dit gewasch bespeurt, komt by de grond toe. De tweede fiet men in Zeeland, en andere plaatsen aan de Zee. Het derde wascht mede aan Zee, maar is hier vreemt. Sy bloeijen de meeste Somer door.

Het is bitter van smaak; men agte het sap en kookfel dienstig om vuile sweer-gaten te suiveren, om in de keel-ontstekingen daar mede te gorgelen.

CCXLVI. HOOFD-STUK.

Iris, Ireos, Lisch.

VAn den *Iris* zyn wel honderd derhande soorten, van koleuren en maaksel verscheelende. De *grootste* heeft lankwerpige *bladen*, gelykende na een swaart dat aan beide zyden snyd, zyn hard, stevig, glad, sterk-groen, puntig, en over end staande. Tusschen beide der selvige komen ronde, gladde, kaale *struikjes*, veeltyds meer dan anderhalven voet hoog; op de top komen eenige weinige langagtige *Bloemen-knoppen*, niet op eenige order geschikt, ofte juist regt tegens malkanderen over staande; hier uit komen ses-bladige, welriekende *bloemen*, zynde dry nederwaarts na haar steel toe omgebogen, en de dry bovenste staan opwaarts mede na binnen toe gebogen: zynde yder blad als een regen-boog, en daarom ook *Iris* genaamt. De koleuren zyn verscheide, als geheel wit, blauw, donker of ligt purper, enz. somtyds fiet men alhier de dry bovenste wel wat ligter van verf: ook zyn d'onderste van onder en mede wel wat bleiker, gestreept, ofte met veele frangien gegroeit, die haaragtig zyn, geelagtig, ofte witagtig. Maar behalven dese ses, fiet men nog dry lange, en smalle blaadjes, aan haar eind in tweeën gedeelt, bedekkende de voorschreven hairige frangie, onder yder deser dry heeft men een dun draadjen. De *wortelen* zyn lang, vast, redelyk dik, van binnen wit, langs d'aarde voortkruipende, en nieuwe scheuten uit sig gevende; zynde met eenige dunne veselen behangen. Versch geknauwt zynde, laten sy een brandige scherpigheid na, die met geen drinken afgespoelt werd, maar allenxkens

moet vergaan : maar droog zynde , zyn alle dese deeltjes vervlogen en vergaan , hebbende dari een goede reuk. En dese noemt men groot *Lisch* over Zee , ofte *Iris major*.

De tweede is *Lisch van Portugal* , twee maals des jaars bloeiende , ofte *Iris Lusitanica biflora* , is mede een groote soort , want sy bloeyd in de Lente en in den Herfst , en is de vorige seer gelyk.

De derde ofte *kleine* is d'eerste seer gelyk , maar in alles lager , wassen en kleinder.

Na de bloemen deser soorten volgen dikke , dryhoekige *zaad-huisjes* , hebbende in sig geel en langrond *zaad* , maar droog zynde gerimpelt en donker-bruin.

De kenteikenen deses gewas zyn een negen-bladige bloem , sweert-gelyke bladen , en met hare punt na het blad gewend.

Dese soorten vind men hier in de hoven ; sy bloeien in de Lente , en de Portugaalse mede in de Herfst. Sy werden ligtelyk van wortelen voortgequeekt ; want van zaad aan te fokken geven sy eerst het vyfde ofte sesde jaar bloemen.

De wortel is scherp , brandend en vlug van deelen , die met het droogen meest vervliegen. Sy werd innerlyk veel gebruikt in waterzugtigeluiden , alsoo die veel slym en waterige vogten van onderen afdryft : welker sap men tot een , twee en dry oncen in geeft. Ten welken einde het sap kan uitgedampt werden , om als pilletjes in te geven. Uiterlyk gebruikt , geneest het alle quade sweringen , en schurft , met die te suiveren. In de neus gestoken , doet in bedwelmde hersenen , enz. veel slym losen , het poeder van de wel-riekende florentynsche , gebruikt men in de borst-qualen , als hoeft , sware adem , eng-borstigheid , enz. men strooit het poeder op het ontbloote been , om tegens de seherpe
etter

Iris .

LISCH .

etter
vetta
legt
goed
viole

C
1

D

geen a
syn on
rwee o
liever o
violet
aarde
de von
dat yd
venste
gebogen
hebben
gie, ma
die niet
ruigagt
agtig,
niet een
van binn
bytende
Men
bloeyen
voorge
Sijn v
soo krac

etter en falven te beschermen: ook werd het in het vette hoofd-hair gestroit, om te droogen: men legt het mede in de kassen en kisten om die een goede geur te geven, alsoo de reuk is als die van violen.

CCXLVII. HOOFD-STUK.

Iris Tenuifolia, Lisch met smalle bladen.

DEser *bladen* zyn seer smal, en niet heel lang, donker-groen, teer, welke gevreven zynde geen aangename reuk verschaffen, de bloem-steelen syn ontrent anderhalven voet hoog; hier aan komen twee ofte vry sonder order gestelde *bloemen*, ofte liever overhands. De koleur is donker-blauw ofte violet purper, welke koleuren, na de verscheide aarde wel wat veranderen. De gedaante komt met de vorige soorten vry wel over een, uitgenomen dat yder bloem-blaadjen wat smalder is, en de bovenste der selvige zyn tegens malkanderen niet omgebogen, maar staan byna regt over ende, ook hebben d'onderste neerwaarts gekromde geen frangie, maar daar loopt alleenig een geele streep door, die niet te min, daar sy aldernaast de knop is, wat ruigagtig gesien werd. De *wortelen* zyn mede knoopagtig, vry dik, vast, krom en slim verwart, en met eenige dunne vesele behangen, buiten ros en van binnen uit den witten wat geelagtig: scherp en bytende van smaak.

Men vindse hier alleen in de bloem-hoven; sy bloeijen in het voor-jaar, en werden van wortelen voortgeset, alsoo het van zaad te lang duurt.

Sy is van kragt d'andere soorten gelyk, maar wel soo krachtig.

CCXLVIII. HOOFD-STUK.

Iris Pumila, Chamæiris, ofte laage Lisch.

DE bladen van dese zyn kleinder dan van de *Gladiolus*, ook smalder, dikker ofte gelyviger. De bloem-steel is ontrent vier ofte vyf vinger breeten hoog, blyvende veel lager dan de bladen. Uit het top van de steel komen de *bloemen* te gelyk, staande yder egter op zyn eigen steeltjen, riekende als de rype pruimen, paars ofte violet van verf, veel kleinder en smalbladiger dan de vorige kleine Lisch; geeft geen hairagtige frangie. De wortelen zyn hard, van buiten bruin, van binnen wit, krom en slim wasschende; op de tong scherp en brandend.

Het groeid alleen alhier in de bloem-hoven, bloeyd in 't voorjaar, en werd door zyn wortelen gereeds voortgeset.

De kragten zyn als die der voorgaande, dog wel ruim soo sterk.

CCXLIX. HOOFD-STUK.

Iris Fœtida, Xyris, Spatula Fœtida, Gladiolus Fœtidus, stinkende Lisch, Wand-luis-kruid.

DIt is een soort van *Gladiolus*, ten minsten de selvige gelyk: heeft donker-groene bladen, welker reuk seer swaar is, en die der Wand-luisen byna gelyk, voornamelyk, soo men die komt in stukken te vryven. Het krygt *bloemen* gelyk de andere Lisch, maar wat kleinder, purper-verwig en als verstorvenen vaal, niet onaangenaam te sien. In 't begin staan dese bloemen op het opperste van haare dryhoekige

hoekige *zaad-huisjes*, even als of sy daar uit schenen voort te komen; welke, na het afvallen der bloem in dry deelen open splyt, vertoonende rond, rood en blinkend *zaad*, gelyk het wyfjes *Peoni* byna doet, maar rimpelt en fronselt in een, als het droog is, en werd dan donker-bruin. Als dese plant jong is, gelyk de *wortel* wel na een bol ofte *Ajuin*, welke met 'er tyd lang, knoopagtig, en ganschelyk in een verwart, met eenige vefelen sig vertoonen. De wortelen met het *zaad* zyn seer bytend en brandend op de tong.

Men vindse hier aan de kanten van de vaart, tuschen Haarlem en Leiden: ook vind men die wel in de hoven: sy bloeijen in de Somer en geven in Herfft haar *zaad*.

Het is van kragten als de vorige foorten, maar wel soo kragtig: men segt dat het de Wand-luisen doet sterven, soo men met het sap ofte affiedsel de bedsteden mede vryft.

CCL. HOOFD-STUK.

Iris Lutea Sylvestris, *Pseudoiris*, *Pseudoacorus*,
geel *Lisch*, valsch *Lisch*, valsche *Acorus*.

Men noemt dit mede *Acorus Adulterinus*, *Acorus Palustris*, enz. deffelfs bladen gelyken seer na de gemeene *Lisch bladen*, dog zyn wat langer en smalder, een lang en smal swaart niet ongelyk, zynde aan beide zyden als met een gebogchelde rug wat verheven: de bloem-struiken werden wel dry voeten hoog, zynde effen, kaal, glad, rond, hol, en met weinige blading verciert; Hier aankomen eenige geele *bloemen*, de gemeene *Lisch* van gedaante seer gelyk, uitgenomen dat de bovenste

blaadjes van dese soort vry kleinder zyn, en eer eenige teikenen, ofte beworpingen en strepen van de bladekens, die men in eenige andere soorten van Lisch fiet, hebben, dan dat sy dese souden gelyken. Na de afgevalle bloem, volgen langagtige en dryhoekige *zaad-buisjes*; hier in is seer dicht op een leggende breed, plat, knoffelig ofte kafagtig en voos *zaad*. Het heeft kromme, slim-loopende, lange, geknoopte en gekronkelde *wortels*, bleik-rood van koleur en wat te samentrekkende van smaak.

Sy werden door de wortels voortgeset, als mede door het zaad, en wast langs de Water-kanten, van Slooten, en Vaarten tusschen Gouda en Rotterdam, en Friesland, enz. en bloeid gemeenlyk in Mei-maand en Braak-maand.

Sy werd hier selden gebruikt. De wortel geknauwt trekt wel wat te samen, een teiken dat die bestaat uit veele ongeregelde en grove deeltjes; maar alsoo die mede eenige scherpigheid, besonderlyk als men die over de tonge laat gaan, na laat, soo bestaat die mede uit eenige fyne deeltjes, welke door de grove in 't begin niet gemerkt werden. Het is soo het is, sy werd in alle Vrouwe-vloeden en darm-vloeden seer aangepresen, als mede tegens het bloed-pissen, ten welken einde men de affiedsels kan gebruiken; als mede het poeder van de gedroogde wortels.

CCLI. HOOFD-STUK.

Iris Bulbosa, ofte Lisch met Klifsters.

Niet tegenstaande daar verscheide soorten zyn, sullen wy dese alleenig aanhalen. D'eerste ofte *Engelse* dan heeft vier of vyf lange, smalle gestreep-
te

te *bladen*, aan de binnenste zyde hol, als een goot, en van onderen gerugt. Tusschen dese komt de bloem-steel van byna twee voeten hoog, krygende op haar top een eenige schoon-blauwe *bloem*, die van de vorige *Lis*chen niet ongelyk, hebbende mede ses groote en dry kleine blaadjes: zynde de dry onderste mede omgekromt, en de dry bovenste alleen een weinig gekromt. De dry kleine staan tegens de geele strepen over, een weinigjen opgebeurt, waar door de draadjens en nopjes, die daar onder zyn, ligtelyk gesien werden: hier na volgen dikke zaad-huisjes met haar *zaad*. De *wortel* is een tulpbolletjen gelyk, boven spits, en voorts langwerpig, met een bruin bosjen bekleed: dese, wanneer de *Lis*ch sal gaan bloeijen, splyt sig in twe'en, zynde aan de steel tusschen beide dese bolletjes, welke van onderen eenige vefelen hebben.

De *tweede* is een *Spaansche Lis*ch, verschelende in gedaanten en koleur van de vorige een weinig, want de dry nederwaarts hangende omgeboge bloemblaadjens zyn wit; de dry overend staande zyn seer bleek-blauw: en de dry kleine leggen soo dicht op d'onderste, dat men de draadjens niet sien kan: ook zyn de blaadjes aan haar rand gekloven en omgebogen. De zaad-huisjes zyn ook langer en dunder als de vorige. Anders verscheelt dese van d'Engelse niet.

De *derde* komt mede uit Spangien, maar de bloem is gansch geel, en van gedaante als de vorige.

De *vierde* heeft veel breedere *bladen*, zynde sagt, bleik-groen, ofte wat geelagtig, ook zyn d'onderste wat witagtig: op de bloem-steeltjes, die niet al te lang zyn, komt een eenige *bloem*, de vorige gelyk, blauw, wel-riekend, ook fiet men die mede wat witagtig. Dese vergaan zynde, komen aan

yder zyde nog een bloem. De *wortel* is mede een bol, foet van fmaak, met verfcheide donkere fchorfen bekleed.

Deze foorten, en nog veel meer andere vind men hier alleen in de bloem-hoven, en bloeijen gemeenlyk in het laafte van de Lente-tyd: en werden van hare wortels aangewonnen, en feer felden van zaad.

CCLII. HOOFD-STUK.

Juglans Arbor, Okker-note Boom, Walnote-Boom.

DEfe boom waft feer hoog, en werd feer dik, fig met veele takken uitbreidende, de baf wit-agtig ofte afch-grauw. De *bladen* zyn groot, lang, en breed, aan een lange ribbe gemeenlyk fes, aan yder zyde dry, fttaande regt tegens malkanderen over, en een aan het uit-eind, makende te famen feven uit; fy zyn effen en glad, ongefchaard, dik, en fterk-riekende. De *bloemen* zyn lange en bleek-geele kattedens, twee, dry ofte vier by malkanderen, welken nevens het begin der ftelen van de bladen afhangen. Deze afgevallen zynde, fiet men een, twee, dry en vier *noten* by malkanderen komen. Deze zyn befloten in een groene, en dikke bolfter, welke afgedaan zynde, heeft men de noot met twee halve lang-ronde, houtagtige fchulpen ofte fchalen, bedekt: deze gekraakt zynde, is het pit nog met een bleik-geel vliefjen bekleed; waar in het pit gelegen is. Het pit werd door een taey middel-fchot in viere gedeelt: die van buiten diepe groeven hebben, even of men de herfenen van een vier-voetig dier fag. Deze noten verfchelen
ook

ook veel in groote, en hardigheid van de houtagtige schillen, als mede van volligheid der pitten. Eer de kern ryp is, is die slymig, en als nog niet geronnen, maar daarna word die wit, hard, en soet van smaak. Maar veroudert zynde, is die rans, en onliefelyk van smaak.

Sy bloeijen in 't begin van de Lenten, waar na de bladen volgen, welke in haar begin wat bruin van koleur zyn, maar daar na schoon groen. De vrugten zyn in 't begin van de Herfst ryp, en eetbaar. Sy wassen geern op drooge plaatsen, en langs de dyken: en werden gemeenlyk van hare loten voortgeset.

Het pit deser noten, wanneer sy van haar dun vliesjen gesuivert zyn, en in water gelegd, zyn aangenaam van smaak, en geven geen quaad voedsel: dit schilletjen is bitter van smaak, en byt blaren op de tong, en dan voor de keel, borsten andere ingewanden schadelyk: derhalven dient men die eerst wat met water af te wasschen, want die scherpigheid aan de vingeren komt, en by gevolg aan het pit. In Wiedemaand werden dese onrype vrugten geplukt, de buitenste schil dunnetjes afgesneden, in water afgesoet, gekookt, met nagen en kaneel doorstoken en geconfyt, waar van des ogtens een ofte twee gegeten, een afgang verwekt. De rype noten werden met hare bolsters in semelen ofte droog zaad, tot in 't midden van de winter versch gehouden. Andere ontbolsteren die, doense in een pot, stroeijen daar wat sout tusschen beiden, en leggen die op zyde (op dat daar geen water in regene) een voet ofte twee diep in d'aarde. De buitenste bast dient om daar swarte lakenen, linde, enz. mede te verwen: sy zyn mede dienstig in Pappen gedaan, om op de deelen te leggen welke beginnen te versterven. De onrype noten werden

den gedestilleert, en als een tegen-gift tegens de pest en andere quaadaardige siekten gebruikt. De bladeren verwekken braken, de binnenste schil des booms elders op de huid gelegd, maakt blaren, en vret de huid door. Het hout deses booms, is bequaam om kassen en kisten, enz. af te maken, want het is bruin, aardig gevlamt, en vry hard. Uit d'oude ranse noten, werd een olie geperst om te schilderen. Het midden-schot dat de noot in vieren deelt, agt men goed tegens darm-pyn, ook meint men dat het selvige het water doet lossen. Men segt mede dat het water van het kooksel der basten, wormen uit d'aarde doen komen, om daar mede met den hengel te visschen. De groene schillen legt men mede wel om de Wyngaart om die te beter vrugt te doen geven.

CCLIII. HOOFD-STUK.

Fancus, Biesen, Matten.

DE *Biesen* wasschen regt op, met ronde, regte, dunne en spits-opgaande struikjens een mans hoogte, sonder *bladen*, van binnen voos, van buiten groen. Sy geven alle geen zaad, maar die het voortbrengen, krygen beneden haar puntige top een opening, waar uit een bosjen met kleine takjes uit berst, aan welkers fyne veselen bruine en Druifsgewyse *zaden* voortkomen, hebbende twee spitse en twee stompe hoeken. De *wortelen* zyn veselagtig. Die geen zaad voortbrengen, werden *Mannetjes* genaamt, en d'andere *Wyffjes*. Dese is de grootste van alle de biesen.

De *tweede* waft lager, is korter en dunder, en van

Juncus Florious.

BLOEM-BIESE. WATER-LISCH.

van
der
D
vor
mer
uit d
ten u
D
Sloo
kom
en d
Loo
D
te we
daar
mede
van al
plaats

Jan

D
ee
hol is
men ee
ribberj
smalle
struik
wite
malkan
van de
der, e

van binnen voos, anders de vorige seer gelyk, werdende *sagte biese* genaamt.

De derde is de *yser-biese* of *scherpe biese*, zynde de vorige seer gelyk, maar rouwer; heeft ook minder merg, en somtyds ydel: welker wortelen niet alle uit de wortelen voortkomen, maar sommige spruiten uit de zyden ofte schoten van d'andere.

D'eerste groeid in 't water, aan de kanten van de Slooten en Rivieren, tusschen het riet. D'andere komen mede op vogtige plaatsen en koude weijen: en dese soorten geven haar zaad in de Somer, en het Loof verdort des Winters.

De grootste dienen om daar Kamer-matten van te weven, Stoelen mede te matten, en flesschen daar mede t'omkleeden. De scherpe biesen kunnen mede gevlogten werden. Voorts soo is het merg van alle dienstig om in een olie-lamp te branden, in plaats van kattoen.

CCLIV. HOOFD-STUK.

Juncus Odoratus Aquaticus, wel-riekende Water-biese.

Dese biese heeft een dunne, ronde, effene, en eenigfins in leedjes verdeelde steel, die ydel en hol is: aan de zyden van onderen na boven toe ziet men eenige weinige dunne, en holle steeltjes ofte ribbetjes, waar aan ook eenige weinige, kleine, smalle en spitse *blaadjes* komen. Op de top van de struik, (zynde twee voeten ontrent hoog) komen witte *bloemtjes* met trosjes, als kroontjes digt by malkanderen gevoegt. Het *zaad* is wat grooter dan van de Scheerling, boven op wat platter en breeder, en witagtig. De *wortelen* zyn veselagtig en voort-

voortkruipende, uit welke wederom nieuwe scho-
ten voortkomen. Dit gewas verandert seer van ge-
daante, soo men het in de hoven plant

Men vind het veel in waterige weijen, en aan de
kanten van de Slooten. Het bloeyd in de Somer,
en het zaad werd in 't laatste van de Somer ryp.

Dit gewas tusschen de vingers heeft een reuk als
de *Sium* ofte *Water-eppe*, en de smaak wykt daar
mede weinig af, en daarom agt ik die mede van de-
selvige hoedanigheden en uitwerkingen, gelyk ik
sulx in Friesland ondervonden heb.

CCLV. HOOFD-STUK.

Juncas Floridus, Bloeyende *Water-biese*, ofte
Water-lisch.

UIt de wortel komen veele lange, smalle, en
puntig toe-loopende *bladen*, uit welke een ef-
fene, gladde steel voortkomt, sonder eenige leden,
tusschen de dry en vier voeten hoog. Op den top
komt een kroon van ses-bladige ligt-purpere en by-
na witte *bloemtjes*, staande yder op zyn eigen steelt-
jen, hebbende in 't midden eenige geele draadjes.
Daar na fiet men ronde paarfe *zaad-knopjes*, soo
groot als erwten, hebbende eenige uitstekende ge-
kante hoorntjes, in welke klein zaad is. De wortel
is dik, wit en knoopagtig, waar onder veele vese-
len hangen.

Het wascht hier veel in Slooten, en Vaarten, en
bloeyd de heele Somer door.

CCLVI HOOFD-STUK.

Juniperus, Jenever-boom.

DEse boom noemt men in 't Hoog-duits *Wachholter-baum*. Men noemtse *grootte* en *kleine*. De grootte werden grootte en vry hooge boomen. Heeft rontom zyn takken seer veele dunne ofte smalle, styve, redelyk lange, riekende en in stekende punten uit-loopende *blaadjes*. De *besien* zyn geelagtig, soo groot als een hase-noot of een kleine gal-noot. Uit de bast vloeid een geelagtige en doorschynige harst, Mastix seer gelyk, dog de stukjes zyn niet rond, maar lankwerpig, hebbende eenige een reuk, tusfen Mastix en Terpentyn. Men noemtse *Sandaracha Arabum* en *Gummi Juniperinum*.

De kleine is gemeene Jenever, zynde een Heester-geboomt, hebbende veele takken en zyd-takken. Deschors is dun, bruin, vellig en vliefig, die van selven affschilfert. Het hout der takjes is ligt Castanie-koleur, en om te branden goed van reuk. De *blaadjes* zyn mede riekend en de vorige wel gelyk, maar veel tengerder en kleinder. Sommige deser soort geeft alleenig *bloem* en geen vrugt: maar een ander heeft geen bloem, maar een groene besie, die eindelyk swart werd, zynde een kleine erwt van grootte gelyk. De *wortel* schiet van sommige diep in d'aarde, maar andere verspreiden sig meer. Sy werd alhier wel agt voeten hoog.

De grootte wast in Spanjen, en langs de plaatsen van de Middellandsche Zee. Maar de kleine wast hier in de hoven, en in Hoog en Neder-Duitsland, Noorwegen, enz. in de bosschagien en onbeboude gebergten. Sy hebben traag-rypende besien, hebbende gemeenlyk rype en onrype te gelyk, maar
die

die van de kleine gemeenlyk het tweede, en dat beide in de Herfft. Dese geboomten zyn Winter en Sommer even groen.

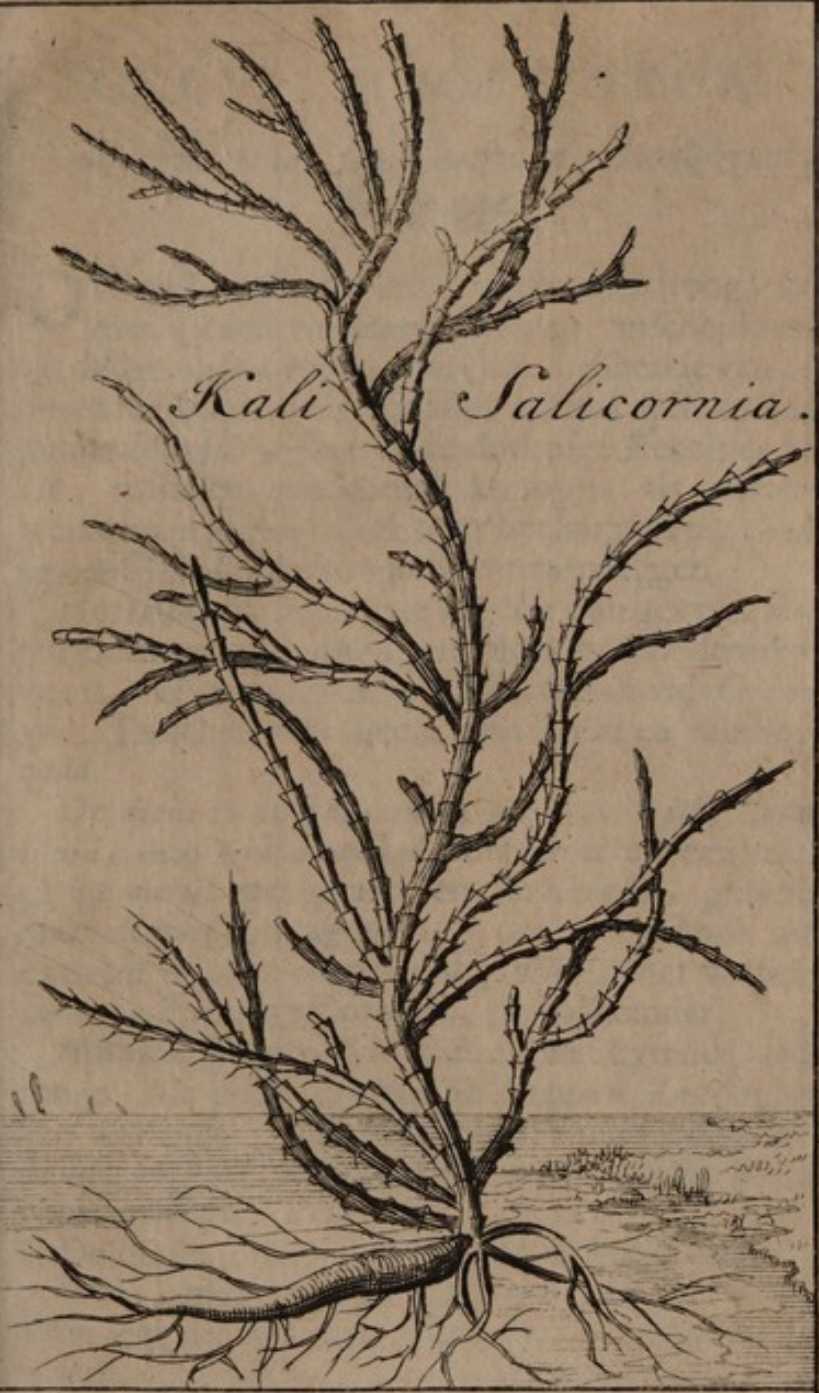
Het *hout* is niet onaangenaam van reuk en smaak, werdende somtyds in kookfels gebruikt, in plaatse van Pokhout, om veele slymigheden te doen verteeren: alsoo het om zyn fyne oliagtige harst ons bloed door-dringt en daar een levenden geeft inbrengt. Hier van werd mede door den kromhals een olie, tot de selfde qualen gemaakt.

Uit de besien maakt men met ofte sonder Brandewyn een geest. Ook werden sy op Wyn of Brandewyn geset, om daar de kragt uit te halen. Soomen die met enkel water overhaalt, sonder voorgaande gistinge ofte Fermentatie, krygt men een fyne olie; en wil men dan het overblyffel uitvringen, en uitdampen, krygt men een gelei, of Extract. Men kan mede het affiedsel drinken: alle dese bereidingen zyn dienstig, om voornamelyk wel te doen wateren, en veel zandigheden af te setten. Doet sweeten, verwekt de stonden: verdryft winden en buik-pynen: het behoort mede onder de pestige tegen-giften. Dient om de vuile zaad-vloed, en witte-vloed af te dryven.

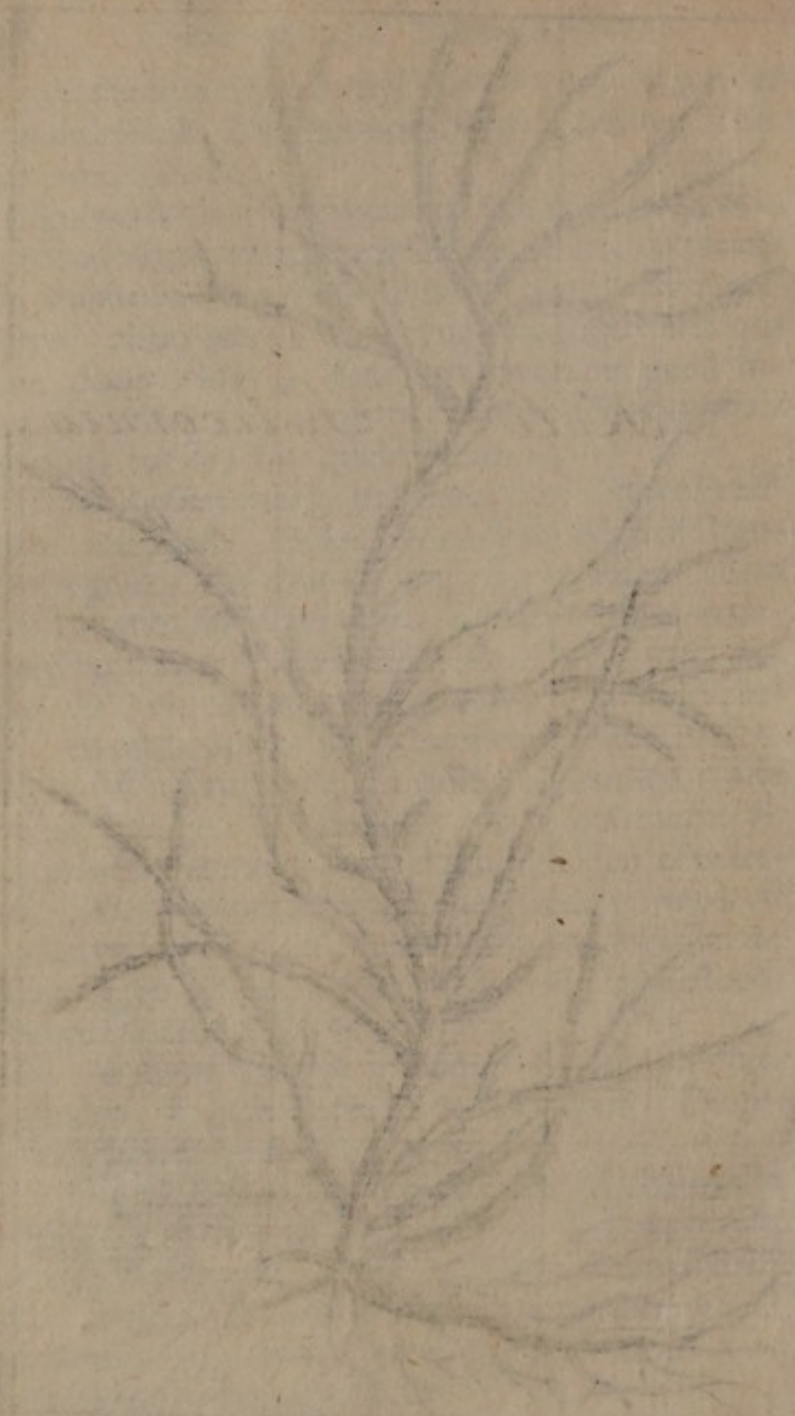
De *olie* dient uiterlyk in zenuw-siekten en lamigheden; in gestokepesen en zenuwen. De gelei doet wel sweeten.

De Gom kan men in de plaats van Mastix in alle salven gebruiken; in lyn-olie gekookt, verstrekt voor een vernis. Het poeder op uitgeschrapt schrift gevreven, soo kan men, sonder vloeyen daar weder over schryven. De bladeren mag men mede in de plaats van de besien gebruiken.

Kali Salicornia.

ZEEUWSE KRABBE-QUAAD.

K
D
tig
dere
pen
let
wel
als
H
telje
voor
je.
zaad
D
krui
agtig
maar
omtre
den,
All
tonge
fien w
de weg
voort
De
gekool
Men
fennen
Uit
men

CCLVII. HOOFD-STUK.

*Kali, Salicornia, Quabbo-quaad, Koral-kruid,
Zee-grappe.*

DE eerste waft ontrent twee spannen hoog, komen uit een veselagtig worteltje verscheide matig dikke purper-roode struikjes, hebbende van onderen tot boven veele smalle, dikke, spits-toeloo-pende blaadjes, met veele doornige stekeltjes beset; tusschen dese komen knoopjes als erwten, welke open gaande, siet men het langwerpig zaad, als een klein omgevrongen wormtjen leggen.

Het tweede brengt mede uit een dun geveselt worteltjen meerder dunne, en bleek-groene struikjes voort. Hier aan wassen dunderen en smalder blaadjes. Tusschen dese heeft men klein en blinkend zaad.

De derde is de *Salicornia*, geknoopte *Kali*, *Coral-kruid*, ofte *Krabbe-quaad*: dit schiet uit een veselagtige wortel een getakte en ongeblade, groene, maar daarna roodagtige regt opstaande struik uit, ontrent de twee voeten hoog, zynde met veele leden, als sommige Corallen, aan malkander.

Alle dese soorten zyn zout en wat bytende op de tonge. Ik hebse alle aan de Zeeuwse Zee-kusten sien wasschen. Men vindse mede overvloedig lang de weg van de Helder op 't Koe-gras, ook by Zandvoort en Wyk, Texel, enz.

De derde soort, heb ik in Walcheren veeltids gekookt, met Azyn en olie sien eten als Salade. Men segt dat wel doet pissen en de stonden voortsetten.

Uit dese gewassen werd een zout gebrand, dat men *Alkali* noemt (zynde het woord *Hals* of *Al*
Y zout

zoutte bedienen, doghet geheele woord is Egyptisch. Het zout dan hier uit gebrand, dient om het zuur in ons bloed ten onder te brengen, en de pis te dryven, gelyk als alle souden uit kruiden gebrand. Van andere werd het *Soda* genaamt, om seep, glazen-smout, en glas te maken.

CCLVIII. HOOFD-STUK.

Lactuca, Hof-Lattouwe, Hof-Salaat.

DE eerste soort geeft uit een dikagtig, lang en wit beveselt worteltjen, (dat mede melk-gevend is) breede, gladde, bleek-groene en sappige bladen, tusschen welke met'er tyd, een ronde, dikke, geblade, regt op staande struik voortkomt, welke gequets zynde, een wit bitteragtig sap uit geeft, zynde dry of vier voeten hoog. Dese verbreid sig boven in verscheide takjes, die mede geblaad zyn, welke op haar topjes veele kleine geele bloemtjes hebben, die daar na in witte stuifjes veranderen; onder welke langwerpig, plat, klein en wit zaad schuilt. Op dese wyse komt sy sonder oefeninge voort.

Maar sy verandert door konst, en krygt gekronkelde bladen: en voorts is sy van gedaante de vorige gelyk. Maar als sy van zaad eerst op komen, hebben sy vier of vyf ei-ronde geele blaadjes, dat men gemeenlyk *Latouw* noemt, en soo die wat grooter werden, *Lams-ooren*, maar tusschen beiden om te dunnen uitgetrokken zynde, noemt men die *Dunfel*: en dese werden voor Salade gebruikt, of verplant. Die nu verplant zyn, krygen allenxkens grooter bladen, die sig als een sluit-kool digt in een sluiten: deser bladen zyn geelder en malser, en de binnensteligten bleik-geel: en werden *Sla-kroppen* genaamt.

genaamt. Maar soo sy na dese sluitinge uit haar middenste een struik laten uitwassen, werden sy de vorige ganschelyk gelyk.

Een andere soort is dese ganschelyk gelyk, *Roomse Salade* genaamt: maar de bladen zyn donkerder, en niet soo oneffen, maar veel malser van smaak: ook is het zaad swart.

Nog is'er een andere dese wel gelyk, maar de bladen zyn donker-rood met paars vermengt.

Men vind de selvige in de Moes-hoven in een losse, en redelyk vogtige grond, in een opene logt. Soo men haar tot kroppen aanfokt, moeten sy niet dicht by een staan: en wanneer men die geelder begeert, legt men op de krop een blauwe lei-steentjen, of men treed daar somtyds eens sagjes met de voet op. Sy werden in 't voorjaar en wat later gesaaid, om vroeger en later kroppen te hebben. In 't midden van de Somer bloeijen sy, en in het laatste des Somers haar zaad: en dan vergaat de plant.

De Salade bestaat uit veel sap, met eenige, dog weinige bittere en swavelige melk-deeltjes, in welke haar meeste kragt bestaat, en daarom verwekt die eenige los-lyvigheid en sagten slaap. Hierom tempert die alle heete broeijingen onses bloed, dat men gemeenlyk *verkoelen* noemt. De bladen werden meest gekookt in koel-dranken, tegens alle hit-sigheden van koorsen, magen, levers, enz. Uiterlyk legt men die aan het hoofd om de heete hooft-pynen te stillen en te versagten, als mede op alle heete geswellen, gebrande deelen, enz. Het zaad doet het gene de bladen doen, en werd onder de vier kleine verkoelende saden getelt; alhoewel ik sulx, om zyn bitterheid niet denken kan. Het is dienstig in heete pis, wanneer men een vuile zaad-loop heeft. De struiken werden geschilt en in suiker geconfyt.

Voorts is de Salade soo ongesond niet als men

roept, ten ware in flymige en koude waterige lighamen, in welkers magen die ligt verrot. Anders is die over tafel met olie en azyn, aangenaam, smakelyk en gezond, soo men de maat houd, en den azyn daar niet te veel van eet. Siet het 2 Deel en 5 Hoofd-stuk van myn *Instituten*. Voorts werd de Salade by vleis gekookt, en mede gestooft.

CCLIX. HOOFD-STUK.

Lactuca Sylvestris, Wilde Latouw.

SY werd van sommige *Endivia* genaamt. De *bladen* zyn lang, maar smalder dan die van de Hot-Salade, aan beide zyden diep gesneden en gekerft, welker middel-ribbe van agteren met saags-gewyse doorntjes begroeit zyn. De *struik* werd dikwyls wel tweevoeten hoog, meer of min, na de grond is: is heel rouw met dunne haartjes en kleinder bladen begroent. Op de top komen eenige takjes, die op haar uiterste geele *bloemtjes* hebben, die daar na in witte stuifjes vervliegen, waar onder men een donker-bruin *zaad* vind, zynde mede wat langagtig en plat. De *wortel* is klein en kort: de *struik*, ribben, en wortel geven een bitter melkagtig sap.

Men vind het in de Zaey-landen op Muiderberg, langs sommige wegen: te Franeker op de wal, agter het Slot, enz. Sy bloeyd de gansche Somer door.

Aangaande de kragten die komen seer over een met de *Endivia* en *Sonchus*.

CCLX. HOOFD-STUK.

Lagopus, Pes Leporinus, Hase-pootjes.

Onder de klaveren behooren dry foorten van *Hase-pootjes*. D'eerste heeft regte over-end staande, ronde en dunne struikjes, met weinig *bladeren* bewassen, dry en dry als de klaveren, maar veel smalter en kleinder, bleik-groen van kleur. Op de topjes komen muis-kleurige wolagtige en sagte aartjes, en daarom *Hase-pootjes* genaamt, tusschen welke men gemeenlyk kleine geele *bloemtjes* siet: na welke klein *zaad* gesien werd. De *wortel* is hard, veselagtig en klein.

De twee andere, hebben rouwer en grooter aaren, met purpere *bloemtjes*, maar d'ene heeft ronde en d'andere lange dry-blaadjes, beide min of meer getand.

Men vindse aan de wegen, koorn-landen, en sommige beemden, welke men in de Somer siet bloeijen.

Men agtse bequaam om de buik-vloeden te stoppen, maar zyn alhier van geen gebruik.

CCLXI. HOOFD-STUK.

Lampsana, Bastaart Hasen-latouw.

IK noem dit gewas *Bastaart Hasen-louw*, alsoo het een mede soort van de *Sonchus* schynt te wesen, want my geen andere naam daar van in onse taal bekend is. Dit gewas groeid somtyds wel twee voeten hoog, en somtyds lager. De *bladen* zyn sagt, van gedaante als de stek-rapen, dog kleinder. Dese

ftaan aan dunne ftruijjes , die fig boven in verfcheide takjes deelen : op welkers toppen kleine geele *bloemtjes* komen , byna als die van de Latouw , waar na klein en hard zaad volgt. De *wortel* beftaat uit een verwarde vergadering van yefen. Dit kruid en zyn fteelen geven een wit fap.

Sy waft langs de wegen en in de bouw-landen , en bloeyd de meefte Somer door.

Die van Pruiffen noemen het *Tepel-kruid* , om dat fy feggen dat het de zeere tepels der borften geneeft.

CCLXII. HOOFD-STUK.

Lapathum, *Patientie*, *Patich*, *Peerdik*, *Drakebloed*.

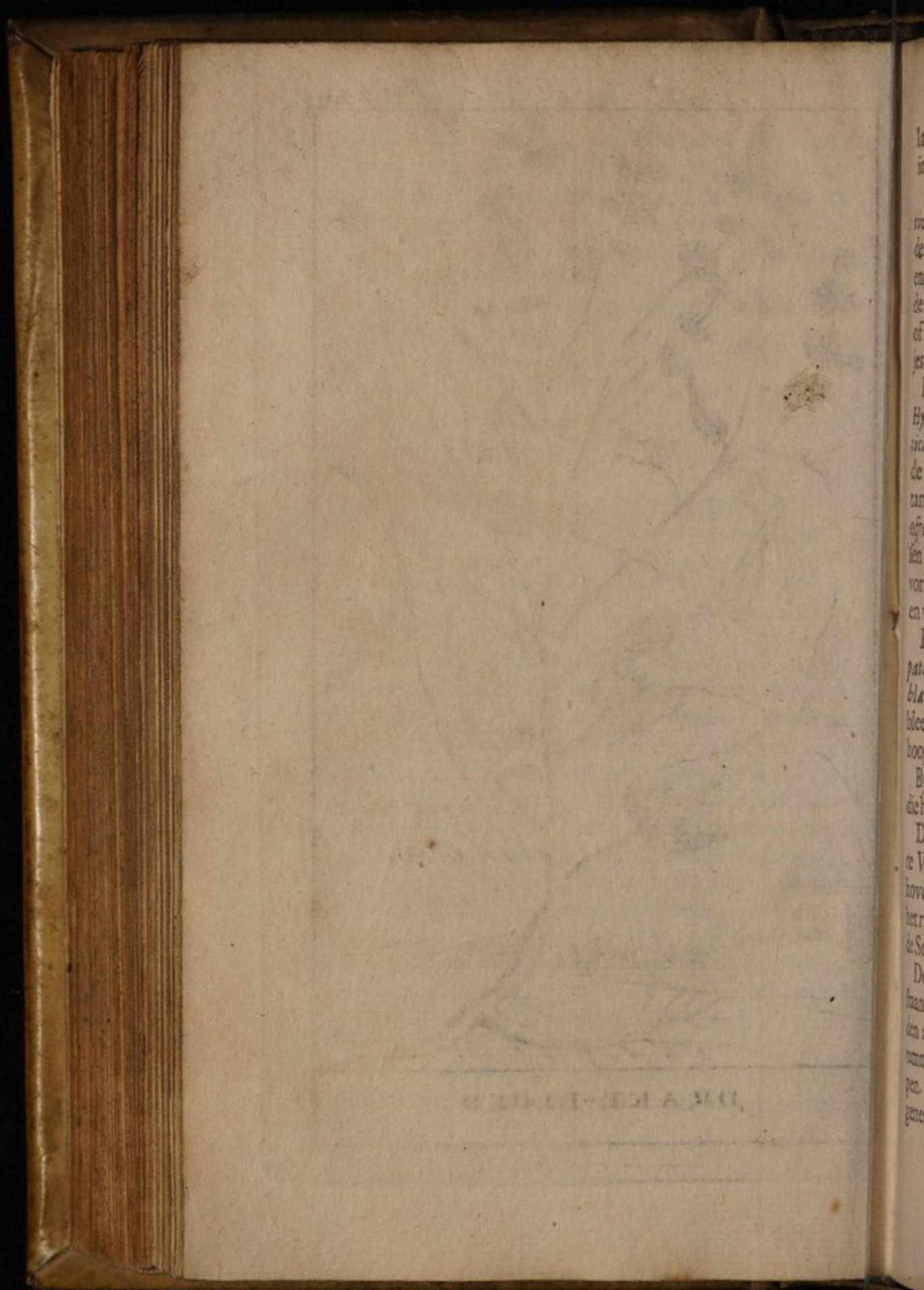
DEn Heer *A. Munting* heeft verfcheide foorten van *Lapathum* befchreven , onder den naam van *Herba Britannica* , maar die defe weinige foorten kend , fal alle d'andere kennen.

D'eerfte is den *Lapathum Aftutum* , ofte *Oxylapathum*. Dit heeft harde , lange , fcherp-uitloopende *bladen* , gemeenlyk wel van een spanne lang , donker-groen van koleur : tuffchen defe ryfen ronde , holle , knoopagtige , bruine ftruijen , en foo de grond goed is , wel van twee voeten hoog , anders blyft het feer laag , met de felfde bladen omhangen ; boven werd die in veele takjes gedeelt , zynde bewaffchen met veele kleine bleik-geele *bloemtjes* , ftande d'een boven d'ander , waar na dry-kantig , bruin , ofte donker-rood zaad volgt , in dunne velletjes befloten , zynde van groote byna de Suuringgelyk. De *wortel* is regt , effen , flegt , lang ,

Lapathum
Sanguineum.

DRAKE-BLOED.

la
in
no
de
en
de
of
per
I
Hy
ick
de
tam
este
len
vori
en v
E
pat
bla
blee
hoog
By
die h
D
re V
bove
horri
de So
De
fran
den a
man
genet

lang, van binnen geel, en fig met eenige deilingen in d'aarde diep neder schietende.

De tweede is de tamme Patientie ofte *Lapathum Sativum*. Dese is van gedaante de vorige gelyk, maar de bladen zyn groender, grooter, breeder, sagter, en in een scherpe stomp toe-loopende. Ook werd de struik veel dikker en hooger, ja somtyds wel vyf of ses voeten hoog. Ook is de wortel met de bloemtes geel.

Een derde noemt men *Rhabarbarum Monachorum*, *Hydrolapathum*, *Lapathum Aquaticum*, *Water Patich*, en groote *Patich*: heeft groote, lange, harde, donker-groene bladen, grooter dan die van de tamme. De struik is rond, en waft somtyds vier of vyf voeten hoog, die mede met bladen bewaflen zyn: de bloemen en saden, zyn als die van de vorige. De wortel is van binnen bleik-rood, hard en vry dik.

Een vierde soort noemt men *Sanguis Draconis*, *Lapathum Sanguineum*, ofte *Draken-bloed*. Des selfs bladeren zyn kleinder, bruin-root, waar door veel bleek-roode ribben loopen. De struik waft niet veel hooger dan anderhalve voet.

By dese behooren mede soorten van Suuring, maar die hebben wy te voren beschreven.

De eerste waft langs de wegen, Slooten, in natte Velden, enz. de tweede en vierde in de Moeshoven; en de derde aan de water-kanten, tusschen het riet in. Men fiet haar bloeijen en zaad hebben in de Somer en tegens den Herfst.

De bladen moeten uit kittelende deeltjes bestaan, alsoo sy by Warmoes gehakt en gegeten, den afgang bevorderen, voornamelyk die van de tamme. Het zaad segt men den buik-loop te stoppen. De wortel gekookt, en 't vogt gedronken geneest de schurft en krawagie, en somtyds de

pokken; met welker kookfel men mede wasschen kan.

CCLXIII. HOOFD-STUK.

Lathyrus, *Cataputia Minor*, *Spring-kruid*,
Spurgie.

Dese *Lathyrus* behoort eigentlijk onder de soorten van *Tithymallus*. De *struik* waft ontrent twee of dry voeten hoog, byna een vinger dik of wat dikker, van binnen hol en boven in verscheide kleine takjes verdeelt; langs de *struik* heeft men lange, matig smalle, lyvige, uit den blauwen-groene *bladen*; welke aan de takjes korter en veel breeder zyn. Op het opperste der takjes komen seer kleine geele *bloemtjes*: daar na volgen redelyk groote drykantige zaad-huisjes, besluitende in sig dry ronde *zaad-korlen*. De *wortel* is veselagtig; uit de deelen van dit geheele gewas, komt een bitter en scherp melk-koleurig vogt.

Het waft weelderig in de hoven; en bloeid in de hoven, zynde cierlyk om aan te sien.

Dit gewas doet sterk purgeren en ook wel braken, ses of seven korls des zaads in genomen, doen het selfde. De *bladen* van buiten over-gelegt, doen de huid rood maken en bleinen trekken. Het witte sap verdryft de wratten: en het overgehaalde water dient om de sproeten te verdryven. Voorts is het van kragten als de Wolfs-melk.

CCLXIV. HOOFD-STUK.

Lathyrus, Cicercula, Platte-erwtten.

DEse hebben kantige struikjes, aan beide zyde plat, en in breede velagtigheden ingedouwt, gins en weder langs d'aarde kruipende; uit welkers leedjes lange, gladde, smalle en puntig loopende *bladeren*, altyd twee en twee op een steeltjen, groeiende: tusschen welkers midden altyd een lang omgekromt klawiertjen voortkomt, waar mede sy sig over al aan vast hegten. De *bloemtjes* zyn wit, altyd een alleen, van maaksel als die van de Peul-vruchten, hier na volgen breede, platte, en korte peultjes, hebben kantige, witte *erwtjes* binnen haar, die van binnen geel zyn. De *wortel* is veselagtig.

Sy groeijen in de hoven, welke met d'andere Peul-vruchten bloeijen en geplukt werden.

Sy konnen tot spyse gebruikt werden, als andere Linsen en Wikken.

CCLXV. HOOFD-STUK.

Lathyrus Sylvestris, wilde platte Erwtten.

DE struikjes zyn plat met *klawiertjes* en *blaadjes*, als voren gesegt, bewasschen, maar in alles grooter en langer; hier aan wasschen uit den rooden paarfe *bloemtjes*, wasschende twee, dry, en vier by een. De *Hauwtjes* zyn smal, klein en langwerpig, welkers *erwtjes* klein, rond, hard, en donker kleurig zyn. De *wortel* is dik, hard, groot en houtagtig, met verscheide takken door malkanderen gevlogten, blyvende de Winter over.

Daar is nog een veel grooter foort uit Spangien, welke geheele Somer-huizen bedekt, welkers wortels foo dik werden als een arm, van buiten swart. De bloemen zyn rood-purper en tros-gewys by een hangende. De gesaaide erwtjes geven eerft uit haar wortel het derde ofte vierde jaar, na dat haar wortel kloek is, bloemen.

Het eerste waft in de Koorn-landen, en aan de kanten van de velden. Maar de Spaanfe alhier in de hoven tot cieraad. Sy bloeijen in de Somer. De kragten zyn als van andere kleine Peul-gewaffchen.

CCLXVI. HOOFD-STUK.

Lavendula, Spica, Nardus Italica, Lavendel.

Lavendel noemt men Mannetjen en Wyffen, verschelen van groote en aangename reuk. Het is een seer laag Heeftertjen: hebbende lange, lyvige, smalle, gryse blaadjes, van groote en maakfel als de Rosemaryn; tusschen dese komen dunne, vierkante, geknookte bloem-steeltjes, min of meer anderhalven voet lang. Uit yder knooptjen zyn twee tegens over malkanderen staande blaadjes. Op het opperste deser steelen staan de bloemtjes, aars-gewys, ligt blauw van koleur, hebbende een mondjen, onder met dry kleine blaadjes, die boven van twee grooter overdekt werden: dese staan yder in een ligt blauw kokertjen. Men vindse mede met witte bloemen: met breede bladen, en wel met gesnipperde. De wortel is houtagtig, en veselig.

Het Wyffen groeid lager, en heeft kleinder, smalder, en teederder blaadjes, en foo kragtig niet rieken. Niet alleenig zyn dese gewassen aangenaam van reuk, maar de bladen geknauwt zynde, geven

geven een smaak als van Perfike-pitten of bittere Amandelen.

In Spangien en Langedok groeijen fy in 't wild, maar alhier alleen in de hoven. Sy bloeid in 't midden van de Somer.

De bladen en bloemen bestaan uit een fyn oliagtig vlug zout, en daarom doordringelyk. Men gebruikt deselvige daarom in hoofd-qualen, lam-migheden, krampen, trekkingen, hoofds-wymel, bevingen, slaap-siekten. Het dryft de pis, de Maand-vloed, de vrugt, set den arbeid voort: verdryft de darm-winden en buik-pyn, enz.

Hier van maakt men Conservern, gedistilleerde waters, azynen, geesten, fyne olien, die men spyk-olie noemt. Men kan de selvige mede op wyn setten of Brandewyn: men kan mede de kookfels drinken, ofte die trekken als de Thée.

De Lavendel-bloemen werden tusschen de kleederen en linne gelegd, om een reuk tegen, en tegens de motten. D'olie werd van de Schryn-werkers gebruikt, om hare kassen tegens het verwormen te bevryden; ook werden de hand-schoenen daar mede een reuk gegeven. Ook werd fy van de goud-smits gebruikt, (foo ik meen) om te amalleren.

CCLXVII. HOOFD-STUK.

Laurus, Laurier-boom.

AL is 't dat 'er verscheide soorten van *Laurier* is, als 't Manneken; Luikse met breede gekronkelde bladen, Amerikaanse en meer andere tengere soorten, foo meinen wy alleen de gemeene bekende te beschryven. D'eerste soort heb ik tot *Middelborg* wel twaalf voeten hoog sien wassen, met veele zyde-

zyd-fchoten aan de zyden , waar uit veele takken fchieten. De *fchors* is wel groen , maar die van de ftam bruin : hier aan komen langwerpige , breede , harde , donker-groene , fcherp-toeloopende , en aan de zyden eenigfins gelobde *bladen* , niet onaangenaam van reuk en fmaak , dog fterk-riekend en wat vringend-bitteragtig : defe blyven des Winters en des Somers groen. Langs de takken onder de bladen komen knopjes die in wit groene , lankwerpige , vier-bladige *bloemtjes* , waar na ronde lankwerpige *befien* volgen , maar aan sommige ronde , genaamt *Bakelaar* , als of men feyde *Bacca Lauri* , met een fwarte fchors bekleed , welker korn in twee en gedeelt is , gelyk een erwt : niet al te wit , maar uit den geel-bruinen , van fmaak en reuk byna als de bladen.

Een *tweede* is van gelyke gedaante , maar waft foo hoog niet , hebbende meer zyd-fchoten. De jonge fchorfe is roodagtig , en fomtyds heel rood , die daarna bruin-rood werd ; de bladen zyn alleen wat teederder en fmaller.

Sy groeijen alhier in de hoven , werdende des Winters in huis gefet , of met een ftroo-huisjen voor de koude befchut. Men fiet alhier daar fomwylen wel bloemtjes aan , maar felden ofte nooit eenige befien. De bladen in het vuur geworpen , geven een gekraak. Hier mede werden de poeten gekroont.

De bladen en de befien beftaan uit een vette vlugge olie. Sy fetten de Maand-vloed voort en dryven de pis : zynde dienftig in hoofd-qualen , en zenuw-fiekten , buik-wee , winden , maag-pyn , na-ween : is mede onder de tegen-giften. Doet fwecten , verdryft de koors. Uiterlyk doet het felvige vermorwen en verdwynen , voornamelyk de befien , en daarom op gefwellen dienftig ; waar van men mede

mede goede gorgel-dranken in d'ontstekinge der kele kan maken.

Hier van werd een bekende falf gemaakt. Als mede een groene, dikke olie uit de befien geperft, en uit dese en de bladen met haar water over gehaalt. Het water heb ik veel gebruikt, tegens de winden en buik-pynen der kinderen. Met Brandewyn kan men daar een geest uit distilleeren; de selvige kan men mede op wyn ofte Brandewyn setten. Ook kan men daar kookfels van maken.

Voorts dienen de bladen in de keuken by gesoden en gebraden vleis. Ook werden fy by d'Agurkjes in gelegd. De dooden werden daar soo wel mede verciert, als de Bruilofts gerigten, enz.

CCLXVIII. HOOFD-STUK.

Lens, Lenticula, Linfen.

HAre struikjes zyn dun, hardagtig en krom; de blaadjes zyn klein en smal, wassende twee en twee tegens malkanderen over, twaalf ofte veertien aan een steeltjen, dat eindelyk in een klawiertjen verandert. De bloemtjes wassen een ofte twee by malkanderen, staande op lange steeltjes, zynde klein, bruin-paars met wit vermengt. Waar na kleine, breede en platte peultjes volgen, in welke dry ofte vier kleine, ronde, platte, in een gedronge erwtes leggen. De wortel is wat veselagtig, somwylen is dit gewas wel anderhalven voet hoog, met grooter zaden; en somtyds blyft het lager en krygt kleinder zaden. Ook verschelen fy wel van koleur, want fy zyn geel, witagtig, bruin, of swartagtig.

Sy wasschen veel in Duitsland, hebbende eens een

een pond vyf of ses van Frankfort ontboden, om hier te zaaijen, maar quamen hier soo volkomen nog soo weelderig niet voort; dan fy bloeijen in de Somer.

Het affiedfel kan men gebruiken in de maselen en pokjes, en in andere kinder-koorsen; als mede tegensgraveel: om de buik-vloed te stoppen en wormen te dooden. Men kan mede ook van des selfs meel Pappen maken, om op geswellen te leggen, om die te doen verdwynen ofte te veretteren.

Men kan se mede in spyse gebruiken, makende daar een Linsen-moes af, als by voorbeeld: kookt de Linsen in water, ofte weere-nat (dat beter is) tot fy gaar zyn, dan snyd men daar soo veel kruim van brood in tot het dik genoeg is, het welk men al roerende klein maakt; dan neemt men een Ajuin of twee, die men klein snyd, en in de panne met boter gaar maakt, dit roert men dan onder het Linsen kookfel, doende daar soo veel boter by als van nooden is.

CCLXIX. HOOFD-STUK.

Lens Palustris, Kroost, Water-linse, Meer-Linsen, Eenden-groen.

DIt zyn alleen kleene groene blaadjes, hebbende de groote in den omtrek en middel-lyn van een Linse, uit welkers midden of navel van onderen eenige fyne hairtjes nederwaarts sinken; als een soort van worteltjes. Dit gewas mag met regt een Water-mosch genaamt werden, alsoo het nog door wortel, nog door zaad schynt voortgeteelt te werden.

Men vind het veel in wateren die of byna stil staan,

staan , ofte weinig loop hebben , want het sterk-loopend water belet het groeijen. By dese heeft men nog een tweede soort, genaamt *Lenticula Aquatica Trifolca*, en *Hederula Aquatica*, dat is *Water-veil* , want sy heeft dry-kantige blaadjes , die van den kleinen Veil niet ongelyk, maar veel kleinder en bleik-groen, dryvende op het water, hebbende mede van anderen kleine veselen. Beide dese soorten siet men de geheele Somer door.

Beide kan men gebruiken om Pappen te maken op heete geswellen, alsoo het door zyn fyne en door-dringende deeltjes een andere beweeglykheid in de broeiende sappen brengt. Ook werd het met voordeel gebruikt tegens het uithangen der darmen. De kookfels soude men mogen gebruiken, in heete en broeiende koorfen, warm gebruikt, want dan doet het sagjes sweeten.

CCLXX. HOOFD-STUK.

Leucoion, Witte-Violieren, Stok-Violieren.

DEse soorten zyn Heesteragtige boomtjes, de groote heeft een ronde regte struik, dikmaals hooger dan twee voeten, verbreidende sig boven in verscheide takjes. Dese zyn begroent met lange, smalle, sagte en byna wollige *blaadjes*: langs de takken komen verscheide vier-bladige *bloemtjes*, zynde wit, paars, rood, purperagtig, asch-grauw, gespikkelt, enz. yder staat op een dun steeltjen, yder in zyn kokertjen, liefelyk van reuk. Hier na volgen lange en smalle zaad-kokertjes, in welke geelagtig, breed, effen en rond *zaad* legt. De *wortel* verdeelt sig in veele andere, waaraan eenige veselen zyn.

De

De *kleene* noemt men alhier *Heete Violieren*. Dese komen in alle deelen met de groote over een, alleen dat sy in 't geheel kleinder is.

Dese foorten vind men mede met dubbele bloemen, maar konnen soo wel niet tegens de koude.

Nog is 'er een foort met veel groender blaadjes, en de Steen-Violieren seer gelyk.

Nog is 'er een *wilde* foort met smalder en witter bladen: de vier-bladige bloemtjes zyn gemeenlyk purper, ook wel roodagtig en wel-riekende, voornamelyk tegens den avond.

Wanneer men het zaad van dese vier eerste foorten faaid, soo krygt men onder de enkele dikmaals veele dubbele, en dat van verschillende koleuren, die het andere jaar eerst bloemen geven: dese dienen in potten te staan, om des Winters tegens de strenge koude te bewaren. De wilde vind men in Zeeland, aan de Zee-plaatfen. Sy bloeijen in 't voorjaar, en soo voorts eenige maanden lang. De 2 in de Somer; maar de heete wat later. Sy hebben in de genees-kunde geen gebruik, anders dan de Steen-Violieren.

CCLXXI. HOOFD-STUK.

Leucoion Luteum, Kyri, geele Violieren, Steen-Violieren, Muur-bloemen.

D It is mede een foort van een Heester, groeiende Stams-gewyse, met uitgebreide takjes als de Stok-Violieren; ook zyn' de *bladen* mede soo van maakfel, dog wat kleinder en donker-groen; hier aan komen vier-bladige geele wel-riekende *bloemen*, welke door konst en oeffeninge dubbelt werden: de zaad-huisjes en *wortelen* zyn als voren. De dubbele geeft

geeft geen *zaad*, maar werd door loten voortge-
fet.

D'enkele wassen aan oude muuren van Toorns
Huizen, Stads-gragten, enz. maar de dubbele fiet
men alleen in de Tuinen: fy bloeijen gemeenlyk in
de Lente.

Men schryft dat het de vrugt afdryft; is bequaam
by de Pappen gedaan tegens d'ontstekingen. Het
kookfel suivert en geneeft het bloedige tand-vleis.
Het sap met Aluingemengt, geeft een groene wa-
ter-verf.

CCLXXII. HOOFD-STUK.

*Leucoion Bulbosum, witte Tydeloofen, Somer-
soetjes, naakte Wyfjes.*

DE eerste brengt uit yder bol twee lange, lyvi-
ge, smalle *bladen*, van koleur uit den blauw-
groenen, tusschen beiden komt een rond onge-
blaad steeltjen van een halve spanne hoog; op den
top komt uit een groen scheedjen een wit dry-bla-
dig lankwerpig *bloemtjen*, hangende van een dun
steeltjen nederwaarts: in 't midden is een dry-bla-
dig, gestreept, en groenagtig kelkjen, hebbende
van binnen eenige korte geele draadjes en nopjes;
na het afvallen blyft daar een lang-rond *zaad-bollet-
jen* over. De *wortel* is Peers-gewys, van buiten met
een bruine bast beset, waar nevens jonge affetsels
komen: van onderen hangt een bosjen veselen.

De tweede brengt mede diergelyke *bladen* voort,
maar meerder, grooter, en wat aarden-waarts om-
gebogen: de *steeltjes* zyn als voren, op welkers
top een en selden twee ses-bladige witte gevoorde
bloemtjes komen, mede als voren nederwaarts han-
gende;
Z

gende; in 't midden zyn geele draadjcs en nopjes. Hier na volgen lang-ronde zaad-bolletjes met klein, rond, fagt en ros *zaad*. De *wortel* is als voren.

De *derde* is de tweede geheel gelyk, alleen dat de felvige wat grooter en hooger groeid, krygende vyf of zes *bloemtjes*, d'een na d'ander.

De *vierde* heeft een heele kleine bolle van veele vefelingen gemaakt; de *blaadjes* zyn dun en teer. Het *stceeltjen* is een halve spanne hoog, op welkers top men een ofte twee witte, kleine, ses-bladige *bloemtjes* fiet afhangen, de tweede ende derde gelyk, maar kleinder, en sonder reuk.

Deze alle vind men in de bloem-hoven. De twee eerste zyn van d'aldervroegste *bloemtjes* in de Lente; de derde komen wat later; maar de vierde fiet men in den Herfft.

Aangaande haar gebruik is nog onbekend: want men plant se om het cieraad der bloemen te hebben.

CCLXXIII. HOOFD-STUK.

Levisticum, Lavas.

L *Avas* wast een mans hoogte, welkers hooge *struik* geknoopt is, van binnen hol, redelyk dik, spruitende met verscheide *struiken* uit de grond. Aan haar bovenste komen verscheide *zydtakken*. De *bladen* zyn groot en seer gesnippelt, en als in veele deelen ofte *bladen* gedeelt, en rontom gekerft, glad en blinkende, zynde met de *steelen* uit den geel-groenen. Op de top komen *geeles bloemtjes*, krans-gewys. Hier na volgt een plat en lang rond, gestreept, donker-geel *zaad*, zynde twee dubbelt. De *wortel* is vry dik, lang, en getakt,

takt, van buiten bruin en van binnen wit.

Men fiet het felvige veel by de boere huizen wassen, en in de hoeken van de Tuinen, in de schaduw: het welke in de Somer bloeid.

Dit kruid, zaad en wortel zyn sterk-riekende, hebbende yder nog zyn onderscheid en verscheide sterkte van smaak en reuk. Het bestaat uit fyne oliagtige soute deeltjes, en werd onder de tegen-giften gerekent, het opend, dryft de pis en Stondevloed, versterkt de maag, verdryft de winden, Kraam-vloed, dood de vrugt, vervordert den arbeid, verteert de slym, geeft een goede uitwaseming in koude, slymige en Waterige lighamen. Uiterlyk geneest het wonden, suivert de sweer-gaten, en is dienstig tot baden te maken.

Uit dit gewas kan men dan waters overhalen, by welke mede een fyne olie over komt, die men van het water afscheid. Met Brandewyn gedistilleert, geeft een goed wind-water. Hier van mag men ook kookfels maken en drinken.

CCLXXIV. HOOFD-STUK.

Lichen, Hepatica Petraea, Steen-lever-kruid.

DIt gewas behoort onder de Aard-mossen: het groeit plat op d'aarde ofte oude steenen neder, welkers *bladers* d'eene over d'andere schubs-gewyse leggen, groen van verf, maar van onderen wat bleeker: hebbende in plaats van *wortelen* veele dunne hair-gelyke vefeltjes, boven op komen van tusschen de blaadjes eenige dunne steeltjes, op welkers opperste een groen Sterretjen groeid.

Men vind het alleen op schaduwagtige en vogtige plaatsen. Het brengt zyn Sterretjes in 't mid-

den van de Lente en voorts de geheele Somer voort. De gedaante verandert fomwyls, want ik hebse gezien, dat sy in plaats van Sterretjes, eenige groene Kelkjes had, zynde de randen omgebogen, en getand, in welkers midden Eenden-groen schein te leggen.

Het is fyn van deeltjes, openende de verstopte Lever, Milt, scheidt en andere ingewanden. Uiterlyk beneemt het, om zyn fyne deelen de brand der hitfige geswellen, makende dat de vogten hare beweginge wederom krygen. Men kan daar kookfels van maken om te drinken, en Pappen en stovingen om uiterlyk op te leggen.

CCLXXV. HOOFD-STUK.

Ligustrum, Mond-hout, Keel-kruid, Ryn-wilge.

Dit is een Heester gewas, wiens stammetjes ofte rysjes regt over-end staan, verdeelende sig in verscheide dunne takjes, dese zyn begroent met sagte, blinkende, donker-groene, langagtige, matig breede en spits-toeloopende *blaadjes*, staande twee en twee over malkanderen. Op de toppen komen kleine, witte, wel-riekende vier-bladige *bloemtjes*, hangende tros-gewys by een. Hier na volgen groene *befien*, van groote als de Aal-befien, welke daar na swart werden, waar in een bruin-rood ofte paarsagtig-rood sap is. De *wortelen* kruipen herwaarts en derwaarts door d'aarde henen.

Het werd meest geplant om heiningen te maken, en werd mede in sommige bosschen gevonden; het bemind vogtige gronden. Het bloeit in 't laats van Lente en in 't begin van de Somer, tegens de Winter

ter zyn de besien eerst ryp, die de geheele Winter aan hare takjes blyven. De bladen vallen af en werden in de Lente weder vernieuwt. Het werd meest door zyn affetsels voort-geplant.

De bladen en bloemen zyn vringende en grof van deelen, suiverende de sweringen en bloedig tandvleis: men gebruikt het mede om te gorgelen. Het stopt buik-loop en 't overvloedigen Maand-vloed. De besien zyn bequaam om daar Wyn mederood te maken.

CCLXXVI. HOOFD-STUK.

Liliasphodelus, Lilium non Bulbosum, Hemerocallis, Lelie sonder Klysters, Lelie van Eendag.

DE eerste heeft lange, smalle bladeren, die van d'Affodille niet ongelyk; uit het midden deser ryft een ronde, sagte, effene, onbeblade struik, gemeenlyk van anderhalve voet hoog. Dese verbreid sig boven in twee, dry of vier opstaande takjes, groeiende aan yder dry, vier of vyf okergeele, ses-bladige bloemen, van maakfel als de witte Lelien. Na dese volgen daar dry-kantige, dikke, langwerpige zaad-huisjes, hebbende swart en blinkend zaad in sig, van groote als van de Carthamus ofte wilde Saffraan: de wortel is knobbelagtig, byna gelyk als die van de geele Affodillen, langwerpig, veele van eenen oorspronk nederwaarts wortelende; van welker dikkere vefelen, eenige nieuwe planten weder te voorschyn komen.

De tweede is de vorige ganschelyk gelyk, maar in alles wat grooter, welkers bloemen alleen bleeker is, en van verstorven rood, en in 't midden ontrent

het steeltjen geel: gaande des ogtens open en verwelken wederom des avonds, byna als de vorige geele. En daarom by de Grieken *Hemerocallis* dat is *dag-schoone*, en *Ephemera* dat is *Eendaagse* genaamt.

Men vindse hier alleen in de hoven tot cieraad: en geven bloemen in 't begin van de Somer, of daar ontrent, maar de geele bloeyd wat eerder.

CCLXXVII. HOOFD-STUK.

Lilium Album, witte Lelie.

SY heeft langwerpige, breede, lyvige, gras-verwige, dog wat geelder, blinkende, gladde *bladen*, zynde vol van een lymig sap. Tusschen dese bladen uit het midden van de wortel ryft een geblade struik, wel van dry of vier voeten hoog, matig dik, rond, en duisterder, ja somtyds wat purperagtig van koleur. Op den top komen yder op zyn eigen steeltjen ses of seven, min of meer groote, snee-witte, ses-bladige wel-riekende, gevoorde, en open staande *bloemen*, die van buiten wat groenagtiger zyn: zynde voor het open gaangroen, en langwerpig, werdende allenxkens witter en witter, en eindelyk snee-wit; in 't midden is een langgroen priemtje, dat op het einde een dry-hoekig stompjen heeft: rontom het selvige zyn ses stevige opgehevedraadjes, hebbende yder op sig selven op haar top een geel nopjen ofte tongetjen, in 't kort dese bloem gelyk byna een Klok met haar klepel. Men heeft'er mede gesien met dubbele bloemen, hier na volgen lange kantige *zaad-huisjes*, met zaad geladen.

De *wortel* is een redelyk groote bolle, bestaande uit

uit verscheide witte schilfers als schubben aan een geset, zynde onder aan veselagtig, vol van een flymig vogt.

Men vindse hier alleen in de bloem-hoven, bloeiende in 'tlaatst van Lente, maar soo de wortelen wat diep staan, krygen sy later bloemen. Na dat de bloemen verdwenen zyn, komen weder nieuwe bladen uit de grond, die de Winter over blyven: sy wasschen geern op een vette grond, onder de geboomten.

De bloemen zyn syn van deelen, dat uit de reuk blykt, maar ook soo vlug, dat sy door de minste hitte verdwynen, daarom het water dat men daar van over haalt, heeft geen Lelie-reuk, en is by gevolg onnut. Uit de bloemen werd met olie van Oliven een Lelie-olie gemaakt, om geswellen te vermorwen, en te versagten, en de pynelykheden te stillen: welke men mede onder de darm-speutsels mengt, tegens darm-pynen en scherpen afgang. De wortelen, doet men onder de Pappen, welke door hare syne deelen vermorwen en versagten, als men die op eenige harde geswellen legt. Met het water van dese bloemen willen sig sommige blanketten, maar te vergeefs gesogt, want de wittigheid der bloem gaat niet over den helm: en daarom is regen-water alsoo goed.

CCLXXVIII. HOOFD-STUK.

Lilium Croceum, Martagons, Saffraan geele Lelien.

DE grootste heeft een struik somtyds van vier of vyf voeten hoog. De bladen zyn smalder en donkerder-groen, die de struik van onderen tot bo-

ven toe vercierren : maar uit de wortel komen geen bladen , voor dat de struik sig begint te vertoonen. Langs het opperste van de struik komen van onderen tot boven dikmaals tien , en twintig *bloemen* , yder op zyn eigen steeltjen , van groote en maakfel de witte gelyk , maar de koleur is hoog Saffraan geel , (dat andere , mein ik , qualyk purper noemen) zynde aan de binnen zyde , voornamelyk by haar oorsprong met veele duister-purpere stippelen geteikend , daar veele eenige letteren willen uit halen. Hier na volgen de kantige zaad-huisjes met *zaad*. De bolle ofte *wortel* is als van de witte Lelie , dog wel soo groot , en geelder van koleur. De struik selfs krygt boven hare bolle mede eenige wortelige veselen.

De *tweede* of *kleine* wast nauwlyks twee voeten hoog , is van *bladen* en *bloemen* de vorige gelyk , maar de *bloemen* komen dry of vier , te gelyk by malkanderen op de kruin van de struik , staande elk op zyn eigen steeltjen , welker eene langer is dan d'andere. De *wortelen* zyn mede wat kleinder.

De *derde* is hooger dan de kleine en lager dan de groote , de *bloemen* zyn van maakfel de vorige gelyk , maar wat hooger gekoleurt , wat na den purperen trekkende. Tusschen de bladen komen nevens de struik veele kleine bolletjes , welke in d'aarde gesteken , groeijen en in 't derde ofte vierde jaar weder bloemen geven. De koleuren der bloemen zyn somwyls wat bleiker of hooger van koleur , en na de selvige geplant of geoeffent werden , fiet men haar wel dubbelt.

Men vindse alhier in de bloem-hoven , sy bloeijen alle in de Lente , en in 't begin van de Somer , d'eene wat vroeger dan d'andere. Van kragten zyn sy de witte gelyk , maar wel soo kragtig.

CCLXXIX. HOOFD-STUK.

Lilium Silvestre, *Lilium Calvaria*, *Lelien van Kalvariën*, *wilde Lelien*, *Cimbels*, *Singels*, *Heidense bloemen*.

DE *struik* is fomtyds ruim dry voeten hoog: van onder fomtyds wat purperagtig gespikkelt. De *bladen* zyn lang, breed, spits, staande met haar ses, seven of agten rontom de struik sters-gewyse, en alsoo d'een boven d'ander. Op het bovenste des struiks krygt men langs henen verscheiden nederwaarts hangende ses-bladige *bloemen*, kleinder dan de witte ofte Saffraan-verwige Lelien, staande yder op haar eigen steeltjen. Dese blaadjes zyn geheel om gekrult, en daarom *krul-lelien* genaamt. De koleur is bruin of bleik verstorven purper, die fomtyds wat hooger en fomtyds wat lager van koleur is; ook fiet men haar wit, en ook geel. De blaadjes zyn gemeenlyk donker gespikkelt, maar niet altyd, in 't midden fiet men een groen priemtjen, dat voor aan een dry-hoekig stompjen heeft, die is rontom begroeid met ses veselen, die op haar opperste purperagtige nopjes hebben, die als met een donker rus-geel stuif-meel bedekt zyn. Hier na volgen kantige *zaad-huisjes* met grauw kafagtig *zaad*. De *wortelen* zyn de andere Lelien wel gelyk, maar seer geel van koleur.

Sy wasschen in de bosschen en gebergten in Duitsland, en daarom *Berg-lolie* en *Lilium Montanum* genaamt; maar hier vind men haar alleen in de bloem-hoven. Sy bloeijen in 't laatste van de Lente.

De kragten zyn als die van de Saffraan-geele Lelien, dog nog wel soo kragtig.

CCLXXX. HOOFD-STUK.

Lilium Constantinopolitanum, Lelie van Constantinopolen.

MEn noemtse mede *Lilium Miniatum*, *Bysantinum*, *Hemerocallis Altera*, *Lilium Sylvestre Alterum*, enz. dese is mede een krul-lelie, de struik waft ontrent twee voeten hoog, met veele lange bladen begroent, die allenxkens smalder werden: zynde van onderen op donker-purper. De bladen zyn effen, glad, lyvig, blinkent, scherp toe-loopende, donker-groen. Op den top komen vyf of ses-bladige bloemen, welke omgekrult zyn, wel-riekend, hoog-rood en blinkend van verf. In't midden staat een priemtjen, dat op zyn punt een dry-hoekig stompjen heeft; fontom het selvige staan ses witte draadjes, hebbende yder op haar tipjes een Saffraan geel tongetjen ofte nopjen. Merkt ook dat dese bloem somtyds hooger en somtyds lager van koleur gesien werd; ook met snee-witte en geele bloemen. Hierna volgen kantige zaad-huisjes, met grauw kafagtig zaad. De wortel ofte bolle bestaat uit veele, geel-kleurige schubben, van onderen geveselt, die mede aan het onderste der stam komen, gelyk in de Saffraan geele en wilde Lelien gesien werd.

Sy waft hier alleen in de bloem-hoven, en bloeijen in het laatste van de Lente.

De wortel is kragtiger dan die van de witte Lelien, derhalven mag men die in de plaats gebruiken.

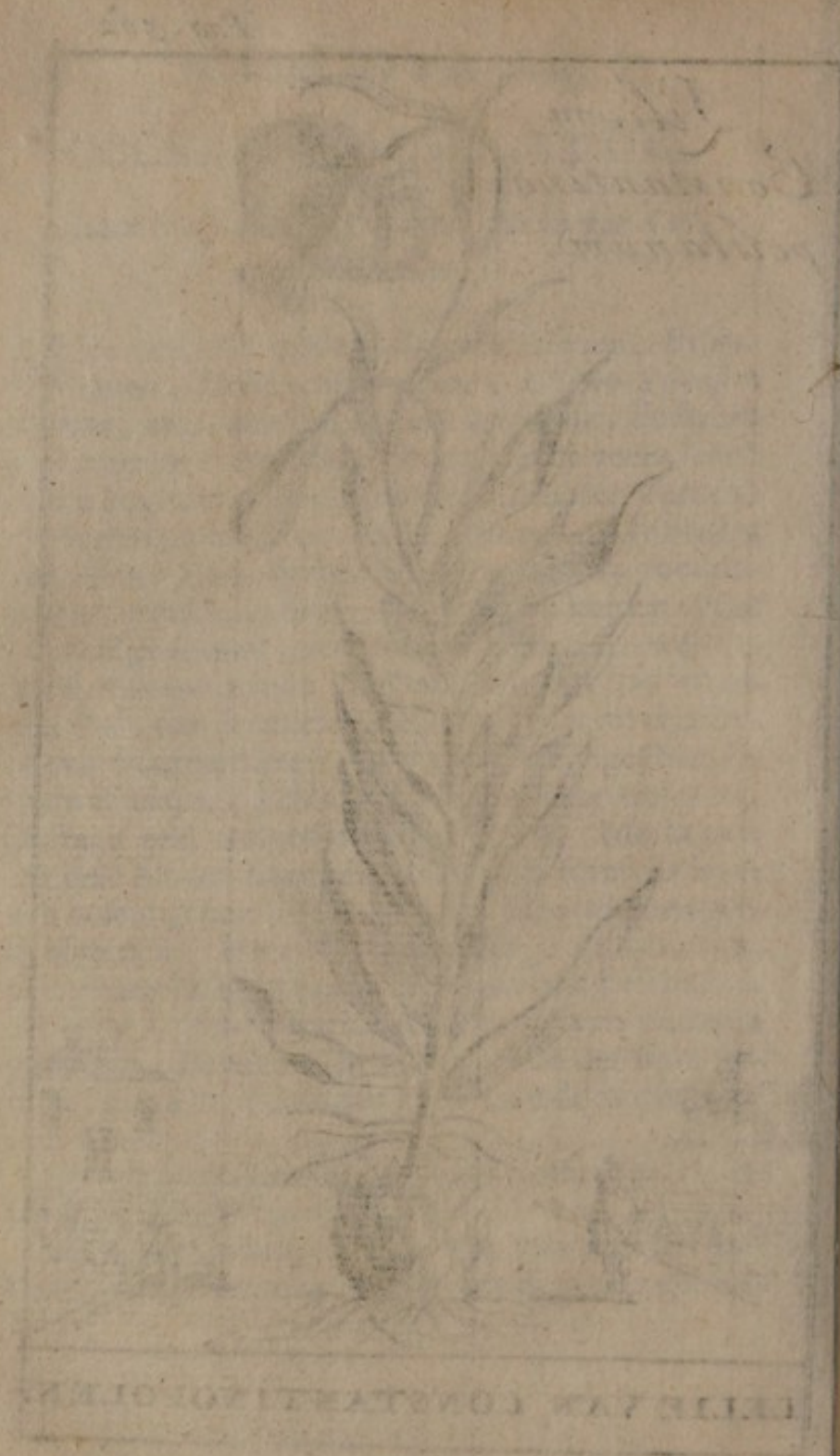
Lilium
Constantino-
politatum.

LILIE VAN CONSTANTINOPOLEN.

Byson-
de fire
struik
lange
erden:
bladen
de loo-
vyf of
el-nie-
t mid-
n dry-
aan ses
es een
kt ook
is lager
en gee-
uisjes,
bestaat
nderen
am ko-
lien ge-
n bloei-
tre Le-
gebrui-

XXXI.

U.
F.
J.
V.

Uni
Folium.

Besse.

J. MEI-BLOEMTIES, LELITIES
VANDEN DALE. 2. EEN BLAD.

U
de
zy
tre
mi
de
de
gen
Hie
daa
bet
pla
en
de
A
twe
ron
bla
voo
thee
jes
dere
ren
kie
fue
das
wa
S

CCLXXXI. HOOFD-STUK.

Lilium Convallium, en *Unifolium*, Mei-bloemtjes, Lelietjes van den Dale, en Eenblad.

U It de wortelen van de Mei-bloemtjes, spruiten gemeenlyk twee ofte dry groene, effene, gladde, breedagtige *bladen*, loopende wat spits uit. Ter zyden dese komt een dun en teer steeltjen, van ontrent een spanne hoog. Hier aan wasschen van het midden na boven toe kleine, gapende, ronde, aan de randen tand-wys gekartelde, witte, (felden roode) en omgebogene wel-riekende *bloemtjes*, hangende aan kleine steeltjes als Klokjes nederwaarts. Hier na volgen ronde groene ses-kantige *befien*, die daar na Meni-rood werden, van groote als de Aalbefien, begrypende een hard, geelagtig en bitter, plat *zaad*. De *wortelen* zyn dun, en lang, geknoopt en beveselt, kruipende gins en derwaarts door d'aarde henen.

Eenblad heeft gemeenlyk maar een *blad*, felden twee: is breed en met veele ribben door-wandelt, rondagtig, maar spits uitloopende, byna een veilblad gelyk. Het komt eerst alleen uit de wortel voort, maar daar na krygt het nog een dun en kort steeltjen, met nog twee andere diergelyke blaadjes, maar wat kleinder, staande d'eene boven d'andere. Boven dese blaadjes komen uit het steeltjen eenige witte *bloemtjes* de vorige gelyk, maar veel kleinder, en weinig reuk van sig gevende. De *befien* die daar aan volgen zyn eerst wit, maar werden daar na rood. De *worteltjes* zyn dun en teer, herwaarts en derwaarts voort-kruipende.

Sy wasschen beide in de boschen, en werden veel
uit

uit Noorwegen en Moskovien hier gefouten gebragt, maar hier vind men die gemeenlyk in de bloem-hoven, als mede in het Haagfe-bosch. Sy bloeijen beide in de Mei-maand.

De bloemtjes van d'eerste zyn van fyne oliagtige deelen, wel-riekende en smakende, met eenige aangename bitterheid vermengt. Men gebruiktse in alle hoofd-qualen, die uit slymigheden en verstoppingen der hersen pypjes en der zenuwen voortkomen, als in kleine en vervallene geheugenis, slaap-siekten, lammigheden, hoofd-swymel, vallende siekte; als mede in flauwten. De gedroogde bloemtjes gestooten en in de neus gesteken, doet veel slym ter neusen uitdruipen.

Uit de bloemtjes kan men water overhalen, met een fyne olie. Ook haalt men die over met Brandewyn, van welke soo men een weinig by Muskedelle Wyn doet ofte witte Hooglandse, soo werd die als Frontenacq. ook maakt men met Suiker daar een Conserfaf.

Een-blad werd gerekend onder die gene welke men tegens quaad-aardige siekten gebruikt, voornamelyk de wortel, maar is hier in geen gebruik.

CCLXXXII. HOOFD-STUK.

Linaria, Wild-vlas-kruid.

ONder de soorten van Orant behoort de *Linaria*. D'eerste heeft seer veel ronde, teere steeltjes twee of dry voeten hoog. Hier aan groeijen seer veel lange, smalle, groene blaadjes, die van het gemeene vlas seer gelyk: langs het bovenste der steeltjes wasschen geele bloemtjes, van voren met een smoeltjen gapende, soo men het bloemtjen aan de

de zyden wat duwt, maar agter aan is een hoorntjen, dat van de Ridder-sporen gelyk. Hier na volgen de *zaad-buisjen*, als doods-hoofjes, vol van klein swart *zaad*. De *wortel* is wit, dun en lang.

De tweede verscheelt alleen van de vorige, dat de steelen in 't gemeen wat langer zyn, en de bladen wat smalter; de bloemen kleinder uit den blauwen purper-verwig; ook zyn sy wel witagtig of geelagtig: de *zaad-bolletjes* zyn klein, en de wortelen dun en veselagtig.

D'eerste waft veel langs de wegen, en Bouw-landen, maar het andere vind men seldender. Sy bloeijen hier tot laat in de Somer.

Het is wat bitteragtig, hebbende veele Salpeter deelen by sig; en daarom dryft het water, sandigheid, en slym der nieren; het suivert de lever, en maakt de gal vloeybaar, waar door de geel-sugt dan verdreven werd. Uiterlyk legt men het op de blaas in een droppel-pis, of als de pis opgestopt is. Ook verdryft men daar de spenen mede.

Om innerlyk te gebruiken maakt men daar kookfels van; of men trekt het als Thé. Uiterlyk gebruikt men het in stovingen en pappen: tot beider oogmerk kan men het sap gebruiken, het sy vogtig, het sy tot een dikte uitgedampt.

CCLXXXIII. HOOFD-STUK.

Linum, vlas.

HEt *vlas* waft twee of dry voeten hoog met teere ronde steelen, welke met lange, smalle en spits-toeloopende *blaadjes* van onderen tot boven, begroent zyn. Boven komen eenige dunne takjes met vyf bladige hemels-blauwe *bloemtjes*: daar na volgen

volgen byna ronde zaad-huisjes, met langwerpig, blinkend en ligt-bruin *zaad*. De *worteltjes* zyn veelagtig.

Dit werd op verscheide plaatsen in de Boulanden gesaaid. Men saaid het in Lente, en bloeyd in de Somer.

In de genees-kunde gebruikt men alleen het zaad gemeenlyk, men maakt van het selvige meel om in Pappen te doen, met welke men de geswellen vermorwt en doet ripen. Innerlyk mag men het gebruiken tegens den hoeft, zyde-wee, tering, enz. van het zaad kookt men een slym met water, tegens d'ontstekingen der oogen. Het meel met water gekneet, op een doek gestreken, en op de zeere-hoofden gelegd, kleeft daar vast aan, en dus doende kan men het hair uithalen. Uit het zaad werd een olie geperst, die goed is tegens de buik-pyn en zyde wee in genomen. Met de selvige kan men schilderen, letters drukken, vernis maken, enz. de koeken, daar d'olie uitgeperst is, geeft men de koeijen te eten, wanneer die siekelyk zyn. Deselvige gestooten en met water tot een Pap gemengt, is dienstig om distilleer-tuigen toe te plakken.

Van het gewas selve maakt men alderlei soort van vlas, na dat het in 't water gelegen heeft, en de groente is afgerot, gedroogt en geslagen of geklopt is. Hier van maakt men gaaren en linnen, het ruwe gaaren in heete soete melk, of in heete Brandewyn gestoken en op de buik gelegd, doet de buik-pyn overgaan: en versterkt de maag.

CCLXXXIV. HOOFD-STUK.

Lithospermum, Milium solis, Steen-saad, Paarl-saad.

Het eerste is het *Groote Paarl-kruid*, dit schiet met veel dunne, teedere, lange, rouwe en ruwe struikjes, wel van twee voeten hoog, leggende byna op d'aarde neder. De *blaadjes* zyn van onderen tot boven lang en smal, spits-toeloopende, rouw, ruig en donker-groen, boven op de toppen zyn eenige takjes met vyf-bladige blauwe *bloemtjes*, staande elk in zyn groen Kelkjen op korte steeltjes. Hier na volgt seer hard, wit *zaad*, van groote als Coriander. De *wortel* is veselagtig, die sig door voort te wortelen voort plant.

De *kleine* wast regt over end, welkers struik in veele takjes gedeelt werd. De *bladeren* zyn wat korter en breeder als het vorige, maar mede rouw en donker-groen: de *bloemtjes* die langs de steelen groeijen zyn vyf-bladig en witagtig; daar na volgt wit, glad, blinkend hard *zaad*, wat grooter als dat van de geers, gelyken na kleine paarltjes. De *wortel* is redelyk dik, en veselagtig, diep in d'aarde groeiende, blyvende mede des Winters over.

De *derde* heeft soo witten zaad niet als de kleine: is rouwer, gerimpelt en niet blinkende ofte glad.

De *vierde* wast een palme hoog, met smalle blaadjes als lyn-zaad: tusschen de welke en de steelen kleine zaadjes komen, zynde glad, effen, hard en swart.

Het eerste vind men in de hoven, als mede het vierde, maar d'andere heb ik hier en daar in 't wild gesien; sy bloeijen in 't laatste van Lente.

Het zaad beslaat uit een oliagtig Salpeterig zout, en

en daarom dryft het de pis en graveel : men kan daar kookfels van maken ; of het klein vryven met Gerste water, en als een melkjen drinken : ook gebruikt men het in poeder : ook dryft het de vuile zaadvloed af en de witte-vloed.

CCLXXXV. HOOFD-STUK.

Lolium, Zizania, Dolik,

DIt is een mis-wasch onder het koorn, heeft *halmen* als de tarw maar ruiger : d'aare is lang, als van veele verscheiden geschiktelyk d'eene boven d'ander gevoegde aarkens te samen vergadert : yder aartjen begrypt twee of dry kleine *zaden* ofte greinen, in geen ofte weinig schubbetjes besloten : die daar ligtelyk uit vallen en haastelyk met verscheide halmen op groeijen. De *wortel* is veselig.

Men vind het veel in schrale en magere Koornlanden, wanneer het koorn, gelyk als een andere gedaante aanneemt : het welke men in de Somer vind.

Men kan het uiterlyk gebruiken als Rogge-meel, maar onder bier gebrouwen, maakt het koppig, en onder brood gemengt, ontstelt de maag en het hoofd.

CCLXXXVI. HOOFD-STUK.

Lolium Rubrum, Phœnix, Hordeum Murinum, Rooden Dolik, Muisen-koorn.

DIt gewas is de vorigen *Dolik* seer gelyk, maar is in alles kleinder ; komende uit eene veselige *wortel*

wortel veel korte en geknoopte halmen voort, de bladen zyn ook kleinder en finalder dan van de Gerst. De aaren zyn het vorige mede gelyk, maar kleinder, dunder, korter en ydelder.

Een andere is van een spanne hoog, welker aaren veele vlimmen, als baardekens omringt zyn, de Gerst seer gelyk, maar dunder, korter en sagter.

Sy wassen in de bouw-landen en nevens de wegen de gansche Somer door.

CCLXXXVII. HOOFD-STUK.

Lunaria, Viola Latifolia, Bulbonac, Penningbloemen, Paars-bloemen, Maan-kruid.

Onder de Violieren behoort de *Lunaria*. D'eerste heeft groene, breedte, ruige en aan de kanten gekertelde *bladen*, wat lankwerpig spits-toeloopende, en redelyk groot. De struiken zyn rond, en taks-gewyse uitgebreid van twee voeten min of meer hoog. Op de toppen komen verscheide vierbladige blauw-paarse *bloemtjes*. Hier na volgen groote, lang-ronde, seer platte *zaad-huisjes*, hebbende aan het eind een uit-stekend puntjen; is eerst groen, maar daar na wit; het is gemaakt uit dry dunne vliesjes, makende het middenste een schot tusschen de saden, die plat, breed en geelagtig-bruin zyn. De *wortelen* zyn dun en voos; wit, dik en als lange knobbelen, sig gins en herwaarts verspreidende.

De *tweede* is de vorige wel gelyk, maar heeft houtagtige struiken, ontrent twee voeten somwyls hoog, met veele breedte *bladeren*, met platte en breedte *zaad-huisjes*: maar is van bladen en zaad wat kleinder als het vorige. De *bloemtjes* zyn vier-bladig.

dig en wit. De wortel is als boven, des Winters over blyvende.

Men vindse in de bloem-hoven: en bloeijen in de Lente. Gesaaid zynde geven sy eerst het tweede jaar bloem en zaad.

De kragten zyn als die van de *Nasturtium* en *Thlaspi*, want het bestaat uit een door-dringend en bytend sout.

CCLXXXVIII. HOOFD-STUK.

Lunaria minor Racemosa, of *Botryoides*, klein Maan-kruid.

DIt gewas heeft maar een *blad*, staande op een dun, teer, rond, dik, kaal en glad, regt opstaande *steeltjen*; aan beide zyden met vyf of ses kerven tot de middel-ribbe toe gekorven, makende als twaalf of dertien verscheide blaadjes uit, die yder wat rondagtig zyn, en na een halve maan gelyken. In 't midden deses struikjes by den oorsprong van het blad spruit een ander teeder en dunder steeltjen opwaars, op welkers top aars-gewyse ofte druifs-gewyse kleine *bloemtjes* wassen, welke opengaande, door de minste beweginge of aanrakinge, eenige fyne stof laten vallen; hier na volgen kleine, ronde *zaadjes*, druifs-gewyse te samen geset. De wortel is veselagtig.

Men vindse in de Duin-valeijen, op gebergten en schrale Landen. Men vind het in de Lenten en in 't begin van de Somer.

Het is grof en aardagtig van deelen te samen trek-kende, waar door de darm-vloeden en Vrouwe-vloeden gestopt werden, wanneer men des selfs kookfel drinkt.

CCLXXXIX. HOOFD-STUK.

Lupinus, Tamme Lupinen, Vyg-boonen, Box-boonen.

DE *Tamme Vyg-boonen* hebben een struik van twee ofte dry voeten hoog, zynde rond, ruig en vast, van binnen hol, staande Heesters gewyse regt over end, verbreidende sig in verscheide takken, na dat deselve d'eerste reis gebloeyd heeft, waar aan mede bloemen komen. De *bladen* zyn rond, byna sters-gewys in vyf, ses, seven, enz. smalle deelen verdeelt en gesnippelt, die alle op eene steel steunen. Van boven zyn sy bleik-groen, maar van onderen witter en wolliger, welke sig nederwaarts laten hangen, wanneer de sonne onder gaat, en de warmte haar niet meer opspant. By daag draeijen sy sig na de sonne, soo dat d'ambagts-luiden daar by weten wat uur het is. De *bloemtjes* staan veel by een, aars-gewys wit van koleur, van maaksel byna als van de erwten; hier op volgen lange, breede, dikke, bleik-groene en wolagtige hauwtjes, in welke vier of vyf dikke, platte, ronde byna witte *boontjes* leggen: zynde van binnen geel en bitter van smaak: op die plaats daar sy aan de hauwe vast zyn, is een groefjen ofte holletjen. De *wortel* is dun en regt, eenigfins beveselt, en houtagtig.

Men vind de selvige mede met ligt-blauwe en ook ligt purpere bloemen: maar de boontjes zyn op beide platte zyden wat duister en stroefrood.

Sy wasschen hier in de hoven, en bloeijen in 't begin van de Somer.

Van de boonen maalt men meel om Pappen te maken, met welke men de geswellen rypt, en de splinters uithaalt. De boonen dooden de wormen;

en het water daar sy in gekookt zyn , maakt een gladde huid , benemende de sonne sproeten , wanneer men daar mede wast. Ook geneest het de schorfdigheden.

CCXC. HOOFD-STUK.

Lupinus Sylvestris , wilde Lupinen.

DIt gewas is de vorige van maakfel ganschelyk gelyk , maar is wat kleinder en teederder ; en de bloemtjes zyn blauw , geel ofte purperagtig : en liefelyk van reuk : de boontjes zyn mede veel kleinder , en gespikkelt als kivits eijeren.

Men siet se hier alleen in de bloem-hoven , en bloeijen in 't begin van de Somer. Sy zyn van gebruik als de tamme.

CCXCI. HOOFD-STUK.

Lupulus , Hoppe.

DE Hoppe klimt met verscheide Ranken om stokken , boomen , heggen , enz. en werd dan seer hoog. Het heeft donker-groene , rouwe , en breede *bladen* , van maakfel als een Wyngaarts blad byna , in dryen gesneden , en rontom soogs-gewyse gekartelt. Op de toppen der steeltjes komen kleine *bloemtjes* , als witte trosjes Druiven nederwaars hangende , daar na komen de *bellen* , als met veele dunne vliesjes by een versamelt byna asch-grauwagtig geel , sterk van reuk , en bitter van smaak : tusschen dese bellen heeft men donker-bruin *zaad* , dat ligtelyk uitvalt. De *wortel* is dun , en kruipt
lang

langs de aarden verwart heen en weder.

Heele velden werden in Gelderland, Bra.band, Vlaanderen, en elders niet alleen daar mede beplant, maar het groeyd wel langs de velden, wallen, dyken en wegen in het wild. De wortel schiet in de Lente weder uit d'aarde, en bloeijen in de Sommer, maar in den Herfft werden de bellen verga-dert.

De bellen van de hop bestaan uit fyne werke-lyk en afvagende deeltjes. Sy openen alle verstoptheden des levers, milts, klieren, enz. 't verwekt de stonden en pis: verdelgt de langduurige koor-sen, en schurft: geneest de long-siekten, geelsugt, water-sugt, flym-sugt, vryster-siekte, enz. de ba-den daar van gemaakt genesen de lamme leden, en brengen een werkelykheid in het bloed. Pappen daar van gemaakt genesen, verdryven en vermor-wen de harde geswellen; stilt d' uiterlyke pynen en brengt de kneusingen te regte.

De scheutjes die in 't voorjaar uit komen, wer-den gekookt en als Salade genut; of sy werden by vleis of sonder deselvige gestooft, welke openen, en de scheur-buikigheden genesen: de brouwers doen het by het bier, om het kragtig te maken, lange te doen duuren, en ligtelyk aan het giften en werken te krygen: hierom kan men met het kook-sel het brood doen ryfen. Wanneer men op een hoppe-fak slaapt, werd men als dronken; daarom zyn de bieren die daar mede gebrouwen werden, mede hoofdig, alsoo sy een al te grooten bewegin-ge in de hersen-vogten maken, welkers pypjes daar na verstoppende, hoofd-pyn baren.

CCXCII. HOOFD-STUK.

Lutum, Wouwe, Weed.

Wouwe heeft langwerpige, smalle, effene, gladde *bladen*; tusschen welke een ofte meer vaste, en gestrepte steelen opschieten, van dry voeten gemeenlyk hoog, met wat kleinder bladeren begroent. Langs de steel komen bleek-geele *bloemtjes*, die als kleene veseltjes en nopjes sig vertoonen: hier op volgen kleene oneffene zaad-huisjes ofte knoopjes, met dry gaatjes open gapende, in welke kleen en swart *zaad* is. De *wortel* is lang, eenigfins getakt en wit. Dit gewas dor zynde is geel van kleur.

Niet jegenstaande dat het op vette bouwlanden ge oefent werd, vind men het mede aan de dyken en wegen: en bloeyd in 't laatste van Lente en in de Somer.

Dit kruid is openende alle verstoppingen der ingewanden, maar het werd meest gebruikt om daar linne en wolle geel ofte blauw te verwen.

CCXCIII. HOOFD-STUK.

Lychnis Coronaria, tamme Christus oogen.

Dese *Lychnis* heeft langwerpige, sagte, wollige, gryse, lyvige *bladen*, een duim breed ofte breeder. Tusschen dese schieten ronde, geknoopte, gryse wolagtige struikjes in verscheide takjes gedeelt, van anderhalve voet ofte twee voeten hoog. Op yder topjen komt een redelyk groot vyf-bladig (selden ses-bladig) *bloemtjen*, staande in een lang, gryse,

grys, en wollig vyfkantig kelkjen. De koleur is gloeiend en purper-rood, of wat bleiker, wit, of lyf-verwig, ook van binnen rood, en van buiten wit: ook met dubbele bloem. In 't midden heeft men verscheide uitstekende draadjes als puntjes: na de bloemtjes komen ronde langwerpige *zaad-huisjes*, met klein bruin *zaad*. De *wortel* is dun en met veseltjes behangen.

Men vindse hier alleen in de bloem-hoven, en bloeijen in 't begin van de Somer.

CCXCIV. HOOFD-STUK.

Lychnis Sylvestris, wilde Kristus-oogen, Jennetekens.

DEse hebben geknoopte, ofte lid-wys gedeelde, ronde, eenigfins donsfige struikjes, van anderhalven ofte twee voeten hoog. De *bladen* zyn matig smal, en donkeragtig van koleur. De struikjes verdeelen sig in takjes. De *bloemtjes* zyn kleiner dan van de tamme, wit of rood van koleur: staande in groote geribde kokertjes, waar na de *zaad-huisjes* met veel klein, rond en swartagtig *zaad* geladen, volgen. De *wortel* is lang, en somtyds een vinger dik.

De andere heeft dubbele bloemen, welkers koker, om de menigvuldige bloem-blaadjes gemeenelyk open berst, zynde hoog-rofen rood, ofte wit van koleur.

D'eerste vind men in de Hooi-landen en langs de wegen: maar d'andere in de bloem-hoven, en bloeijen de gansche Somer door.

CCXCV. HOOFD-STUK.

Lysimachium, opregte geele Wederik.

DIt is een Heesteragtig regt opstaande gewas, wel dry voeten en somtyds meerder hoog, met ronde gestreepte, gelede struiken; uit yder lid komen twee tegens over malkanderen staande *bladen*, nevens welke nog wel eenige andere komen uit te schieten, zynde langwerpig, matig breed en spits uit loopende. Boven verdeelt de struik sig in takken: op der selver toppen komen geele ster-wys gemaakte vyf-bladige *bloemtjes*, met geele opstaande veselen, die yder een geel nopjen op haar top hebben: dese staan kroons-gewyse veele by een, yder op een groen ster-wys uitgebreid steunsel, en eigen steeltjen. Hier na volgt klein *zaad*, in ronde zaadhuisjes gesloten, welke op haar spits een afhangend steertjen hebben. De *wortel* is dun en met veselen behangen, kruipende herwaars en derwaars, uit welke wederom nieuwe scheuten komen.

Men vind het aan de water-kanten van de Slootten, poelen, Rivieren tusschen het riet in. Het bloeyd in de Somer.

Het kooksel der bladeren stoppen de darm-loop en te grooten stonde vloed, want het is grof van deelen: daar benevens suivert het de sweer-gaten, en het bloedig tand-vleis.

CCXCVI. HOOFD-STUK.

*Lysimachium Purpureum, groote en kleine bastaart
Wederik met purpere bloemen.*

DEse waft by de dry en vier voeten hoog. De struiken zyn takkig en rond. De *bladeren* zyn lang, smal, spits-toeloopende, eenigfins ruig, en rontom de kanten wat gekartelt; langs het bovenfte der takjes staan op kleine zaad-kokertjes kleine purpere *bloemtjes*, (die men fomwylen, dog felden wit fiet) fy zyn van vier blaadjes gemaakt, hebbende in 't midden eenige vefelen en nopjes: defe blaadjes zyn fomwylen finalder en fomwylen breeder. De *zaad-kokertjes* zyn dun en lang in welke klein *zaad* is, leggende in een witte donfge wolle. De *wortel* is dun en met veel vefelen behangen, herwaars en derwaars kruipende, fchietende geduurig wederom nieuwe fcheuten uit.

De *tweede* is in alles de vorige gelyk, maar waft lager, de bladen zyn finalder, en de bloemtjes veel kleiner en fomtyds van koleur bleiker.

Gemeenlyk groeijen fy langs de water-kanten van de Slooten en andere wateren, alhoewel fy op een droogene grond mede wel groeijen. Sy bloeijen byna de geheele Somer door.

CCXCVII. HOOFD-STUK.

Lysimachium Purpureum Alterum, een andere bastaart Wederik met purpere bloemen: Partyke.

DEse heeft regt op fttaande struiken, dry ofte vier voeten hoog, vierkantig en geknoot; uit yder

lid komen twee over malkanderen staande *bladen*, zynde langwerpig en spits-toeloopende, van maakfel als de geele Wederik. Langs het bovenste der takjes komen kleine ses-bladige, feer schoone en aangenaam roode *bloemtjes*, met vefeltjes, in't midden aars-gewys, na dese volgen de zaad-huisjes met klein *zaad*. De *wortel* is dik, hard, van buiten swart, en des Winters over blyvende.

Het groeid langs de water-kanten, en bloeyd de meeste Somer door.

CCXCVIII. HOOFD-STUK.

Lyfimachium Ceruleum, *bastaart Wederik*, met *blauwe bloemen*, *Pyramidalis* van sommige genaamt.

DE struik is rond, fomtyds wel dry en vier voeten hoog. De *bladen* zyn langwerpig, spits-toeloopende en aan de kanten saags-gewyse gekartelt, van boven groen, en van onderen witagtig. De *bloemtjes* zyn klein en ligt-blauw, komende aars-gewyse, ofte als een spitse Pyramide langs het bovenste der takjes. Hier na volgen kleine zaad-huisjes met heel klein *zaad*. De *wortel* is dun en vefelig, loopende gins en herwaarts, schietende eenige scheuten uit.

Men vind het hier alleen in de bloem-hoven, en bloeyd de geheele Somer door.

CCXCIX. HOOFD-STUK.

Majorana, Majorein.

DIt gewas noemen sommige *Amaracus* en *Sampſychum*, werdende verdeelt in een groot en een klein, verſchelende in groote en grovigheid, daarom noemt men het eene *grove*, en het kleene *Edele Majorein*. Sy waſt laag en als een klein Heeftertjen, gemeenlyk ontrent een voet hoog. Sy heeft verſeide dunne ſtruijkjes met takjes, bewaſſen met kleene lang-ronde *blaadjes*, hebbende yder zyn ſteeltjen, ſtaande twee en twee over malkanderen, bleik-groen en ſeer liefelyk van reuk. Op de toppen komen, als uit aartjes ſeer kleene witte *bloemtjes*; welke aartjes klein zyn, langwerpig, beſtaande uit veele ſchilferingen ofte ſchubbetjes, gelyk als den Orego: hier na volgt klein bruin *zaad*. De *wortel* is dun en veſelagtig, men ſiet dit gewas ſomtyds veel grooter en hooger, maar ſoo aangenaam niet van reuk; ook blyft het wel veel lager en kleinder, en aangener van reuk.

Men vindſe in de kruid-hoven, en blyft des Winter over. Deſe bloeyd in de Somer.

Sy is fyn van deelen, dat uit de reuk en ſmaak genoegſaam blykt. Daarom gebruikt men haar in ſlymige hoofd-en zenuw-fiekten, om de ſlym te verdunnen, en de verſtopte pypjes te openen; het verſterkt de maag, en verdryft de winden, alſoo die de ſlym doorſnyd: en daarom verwekt ſy de Maandvloed: in de neus geſteken doet veel ſlym loſſen.

Ten deſen einde maakt men daar kookfels af om te drinken, of men trekt de ſelvighe als de Thée. Men rookt ſe ook uit een pyp, als Tabak, gemengt met

met Sali, Rosemaryn en Betoni. Hier van maakt men mede kruid-mutsjes om op het hoofd te dragen. Met water over gehaalt, krygt men een goed water met een fyne olie. Men kan de selvige mede op wyn setten, of de selvige daar mede overhalen, dat mede met Brandewyn geschied. Ook werden daar Conserven afgemaakt, men doet de blaadjes mede onder de reuk-werken ofte reuk-fakken, om de kassen te doen rieken. Van de fyne olie maakt men mede aangename balsemen.

CCC. HOOFD-STUK.

Malva Hortensis, Rosa Hyemalis, Stok-rosen
Winter-rosen, Herfst-rosen, Tamme
Malve.

DE *Winter-roos* wast dikmaals hooger dan een mans lengte regt op, zynde een enkele struik, met weinig takken; hier aan wasschen overhands ronde, wolagtige, bleik-groene, groote, effene, rontom gekartelde en eenigfins doorsnedene *bladen*, staande yder aan zyn steeltjen. De bladen aan de struik zyn ook wel wat scherper toeloopende. Nevens de steelen komen op korte steeltjes groote vyfbladige *bloemen*, en dese zyn dan enkele: maar de dubbele bestaan uit veel blaadjes, gelykende na een roos. Yder rust op een dubbelt (ten minsten de dubbele) grys-groene vyf, ses of seven bladige steunsels. De koleuren zyn wit, geel, lyf-verwig, rood, paars, donker-purper, enz. na de bloemen komen de *zaden*, als een rond kaasjen gemaakt, digt by een twintig of dertig in order, hebbende yder de gedaante byna van een niertjen, bruinagtig van

van koleur : zynde alle nog met eenige vliesjes omwonden. De wortel lang, dik, witagtig, taey, buigzaam, en diep nederwaars groeiende.

Men vindse hier alleen in de bloem-hoven : de zaailingen brengen het tweede jaar eerst bloemen voort, en bloeyd in de Somer, tot in den Herfst. Dan verdort de struik, en uit de wortel komen nieuwe bladen, die in 't voorjaar weder op nieuws een struik uitschieten.

De kragten zyn als die van de wilde Malve.

CCCI. HOOFD-STUK.

Malva Vulgaris; Pumila; Crispa; gemeene, wilde en gekronkelde Kaasjes-bladen.

DE gemeene groote wilde Malve heeft breede, byna ronde, eenigfins ingesnedene, rontom de kanten gekorvene, gladde, effene, en matig donker groene *bladen*, hebbende yder een redelyke lange steel. Tusschen dese bladen ryfen uit de wortel verscheide ronde, groene struiken, somwyls van dry ofte vier voeten hoog, en ook wel lager, na dat d'aarde schraal ofte vet is. Hieraan komen benevens de bladen twee of dry *bloemen*, yder op zyn steeltjen en op een groen geblaad steunseltjen rustende. Sy syn van vyf bleik-purpere blaadjes gemaakt, aan de boven-rand een weinig ingekeept, en met eenige hoog-purpere strepen in de langte doorstreept: ook fiet men haar, dog selden, wit. In 't midden hebben sy mede een purper-verwig uitsteeksel: hier na volgt het zaad van maakfel als een plat kaasjen, waar na dit gewas mede zyn naam bekomen heeft van *Kaasjes-bladen*; bestaande, als die van de Winter-roos, mede van verscheide *zaadjes*

jes niers-gewyse gemaakt en bruin van koleur. De wortel is fomtyds een vinger dik, taey, wit, vol lymig sap, sig vast en diep in d'aarde wortelende.

De tweede wilde ofte kleine is de vorige seer gelyk, wast soo hoog niet, kruipt meest langs d'aarde neder, de bladen wat ronder, en kleinder, aan de kanten rontom geschaart. De bloemtjes zyn vry kleinder en wit, ofte eenigfins na seer bleek-purper hellende. Het zaad en wortel is de vorige mede gelyk.

Een derde werd *Malva Crispa* genaamt, dese heb ik gesien dat dry en vier ellen regt op om hoog wies, maar in 't gemeen werd die een mans lengte hoog. Dese heeft groote, ronde, gladde, bleek-groene bladen, rontom de kanten gelobt ofte gekronkelt, en daarom gekronkelde *Malve* genaamt. Tussen de stelen der bladen komen kleine seer bleek-purpere bloemtjes, sonder steeltjes, veele by een. Waar na het zaad volgt even als in d'andere soorten.

De twee eerste soorten vind men aan de dyken, wallen, wegen, tusschen de steenen, en bouwvallige muuren, en dese blyven des Winters met de wortel en bladen over. Maar de derde fiet men in de hoven tot een cieraad, welke alle jaar van nieuw zaad voortkomt. Sy bloeijen alle de gcheele Somer door, gevende onderwylen haar zaad.

Dit gewas bestaat uit veele Salpeteragtige deeltjes, zynde met veele takagtige en lymige aan een verknogt. Alle de deelen kan dit gewas werden gebruikt, sy versagten, stillen pyn; maakt de buik week, versagtende scherpe brandige pis, dryven water, stillen de nier-pynen; sy zyn de longen goed, versagten den scherpen hoeft, verdryven de heesheid. Uiterlyk versagten en vermorwen sy de harde geswellen: sy stillen de darm-pynen.

Van

Van de bladen maakt men kookfels tot innerlyke gebreken, en werden daarom by het warmoes mede gehakt: hier van maakt men dan mede darm-speutels, stovingen, en Pappen. Uit het zaad werd een slym met water gekookt tegens d'onstekingen der oogen, en om in de sprouw te likken. Uit de bloemen werden mede Conserven gemaakt: de wortelen zyn van d'eigenste kragten als van den Heemst. De quak salvers leggen die in hoog-roode wyn, of in eenig ander rood vogt, om die rood te maken, welke sy droogen en verkoopen, om de tanden, met eenig tand-poeder te schueren en wit te maken. Men haalt van de bladen mede een water over, dog is van weinig voordeel.

CCCII. HOOFD-STUK.

Malus, Appel-boom.

DE *Appel-boom* waft matig hoog, en redelyk dik, met veele sonder order staande takken uitgebreid. De schorfe is, jong zynde, effen, glad, en wat bruin, maar werd daar na wel wat ruwer en oneffender. De *bladen* zyn breed en lang-rond, matig spits-toeloopende, en rontom een weinig geschaart. De *bloemtjes* komen in de Lente met vyf witte blaadjes, in welker midden veele roodagtige veselen met haare nopjes uitsteken, matig groot. De koleur is mede wel wat bleik-purperig, ofte lyfverwig. Hier na volgen de *vrugten*, die d'eigentlyke Appelen zyn: dese zyn seer van malkanderen verschelende: want daar zyn vroeger en later ryp werdende; sagte, harde, ronde, langwerpige, groote, kleine, geele, roode, groene, grauwe, gemengelde, soete, suure, enz. waar van yder zyn

zyn verscheiden benaminge heeft: als *Paradys-Appel*, *Kool-Appel*, *Aagt-Appel*, *Joopjes*, *Knoop-steertjes*, *Scyverts*, *Seivelingen*, *Guldelingen*, *Goe-soeten*, *Hondert-mark*, *Rabauwen*, *Bobbers*, *Pot-Appels*, *Kannetjes-Appels*, *Wyn-Appels*, *Cipel-Appels*, *Ribbelingen*, enz. Dese hangen alle aan steeltjes: dese hebben aan haar end een kruintjen, zynde het teiken, daar het bloemetjen aan geseten heeft. In 't midden is het *Klok-huis*, ofte liever *zaad-huisjen*, bestaande uit eenige vakjes, met Perkement gelijken de wanden bekleed, hier in vind men langwerpige en spits-toeloopende donker-bruine *zaden* in, die van binnen wit zyn. In den Herfst werden de bladen hard en dor, die dan allenxkens afvallen. De *wortelen* zyn krom en slim, gins en weder door d'aarde henen borende.

De tamme werden in de hoven en Boom-gaarden aangequeekt en ge-cent; maar de wilde vind men hier en daar in de bosschen, die uit haar eigen zaad sonder oefeninge voortkomen.

De *Appelen*, het sy van wat soort het sy, bestaan uit veele werkelyke deeltjes, hebbende alle seer veel suur by sig, waarom sy in traage, loomelighamen ligtelyk veel suurs verwekken, voornamelyk de vers geplukte: want, die lange belegen zyn, hebben meerder rypigheid en mildigheid. Die harde kost genut hebben, mogen na de maaltijd wel een suur Appeltjen eten, om dat door der selver werkelijkheid, de harde spyse mede aan het bewegen geraakt. Door dese werkelykheid vervorderen sy mede den afgang. De soete Appelen gebraden, werden met witte-brood en Saffraan op d'ontstekingen der oogen gelegd. Van het sap der Appelen werd een Syroop gemaakt, bequaam om de kragten te versterken: het sap werd mede gegist, en werd soo klaar als wyn, en als wyn gedronken. Van
d'Aag-

d'Aagt-Appelen maakt men de Pomade. Voorts werden dese vrugten gebraden; gekookt, gestooft, en op veelderhande wyzen voor de keuken bereid. De bladeren zyr vrang en alle buik-loop en Vrouwe-vloeden stoppende. Het hout is wit, waar van men veelderhande werk kan dracijen.

CCCIII. HOOFD-STUK.

Mandragora, Man-wortel.

MEn noemt dit gewas Mannetjen en Wyffjen. Het Mannetjen heeft groote, lange, breede, gladde, en bleek-groene *bladeren*, die van de Hof-patientie wat gelykende, leggende ter aarden nederwaarts, schietende geen struik. Maar tusschen de selvige komen redelyk groote vier-bladige groen-agtige witte *bloemjes*, steunende op een groen geblaad steunseltjen, staande yder op een dun steeltjen. Hier na volgen geele, gladde, blinkende, ronde, en sterk-riekende *befien*: welker *zaad* plat-agtig is, en niers-gewyse gemaakt. De *wortel* is wit-agtig, lang, dik, en van onderen gemeenlyk in twee schenkelen gedeelt, selden in dry en, gelykende soo yets wat na een mensch, daarom heb ik dit gewas *Man-wortel* genaamt.

Het *Wyffjen* heeft smalder, kleinder en donker-groender *bladen*; de *befien* zyn bleeker-geel, peers-gewyse gemaakt. De *wortel* is als voren, maar van buiten wat swartagtig.

Het Manneken siet men meerder dan het Wyffjen: welke men beide hier alleen in de kruid-beminnaars hoven vind. Sy bloeijen in het laatste van Lente en in 't begin van de Somer, waar na de vrugten volgen.

De *wortel* werd meest gebruikt, en schynt slaapmakende te wesen: derhalven schryf ik de selvige die kragten toe welke men het Bilsen-kruid en den *Opium* toeschryft. Siet myn verhandelinge van d'operatien der genees-middelen na, alwaar ik van den *Opium* gesproken heb.

CCCIV. HOOFD-STUK.

Marrubium, Prassium, Malrouwe, witte Andoorn.

DE ordinaire *Malrouwe* wast gemeenlyk wel een voet hoog ofte anderhalf, met veele vierkante struikjes, met een grysen dons bewassen: van onderen tot boven komen veele gryse, byna rondagtige, gerimpelde, en rontom de kanten een weinig gekerfde *blaadjes*, staande twee en twee regens malkanderen over, met korte steeltjes, foodanig dat yder twee paaren altyd kruis-gewyse staan. De bovenste bladen hebben rontom de steel witagtige *bloemtjes*, van maaksel als van de doove netels, dog veel kleinder, wassende in scherpe stekende huisjes, waar in daar na een rondagtig en rouw *zaad* gevonden heeft. De *wortel* is swart, bestaande meest uit veselen. Dit gewas heeft een aangename en muscusagtige reuk.

Sy wast hier veel in de duinen, ook hier en daar langs de wegen en bouw-landen; sy draagt het tweede jaar, na dat sy gesaaid is geweest, in de Somer bloemtjes.

De reuk doet blyken, dat sy van fijne deeltjes is, en hare bitteragtige smaak, dat sy alle de verstopte ingewanden opent, als lever, milt, longen, enz. daarom is sy ook dienstig in de verstopte moeder-siekten, tering, etter en bloed-spuwen, opgestop-

te

te kraamvloed en maand-ftonden. Maar men agt dat fe de niëren en blaas fchadelyk is. Daar fijn wel eenige bereidingen van dit gewas, als Syropen, Conferven, water, enz. maar het beſte is, daar kookfels van te maken, en te drinken, of die te trekken als de Thée.

Uiterlyk kan men die gebruiken in alle Pappen om eenige geſwellen te doen rypen. Het kookfel daar van dient mede om ſweergaten te fuiveren. Het ſap kan men uitrooken en tot de voornoemde qualen bewaren.

CCCV. HOOFD-STUK.

*Marrubium, Aquaticum, Water-Malrouwe,
Water-Andoren.*

HEt waſt wel twee voeten hoog, met verſcheide vierkante ſteelen. De *bladen* zyn twee en twee geplaatſt en kruis-wys, als voren, donker-groen, maar grooter, langer, harder, en rontom wat dieper gekorven, als van de vorige, niet hairagtig, (ten zy jong zynde) maar wat gerimpelt ofte geſronſt. De *bloemtjes* zyn rouw, klein, vier-bladig, en wit, groeiende uit rouwe bloem-huiſjes, ſtaande mede daar de ſteeltjes der bladen uitkomen. De *wortel* is veſelagtig.

Het waſt hier te lande langs de kanten van de Slooten en loopende wateren, en bloeyd de geheele Somer door.

De kragten hier van te beſchryven, ſoude wat onſeker zyn. Men ſegt dat het de huid ſwartagtig maakt: en mede het linnen ſwart verft.

CCCVI. HOOFD-STUK.

Matricaria, Moeder-kruid, Mater.

HEt geeft uit eene harde en veselige *wortel* verscheide tengere, geel-groene, lange, diep-gesnedene, en aan de kanten gekorve, redelyk groote *bladen*, te samen des Winters op een bosjes wassende, tusschen dese komen in de Lente verscheide beblade ronde *struikjes*, in verscheide takjes gedeelt, van wel anderhalven voet hoog. Op de toppen komen *bloemtjes*, de gemeene Kamille gelyk, binnen in met een geel kruintjen, en rontom met tien twaalf of dertien (onbepaalt in getal) witte blaadjes, zynde aan haar uiterste eenigfins getand: dese nu steunen op een klein groen gebladert steunseltjen. In de bloem-hoven vind men die tot cieraad met dubbele bloemen, de dubbele Roomse Kermillen gelyk.

Na het afvallen der witte blaadjes, volgt een langagtig licht-bruin *zaad*, onder de geele bloem-knoptjes.

De enkele komt veel van zyn eigen zaad voort in de hoven, ook aan oude muuren, en op steenagtige rouwe plaatsen: maar het dubbele in de hoven alleen: sy bloeijen de meeste Somer door.

Dit geheele gewas is sterk van reuk en bitteragtig, onaangenaam van smaak, bestaande daarom uit veel beweeglyke, fyne soute en oliagtige deeltjes. Het doet verdunnen en doorsnyden alle lymagtige deelen des bloeds: en werd derhalven meest gebruikt in koude en lymige Vrouwe-siekten: als in agter gebleven stonden, en kraam-vloed, nageboorte, enz. onvrugtbaarheid, in water-sugtige slym-

slym-siekten , vryster-siekten , langduurige koor-
sen , hoofd-swymel , slaap-siekten , enz.

Ten dien einde maakt men daar af Syropen , wa-
ter , verdikte Sappen ofte Extracten , fyne olien ,
kookfels om te drinken , of 't kruid te trekken als
Thée ; of op wyn te setten ; of met Brandewyn de
kragt uit te halen . Uiterlyk gebruikt men het in
Pappen tegen quade geswellen en sweer-gaten , en
in stovingen op de Moeder , om de baringe te hel-
pen bevorderen . De Vrouwtjes doen het mede on-
der het struif-kruid , en bakken daar koekjes af .

CCCVII. HOOFD-STUK.

*Melampyrum , Triticum Nigrum , Triticum
Vaccinum , Peers-bloemen ,*

SY waft regt op anderhalven voet ontrent hoog ,
fig in verscheide takjes verdeelende , met spitse ,
lange , swartagtige en rontom de kanten (beson-
derlyk de bovenste) geschaarde *bladen* . Op het op-
perste komen dikke aaren , met menigte Peerse *bloe-
men* , en breed-bladige , diepe gekorven blaadjcs
begroeid , welke na het uitbloeyen groen werden .
Hier na volgen breede hauwtjes , blaas-gewys , met
twee tarw-gelykende *zaadjes* , maar wat kleender
en swarter ; de *wortel* is dun en houtagtig .

Men vind het in de koorn-velden , en werd met
de rogge ofte tarwe te gelyk ryp , en dient de hoorn-
beesten tot voedsel .

CCCVIII. HOOFD-STUK.

Melanthium, *Koren-rofen*, *Negel-bloemen*.

DE struik van *Negel-bloemen*, is byna twee voeten hoog, zynde rond, hairig en ruig, boven in weinige takken verdeelt: dese is bewassen met lange, smalle, spits-toeloopende hairige en ruige *bladen*, twee en twee over malkanderen. Op de toppen komen vyf-bladige, purpere *bloemen* van groote als de tamme Kriftus-oogen, staande in lange ruige kokertjes, die sig in vyf scherp-toeloope punten verdeelen: in welke daar na veel swart *zaad* gevonden werd, waar na dit gewas zyn naam bekomen heeft, en daar om mede *Gib* genaamt is: dit zaad is bitter en hard. De *wortel* is dun.

Men vind het in allerlei soort van koorn-landen. Sy bloeijen in 't laatst van Lente, en in 't begin van de Somer.

Het zaad schynt uit fyne, soute en oliagtige deelen te bestaan: uiterlyk neemt het alle schurft weg, en innerlyk dryft het de stonden en dood de wormen. Maar is hier in geen gebruik, het werd mede *Lychnis Segetum major*, *Nigellastrum* en *Pseudomelanthium* genaamt.

CCCIX. HOOFD-STUK.

Melilotus, *Meloten*, *wel-riekende Klaveren*.

Gemeenlyk wassen de *Meliloten* dry ofte vier voeten hoog, alhoewel ik die in een Hof wel vier ellen hoog gesien heb. Dese struik is dun en rond, sig van onderen tot boven toe in veele zyd-takken en

Melanthium Nigellastrum.

KOORN-ROSEN. NEGEL-BLOEMEN.

en
Kl
de
geb
kle
een
gem
was
han
al is
D
blo
gee
blo
D
veel
op f
hoo
wen
blo
zaad
D
derh
men
is he
en d
terly
lyke;
nys
unipe
gehi
daar
nen
bo
T
loce

en steelen verdeelende. Dese werden met veele Klaver-gewyse *bladen*, dry en dry by een bewassen, dog yder wat lang-rond, en eenigfins om de randen gekartelt, zynde niet al te groen maar glad. De *bloemtjes* wasschen op de toppen als aaren veele by een, yder op sig selven is klein, gelykende na de gemeene Klaveren maar bleik-geel, en selden wit: waar na seer kleine breedagtige donker-koleurige hauwtjes, met klein bleik-geel *zaad*, volgen. De *wortel* is lang en met eenige vefelen behangen.

Daar werd nog een soort met blauwe Paarse bloemtjes gevonden, dog sonder reuk. Ook met geele bloemen en lange hauwtjes, en een met geele bloemen en ongeschaarde blaadjes.

D'eerste met geele en witte bloemtjes, heb ik veel gezien langs de wegen, Velden, Rivieren en op steenagtige plaatfen: welke in de hoven vry hooger opschieten. De andere zyn vreemd en werden selden gezien, dan by de liefhebbers. Sy bloeijen in de Somer en geven onder wylen haar zaad.

Dit geheele gewas riekt sterk als honig, insonderheid wanneer het droog is, en daarom mogt men het wel *honig Klaver* noemen. Daar benevens is het wat bitteragtig van smaak: hierom is het fyn en doordringende van deelen, en werd meest uiterlyk gebruikt in geswellen, voornamelyk pyne-lyke; want alsoo haare deeltjes seer doordringelyk zyn, maken sy de stil-staande vogten, die de vliessen uitspanden, aan het loopen, waar door de pynen gestilt werden, en de geswellen verdwynen; ten sy daar alreeds eenige pypjes en vefeltjes gebroken waren, soo doet het geswel ryen en de etter werd geboren.

Ten desen einde maakt men daar van de Melilote falf, en olie, als mede Pappen en stovingen.

De kookfels kan men mede tot darm-speutfels gebruiken tegens de darm-pynen.

CCCX. HOOFD-STUK.

Melissa, Confille de grein, Citroen-kruid.

DIt gewas fchiet gemeenlyk ontrent twee voeten hoog op, alhoewel ik het felvige wel anderhalf elle hoog gezien heb. Uit hare vefelige wortel komen vierkante steelen, aan welke lang-ronde matig groote *blaadjes*, van onderen tot boven toe groeijen, twee en twee over malkanderen, fttaande yder op fijn steeltjen; rontom zyn fy wat faags-gewyfe gefchaart, niet bly groen, maar riekt als Citroenen. Om de steeltjes van de bladen ftaan groene bloem-kokertjes met kleine witte *bloemtjes*, waar na klein en donker-bruin *zaad* volgt. De *wortel* beftaat uit veele vefelen.

Men vind het in de kruid-hoven, en werd vele ontrent de bye-korven geplant, alfoo het van de byen feer bemind is, daarom werd het mede *Apiastrum* ofte *Byen-kruid* genaamt, en *Melissa* na den honig, en *Citrigo* na de citroenagtige reuk. Sy blyft des winters over met de wortel, maar de bladen vergaan, en bloeyt weder in de meefte fomer door.

Uit de aangename citroen-reuk en fmaak blykt het dat defelvige uit fyne oliagtige deeltjes beftaat, die met een fyn fout vermengt zyn, en daarom doordringende, en verfterkende. Men gebruikt het daarom veel in flymige herfen-verftoppingen, flauwten, van fijn felven vallen, hartvangen, moeder-qualen, flymige maag-fiekten, winden, flaa-fiekten, ftekender byen, enz.

Hier van werd een verfterkend water overgehaalt,

haalt, het zy met of sonder wyn, als mede een fyne geeft en een fyne olie, (alhoewel men daar seer weinig van bekoomt, gelyk ik ondervonden heb) het sap kan men uitdampen tot het dik is. Voorts kan men het koken en drinken, of trekken als Thee: of op wyn setten.

CCCXI. HOOFD-STUK.

Melo, Meloen.

SY hebben lange, tengere, rysagtige, rouwe, groene struiken, welke als de komkommers langs d'aarde kruipen. De gedaante der *bladen* is de komkommeren gelyk, maar kleinder, ronder, en rontom minder gehoekt ofte kantig, zyn mede rouw. De *bloemen* zyn mede vyf-bladig en geel, staande yder op het beginsel van syn vrugt. De *vrugten* dan, ofte de Meloenen, hebben yder haren steel, en werden veel grooter dan de komkommers, ook dikker, met een donsigheyd bekleed, voornamelyk de jonge: somtyds zyn sy heel rond, dikwils langwerpig rond; ook worden sy wel groot, ook blyven sy wel klein. Ook rieken sy wel na welriekende appelen, na muscus, werdende dan muskadel-meloenen genaamt, enz. ook werden sy wel met touw soodanig gebonden, dat sy geribt werden gesien. De buiten-schors is gemeenlyk groen, en het ondergelege vlees saffraan-geel ofte bleik-rood. Het alderbinnenste merg is gantsch uit den rooden geel, vogtig en slymerig, tusschen welkers vliessen een menigte *zaden* leggen, het komkommer-zaad seer gelyk, maar wat lyviger, en soo spits niet toeloopende: de *wortel* is matig dik en lang.

Sy werden hier in de liefhebbers hare hoven ge-

saaid en voortgebragt, onder glazen bewaart, en dat op helder sonnen staande plaatsen, want dit gewas is hier te lande teer, en werden de vrugten selden ryp, ten zy het heete somers zyn, welke men dan in 't eind van de somer eerst op de tafel kan hebben.

Het *zaad* werd alleen onder de genees-middelen gerekend, en gehouden onder de vier groote verkoelende zaden: dan het kooft met het komkommer-zaad en citrullen-zaad overeen in deelen en kragten. Het harde merg onder de bast eet men met suiker, ofte met peper, maar dient niet in koude slymige lighamen, want het om syn los-geweef en slymige deelen haast verrot, en bederft, daarom is het niet quaad daar wat brood by gegeten, anders verwekken sy het boort, dat is, braken en afgang met groote slaauwten: ook veroorfsaken sy winden en buik-pynen, enz. Sy konnen mede geconfyt werden, gelyk de citroenen gedaan werden.

CCCXII. HOOFD-STUK.

Mentha, Munt, Kruis-munt, enz.

DAar zyn verscheide soorten van *Munt*, zynde d'eerste *Bruin-beilige* geheeten. Dese heeft vierkante, donker-roode en eenigfins hairagtige struikjes, schietende wel twee voeten hoog: alhoewel meest ter aarde nedergebogen. Dese zyn begroent met ronde, rontom gekertelde donker-groene *bladen*, twee en twee tegen malkanderen over. Half wegen de struikjes komen om de struikjes ende blaadjes kleine rood-purpere vierbladige *bloemtjes*, staande yder in syn groen-getande huisje, waar in daar na klein *zaad* gevonden werd. De *wortel* is dun, met vefelen begroeid, kruipende herwaarts en derwaarts

waarts door d'aarde henen, waar uit geduurig nieuwe schoten opschieten.

De tweede is de *Kruis-munt*, dese is de voorige van struikjes, bladen, wortelen en reuk seer gelyk, maar de bloemtjes wasschen aarsgewyfe op de toppen.

De derde is de *Balsen-munt*, heeft langagtige smalle, puntige, witte, sagte, hairige, en geschaarde bladen. De bloemtjes komen aarsgewyfe, zynde voorts de tweede gelyk.

De vierde is het *Herte-kruid* ofte *Herte-munt*, is de derde gelyk, maar is van steeltjes en bladen wat kleinder, en de bloemtjes zyn rontom de steeltjes geplaatst krans-gewyfe als die van d'eerste, bleekpaars of purperagtig.

De vyfde is de *witte wilde Munt*, dese heeft lange, vierkante, hairige, gryse struikjes: de bladeren zyn van onderen en van boven met een gryse dons bekleed. De bloemtjes groeijen aars-gewyfe.

De sesde is in alle deelen kleinder, en de bladen zyn eensdeels groen, en eensdeels heel wit.

De sevende werd *Sisymbrium* genaamt, ofte *roode wilde Munt*; dese is de *Bruin-beilige* seer gelyk. De bladen zyn rond; de struikjes kantig, beide bruinrood. De bloemtjes purperagtig en aarsgewyfe geplaatst: het groeid mede wat hooger op.

Men vindse veel in de kruid-hoven, voornamelyk de twee eerste; maar d'andere siet men veel in de bosschen en langs de waterkanten, in de duinen, en langs de zaei-landen wassen. Sy bloeijen in de zomer, en haar wortels geven niet alleen affsetsels, maar blyven mede des winters over.

Sy verschelen alle eenigfins in reuk, want d'eene is sterker en d'andere flauwer en aangener van reuk en smaak; hierom bestaan sy alle, d'een meer en d'andere minder, uit seer fyne olyfoute deeltjes, welke

welke beweeglyk is, om alle taaije en traag-loopen-
de vogten te doen bewegen, en by gevolg vloey-
baar te maken: men gebruikt die dan in magen die
vol taaije en slymige vogten zyn, en daarom dien-
stig tegens den hik, braken, walgen, winden,
hoofd-pyn, hoofd-swymel, belet het vergooren der
gyl, stilt de darm-pynen.

Tot dese gebreken werd daarom een water over-
gehaalt, met welke een fyne olie volgt: en met
brandewyn een geeft; ook een syroop, conserf,
balsem, vast sout, olie door weikingen met oliven-
olie: kookfels, en wynen, wanneer men die op
wyn set: uiterlyk legt men die wel op de maag en
buik tegens de maag- en buik-pynen: op het voor-
hoofd tegens de hoofd-pyn: op de borsten, op dat
de melk niet runne.

CCCXIII. HOOFD-STUK.

Mercurialis, Bingel-kruid.

TAm *Bingel-kruid* is tweederley, namelyk *man-
neken* en *wyfsken*. De struik van beide wast wel
anderhalve voet somtyds hoog, zynde teer, glad
en groen, en geled, zig in eenige takjes verdee-
lende. Dese zyn beide begroent met breede langag-
tige spitse *bladen*, rontom de kanten getant, staan-
ste twee en twee aan yder knoopjen, zynde glad,
groen en sappig; de *wortelen* zyn kort met veele ve-
selen behangen. Tusschen de bladen van het man-
neken komen op korte steeltjes de *vrugjes* twee en
twee, gelyk het kleef-kruid, zynde klein, rond en
hairagtig, hebbende yder een klein rond *saadjen*.
Maar het wyfsken heeft syn bloemtjes trosgewyse
ofte aarsgewyse veele by malkanderen op langer
steeltjes,

steeltjes , zynde het bloesem uit den groenen wit en mosagtig , maar brengt nog vrugt nog zaad voort.

De *wilde* is de voorige wel gelyk, maar waft maar een spanne of anderhalf hoog , met vierkante , en ongetakte struikjes. De *bladen* groeijen op de selfde wyse uit de leden twee en twee , maar zyn wat bleeker , langer en wyder van een staande , en ook grooter ; het *zaad* koomt op de selfde wyse als dat van het manneken twee en twee , maar op wat langer steeltjes. Men segt ook dat 'er van dese soort een wyfsen is , *bloeiende* als dat van het tamme. De *wortel* is yselagtig hier en ginder vóortkruipende. Dit geheele gewas is stinkende van reuk : men noemtse mede *Cynocrambe* en *Brassica canina*.

Beide tamme vind men in de moes- en kruidhoven , maar het wilde in bosschen en schaduwagtige plaatsen. Alle drie bloeijen sy in de somer.

Dese gewassen zyn eenigfins prikkelende en bewegende van deeltjes , daarom maken sy een loslyvigheid , het kooksel gedronken , ofte het kruid onder warmoes gekookt. Men kookt het kooksel of het sap met honig tot een syroop , om by de afgang verstrekkende darm-speutsels te mengen.

CCCXIV. HOOFD-STUK.

Mespilus , Mispel-boom.

DE stam van de gemeene *Mespilen* waft niet heel hoog ofte dik , zynde gemeenlyk krom en gedraeid , met harde , taaie en nauwlyk breekbare takken. De *bladen* zyn lang , redelyk smal en spits toeloopende , vaats groen , die in den herfft bruinagtig werden. Hier aan komen veele vyf-bladige witte

witte bloemtjes, soo groot als van de Queen, van binnen met eenige draadjcs. De vrugten zyn soo groot als kleine appeltjes, byna rond, met een holle kruin; en met een bruine blaadagtigheid toege- dekt; daarse aan de takken hangt heeft sy een klein steertjen: van buiten zyn sy alle graauw. Voor dat sy murw zyn, is het vlees witagtig, seer hard, en sterk wrang. Maar ryp ofte murw zynde, werd dit vlees bruin als het vlees van een rotten appel, het welke dan suuragtig smaakt en aangenaam; of (dat een beter soort is) syn zy heel soet, soo dat sy son- der suiker dan konnen gebruikt werden. In het midden vind men gemeenlyk vyf harde korlen ofte steenen, in welke een wit pitjen is; verstrekkende voor het zaad.

Men vindse meest aan de kanten van de boom- gaarden, hangende over de slooten. Men ent haar op een hage-doorn, queen, appel, peer, enz. en dan werden de vrugten veel grooter; sy bloeijen met de appelen en queen in de lente tyd, en de vrug- ten werden tegens den winter ryp.

De vrugt schynt uit tweederlei deeltjes te bestaan, want als hy onryp is, wringt hy geweldig de mond, en verstopst de darmen. In tegendeel ryp zynde, sal hy (ten minsten in veele) de buik week maken. Dan de rype werden alleen voor de nagerigten gehou- den; maar d'onrype zyn in de geneeskunde dienstig, namelyk in te grooten buik-loop, en vrouwe vloed; te veel braken, en tegens alle saken in welke het stoppen plaats heeft. Ten dien einde mag men ook de bladen gebruiken. Van dese onrype vrugten maakt men daarom een syroop, en men confyt de selvige met suiker ofte honig. Ook werden d'onry- pe op den oven gedroogt, en tot poeder ingege- ven. De korlen ofte steenen segt men tegens het graveel dienstig te wesen. Het hout is dienstig om
daar

daar yets van te draeijen : en de takken om wandelstokken te maken.

CCCXV. HOOFD-STUK.

Milium, Geers, Hirs, Milie.

DE *Geers* groeit halms-gewyse met leden geknoopt, met lange rietagtige *bladen*, beide wat ruig, wel een elle hoog meer ofte min. Op yder opperste deser halmen koomt een riet-pluim in veele takjes gedeelt, als een besemtjen, dat om syn swaarte wat nedergebogen hangt, geel, bruinagtig ofte swartagtig van koleur, hier aan groeid klein, hard, swart, plat, seer effen, blinkend *zaad*, met weinig dunne vliesjes omvangen, en ryp zynde daar ligtelyk uit valt. Dit zaad is wit, geel of swart. De *wortel* is veselagtig, gevende, gelyk de tarw en rog, verscheide halmen naboven toe.

Het wast geern op sandige, favelagtige en vogtigelanden, en bloeid in de zomer. Werd best in de lente gezaeid.

Het bestaat uit deeltjes gelyk als het koorn van een matige en sagte beweginge met veele aardagtige vermengt, waarom het ook matig den buikloop stopt, egter is het een goed voedsel want het werd van de vrouwtjes tot een pap gekookt; ook werd daar meel van gemalen, om met water of melk te koken, of koeken en brood te bakken. Het kooksel met water gemaakt doet wel wateren, en dryft matig het sweet. Pappen uiterlyk op den buik gelegd, verdryft de buik-pyn, en doet wateren. Op geswellen geplaats, doet sy sagjes verdryven en ripen. Het kooksel kan men in alle soort van heete koorsen drinken. Men kan daar sterke wateren van over-

overhalen, gelyk als van ander koorn. Men kan met suiker daar Marfepein, Macrons, enz. van bakken. Soo men in de droogeryen, die ligt door de wormen vermolmen, als mede Citroenen, Oran-gien, Granaten, enz. met dit zaad overdekt, bly-ven sy lange onbedorven.

CCCXVI. HOOFD-STUK.

Millesfolium, Geruwe, Duifend-blad.

Het wast met verscheide struiken regt over-end, gemeenlyk ontrent de twee voeten hoog, en somtyds hooger, en daarom deelen sy dan in *groot* en *klein*. De struiken zyn rond, hard en veselag-tig: dese zyn met langwerpige *bladen*, aan beide zyden seer diep door-sneden, gelyk als of sy uit ver-scheide blaadjes bestonden, zynde yder op zyn sel-ven wat geschaart en spits-toeloopende. Op de top van de struiken en zyd-takken komen de *bloemt-jes* kroons-gewyse, zynde wit, purperagtig, of vleis-koleurig, niet aangenaam van reuk, bestaande uit vyf blaadjes. De *wortelen* zyn veselagtig her-waarts en derwaarts kruipende.

Men vind se meest langs de wegen, voorname-lyk die met witte bloemtjes, en bloeijen in het be-gin van de somer, alsoo de wortel des winters over-blyft; beide willen sy in de hoven wel aarden.

Het bestaat uit veele grove en aardagtige deelt-jes, met eenige fyne vermengt, zynde min of meer wat bitteragtig van smaak. Het werd onder de wond-kruiden gerekend, soo innerlyk als uiterlyk gebruikt. Het werd dan voorgeschreven tegens het neus-bloeden, bloed-gang, te veel maand-vloed of kraam-vloed, wonden, bloed-braken en bloed

op

op ragchelen der longen, opgestopte pis, door geronne bloed, bloed-wateren, zaad-loop, spenen, witte vloed; en hier toe zyn de kookfels en sap van de bloemen en bladen dienstig. Men haalt daar wel een water van over, dat is onnut. Uiterlyk, vryft men de bladen in stukken, men steekt het tegens het neus-bloeden in de neus: of men legt het op de spenen. Het sap drupt men in wonden, om te suiveren en te genesen: of ten dien einde kan men daar salven van maken: wonden in de borst, enz. zynde, of als daar etter in is, dient het kookfel om daar mede te speuten en te suiveren en te genesen. Dit kruid werd mede wel onder warmoes gehakt.

CCCXVII. HOOFD-STUK.

*Millefolium Luteum, Millefolium minus, kleine
ofte geele Geruwe ofte geel Duifend-blad.*

DEse wast ontrent een voet hoog. De stammetjes en steeltjes zyn bewassen met kleine langwerpige blaadjes, welke aan beide zyden heel diep en fyn door-sneden zyn. Op de toppen komen kroontjes met veele geele bloemtjes, van maakfel en gedaante als de vorige soort. De wortel is vefelagtig.

De wortel blyft des winters over; groeid mede langs de wegen, maar ik heb het seer selden gevonden: het bloeid met de vorige in de somer.

De kragten zyn als van de vorige.

CCCXVIII. HOOFD-STUK.

Millefolium Aquaticum, Viola Aquatica, Water-duifend-blad, Water-Violieren.

Alle de foorten van duifend-blad zyn aan hare bladen kennelyk genoeg, ryfende met dunne vefelen uit de flyk van de Slooten opwaarts tot boven het water. De *bladen* zyn van maakfel verfcheiden. D'*eerfte* heeft korter en haars-gewyfe blaadjes, gelyk als van Venkel byna boven met kroontjes. De *andere* heeft bloemtjes aan de knoopen der bladen. De *derde* is geblaad als de paarde-ftaart, met een bloote steel, met vyfbladige witte bloemtjes, *Water-Violen* genaamt, zynde aangenaam van reuk: waar van nog een tweede foort is. Nog is 'er een *vyfde* met venkel-wyfe bladen, hebbende bloem en hoofdjes als van Hane-voet. Een *sefde* heeft bladen als van Averuit, hebbende witte bloemtjes, van bloem, hoofdjes en zaad de water Hane-voet gelyk; een *sevende* heeft veer-wyfe bladen en geart. En een *achtste* is gehoornt.

Alle defe foorten waffen in het water in de Dui-
nen, Rivieren, ftilftaande Slooten, Vyvers, enz.
en bloeijen in 't laatft van Lente en voorts de meefte
fomer door. Van defe foorten heeft men 'er ook
die in de Zee groeijen.

Het is van deelen, kragten en gebruik, als dat
van Krooft en Water-linfen.

Mille Folium Aquaticum.
Viola Aquatica.

WATER-DUISEND-BLAD.
WATER-VIOLIEREN.

K.

ater-

n hare
dunne
rotbo-
richei-
blad-
roont-
en der
staart,
oemt-
n van
g is 'er
bloem
eft bla-
es, van
gelyk;
t. En

e Dui-
, enz.
meeste
er ook
als dat

CXIX.

WATER-DUKE-BLAD.
WATER-VIOLET.

CCCXIX. HOOFD-STUK.

Mollugo, Sagt-kruid.

DE kruipende *Mollugo* gelykt feer na het Kleefkruid, maar is glad en fagt, geenfins rouw. De bloemtjes zyn witagtig, en het zaad rouw, de worteltjes feer vefelagtig; 't en groeid niet opwaarts, ten fy elders aan leunende.

De andere wafst regt overende: fy is anders de vorige gelyk, maar de blaadjes zyn wat gladder. De bloemtjes wit en feer klein; de wortel vefelagtig en fwart.

D'eerfte wafst langs de wegen, maar d'andere op rotfige gebergten, en bloeijen in de fomer.

CCCXX. HOOFD-STUK.

Morfus Diaboli, Succisa, Duivels-beet.

TOt de foorten van *Scabiosa* behoort de *Duivels-beet*, foo genaamt, om dat de wortel van onderen fchynt afgebeten te zyn (en foo sommige verfiere,) van den Duivel, want fy is dik en kort, waar uit rontom eenige vefeltjes fpruiten. Uit de felve fpruiten een of meer ftammetjes, een voet ofte anderhalf hoog, fig in weinige takjes verdeelende. De bladen zyn redelyk breed en lang, glad, en aan de kanten een weinig gefchaart. Op de toppen der takjes komt een rond bolletjen alleen, waar uit witte ofte blauw-purpere bloemtjes komen, waar na het zaad volgt.

Men vind het in de duin-valeijen, in boffchen, heuveltjes, en ongebouwde velden: en bloeyd in de fomerfe maanden.

Dit gewas is vry bitter van smaak , en daarom ook uit bewegende deeltjes bestaande. Het komt in kragten veel met de Scabiose overeen: men gebruikt het in keel-gezwellen om te gorgelen , want het maakt de gezwellen dun , en veegt alle de slym af: als mede van buiten in maniere van een pap opgelegd: en daarom dienstig tegens alle andere gezwellen die uit ontstekinge komen. Men mag het mede innerlyk gebruiken tegens sware wonden , alsoo het onder de wond-kruiden gerekend werd: voorts schryft men het selvige toe 't gene men van de Scabiose schryft.

CCCXXI. HOOFD-STUK.

Morsus Ranae, Nymphaea minor, Vorscheen-beet, kleine Plompen.

DIt gewas dryft met ronde blaadjes op het water, gelyk de groote Plompen; sy gelyken wel na de bladen van Mans-ooren, maar zyn veel kleinder, dunder, en somtyds wat na den purperen hellende. Op lange steeltjes komen in de somer matig kleine, dry-bladige witte bloemjes voort, in 't midden wat geel, waar van een soort wat kleinder valt, en een andere met geheel geele. Dese haar wortel zyn dunne vefelen, in 't water nederwaarts hangende: dese planten zyn alle aan malkanderen vast aan een dikke draad, gelyk de Aard-befien en Aard-veil. Welke sig foodanig voortfetten.

Sy wasschen veel in stil-staande wateren als Slootten, en *Vorscheen-beet* genaamt, om dat het voortkomt daar veel vorscheen zyn.

Men kan het gebruiken in al het gene de waterlinsen en Fontein-kruid dienstig is.

CCCXXII.

CCCXXII. HOOFD-STUK.

Morus Celsi, Moer-besie-boom.

DE *Moer-besie-boom* wast vry hoog, sig met veele takken aan alle zyden uitbreidende. De *stam* werd redelyk dik, gelyk als een Appel-boom, met een rouwe en oneffene *schorfe* bekleed, maar de wortelen hebben een geele en bittere. Sy krygt heel laat in de Lente eerst haar *bladen*, zynde van gedaante en groote als de linde-bladen byna, breed, en spits-toeloopende, hard, dik, yets wat hairig, rontom een weinig geschaart, fuuragtig en wat te samen-trekkende van smaak, seer gemind van de zy-wormen. De *bladen* van de jonge scheuten zyn in dry'en gedeelt, gelyk een vygen-blad. Sy krygen mede *kattekens* gelyk den Haselaar. Hier volgen groene besien met seer korte steeltjes, dese werden allenxkens rood, en eindelyk tegens den Herfst swart; van maaksel als een groote braambesie, bestaande namelyk uit een menigte kleine by een gedrongen druifjes, die yder een klein korreltjen in sig hebben. De onrype zyn suur, maar de rype soet en wynagtig van een swart sap. De *wortelen* verbreiden haar aan alle zyden wyd en zyd, waar uit veele zyd-scheuten voortkomen.

De *witte Moer-besie-boom* is de vorige wel gelyk, maar de vrugt is wit, kleinder, laf en soet van smaak.

Sy komen niet alleen van haar eigen loten voort, maar men ent deselvige op een Mispel-boom, Quee-boom, Castanie-boom, Appel-boom, wilde Peere-boom, Olmen Abeel-boom, enz. men vindse hier beide in de hoven. Sy komen wel laat met hare bladen pronken, maar blyven mede de laatste in

rang der boomen, gevende hare vrugt gemeenlyk in 't laafte van de fomer, of in 't begin van den Herfft.

De onrype Moer-befien (te weten van de fwar-te, want de witte is in geen gebruik) zyn fuur en wrang, uit welkers fap de kruid-bereiders een Sy-roop koken met honig, tegens de keel-gefwellen, het welke fy onder eenige kookfels mengen, maar myns oordeels ondienftig. Het fap kookt men mede tot een gelei. Ook werden fy qualyk beide in buik-loop, roo-loop, overvloedige ftonden, bloed-fpuwen, enz, onnoodig en qualyk gebruikt; al-foo fuur en fcherpigheden defe qualen voeden, en der felfer oorfaak zyn, gelyk ik in myn andere fchriften verder bewefen heb.

De baf is bitter, en vringend, voornamelyk des wortels: welke men agt alle ingewands verftop-pingen weg te konnen nemen, en open lyf te ma-ken, maar ik hebbe fulx niet verfocht.

D'onrype gedroogde Moer-befien, ftoppen alle voornoemde vlooden, welkers fuur, meeft door het droogen, weg gevlooden is. De rype werden onder de na gerigten op de tafel gediſt, maar moe-ten niet te veel gegeten werden, ten fy met brood. Met der felfer fap kan men de wyn rood en fmake-lyk maken. Het hout defes booms is hard en be-quaam om te verwerken.

CCCXXIII. HOOFD-STUK.

Muscus Arboreus, Boom-mofch.

DE Boom-moffen zyn feer verfcheide, foo van maakfel als koleuren, gelyk fulx een yder be-kend is. Hoe die geboren werden, daar van kan men

men myn *Institutie*, en myn *verhandeling* van de *Fermentatie* na sien. Sommige dan han en en wafchen aan de boomen: andere vliedderen aan de basten. Sy zyn groen, witagtig, geel, hairagtig, sommige zyn blads-gewyse als een kruidjen op sig selven staande: of sy staan op een steeltjen, boven met een holagtig deksel, dat *Musci Pyxidatus* genaamt is, enz. sy zyn alle miswafchen, en als een soort van schimmel; in 't kort, daar zyn honderderlei, die men alle niet beschryven kan ofte een bysondere naam geven. En men vind deselvige ten allen tyden aan alle soorten van boomen, heesters, en dood-hout.

Sy zyn alle grof en aardagtig van deelen, dog d'eene meer dan d'anderen, want yder aart na den boom daar deselvige opwast. In 't kort sy zyn alle stoppende in buik-loop en Vrouwe-vloeden tot een drachme in poeder in gegeven: het selvige kan men mede onder de bloed-stempende poeders mengen, die men op de wonden legt, of men steekt het in de bloedende neus. De *Muscus Pyxidatus* rekend *Willis* onder de borst-middelen, maar ik kan door soo een geheim niet insien.

CCCXXIV. HOOFD-STUK.

Muscus Terrestris, Aard-mosch.

GElyk als de Boom-mossen, alsoo zyn de *Aard-mossen* niet min verscheiden van maaksel en kleuren. Want sy zyn hairig, seer digt, wit, groen, geel of roodagtig, breed en wyd uitgespreid, enz. of sy hebben lange, dunne, en somwylen getakte, geel-groene, gins en weder kruipende rankjes, met hairtjes, gelyk als blaadjes van beide begroeid:

ſchietende ſomwylen veele takjes van fig, die alle gelyk als op het plat van d'aarde, met veſeltjes gewortelt zyn: aan welker einden, gelyk als klauwtjes komen, of als aartjes, ſonder bloemtjes, ſonder zaad. Welke ſoorten in groote, koleur, enz. na de verſcheidene plaatſen ſeer veranderen.

Sy waſſen alle op magere, ſchrale en onbebouwde aarden, voornamelyk in de boſſchen en heijen, als mede op ſteenagtige plaatſen: en deſe ſiet men de gansche ſomer door.

Zy beſtaan uit deelen als de Boom-mos, en hebben de ſelfde kragt en gebruik.

CCCXXV. HOOFD-STUK.

Muscu Pulmonarius, Longe-kruid, Longe-mos.

DIt is een ſoort van het Steen-lever-kruid, hier voren beſchreven, is wat dorder, rontom breeder, en ſchelferagtiger ofte ſchubagtiger, de blading is ook grooter en ſeer wyd groeiende, rouw, rimpelig, ſeer digt aan malkander geweven, aan d'eene zyde groen maar aan d'andere zyde witagtig ofte bleek, eenigſins na een longe van weeffel en koleur gelykende.

Het groeid veel op ſteenagtige plaatſen, ook aan oude eiken en andere boomen.

Het werd gebruikt tegens den hoeft, maar ik ben in die meining niet dat het voordeel ſal by brengen.

CCCXXVI. HOOFD-STUK.

Musculus Capillaris, Gulden-weder-dood, hair-agtig Mos.

DIt Mos is eerst digt op de grond, als een schimmelagtige hairige groente: hier uit ryzen in de voortyd eenige hairagtige steeltjes, hebbende gemeenlyk een langagtig bolletjen op het top, krom om hangende, beide bruin van koleur. De worteltjes zyn eenigfins hairagtig. Dese soorten zyn soo groot als een palm ontrent; maar een ander is kleiner, werdende nauwlyks half soo groot.

Men vind het veel op steenagtige plaatsfen, rietdaken, oude muuren, digte en onbebouwe aarde, oude boomen, enz.

Men soude het konnen gebruiken, gelyk als de *Capillus Veneris*.

CCCXXVII. HOOFD-STUK.

Musculus Marinus, Zee-mosch.

Het eerste is seer laag, wassende felden hooger dan de breete van twee vingeren, zynde een vergaderinge van veel witagtige, aan een hangende, dunne sagte, aarwys geschikte draadjjes.

Het tweede heeft seer dunne hair-wyse vlegtingen ofte teuten, veeltyds in zyd-takjes verdeeld, een spanne min ofte meer hoog, sonder aar-wyse schikkingen, spruitende als uit eene wortel, waar van veele haartjes gins en weder uit spruiten, de koleur is mede wit.

De derde is mede laag, welkers haartjes niet draad-

agtig maar gelyk als gefnippelde blaadjes, wassende veele uit eene wortel, verbreidende fig gins en weder uit, is wat witter dan de voorgaande Mossen, en gelykende wel na de gemeene Eikemosch.

Sy wassen alle aan de klippen, steenen, schulpen, hout en soo voorts, en werden meest door een onstuimige Zee aan de strand gevoert; by welke men veeltyds een soorte van Zee-vloeijen vind, voornamelyk by de derde.

Sy schynen alle te famen-trekkend en verstoppend te wesen.

CCCXXVIII. HOOFD-STUK.

Muscus marinus virens, groene Zee-mosch.

DE eerste heeft seer dunne, breede en gekronkelde helder groene bladen, en werd wel na de gelykenisse *Zee-latouw* genaamt: men vind 'er geen wortel nog steel aan.

De tweede heeft seer dunne en seer smalle gesneden ofte gefnippelde bladeren, een weinig na de Venkel gelykende, maar veel kleinder en korter, helder groen. Dese spruiten uit ronde knobbelige wortelen, die ook somtyds met meer knobbeltjes verheven zyn en uitpuilen, bruin ofte swartagtig, hebbende veele vefelen van de selvige koleur: welke gedroogt zynde heel hol werden, anders hebben sy een haaragtig weeffel binnen haar. Men soufe voor een soorte van *Cyperus* kunnen houden.

Men magse in pappen gebruiken, gelyk als de Krooft ofte Water-linsen.

CCCXXIX. HOOFD-STUK.

Myrrhis, Wilde-kervel, Spaanse-kervel.

Dit gewas is van gedaante en groote de Scheerling, aangaande de *blaten*, seer gelyk: eerst uitspruitende, zyn sy eenigfins met een dunne hairigheid begroeid: de reuk en smaak is wat sterker dan van de gemeene kervel; de koleur mede geel-groen; de struik is gestreept, knoopagtig, dik, en somtyds meer dan dry voeten hoog, verdeelende sig in verscheide takken; op de topjes komen kroontjes met kleine, witte, vyfbladige *bloemtjes*, waar na een lang, dik, groot, bruin ofte swartagtig *zaad* volgt, de comyn niet ongelyk. De *wortel* is lang, wit, voosagtig, soet en eetbaar.

Men vind het hier alleen in de hoven, het bloeyd in Lente, en krygt in de somer zyn zaad, en de wortel alleen blyft des somers over.

Dit gewas werd in alles gebruikt, daar men de gemeene kervel toe gebruikt.

CCCXXX. HOOFD-STUK.

Myrtus Brabantica, Gale, Gagel, Brabantse Myrtus.

MEn noemt dit gewas mede *Rhus Myrtifolia Belgica*, *Myrtus Brabantica*, *Chamaeleagnus*, enz. het is een klein heestertjen van wel twee voeten hoog, hebbende veele harde bruine rysjes. De *blaadjes* zyn breedagtig lang, hard, uit den geel-groenen, niet in gedaante, maar in reuk (die wel soo sterk is) met de *Myrtus* over-een-komende.

Tusschen

Tuffchen de rysjes , daar de blaadjes aanwaffen , komen andere dunne steeltjes te voorschyn , met veele kleine aartjes , eerst van kleine geele *bloemtjes* , maar daar na van veel kantige , rouwe en ontrent haar toppen doornagtige zaadjes , als lange trosjes of druifjes in een gedrongen , vergadert. Ryp zynde is het bitter , en met een geel , oliagtig sap vervult. De *wortel* is taey en buigzaam.

In Nederland heb ik het op veenagtige waterige plaatsfen gevonden. Het bloeyd in 't laatst van Lente , en geeft in de somer zyn zaad : blyft des winters mede groen.

De reuk bewyft genoeg , dat dit gewas , en voornamelyk de vettigheid der zaden , uit fyne en werkelyke deelen bestaat , want het bier daar mede gebrouwen , maakt yemand seer haast dronken , voornamelyk , soo het belegen bier is. In de kassen gelegd bewaart de kleederen , enz. voor de motten. In de wyn gedaan , doet die een aangename geur krygen. Men kan het in pappen gebruiken , gelyk als den alssem , enz. tegens beginnende verstervingen.

CCCXXXI. HOOFD-STUK.

*Napellus , Thora , gemeene blauwe Wolfs-
wortel , Munks-kapjes.*

DE *struik* ryft wel dry en vier voeten hoog , begroent met bruin-groene *bladen* , die van onderen wat bleiker zyn , grooter dan van de Hane-voet , tot de steel toe diep gesneden , en yder deel diep doorhakkelt. Ontrent het midden deses struiks , (die nog wel eenige zyd-takjes krygt) beginnen de *bloemen* tot den top toe , d'eene voor en d'andere na , schoon blauw , van gedaante als een openstaande

staande helmtjen : bestaande uit vyf blaadjes , zyn-
de het bovenste het grootste , gemaakt als een hol
helmtjen ofte kapjen ; de twee andere die wat klein-
der zyn bedekken de zyden , en de twee laatste die
veel kleiner zyn , hangen wat nederwaarts af : in
't midden heeft men eenige hairagtige draadjes ,
waar uit sig twee kromme priemtjes laten sien , wan-
neer het kapjen opgeligt werd.

Na de bloemen komen de *zaad-huisjes* ofte zaad-
kooortjes , regt tegens malkanderen over staande ,
loopende yder spits na boven toe en aldaar wat ag-
ter om gebogen , in welke in 't eind van de somer
swarte en kantige *zaden* gevonden werden. De *wor-
tel* is langwerpig , dik , na een raapjen wat gelyken-
de (waar van de naam komt , want *Napus* is een
soort van raapjes) dog wat kleiner : van buiten
swart , maar van binnen witagtig , en veeltyds dub-
beld , voornamelyk in de hoven.

Alhier werd het tot cieraad alleen in de bloem-
hoven gesien , bloeiende in het laatste van Lente en
in 't begin van de somer.

Dit gansche gewas schynt uit deelen te bestaan ,
welke het weeffel van ons bloed en verdere sappen
gans verschikt , en by gevolg , als alle vergiften ,
gansch strydig is , voornamelyk de zenuw-vogten ,
want daar volgen trekkingen , hoofd-swymel , enz.
maar het is evenwel te denken , myns oordeels ,
dat alle kruiden , zaden , wortelen , enz. die voor
vergiftig gehouden werden , nogtans wel groot
nut konden by brengen , wanneer men daar seer
weinig van ingaf , gelyk men van den *Opium* , braak-
en buik-suiverende middelen doet , die mede ver-
gift konden zyn , wanneer men die te veel gebruik-
te. Maar niemant derft het ondernemen zyn ei-
gen-lands kruiden te beproeven , maar halen alsoo
vergiftig eliever uit verre vreemde landen.

CCCXXXII. HOOFD-STUK.

Napus, Bunias, Stek-rape, Parysse-rape.

Dit gewas is de andere rapen (waar van hier na) van gewas ganschelyk elyk, alleen dat de wortel niet plat is, maar lang en dik, en dat wit of geel.

Sy werden alhier op verscheide akkers gefaaid, maar in Zeeland heb ik die nooit gezien. Hier van is nog een wilde soort, welke meer om haar zaad gefaaid werd, dan om de wortel.

De kragten zyn, als die van de platte rapen. Uit het zaad van beide werd olie geperst: die men in de lamp kan branden; koeken mede bakken, zeep koken; een swavel-balsam maken, en tegens de gebrandheid gebruiken.

CCCXXXIII. HOOFD-STUK.

Narcissus, Narcisse, witte Tydeloos.

Daar zyn verscheide soorten van *Narcissen*. De eerste heeft in 't midden een purper kroontjen, en daarom genaamt *Narcissus Medio Purpureus*. De bladen zyn groen en lang, gelyk de Hyacinthen byna, ryfende uit het midden deser een regte, groene geboekte bladeloose steel, een spanne ofte anderhalf hoog; op wiens top, uit een velagtig vliessen een ses-bladige bloem, somtyds wel twee bloemen te voorschyn komen, matig groot en aangenaam van reuk, hebbende in 't midden een kelkjen, nopjen of kroontjen, dat heel rond is, purperagtig om de rand, hebbende in 't midden korte draadjes

Narcissus.

NARCISSE . WITTE TYDELOOS .

WILLIAM LUTHER TAYLOR

jes met geele nopjes: van agteren is de bloem aan zyn onryp *zaad-huisjen* gevoegt, het welke, als de bloeme afvalt, hoekig werd, en ryp zynde, is het met swart *zaad* vervult. De *wortel* is peers-gewys, als een kleine ajuin, van onderen met vefelen, vermenigvuldigende fig met affetsels.

Deſe foorten zyn dryderlei van bloeijen; de grootſte bloeijen, tuſſchen beide, nog vroeg nog laat: maar van de kleinſte heeft men ſommige heel vroeg, en ſommige heel laat.

De *tweede* is in 't midden geel, heeft wat langer, en breeder *bladen* die ſoo groen niet zyn: hebbende op haar ſteel dry ofte vier *bloemen*: voorts d'andere gelyk.

De *derde* heeft alleen breeder en langer *bladen*, hebbende op een ſteel vier of vyf witte, ſesbladige *bloemtjes*, veel kleinder dan de vorige, in 't midden geel, en de kelk wat hooger uitpuilende. De bol ofte wortel is als voren.

De *vierde* is de derde gelyk, maar de bladen en de kelk zyn wit.

De *vyfde* foort is de voorgaande wel gelyk, maar vertoont fig met een dubbele bloem.

Alle deſe vind men alhier alleen in de voortyd, als een cieraad, in de bloem-hoven.

De wortel beſtaat uit doordringelyke en ſcherpe deeltjes. Men gebruikt ſe op zenuw en pees-wonden; beneemt ſproeten, ſy doet geſwellen rypen; ingenomen doet braken. Men kanſe voorts gebruiken, als de bollen van witte Lelien.

CCCXXXIV. HOOFD-STUK.

Narcissus Funicifolius, Bulbus Vomitorius, Jon-
quillen, geele Narcissen met biesagtige bla-
den, Braak-wortel.

DEse hebben lange, smalle, dikke, en somtyds byna ronde, effene, kaale, taeije, buigfame *bladen*, de biesen byna gelyk. Tusschen vier ofte vyf deser bladen komen een ofte twee steelen, hebbende op haar top dry, vier ofte vyf *bloemen*, wel-riekende, van maaksel als de vorige Narcissen, maar kleinder en geheel geel. De *wortel* is als de vorige.

De *tweede* is alleen lager, en kleinder van bloem; hebbende ook minder bloemen, ook zyn de bladen, als de vorige soo kantig niet.

Dese wasschen beide in de bloem-hoven, en bloeijen in de Lente.

De wortel is van deelen en kragten als de vorige Narcissen.

CCCXXXV. HOOFD-STUK.

Narcissus Luteus Sylvestris, Pseudonarcissus,
geeke Tydeloosen, geele Sprokkel-bloe-
men, Paarse-lelien.

DE *bladen* zyn als van de vorige witte Narcissen, maar wat korter en kleinder: de steel is een spanne hoog met een geele *bloem*, de vorige Narcis gelyk, maar heeft een lange kelk in 't midden, mede geel, t'eenemaal sonder reuk: daar na volgen lang-ronde zaad-bolletjes, met bruin *zaad*. De *wortel* is als van de witte Narcis.

Dese

Deze bloem fiet men mede veel-bladig ofte dub-
beld.

Men vindse hier alleen in de bloem-hoven, en
bloeijen in Lente tegens Paaschen, en daarom van
de gemeene man *Paas-lelien* genaamt.

Sy kunnen mede gebruikt werden als de witte
tydeloofen.

CCCXXXVI. HOOFD-STUK.

Nasturtium Hortense, Tuin-kers, Ster-kers.

DE *Hof-kerse* heeft smalle, geklove en gesnippel-
de blaadjes; de *struik* is rond, wassende wel
twee voeten hoog, die sig boven in verscheide tak-
jes deilt, zynde met de selfde blaadjes, dog minder
gesnippelt, begroent. Langs het bovenste der tak-
jes komen kleine, vier-bladige witte *bloemtjes*, waar
na kleine breede en rondagtige zaad-huisjes volgen,
waar in langwerpig rond en roodagtig *zaad* voort-
komt: het welk, nat zynde een lym van sig geeft,
zynde twee in een tesjen, gescheiden door een mid-
den-schot. De *wortel* is dun en veselig, hier van is
nog een soorte met gekronkelde bladen. Dit zaad
aan d'aarde bevolen, geeft de gansche Lente, So-
mer en Herfst seer haast zyn groente, welke tot
spyse over zalade als anders gebruikt werd, en werd
in de moes-hoven gevonden.

Dit geheele gewas is vlug, fyn en doordringend
van deeltjes en bytend op de tong: zynde een voor-
naam middel in slymige scheur-buikige lighamen,
want het maakt de slym beweeglyk en dun, en doet
wateren, verwekt stonden: dryft de slym uit de
maag. Het *zaad* is tot het voornoemde niet alleen
dienstig, maar ook goed in de kinder-pokjes ge-
bruikt,

Dd

bruikt, en tegens de long-fiekten. Van dit gewas maakt men ten dien einde kookfel van groene en niet van drooge, alfoo die zyn kragt quyt is. Ook genuttigd men de eerst uit komende kerse des ogtens op gebotert brood: en over salade. Men kan daar mede eengeest uit overhalen, gelyk uit lepel-bladen.

CCCXXXVII. HOOFD-STUK.

Nasturtium Hyemale, Barbarea, Cardamum Hybernium, Winter-kerse, Steen-kruid.

DE bladen zyn de gemeene rapen seer na gelyk maar glad en geenfins rouw: heeft een regte dog gestreepte struik van anderhalven voet hoog, sig boven in eenige takjes verdeelende: langs dese takjes en steeltjes groeijen veele vier-bladige geele bloemtjes; waar na ook veele zaad-kokertjes volgen, vol van klein rosagtig zaad. De wortel is redelyk dik en lang, en wat getakt.

Het blyft de geheele winter over groen, en men vind het langs de wegen en in de weijen: bloeyd in 't laatst van Lente en in 't begin van de somer.

De smaak is tusschen de mostert en kerse, en bestaat by gevolg uit deselfde soort van beweeglyke deeltjes, dienende voor al in slymige scheur-buiken gebruikt te werden, als mede om wel te doen wateren, tegens graveel, verstopte stonden, enz. waar van men van het groene kruid bequame kookfels kan maken: en ook met of sonder brandewyn een geest uit overhalen.

CCCXXXVIII. HOOFD-STUK.

Nasturtium Sylvestre, *Thlaspi*, *Wilde-kerse*,
Boere-kerse, *Vissel-kruid*, *Bessem-kruid*.

IN Holland, Zeeland, Vriesland, enz. heb ik dryderlei vernomen. De grootste, heeft lange breedagtige *bladen*, niet spits, maar rond uitloopende, aan de kanten min of meer gekerft, ofte liever als uitgesneden. De struikjes zyn rond en wassen een voet min of meer hoog, fig in eenige takjes verdeelende, langs deselvige komen witte vier-bladige, kleine *bloemtjes*. Waarna platte ronde schildekens ofte *zaad-blaasjes* volgen, die aan de bovenste zyde een weinig ingekeept zyn: hier in legt klein, rond en donker-bruin *zaad*, zynde seer scherp en wat lookagtig van smaak. De *wortel* is dun.

De *middel-soort* heeft kleender *bladen*, die voor spits-toelopen, omhelsende haren struik ofte takjes met twee spitse agter uitsetsels, sy zyn ook niet ofte weinig geschaart. Het struikjen is rond en taey, een voet hoog ontrent, langs welker takjes kleine vier-bladige witte *bloemtjes* komen, gevolgt van *zaad-huisjes* als de vorige, dog veel kleinder, waar in men seer klein, en scherp-bytend *zaad* vind. De *wortel* is klein en veselagtig.

De *kleinste* is het eigentlyke *Bessem-kruid*, heeft seer dunne rysjes ofte struikjes, wassende een spanne hoog min of meer, hebbende seer veelé zyd-takjes; waar aan seer kleine, langwerpige, en spits-toeloope *blaadjes* zyn. De *bloemtjes* en *zaad-huisjes* zyn mede de selfde, maar alles uitnemende klein, de wortel is dun en veselagtig.

Men vindse hier alle langs de wegen, dyken, en

onbebouwde plaatsen , voornamelyk het kleinſte. Sy bloeijen de heele zomer door , gevende onderwyien haar ryp zaad.

Dit gewas beſtaat uit fyne , ſcherpe en beweeglyke ſout-deeltjes , het welk uit de ſcherpe bytinge blykt. Men kan de ſelve dan gebruiken daar men de kerſe en de moſtaart in gebruikt.

CCCXXXIX. HOOFD-STUK.

Nasturtium Aquaticum Majus , Water-kerſe.

DE *ſtruijk* is lang , dik , hol en geſtreept , met veele langagtige *bladen* begroent , die weder in verſcheide andere lang-ronde helder-groene blaadjes gedeilt zyn : langs de toppen der takjes komen kleine , witte , vier-bladige *bloemtjes* , yder op zyn ſteeltjen , dog digte by een ; daar na volgen langagtige zaad-kokertjes met klein geel zaad. De *wortel* heeft menigte lange veſelen tot op de grond van het water toe.

Het groeyd in de ſlooten en andere wateren , en bloeyd de meefte ſomer door.

Sy is in reuk en ſmaak met de kerſe ſeer over-eenkomende , beſtaande daarom mede uit een vlug , fyn en doordringend ſout : hier om werd het byſonderlyk in ſcheurbuykige , graveelige , en ſlymige koude lighamen met veel voordeels gebruikt. Men maakt daar van dan kookfels , die men dagelyks gebruikt ; een ſalade om des avonds te eten , of des ogtens met gebotert brood ; of een geeſt om druppels-gewyſe in wyn of bier in te nemen.

CCCXL. HOOFD-STUK.

*Nasturtium Aquaticum minus, Flos cuculi, Koe-
kocks-bloem, kleine Water-kers.*

DE *Koe-kocks-bloem* krygt in 't begin, veele steeltjes met rondagtige *blaadjes*, tusschen dese komen een ofte meer struikjes, een voet min of meer hoog, dese pronken met verscheide lange blaadjes, welke weder in dertien, vyftien, enz lang-ronde *blaadjes* tot de middel steel toe verdeelt zyn. Langs het bovenste der takjes komen matig groote witagtige, dunne bleik-lyf-verwige ofte ligt purperagtige vier-bladige *bloemtjes*, met eenige draadjes en nopjes in 't midden dese bloemtjes vind men ook dubbeld hier na komen de zaad-huisjes met seer klein *zaad*. De *wortel* is uit vese-len bestaande.

Men vind het hier meest in natte beemden, maar soo seer niet in het water als de vorige: en bloeyd in de Lente, is niet onaangenaam van reuk.

Dit gewas is van deeltjes, kragten en gebruik als de *Water-kers*.

CCCXLI. HOOFD-STUK.

*Nasturtium Indicum, Viola Indica Scandens,
Oost-Indische Kerse, Oost-Indische klim-
mende Viole.*

DEse is tweederlei, groot en klein, en nergens anders van haar maaksel in verscheiden. Sy heeft (ik spreek van de groote) een ronde, dunne licht-groene struik, met veele zyd-takken, zyn-

de veele ellen lang, en daarom leid men haar over Tuin-huisjes, staketfels, ofte yets anders daar de selve aan klimmen kan. Hier aan wasschen menigte *bladen* op lange steeltjes, die onder in 't midden van de blaadjes vast is, gelyk men in het navelkruid bespeurt. Sy zyn aangenaam groen, van het midden tot den omtrek toe met witte adertjes aardig doorloopen, van onderen zyn dese bladen bleiker. Sy zyn rond, dog hebben gemeenlyk vyf keepjes, soo dat sy eigentlyk niet volkomen hoepel-rond zyn: de groote beslaat de palm van een hand, dog daar zynder ook kleinder: sy zyn ook sappig teer en dun. De *bloem* is van een aardig maaksel, bestaande uit dry groote, en dry kleinere blaadjes, geel van koleur, en van binnen schoon-rood, van buiten is het geel met wat groen gemengt: agter aan de bloemen hangt een heel lang geel en hol hoorntjen, in 't kort, het gelykt van maaksel een seer groote ridder-spoor: dese bloemtjes rieken als een viool, en komen in overvloed seer cierlyk aan hare steelen. Men vindse ook met bleekgeele bloemen, hier na volgen groote oneffene groene en matig harde *zaden*, gemeenlyk dry en dry op een steeltjen aan malkanderen gevoegt. De *wortel* is dun en veselagtig.

Men vindse hier alleen in de bloem-hoven, wassen de weelderig alle jaren van nieuw zaad af, en bloeid de gansche somer door tot diep in den Herfft.

Al is 't sake dat sy in de genees-kunde in geen gebruik is, soo mag men se voorschryven, in alle het gene daar men de gemeene Kerse in gebruikt, alsoo deselvige van smaak en deeltjes daar mede seer over een komt.

CCCXLII HOOFD-STUK.

Nepeta, Cattaria, Mentha Cattaria, Nipte, Katte-kruid.

DE struik is vier-kantig, eenigfins ruig en twee of derde halve voet hoog, fig in verscheide takken verdeelende: hier aan komen breede, spits-toeloopende, een weinig lange, aan de kanten saags-gewys getande, sagte, donfge *bladen*, yder op zyn steeltjen. De gedaante der *bloemtjes* zyn als die van honds-draf, dog van koleur uit den bleek-geel en witagtig, wassende eensdeels rontom de steeltjes digt by een, en anderdeels komen sy op het bovenste aars-gewyse, staande yder in zyn groen kokertjen, waar na bruinagtig *zaad* volgt. De *wortel* is niet heel dik, met veselen behangen, gins en weder kruipende.

Een andere soorte verscheelt hier weinig van, maar de bladen zyn langer en smalder, en wat groender: de bloemtjes zyn bleek-rood, ofte wat purperagtig-bleek-blauw, met purpere stippeltjes.

Wanneer sy beide eerst uit-schieten, zyn hare blaadjes purperagtig, de wortel blyft des winters over. Men vind het hier in de moes-hoven, bloeid in de somer, en is in Lente, somer, en tot diep in den Herfst toe groen.

D'eerste is de gemeenste maar soo sterk niet van reuken smaak als de tweede. Het bestaat uit een vlug, scherp, doordringend oliagtig sout, dat uit de reuk en smaak blykt. Het is dienstig in alle koude slymerige siekten, want door zyne beweeglykheid doorsnyd het alle taeye vogten der maag, gedarmten, en die voorts in onse sappen zyn: het

verdriift de koors, verwekt de ftonden, en trage kraam-vloed, het ontdoet het geronne bloed, als ymand mogt gevallen hebben, enz. Wanneer men de kookfels tot fweetens toe dikmaals drinkt: de bladen en bloemen kan men mede op wyn of brandewyn fetten, om des ogtens ofte des avonds te gebruiken. Men maakt hier van een olie met oliven-olie tegens de fcheurfels. Hier uit kan mede een water, geeft en fyne olie overgehaalt werden.

CCCXLIII. HOOFD-STUK.

Nigella, Melanthium, Nardus-zaad, Nigelle, bloemtjes in 't Haar, Giib.

DE gemeene ofte tamme waft regt over-ende, met ronde, dunne, teere, groene ftruikjes, fomtyds anderhalve spanne hoog, verdeelende fig in verfcheide takjes. De bladeren zyn wel redelyk groot, maar in kleine, dunne, fmalle snippelen doorsneden, daar de ftruikjes van onderen tot boven toe mede pronken. Op yder top komen matig groot, vyf-bladig witte bloemtjes, met veele draadjes in 't midden, en eenige grootere, die boven de kleine uitfteken: waar na kantige zaad-bolletjes volgen, met verfcheide vliesjes van malkanderen gefcheiden; defe fteken boven uit, gemeenlyk met vyf hoorntjes: hier in vind men feer fwart, wel-riekend, wel-smakend, kantig en oneffen zaad. De wortel is vefelagtig.

De wilde heeft gevoorde ofte geftreapte ftruikjes, met witter, teederder en fynder gefnede bladen dan de tamme. De bloemtjes zyn als van de tamme, maar heel ligt blauw na het afvallen laten fy geen hoofdjes ofte zaad-bolletjes na, maar gemeenlyk

i vyf

vyf hoorntjes, mede met swart zaad als te voren, maar met weinig reuk. De wortel is veselagtig.

De derde is de *Nigella Damascena*, wast met veele struikjes en takjes, die wel anderhalve voet somwylen hoog groeijen. De bladen zyn soo dun gesneden als de venkel, en hard. De bloemtjes zyn vyfbladig, en ligt-blauw; zynde de vorige gelyk, alleen dat sy rontom met de fyne gesnippelde blading omringt zyn, en daarom van de gemeene man *bloem-jes in 't Hair* genaamt. Dese afvallende, siet men byna kantige zaad-blaasjes, geladen met zaad als dat van d'eerste ofte tamme: dan heeft weinig reuk. De wortel is veselagtig.

Alle dese soorten vind men hier alleen in de bloem-hoven, en bloeijen in 't begin van de somer, komende alle jaren van nieuw zaad voort.

De zaden hier van, besonderlyk van de wel-riekste, bestaan uit een vlugge, fyne olie, welkers deeltjes beweeglyk en werkelyk zyn. Het werd gebruikt tegens de slymige long-qualen, en om de qualsters uit te ragchelen, om de melk te vermeerderen, pis en stonden te verwekken. Is dienstig in veele gaande en komende koorfen; set het geronne bloed af, als ymand gevallen heeft: verdryft winden, en verdryft de slym der mage.

Dit zaad dan kan men in poeder innemen; in water koken, trekken als Thé, op wyn of brandewyn setten, of met deselvige daar een geest uithalen: uit het gestoote zaad perst men mede een olie. Het zaad doet men in kruid-mutsjes, neuspooders en snof-waters.

CCCXLIV. HOOFD-STUK.

*Noli me tangere, Herba impatiens, kruidjen
roert my niet, Spring-kruid.*

DE ftruik is rond, geknoopt en regt, hebbende veel zyde-takken, rigt fig veeltyds meer dan anderhalven voet hoog op; is bewaſſen met breede, ſpits-toeloopende, geſchaarde, teere, dunne, ſappige, bleek-groene *bladen*, ſtaande yder aan zyn ſteeltjen; op de toppen, en ontrent de bovenſte bladen waſſen geel *bloemtjes* van haar eigen ſteeltjes afhangende, zynde hol, van voren breed, en van agteren ſpits-toeloopende, als met een omgekromt hoorntjen, gelykende na een delphyntjen; hierna volgen, kleine, lange, ronde, *zaad-kokertjes*, welke ryp zynde, en even aangeraakt, terſtond open ſpringen, en haar *zaad* laten vallen: de *wortel* is veſelagtig.

Alle jaren koomt het nieuw zaad weelderig voort ſoo in 't wild als in de tuinen, daar het om zyn aardigheid nog gedult werd. Het bloeid in 't begin van de ſomer. Men noemt het ook *Balsamina Lutea* en *Persicaria Siliquosa*.

Men houd dit kruid voor ſchadelyk, en daarom ſchynt het in geen gebruik te weſen.

CCCXLV. HOOFD-STUK.

Nummularia, Penning-kruid.

Penning-kruid heeft verſcheide, langs der aarden kruipende dunne rankjes, hebbende aan beide zyden, twee en twee over malkanderen op ſeer korte

Noli me tangere, Herba Impatiens.

**KRUIDJE ROERT MY NIET.
SPRING-KRUID.**

KLING-KLOPP
KLEINE ROERT ME NIEL

te stee
blaaies
orfebrat
der mall
leur en f
nen gee
tende y
ek op z
es met
ig.
Men
terige w
de meet
Het wer
naamt.
Het be
jes, en v
gerekent
veel ston
breukens
sap in ne
om uitte
daar een
onder salv

CCC
Nym

DE Pl
geel.
breede, en
ven op het
soeg is, de

te steeltjes hare ronde, dog een weinig langwerpige blaadjes, van middel-lyn, als een dubbelde stuiwer, ofte brabantse enkelde stuiwer, dog van groote onder malkanderen verschelende, sterk groen van kleur en sappig: aan den oorsprong der blaadjes heeft men geele vyf-bladige bloemtjes, sters-gewys, hebbende yder een vyf-bladig groen steunfel, staande elk op zyn steeltjen, hier na volgen de zaad-hoofjes met klein zaad. De wortel is dun en veselagtig.

Men vind het langs de gragten, slooten, en waterige weijen, het bloeyd in de voortyd, en voorts de meeste somer door, blyvende des winter over. Het werd van sommige mede *Centum-Morbia* genaamt.

Het bestaat uit grove té samen trekkende deeltjes, en werd voornamelyk onder de wond-kruiden gerekent, als mede in de buik-loop, roo-loop, te veel stonden of kraam-vloed, scheurbuik, darmbreuken, enz. tot het innerlyk gebruik moet men het sap in nemen, of daar kookfels van bereiden. Maar om uitterlyk te gebruiken, kan men met oliven olie daar een olie van koken; of het sap uitdampen en onder salven mengen.

CCCXLVI. HOOFD-STUK.

*Nymphaea, Nenuphar, Plompen, Meer-
bladen, Water-rosen.*

DE Plommen zyn groot en klein, beide wit en geel. D'eerste witte groote hebben groote, breede, en byna heel ronde bladen, dryvende boven op het water, en soo haren steel niet lang genoeg is, dryven sy daar onder: van boven zyn sy kaal,

kaal, glad, en effen: van onderen fiet men verscheide daar door loopende ribben, die alle te samen op lange, ronde, gladde, voofe en doorgate steelen van hare wortel opwaarts komen. Van de selvige wortel komen mede stelen, op welkers top een groote witte *bloem* kooft, wat langwerpig, bestaande uit breedagtige spitse bladen, hebbende in 't midden geele draadjes: de buitenste bladen zyn groenagtig. Na de bloemen fiet men ronde bolletjes, waarin redelyk groot, bruin-geel en blinkend *zaad* gevonden werd. De *wortelen* zyn seer groot, lang, dik, voos, geknoopt, knobbelagtig, van buiten bemorft, en van binnen geel, met eenige veselen behangen, welke uit de slyk los geraakt zynde, op het water dryven.

De *tweede groote Plompen* zyn geel. De *bladen* zyn als van de witte, maar wat langwerpiger. De *steelen* zyn wel deselfde, maar kantig en gehoekt. Brengt geele vyf-bladige *bloemen* voort, yder op zyn besonderen steel, zynde niet dubbel als de witte. In 't midden van de selvige kooft een rondagtig *zaadhoofdjen*, boven spits ofte eng, een kruikjen ofte flesjes byna gelyk, hebbende veele geele veselen rontom sig. Het *zaad* is als van de witte, dog wat grooter. De *wortelen* zyn als van de vorige.

De *eerste kleine* heeft een dikagtige en byna geknoopte *wortel* met veele hier en ginder verspreide en in den grond vast gewortelde veselen, waar uit verscheide steelen, soo voor de bladen, als voor de bloemen voortkomen. De *bladen* zyn breed en byna heel rond, glad, effen, blinkende, kaal, dryvende mede op het water de groote van een palme van een hand. De *bloemtjes* komen veele uit een geblade steel by malkanderen, zynde klein en geel, bloeiende d'een na d'andere, waar na kleine *zaadhoofdjes* ofte kruikjes volgen.

De

De tweede kleine heeft witte bloemtjes ronde bladen, en vrugten als kappers, met heel klein zaad.

Sy wassen alle in 't water, voornamelyk in rivieren en gragten, en bloeijen in 't laaste van Lente en in den Somer.

De groote witte bloemen, zaad en haar wortel is in 't gebruik, dog selden. Men maakt van de bloemen een olie, dog ik kan daar weinig in sien. De wortel alleen, alsoo die gedroogt zynde, uit veele aardagtige deeltjes bestaat, is dienstig om alle vloedten te stoppen in poeder ingenomen: anders sie ik in dit gewas seer weinig heils.

CCCXLVII. HOOFD-STUK.

*Olus Album, Veld-sala, Koorn-sala, Vette-
koes, Vet.*

Men noemt het mede *Valeriana Campestris inodora major*, en *Pbu minimum Alterum*. Dese Veld-kroppen wassen een spanne hoog; de blaadjes zyn langwerpig rond, helder-groen, van gedaante byna als de eerste uitkomende Latouw, dog wat smalder en langer opschietende, heeft het een dun, kantig, met twee of dry leedjes, verdeelende sig in eenige takjes; uit elk leedjen ofte knoopjen komen twee tegens over malkanderen staande blaadjes, langer en smalder dan d'onderste. Op den top van yder takjen komen seer kleine witte bloemtjes, veele by een, als een kroontjen: waar na een asch-grauw zaad volgt. De wortel is klein en veselagtig.

Het groeid in de moes-hoven, en koorn-landen, het welke tegens in de Herfft gesaaid werd, om in de winter voor salade op tafel te setten, zynde niet on aangenaam, en als sonder smaak.

CCCXLVIII.

CCCXLVIII. HOOFD-STUK.

Ononis, *Anonis*, *Aresta Bovis*, *Restia Bovis*,
Prang-wortel, *Stal-kruid*.

DIt gewas heeft dunne, taeye, buigsame en hout-
 agtige rysjes een voet hoog, hebbende verschei-
 de leedjes ofte knoopjes, sig in eenige zyd-takjes
 verdeelende, gewapent met verscheide stekende
 harde doornen, alhoewel dat'er een soort is sonder
 doornen: hier aan komen kleine, langwerpige,
 wat spits-toeloope, en rontom eenigfins ge-
 schaarde, donker-groene *blaadjes*. Langs de steelt-
 jes en tusschen de blaadjes, komen *bloemtjes* die van
 de peulen gelyk, gemeenelyk bleik-purper-verwig,
 selden heel wit, en nog seldender geel. Na dese
 volgen kleine peultjes, met breede, platte *erwtjes*.
 De *wortel* is lang taey en hard, langs d'aarde gins en
 weder sig uitstreckende.

Men vind het in de Bouw-landen, en Gras-lan-
 den, dat de ploeger niet geern siet, alsoo de ploeg
 door des selfs hardigheid tegen gehouden werd: de
 wortel blyft des winter over: in de Lente spruiten
 sy weder uit, en geven in de somer bloemtjes.

De wortel is meest in 't gebruik, en bestaat uit
 eenige beweeglyke deeltjes, met salpeterigheid ver-
 mengt: daarom is deselvige afvegende, verdun-
 nende, pis en graveel-dryvende, geel-sugtigheid
 weg-nemende, verstopte ingewanden ontstoppen-
 de. Om het selvige tot gebruik te brengen, is het
 best de wortelen in kookfels te gebruiken: en dage-
 lyks te drinken, gelyk men Thée doet. De andere
 bereidselen zyn meest onnut.

CCCXLIX. HOOFD-STUK.

Ophioglossum, Lancea Christi, Adders-tonge, Speer-kruid.

Dit gewas heeft maar een breed en langwerpig blad, glad en lyvig, spits-toeloopende: uit wiens struikjen ofte schoot een dun regt opstaande priemjen, matig dik en spits-toeloopende te voorschyn komt, geel van koleur, scherp, hard en saags-gewyse gekartelt: en dit komt dikmaals dubbelt te voorschyn. Uit de voren van dit adder-gelyke tongetjen komt een meelagtigheid als het ryp is, dat een zaad schynt te wesen: dit gewas is soetagtig en papagtig van smaak. De wortel is uit eenige dikagtige vefelen bestaande, wat bitter en scherp van smaak.

Men vind het in de duin-valeijen, en poelagtige landen. Het spruit in de Lente uit d'aarde, maar na de braak-maand fiet men het niet meer.

Het werd voor een wond-kruid gehouden: dog de kragten zyn my onbekend, aangesien het niet in gebruik is.

CCCL. HOOFD-STUK.

Origanum, Orego en grove Majolein.

DE gemeene ofte Spaanse Orego heeft ronde struikjes dikmaals wel van twee voeten hoog, somtyds wat purperagtig, verbreidende sig in verscheidet takjes: heeft breedte, wat langwerpige en spits-toeloopende blaadjes, staande twee en twee over malkanderen, bleik-groen van koleur. Op de toppen

pen der takjes, komen schubagtige aartjes, tusschen welke kleine witte *bloemtjes* te voorschyn komen. Het *zaad* is bruin-geel, en heel klein. De *wortel* is dun en veselagtig.

Een ander soorte werd *Onitis* genaamt, wiens *bladen* witter, en byna den Hyfop gelykende zyn: het *zaad* heeft als sommige byeen gevoegde schubbetjes, ofte als kleine besien.

Een derde noemt men *wilde Oreg*o ofte *grove Majolein*: des selfs struikjes z n rond en ruig, wel een voet hoog, sig boven in verscheide takjes deilende. De *blaadjes* zyn breed en langwerpig spits-toeloopende, twee en twee over malkanderen staande. Op de toppen komen hoofdjcs of bolletjes met bleik-purpere en somtyds witte *bloemtjes*, hebbende veele fyne veseltjes. Het *zaad* is klein en roodagtig. De *wortel* is hard, lang en houtagtig, des winters overblyvende.

De *Engelse* wast wel soo laag, hebbende kleiner, groender en gladder *bladen*. Haar *bloem-bolletjes* zyn smalder en meer in een gedrongen, waar uit kleine purpere *bloemtjes* komen, gevolgt van een klein *zaad*. De *wortel* is dun en hard.

Alle dese soorten wassen hier alleen in de kruidhoven, en bloeijen de meeste somer door.

Alle hebben sy een aangename reuk en smaak, voornamelyk de Spaanse ofte Candise, welke uit veel zoute en oliagtige deeltjes, en by gevolg beweeglyke deeltjes bestaat. Men gebruikt dit gewas dan, voornamelyk de opperste topjes, tegens alle de verstopte ingewanden, hoeft, moeiljelyk ademen, geel-sugt: vermeerdert de melk in de borsten, doorsnyd de slym, verdryft winden, enz. de topjes van de Spaanse kan men drinken gelyk de Thée: is aangenaam van reuk en koleur, en men merkt door de smaak een fyn vlug sout. Men kan
hier

hier mede een water van overhalen, om voor de kinderen te gebruiken onder haar pap, tegens de winden en buik-pynen: te gelyk krygt men dan een fyne olie, welke in de slapen des hoofds gestreken, en met een wolletjen in de holle tanden gestoken de tand-pyne doet over gaan: men kan se mede op wyn ofte brandewyn setten en nuttigen die: ook kan men daar een geest uit maken. Van het gansche kruid maakt men baden tegens verlamde, ofte verkrompe leden.

De Spaanse werd mede op de tafel gebruikt over gestoofde Visch, Kaviaart, Anchovis, enz.

CCCLI. HOOFD-STUK:

Ornithogalum, Veld-ajuin:

DE eerste heeft veel smalle, lange *bladen*, so breed als van de Saffraan, tusschen deselvige komt een ronde, groene, effene steel, van een spanne hoog, die sig boven in verscheide takjes, kransgewyse verdeelt, hebbende yder op zyn topjen een ses-bladig *bloemtjen*, van binnen wit, maar van buiten gras-groen byna: dese sluiten sig des nagts, en des daags, ten sy dat de sonne schynt. Daar na volgen ronde, lankwerpige ses-ribbige *zaad-bolletjes*. De *wortel* is een witte bolle, die sig met zydbolletjes vermeerdert, hebbende van onderen een bosjen vefelen. Sy zyn van binnen slymig met weinig scherpigheid.

De *groote* is dese gelyk, maar in alles grooter. De *bladen* zyn lang en smal als een Hyacint, de steel is groen, effen, glad, en onbeblaad, somtyds wel anderhalven voet hoog, verdeelt sig boven, als de vorige in verscheide takjes, krygende yder op zyn

E c

top

top een ses-bladige *bloem* ofte lelitjen, hebbende in 't midden een rood gehoekt hoodjen, met eenige draadjjes verciert. Waar na kantige *zaad-bolletjes* volgen. De *wortel* is als de vorige.

De *derde* is de *geele Veld-ajuin*, zynde d'eerste ofte kleine seer gelyk, heeft gemeenlyk maar twee *bladen*, smal en de *Porrei* seer gelyk. Tusschen dese komt een korte, ronde, teere, dunne steel, van een spanne hoog. Op de top komen mede eenige takjes, hebbende yder op zyn topjen een ses-bladig, uit den groenen geel *bloemtjen*, sters-gewyse gemaakt, hebbende in het midden eenige veseltjes met nopjes. Onder den oorsprong deser bloem-takjes, zyn ook somtyds eenige lange blaadjjes. Hier na volgen dryhoekige *zaad-huisjes*. De *wortel* is als de vorige, hebbende min ofte meer smaak na den Ajuin.

De *vierde* is de *Veld-ajuin van Narbonne*, is van de vorige soorten vry wat verschelende. Het heeft lange dunne *bladen*, smalder als de vorige. De steel is tenger en ligt-brekende, somtyds wel twee voeten hoog. Langs het opperste des steels fiet men veele ses-bladige *bloemtjes*, staande sters-gewyse yder op zyn eigen steeltjen, van binnen wit, maar van buiten gras-koleurig. Daar na volgen dry-hoekige *zaad-huisjes*. De *wortel* mede gelykende na een kleinen Ajuin.

Behalven dat men d'eerste hier en daar in 't wild fiet, soo vind men nogtans alle dese soorten in de bloem-hoven tot cieraad, en bloeijen alle in de voortyd, d'een wat vroeger en d'andere wat later.

Ik mein dat des selfs deeltjes, werkinge en gebruik met de witte lelie bollen sullen over-een-komen.

CCCLII. HOOFD-STUK.

Ornithopodium, Pes Avis, Vogel-voet.

Het eerste spruit met veel kleine, dunne, teere steeltjes uit d'aarde, leggende op de grond neder. De *blaadjes* zyn seer klein, dun, teer, wat rondagtig, veele aan beide zyden van een steeltjen staande. Op de topjes en tusschen de blaadjes komen kleine, geele *bloemtjes*, tros-gewyse, waar na kleine, dunne, lankwerpige geknoopte *peultjes* volgen, zynde als in leedjes gedeelt: zynde aan het eind wat omgekromt, waar in ses of seven seer kleine ronde *erwtjes* zyn, van groote als mostert *zaad*. Het *worteltje* is langagtig met eenige veseltjes behangen.

Een *tweede* soort heeft wat grooter *blaadjes*. De *bloemtjes* bleek-rood, en tros-wys geschikt: waar na kleine, dunne, en gekromde *peultjes* volgen, gemaakt als de vorige, maar grooter, dog niet in ledekens gedeelt.

Men vind de selvige in de bouw-landen en zaei-landen: sy bloeijen in 't begin van de somer.

Het dient alleen voor een goed voedsel van paarden en hoorn-beesten.

CCCLIII. HOOFD-STUK.

Ornus, Fraxinus Sylvestris, Haver-essche, Qualster, Lyster-besien.

Dese wast somtyds vry hoog, maar op platte en effene velden, geplaatst blijft die seer laag: gelykende eenigfins na de Esschen-boom; daar wasschen

gemeenlyk dertien *bladen* aan eene middel-ribbe, matig groot, yder is wat breed en lang, spits-toeloopende, en om de rand zaags-gewyse getand, bleek-groen van koleur, fagt, en min of meer gehaart: het hout is niet feer weeragtig ofte gekronkelt als de effche, maar hooger van koleur, en wel foo hard. De *bloemtjes* komen tros-gewyse veel by een, zyn vyf-bladig, wit, en aangenaam van reuk, hebbende eenige vefeltjes met nopjes in 't midden. Daar navolgen eerft groene *befien*, die daar na met heele troffen fchoon meni-rood werden, cierlyk om te fien, niet aangenaam van fmaak.

Men fiet fe hier om de kanten van de Hof-fteden en Boom-gaarden tot cieraad geplant. Sy bloeijen in de Lente, en de befien zyn in den Herfft ryp.

De befien werden gebruikt om lyfters, fneppen, enz. te vangen.

CCCLIV. HOOFD-STUK.

Orobis, Cicer Sativum, Tamme ofte ronde Cicers, Erven.

SY krygen uit een dun *worteltjen* verfcheide harde steeltjes, fig ombuigende na de aarde. De *blaadjes* zyn de Linsen gelyk, klein, smal, en langwerpig, met haar agtien, twintig meer of min aan beide zyden van een middel-ribbig steeltjen geplaatst, welke op het end als een klawiertjen fonder blad uitloopt, de *bloemtjes* zyn klein en wit, van gedaante d'andere peul-vrugten gelyk, fttaande yder op zyn steeltjen wat omgebogen. Daar na volgen langwerpige, ronde, lyvige en uitpuilende peultjes, die de vorm der erwtes, van buiten onderscheiden, vertoonen. Dese *erwtjes* zyn witagtig, na den gel-

len trekkende, dry ofte vier in een peultjen, meest rond, met een puntig uitsteekfeltjen, sy zyn seer klein: van smaak de erwten gelyk.

Men saaid se hier in de kruid-hoven, en bloeijen in 't begin van de somer.

Sy konnen gegeten werden om sagten afgang te maken, en om wel te doen wateren.

CCCLV. HOOFD-STUK.

Ostrutium, Imperatoria; Herba Gerardi, Meester-wortel; Geraarts-kruid, Sevenblad, Flerecyn-kruid.

DEn *Ostrutium* heeft groote en breede bladen, zynde yder in dry en gedeelt, en yder derde nog in eenige langwerpige, geschaarde en puntig toeloopende bladen. De struik wast dikwyls wel twee voeten hoog, van onderen wat roodagtig, geknoopt, en niet seer dik. Op het opperste komen kransen met veele kleine witte bloemtjes. Het zaad is byna dat van den dil gelyk, zynde dun, plat en breed. De wortelen zyn redelyk dik, gins en weder kruipende, en des winters over blyvende, waar uit in de Lente veele nieuwe scheuten komen. Dit geheele gewas is sterk van reuk en smaak.

Een tweede soort noemt men *wilde*, als mede *Geraads-kruid*. Dese is de voorgaande in bladen, enz. seer gelyk, maar is wat kleinder en lager; zyn wortel soodanig voortsettende, dat het voor een onkruid strekt, konnende nailyks uitgeroeit werden. Ook is het wat onaangenamer van reuk en smaak.

D'eerste ofte tamme vind men hier alleen in de kruid-hoven, en bloeid in de somer. Maar de wilde fiet men, tegen zyn dank, in de hoven: wast

veel aan bolwerken, schuttingen, en grafige plaatsen: bloeid mede in de zomer.

De wortel van de tamme is alleen in gebruik, hebbende een fyn oliagtig en doordringd sout in sig: hier om doet het sweeten en is onder de voornaamste tegengiften in de pest, enz. te rekenen. Is dienstig in alle slymige siekten, in long-qualen, verslymde maag-sappen, winden, watersugt, vrystersiekten, lammigheden, geduirige slaperigheden, buik-pynen, langduurige koorsen, tegens d'agterblyvende stonden, enz. men kan dese wortel trekken als Théé. Ook kan men haar op wyn of brandewyn setten, en daar somwyls een lepel vol van gebruiken: men kan daar een water van overhalen, en tegelyk een fyne olie. En uit het over geblevene in de ketel, kan men een sweet-extract maken; uiterlyk gebruikt men het op alle geswellen, en keel-ontstekingen, om te gorgelen: ook mag men van dit gewas pappen en stovingen maken tegens de versterkingen der leden, jigt, voeten hand euvel. Het poeder onder salven gemengt, doet de splinters uitvallen. De wortel gekauwt dient tegen de tandpyn; maar nog beter is de fyne olie in of aan de tand gedaan.

De Geeraarts-wortel is mede van de selfde krachten, maar selden in gebruik.

CCCLVI. HOOFD-STUK.

Oxyacantha, Spina Acuta, Hage-doorn.

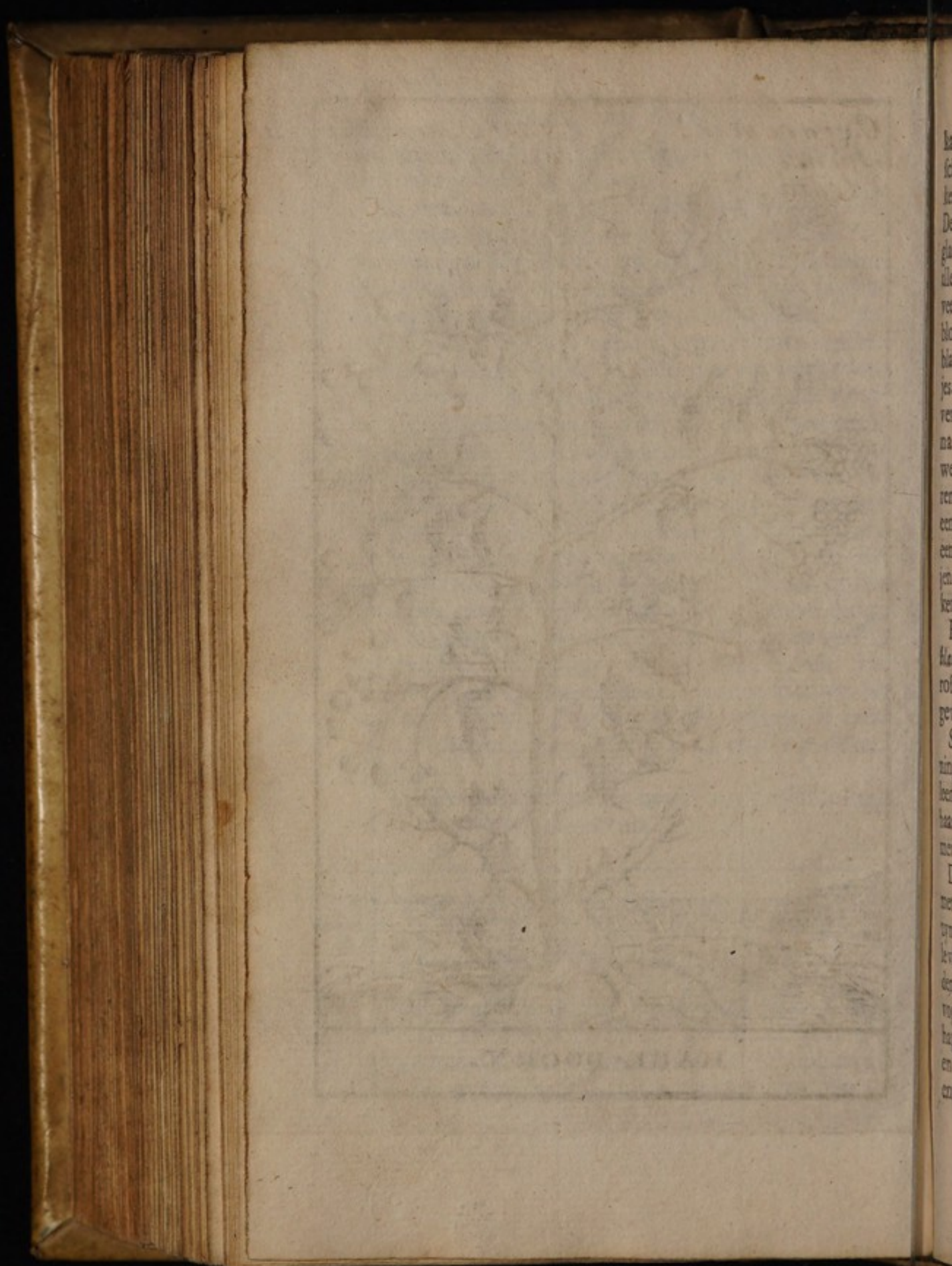
DE gemeenste groeid, als een Heester somtyds vry laag, krom en slim, gebogen, gevlogten en gedraeid; somtyds werd die redelyk hoog en dik, als een andere boom, waar toe de oefeninge veel kan

Oxyacantha.
Spina
Acuta.

Cynosbatus
Major.

HAGE-DOORN.

kan doen. De *stam* is dik met een bruin grauwe schors bekleed: des selfs *hout* is wit en hard; de takken hebben houte harde lange stekende doornen. De *bladen* zyn matig breed en lang, hard, groen, glad, blinkende, rontom diep gesneden, vallende alle winters af. De *bloemtjes* komen in Mei-maand veele by een als kroontjes, vyf-bladig, de Kersebloemen gelyk, maar wat kleinder, wit en vyf-bladig, in 't midden met eenige vefelen ofte draadjes. Somtyds zyn dese bloemtjes min of meer lyfverwig: sy hebben een seer aangename reuk, waar na groene *besien* volgen, die eindelyk meni-rood werden, hangende met heele trosjes by malkanderen, soet van smaak, dog smets, van binnen zyn eenige harde *steentjes*: op haar onderste hebben sy een kruintjen, gelyk als of het een klein mispeltjen verbeelde. De *wortel* wast diep met veele takken.

Hier van is nog een soort met smalder en langer *bladen*, en de *besien* zyn Saffraan-geel, wat na den roffen ofte roodagtigen hellende; selden werd dit gewas soo hoog als een boom.

Sy groeijen aan de dyken, wallen, wegen en heiningen. Maar de tweede ofte kleine, vind men alleen by de kruid-beminnars. In Lente geven sy haar bladen en bloemen, en in 't laatste van de somer zyn de *besien* ryp.

De *besien* zyn middel-matig grof van deelen, met eenige sagte fynigheid gemengt: de bladeren zyn veel grover van deeltjes, beide bequaam om alle vloeden eenigfins te stoppen. Dese *besien* werden van de kinderen gegeten en van veelderlei gevogelte bemind. Delaag-wassende dient om digte hagen ofte heiningen te maken, tot afscheidsels, en dat daar soo ligt geen quaadwillig volk, honden, enz. kan doorkruipen. Van de lange doorn-takken

maakt men wandel-ftokken ; de kromme takken dienen om peul-vrugten aan te leiden , de kleine doorn-takjes legt men op het gefaeide , om katten en ander ongedierte af te weeren , en men fteekt fe in de hollen der mollen , om haar te dooden en te verdryven. Het hout is dienftig om daar veelderlei werk van te draeijen.

CCCLVII. HOOFD-STUK.

Peonia, Peoni-bloem.

DE *Peoni Manneken* genaamt, heeft roodagtige takken en fteelen : de *bladen* die daar aan groeijen zyn groot , breed , zynde weder defelvige ten minften in vyf , feven ofte negen , andere breede , lange en byna spits-toeloopende bladen gedeelt , hangende alle aan eene middel-fteel , fy zyn glad , groen , en fomtyds byzonderlyk in den Herft vry rood ; op het bovenfte van de ftruiken komen groene knoppen , yder een alleen op zyn felven , welke open gaande komen daar heele groote fchoone , hoog-roode , en fomtyds witte ofte gemengelde baftert-koleurige *bloemen* : in welkers midden veele draadjes en nopjes van de felfde verf zyn : na het afvallen der bloemen , volgen daar ruige en hairige *hauwen* , welke ryp zynde en open gaande is het befet met rondagtige fwarte *zaden* , van groote als een erwt , welkers fchille afgeligt zynde , vind men een wit zaad ; tuffchen defe vind men nog andere , dog onrype , en geen zaad in hebbende , maar fchoon fcharlaken rood en blinkende van koleur , feer cierlyk om te fien. De *wortelen* zyn lang , dik , fomtyds in twe'en gedeelt of dry'en , van buiten fwart , en van binnen wit , diep in d'aarde finkende.

Het

Het *Wyffen* is tweederlei: welkers *eerste* soort de struik niet heel rood is: de *bladen* zyn sonder veel orders te houden gedeelt, zynde yder wat smalder als van het Manneken, van boven groender en van onderen witagtiger: de *bloemen* zyn van maakfel en koleur mede de selfde: somtyds gansch dubbel en wel uit twee hondert blaadjes min of meer bestaande. De zaad-huisjes en *zaad* zyn mede al het selfde; maar de dubbele brengen selden ofte geen zaad voort: de zaad-huisjes zyn gemeenlyk als twee omgekromde hoorntjes, beide tegens malkanderen over staande. De *wortel*, daar de struik uit voortkomt, is een knobbel, aan welke veele andere knobbelagtige ofte klieragtige knobbelen hangen, die wederom van verscheide andere, die alle aan dunne vefelen aan malkanderen hangen, vast zyn.

Een *tweede* soort van 't *Wyffen*, geeft midden ongeschikte bladen, uit den groenen witagtiger, maar van onderen wat witter. De *bloemen* zyn kleiner en veelyds bleek-rood. De *wortel* is mede klieragtig, dog dunder en langer.

Alle dese soorten vind men hier alleen in de bloem-hoven, die in de Lente tot een cierraad dienen: het zaad werd in de somer ryp.

De wortel, zaad en bloemen bestaan uit grove en fyne deelen, beide door de smaak blykzaam: en van dese soorten werd alleen het Mannetjen gebruikt. Dese nu werden gemeenlyk gebruikt tegens de stuipen, vallende siekten, en andere zenuwen hoofd-qualen, maar ik hebbe de uitwerksels daar nooit van vernomen. Sy maken van de bloemen en wortelen een onnut water. Van de bloemen een Syroop, Conserf, Extract, Sout. Van het zaad maken sy poeders, of sy rygen die als kralen om den hals, of sy hangen de wortel aan den hals, en meer andere onnoodigheden.

CCCLVIII. HOOFD-STUK.

Panicum, Panik-koorn.

Het *Panik-koorn* wast met verscheide halmen, gelyk de Geers, zynde van binnen vol en lyvig; heeft verscheide knopen, werdende allenxkens spits; onder elke knoop is een lang *blad*, gelyk dat van Geers, maar scherper, rouwer en breeder. De *aare* is langwerpig, dik en seer vast gesloten, bestaande uit een menigte granen, zynde door de swaarte eenigfins omgebogen. De *granen* zyn rond, hard, blinkende, omringt met velletjes ofte huisjes, wat geelagtig van koleur, de Geers niet ongelyk, maar wat kleinder. De *wortel* is veselagtig.

Het wast op sandige bouw-landen en werd in de Lente gesaait, krygende in de somer zyn koorn.

Men kookt het met melk, gelyk de Geers, of met water, en geeft geen quaad voedsel, alsoo het vol meel is: stoppende den overvloedigen afgang. Van het meel werd ook brood, Marsepein, Makarons, enz. gebakken.

CCCLIX. HOOFD-STUK.

Papaver Sativum, tammen Heul, Man-kop.

De *tamme witte Heul* heeft lange, breede, gladde, rontom geschaarde, blauw-groene en sap-pige *bladen*, uit welkers ribben, gebroken zynde, een wit sap vloed. De struik is regt en rond, dry, vier of meer voeten somtyds hoog, zynde overhands met bladen verciert. Op het bovenste komt een omgebogen groene knop, welke sig allenxkens opregt,

opregt, open gaat en een witte vier-bladige vry groote *bloeme* vertoont, die ook fomtyds als een frangie gesnippelt zyn, hebbende in het midden veele draadjes en nopjes. Dese afgevallen zynde, vertoont fig een ronde *zaad-bolle*, boven op met een geribde kruin voorsien. Dese werd allenxkens grooter en wat lang-rond. Van binnen zyn veele afscheidsels ofte ribben, gaande van beneden na boven toe, tusschen welke een menigte klein, wit en rond *zaad* besloten is. De *wortel* is matig dik, nederwaarts in de aarde schietende.

De *tweede tamme* is een *swarten Heul*, verschellende alleen van de witte, dat de *zaad-bol* niet langagtig werd, maar rond blyft: de *bloeme* schoon bruinrood, en het *zaad* swartagtig.

Dese *derde* is de twee gans gelyk, maar is in alles veel kleinder. De *bloem* is bleik paars, na den blauwen hellende. De *zaad-hoofdjes* rond, maar het *zaad* ryp zynde, komen onder de zyden van het kruintjen verscheide gaatjes, dat in de vorige soot niet geschied, waar door het *zaad* komt uit te vallen.

Een *vierde* soort krygt groote dubbele bloemen, zynde d'eerste en tweede anders gelyk: deser *bloem-bladen* zyn aan de kanten seer diep gesnippelt, voornamelyk de binnenste, seer cierlyk te sien. De kleuren zyn verscheiden als ligt-rood, hoog-rood, wit, ligt en hoog purper, ofte het rood is met wit doorstreept en gemengelt. Haar *zaad-bollen* gaan mede open als de vierde: het *zaad* is in sommige wit, en in sommige bruin, ligtelyk na de koleur der bloemen, fig veranderende.

De twee eerste werden op akkers gesaaid, om de bollen te vergaderen tot de genees-kunde. De derde vind men wel langs de wegen en in de zaei-landen, in het wild. Maar de laatste werd voor cieraad

in

inde bloem-hoven gefaaid; fy bloeijen in de fomer; en het zaad ryp zynde, vergaat de plant. Uit een zaad-bol van de dubbele Heul, komen verfcheide koleuren voort. Merkt dat een zaadjen wederom wel 320000. faden in een jaar kan voortbrengen.

Alle defe foorten van Heul verfchelen van den *Opium* (die mede een fap is van een uitlandsen Heul) alleen met trappen; fiet hier van breeder in myn *verhandeling van d'operatie der Medicamenten*. Uit alle de foorten van den Heul perft men het fap, dat men uitdampft, en *Meconium* noemt, waar van tien, twaalf en meer greinen, foo veel doen als een grein van den *Opium*. Het zaad van de witte, als mede de bollen daar van, zyn meeft in gebruik: een ofte twee bollen met het zaad werd in foete melk gekookt en in gegeven, die gene welke niet flapen kunnen, om grooten hoeft te ftillen, heesheid, buik-loop, te veel maand-vloed, enz. merkt dat men dit de kinderen na haar jaren en kragten foo veel niet moet geven, maar na gelegentheid verminderen. Het zaad doet men wel alleen in de melk ofte andere kookfels om te drinken: of men ftoot het klein met Amandelen, enz. en men maakt met gerfte water daar een melk uit, dat men voor de voornoemde qualen gebruikt. Uit dit gewas haalt men een water over, maar onnut. Ook werden daar Syropen van gemaakt, van verfcheide benamingen en mengfels. Uit het zaad werd een foete olie geperft; om uiterlyk te gebruiken, om pynen te ftillen, en flaaft te verwekken, wanneer men die om het hoofd ftrykt. De verfche bladen geftooten, en op pynelyke gefwellen gelegd, verdryft de pyn en doet de gefwellen verdwynen.

Papaver erraticum, Papaver Rhæas.

WILDEN-HEUL. KOLLE-BLOEMEN.
KANKER-BLOEMEN. ROODEN-HEUL.

De
Blade
den,
takje
rooc
ronc
ten f
langw
van n
de, v
nen in
De
leen
Be
en lar
fen :
des fo
De
deeltj
mede
den O
koorfe
men c
droog
ve :
trekka
Extra
Confo

CCCLX. HOOFD-STUK.

Papaver Erraticum, *Papaver Rhaas*, wilden-
heul, kolle-bloemen, kanker-bloemen,
rooden-heul.

DEse grooter soort heeft donker-groender, hairiger en ruiger struik en bladen als de tamme. De bladen zyn kleinder, en aan beide zyden diep gesneden, gelyk de Rackette; op het opperste zyn eenige takjes ofte steeltjes, hebbende yder een schoon-roode, vier-bladige bloem, in het midden is een rond hoofdjen, waar uit veele swarte vefelen sig laten sien: de bloem afgevallen zynde, siet men een langwerpig, klein man-kopjes ofte *zaad-huisjen*, van maakfel anders met de tamme over-een-komende, welke ryp zynde, veel klein en swart *zaad* binnen in sig heeft. De wortel is dun en langagtig.

De kleine heeft geen gesnippelde bladen, maar alleen rontom geschaart, anders de vorige gelyk.

Beide vind men haar meest tusschen het koorn, en langs de wegen der bouw-landen, cierlyk om te sien: en bloeijen in 't laatste van Lente en in 't begin des somers.

Dese soort komt met de tamme in maakfel van deeltjes en kragten vry wel over een, want sy doet mede eenigfins slaap maken en pyn stillen, gelyk den *Opium*. Men gebruiktse in zyde-wee, heete koorsen, borst-qualen, neus-bloeden. De bloemen dan kan men koken het sy droog of ongedroogt, ofte trekken als Thée, en drinken de selve: men kanse mede met wyn of brandewyn uit trekken. Het kookfel dampet men mede uit tot een Extract. Men maakt 'er mede een Syroop van en een Conserf. Dese bloemen zyn mede goed om wyn
rood

rood te maken, of een *Aqua Vitæ* een schoone kleur te geven.

CCCLXI. HOOFD-STUK.

Parietaria, Glas-kruid, Muur-kruid.

Het wast regt op, fomtyds wel anderhalven voet hoog: de struikjes zyn rond, teer, doorschynig, bruin-rood, ofte uit den groenen-rood, en eenigfins ruig. De *bladen* wasschen overhands, zyn de rouw, hairig, breedagtig, scherp toe-loopende, redelyk groot, stroef-groen; hebbende yder een steel. De *bloemtjes* zyn seer klein, wassende veele by een tusschen de bladen aan de steel: waar na een seer klein, swart, en rouw *zaad* volgt, dat de voor by gaande aan de kleederen kleeft, de *wortel* is veeltyds roodagtig en in verscheide dunne vese-len verdeelt.

Het wast niet alleen aan oude Stads-muuren, waar van het *Muur-kruid* genaamt werd, maar het wast weelderig in de kruid-hoven: de wortel blyft des winters over, spruit in de Lente weder uit, waar na de bloemtjes en het zaad volgen.

De bladen zyn alleen in 't gebruik, bestaande uit eenige afvagende Salpeter-deeltjes, met weinige gomagtige gemengt en gebonden. Selden werd het innerlyk gebruikt, edog het kan dienstig zyn in alle het gene daar men de kaasjes-bladen in gebruikt, soo innerlyk als uiterlyk: alhoewel het meest in darm-speutfels voorgeschreven werd, en pappen op ge-swellen, om te doen ripen.

CCCLXIII. HOOFD-STUK.

*Pastinaca Saliva, en Sylvestris, tamme en
wilde Pastinaken.*

DIt gewas werd qualyk van 't gemeene volk *Pinkster-nakels* genaamt, alsoo dit gewas met geen Pinxter gemeenschap heeft. De *tamme* ofte *eetbare Pastinaken*, hebben groote lange en breede *bladen*, welke yder weder in vyf, seven, elf, enz. andere bladen, tot de middel ribbetoe gedeilt, zynde yder in 't bysonder lang-rond, rontom geschaart, en wel twee vingeren breed, geel-groen van kleur, en gevreven zynde wat sterk van reuk, en dese begroenen, sonder eenige geschikte order te houden, een redelyk dikke holle regt opstaande struik; rysende veeltids wel twee ellen hoog; heeft veel strepen en leden. Op de toppen der takken komen kroontjes, het Juffrouw-merk bynagelyk, met kleine geele *bloemtjes*. Daar na volgen de *zaden*, die ligt-bruin, ofte geel zyn, breed, plat en rond, gelyk al dat van de Lavas. De *wortel* waft diep nederwaarts in d'aarde, van buiten en binnen wit, foet, mals en geurig van smaak.

De wilde verscheelt alleen; dat de wortel dunder, harder en houtagtig is, en tot het nuttigen onbequaam.

Sy bloeijen beide in de somer, en kunnen hare wortelen des winters over blyven, om goed zaad voort te teelen: en dese vind men alleenig in de moes-hoven. Maar de wilde vind men genoegsaam langs de wegen.

Dit geheele gewas is fyn van deelen, bestaande uit een vlugge speceriagtige olie en fyn sout. In 't gebruik is het zaad met de wortel, beide doen sy wel

wel wateren en dryven de maand-vloed; zyn dienstig in long-qualen en vervorderen de melk in de borsten, alsoo sy door hare fyne deeltjes, de gyl-makinge verbeteren: sy verdryven de winden, voornamelyk het zaad. De bladeren kan men uiterlyk in pappen doen, om de geswellen te doen verdryven ofte te doen ripen, en dient mede tegens de beginnende verstervinge. De wortelen zyri dienstig tot spyse, en geven een goed voedsel, het sy op wat wyse die toe bereid werden.

CCCLXIV. HOOFD-STUK.

Pastinaca Sativa Tenuifolia Lutea, en Rubra, geele Peen, geele wortelen, en Karoten.

DE geele Peen hebben groote uitgespreide, donker-groene bladen, maar wederom in een groote menigte kleine, dunne blaadjes gedeelt, en getand, de Peterselie byna gelyk. Tusschen de selvige ryft een vry hoogen, regten, hairagtigen, hollen, en ronden struik, mede met voorschreve bladen pronkende. Op de toppen der takjes heeft men kroontjes met seer kleine witte bloemtjes van blaadjes, ongelyk van groote: waar na een matig groot, dog rouw en hairig zaad komt te volgen, dat van *Daucus* niet seer ongelyk. De wortelen zyn dikwyls anderhalve spanne lang, van buiten en van binnen geel, waar van sommige hoog-geel, andere bleik-geel zyn, ja somtyds geheel wit, gelyk als ik die in Zeeland menigmaals genut heb. Ook zyn sommige heel spits-toeloopende, en andere zyn stomp, die men gemeenlyk Hoornse noemt. Sy zyn soet en aangenaam van smaak.

De Karoten hebben van dese geen ander verschil, dan

dan
rood
len,
Bei
gefaa
struik
Sy
naken
gefaa
quaad
Salade
Het l

C

Pe

N
me
spred,
waft w
men kle
jer, dat
en scher
met reg
gereken
Het v
tusschen
Lente.
Het is
deelt we
len, het
landen w
gehouden

dan dat alleen hare wortel van buiten en binnen rood ofte duister-rood is, gelyk de roode beet-wortelen, zynde de beeten mede van smaak gelyk.

Beide wasschen sy in de moes-hoven. Na dat sy gesaaid zyn, brengen sy het tweede jaar eerst haren struik en zaad voort, en bloeijen in de somer.

Sy zyn van gebruik en kragten als de vorige Pastinaken, dog veel flauwer: want sy werden meest gesaaid om ter tafel te dienen, gevende beide geen quaad voedsel. De roode werden meest als een Salade gebruikt, even als de roode beet-wortelen. Het loof dient de Konynen tot voedsel.

CCCLXV. HOOFD-STUK.

Peeten Veneris, Scandix, Naalde-kervel.

Naalde-kervel heeft bladen als de geele Peen, maar veel smalter en dunder, wyder uitgespreid, meer gesneden, en donker-groen, de struik wast wel een voet hoog; op de topjes der takjes komen kleine kroontjes met heele kleine witte bloem-*jes*, daar na volgen lange *zaden*, zynde voor spits en scherp, gelyk een Vogels-bek, en mag daarom met regt onder de soorten van den Oyevaars-bek gerekent werden; de *wortel* is matig dun en lang.

Het wast langs de wegen, en in de bouw-landen tusschen het koorn, bloeiende in 't laatste van de Lente.

Het is hier in geen gebruik, alhoewel het geoordeelt werd pis te dryven, en de splinters uit te halen, het welk ik geloove waar te zyn. In sommige landen werd het onder de moes-kruiden getelt en gehouden.

CCCLXVI. HOOFD-STUK.

Pentaphyllum, Quinquesolium, Vyf-vinger-kruid.

HEt groote *Vyf-vinger-kruid* wast regt over-ende met ronde hairagtige struikjes, somtyds by de twee voeten hoog. Hier aan wasschen groote donfige *bladen*, welke wederom altyd in vyf andere langwerpige, en matig breede, die rontom de kanten geschaart zyn, sterwys staande, gedeelt zyn, hebbende met haar vyven eene steel. Op de toppen der takjes komen geele vyf-bladige *bloemtjes*, die van *Argentina* seer na van gedaante en koleur gelyk, hebbende van binnen eenige geele draadjes. De *worteltjes* zyn dun en lang, van buiten swart, maar van binnen wat roodagtig, met veele veselen begroeid.

De *tweede* wast lager. De *bladen* zyn kleinder mede in vyven gedeelt en aan eene steel staande, boven groen, van onderen witagtig, en wat wollig als mede de *steeltjes*: de *bloemtjes* zyn vyf-bladig en geel. De *wortel* is langwerpig en rond, van buiten swart en van binnen roodagtig.

De *derde* kruipt langs d'aarde met hare dunne ryfen, sig hier en daar (gelyk d'Aard-besien) in d'aarde in wortelende. Is mede *vyf-bladig*, groen en glad: de *bloemtjes* zyn klein en geel; de *worteltjes* dun en veselagtig, herwaarts en derwaarts voortkruipende.

De *vierde* groeid op wateragtige plaatsfen, is mede *vyf-bladig*, van groote het eerste gelyk, zynde boven groen, en van onderen witagtig. De stelen zyn kaal en ongehaart, wassende wel een voet hoog, hebbende op haar opperste gemeenlyk twee vyf-

vyf-bladige bruin-roode *bloemtjes*, waar na een rond *zaad-bolletjen* volgt, bestaande uit verscheide by een gehoopte zaden, gelykende na een aard-besie, zyn-
de hard en donker-rood. De *wortel* is dun en vesel-
agtig, herwaarts en derwaarts kruipende.

D'eerste, tweede en derde vind men hier in de duin-valeijen en sandige plaatsen, en elders: en het vierde in stilstaande slooten en graften. Sy bloeijen de meeste somer door.

Het bestaat uit veele aardagtige en stroeve deeltjes; daarom werd het meest gebruikt om alle Buikvloeden en Vrouwe-vloeden te stoppen: en uiterlyk om bloedende wonden te stelpen, als neus-bloeden, enz. het suivert het tand-vleis van verrottinge en stank, suivert de sweer-gaten, enz. hier van kan men maken kookfels, poeders, en een Extract, die men alle van de wortel maakt, alsoo die meest in gebruik is.

CCCLXVII. HOOFD-STUK.

Pepo, Pompoen.

DE *groote Pompoenen* hebben vry lange, ronde, dikke, rouwe struiken, met veele scherpe groene doortjes beset; sig met verscheide klawieren aan de naast gelegene struiken, en prieelen vast houdende, ofte anders, gelyk de Komkommers langs d'aarde kruipende. Hier aan wasschen overhands, ofte liever sonder order, groote, breede, seer rouwe en scherpe *bladen*, hebbende niet alleen eenige tippen, maar zyn daar benevens nog redelyk diep rontom gekorven: staande yder op zyn eygen steel. Tusschen de bladen komen geele, groote, vyf-tip-pige *bloemen* byna een klokjen gelykende, min ofte

meer gekerft. Hier na volgen groote, dikke, ronde, langwerpige vrugten, met dikke vooren ofte uitstaande strepen hoeks gewys door-regen, groen van verwen; het vlees onder de bast, is wit, en matig hard, maar het binnenste is voos en ydel, waar in het zaad op order geschikt is, zynde wit, groot, plat, breed en langwerpig, gelykende seer na meloenen zaad, maar is veel grooter en lyviger. De bast is dikwyls donker-groen, hard en byna houtagtig: somtyds witagtig, maar soo hard niet. De wortel is matig lang, met veselen bewassen.

Een tweede soort verscheelt hier in dat de bladeren soo diep niet gesneden zyn, en ook van gedaante wat kleinder. De steelen zyn ook dunder en teeder, meest langs der aarden kruipende. De vrugt is bol-wys, rond, somtyds grooter en somtyds kleinder. De schors is somtyds groen en hard; somtyds dunder, teeder en wit. Het zaad is wat kleinder, anders het vorige genoegsaam gelyk.

Een derde is d'eerste mede seer gelyk: maar de vrugt is tusschen beiden de voorschrevene wegens hare groote, hebbende de schorse verscheide verhevene prikkelen, gelyk de Citroenen, en ryp zynde geel werden.

Een vierde heeft een breede, en byna platte vrugt, byna een schild gelykende; zynde in 't midden dik en verheven, maar om de kanten, dun, en op sommige plaatsfen om geslagen, gekronkelt en gefronfelt. De bast is niet seer hard, is wit van koleur, maar het vlees is redelyk hard, en niet ligt verrotende. Het zaad is ruim soo groot als van een Meloen.

Men teelt se alleen in de moes-hoven voort; werdende alle jaren van nieuw zaad voortgebragt, en bloeijen in de Somer, waar na in de Herfst de vrugten volgen.

Aan-

Aangaande haar zaad, is van kragten als dat van de Komkommers en Meloenen, en kan daar voor gebruikt werden. Maar het harde vlees werd in de keuken gebruikt. Men schryft dat een dragme van de wortel in genomen doet braken: te veel van Pompoenen gegeten, maakt buikloop en het bort.

CCCLXVIII. HOOFD-STUK.

Pepo Sylvestris, wilde Pompoen.

DE struiken zyn fouw, en met doorntjes gewapend: de *bladen* en *bloemen* zyn als de tamme, dog kleinder: de *vruchten* zyn dik, lankwerpig, gestreept, en met voren in de lengte door-wandelt, kleinder dan de tamme, met een harde, en groene bast bekleed. Het binnenste van vlees en *zaad* is als van de tamme, maar seer bitter; daarom schynt het my toe een bastaart Coloquynt te wesen; dog het zaad is wat kleinder.

Men vindse hier alleen in de hoven van de liefhebbers, en bloeijen nevens d'andere in de somer: werdende alle jaren van nieuw zaad aangequeekt.

Alhoewel deselvige niet in gebruik is, soo heeft het nogtans veele prikkelende en afvegende deeltjes, bequaam om den buik te suiveren: derhalven soude men het sap tot een Extract kunnen uitdampen; ofte de selvige op wyn setten, om tegens de koors en wormen te gebruiken.

CCCLXIX. HOOFD-STUK.

Perfoliata en Vaccaria, Deurwas.

DE eerste soort heeft een dunne, ronde, kale en gladde *struik*, in verscheide takjes verdeelt, van een voet ofte anderhalf hoog. De *bladeren* zyn breed, kaal, effen, glad, geribt, met veel ribben doorloopen, bleek-groen van kleur, eenigfins spits-toeloopende: sy zyn soodanig gemaakt dat yder blad als van de *struiken* en *steelen* doorboort werd. Op de top van yder takjen komen breede kroontjes ofte kransjens, bestaande meest uit kleene blaadjes, tusschen welke kleene geelagtige *bloemtjes* voortkomen, waar na een swartagtig *zaad* volgt. De *wortel* is enkel en wit, hebbende weinig velen.

De tweede werd *Vaccaria* ofte *Roode-Deurwas* genaamt: dese schiet wel een voet hoog, met een rond, geknoopt, effen, glad *struikjen*, dat in verscheide takjes gedeelt werd. Uit yder lid ofte knoop staan twee breede lange *blaadjes*, spits-toeloopende, zynde effen en glad, staande tegens mal-kanderen over, soo nauw by een gevoegt, dat sy beide maar een blad gelyken. Op yder takjen komt een roodagtig, tenger, vier-bladig *bloemtjen*, staande in een rond bloem-kokertjen, met dunne vliesjes bekleed, waar na seer swart *zaad* koomt te volgen. Dit geheele gewas is bleek-groen en byna wit. De *wortel* is klein, met eenige weinige velen behangen.

Men vindse beide in de liefhebbers hoven, en bloeijen in de zomer.

Men meint dat het de krop-sweeren en de gescheurtheid geneest.

Een

Een ander *Deurwas* hebben wy onder de *wilde Koolen* beschreven.

CCCLXX. HOOFD-STUK.

Persica Malus, Perse-boom.

DE *Perfik-boom* werd gemeenelyk langs de schuttingen en muuren geleid, om te beter warmte van de sonne te vatten; op zyn selven groeiende werd het een matigen boom, dog niet heel dik ofte wonder hoog. De *bladen* zyn als die van d'Amandel-boom, spits en geschaart. De *bloemtjes* zyn vyfbladig, lyf verwig ofte bleek-paars, welke tegens het afvallen wit werden: de *vrugten* zyn rond, van boven tot aan haar onderste toe is een kloof ofte voore, gelyk de Aprikosen hebben: zynde met een sagte donsigheid bekleed; de koleur is grys of heel geel; ofte purper-vervig aan eene syde ofte aan beide syden te gelyk: de groote is verscheiden, als mede de smaak, het welke door de verscheide entingen en oculatien voortkomt: want op een wilge geent, komen daar seer groote vrugten voort, dog niet goed van smaak; maar soo men die dan weder op een pruim of Persik ent, blyven de vrugten groot, en krygen haar aangename wynige smaak. Het merg is sagten van koleur de bast gelyk: in't midden van de vrugt is een groote seer harde en menigvuldig doorgaten *Steen*, welkers *Kern* de bittere Amandel van gedaante en smaak, gelyk is. Uit de bast driipt een *Gom*, die van d'Arabische gelyk.

Daar is nog een tweede soort, welkers vrugt niet donsig, maar glad is; van buiten en van binnen heel-groen, harder van vlees dan de Persiken: de

steen is byna een Amandel gelyk, en daarom soude men die *Persik-Amandel* kunnen noemen.

Alle dese soorten werden in de hoven voortge- teelt, bloeiende vroeg in de Leute, eer daar bla- den aan zyn.

De *bloemen* schynen uit eenige scherpe en prikke- lende deeltjes te bestaan, daarom bereid men daar een Syroop van, en een conserf om een sagten afgang te hebben. De *Kernen* zyn de bittere Amandelen in allen deelen gelyk. De *bladen* stoppen den buik- vloed, wanneer men het kooksel daar van drinkt. De *vrugten* bederven ligt in de maag, maken som- tyds wel afgang, en te veel gegeten verwekken het bort, en buik-loop met koorsen. Daarom is het best, die met brood gegeten. Dese vrugten wer- den nat en droog geconfyt. De *Gom* in melk ge- kookt, stopt de buik-loop, en men kan daar mede doen, gelyk als men met d'Arabise doet. Het hout dient om verscheide werken van te draeijen, zynde redelyk hard.

CCCLXXI. HOOFD-STUK.

Persicaria, Persik-kruid.

DIt gewas is de water-peper seer gelyk: want de struikjes zyn van een voet hoog, rond, matig dik, met dikke knopen; de *bladen* zyn niet al te breed, maar langen spits-toeloopende, matig don- ker-groen; welkers eene soort een swarte ofte don- ker-purpere vlek, byna als een halve hoepel heeft; en een andere soort is sonder vlekken. De *bloemtjes* zyn seer klein, vyf-bladig, wit, ofte uit den roo- den paars: sy wasschen Druifs-gewyse digte by een gedrongen, waar na een swart en blinkend zaad komt.

*Persicaria
Maculosa.*

PERSIK KRUID.

PLANT. K. 111.

kor
hee
gen
M
om
jaar
D
uit
C
D
zyn
glad
ront
jer
geh
gew
agte
M
gan
A
gebr
C
P
D
vee

komt te volgen, dat de gedaante van een Hertjen heeft. De *wortel* is geel en met veele vefelen behangen.

Men vind het veel op wateragtige plaatfen, rontom Amfterdam in overvloed, en bloeijen het meeste jaar door.

Dit gewas is in geen gebruik: het fchynt eenigfins uit fuure en wrange deeltjes te beftaan.

CCCLXXII. HOOFD-STUK.

Pes Anserinus, Ganfe-voet.

DE *Ganfe-voet* wafte wel anderhalven voet hoog, wiens ftruike met veele zyd-takjes regt op gaat, zynde een weynig geftreept. De *bladeren* zyn breed, glad, blinkende, fpits-toeloopende, hebbende rontom verfcheide hoeken en kervingen. De *bloemtjes* zyn klein en veeltyds roodagtig, gelyk mede het geheele gewas wel gezien werd. Het *zaad* is Druifsgewyfe veele by een gedrongen. De *wortel* is vefelagtig.

Men vind het veel langs de wegen, en ftaat de gansche fomer in zyn kragt.

Aangaande de kragten en gebruik, mag men het gebruiken gelyk de meeste wilde Melde.

CCCLXXIII. HOOFD-STUK.

Petafites, Dokke-bladen, Pestilentie-wortel.

DIt gewas geeft bloem, eer het bladen heeft: de *bloemtjes* zyn klein en mofchagtig, waffende veele by een, als een groote, dikke aare, lyf-ver-
Ff 5 wig,

wig, ofte bleik-purperagtig; de steel is dik, hol, voos, en bros, welke tofamen haast vergaan. Daarna volgen feer groote, rondagtige *bladen*, die in 't begin de hoef bladen feer gelyken: zyn eenigfins donsagtig en grys, maar van onderen veel witter. Yder heeft zyn byfonderen steel, zynde dik purperverwig en lyvig, fomtyds wel anderhalven voet hoog waffende, waar op het blad ftaat, is min ofte meergehoekt. De *wortel* is dik, lang, bruin, maar van binnen wit, fterk en fpeceryagtig van fmaak.

Petafites vind men aan de dyken en wegen hier en daar. Sy bloeid in Lenten, en geeft zyn bladen na het afvallen der bloem. De wortel blyft des winters over, en waft weelderig.

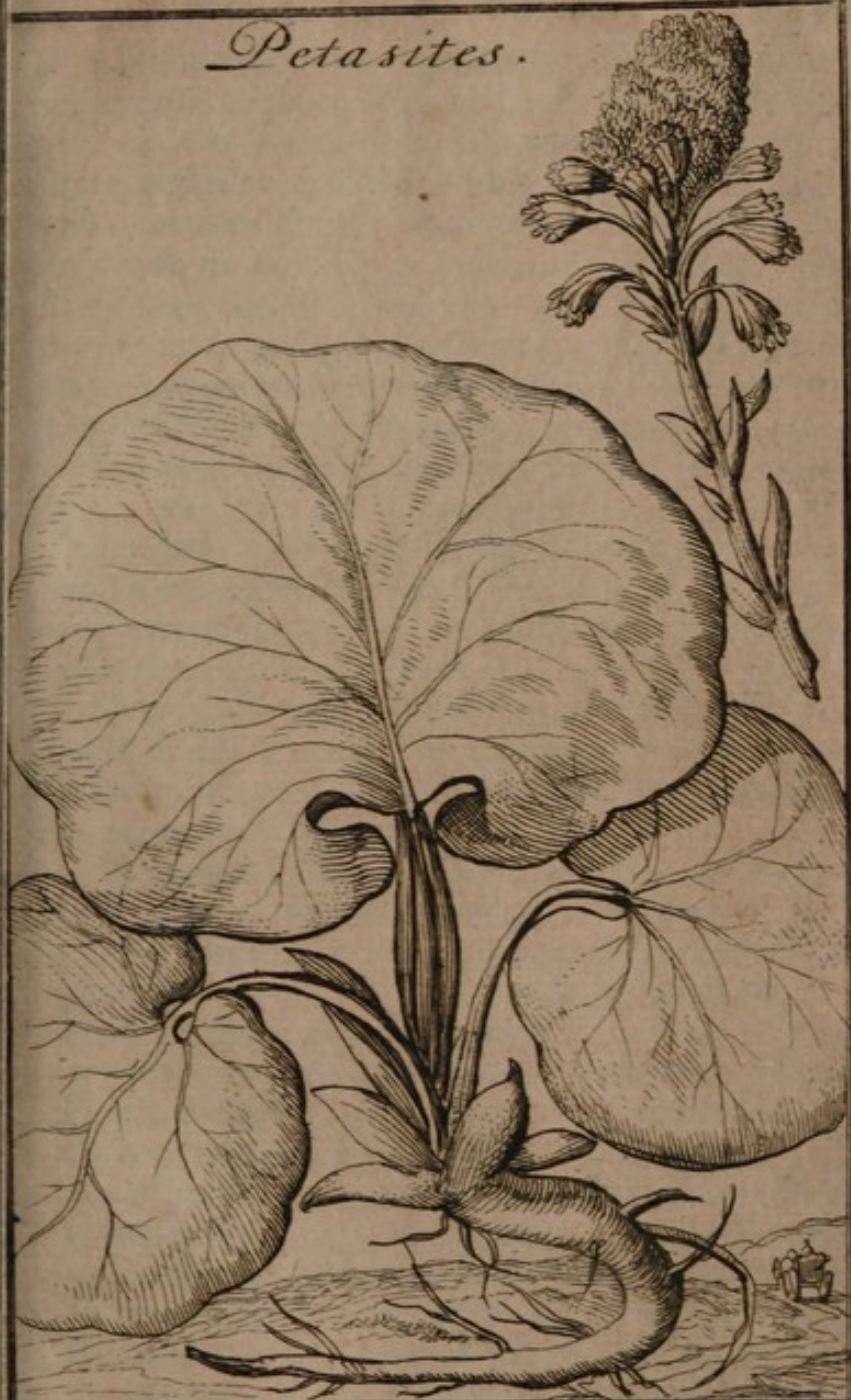
De bladen zyn wat onliefelyk van reuk: zynde de wortel alleen in gebruik, defe is gomagtig, beftaande uit fyne en doordringende foute en oliagtige deeltjes: defelve verwekt fweet, en werd daarom in peft, en andere quaadaardige koorfen gebruikt: als mede om de ftonden te verwekken, en tegens de borft-qualen die uit veel flym ontftaan, hoeft, en eng-borftigheid. Dese wortel kan men koken en drinken: ofte op wyn en brandewyn fetten, om fig tegens quaadaardige fiekten te verhoeden: ook kan men daar een Extract uit maken, en een water van overhalen met een fyne olie. De bladen en de wortel kan men uiterlyk gebruiken op peft-builen en quaadaardige fweringen.

CCCLXXIV. HOOFD-STUK.

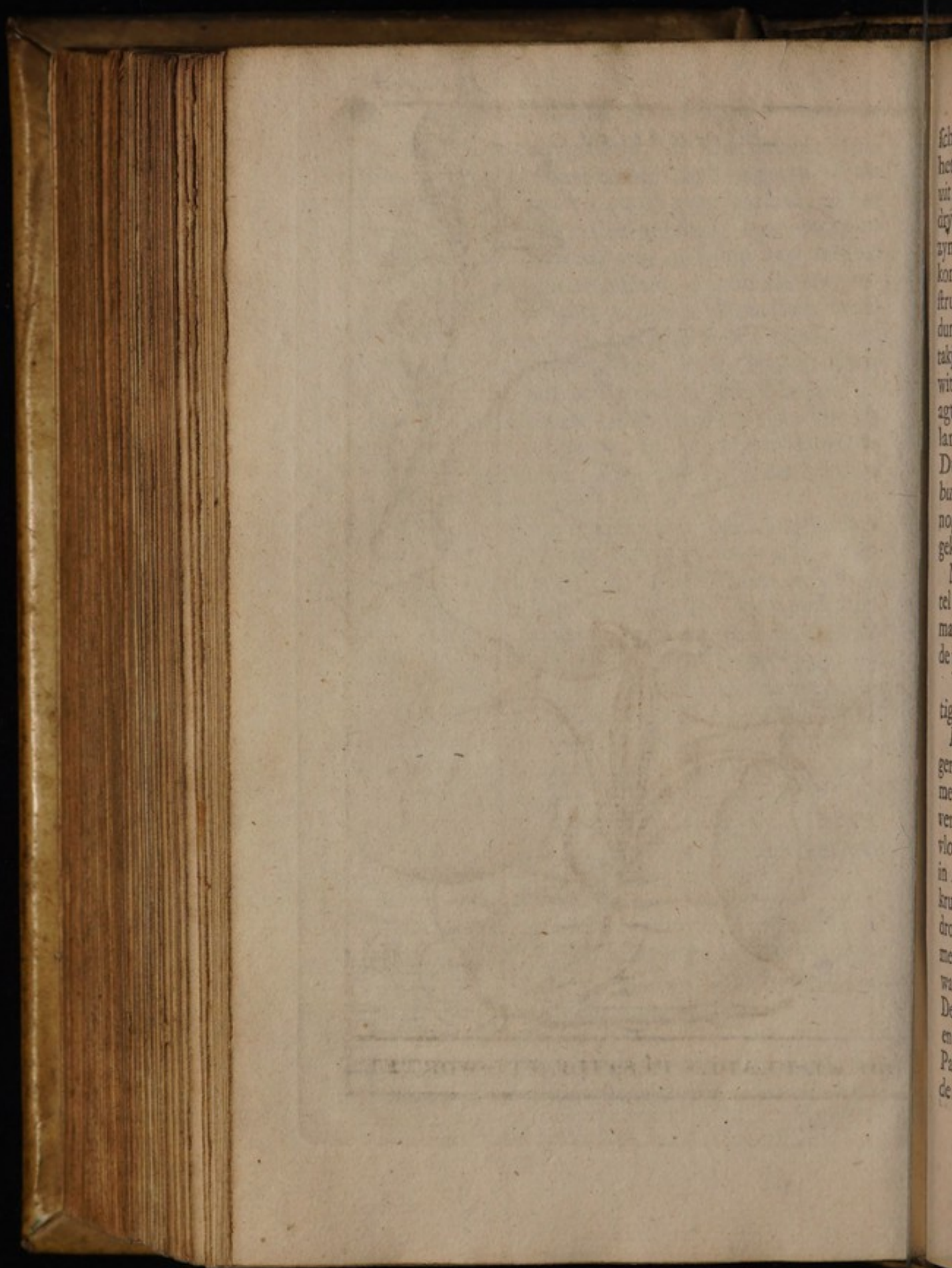
Petroselinum, Peterselie.

DE *Peterselie* heeft groote en fchoon-groene *bladen*, werdende aan beide fyden wederom in verfcheide

Petasites.

DOKKE-BLADEN, PESTILENTI-WORTEL.

sch
her
un
dip
ayn
kor
ftru
dur
tak
win
ag
lar
D
bu
no
ge
rel
ma
de
tig
ger
me
ver
rio
in
kru
dru
me
wa
De
en
Pa
de

scheide andere gedeelt, gemeenlyk in seffen, zynde het uiterste een oneffen, makende te samen dertien uit, en yder van dese is dan nog wel in vyven en dryen gedeelt, welke dan nog al weder onder deeld zyn, welkers uiterste rand getand ofte gekerft is, komende de kervel van gedaante seer na by. De struik wast somtyds wel vier voeten hoog; zynde dun rond en eenigfins gestreept. Op de topjes der takjes komen kroontjes ofte kransjes met seer kleine witte ofte geelagtige *bloemtjes*: waar na klein, rondagtig, en groenagtig *zaad* voortkomt. De *wortel* is lang, niet over dik (maar op sommige plaatsen in Duitsland, vind men die soo dik als een arm) van buiten en van binnen wit. Van dese selfde soort is nog een ander, alleen verschelende dat de bladen gekrult ofte gekronkelt zyn.

Men vindse beide in de moes-hoven; haar wortel blyft des winters over, met een weinig bladen, maar in de somer wast het seer weelderig, bloeiende in het tweede jaar.

Het geheele gewas bestaat uit een vlug en oliagtig sout, dat uit de reuk en smaak blykbaar is.

Het kruid en zaad, als mede de wortel werd tegens het graveel en opgestopte pis gebruikt: als mede tegens verstopte Longen, Lever, Milt, en verdere verstopte ingewanden: verwekt de Maandvloed, vermeerdert de melk. Dit gewas kan men in kookfels gebruiken. Het zaad in poeder; het kruid moet versch gebruikt worden, want de gedroogde heeft zyn kragt verloren: hier uit kan men mede een sap persen en drinken, of halen daar een water van over; of dampen het uit tot een Extract. De wortelen kan men versch ofte gedroogt koken en drinken. De selvige eet men in Duitsland als de Pastinaken, by vleis als anders; maar hier kookt men de selvige by water-visch te gelyk met hare bladen:
anders

anders de bladen werden gekorven, en over gesoute-visch, Schel-visch, enz. met boter gesmolten en gegeten. De rauwe Peterfelie heel zynde, doet men over gekookte Salm, ofte Vleis, enz.

CCCLXXV. HOOFD-STUK.

Phalaris, Canaria, Kanarie-zaad.

DRy ofte vier Halmen komen uit een veselagtige *wortel* voort, ontrent de twee voeten hoog, zynde rond, geknoopt en hol. De *bladen* zyn kleiner dan van Rogge ofte Tarw. Op yder top komt een korte dikke aare, loopende wat spits na boven toe, bestaande uit veele witte schubbetjes, uit welke kleine witte *bloemjes* voortkomen met korte draadjes ahangende, daar na volgt een langagtig bol *zaad*, geelagtig en blinkende, zynde yder in zyn eigen bolstertjen nog besloten.

Het wast in de zaey-landen, alhier van vreemd zaad eerst voortgekomen. Het werd in Lente gesaeid, en in 't laatste van de somer geeft het zyn zaad.

Dit zaad schynt tegens het graveel gebruikt te werden, en voorts uiterlyk daar men de Geerstoe gebruikt. Sommige bakken daar brood af, maar hier te lande geeft men het meest de Kanarie-Vogels en andere Vogels te eten.

CCCLXXVI. HOOFD-STUK.

*Phaseolus major, Faba major, Boonen, Boere-
Boonen, en Roomse-Boonen.*

DEse hebben een regte, vier-kante, gladde, holle, lange ongeknootte struik: hebbende geen leendsel ofte steunsel van nooden, wanneer sy digte by malkanderen groeijen, anders kunnen sy door haar langte en swaarte wel om buigen: sy wassen wel anderhalf elle hoog. Van onderen tot boven komen de bladen overhands, zyn groot, lang, kaal, lyvig, uit den groenen-blauw, gelyk als met een dauw bedekt: yder *blad* verdeelt sig nog in verscheidene andere lang-ronde bladen, tot de middel-ribbe toe. De *bloemen* komen by den oorsprong der bladen twee of dry by een ook wel meer, wel-riekend, aars-gewys, wit, langagtig, met seer swarte vlekken geteekent, ook wel donker-paars. Hier na volgen lange, dikke, lyvige ronde *Hauwen*, somtyds by na een spanne lang: nederwaars dunder werdende, voos, sagt, en als wollig, van buiten-groen, en met een wolligheid bedekt; maar droog zynde werden sy dun, hard, en swart. Binnen in deselvige vind men vier of vyf groote, langwerpige, breede, *Boonen*, aan beide syden ingedouwt ofte geplettert, hebbende yder byna de swaarte van een vieren deel loods: de gemeenste hebben een witte schil, sommige uit den rooden purper: sy hangen aan de *Hauwe* met een langwerpig groen dekseltjen, dat op de kruin van den Boon vast is, onder welke de Boon een langagtig swart streeptjen heeft. Dese witte ofte roode schille afgeligt zynde, heeft men de eigentlyke Boon, bestaande in twee halve groene deelen, die beide aan een langwerpig wit deeltjen vast zyn, zynde

zynde de wortel van de toekomende plant, aan welke de figtbare blaadjes vast zyn, die tusschen de twee halve Boonen in een holligheidjen leggen. De wortelen zyn matig lang, hard, en met veselen bewassen.

Men vindse alhier in de moes-hoven en Akkers: sy bloeijen in 't laatste van Lente en in 't begin van de Somer, waar na de Peulen volgen.

Van de bloeysem maakt men een water, waar mede men blanket, maar is van kragten onnut, en niet meer waardig dan gemeen water dat over gehaalt is. Uit het meel van de Boonen, werden Pappen gemaakt, om de geswellen te verdryven ofte te doen ripen. De Boonen selve stoppen de buikvloed, en doet wel pissen: uit de stoppelen werd een sout gebrand, om wel te doen wateren in graveel, opgestopte pis, water-sugt, enz.

Voorts de jonge boontjes, werden met haar groene bast gegeten, en *wolle wantjes* genoemd; maar wat ouder zynde, eet men de Boonen alleen, gekookt en gestooft.

CCCLXXVII. HOOFD-STUK.

Phaseolus minor, Faba minor, kleine boontjes, Paarde-boontjes, Duive-boonen.

DIt gewas is de groote in alles seer gelyk, maar veel kleender; alleenig dat de *bladen* meer in getal zyn, en digter by een. De *bloemtjes* zyn aarsgewys gevoegt, staande yder op zyn besonder klein steeltjen, ses min of meer by malkanderen: de boontjes zyn kleinder, soo plat niet, maar bolder: van koleur wit, geelagtig, bruin of swart.

Sy

Sy wasschen op de zaad-landen; bloeijen en geven Hauwen ten tyde als de groote.

Hare kragt is als de groote. Sy werden van sommige gegeten gelyk de grauwe Erwtten: voorts soo geeft men haar aan de Paarden, Duiven, enz. te eten.

CCCLXXVIII. HOOFD-STUK.

Phaseolus Sylvestris, wilde Boonen.

DEse zyn de vorige mede gelyk, maar blyven heel laag, en staan regt op in 't wild; dog in de hoven geplant zynde, werden sy tengerder van velen, en vallen by gevolg ter aarden neder. De midden-ribbe is gemeenlyk van vier blaadjes voorzien, aan yder syde twee, maar eindigt in twee klawiertjes: de bloemtjes zyn purper-bruin. De boontjes zyn kleinder, swart, met een wit naveltjen. Sy zyn seer onaangenaam van smaak.

Sy zyn hier vreemt, en daarom alleen by de liefhebbers te vinden, en bloeijen als de vorige: sy aarden best in drooge somers, anders krygen sy een roest, dat haar bederft.

CCCLXXIX. HOOFD-STUK.

Phellandrium, *Cicutaria Palustris*, Water-Eppe.

DIt gewas werd wel dry voeten hoog, boven het water, met een dikke, geknoopte groene stam, sig in verscheide takken verdeelende, die in 't najaar geelagtig werd. De bladeren zyn seer groot, sig verdeelende in kleendere en nog kleendere bladen

den en blaadjes, even als de scheerling ofte Hof-Peterfeli. Op de toppen komen bloem-kransjes met kleine witte *bloemtjes*, ongelyk van blaadjes: waar na een donker-bruin en welriekend *zaad* komt te volgen, dat wel viermaal soo groot is als Anys-zaad. De *wortel* is dik, met veele leden, en met menigte veselen behangen. Als dese wortel ver- gaat en het merg met de veselen daar af gerot is, bly- ven de ribben over in gedaante van een fuik: aardig om te sien.

Men vind het somers in de Slooten, en Rivieren in het water, ofte ten minsten aan de kanten. Het bloeid in de somer, en geeft daar na zyn ryp zaad.

De bladen, bloemen en zaad bestaan uit een fyn oliagtig sout. Sy kunnen gebruikt werden om de pis te losen, maand-stonden te verwekken, en win- den te verdryven, enz. uiterlyk gebruikt men het in Pappen tegens de verstervinge van eenig deel, maar moet groen en versch gebruikt werden, alsoo de gedroogde haar meeste kragten heeft afgelegd.

CCCLXXX. HOOFD-STUK.

Pilosella, Auricula muris, Muisen-oor, Nagel-kruid.

HEt groote heeft rouwe, hairige, dunne struik- jes, langs d'aarde hier en ginder kruipende en sig als d'aard-besien geduirig in d'aarde wortelen- de. De *blaadjes* zyn langwerpig, en breed; hair- agtig, boven groender en onder witagtig. Yder *bloemtjen* staat op zyn eigen haaragtig steeltjen, be- staande uit veele kleene lange blaadjes, even gelyk de Paarde-bloemtjes, geel van koleur: dese laaten eenige stuifjes na, waar onder het *zaad* is, en dese ver-

verwaaijen ligt. De worteltjes bestaan uit veele vefelen.

Het *kleine* is vry witter en fagter. De *blaadjes* zyn klein, grys, en met een wollige dons bekleed, tuffchen defe fchiet een fteeltjen uit, hebbende op haar top vier ofte vyf *bloemijes* digt by een, zynde wit, uit den rooden purperagtig, ofte donkerpurper-verwig, ofte gemengelt van koleur. De *wortel* is dun en met veele vefelen regt nederwaars in d'aarde wortelende.

Sy waffen geern op fandige plaatfen, en werden van daar in de hoven gebragt. D'eerfte bloeid van de Lente tot diep in de Somer; maar het kleine in de fomer.

Met agt datfe alle buik-loop ftoppen, wonden genesen en fweringen fuiveren.

CCCLXXXI. HOOFD-STUK.

Pimpinella, Pimpernelle, Bevernelle.

DE *tamme* wast een voet of anderhalf hoog. De *bladen* zyn lang, die in elven, dertienen meer ofte min andere blaadjes gedeelt werden, fttaande alle aan eene middel-ribbe, yder blaadjes is byna rond, en rontom getand, met min ofte meer hairagtigheid bewaffen. De ftruiik is een weinig geftreept en met het felvige Loof bewaffen, verdee- lende fig in eenige takjes. Op de toppen komen ronde, dog eenigfins langwerpige knoppen, waar uit kleine purpere *bloemijes* voortkomen, met ge- volg van een kantig *zaad*, dat Druifs-gewyfe digte by een vergadert is. De *wortel* is matig dik en lang. De reuk van dit gewas is als die van Komkommers.

De *tweede* ofte *Wilde* is de vorige ganschelyk ge-
G g
lyk.

lyk, alleen dat dese in alles veel grooter is, en wel dry voeten hoog waft, alhoewel ik die gezien heb met witte bloemen van anderhalve elle hoog, en die met purpere *bloemtjes* van derde halve elle hoog. Sy is onaangenaam van reuk.

De tamme vind men hier in de moes-hoven, en ook wel op sandige Heuvels in 't Wilde: alwaar men de Wilde ofte groote mede wel vind: die mede in natte Landeryen gezien werd. Sy bloeijen beide in somer.

In dit tamme gewas is een fyne doordringentheid, het werd meest gebruikt tegens Graveel, en om de stonden te bevorderen, als mede tegens verstopte ingewanden: het vermeerdert de melk: het stelpst het bloeden, en daarom *Sanguisorba* genaamt. Het reynigt en geneest de wonden. Het beste gebruik is, dat men de affiedfels drinkt: en om uiterlyk te gebruiken, is het sap alleen, ofte met honig gekookt, alderbest. Voorts werd dit kruid over de Salade gestrooit, en ook wel in de wyn gedaan, om die wat geurig te maken.

CCCLXXXII. HOOFD-STUK.

Piperitis, Raphanus Sylvestris, Peper-kruid.

DE *bladen* zyn lang, breed, spits-toeloopende en rontom getand, blauw-groen, en sagt. Het waft met een ronde, taeye, getakte struik wel twee voeten hoog. De *bloemtjes* komen aan kleene takjes, zyn klein en wit, waar na mede een klein *zaad* volgt: de *wortel* is dun, wit, langs d'aarde groeiende, en geduirig nieuwe scheuten uit gevende.

Men vind het in de moes-hoven, en omtrent de kanten

kanten van de Slooten. In de Lente schiet het zyne bladeren uit, en bloeid in de somer.

Dit geheele gewas is uit seer beweeglyke, scherpe, en vlugge sout-deeltjes bestaande, verwekkende een groote hitte op de tonge: de smaak der wortel is tusschen peper en mostert: het is seer bequaam tegens slymige scheurbuik, slymige maag en darmfappen. Het verwekt etens lust, doet wel wateren: het werd onder de spysen gegeten, gelyk de Meer-radys. Men kan hier mede een doordringende geest van overhalen, en gebruiken dat als de geest van Lepel-bladen.

CCCLXXXIII. HOOFD-STUK.

Pisum majus, Grauwe-Erwtten.

D'Aldergrootste hebben lange, ligt-brekende, holle struiken, van koleur bleik-groen, verdeelt in veele takjes, moetende van swakheid ter aarden neder leggen, ten sy deselvige met takagtige rysen onder schraagt werden, en groeijen dan wel dry ellen hoog. In't begin komen daar twee groote, lyvige, bleik-groene, effene, gladde *bladen*, die tegens malkanderen soodanig tegen over staan, als of sy een blad waren. Tusschen dese komen kleene, korte struikjes: en dese hebben weder vier ofte ses andere diergelyke bladen, die op haar einde eenige klawiertjes hebben, om sig over al aan vast te maken. By dese steeltjes komen nog andere naakte steeltjes, waar aan schoone witte *bloemtjes* komen, hebbende ontrent haar midden een paarfe ofte purper bruine vlek: waar na lange, ronde, effene en gladde nederwaarts hangende hauwen volgen: waar in vyf of ses Erwtjen geladen zyn, grooter dan de

gemeene foort : vers zynde hebben fy een witagtige koleur, en zyn rondagtig : maar gedroogt zynde, schynen fy wel vierkantig te zyn, en bruin gespikelt : en dese noemt men *grootte Stok-Erwten*, *Grauwe-Erwten*, *Ouwe-Wyven*, *Veld-Patrysen*, enz. *Roomse-Erwten* enz. De wortelen zyn veselig en klein.

Sy wasschen op goede vette Akkers en in de moeshoven. Sy werden in de Lente geplant, en geven in de somer hare Peulen.

Dese Erwtten werden voor spyse gebruikt : en het water daar sy in gekookt zyn, kan men drinken om wel te wateren, en tegens de borst-qualen.

CCCLXXXIV. HOOFD-STUK.

Pisum minus, geele en groene Erwtten.

DIt gewas is de voorgaande Erwtten van maakfel ganschelyk gelyk, alleen dat het in alle deelen wat kleender is. De *bloemtjes* zyn ganschelyk wit, en somtyds bruin-paars. De *Erwtjes* zyn rond, geel of groen, ofte uit den groenen blauw : sommige hebben hauwen die niet mals zyn, maar als een dun perkament hard. Daar is van dese soorte een gewas, dat nauwlyks ander halve voet hoog wast, staande regt op als een Heeftertjen.

Men vindse in de moeshoven : werden in Lente gesaaid, en geven des somers bloemen en Peulen.

Dese soorten werden voor spyse gebruikt, en verscheidentlyk bereid. Dese nog jong zynde, werden van sommige met hare Peulen aan een draad geregen, gedroogt, en in de winter geweikt, gekookt, en als versche Peulen genuttigt.

CCCLXXXV. HOOFD-STUK.

Plantago, Weeg-bree.

DE groote *Weeg-bree* heeft groote, breede, effene en gladde *bladen*, waar door verscheide dikke ribben loopen, seven ofte meer in getal, en daarom by veele *Septinervia* genaamt. Tusschen de bladen schieten eenige steelen, somtyds van een voet hoog, rond, taey, buigzaam, somtyds wat roodagtig. Van het midden der selvige tot boven toe komt een aare met gras-groene *bloemtjes*, die dicht gedrongen by een staan; waar na rondagtige zaad-huisjes, volgen, vol van klein, en bruinagtig *zaad*. Maar op een goede grond staande en weelderig wassende bestaat de bloem uit veele wel-riekende witte vefelen, met witte nopjes op haar spitsen. De *wortel* is dikagtig, niet al te lang, met veele vefelen behangen. Van dese soort vind men nog een met veele aartjes, en nog een ander, wiens op komende steel met veele blaadjes begroent, en gelyken seer aardig een groene roos.

Na desen volgt een soort de vorige van aaren en *bladen* seer gelyk, maar in alles veel kleinder. Somtyds hebben sy een donsigheid; en somtyds wat roodagtig van blad: de *bloemtjes* zyn witagtig. Maar beide dese soorten veranderen vry wat, na de plaatsen daar sy wassen: voornamelyk ontrent Zee-plaatsen.

Een derde soort noemt men *smalle* ofte kleine *Weeg-bree*, anders mede *Honds-ribbe*, ofte vyfribbige, alsoo sy gemeenlyk vyf merkelyke ribben hebben: *Quinquenervia* genaamt. Dese heeft veel smaldere en minder lyvige *bladen*, min of meer hairagtig, spits-toeloopende en aan de randen min

ofte meer gefnippelt, dog niet altyd, want dit gewas verandert mede in groote, enz. na de plaats, daar het voortkomt. De *bloemen* ofte *aaren* zyn mede byna als de vorige, maar wat witagtig en donfig.

Hier na volgt een foorte met veel fmaller en kleinder *blaadjes*, spits-toeloopende, aan de kanten min of meer gedeelt, en wat donfig.

Na dese kleinste volgt de *Herts-boorn*, die men *Herba stella* en *Cornu Cervi* noemt, dog van andere *Coronopus*, als mede de *Cauda Muris*, de *Cornu Cervi Repens*, enz. maar hier hebben wy te voren van gefchreven.

De *Water-Weeg-bree* heeft feer lange en dikke steeltjes, lange en lyvige *bladen*, matig breed en spits-toeloopende. Tuffchen dese komen lange, drykantige, voofe steelen, die weder in andere takken en takjes verdeelt werden, waar aan roodagtige en fomtyds witte, kleine dry-bladige *bloemtjes* komen, waar na dry-kantige groene knopjes volgen, daar het *zaad* in wast. De *wortel* beftaat uit veele vefelen. Dese foort heeft fomtyds vry breede bladen, en fomwylen vry fmal en lang: van dese heeft men nog een kleinder foort.

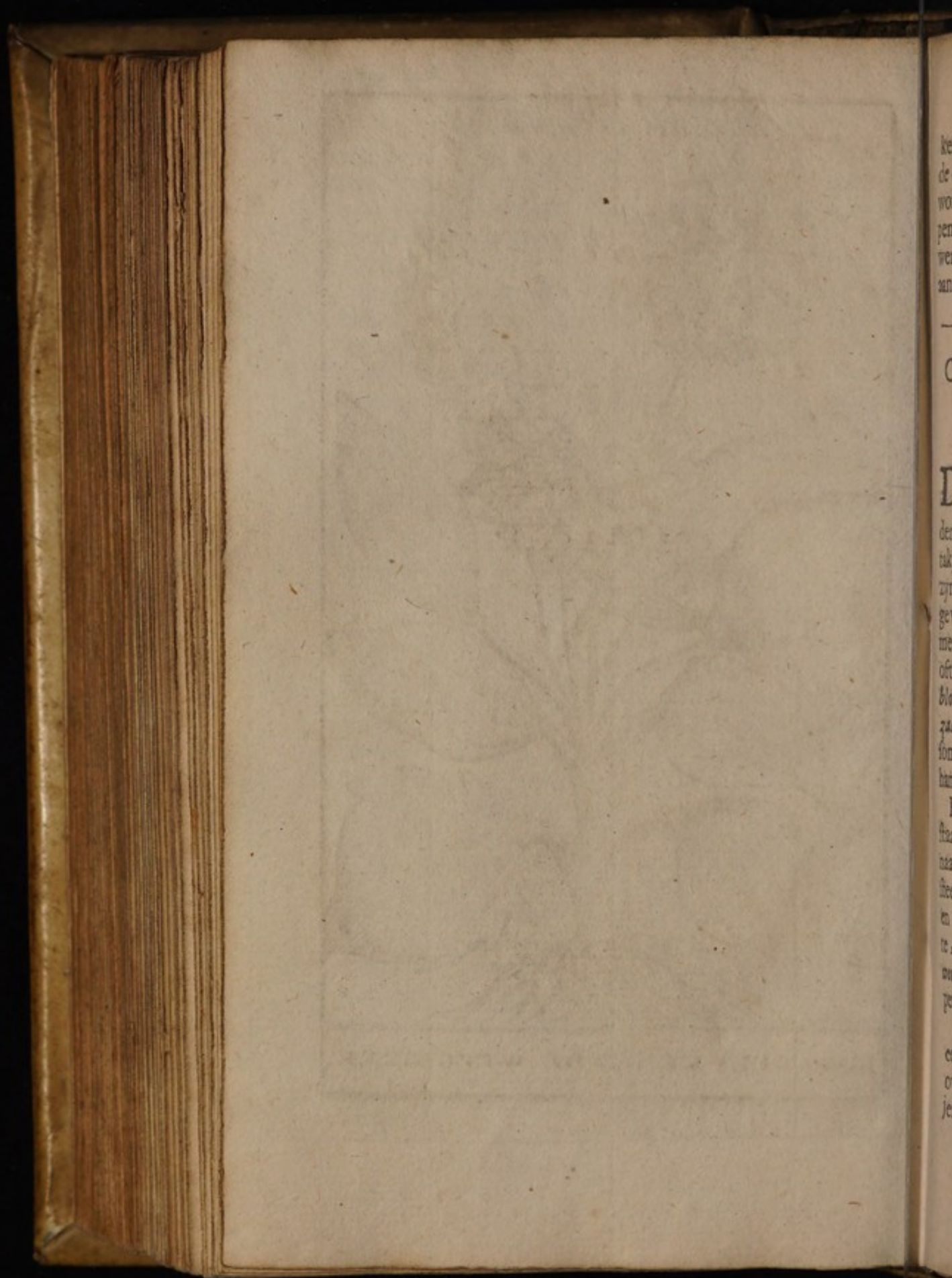
Sy waffen langs de wegen en paden, als mede in de velden die grafig zyn. Maar de *Water-Weeg-bree*, heeft men aan de kanten van de Slooten, en andere fagt loopende wateren. Sy bloeijen alle in de fomer, en over winteren met haar wortel.

In dese gewaffen zyn weinig beweeglyke deelen, daarom het water dat men daar van overhaalt, is van feer weinig dienst, ten fy het uit een gegift fap gemaakt wierd. De wortel, bladen en zaad werden tegens alle buik-vloed, vrouwe-vloed, zaad-vloed, enz. gebruikt, maar dan dient men daar kookfels, weikfels, of het fap daar van te gebruiken.

Plantago Rosca.

ROOS GELYKENENDE WEEG-BREE.

ken. De wortel kookt men versc̃h tegens de gaande en komende koorfen. Uiterlyk suivert het de wonden en sweringen. Het sap kan men uitdampen, om in de winter te gebruiken. Het water werd tegens de vuurige oogen gebruikt, en puistige aangesigten.

CCCLXXXVI. HOOFD-STUK.

Polygonum, Duifend-knoop, Verkens-gras.

Duifend-knoop *Manneken*, aldus om zyn menigvuldige knoopjes genaamt, kruipt langs der aarden, met veele dunne, ronde, lange rysjes ofte takjes, hebbende menigte knoopjes ofte leedjes, zynde gemeenlyk by yder lid wat roodagtig met eenige witte strooagtige veseligheid. Dese zyn begroent met lange, matige smalle *blaadjes*: uit de knoopjes ofte ledekens fiet men veele, kleine lyf-verwige *bloemtjes* komen, met een gevolg van dry-kantige *zaden*. De *wortel* is dun, lang, somtyds wit, en somtyds roodagtig, en met veele dunne veselen behangen.

Het *Wyfjes Duifend-knoop* gelykt seer na de Paarde-staart, maar werd mede om zyn knoopen soo genaamt. Het heeft regt op staande ydele ofte holle steelen, van een voet hoog ofte daar ontrent, effen en glad. Rontom de knoopen komen smalle, sagte, groene bladinge, sters-gewys verdeelt. De *wortel* is mede geknoopt, hier en ginder voortkruipende.

Het *Manneken* verscheelt in groote, na dat het een vette grond bekomt: het welke in Nederland over al langs de wegen gevonden werd. Het *Wyfjen* vind men langs de Slooten, Gragten en loopende

de wateren: sy blijven des winters over, ten minsten de wortel.

Sy bestaan beide in geen ofte seer weinig beweeglyke deelen. En werden voorgeschreven in alle de gebreken, daar men de Weeg-bree in gebruikt.

CCCLXXXVII. HOOFD-STUK.

Polypodium, Boom-Varen, Engel-soet.

Dese *Boom-Varen* is de *Filix Mas* ofte *Mannekens-Varen* seer gelyk, maar veel kleender, en om de kanten niet gekartelt. Sy spruiten uit de wortel yder op zyn eigen steel ofte ribbe, zynde over beide zyden diep gesneden, by na tot de middel-ribbe toe: zynde aan de bovenste zyde kaal en glad, uit den geelen-groen: maar aan d'onderste zyde, hebben sy eenig verhevene plekjes als vratjes, bruin van kleur: in welke ik meine dat de *bloem* en het *zaad* gevonden werd. De *wortel* is van buiten bruin, en van binnen groenagtig wit, soetagtig van smaak, met eenige straffigheid, heeft veele knopen en ongeschikte oneffenheden.

Daar is nog een soort dat soo groot niet werd, en daarom *kleine Boom-Varen* gesegt. Maar het onderscheid komt alleen van de plaats daar die wast, en dat de *wortel* jong ofte oud is. Men vindse op oude Wilge-boomen, en aan d'eike, ook wel op d'aarde aan de dyken te wassen: als mede op Boeke-boomen, Haselaar, enz. dog die op de eike wast, werd van de Genees-Heeren meest voorgeschreven.

De wortel werd alleen voorgeschreven alleen ofte met andere van die soort gemengt. Sy bestaat uit sagte afvagende, en prikkelende deeltjes, waar door
men

men veel slym quyt geraakt, daarom goed in scheur-
buikige en slymige lighamen, en alsoo de slym de
ingewanden verstoppt, werden de klieren en fyne
vaten daar door geopent. Men gebruikt het mede
in gigt, hand en voet-euvel, enz. men doet het
mede onder de *Salsa* en *China* tegens de venus-siek-
ten.

CCCLXXXVIII. HOOFD-STUK.

Pomum Amoris, Gulden-Appel.

DE struik is rond, by de dry voeten hoog of daar
ontrent, met veele zyd-takken verdeelt, sap-
pig, en elders aan leunende: is seer beblaad, en diep
gekorven, en verdeelt. Onder de bladen zyn geele
bloemtjes, op korte steeltjes, vyf of ses by een, waar
na ronde *bessen* ofte *vrugten* volgen, die somtyds gans
rond zyn, en somtyds gevoort en oneffen, van
groote als een over groote Morelle ofte kleine Wal-
noot, eerst groen, die allenxkens geel en eindelyk
rood werden: zynde van binnen week, vervult met
geele *korten*. De koleur der bladen is bleik-groen,
ruigagtig, en onaangenaam van reuk.

Men vind het alleen in de hoven der kruid-be-
minnaars. Het bloeyd en draagd vrugten in de so-
mer.

Dit gewas is in geen gebruik, maar de vrugten
werden wel in azyn gelegd en gegeten.

CCCLXXXIX. HOOFD-STUK.

Populus, Abeel-boom, Populier.

DEn *Abeel-boom*, ofte *Witte Populier*, wast vry hoog, en dat haastig, verdeelende zig boven in verscheide takken; heeft een gladde, effene, witte *schors*. Heeft wit en sagt *hout*. De *bladen* zyn breed, rontom diep gesneden en kantig of hoekig: van boven glad, kaal, effen en groen, maar van onderen wit, sagt en wolagtig. De *bloemen* zyn lange kattenkens, die eindelyk tot stuifjes vervliegen, eerst paars-koleurig, maar daar na bleek. Sy *wortelen* niet diep, maar loopen langs d'aarde voort.

De *swarte* ofte *gemeene Populier-boom* wast soo hoog en hooger als de witte, somtyds meer getakt en dikker van stam. De *schors* is effen: het *hout* is harder, geelder, taeijer, en tot het klieven ongemakkelyker. Heeft eerst langwerpige *botten*, daar een gomagtige kleventhheid in is, wat geelagtig van koleur, en niet onaangenaam van reuk, welke, als de *bladen* uitbotten, allenxkens vergaat. De *bladen* zyn breed, puntig toeloopende, rontom geschaart, groen koleurig, effen, blinkende, hebbende yder een redelyk lang steeltjen, makende door de wint een gepopel en geklater. De *bloemen* zyn lange kattenkens, welke in een rift met ronde besien verandert, welke daar na in stuifjes open bersten en vervliegen. De *wortel* wast dieper in d'aarde, alhoewel die zig mede verbreid.

Een *derde* soort werd *Ratelaar* genaamt, wast mede van de selfde hoogte. Het *hout* en de *bast* is met de *swarte* overeen komstig, maar heeft langer en *swarter* kattenkens: de *bladen* zyn mede harder, *swarter*, en wat rond; maar rontom wat dieper gesneden, de

de ſteeltjes zyn lang, en daarom ratelen en beven ſy ligtelyk: de *wortelen* ſinken mede vry diep in d'aarde.

Sy waſſen geerne op lage waterige plaatſen, langs de rivieren en waters, als mede in de duinkanten en boſſchagien. Sy botten heel vroeg uit.

In de Geneeskonſt maakt men van de botten der ſwarte een groene ſalf, die men Populier-ſalf noemt, als mede een olie. Deſe knoppen zyn fyn van deelen, beſtaande uit een fyn oliagtig ſout, derhalven kan men d'olie gebruiken tegens verkrompe en ſtyve peſen, ſtilt mede de jigrige pynen. De ſalf daar van gemaakt dient mede tot diergelyke pynen, en werd veel voor de ambeijen gebruikt, en in de ſlapen van het hoofd geſtreken, om te ſlapen. Het kookſel van de ſchorſen werd gebruikt om te waten. Sommige zyn van gedagten dat de *barnſteen* uit deſe boomen druipt.

CCCXC. HOOFD-STUK.

Porrum ſectivum, of Cupitatum, Parei.

DE *Parei* heeft veele lange, breedagtige, goots-gewyſe te ſamen gevouwe ofte uitgeholde, en van onderen rugs gewyſe *bladen*, van reuk en ſmaak den ajuin weinig wykende. Wanneer deſe niet dikwils afgeſneden werden, ſoo ſchiet ſyn ronde ſteel in 't tweede ofte derde jaar hoog op, krygende op ſyn top een ronde bol met ſters-gewyſe *bloemtjes*, uit een witagtig vlies berſtende, gelyk den ajuin gebeurt, welkers *zaad* na den ajuin ſeer gelykt, maar de koleur is graauw. De bolle ofte *wortel* is wit, dun en langwerpig, hebbende onder aan een bosjen veſelen, redelyk dik en groot ſoo die nooit geſchoren is geweest, anders blyft ſy kleinder. Men

Men vind het in de moeshoven, en blyft des winters de bolle over: of sy werd vroeg in de lente ge-
faaid, om die seer jong te hebben.

Haar gebruik in de geneeskunde is als die van den
ajuin: maar in de keuken snyd men die over salade:
men kooktse met vleis, warmoes, enz.

CCCXCI. HOOFD-STUK.

Porrum junceum, Bies-look.

DE *Bies-look* heeft dunne, tengere, ronde ofte
bies-gewyse, holle, en seer digte by malkande-
ren wassende *blaadjes*, twee palmen hoog; tusschen
dese komen ronde steeltjes, niet veel hooger dan de
blaadjes, hebbende op haar bovenste een *bloem-bolle-
tje* met kleine sterwyse blaadjes uit den blaauwen
purperagtig van koleur, en donker purperagtig ge-
streept, waar na klein *zaad* volgt. De *wortel*-bollet-
jes zyn als kleine pareitjes. De reuk en smaak is als
de parei.

Het wast hier in de moes-hoven met heele bosjes,
om des te gemakkelyker te snyden, blyft des win-
ters over. Het bloeyd het tweede jaar in 't laatst van
Lente-tyd.

Het heeft de selfde kragten als den ajuin en parei.
Werd mede over salade gebruikt: ook wel met
brood en sout gegeten: als mede onder moes-krui-
den gehakt.

CCCXCII. HOOFD-STUK.

Portulaca, Porcelein.

DE groote ofte tamme *Porcelein* heeft dikke, lyvi-ge, ronde, groene, en somtyds bruin-roode, blinkende en als doorschynige steelen, die veelyds regt op wassen, en mede eenigfins ter aarden neder gebogen zyn; zyn somtyds een spanne ofte anderhalf hoog, verdeelende zig in verscheide zyd-takken. De *bladen* zyn lang-rond, dik, breedagtig, glad en groen, of geel-groen, maar van onderen wat bleeker. De *bloemtjes* zyn seer klein en bleik-geel, welke tusschen de bladen voortkomen. waar na kleine, vast gesloote, dikke, groene knopjes, van groote byna als hennep-zaad, waar in klein en swart zaad kooft te volgen. De *wortel* is dun, en veselagtig.

De *kleine* ofte wilde is de tamme ganschelyk ge-lyk, alleen dat deselve veel kleinder is en langs d'aar-de meerder kruipt.

De tamme vind men in de moes-hoven: maar de wilde groeit in de bouw-landen, en by de tuinen. Men zaaid se in de voortyd, en bloeijen dan de ge-heele Somer door.

De tamme werd alleen gebruikt: sy bestaat uit een lymig en filtig sap; dog de wilde is brakker van smaak. Het kookfel van de bladen is dienstig voor dorstige monden in de heete koorsen, brandige pis, heete scheurbuik enz. Het sap doet de sprouw ver-sagten. Hier van maakt men een water, syroop, enz. maar het sap ofte kookfel is best. In de keuken werd die met suuring gestooft, voor opdragtige en hitfige menschen. Sy werd mede over salade gebruikt. Van buiten mag men die op de pynelyke ambeyen leg-gen;

gen; en het ſap geneeft de kloven der teepels, en dient tegens d'ontſtekinge der oogen.

CCCXCIII. HOOFD-STUK.

Potamogeton, Fontalis Herba, Fontein-kruid.

Hier van zyn verſcheide ſoorten; en deſe werden wel eer *Swem-kruid* ofte *Swam-kruid* genaamt. D'eerſte heeft *bladen* van maakſel rond, als de Lelitjes van den dale, ofte liever als de Salomons zegel van *Cluſius* met breede bladen, vaſt en op het water dryvende. De ſteel is rond in verſcheide leden gedeelt, waar uit lange ſteeltjes komen, daar de bladen aan vaſt zyn, ſtekende een weinig boven het water uit. Op de top der ſteel ofte ſtruiſt, komen gemeenlyk twee *aaren*, die van de Weeg-bree byna gelyk.

Het *tweede* heeft dunne, lange ranks-gewyſe geknoopte ſteelen; uit yder lid komen langwerpige, harde en ſpits-toeloopende *bladen*, van maakſel als het Perſik-kruid, en deſe hebben lange ſteeltjes, waar mede ſy op het water dryven, gelyk de plompen: op de toppen der ſteelen komen korte aartjes, gemaakt uit een menigte lyf-verwige ofte bleek-purpere *bloemtjes*, gelykende die van *Biſtorta* wel: deſe werden gevolgt van kleine en ronde knoopjes, waarin hard *zaad* voortgebragt werd. De wortel is lang, dun, geknoopt, komende uit yder knoop verſcheide veſelen.

De *derde* waſt grooter als de tweede, kruipende met hare witte gelede *worteltjes*, die mede geveſelt zyn, langs de grond van de wateren en gragten: hier uit ſchieten dunne, langwerpige, en gelede ſteelen, van onderen met kleine, maar boven met groote,

DRY SOORTEN VAN FONTEIN-KRUID.

groote, lange, smalle bladen bewassen. De ribbe die daar doorloopt is hard als een priemtjen, somtyds boven het blad wat uitstekende: de *bloemtjes* zyn aars-gewys en roodagtig, welke van dit gewas alleen boven het water gesien werden.

De *vierde* bestaat uit veele ronde steeltjes, welke nog in verscheide takjes gedeilt werden: de *bladen* staan twee en twee over malkanderen, breed, maar spits-toeloopende: van tusschen de twee *bladen* komen steeltjes voort, met een aare, met witte mosagtige *bloemtjes* voor sien, waar na platte, ronde zaden volgen: dese bloemtjes zyn alleen buiten het water, en het overige onder het water. De *wortel* is veselagtig en onder in de slyk gewortelt.

D'eerste dry wasschen in allerlei soete wateren, slooten, poelen, enz. maar het vierde meest in brakke wateren. Sy bloeijen tot diep in de zomer.

Dese gewassen zyn vry grof van deelen, bequaam om buik-vloeden, soo men schryft, te stoppen, en tegens d'ontstekingen.

CCCXCIV. HOOFD-STUK.

Primula Veris, Sleutel-bloemen.

Dese noemtmen mede *Herba Paralyfis*, en *Betonica Alba*. Het heeft breede, lang-ronde, sagte dog lyvige, wat rimpelagtige, geel-groene *bladen*, zynde wel agt vinger-breedten lang, en ontrent dry breed: zynde min of meer rontom gekerft. Uit het midden van dese bladen ryft een dunne, ronde kale steel, een spanne of daar ontrent lang, op welkers top vyftien of sestiën steeltjes van ontrent dry vingeren breedten lang, dragende yder op zyn topjen een kelkagtig *bloemtjes*, dat in vyf blaadjes gesplits is,

is, en in een groen kokertjen staat: zynde yder blaadjen van 't bloemtjen aan zyn rand gelyk als een weinigjen uitgesneden, en dese zyn *enkele*, maar de *dubbele* zyn veel grooter en met veele blaadjes voorzien: de koleur is geel, bleik-geel, wit, blauw-purper, rood-purper, of gemengelt, enz. somtyds fiet men dat twee en dry bloemtjes uit makenderen spruiten. Sommige hebben reuk, en sommige geen.

Een *kleinder* soort verschilt van de vorige weinig, als mede dat de bloemtjes niet op eene steeljen alleen voortkomen, maar yder bloemtjen schiet van tusschen de bladen, yder op zyn besonder steeltjen: dese vind men mede wel dubbeld, en somtyds groenagtig. De *wortelen* van beide zyn klein en vefelagtig.

Men vindse hier alleen in de bloem en moeshoven. Sy bloeijen in de lente, alhoewel ik van de kleine soort, diep in slagt-maand nog wel bloemtjes geplukt heb.

Sy bestaan uit min ofte meer bittere ofte wat scherpe deeltjes. Men agt het gewas goed tegens de jigtige en lamme leden, hoofd-siekten, soo uiterlyk als innerlyk gebruikt: hier van maakt men best kookfels, stovingen en pappen. De wortel in de neus gestoken, segt men dat de tand-pyn geneest. In de keuken gebruikt men selvige in warmoes en struif-kruid.

CCCXCV. HOOFD-STUK.

Prunella, Consolida minor, Bruinelle.

DE steeltjes zyn wat gehaart en vier-kantig, eensdeels ter aarden neder-leggende en anders-deels op-

opgerigt. De *bladen* zyn matig groot, breeder dan langer, dat is langwerpig rond; aan 't einde niet fcherp, maar bot rond, eenigfins met haartjes bedonft. Op de toppen van de takjes komen aaren met bruin-blaauwe *bloemtjes*, die fomtyds ligter, en fomtyds donkerder van verwe zyn; ik hebfe mede wit gefien, maar die komen felden voor; het maakfel is als van doove netelen. Voorts heeft het vefelagtige *worteltjes*.

Men vind nog een foorte met gefnippelde bladen, die ik eerft buiten de ftad Haarlem ontdekt heb, maar weet niet dat ik die anders in eenige plaatfen van Nederland ontdekt heb. Sy blyft (meen ik) des Winters over, en bloeid de meefte Somer door. In kruid-kenders hoven waft het weelderig, maar wil wel wat fchaduw hebben.

De naam heeft het na een fiekte die men de *bruine* noemt, en daarom mede *Brunelle* genaamt: het is van deeltjes die geen melk fchynen te fchiften, en daarom gebruikelijk by alle wond-middelen foo uitterlyk als innerlyk; het is min of meer bitteragtig, en dienftig in mond-zicktens, om die te fuiveren. Het kan mede in keel-geswellen gebruikt werden, om te gorgelen.

CCCXCVI. HOOFD-STUK.

Prunus, Pruim-boom.

SY werd een tamelyken hoogen en dikken boom, ten ware die aan heiningen van haar wafdom gedwongen wierd: heeft veel takken, bruin en effen van baf. De *bladeren* zyn lang-rond, spits toeloo- pende, en rontom wat gefchaart, en hard in 't aan- taften. Voor de bladen komen in de Lente daar

Hh

mede

mede menigte van witte vyf-bladige (felden fesbladige) *bloemtjes* aan, staande op haar eigen steeltjes. De vrugten die daar na volgen, zyn meest langwerpig, ook wel byna rond, hebbende van boven na onderen gemeenlyk een voore ofte goortjen aan eene zyde, gelyk de persiken, en abrikosen. De groote is seer verscheiden, want sommige zyn soo groot als groote knikkers, andere middelmatig, en andere wederom als een hoender ei, die men *Eijerpruimen* noemt. Sy verschelen mede in koleur, want sy zyn donker-blaauw, ligt-rood, geel, groen, enz. alle dese zyn sappig als sy ryp zyn, soet van smaak, of wel wat suuragtig. In 't midden hebben sy een langwerpige *kraaksteen*, die van maaksel in d'eene anders is dan in d'andere; hier in is mede een langwerpige *kern* gelegen, die nog in syn eigen vlies omwonden is, wat bitteragtig van smaak: alle dese verscheidentheden hangen veel af van de verscheide landen en verentingten, en hier door verkrygen sy verscheide benamingen. De wortel spreid sig langs d'aarde herwaarts en derwaarts.

Dese pruimen vind men hier in de boom-gaarden en hoven: sy bloeijen in 't voorjaar, en geven in de Somer rype vrugten, en soo het najaar warm is, bloeijen sy wel op nieuws, maar de vrugten werden alhier niet ryp.

De pruimen versch gegeten, vergoren ligt in de maag, en maken dikwils buik-loopen, en alsoo daar veel suurs van in onse sappen geraakt, werd het bloed broeiende, en hier uit ontstaan dan koorsen. Daarom is het best de middelmaat gehouden, en met brood gegeten. Pruimen die gedroogt zyn, zyn ryper door de warmte geworden, hebbende veel onrype deelen verloren, en daarom werden sy gebruikt, om een sagten afgang te hebben, soo in de Geneeskunde, als in de keuken, want sy hebben nog veel prik-

prikkelende deeltjes behouden , die bequaam zyn de darmen te prikkelen : onder dese zyn de ronde pruimen , pruniellen , katarinē pruimen , damast-pruimen enz. de beste. Ten desen einde werden verscheide deser soort droog en nat geconsyt , ook werden de drooge gekookt , en het merg door een seef gestreken , en met of sonder vermengfels , om afgang te verwekken , gebruikt. Ook kookt men haar met sene-bladen , enz. en men drinkt het uitgedrukte sap. De pitten der selve werden gekraakt , en tegens het graveel gebruikt. Uit de bast des booms druipt mede een gomme , van gebruik als d'Arabische gomme. Het hout deses booms is vast en bequaam om daar stoelen van te maken.

CCCXCVII. HOOFD-STUK.

Psyllium , Vlooi-kruid.

HEt waft dikwils een voet hoog en hooger. Het heeft seer veel dunne , tengere steelen , begroent met lange , smalle , hairagtige *bladen*. Op de toppen der takjes komen schelfelagtige hoofdjes , waar uit witagtige kleine *bloemtjes* komen , met eenige nopjes of draadjes als dons : het *zaad* is langwerpig , glad , en bruin , gelykenende in den eersten opslag seer aardig een vlooi : de *wortel* is dun , en veselagtig.

Niet tegenstaande dat het wel gesaaid werd , soo vind men het wel hier en daar op ongebouwde velden , en waft overal weerderig , dog met onderscheid van plaatsen , werd het ongelyk grooter : en geeft syn zaad id de Somer.

Het zaad is alleen in gebruik. Het geeft , in water geweikt , seer veel slym van sig , daar des selfs bast

meest mede bekleed is. Dese werd gebruikt om op d'ontstekingen der oogen gelegd te worden, ook werd de drooge tong in sprouw en heete koorsen daar mede gelaast: het werd mede voorgeschreven tegens ontstekingen der ingewanden, en tegens de buik-loop. Maar als dese slym van de basten af is, houd men het zaad selve uit scherpe en beweeglyke deeltjes te bestaan, het welke sweeren en bladeren soude kunnen doen verwekken. De slym werd mede gebruikt om zyde stoffen en hoeden een schoone glans te geven.

CCCXCVIII. HOOFD-STUK.

Pulegium, Polei.

D'Eerste heeft vele ronde, en byna knye-wys gedeelde steelen, somtyds roodagtig, meest ter aarden neder leggende: maar daar de bloemtjes aankomen rigten sig meerder op: uit yder lid komen twee tegen over malkander staande *bladen* op korte steeltjes, langwerpig rond, min of meer geschaart, glad, en donker groenagtig: uit welkers schoot ofte oorsprong gemeenlyk kleindere scheutjes met kleindere blaadjes voortkomen. De *bloemtjes* staan wervels-gewyse rontom de steeltjes, gemeenlyk blaauw en selden wit. De *wortel* is veselagtig.

De *tweede* verscheelt alleen van dese, dat de *bladen* langer en smalder zyn, gelyk den yfop: en dese werd *Pulegium cervinum* genaamt.

Het wast in de kruid-hoven, en mede in het wilde hier en daar op vogtige plaatsen, en bloeid in de Somer.

Uit syn welriekentheid blykt genoeg, dat het uit oliagtige en fyne soute deeltjes bestaat, want het is mede

mede wat fcherp en bitteragtig op de tong. Het werd meeft gebruikt om de ftonden voort te fetten, witte-vloed af te dryven, en de doode vrugt ofte nageboort af te fetten: het dryft het water af, verdunt en maakt beweeglyk alle flym, die d'ingewanden verftoppen: hier toe dienen voornamelyk de kookfels en uittreksels met water ofte wyn: men maakt daar mede een water van met een fyne olie.

CCCXCIX. HOOFD-STUK.

Pulmonaria maculosa, *Symphytum maculosum*,
Longe-kruid, Onfer-vrouwen Melk-kruid.

Sommige agten dit een foorte van Waal-wortel te wesen, maar fyn fteeltjes worden nauwlyks een spanne hoog. De bladen zyn matig breed en lang, wat hairig ofte rouw, spits toeloopende, bekleet met witagtige en fomtyds purperagtige, en als druppel-wys gestorte vlekken: nogtans liet men defelvi-ge wel sonder vlekken. De bloemtjes gelyken yets na de Sleutel-bloemen, maar veel kleender, en in vyven gedeelt, dese zyn uit den purperen rood, die allenxkens blaauw-purper verwig worden, ftande veele op eenen fteel, yder in fyn befonder groen kerkertjen. De wortel is wel niet groot, maar hard en fwart in veele vefelen gedeelt, fig jaarlyks voortplantende.

Men vind het in de kruid- en moes-hoven. In de Lente fchiet het fyn bladen en bloemen: het blyft de gantsche Somer groen, maar in het laafte van den Herft vergaan fy, blyvende de wortel alleen over.

Men agt het dienftig in alle long-fiekten, om die

te heelen; als mede tegens uiterlyke wonden: en daarom zyn de kookfels met water de beste te gebruiken, want d'andere bereidingen my van weinig belang toeschynen. De vrouwen bakken het met eijeren ten selvigen einde mede in de pan, en hakken het onder warmoes.

CCCC. HOOFD-STUK.

Pyrethrum, Bertram, Seever-wortel, Tand-kruid.

B*ertram* heeft dunne steeltjes van een spanne ofte anderhalf lang, begroent met redelyk groote bladen, welke wederom aan eene middelribbe in veele kleindere en menigfout doorsneden blaadjes aan beide zyden doorsneden is, soo fyn byna als de kermillen. Op yder top der steeltjes kooft een vry-groote bloem, die van de stinkende kermillen van maaksel gelyk, welkers kruine ofte middenste geelagtig, en de rontom staande blaadjes wit van boven, maar van onderen wat purperagtig zyn. Het zaad is dun en langwerpig, onder de geele kruine voortkomende. De wortel is dun, byna een spanne lang, graauw van buiten, maar van binnen wit.

Men vind het alhier in de hoven der kruid-oefenaars, en bloedid alhier in 't laatste van de Somer.

De wortel van dit gewas bestaat uit fyne doordringende deeltjes, welke gekauwt werdende een doordringende gloeiing in de mond verwekken, waar door de tacijspog doorsneden werd, en doet yemand louter quylen, hierom gebruikt men die tegens de tand-pynen, keel-geswellen, en eenige andere ontstekingen des monds en keels. Op wyn geset, en daar van somwylen gedronken; verdryft de maag-slym, en alle slymigheid der gedarmte, en daarom

daarom mag het in alle slym-siekten gebruikt werden, en voorts in alle koude lighamen.

CCCCI. HOOFD-STUK.

Pyrola, Winter-groen.

Het *Winter-groen* brengt uit een teer, dun, veselig worteltjen, vyf, ses, of seven bladen voort, van maaksel en groote byna de Lepelbladen gelyk, maar harder en vaster, staande yder op syn eigen steeltjen. Tusschen dese koomt wederom een steeltjen opschieten byna van een voet hoogte, van welkers midden tot boven toe sierlyke, snee-witte, vyf-bladige bloemtjes komen, hebbende veele veseltjes in haar kruine, waarna roodagtig zaad volgt.

Sy wasschen veeltyds in de duin-valeyen overvloedig: het wil nauwlyks in de hoven overgebragt werden en aldaar aarden. Het bloeid de meeste Somer door, en blyft des Somers en des Winters groen.

Dit gewas werd uiterlyk en innerlyk tegens de wonden gebruikt, want het suivert door syn sagte wringingen, men mag dan door dranken of koken, speutsels en wassingen daaraf maken.

CCCCII. HOOFD-STUK.

Pyrus, Peere-boom.

De *Peere-boom* is tam, die seer verscheiden is, en wild. De tamme wasschen in hooge landen seer hoog, maar in de laage landen moeten sy laag gehouden werden, alsoo haar wortel terstond in een moerassige grond neerwaarts boort, en koomt te

fterven, en sulx geschied hier met meest alle geboomten rontom *Amsterdam*: in hoogere landen krygen sy een vry dikke stam, van boven met veele takken gekroont, die meer na boven toe wassien als d'appel-boomen. Het hout is geelagtig, vast en digt. De *bladen* zyn van groote meest als van de appel-boomen, wat breed en spitfig toeloopende, rontom de randen min of meer wat geschaart: van boven glad en groen, maar van onderen gryser, min ofte meer donsig. De *bloemtjes* zyn wit, vyf-bladig, en van binnen met nopjes en draadjes. Yder vrugt heeft syn bysondere steeltjes, 't zy kort ofte lang: de Peer heeft syn naam van het griekse woord *Puur*, dat een vlam beduid, alsoo de meeste peeren boven spits zyn, en van onderen breed, gelyk een vlam: alhoewel men mede ronde peeren heeft, gelyk de *Bergemotten* ofte *Heere-peeren*. Het maaksel der peeren is groot, klein, middelmatig: de koleur geel, groenagtig, half rood, half geel, ofte half groen, yser-verwig. Het merg ofte vlees is soet, suur, wrang, ofte verscheidentlyk gemengeld, wit, hard, sagt, en daarom heeft men *Winter-peeren* en *Somer-peeren*; vroege en latere enz. van binnen is het klokhuis van maaksel als van den appel, maar de wanden zyn selden soo taay. Hier in hangen vier of vyf langagtige bruine korlen ofte *zaden*, boven spits, en onder breeder, bruin van schil, maar de pit wit en soet. De *wortel* verbreed zig niet alleen langs d'aarde, maar boort ook redelyk diep nederwaarts.

De *wilde* zyn de voorige wel gelyk, maar blyven korter en lager, zynde met doornen gewapent. Ook zyn de vrugten wrang, en wanfmakelyk.

De tamme vind men in de boomgaarden en hoven, ook werden sy wel langs de dyken geplant, nevens d'appelen, welkers entingen groote verscheidentheden hebben voortgebracht. Maar de wilde
komen

komen uit zaad voort in de enthoven, die door het verenten met 'er tyd tam werden: ook werden de felvige in boſſchen gevonden.

De peeren zyn verſcheiden van ſmaken, en daarom zyn ſommige van ligt verrottender deelen, als die gene welke vaſt van vlees zyn. De ſagte raauw gegeten, verrotten haalt, en verwekken ſomtyds afgang, het welk de ſuure en wrange ſoo ſeer niet doen, daarom dient men haar alle met brood te eeten, wil men hebben dat ſy niet qualyk bekomen. Sy zyn beſt gekookt of gebraden: ook werden ſy droog en nat geconſyt. Het uitgeperſte ſap kan bereid werden als appel-drank, waar uit men weder brandewyn en azyn kan maken. De peeren werden mede op den oven gedroogt, en by de nagerigten opgeſet. Het hout is dienſtig om ſny-werk van te maken.

CCCCIII. HOOFD-STUK.

Quercus, Eiken-boom.

DE Eike is *tam* of *wild*. De *tamme* waſt ſomwylen ſoo hoog niet als de wilde. Sy werd vry dik van ſtam, waſſchende niet ganschelyk regt op, nog glad van baſt, maar krom en ſcheef, met veele zyd-takken. Het hout is wel vaſt en ſterk, maar onſterker als boeken-hout: ook kan het beter bewerkt werden, als van de wilde eike. De *bladen* zyn redelyk groot, hard, en rontom de kanten vry diep geſneden; de vrugten zyn groote *Eekelen*, ſoo genaamt, of om dat ſy eetbaar zyn, of om dat ſy een eitjen gelijken: en deſe hangen af van een dopjen ofte ſchaaltjen. In of tuſſchen de bladen heeft men dikwils ronde en oneffene knobbels, die men *Gal-noten* noemt.

De *wilde* werd dikmaals veel hooger, zig met veele takken verre uitspreidende. De stammen werden dikwils wonderlyk dik; ik heb 'er in Braband een gezien, welke van drie mannen niet konde omvaamt werden. De *bladeren* zyn effen, glad, hard, breed, langagtig, rontom diep doorsneden, van onderen bleiker groen dan boven. d'*Eekelen* zyn korter als van de tamme, sluitende in een olyf-kleurige schale, die van boven in een dopjen ofte schaaltjen, als in een kasjen omvat werd. De kern is wit, in twee helften gedeelt, en wat soeten wringend in de mond. Jong zynde hebben sy een gladde en effene bast, welke daarna oneffen en rouw werd. Hoe ouder boom, hoe harder hout, dat geelagtig is, hard en vast; maar het hout naast de bast is witter. De *wortel* sinkt niet alleen diep in d'aarde, maar breid zig ook verre uit.

Aan de Kaap van goede hoop zyn d'eiken mede geplant, welkers bast wel groote Noteboomen vertoonen. Sy wassen op alle Europische plaatsen en op alle grond, voornamelyk de wilde, die de gemeenste zyn, maar sy werden overal niet even hoog. Sy verliezen alle jaren haar bladen. De vrugten ripen in den Herfst, die dan afvallen.

Al wat bese boomen voortbrengen is te samen-trekkende en grof van deelen, zynde dienstig in alle vrouwe-vloeden, darm-vloeden, saad-vloeden om te stoppen, maar het dient omsigtig gebruikt te werden. De vrugten zyn dienstig om verkenste mesten; welke men als kastanien kan braden en eeten. De bast dient om het leder mede te bereiden en swart te maken; het hout om te verwerken, en het al te dunne om heete vuuren aan te leggen. De Galnooten, voornamelyk d'onrype, zyn seer wrang, en dienstig om bloed te stelpen, met welkers kooksel de vuile tanden en tand-vleis kan gespoelt en gesui-
vert

vert werden. Sy zyn ook feer dienftig om met koperrood goede fwarte inkt te maken, om wolle ofte linnen fwart te verwen.

Op de Eike, en ook op meergeboomten, vind men een bafwaard-gewas, welke men *Maren-takken* ofte *Viscus quercinus* noemt. Sy waffchen ontrent anderhalven voet hoog, maar verfpread zig met veele flimme, fwarte geknoopte takken wyd uyt; zynde taay en met een bleek-groene fchorfe bekleed. De *bladen* zyn smal, langwerpig, hard, dik, en bruin-groen. Ontrent de leden ofte knopen der takken komen kleine geelagtige *bloemtjes*, waarna drie ofte vier by een gevoegde kleine, ronde, witte, en doorlugtige befities volgen, met een lymige vogtigheid vervult. In elke befie is een fwart *korreltjen*. Het waft alleen uit de takken van d'eike, fonder eenige merkelyke wortel te hebben, en daarom groeijen fy van haar zaad niet in d'aarde.

Sy zyn het gantsche jaar door groen. Sy bloeijen in de Lente, en de befien werden tegens den Herfft ryp, welke dan van 't gevogelte gegeten werden.

De lymigheid der befien is fcherp en bytende, en fchynt bequaam te wesen tegens veele lymige taaije vogten te verdunnen en gangbaar te maken. Ver-teert mede de gefwellen, daar op gelegd. Het hout daar van werd tegens de vallende ziekte en andere hoofd-qualen voorgefchreven, maar ik kan daar fulkx niet in vernemen; ik geloof eer dat het bequaam is de buik-vloeden en vrouwe-vloeden te ftoppen.

CCCCIV. HOOFD-STUK.

Ranunculus, Hanevoet, Boter-bloem, enz.

DAar zyn verscheide soorten en by-soorten van *Hanevoet*, waar van wy cenige sullen te berde brengen. d'Eerste is de *tamme*, ofte *Hanevoet* die in de hoven wast, en dese heeft donker-groene *bladen*, rontom de kanten met veele kervingen doorsneden, die dan wederom in verscheide deelen gekorven zyn, vertoonende yder blad als in drie ofte vyf voorname deelen gekloven, van welker sommige eenige witte vlekken vertoonen, en dese staan yder op haar eigen steel: de struik is rond, eenigfins ruig en hairig, waar van sommige ter aarden neder buigen, en hier en daar uit yder lid veseltjes in d'aarde schieten, om nieuwe planten te maken: en dese struikjes wasssen wel een voet hoog en hooger. Op de toppen komen schoone goud-geele, blinkende, en vyfbladige *bloemtjes*, hebbende in het midden eenige geele draadjes en nopjes, na welker afvallinge ronde, ruige bolletjes volgen, bestaande uit veele *zaden*. De *wortelen* zyn wit, dun, en veselig.

Sommige deser soorten hebben dubbele *bloemtjes*; ook zyn sommige niet ruig ofte hairig, maar kaal en glad; ook wasssen sy wel twee voeten hoog, en regt overeind staande.

Sy werden, uitgenomen de dubbele, veeltyds in de wei-landen gevonden, als mede langs de wegen, schaduwagtige en vogtige plaatsen. Het bloeid van Mei-maand af de meeste Somer door.

De deeltjes van de wortel zyn doordringend en blaar-trekkend, gelyk de Spaanse vliegen: het kooksel van de bladen verdryft allenxkens de sproeten, daar mede gewasssen.

CCCCV.

CCCCV. HOOFD-STUK.

Ranunculus, Sylvestris, Wilde Hanevoet.

D'Eerste Wilde werd *Water-Hanevoet* genaamt. Dit heeft ronde, effene, holle, en veeltids dikke steelen, met verscheide zyd-takken; een voet hoog en hooger, regt overend staande: de *bladen* zyn redelyk groot, byna rond, effen, glad, kaal, gras-groen, aan de kanten rontom gekerft en gekloven, staande yder op een eigen, dikke, lyvige steel. De *bloemtjes* die op de toppen komen zyn kleinder als de voorige, bleek-geel en vyf-bladig: na het afvallen fiet men lang-ronde oneffene *zaad-bolletjes*. De *wortel* bestaat meest uit een bosjen vefelen. Dit is dan den *Ranunculus Aquaticus*, ofte *Sylvestris primus* van Dodonæus.

De tweede wilde ofte *Lupaarts klaauwen*, ook *Pes Leopardi* genaamt, is soo glad niet, maar ruig van *blad*, donker-groen, en somtyds bruin-paars ofte bruin-roodagtig van koleur, in vyven gedeelt, en yder deel nogmaals doorsneden. De struik waft wel anderhalven voet hoog ofte hooger, zig verdeelende in verscheide takken, op welkers toppen vyf-bladige goud-geele *bloemen* komen, gelyk als aan de tamme *boter-bloemen*: de *zaad-bolletjes* zyn rouw, en de *wortelen* vefelagtig, welkers dwers uitgeschooten takjes wederom nieuwe planten voortbrengen. Dit gewas werd dikwils vry hoog, en krygt door oefeninge wel dubbelde bloemen.

De derde wilde is de *Akker-Hanevoet* ofte *Ranunculus Echinatus* of *Arvensis*. Dit heeft veel kleinder en teerder *bladen*, maar in seer veel smalle snippelingen gesneden; waft ontrent, met syn ronde struik,
een

een voet in de hoogte. De *bloemtjes* zyn niet al te groot, vyf-bladig en bleik-geel, waar na een breed, rouw en steekend bolletjen volgt, bestaande uit vele, grootagtige platte *zaden*, met spitse, korte, stekende doortjes gewapend. De *wortel* bestaat mede uit vefelen.

D'eerste groeid overvloedig in de flooten, en bewaterde weijen. De *Lupaarts klauwen* wassen in de lage weijen, die niet bewatert werden van flooten ofte rivieren: maar de derde heb ik veeltyds in koornlanden en zaad-landen gezien. En dese alle bloeijen de meeste Somer door.

Wat de kragten aangaan, fy zyn alle blaar-trekkende, fcherp, doordringend en fnydend van deelrjes, alsoo fy de huid openen. De Wratten en Exteroogen dagelyks met de wortel gewreven, doen die uitvallen.

CCCCVI. HOOFD-STUK.

Ranunculus tuberosus, Sint Anthonis Raapken.

Dese wast boven een spanne niet hoog. Heeft breede, feer gefnippelde, groene *bladen*, die van de boter-bloemen zeer gelyk. De *bloemen* zyn mede vyf-bladig, goud-geel en blinkende, waar na mede rouwe *zaad-bolletjes* volgen. De *wortel* is als een klein raapjen rond en wit, hebbende van onderen verscheide lange vefelen. In de hoven geplant wast het weelderig, hoog, en fomtyds met een dubbele bloem, ja fomtyds wassen twee en drie bloemen uit of boven malkanderen.

Het wast in de duin-valeijen en onbebouwde zandige plaatfen: en bloeid in de Lente. Dit gewas is mede van blaar-trekkende kragten als de voorige.

CCCCVII.

CCCCVII. HOOFD-STUK.

Ranunculus Flammula, Egel-kolen.

SY wassen regt overende wel anderhalve voet en fomtyds wel drie voeten hoog, min of meer met ledekens, de *bladen* zyn spits toeloopende, lang en smal, ongekartelt, en fomtyds, voornamelyk de benedenste, wat gekartelt. Op de toppen der takjes komen mede vyf-bladige *bloemtjes*, die bleek-geel zyn; waarna rouwe zaad-bolletjes volgen. De *wortel* is mede veselagtig.

Men vindse ontrent de flooten en wateren; in vogtige wei-landen, en wel tusschen de moes-kruiden. Sy bloeijen in de Lente en daarna.

Sy zyn mede van kragten als d'andere soorten van Hanevoet.

CCCCVIII. HOOFD-STUK.

Rapa, Rapen, Knollen.

HAAR *bladen* zyn groot, rouw, breed, langwerpig en groen, aan beide zyden diep gesneden: tusschen dese schiet een lange veel-getakte struik, verciert met veele, matig-kleine, vier-bladige geele *bloemtjes*, waar na langwerpige zaad-kokertjes volgen, welke met rond en bruin *zaad* geladen zyn, van groote als koolzaad. De *raap* ofte *wortel* is niet altyd langwerpig, maar ook plat-rond en breed, hebbende van onderen een veselig staartjen. Dese rapen hebben in Zeeland gemeenlyk een purper-rood randjen, gelyk de radys.

Sy

Sy werden op verscheyden akkers van Nederland gevonden: maar sy verschelen na den land-aard veel in groote. Hier te lande siet men die selden van een pond swaarte, maar men heeftse uit Duitsland gebragt van ses-en-dertig ponden. Sy werden in Lente gesaaid, en ook in de Somer, maar krygen voor het tweede jaar geen bloemen ofte zaad. Sy bloeijen daer in de Lente:

De Raap selve is bestaande uit sagte en doordringelyke deelen, voornamelyk als sy wat scherp zyrt en radysagtig smaken. Sy werden veel raauw gegeten, en verslaan dan den dorst. Maar anders werden sy gekookt, gestooft ofte gebraden gegeten, gevende een sagt voedsel, maar blasen de slym geweldig op door de menigte van de warme logt die in de gekookte rapen is: sy dienen best in heete en broeijende lighamen, alsoo sy die als een verkoeling bybrengen: daarom geeft mense mede veel aan de zieken te eeten, alsoo sy sagt en ligt te verduwen zyn. De gekookte en gebraden rapen legt men op keel en andere geswellen als een pap, om te verdwynen en te vermorwen. Heet gebonden op de kak-hielen ofte winterhanden, doet die verdwynen. Het warme zap gedronken is dienstig in de borst-qualen, verkoudheid, heesheid, hoesst, enz. is ook dienstig daar mede gegorgelt. Uit het saad werd een olie geperst tegens de zyde-ween, en innerlyke quetsingen ingenomen: uiterlyk werd het tegens de gebrandheden gebruikt. Voorts dient het om in de lamp te branden: hier van werden mede koeken gebakken, in plaats van boter. Men segt dat het yser door het raap-sap gehard werd.

CCCCIX. HOOFD-STUK.

Raphanus Sativus major en minor, Groote en kleine Radys.

DE groote en kleine Radys heeft groote, breede, lange, rouwe en groene bladen, voor rond, maar aan beide zyden in verscheide ronde en aan de randen gekertelde deelen gesneden, het loof der rapen seer gelyk. Van tusschen dese ryft een ronde, getakte struik regt op: welkers bloemetjes vier-bladig zyn en ligt-purperagtig, anders die der raap-bloemetjes gelyk, waar na ronde, dikke, spits toeloopende holle en voose saad-kokers volgen: in welke twee of drie bruin-roode, ronde en matig groote saadjes besloten zyn. De wortel is van buiten en van binnen wit: maar de groote somtyds van buiten swart: de witte heeft boven aan een purperverwig randjen, dikmaals tot halfwegen toe. De groote weegt dikwils een half pond, en is als een lange raap: maar de kleine is langer en niet soo dik. Als sy in haar bloeijen staan werden sy smakeloos. De groote noemt men hier *Ramelassen* of *Spaanse Radys*, maar de kleine noemt men in 't gemeen *Radys*.

Men vind dese soorten in de moes-tuinen, en bloeijen in de Somer; ten ware sy laat gesaaid waren, dan bloeijen sy eerst in 't aanstaande voorjaar.

De smaak is scherp en bytende op de tonge, en werden meer op de tafel gesien dan in de genees-kunde: 't is een wortel seer bequaam om de scheurbuikige slym te doorsnyden, en dat soo goed als eenig middel, want het is doordringend, doorsnydend en beweeglyk van deeltjes: daarom geneest het mede de slymige magen, die niet eeten kunnen. De jon-

ge bladen werden wel voor falade gebruikt. Dit heele gewas doet mede wel wateren, en bevordert de stonden.

CCCCX. HOOFD-STUK.

Raphanus Rusticanus, Meer-radys, Meer-edik, Mirix-wortel.

Meer-radys heeft groote, breede, lange, spits toeloopende, rontom geschaarde, rimpelagtige, donker-groene *bladen*, soo groot als die van de tamme ofte wilde patientie, staande yder op syn eigen steel; de steel, die van tusschen beiden uitschiet, is wel twee ofte meer voeten hoog, maar is dun, teer, en getakt. Daar aan wasschen witte, kleine, vier-bladige *bloemtjes*, waar na kleine zaadhawtjes volgen. De *wortel* is dik, lang, uit den geelen wit, en scherp van smaak en reuk.

Sy wast wel in schaduwagtige en vogtige moeshoven, boomgaarden en weijen. Sy blocid in de voortyd, alsoo de wortel des winters overblyft, en voort-teelt.

De wortel werd geraspt en gegeten in saucen over vleis en visch. Synde niet alleen scherp, maar byt, terwylen sy geraspt werd, tot tranens toe in d'oogen: daarom is sy vlug en doordringend van deelen. Sy zyn dienstig in scheurbuikige, slymige lighamen, om die taaije vogten te doorsnyden, beweeglyk en vloeibaar te maken. Men setse daarom op wyn met eenige andere scheurbuiks middelen: men haalt daar mede een geest van: al wat hier van gemaakt werd is mede dienstig om wel te wateren.

CCCCXI. HOOFD-STUK.

*Rapistrum, Sinapi Sylvestre, Herik,
Wilde Mostert.*

DE bladen zyn lankwerpig, groot, rouw en breed, hebbende twee oortjes, ongekerft aan de zyden, dan wel sommige bovenste. Het wast wel anderhalven voet hoog met dunne, hairagtige, getakte struikjes, langs welker takjes kleene, geele, vierbladige bloemtjes komen, waar na kleene, dunne saad-kokertjes volgen, met klein rond zaad. Het worteltjen is wit, dun en langagtig.

Het wast overal langs de wegen, dyken, wallen, bouw-landen, enz. Het bloeid in de Lente en de gantsche Somer door.

Het is van aard, kragten en gebruik als de Mostert.

CCCCXII. HOOFD-STUK.

*Rhamnus, Oleaster Germanica, Schyt-besien,
Duin-besien.*

DE takjes zyn wit, die zig wyd en zyd verre uitspreiden, zynde taai en vlegtbaar, en met veele seer scherpe en lange doornstjes gewapend: de blaadjes zyn lang, smal, wit, als offy met meel bestoven waren, gelykenende yets na een smalbladige wilge. De bloemtjes zyn klein en grasverwig, veel by een aan derysjes wassende, waar na geele besien, als seer kleine aalbesien volgen; groeiende tros-gewyse: haar sap is mede geel. De wortel is niet groot.

Het wast in de valeyen der duinen, en sommige

gebergten. De besien rypen wel des Somers, maar blyven mede des Winters daar aan.

De bladeren en besien dienen om te stoppen.

CCCCXIII. HOOFD-STUK.

Ribesum, Grossularia, Aal-besien, Wyn-besien.

DE roode en witte Aal-besien hebben eenderlei maaksel van heester, bladen, bloeisel en besien, verschelende hier alleen in dat d'eene roode en d'andere witte besien draagt, alhoewel ik nog een bastaart soort, diē half rood en half wit geleecken, gesien heb. Haar heester wast dikmaals veel hooger dan een mans lengte, wanneer sy tegens schuttingen geleid werden, maar op haar selven staande wassen sy selden boven anderhalf elle hoog. Haar *stam* is selden een arm dik, de takken dun, jong zynde is de bast wit, maar ouder werdende en vrugt gevende donker-bruin en glad. De *bladen* hebben yder een steel, zyn redelyk groot, breed, gemeenlyk in vyf hoeken gedeeld, en voort rontom getand, wel door-ribt, lyvig, donker-groen, maar somwylen wat geelder, voornamelyk als de besien wat aan de soete kant zyn. De *bloemijes* zyn klein, komende tusschen de bladen voort, tien, twaalf, meer ofte minder als een rift aan een dun steeltjen, hebbende yder nog een kort steeltjen. De gedaante is als een vyf-geribde schulp-schaaltjen, bleek-groen van kleur, en dese rift hangt nederwaarts; hier na volgen groene *besien*, die allenxkens schoon-rood of bleek-rood werden, ofte anders peerl-wit: deser sap is suur ofte rinsch, dog d'eene soort suurder dan d'andere: sy hebben gemeenlyk vier ofte vyf min ofte meer *korten* in, die wrang van smaak zyn. Daar is nog

nog een *Engelse* soort met bladen als de kruis-doorn, wiens roode besien walgelyk soet werden.

De andere soort noemt men *swarte aalbesien*, zynde de roode van maaksel ganschelyk gelyk: maar de botten en *bladen* zyn lieffelyk van reuk, en de *besien* zyn pik-swart, en balsemagtig van smaak. De *bladen* zyn ook wat dikker, donkerder groen, die in 't najaar purper-verwig werden. Ook heeft het hout diergelyken reuk. De *bloemtjes* zyn van maaksel mede als van de roode, maar een weinig purperverwig. De wortelen van beide zyn wassende met veele takken vry diep in d'aarde.

Dese soorten wassen alle in de hoven en boomgaarden, sy bloeijen in de Lente, en geven in de Somer hare vrugten.

De roode en witte (uitgenomen de *Engelse*) hebben een suur en wynagtig sap in haar, waarom haar matig gebruik den dorst bencemt; maar alsoo die suurigheden vol werkelyke deeltjes zyn, maken sy mede een afgang. Te veel genut, werd het bloed met dese werkelyke suurigheden te veel opgepropt, waar uit broeijingen en koorsen ontstaan, niet tegenstaande sy eerst schynen te verkoelen: over de tafel zyn sy best met brood gegeten, anders vergooren sy te ligt. Het uitgeperste sap laat men in de sonne met of sonder suiker gisten, om des Winters by de spysen te doen, in de plaats van limoen-sap. Ook maakt men met wyn, eijeren en suiker daar een vlade van. Het selfde sap werd mede gegist, en daar een wyn van gemaakt. Uit het verse sap maakt men mede een gelei. Ook werden de besien geconfyt; ook wel gedroogt om des winters te stoven. De besien werden tot een sauce gemaakt, en overgebraden visch gegoten. Met brood werd daar mede een sop van gemaakt.

De *swarte aalbesien* zyn soo suur niet, hebben een

dikker bast en jeneveragtigen smaak, als mede de bladen, botten en hout. Sy werden mede over de tafel genuttigt als de roode. Men setse op Brandewyn, welke sy een goede roode koleur en smaak mededeelt, en werd dan tegens het graveel gebruikt: tot het selfde oogmerk werden sy versch, ofte na dat sy op de Brandewyn gestaan hebben, op Maarts ofte November Bier geset, als mede de botten, om het Bier kragtig en koleurig te maken. Van het sap werd mede Wyn en Gelei gemaakt.

CCCCXIV. HOOFD-STUK.

Ros solis, Rorida, Sonne-dauw, Loopig-kruid.

DIt is een seer klein kruidjen, heeft weinig blaadjes en klein, gelykenende kleine oor-lepeltjes, zyn ruig, hairig en wat roodagtig, staande yder op een dun steeltjen. In 't midden van de Somer, en op 't heetste van den dag hangen aan dese hairtjes druppeltjes water als dauw. Tusschen dese blaadjes schieten regte steeltjes opwaarts, vyf of ses vingers breete hoog, waar aan seven of agt witte bloemtjes komen, staande yder op een ros steeltjen. Het zaad is rond, in schubbetjes. Van dese soort is nog een grooter wel een spanne hoog, anders het voorige gelyk: ook is 'er verschil somtyds in de blaadjes, dat d'eene ronde blaadjes heeft en d'andere langwerpige.

Men vind het op grasige heuveltjes, en op woeste, vogtige, sandige plaatsen, veenen enz. Het bloed in 't midden van de Somer.

Het schynt uit vlugge en scherpe deelen te bestaan, als soo ik sie dat het blaren op de huid verwekt. Andere agten het goed tegens de teering, pest,

peft, vallende fiekte enz. Maar alfoo ik fulx weinig in gebruik gezien heb, kan ik daar niet, dan uit relaas, van oordeelen.

CCCCXV. HOOFD-STUK.

Rosa, Tamme en Wilde Roosen.

DE *Rosen* zyn veelderhande en verschelen dikmaals in groote van gewas; in veelte, weinigheid, dikkigheid en kleinigheid van doornen. De *blemen* zyn fomtyds enkel, dubbelt, klein, groot, wit, rood, duister-rood, bleik-rood, geel, enz. ook hebben sommige reuk, en sommige geen. Sy zyn lle een heester met veele takken, die veel scherpe doornen hebben, meest krom omgebogen; maar le wilde zyn doornagtiger. De witte rosen hebbe gemeenlyk een heele groene stam en takken, daar d'ndere foorten veeltyds wat roodagtig zyn. De *blaeren* zyn rouw in 't aanvatten, lang-rond, en saags-gewyse getand, vyf ofte seven aan eene middel-ribbe, staandetwee en twee tegens malkanderen over, en een aan het eind afhangende. Op de toppen der takjes komen de *bloem-knoppen*, welke, is de bloeme open gaat, sig in vyf gras-groene blaads verdeelen. Waar van dat 'er twee aan beide zyden ebaard zyn, twee ongebaard, en een half gebaard. Dese dan open gegaan zynde fiet men de bloem-kop selve, welke haar *bloem-bladen* allenxkens openset; in 't midden deser bloemen fiet men veele kort geele draadjes met geele nopjes, welke men meest in de enkele bloemen gewaar werd. d'Enkele zy gemeenlyk, en voorts na dat sy meer verdubbelt zyn, meer-bladig, ja tot honderd-bladig toe. Agter de rosen zyn groene knoopjes, welke,

als de roosen afvallen, in den Herfst tot langwerpi-
ge roode appeltjes werden, joopjes genaamt: onder
de huid van dese appeltjes is een roode mergagtig-
heid, die wat suuragtig is, waar na van binnen een
witte wolligheid gevonden werd, in welke eenige
witte harde zaden gevonden werden. De steel van
de rose-bloem is mede wat ruig, en vetagtig, doch
eenige gemagtigheid, welke daar uit-wasemt. De
wortelen zyn houtagtig en hard, herwaarts en de-
waarts sig verspreidende, waar uit veele nieuwe loo-
ten schieten.

1. De witte ofte tamme hof-rozen, schieten met
hare takken veel hooger als de andere soorten, en
dat wel twaalf en meer voeten hoog: de bloem is
dubbeld, welkers buitenste bloem-bladen de groot-
ste zyn, welke, allenxkens het middenpunt nede-
rende, kleender en kleender werden: dese zyraan-
genaam van reuk.

2. De bleek-roode rozen, Provinci-rozen genaamt,
zyn van maakfel als de witte rozen, welkers takken
korter zyn, en zyn mede welriekende.

3. De roode rozen, ofte bruin-roode rozen, ook Hol-
landse rozen genaamt, zyn de Provincie-rozen seer
gelyk, maar wasschen gemeenelyk nog wel zoo laag;
de koleur is donker ofte bruin blinkend rood en
riekt sterker dan de voorige; van dese soort heeft
men mede Rosen welkers bladen rood en wit ge-
streept zyn: aangenaam om te sien, dog selden ge-
heel dubbelt.

4. Dese wast drie ofte vier voeten hoog; de bloe-
men zyn wel schoon rood, maar niet bruin-rood,
die men, enkel zynde, vyf-bladig bevind; maar
anders dubbeld ofte meerder-bladig, en welrie-
kende.

5. De muskus rozen zyn van takken de wilde eenig-
sins gelyk; brengt kleinder roosjes, veele by een,
voort:

*Rosa Canina. Kynorhodos.
Kynosbatos Minor.*

HONDS-ROSEN.

voor
kend
6.

Xym
daar
lykw
vyf-b
rakjes
haing
en de

7.
wat
zyn
men

8.

9.

ju ge
len d
blade
naam
d and

10

zyn
appel
le doe

witag
wein

pons

popje

der R

Alt

overig

diene

alle i

van

duim

voort : en dese zyn mede enkel ofte dubbeld, riekende eenigfins na de muscus.

6. d'Eerste wilde noemt men *Honds-rofen* ofte *Kynorhodos*, dese heeft veel scherpe doornen, en daarom rouw in 't aantasten. De bladen zyn gemeenlyk wat kleender en bleeker. De bloeme is enkel en vyf-bladig, wit ofte bleek-purper-verwig. Aan de takjes van dese roos wassen somtyds eenige ronde hairige balletjes, ruig, dog sagt in het aantasten, en dese werden Sponfen genaamt.

7. De tweede wilde is d'eerste seer gelyk, maar is wat kleinder en rood van takken en stam. De roosjes zyn bleek-rood, met weinig reuk, en dese noemt men *kaneel-rofen*.

8. Een derde heeft geele roosjes.

9. De vierde werd *pimpernel-roosjes* ofte *duin-roosjes* genaamt, dese groeijen seer laag, zynde van allen de kleinste; heeft veele doornen, en seer kleine bladen. De roosjes zyn seer klein, wit, en aange-naam van reuk, brengt swarte appeltjes voort, en d'andere roode.

10. Den *Eglentier* heeft bladen die wel soo groen zyn als van de voorige soorten, riekende sterk na appelen: dese wast mede seer hoog, zynde met veele doornen gewapend. De bloemtjes zyn vyf-bladig, witagtig en helder purper-verwig, met geen ofte weinig reuk. Aan de takjes komen mede wolagtige sponsjes, in welke wormen zyn, die allenxkens in popjes en vliegen veranderen. Ziet myn *Schouwburg der Rupsen* enz.

Alhoewel dat 'er veele soorten van Rosen nog overig zyn te beschryven, soo sal dit genoegsaam dienen om te verstaan wat Rosen zyn. Sy worden alle in de hoven van looten voort-geteelt, selden van zaad. Men vindt alle in de hoven, maar de duin-roos en eglentier mede in het wild in de dui-

nen, en kanten van de akkers, waar van daan sy in de tuinen overgebragt werden. De vroege bloeijen in 't laatste van Lente, maar de latere in de Somer.

Daar zyn in onse kruid-winkels maar tweederlei rosen in 't gebruik, de *bleeke* en de *roode*. d'Eerste maken een open lyf: ten welken einde men conserven en syropen maakt. Men haalt daar ook een welriekend water van over, het welke men onder de versterkende middelen mengt, en dient mede voor ontstekingen der oogen. Ook werd door gistinge der rosen een geest gehaalt, die mede versterkende is. Het sap werd mede uitgeperst en met olie daar boven op bewaart, om des winters te kunnen gebruiken. In plaats van dese rosen mag men mede de witte gebruiken. De olie gaat met het water over, soo dik als boter. Om het water te maken zyn de gesoute rosen beter; dese bestaan niet alleen uit tyne olie deeltjes, maar ook uit werkelyke, en prikkelende, waarom sy mede een prikkeling in de darmen verwekken. Van dese maakt men mede rooskoeken, tegens de hoofd-pyn, en roos-salf.

De andere, ofte roode, schynen uit veel grovere deelen te bestaan, alsoo sy den buik en alle andere vlooden stoppen. En dese gebruikt men eer sy open gaan, waar van het onderste geel of nagel werd afgesneden. Van de versche maakt men conserf, en de gedroogde gebruikt men in poeders, of men setse op azyn, het welke dan rosen-edik is. De versche werden mede in onrype boom-olie gesmeten, om daar olie van te maken. Van dese werd ook een rosen-honig gemaakt, om de sweet-gaten te suiveren, en een syroop om te stoppen.

Men soude uit de Eglentier-bladen mede wel een water en geest om te versterken kunnen overhalen.

CCCCXVI. HOOFD-STUK.

Rosmarinus, Rosemaryn.

Rosemaryn is een klein heesteragtig boomtjen, dat somtyds, dog selden, hier telande vier voeten hoog opschiet; geeft uit een stammetjen veele takjes, welke van onderen tot boven toe met veele langwerpige, harde en lyvige *blaadjes* begroent is, van boven donker-groen, maar van onderen wit, zyn eenigfins campheragtig van reuk. De *bloemtjes* zyn bleik-blauw en tengerder van maakfel als die van de salie, maar kleender; na dese krygt men klein en swart *zaad*. De *wortel* bestaat uit dikke veseltjes.

Men vindse hier alleen in de hoven, en bloeid in de Lente-tyd. Sy werd van zaad voortgebragt, en van takjes, die men in de Mei-maand alleenig in d'aarde steekt, en werd in 't-selvige jaar tot een boomtjen. Sy konnen alhier niet wel tegens de koude.

De smaak en reuk geeft te kennen dat dit gewas uit fyne en doordringende deeltjes bestaat. Het werd onder de Hoofd-middelen gerekend, alsoo het een bequame vloeibaarheid aan de hersen-sappen verleent, en by gevolg is het een bequaam middel in zenuw- en pees-siekten, als lammigheden, krampen, trekkingen, stuipen, moer-trekkingen, herts-trekkingen enz. voorts in slaap-siekten, hoofd-swymel, verstoppingen van ingewanden, opgestopte stonden enz. Hier van haalt men een water over, en tegelyk de olie: d'olie is dienstig in de tanden gedaan, om de tand-pyn te verdryven, en om uiterlyk daar mede in zenuw-siekten te stryken. Met brandewyn maakt men daar een geest af, welke het bekende *l'Eau de la Reine d'Hongarie* is, zynde bequaam

Quaam in hersen-fiekten en flauwten opgesnoven te werden, waar door mede de tand-pyn en verstop-pingen in de neus over gaat. In 't oor gedropen, verdryft de hardhoorigheid, ruising in 't oor, en oor-pyn. Het aansigt daar mede gewassen doet de vuurigheid verdryven. Men maakt hier een honig van om sweergaten te suiveren. Van de bloemen werd een conserf gemaakt, maar men agt het kragtiger van de bladen. De bloemen werden mede gedroogt, maar verliezen hare kragt. Het sap van de bloemen in een botteltje gedaan, en een maand lang in warme mist geset, werd in lammigheden en andere zenuw-fiekten voor yets bysonders gehouden. Om innerlyk te gebruiken is best des selfs afweiksel, of dat men dit kruid dagelyks trekke als Thee. Voorts werd het mede in de spyfen gebruik, by vleis gekookt ofte gebraden.

CCCCXVII. HOOFD-STUK.

Rubia tinctorum, Mee, Mee-krappe, Rotte.

HAre struikjes zyn vierkant, wassende wel anderhalven voet hoog, zyn rouw, geknoopt, redelyk dik: rontom yder knoop komen vier ofte vyf lange, smalle, spits-toeloopende, rouwe en harde blaadjes, zynde sters-gewyse geplaatst. Op de toppen komen kleine, bleik-geele bloemtjes, gevolgt van klein, rond en groen zaad; het welke rood en eindelyk swart werd. De wortelen wassen met heele bosjes aan malkanderen, even als d'aspergies wortelen, waar in van langte en dikte geen verschil is; maar de koleur van de Mee is rood.

Alhier wast sy in 't land van der Goes en Zirkzee overvloedig en weelderig. Sy bloeid in de Somer;
fy

fy werd voortgeteelt door zaad, maar beter door planten, want het zaaijen duurt te lang, om dat de planten traag volwassen werden. In 't na-jaar werden de wortelen uit de aarde gedolven, en met geheele wagens, gelyk het hooy op een gestapelt, en na de stoven gevoert, gedroogt en gemalen.

De reuk en smaak geeft ons de doordringelykheid deser wortelen te kennen. Men gebruikt het gemeenlyk voor die gene welke van binnen gewond zyn, om te suiveren en te genesen: het opend de verstopte ingewanden, geneest geelsugtige en watersugtige; doet wel wateren, want die het ingenomen hebben bevinden dat het water daar mede geverft is. Het bevordert de stonden. Voorts kan men daar kookfels van maken, ofte uittreksels met water of wyn, om dagelyks te gebruiken. Het werd meest aangequeekt om lakenen, linnen enz. mede rood te verwen: en de rouwe bladen zyn dienstig om het tin te schuuren.

CCCCXVIII. HOOFD-STUK.

Rubus, Braam-besie.

DE groote Bramen hebben veel houte, lange, dunne, taaije en buigsame rysen, die ter neder leggen, om in hooge hagen opgerigt te werden: sy hebben scherpe en stekende doornen, en een bruine bast. De bladen zyn oneffen, rouw, hard, breed, scherp toeloopende, rontom geschaart, zynde drie aan een doornagtige steel; de middelribbe selfs is mede van onderen met doornen gewapent: van boven bruin-groen, maar van onderen witagtig. De bloemtjes staan op de toppen veele by malkander tros-gewyse, hebbende yder syn eigen steeltjen, heb-

hebben vyf witte blaadjes met eenige draadjes en nopjes in 't midden, en dese rusten op vyf groene nederhangende blaadjes. Daar na volgen de *befien*, van maakfel als de Moerbefien, dat is, van veele kleine befien op een vast gedrongen, eerst groen, daar na rood, en eindelyk swart, en vol van een duister-rood sap; hebbende yder besitje een klein korreltje in zig. Sy zyn wynagtig van smaak, dat is, tusschen suur en soet. De *wortelen* kruipen langs der aarden voort, en schieten weder nieuwe loten uit.

Daar is nog wel een kleender soort, maar is de selfde als de groote, want de veranderinge komt alleen van een goede ofte slegte grond.

Sy wassen weelderig in de duinen, en langs de slooten; ik hebbe in Walcheren daar hagen van gesien wel van tien voeten hoog en hooger, en dan wassen dese befien buiten gemeen goed. Sy bloeijen in 't voorjaar, en byna de gansche Somer door, terwyle werden de befien ryp.

De bladen en bloemtjes schynen uit wat groove en min beweeglyke deeltjes te bestaan, want sy zyn wat te samen trekkende, derhalven sullen de kookfels daar van dienstig zyn het vuile tandvleis te suiveren en de mond te suiveren: men suivert daar mede de vuile sweringen. Men maakt van het sap der onrype befien een honig tegens ontfteke keelen; maar, na myn oordeel, onnut. De rype befien versfrischen de mond, en laven den dorst, matigen het hitfige en broeiende bloed: maar de middelmaat moet hier plaats vinden. Uit het sap kan men Gelei maken, en wyn, gelyk als van de aalbefien. Ook zyn sy bequaam om wyn en klaar bier rood en te gelyk smakelyk te maken. De ranken vlegt men om jong-geplante boomen, op dat die van de beesten niet mogten beledigt werden: men vlegt daar mede heiningen van.

CCCCXIX. HOOFD-STUK.

Rubus Idaus, Framboisen, Hinne-besien.

DE *Framboisen* wassen met witbastige, houte en lichtbrekende stammetjes by de drie en vier voeten regt op, en deilen sig in verscheidene takjes, zynde met eenige kleine, fyne doorntjes gewapent: ook heb ik se menigmaal sonder doorntjes gesien. De *bladen* zyn de voorige Bramen van maaksel wel gelyk, maar sagter, van boven bleiker groen, maar van onderen wit. De *bloemtjes* zyn mede van het selfde maaksel, als mede de *vrugten*, dewelke rood-agtig zyn, ofte wit, met sekere geurige soete smaak. De *wortel* schiet herwaarts en derwaarts, brengende wederom nieuwe scheuten voort.

Sy wassen hier alleen in de hoven en boomgaarden; het bloeid in de Lente, en de vrugten ripen in de Somer.

Wat aangaat het gebruik, en kragten, die zyn even als van de Braam-besien gesegt is.

CCCCXX. HOOFD-STUK.

Ruta, Ruite, Wyn-ruit.

DE gemeene *sterk-riekende Wyn-ruit* is een takagtig heestertjen, werdende twee en drie voeten hoog, de schors is witagtig, maar die van de nieuwe schoten zyn groen. De *bladen* zyn veele aan een middel-steel, verscheidene by een vergadert, en die in andere wederom verdeelt, aan welke wederom nieuwe anderen wassen, gemeenlyk oneffen van getal; sy zyn klein, breed, lang-rond, effen, dik.

dik, lyvig en blaauw-groen van koleur. Op de toppen der takjes komen verscheide bleek-geele *bloemtjes* van vier blaadjes gemaakt, zynde aan de binnenzijde als uitgeholt; in welkers midden weinige veltjes en nopjes zyn, met een vier- ofte vyf-hoekig bolletjen, verbeeldende yder hoek een zaad-kamer-tjen, daar alleen in yder een klein swart *zaadjen* is. De *wortel* is wit, takagtig, houtagtig, en niet overdiep wortelende.

Men vindse hier alleen in de hoven; zyn des Winters en des Somers groen, bloeiende in de Somer.

Het bestaat uit een fyn vlugtig oli-sout, dat seer doordringelyk is, het welke uit de smaak en reuk genoegzaam blykt. Men houd het als een voornaam Pest-middel, om sig daar van te verhoeden. Het werd gebruikt tegens de Pleuris, flymige maag, kolyk, dolle honds-beet, vallende ziekte, stuipen, hoofd-pynen enz. Hier van kan men de kookfels en afweikfels gebruiken. Men kanse op wyn en brandewyn setten. Met water overgehaalt krygt men water en olie. In boom-olie geweikt heeft men de gemeene olie, die men uiterlyk in zenuw-ziekten kan gebruiken. Uit de affche kan mede sout gemaakt werden om te sweeten. Sy werd mede op asyn geset, tegens de hoofd-pynen.

CCCCXXI. HOOFD-STUK.

Sabina, Sabel-boom, Seve-boom.

DE gemeene *Seve-boom* is een heestertjen dikwils van drie ofte vier voeten hoog, syn takjes somtyds wyd en zyd uitbreidende. De *bladen* zyn als kleene groene scherp-stekende doorn-tjes, die de gantsche takjes groen maken en bekleeden, hard en wreed

wreed in 't aantasten ; hier aan wasschen kleine swarte *besien* , die van de Jenever gelyk.

Dit boomtjen blyft des Somers en des Winters groen : het koomt uit syn zaad voort , en dan draagt het vrugt , maar uit takjes in d'aarde gesteken , en voortgeplant , geeft het geen vrugt. Men vindse hier alleen in de hoven.

Dit gewas is sterk van reuk en smaak , hebbende veele doordringelyke en dun-makende deeltjes. Het dryft de stonden sterk af ; dryft de doode vrugt , nageboorte , suigers , enz. af ; doet wel wateren. Men kan de kookfels en weikfels drinken. Met water haalt men daar water en olie af. Met brandewyn een geest , ofte een uittreksel.

CCCCXXII. HOOFD-STUK.

Sagitta , Sagittalis , Lingua Serpentis ,
Serpents-tongen.

DE *Serpents-tongen* schieten uit witagtige , vese-
lige wortelen verscheidene driekantige steelen ,
hebbende op haar top mede driekante *bladen* , matig
lang en smal , aan beide syden spits , met ingetrokke
fyden en scherpe einden , seer na de driekante spits
van een pyl gelykenende. Van tusschen dese stelen
en bladen schiet uit de wortel een ronde , gladde ,
effene , holle en voose steel , brengende hier en daar
drie witte drie-bladige *bloemtjes* voort , die in haar
midden verscheide roode draadjes hebben , waar na
groene , ronde , en rouwe *bolletjes* volgen. Dit ge-
was werd dikmaals grooter ofte kleender na de ver-
scheidentheid van plaats.

Sy wassen in de staande wateren en flooten. Het

K k

bloeid

bloeid in het voorjaar , en krygt syn vrugt in de Somer.

De kragten zyn my onbekend.

CCCCXXIII. HOOFD-STUK.

Salix , Wilge.

DE *Wilgen* deilt men in het algemeen in *hooge* en *lage* , en dese beide hebben nog menigte verscheidentheden. De *stam* werd dikmaals redelyk dik en hoog , voornamelyk soo den top van syn takken niet berooft werd. De *schorse* is glad , effen , taey , in 't buigen en grysagtig , maar oud werdende , splyt deselvige seer. Het *hout* is wit en sagt , maar taey , en nauwlyk breekbaar. De *bladen* zyn langwerpig en smal , van boven groen en glad , maar van onderen aschverwig en sagt. De jonge regt op wassende takjes hebben een bruin-roode schors , en somtyds witagtig. Haar *bloeisel* bestaat in lange geele katekens , welke vergaan zynde volgt het *zaad* met een menigte witte wollige stuifkens , welke allenxkens vervliegen. De *wortel* wast redelyk diep , en gins en weder.

Een kleinder soort werd *Wylen* genaamt : wast uit der aarden , sonder eenige stam , maar alleen uit een knobbelagtig hoofd. De *Teenen* , die daar uit voortkomen , hebben donker-roode ofte groene basten , zynde seer buigzaam. Maar dit geschied door konst , want sy steken eenige teenen in d'aarde , en uitspruitende snyden sy de kruine af , maakende het overblyffel de knobbel , uit welke alle d'andere teenen voortkomen.

d'Eerste van de lage Wilgen heeft dunne , houtagtige struikjes van ontrent twee voeten hoog , zig

no 3

in de
UK.
nog in verscheide rysjes verdeelende, zynde na d'aarde wat omgebogen. De *bladen* zyn lang-rond en breedagtig: van boven groen, maar van onderen wolagtig en grys. De katekens zyn als de voorige. De *wortel* is diep, en spreid zig herwaarts en derwaarts.

Een ander soort heeft nog teederder takjes en rysjes, wiens bladen klein en smal zyn.

In 't kort de Wilgen verschelen meest in de bladen, want sy zyn groen, wit, roodagtig, smal, breed en lang, ofte rondagtig, aan de kanten gesaagt of ongesaagt, gekronkelt, enz.

Sy beminnen alle waterige plaatsen, daarom plant men die aan de kanten van de slooten en andere wateren. Sy bloeijen in Lente.

Geen deelen van dit gewas heeft men hier in 't gebruik. De bladen werden gerekend onder de wondkruiden: en de katekens souden dienstig zyn het neus-bloeden te stoppen, wanneer men die in de neuse steekt. Het hout is goed om beeld-werk van te maken. Van de groote takken maakt men hoepels, en de kleender om manden te maken, en de ongeregelde, of slegte om heiningen te vlegten. Maar de dunste zyn nuttig om fyn mand-werk te maken, en om de takken der boomen, wyngaarden enz. mede op te binden.

CCCCXXIV. HOOFD-STUK.

Salvia, Salie, Savie.

DE *Salie* deilt men in *groove* ofte *groote*, en in *edele* ofte *kleine*. De *groove* heeft vierkante houte struiken, wel van twee voeten hoog, zig seer weelderig in verscheide zyd-takjes verdeelende. Dese

hebben breede, lange, dikke, rouwe, oneffene gerimpelde, witagtige *bladen*: maar daar is een soort met witte vlekken, ofte een ander die half gevlekt is: en nog een andere, welkers nieuw uitkomende bladen purperagtig zyn: alle staan sy op haar eigen steel. De *bloemtjes* zyn blaauw-purperverwig, selden wit, van gedaante als de doove netelen, staande yder in syn groen zaad-huisjen, langs de takjes: daarna volgt redelyk groot, rond en bruin *zaad*, zynde een, twee, drie of vier in een huisjen. De *wortel* is houtagtig, die zig in veele takjes en veselen verdeelt.

De *Edele* is een kleender en tengerder heestertjen, van een voet hoog, hebbende mede syne zyd-steelen, zynde de groote seer gelyk, maar is tengerder. De *bladen* zyn lang en smaa, rouw en oneffen: maar eer de steeltjes in het blaadjen gaan, is aan beide zyde een blaadjen, gelyk als twee oortjes, en daarom mede *Salvia auriculata* genaamt, van dese heeft men 'er mede die wit gevlekt zyn. De *bloemtjes* zyn als van de groote, die men mede selden wit ziet.

Men vindse alhier alleen in de kruid-hoven; blyvende des Winters over, en setten zig door de wortel voort. Sy bloeijen in de Somer.

Sy zyn beide sterk van reuk, riekende na de *kampher*, welke uit dit gewas gebaalt kan werden: want als men den olie daar af met syn water overhaalt, en den olie afgeschept zynde, met een weinig van syn water, en soo bewaart werdende, bevind men in de grond de kampher. Dit gewas dan bestaat uit seer fyne oliagtige en doordringelyke deeltjes. Het is dienstig in alle slaap-siekten, lamheden, stuipen, vallende siekten, hoofd-swymel, pest, opgestopte stonden, slymige maag-sappen enz. Men kan de kookfels ofte uittreksels drinken: men kanse mede op wyn setten. Met het water gaar 'er een fyne olie over.

over. U
Voorts w
kookt m
gestrooit.

CCC

D E V
rede
en heeft
spreidse
om te sie
in leden v
spanne lan
alsoo de fi
weinig me
spieten en
water dilt
pernoefje
droogde l
eerder voe
root een
byma een
Judas-oor
der Judas
blykt uit
gaan; de
maar ever
hout is re
Un yder l
staande bl
bende ove
t eind, t

over. Uit de bloemen werd een conserf gemaakt. Voorts werd dit kruid in de keuken gebruikt, gekookt met groene erwten, of over gebraden aal gestrooit.

CCCCXXV. HOOFD-STUK.

Sambucus, Vlier-boom.

DE *Vlier-boom* wast met een matige dikke stam redelyk hoog, alhoewel men die mede wel laag en heesteragtig ziet. Wanneer sy hoog wast, verspreid se zig weelderig met veel takken uit, cierlyk om te sien: de stam en takken zyn geknoopt, ofte in leden verdeelt, welke yder somtyds anderhalve spanne lang zyn, vol wit sacht en voos merg, maar, alsoo de stam byna toegroeid, soo heeft die geen of weinig merg. De schorsse van de stam is graauw, gespletten en gerimpelt, en door het afdruijen van het water dikwils swart; aan welke een soort van kampernoeljen wassen, die swart zyn, en als een gedroogde lym in 't knauwen; soo dat ik het aanse eerder voor een gom ofte lym van desen boom, als voor een kampernoelje: van gedaante gelyken sy byna een menschen-oor, en daarom van 't gemeen *Judas-ooren* genaamt, uit vermoeden dat den verrader Judas hem daar aan verhangen heeft, maar sulx blykt uit geen waarschynelykheid. Om voorder te gaan; de bast der takken is mede grys en rimpelig, maar even onder de selvige is de bast groen. Het hout is redelyk vast, kliefbaar, uit den geelen wit. Uit yder knoop der takken komen twee tegenoverstaande *bladen*, dat is, twee middel-ribben, hebbende over beide zyden hare bladen, en een aan 't eind, makende een ongelyk getal van drie, vyf

of feven, felden meer: yder deser is langer dan breed, fpits-toeloopende en rontom gerand, donker-groen, vast, en matig hard: gevreven zynde, hebben fy geen aangename reuk, en de fmaak is wat grasagtig. De *bloemtjes* komen feer veel by een, kroontjes-gewyfe, welriekende, dog byna als kattenpis. Sy zyn klein, uit den witten min ofte meer na den geelen hellende: bestaan uit vyf blaadjes, met weinige geele draadjes en nopjes; na het afvallen der bloemtjes volgen daar kleine, ronde, groene *befien*, die allenxkens rood en eindelyk fwart en sappig werden, foet van fmaak, hebbende eenig lang, plat en geelagtig *zaad* in zig. Sommige hebben wit-geeles befien: andere roode befien, andere met groene befien, dog dese zyn niet gemeen. Nog is 'er een foort, welkers bladen feer diep gefneden en gehakelt zyn, welke maar by de liefhebbers te vinden is. Hare *wortelen* fchieten vry diep in d'aarde met veele takkingen, gevende jaarlyks veele en feer hooge looten opwaarts.

Men fietse veel by de boere-huizen, aan de wallen, kanten van de slooten en weijen wassen. Sy zyn d'eerste en de laaste groen; fy hebben als geen botten, en soo de winter sagt is, altyd genegen uit te fchieten, welke nieuwe fcheufen dikwils wederom vervriesen. Sy bloeid in 't laaste van Lente, en geeft in de Herfft volkomen rype vrugt. Sy komt van haar eigen zaad feer weelderig voort; want ik hebbe in de tyd van vier ofte vyf jaren daar volkomen boomen met bloemen en befien van gehad.

Aangaande de Genees-kunde soo heeft men van desen boom byna alles wat men begeert: want de middel-bast en de jonge fcheutjes ofte botten fuisveren maag en darmen van onderen en van boven. De bloemen en befien doen fweeten; d'assche van het hout gebrand dood het fuur, en doet wateren. De

mid-

middel-bast der takken ofte der wortelen met de nieuwe scheuten moeten dan uit deeltjes bestaan, die door hare prikkeling en beweging des maags en darmens beweeg-vefelen tot ftuip-trekkingen verwekken. Daarom werden die in waterfugtige voorgeschreven. Ten defen einde werden de jonge scheuten wel onderwarmoes gehakt en gegeten, als mede in den azyn ingeleid en gegeten. Als men die alleen wilde gebruiken om afgang te verwekken, moet men daar weinig van gebruiken. De bloemen gebruikt men droog, men kooktfe in foetemelk, dat men doorgiet en warm drinkt, om te fweeten tegens de roos, pokjes, vuurige uitflag des huids, en heete broeijingen des bloeds. Uiterlykzyn fy dienftig gekookt, en op gefwellen, ontfteke keel, enz. gelegd, foo om de pynelykheid te stillen, als om te doen verdwynen. Daar werd een water van overgehaalt, maar van kleine nut. Uit de gegifte bloemen kan men een geest halen. Ook kan men haar op wyn fetten. Sy werden veel op den azyn gedaan, om tegens de hoofd-pyn te gebruiken: en dient mede in de keuken voor de fmaak. Eer de knopjes van de bloemtjes open gaan werden fy geplukt, in den edik gelegd, en als Kappers gegeten. Uit het fap van de befien maakt men met ofte fonder fuiker een Gelei, om te fweeten tegens de roos, en koorfigheden. Men fetfe mede op brandewyn tegens d'opftyginge. Het fap kan mede gegift werden, en tot een brandewyn overgehaalt werden om te fweeten. Met het fap van defe befien kan men mede de wyn rood maken. De Judas-ooren zyn eenigfins te famentrekkende, defe werden gekookt, en met het kookfel in keel-gefwellen gegorgelt, maar ik fie daar foo een faak niet in. Met het merg der takken houd men de toeloopende fweergaten open.

CCCCXXVI. HOOFD-STUK.

*Sambucus aquatica, Gelderse ofte Vlaamse Roos,
Water-vlier, Swelken-hout.*

DEse is de gemeene Vlier van takken en stam gelyk; wast lager en heesteragtig. De *schors* is aschgrauw, hebbende hier en daar fyne leden ofte knopen, die wat verre van malkanderen staan, vol van wit *merg*. Het *hout* is wit en ligt-breeksaam. De *bladen* komen uit de knopen twee en twee tegen over malkanderen wassende, staande op haar eigen steelen, sy zyn meest drie-hoekig gedeelt, byna als de aalbesie bladen van gedaante en groote, zynde daarenboven nog grof getand. De *bloemtjes* groeijen krans-gewyse, vyfbladig, wit en matig groot, hebbende in haar midden nog andere, dog veel kleinere bloemtjes. De rype *besien* zyn rood, van groote als de aalbesien, onbehaaglyk van smaak: in welke harde en platte faden zyn.

Een tweede soort gelyken dese seer wel, maar de *bloemen* komen niet als kransen, maar als een Peoni ofte Roos in een dikke groote bol digte by malkanderen, wit, en sonder reuk, en brengen geen vruchten voort.

d'Eerste wast op wateragtige plaatsfen, als mede de tweede, maar die werd meest in de hoven om de sierlykheid geoeffent. In 't midden van de Lente siet men haar beide in den bloeisem, en de besien van d'eerste ripen in den Herfft.

De kragten zyn my onbekend.

CCCCXXVII. HOOFD-STUK.

Sanicula, Sanikel, Heel-kruid.

UIt een dikagtige en groove wortel, die van onderen veel vefelen heeft, komen veel wyde, ronde bladeren: fy zyn breed en rond, maar in vyf hoeken gedeelt, en faags-gewyfe gekartelt, bruin van koleur, effen, glad en blinkend, aan de kanten en hoeken wat roodagtig; yder blad ftaat op een lange en dunne fteel. Van tuffchen de bladen komen uit de wortel fteelen fomtyds wel van anderhalven voet lang, die zig regt op beuren, van onderen wat roodagtig: defe verdeelt fig van boven in eenige takjes, aan welke verfcheide mosagtige bolletjes komen, zynde een vergadering van kleine witte bloemtjes, waar na een klein rond zaad volgt als kliffen, en mede aan de kleederen der voorbygaande blyft hangen.

Dit gewas vind men hier alleen in de kruid-beminaars hare tuinen. Sy bloeijen in de Lente, en blyven de Winter over groen, werdende door de wortel meeft voortgeplant.

Het is eenigfins bitter en te famen-trekkende van deeltjes; het werd onder de wond-kruiden gerekend, en is dienftig in al het geene daar men de *Alchimilla* in gebruikt.

CCCCXXVIII. HOOFD-STUK.

Saponaria, Seep-kruid.

HEt waft dikmaals twee voeten hoog met kaale, gladde, ronde, dunne, geknoopte ftruijkjes:

K k 5

uit

uit yder knoop staan twee breede, geribde *bladen* tegen malkanderen over, van gedaante die van de groote weeg-bree gelyk, dog kleender, wat nederwaarts gebogen. Op de toppen komen tuiljes-gewys veele vyf-bladige, schoon rosen-roode, bleek-purpere ofte witte *bloemtjes*, hebbende in 't midden eenige draadjcs, aangenaam van reuk, staande yder in syn eigen kokertjen, dat lang is, en op syn eigen steeltjen. De *wortel* is matig dik, lang, scheuns en scheef door d'aarde henen boorende, en met vese-len behangen.

Het wast alhier aan de duin-kant, en ook in de hoven: de wortel blyft des Winters over. Het bloed in de Somer.

Dit gewas schynt uit een oliagtig loog-sout te bestaan. Het is seer verdunnende, openende, en sweet-dryvende. Men gebruikt het tegens de engborstigheid; het dryft het water en stonde-vloed af. In de neus gestoken, doet veel slym quyt werden. Op geswellen gelegt, doet die verdwynen. Men kan daar kookfels en pappen van maken. Voorts is het kookfel ofte sap bequaam, om de lakenen daar mede te suiveren en schoon te maken.

CCCCXXIX. HOOFD-STUK.

Satureia, Keule, Kunne.

SY staat met een dun, rond, breeksaam, getakt stammetjen regt over end, gemeenlyk ruim een voet hoog, de *blaadjes* staan twee en twee over malkanderen, zynde lang en smal, min of meer spits toeloopende: de koleur is wat stroef-groen. Uit de schoot van de blaadjes komen de *bloemtjes*, die of wit zyn, of bleek-purperverwig. Het *zaad* is swart-agtig

agtig en klein. De wortel dun, langagtig en met vefelen behangen.

Dit gewas werd in 't voorjaar altyd in de moeshoven gefaaid, alsoo het niet overwintert. Sy bloeid in 't begin van den Somer.

Dit gewas heeft een sterke reuk en smaak, bestaande uit doordringelyke en woelende deeltjes. Het is dienstig voor slymige magen, het doet wel oprupsen, verdryft de winden, verwekt de stonden: is den engborstigen dienstig. Hier van kan men de kookfels en uittreksels drinken: ook mag men die op wyn setten. Men kan daar een water, olie, en ook een geest van overhalen. In de keuken werd die by de Roomse boonen gestooft, om dat die quansuis winden maken.

CCCCXXX. HOOFD-STUK.

Satyrion, Orchis, Standel-kruid, Kullekens-kruid, Hondskullekens, Sots-kullekens, Boks-kullekens, Vosse-kullekens, Wywouters, Horsels, enz.

Niet tegenstaande daar veele soorten van dit gewas zyn, zoo fullen wy daar van soo veele ter baan brengen, als tot ons oogmerk van nooden sal wesen. d' Eerste dan die ons voorkomt, noemt men dan gemeenlyk *Testiculus Caninus*, of *Hondskullekens*. Dese wast met haar hoekige of kantige steel een voet hoog of hooger, en werd beblaad met breedte, vry lange spits toeloopende, lyvige bladen. De bloemtjes zyn boven aan de steel aars-gewyse geschikt, bleek rood-purper ofte lyfverwig, gelykende na een kapjen ofte open helmtjen, uit dewelke benedenwaarts een gefnippelt ofte slipagtig lapjen afhangt, het vel van een hond eenigfins gelyke-

lykenende, ook bleek purper-verwig, dog met sommige donker purpere stiptjes of plekjes geteikend. De worteltjes zyn als twee nevens malkanderen gevoegde langwerpige raapjes, als twee kloothes, zynde het eene gemeenlyk wat harder en volder als het andere, zynde het eene wat gefronfelt en in een gekrompen. Boven dese bolletjes heeft men eenige veselen, daar mede dit gewas sig in d'aarde vast hegt.

Een tweede soort van *Honds-kullekens* is d'eerste wel gelyk in *bladen*, maar zyn wat kleinder en smaller, vyf of ses in getal, waar van sommige om den steel wassen, die gemeenlyk een spanne lang is: de bloem-aare is korter, waar aan seer veel uit den witten purperagtige *bloemtjes* wassen, met veel purpere stipjes, en van binnen met veel donkeragtige kleine streeptjes ofte linitjes verciert, van maaksel een helmtjen ofte open kapjen vertoonende, uit yder schynt een klein geraamte ofte lighaamtjen, dat eenig viervoetig dier ofte manneken schynt te wesen, 't welk d'armen van een verspreid heeft, en de voeten van den anderen heeft gespert, en sonder hoofd, gelyk men *Saturnus* pleeg te verbeelden, syne kleine kinderkens in den mond hebbende, namelyk daar half uit hangende, en met den hoofde daar in schuilende. De wortelen zyn mede twee bolletjes, van groote als een note-muskaat, met sommige dikke veselen aan malkanderen en met deselvige aan den steel verbonden.

De derde *Honds-kullekens* heeft smalle, gestreepte, gevoorde, en geribde *bladen*; wast een spanne hoog; de *bloemtjes* komen op den top digt by een gedrongen en veele by malkanderen, van buiten violet-koleurig, trekkende na het donker-purper ofte peers, van binnen witagtig; de vorige anders gelyk, maar wat kleinder: de wortelen zyn mede als de vorige.

Een

Een *vierde* is de derde van bloemen gelyk, maar de bladen zyn breeder, en met de tweede beter over een komende.

Een *vyfde* gelykend van *bladen* de tweede, maar groeid wel een voet hoog: d'aare is lang: de bloemtjes groenagtig en grasverwig, uit welke mede eenige slipagtigheid nederhangt ofte uitsteekt, maar is langwerpig en vierkant.

d'Eerste van de *Testiculus Morionis*, *Sots-kullekens* ofte *Sots-kapjes* gesegt: het *manneken* heeft vyf of ses lange, breede, gladde, lyvige *bladen*, van boven met verscheide donker-purpere vlekjes verciert; van welke een ofte twee om den steel gemeenlyk wassen, welke een spanne hoog werd. De bloem-aare bestaat uit paarfe *bloemtjes*, die nogtans ontrent haar middel witagtig zyn, aangenaam van reuk en gesigt; hebbende van agteren een afhangend hoorn-tjen, dat van de Ridder-sporen byna gelyk: van vooren hebben sy een kapjen met ooren aan de zyden, met een kammetjen daar boven op, gelykende na een sots-kapjen, gapende open als een helmtjen. De *wortelen* zyn mede twee bolletjes, die boven aan den steel eenige veselen hebben.

Het *wyssen* van de *Sots-kapjes* heeft wat smalder *bladen*, en wat meer geribt ofte gevoort. De *bloemtjes* gapen mede wyd open, en gelykenen mede na eenige wyd open staande kapjes; elk heeft een agter afhangend hoorn-tjen, maar de zyd-blaadjes, die d'oortjes met de kammetjes vertoon, staan niet regt over ende, maar leggen soo dicht op het kapjen van de bloem, dat men haar ter nauwer nood kan onderscheiden. De *wortelen* zyn mede veselen met twee bolletjes.

In dese *Sots-kapjes* heeft men nog vierderlei onderscheid. Want een *soort* heeft purpervewige bloemen, de swarte ofte blaauwe violen gelyk; in 't midden

den witagtiger, met sommige stippeltjes verciert; staan in eene aare veel en digte by malkanderen: en de steel is langer dan d'andere.

De *tweede* heeft bleek-roode *bloemen*, korter steel-tjen en kleinder *bladen*.

Een *derde* heeft heele vermilioen-roode *bloemen*, in een korte aare digt by een gedrongen: ook zyn de bloemtjes wat kleinder dan d'andere: de *bladen* wat gestreept ofte geribt, meest alle over end staande, die de steel rontom besetten.

Een *vierde* is veel kleinder, heeft een korte steel, met vyf ofte ses kleine *blaadjes*: de *bloemtjes* en wasschen niet digte by malkanderen, wassende in een korte aare weinig in getal, en dese zyn wit uit den purper-blaauwen bleek, of verstorven rood en on-liefelyk van reuk.

Een *derde* soort van Standel-kruid werd *Boks-kullekens* genaamt, ofte *Testiculus Hirci*, heeft breede, langwerpige, lyvige, effene en gladde *bladen*, grooter dan eenige van d'andere soorten. De steel wast anderhalve voet hoog, veeltyds met sommige bladen van onderen bewonden, en daar in byna verwart. De *bloemtjss* komen mede als in een aare veele by een, van reuk als een bok, gelykenende na een open staande helmtjen, uit welke een lang steertjen steekt, zynde een weinig gedraaid en omgewrongen, van koleur als den steel, met sommige purperagtige spikkeltjes ontrent daar sy aan den steel vast zyn geteekend. Het *zaad* is in langwerpige, gevoorde zaad-huisjes, zynde seer klein. De *wortelen* zyn wat grooter als de voorige.

Het *vierde* *Standel-kruid* zyn de *Vosse-kullekens*, *Testiculus Serapias* ofte *Testiculus Vulpis* genaamt, en dese is drierlei; d'*eerste* heeft bloemtjes als een Wywouter ofte Rombout. De *tweede* als een Wesppe ofte horfel, die in groote ofte kleente somwylen

len verscheelt. Maar de derde gelykend na een vlieg.

De *Wywouters* dan hebben twee of drie gladde, effene, breedagtige *bladen*; groeid ruim een spanne lang, met veele dicht by een staande witte *bloemtjes*, de *Wywouters* met haar uitgesperde vleugels eenigfins gelykenende, te weeten van drie blaadjes gemaakt, zynde het eene bovenwaarts en d'andere twee aan de fyden, verbeeldende de vleugels ofte wicken; benedenwaarts hangt 'er een langer en dunder blaadjen, waar in eenige soete stoffe is. De bloemtjes hangen met een wat omgekromt steeltjen aan de groote steel; de *wortelen* en *veselen* zyn mede als van d'andere soorten.

De *tweede* heeft vyf of ses lange, breedagtige en geribde *bladen*, sommige na d'aarde gebogen en sommige regt op staande. De steel is een spanne hoog, bewassen met vyf ofte ses veel-bladige *bloemtjes*, welker onderste blaadjen van maakfel en in syn swartagtige ofte donker bruine verstorven vuile verwe, een Wespe ofte Horsel schynt te verbeelden. De *wortel* bestaat mede uit twee ronde bolletjes. Van dese is nog een soort dat hooger schiet, en heeft *bloemen*, wiens bovenste blaadjes grooter zyn en witter, en een weinigjen rood purpervewig. Een ander heeft kleinder en groender bladen, en wast lager dan d'eerste.

De *derde* deser *Vosse-kullekens* heeft kleender en minder bladen, en een korter en dunder steel dan de tweede soort. Hier aan komen drie ofte vier bloemen, welkers drie bovenste blaadjes seer klein zyn, maar het vierde ofte onderste is langwerpiger, uit den donker-purperen swartagtig, ofte droevig-paars, evenwel min ofte meer geschakiert, gelykenende na een Vlieg. De *wortel* bestaat mede uit twee bolletjes.

Het

Het alderkleinste *Standel-kruid* is het kleinste van allen van bladen, die groen en geribt zyn. De steel is dun en een palme hoog, aan welke kleine, witte, en aangenaam riekende bloemtjes wassen, alle geschikt en by een gevoegt, even of sy daar om gedraaid waren, wrongs-gewyse. De wortelen zyn mede twee langwerpige bolletjes. Somtyds wast het wat hooger en somtyds wat lager, na de verandering der plaats:

Sommige wassen op kleiagtige, waterige en grafte gronden, en andere op schrale: andere in de duin-valeijen, van waar sy wel in de hoven werden overgebracht. Sy bloeijen alle in het laaste van Lente, maar het alderkleinste tegens den Herfft.

Sy bestaan uit soete, sagte, buigsame en voedsame deeltjes: sy werden gebraden en gegeten. De wortel agt men goed om den lust tot byslapen te verwekken, als mede om de vrouwen en mannen vrugthaar te maken, maar ik hebbe die uitwerkselen daar nooit in konnen vinden: ten desen einde werden de wortelen in suiker geconfyt en gegeten.

CCCCXXXI. HOOFD-STUK.

Satyrion Basilicum, Handekens-kruid.

D'Eerste van de grootste soort noemt men het *Manneken*, dit heeft langwerpige, breede, gladde, lyvige bladen, weinig ofte niet gespikkelt. De stelen zyn rond, effen en bebladert, wassende dikwils hooger dan een voet: de bloemtjes vertoonen sig aars-gewyse, bleek-purper-verwig, bruin-paars, heel ligt rood, of ook wat wiragtig met kleine puntjes ofte stippeltjes, ofte ook kleine dunne, ofte fyne donker-purpere streepjes of vlekjes doorregen
of

of geteekend, van gedaante byna de Sots-kaps mannetjes gelykenende, uitgenomen dat sy geen kammetjes hebben. Onder yder bloemtjen heeft men een fcherp spits blaadjen. De wortelen verbeelden twee uitgestrekte handekens met vier vingers, staande tegens malkanderen over, zynde d'eene weeker en flapper dan d'andere die styf is.

Het tweede noemt men *Wyffen*, zynde wat kleender; de *bladen* mede niet alleen kleender, maar met veele donker-purpere stippels geverft. De *bloemtjes* zyn als kleine kapjes ofte helmtjes, gekamt en wyd open gapende, gelyk het Sots-kapjes manneken, zynde wit, lyf-verwig, uit den purperen roodagtig, bleek-verwig, of wat na den blaauwen hellende, altyd met meer peerse ofte donkerder purperverwige vlekken aardig geteekend. De *wortelen* zyn als die der voorgaande.

Van dit Wyffen is nog een mede-foort, hebben de niet alleen overvloedige bladen, maar zelfs foo veel, dat sy mede tusschen de bloemen in wasschen, welke hoe hooger hoe kleinder werden.

De kleine foort heeft heele smalle *bladen*; wast een spanne hoog, met een biesagtige gladde steel. Op den top koomt een schoone purpere *bloem*, liefelyk van reuk. De *wortel* is als de voorgaande, maar wat kleender.

Sy wassen in vogtige weijen, en ook wel in wildernissen en bossen. Sy bloeijen in 't midden van de Lente.

Aangaande de kragten, werden die gehouden als van de voorgaande.

CCCCXXXII. HOOFD-STUK.

*Saxifragia major en minor, groote en kleene
Steen-breeke, Bevernaart, Bevernelle.*

DE groote ofte Bevernaart wast redelyk hoog. De bladen zyn seer gesneden en gekerft, die van de Pastinaken van gedaante niet ongelyk, donkerder groen, rouwer, harder en kleinder, en rontom klein gekerft. De steel is hoekig, gevoort, en in de lengte gestreept, drie voeten hoog. Op de toppen der takken komen de kransjes met kleine witte bloemtjes. Het zaad is klein en grys, bytend van smaak. De wortel is langwerpig rond, wit, scherp op de tong, en quyl verwekkende.

De kleine ofte Bevernelle gelykend d'eerste aangaande de bladen die naast de wortel zyn, maar zyn hier veel teederder en kleinder; maar de blaadjes, die de steel verciere, zyn heel dun, en die der andere niet gelyk. Voorts is dit in 't klein het groote niet ongelyk.

Sy wassen hier alleen in de kruid-hoven, en bloeien in de Somer.

De wortel met het zaad toonen dat sy uit beweeglyke en doordringende oliagtige en soute deeltjes bestaan. Sy werden gebruikt om de steen te breken, maar sulx meen ik niet dat gelukken sal: maar sy dryven water en graveel af; verwekken de stonden, doorsnyden de taeije slym, maken een weg door de verstopte ingewanden. De wortel gekauwt, doet quylen en geneest de tandpyn. Om te drinken zyn de kookfels en uittreksels best; of men kanse mede op wyn setten. Sommige confyten de wortelen.

CCCCXXXIII. HOOFD-STUK.

*Saxifragia alba en aurea, witte en gulde
Steen-breke.*

DE Witte Steen-breke heeft ettelyke ronde *bladen*, met ronde inkervingen rontom, geel-groen en fagt, elk staat op een befonder ruig steeltjen: tuffchen dese fchiet een ronde, dunne, tengere, hairige ofte wollige steel uit, hooger dan een spanne; op welkers bovenfte kleine, witte, vyf-bladige *bloemtjes* voortkomen, fttaande yder in een groen kokertjen. De *wortel* is vefelagtig, maar tuffchen defelvige vind men eenige ronde knoopjes als pe-pertjes, bleik-purperagtig van koleur, fcherp en bitter van fmaak, het welk fommige het zaad noemen.

De gulde Steen-breke is de witte van *bladeren* eenig-fins gelyk, alfooy mede rond zyn, en om de kanten min of meer gefchaart. De ftruijes zyn ontrent een halve spanne lang; op de topjes komen kleine goud-geele blinkende *bloemtjes*, en daar na kleine faad-bolletjes met klein rood zaad. De *wortel* is vefelagtig, voortkruipende ende nieuwe planten makende.

Sy waffchen hier in de hoven en bloeijen in 't voorjaar.

Haare deeltjes fchynen mede doordringend, werkelyk en flym-verdunnende te wesen: en daarom werd die gebruikt om het water te doen loofen, en de ftonden te verwekken, waar toe de kookfels dienftig zyn.

CCCCXXXIV. HOOFD-STUK.

Scabiosa, Schurft-kruid, Aposteem-kruid.

DE gemeene *Scabiosa* heeft langwerpige, matig breede, rouwe, en aan de randen gesnippelde *bladen*, tusschen de selvige schieten ronde, regt op staande, in de langte gevoorde of gestreepte struiken, van ontrent de twee voeten somtyds hoog, zynde eenigfins hairig en rouw, en zynde mede met foodanige, dog kleindere, *bladen* begroent. Boven is sy in eenige takjes verdeelt, waar op de *bloemen* als in een rond bolletjen komen, bestaande uit veele dicht by een gevoegde bloemtjes, welker middelste kleinder zyn dan die de buiten-rand uitmaken: sy en hare veselingetjes zyn uit den ligt-blaauwen, ofte uit den bleek-blaauwen witagtig: waar na een ruig zaad koomt te volgen. De *wortel* is redelyk lang, diep neder sinkende, en met veselen behangen.

De *kleine* wast een halve span hoog of daar ontrent; en is voorts de groote gelyk.

De *middelbare* ofte *Schaaps-Scabiose* is mede langwerpig, matig breed, ruig en grys van *bladen*, maar kleinder dan die van de groote soort, niet gesnippelt, maar wat diep geschaart, uitgenomen de bovenste, die zig in snippelingen en kervingen verdeelen. De *bloemtjes* zyn mede als de voorige. De *wortel* is dun, teer, lang en met veselen behangen.

Een vreemde soort heeft sagte, gesnippelde en wolagtige *bladen* gelyk de groote; de struik wast wel anderhalven voet hoog en hooger, zynde mede met *bladen* bewassen. Op de toppen der zyd-takjes zyn mede ronde schyfagtige bolletjes, hebbende sommige liesagtige ofte velagtige kelkjes ofte scho-

teltjes,

teltjes, welkers *bloemtjes* wit zyn, gevolgt van een ruig en matig dik zaad. De *wortel* is als die van de groote.

Nog is hier een bysoorte van, dat in alles kleiner is, en de bloemen uit den blaauwen purper-verwig.

Nog is 'er een Indiaanse met bloem uit bloem, dat is, met *kindertjes*. En nog een ander Indiaanse met een *dubbele bloem uit bloem*, dat is, *kindertjes uit kindertjes*.

d'Eerste drie soorten vind men wel in 't wild op sandige, onbebouwde plaatsen, en ook wel in de weijen en akkers; en bloeijen in de Somer: sy werden mede in de kruid-hoven gebragt, daar sy seer wel aarden. De vreemde soorten zyn alleen voor de Liefhebbers.

Het bestaat uit beweeglyke, fyne, doordringende, slym doorsnydende, verdunnende, sweet-dryvende deeltjes: het werd daarom onder de tegen-giften gemengt, en tegens de long-siekten gebruikt. Het is dan dienstig in etter-geswellen, zyde-wee, keel-ontsteking, hoest, engborstigheid, quadaardige siekten, pest, pyp-sweeringen. Uiterlyk tegens de schurft, jeukte, quaad-zeer, hair-worm, dauw-worm, blaauwe oogen, pynelyke ambeijen, enz. de wortel werd geagt tegens de Venus-ziekten, in de plaats van Salsa parilla.

Tot het innerlyke gebruik zyn de kookfels en uit-treksels best: anders werd daar een water, syroop en conserf van bereid: met welke men uiterlyk kan wasschen en stoven.

CCCCXXXV. HOOFD-STUK.

Scarlea, Orvala, Wilde Horminum, Scharlei.

D'Eerste is eigentlijk *Orvala*, heeft dikke, vierkante struiken, twee voeten hoog en hooger, die zig in verscheide regt op staande takken verdeelt. De *bladen* hebben min of meer ronde kartelingen om de randen, komen uit de wortelen voort, ofte de struiken zyn daar mede begroent, staande met haar eigen steelen twee en twee regt tegens over malkanderen, en wat verre van een, seer groot, veeltyds breeder dan een palm van een hand, wat langwerpig rond, wat rouw, oneffen, dik en lyvig, witagtig ofte asch-verwig, ruig en hairig, gelyk de struik en takken. De *bloemen* komen langs de takjes als aaren, byna van maakfels als van de Salie, uit den bleek-blaauwen witagtig, staande in langwerpige, getande huisjes, in welke daar na twee of drie ronde bruine *zaadjes* gevonden werden, van groote als mostert-zaad. De *wortelen* zyn hard en met veselen behangen. Het geeft het tweede jaar eerst bloem en zaad, waar na het vergaat. De *bladen* en *bloemen* hebben een sagte sware reuk en smaak.

De *tweede* wast dikwils by de twee voeten hoog met vierkante struiken: de *bladen* zyn van maakfel als de voorige, maar kleender en groender: de *bloemtjes* zyn purperverwig ofte blaauw. Dit gewas heeft weinig ofte geen reuk.

De *derde* heeft mede vierkante en ruigagtige struiken. De *bladen* zyn rontom wat geschaart, die van d'eerste soort gelyk, maar kleender. De *bloemen* zyn geel. Het *zaad* rond en bruin. De *wortel* veselagtig, en des Winters altyd overblyvende.

Een

Een vierde soort is de wilde *Horminum* van L. Fuch-
sius. Sy wast laager als de voorgaande; en de struik
is ruig, hairig, en vierkant: heeft kleinder, lang-
werpiger, dieper gekerfde bladen als de voorige;
heeft blaauwe, welriekende bloemen: het zaad is
rond en swart: de wortel hart, zwart, en met vese-
len behangen.

Alle dese soorten vind men maar alleen in de
kruid-hoven alhier, en by de Liefhebbers: en
bloeyen in de Somer.

D'eerste is alleen in gebruik, bestaat uit fyne en
woelige deeltjes. Sy verwekt de maand-stonden, en
dryft de Suigers en Na-geboorte af. De bloemen
ongedroogt op Rinschen wyn geset, geven die een
aangenaamheid, maar maken ligt dronken: op soe-
te en vette wyn geset, maken die als malvesei. Ook
werd het onder Bier gebrouwen, dat hem een aan-
gename smaak geeft, maar maakt ligt dronken.

CCCCXXXVI. HOOFD-STUK.

Scolopendria, Lingua cervina, Phyllitis, Hemiotis,
Herts-tonge, enz.

Herts-tonge heeft lange, ongesnede en ongekerf-
de bladen, eenigfins spits toeloopende, hard,
geel-groen van verf, van boven effen en glad; maar
van onderen zyn aan beide zyden eenige bruine en
langwerpige verhevenheden, gelyk als kleine Rup-
sen, welke de bloem met het zaad is; soo ik mein-
de reuk, gevreyen zynde, is onaangenaam en wat
stroef op de tong. De wortel bestaat uit een bosjen
veselen.

Daar is een soort welkers bladen van boven in
veele andere snippelingen, als bladeren verdeelt

werden : en van onderen aan beide zyden omgebogen.

De *Hemiotis* is een mede-soort van Herts-tonge; maar van onderen zyn de *bladen* by hare steel breeder, met zeer uitstaande hoeken, gelyk als van de Speer-wortel; want van onderen vertoonen sy zig als een uitgeholde halve maan, welke na boven toe allenxkens smalder en spitsier werden. Voorts zyn sy mede glad, hard van boven, maar van onder hebben sy mede die bruine oneffenheden als de voorige. Dese gewassen zyn somtyds van onderen gelyk als met vier oortjes voorzien.

Sy wassen in de Kruid-beminnars hoven, en blyven des Somers en des Winters groen.

De bladen zyn grof van deelen, en dienstig om de buik-loop te stoppen : en alsoo men het houd om de verstopte milt en lever te openen, soo dient het mede uit eenige fyne en doordringende deeltjes te bestaan : waar toe men des zelfs kookfels kan gebruiken.

CCCCXXXVII. HOOFD-STUK.

Scordium, Water-look.

DE *Scordium* heeft veele struikjes, die uit een geveselde wortel qualyk een voet hoog opschieten, alhoewel sy na de aarde hellen : sy zyn gehoekt en vierkantig, en in verscheide knoopjes gedeelt. Uit yder knoopjen spruiten twee over malkanderen staande *blaadjes*, zynde lang-rond, aan de kanten rontom gekartelt ofte gesaagt : dit gansche gewas is grysagtig, sagt, ruig, ofte wollig, en na den look riekende. Uit yder schoot der blaadjes komen een, twee ofte meer kleene, roodagtige *bloemtjes*, van maaksel als de doove netelen, maar kleender.

Het

Het plant zig voort met de wortel, alhoewel het mede door saad kan gesaaid werden. Het bloeit in de Somer. Het waft in de duin-valeijen en vogtige plaatsen: en werd in de Kruid-meesters tuinen onderhouden tot de Genees-konst.

De reuk als look, en de scherpe smaak toonen dat het fyn van deelen is. Innerlyk gebruikt doet het sweeten, en is een tegengift, waar van men de kookfels kan drinken: ofte van het selvige ofte van het sap een extract maken; d'andere bereidselen hebben so veel niet om het lyf: om syn sweet-dryvende daarom gebruikt men het in quadaardige koorfen en pest: als mede in verstoptheid van lever, milt, longen, enz. alsoo het de slym vloeibaar maakt, en verdunt: daarom dient het mede om de stonden te verwekken.

CCCCXXXVIII. HOOFD-STUK.

Scorzonera, Adder-kruid, Slang-kruid.

DIt is een soort van Boxbaart: heeft langwerpige, witagtige, lyvige, spits-toelopen-
de, breedagtige *bladen*, die rontom wat gerimpelt, en als gekorven zyn: de struik is rond en getakt, dikwils van tweevoeten hoog: is mede gelyk als uit verscheide knopen geblaad. Op den top van de selvige takjes koomt een geele *bloem*, bestaande uit veele smalle blaadjes, van maakfel als de gemeene Paarde-bloem, en dese zyn in een schilferagtig groen kokertjen besloten: na het afvallen der selvige koomen daar witte stuifjes, die verwaaijen. Het *zaad* is langwerpig, grys, en wat kleender als van Boxbaart. De *wortel* is lang, eenig, flegt en regt, van binnen wit, en soet; van buiten swart; maar ge-
droogt

droogt zynde ligt-bruin. Dit kruid geeft mede een melkagtigheid uit.

Men vindse hier in de moes-hoven en tuinen der Kruid-kenners, en bloeid in het begin van de Somer.

De wortel werd alleen gebruikt; is sagt en door-dringend van deeltjes, sy maakt een sagte uitwafeling in alle heete en quaadaardige koorsen, mase-len, pokjes, en broeijingen des bloeds. Hier van is best het kooksel gebruikt, ofte klein gestampt en in 't bier voor de kinderen gehangen. Sy werd mede geconfyt, maar is van weinig voordeel.

CCCCXXXIX. HOOFD-STUK.

Scrophularia major, Betonica aquatica: groot Speen-kruid; Beek-schuim of Water-Betoni.

TE vooren hebben wy gesproken van het kleene Speen-kruid, onder de naam van kleine gouwe: nu sullen wy dan van het groote handelen, dat een gansch ander gewas is. Het groote Speen-kruid wast wel vier voeten hoog, en somtyds ook wel half soo laag. De struik staat regt overend, is hol, vierkantig, en donker purper-verwig, hebbende verscheidene knopen, komende uit yder twee tegen over malkanderen staande breede en spits toeloopende bladen, zynde rontom saags-gewyse gekartelt en getand; de groote netelen van maaksel gelyk, maar grooter, lyviger, donkerder groen, en rouw in 't aantasten; langs de toppen van de takken komen kleine, donker-purpere bloemtjes, van maaksel als van de doove netelen. Daar na volgen kantige, scherpe, nogtans ronde zaad-bolletjes, in welke

kleen zaad is. De *wortel* verspreid zig door de aarde heen, zynde wit, welke behalven syne veselen, mede veele witte knobbeltjes heeft: dese wortel set syn selven voort door nieuwe loten.

De *Beek-schuim* ofte *Water-Betoni* is de voorige seer gelyk, maar de *bladen* zyn van vooren wat ronder, meer na de *Betoni* gelykenende, ook is haare koleur gryser, en zyn wat haaragtiger: der selver stelen zyn wat langer. De struik is vierkant, maar somtyds wat dikker. Ook bestaat de *wortel* uit een bos dunne veselen.

Sy wasschen beide gemeenlyk aan de kanten van de slooten, duin-valeijen, en aan de kanten van de gras-landen, en bloeijen in de Somer.

De wortel van dit Speen-kruid schynt uit doordringelyke deeltjes te bestaan: en daarom dienstig op krop-sweeren en ambeijen gelegd: maar ik geloof dat die gene, welke uit de gedaante der kruiden hare kragt willen afmeten, dit, gelyk als van meer gewassen, verfiert hebben.

CCCCXL. HOOFD-STUK.

Secale, Rogge.

DE *Rogge* eerst uitschietende, is wat roodagtig van *bladen*, maar hooger komende blyft die groen. Uit eene veselige *wortel* komen ses ofte seven, min ofte meer holle en ronde *halmen* voort, wat dunder en langer dan van de *Tarw*, hebbende gemeenlyk vier ofte vyf knoopjes, welke ter dier plaats de *halmen* verstoppen: by yder knoop heeft men mede een lang en smal *blad*, gelyk men in de *Tarw* en *Gerst* ziet. Op de toppen komen de *aaren*; yder *aare* heeft verscheide ryen ofte lagen, geschikt

en

en gevoegt met korte, dog niet rouwe, scherpe ofte stekende; maar wat weekagtige ofte onsterke vlimmen, ofte baardekens rontom gewapend; dese staat in 't bloeijen overend, maar als het koorn ryp is, buigt het sig om syn swaarte wat nederwaarts. Het saad ofte graan selve is langwerpig, smal en blood, bruin van koleur, vallende ligt uit syn zaad-huisjes. Ik heb 'er een met een dubbele aare. In d'*Ephem. Germ.* siet men een met veel aaren.

Het wast gantsch *Europa* door met heele akkers; wanneer sy in de Herfst gesaaid werd, werd sy *Winter-Rogge* genaamt: en dese geeft meerder halmen en volder aaren. Die men in het voorjaar saaid, noemt men *Somer-Rogge*, en dese heeft minder halmen en kleinder ofte korter aaren; egter zyn sy beide in de *Somer ryp*.

In de Genees-kunde gebruikt men de semelen, en het meel. De Rogge bestaat uit werksame deeltjes, dat is, uit suur en sout, uit *alkali* en *acidum*, gelyk al het koorn doet, het welke soo lange met malkanderen gebonden is, en als in de slaap legt, tot dat een derde het water los maakt, en een vierde de Hemelse invloed ofte subtile materie het aan 't bewegen helpt. Siet hier van verder in myn verhandeling van de Fermentatie. Het meel is bequaam om pappen te maken op geswellen die door moeten breken, alsoo het door syn werkelykheid de besloten stoffe ofte etter mede beweeglyk maakt, gelyk een bal die seer groote beweginge heeft, een ander die minder beweginge heeft, syne aan hem overdraagt. Verder het drooge meel gelegd in fyne linne sakjes op de buik-pyn, en warm gemaakt, helpt. Op de wange en keel gelegd in tand-pyn en ontstekingen der keel, en op de roos, sal van groote uitwerksels zyn. Tot een pap gemaakt met moer van wyn, sal een beginnende verstervinge (sekerlyk) steuten.

Men

Men ſchryft het wel voor in jigt-pynen, voet-euvels, hand-euvels enz. Maar alſoo dit door ſyne werkelyke deeltjes de beledigde deelen te veele laſtig valt, willen wy het niet toelaten, ten zy gematigd van keesjes-bladen enz. want een ſagte woeling verbiède ik niemand,

Sed eſt modus in rebus.

Wat de ſemelen aangaat: deſe gekookt zynde, dient het doorſeiſſel tegens d'ontſtekinge van de keel; en op geſwellen gelegd, die te doen verdwynen: een bad daar van gemaakt, is nut voor dikke beenen, daar in gebaad, en armen, daar het voedsel weigert in te komen, (ten zy de bloedvaten, zenuwen enz. geperſt werden) te helpen. Ik heb een groot Heer, (dat een Prins was) maar niet weten wilde, geholpen, welkers armen en beenen uitteerden, en deed niet anders als dit en eenige byvoegingen, en is ſoo wel herſtelt, als ik ſelve ben, (die altyd in alle ſaken als een blixem is geweest.) Van het meel kan men met melk een pap maken, om tegens de teering te eten, maar ſulx moet dagelyds geſchieden.

Wat aangaat de keuken, is yder een bekend; men maakt daar brood van, beulingen, pap, ſaucen, en veele dingen, daar toe hoorende.

CCCCXLI. HOOFD-STUK.

*Sedum majus, Sempervivum majus, Aizoon,
Barba Jovis, Donderbaard, Huis-look.*

HEt groote *Huis-look* heeft heele dikke, lyvige, ſappige, gras-groene, en ſcherp-toeloopende bladen, ſtaande alle in 't ronde op de wortel, in manieren als een roos; waar nevens nog veele andere by waſſchen: na dat yder deſer planten een jaar ofte twee

twee oud is , ryft uit het midden der felvige een rechte fteel , mede met de felvige bladen verciert , welke allenxkens kleinder en finalder werden , fchietende felden hooger dan een voet : boven verdeelt de felvige zig in verfcheide takjes , waar aan veele lyvige , donker-purpere en fters-gewys geftelde bloemtjes waffen. De wortel bestaat uit matig dikke vefelen.

Men vind het veel op de daken van de Boere-huizen , en op de pannen , zynde des Winters en des Somers groen , konnende hitte en koude , droogte en vogtigheid uitftaan , maar bloeid alleen in de Somer.

De fappige bladen zyn eenigfins fuur , en verkoelen daarom , door hare doorsnydinge , de fymige en hitfige tong in de koorsige. Sommige perfen het fap uit , en geven dat de zieken te likken : maar gemeenlyk nemen fy een blaadjen op de tong. Sy werden mede (dog qualyk) op de roos en andere heete gefwellen gelegd , om te verkoelen : de bladen tegens de vuile en fwarte tanden gevreven , doet die wit en fuiver werden , fonder belediging der tanden.

CCCCXLII. HOOFD-STUK.

*Sedum minus , Sempervivum minus , Vermicularis ,
kleine Donderbaard , kleine Huis-look ,
Tripe Madame.*

D'Eerste kruipt langs der aarden , hebbende veele dunne en teere ftruijkjes : defe hebben veele langwerpige , ronde , spits-toeloopende , blaauw-groene , dikke , fappige blaadjes ; tuffchen defelvige komen ftruijkjes , niet wel een halve voet hoog , mede beblaad. Op den top komen krans-gewyfe

tes-bladige, fters-gewys gestelde, geele *bloemtjes*. De *wortel* is veselagtig, en schiet geduirig nieuwe zyde-planten uit.

De *tweede* wast wel een halve voet hoog, het kruipt mede langs d'aarde: de struikjes, die gemeenlyk wat roodagtig zyn, zyn mede beblaad, maar soo dicht niet by malkanderen. De *blaadjes* zyn klein, langwerpig, dik, rond, stomp, veeltyds roodagtig, gelykenende na een dik en stomp wormtjen. Op den top komen eenige takjes met witte, vyf-bladige, ster-wys gestelde *bloemtjes*. De *wortel* is veselagtig, en langs d'aarde kruipende, gevende hier en daar nieuwe planten uit.

Beide dese soorten wassen niet alleen geern aan oude daken en muuren, maar ook wel in de tuinen, en bloeijen in de Somer.

Sy zyn beide van smaak en kragten als de groote Huis-look. De *blaadjes* werden afgeplukt, en in den azyn gelegen hebbende, op de tafel by het gebrad, in de plaats van kappers, geset, en genut.

CCCCXLIII. HOOFD-STUK.

Sedum minimum, Sempervivum tertium, Illecebra, Hellecebra, Muur-Peper.

DE *Muur-Peper* wast byna als een soorte van kleine Huis-look. De *blaadjes* zyn kort, rond, dik en sappig; tusschen beiden komen veele beblade struikjes van een vinger lang, en somtyds langer of korter na de grond is, langs welker bovenste geele, vyf-bladige, gesternde *bloemtjes* komen. De *worteltjes* bestaan uit veele dunne veseltjes.

Men vind het aan de kanten van sandige en dorre bouw-landen, aan oude vervalle muuren en op de daken

daken by de boeren. Het blyft Winter en Somer groen, maar bloeid in de Somer.

Dit gewas is zeer fcherp en doordringend van deelen, want het laat op de tonge een groote hitte langentyd na, als het gekauwt is. Het werd gebruikt tegens de fcheurbuik, verflymde magen, koorsenz. Hier van gebruikt men het fap ofte kookfel, maar doet louter braken. De mond daar mede gefpoelt, en het tandvlees daar mede gevreven, geneeft des felfs bloeden, want het reinigt de mond. Uiterlyk opgelegd maakt bleinen.

CCCCXLIV. HOOFD-STUK.

Senecio, Erigerum, Kruis-kruid, Grindkruid, Kruis-wortel.

HEt groote *Kruis-kruid* wast met een ofte meer gestreepte ronde ftruiken dikwils twee voeten ontrent hoog, zig in verfcheide takken verdeelende: het heeft langwerpige, groene, lyvige, fappige, aan beide zyden diep doorsneden en gekorve bladen. Op de toppen der fteelen komen veele bloemtjes by malkanderen, zynde geel, dog fonder blaadjes rontom; bestaande alleen uit een vergaderinge van veele draadjes, even of het de kruin ofte navel van een ander geel bloemtjen was, zynde in een groen kokertjen befloten: defe veranderen met'er tyd in witte ftuifjes, onder welke klein, langagtig en bleik-bruin zaad geplaatst is. De ftruikjes zyn mede eenigfins beblaad. De wortel is min ofte meer lang, maar met veele vefelen behangen.

Van defe groote is een foort, die wat ruigagtig van bladen en ftruiken is, en als met eenig hair bewaffen, en wat vetagtig in het aantasten, ftinkend en onaangenaam van reuk.

De

De *kleene* wast veel lager, en dese wast verscheiden van groote, na de grond, daar die op wast, somtyds een voet hoog, en somtyds nauwlyks een halve spanne hoog. Dese struik wast niet al te regt op, maar eenigfins bogtig, en als met leden, sonder eenige hairagtigheid; heeft geen reuk, ten zy gevreven: anders is sy de voorige gelyk.

Dese wassen langs de wegen, dyken, en in de moes-hoven tusschen het gesaaide in. Sy zyn des Winters groen, en bloeijen vroeg de gansche Sommer door; ja behouden hare bloemen somtyds onder de sneeuw, voornamelyk de kleine.

Dese kruiden zyn seer onaangenaam van smaak, maar doordringend, soo dat de smaak lang in de mond blyft: soo dat men in dit gewas fyne deeltjes heeft: het mag daarom in pappen gebruikt werden, om op geswellen te leggen, om te doen verdwynen ofte te doen rypen. Het doet de spenen verdryven daar des nagts opgelegd. Het kookfel gedronken, doet wel wateren. Sommige mengen de blaadjes onder hare salade, om te eeten.

CCCCXLV. HOOFD-STUK.

Serpillum, Wilde Thym, Quendel, Onse Lieve Vrouwen Bedstroo.

DE *Quendel* heeft veele, kleine, harde en houtagtige struikjes van een vinger hoog, van welke sommige regt op staan, en andere wat ter aarden nedergebogen, en als langs d'aarde kruipende, en wortelen aldus met veele veselen in d'aarde. De struikjes zyn beblaad met kleine groene blaadjes, staande meest twee en twee over malkanderen,

Mm

gely-

gelykenende eenigfins naden Thym : op de topjes komen ronde hoofdjcs met kleene purper-roode ofte witte *bloemtjes*. De *worteltjes* bestaan alleen uit fyne, dunne vefeltjes.

Daar is nog een foort, defe feer gelyk, maar is regt opftaande, zynde de wortel dikker en houtagtiger.

Defe gewaffen hebben fomtyds eenige donfigheid als een foort van *Epithymus*.

Sy waffen op fandige, dorre, en onbebouwde gronden, van waar die in de kruid-hoven gebragt werden, en bloeijen de meeste Somer door.

De fmaak en reuk getuigen genoeg, dat het uit fyne oliagtige, en vlug-foute deeltjes beftaat. Het is dienftig om de ftonden te verwekken, en pis te dryven, als mede tegens het bloed-fpouwen, flymige maag, oprupfingen, winden, hoofd-fwymel, flaap-ziekten enz. Hier toe zyn beft, wanneer men het trekt als thee, ofte het felve in water kookt; ofte op wyn fet, en dagelyks gebruikt: men kan daar mede een water van overhalen te gelyk met een fyne olie: als mede een geeft.

CCCCXLVI. HOOFD-STUK.

Sigillum Salomonis, Polygonatum, Salomons Segel.

D'Eerste ofte *gemeenste* heeft dunne, ronde, en gladde ftruikjes, wel van anderhalven voet hoog, zynde in geen takken gedeelt: defe zyn van onderen tot boven toe, nu hier en nu daar met breedte, geribde, dunne, gladde, langwerpige, geelgroene *bladen* begroent. De *bloemtjes* komen uit den boefem van de bladen, drie ofte vier by malkanderen op een fteeltjen, en defe zyn langwerpig, hol

hol en witagtig. Hier na volgen groene *besien*, soo groot als erwtes, die allenxkens swart werden. De *wortelen* zyn langwerpig, knoopig, krom, wit, redelyk dik, en met eenige vefelen behangen: dese kruipen door de aarde gins en weder, groeiende niet regt nederwaarts.

Een deser foorten heeft veeltyds welriekende bloemtjes.

Nog is 'er een foort met bladen, die wel eens soo groot zyn, soo groot als van de wittenies-wortel, anders geen verschil hebbende

Nog is 'er een met zyd-steelen ofte takken, van een voet ofte anderhalf hoog, wassende de bladen nu hier een en nu daar een, anders de gemeene seer gelyk, dog wat sagter, en van onderen wat gryser. De *bladen* wassen dicht op malkanderen, in maniere als de deur-was, en geplaatst, dat als d'eene Oost wyft, wyft d'andere volgende West, en dat overhands. De smaak is soet, maar daar na wat fcherp, en quyl makende. Van onder den oorsprong der bladen komen kleine, dunne, langwerpige, en kromagtige steeltjes, hebbende aan het eind een klein nederwaarts hangende *bloemtjen*, van gedaante als de Leletjes van den dale, dog wat wyder open gapende, gedeilt in ses omgeboge tippen ofte deelingen, van binnen met kleine swarte stippels geteikent, van reuk gelyk de hagedoorn; daar na volgen driekantige groene *besien*, die daar na rood werden en langwerpig, in welke men veel wit zaad vind. De *wortel* is klein, knoopagtig en in verscheide knobbelen uitpuilende, behangen met veel dikke vefelen.

Nog is 'er een welkers struiken een voet ofte anderhalf hoog wasschen, en welkers *bladen* sters-gewyse om de knopen der struik staan: dese zyn gemeenlyk vyf en vyf, zynde langwerpig, smal, spits

toeloopende, glad en geribt. Aan den oorsprong deser bladen komen uit den groenen-witte bloemtjes, staande yder op syn steeltjen, waar na roode besien volgen. De wortel is knobbelagtig, geknoot, krom en slim, wit, en met vefelen behangen, kruipende als d'andere langs d'aarde door.

De wortel blijft des winters over, en schiet in 't voorjaar weder uit. d'Eerste wast hier en daar in de bosschen; de welriekende vind men in de duin-valleijen. Dog dese beide, nevens d'andere vreemde vind men hier in de hoven der Kruid-kenders: sy bloeijen alle in het laatst van Lente en in 't begin van de Somer.

De wortel van d'eerste is meest in gebruik: dese bestaat uit groove en fyne doordringende deeltjes; want deselvige is te samen trekkende, bitter en scherp. Innerlyk gebruikt men de selvige in de vrouwen witte-vloed. Men schryft, dat de tien ofte twaalf besien ingenomen, van onderen en van boven maag en darmen reinigt. De bladen doorsnyden alle maag- en darm-slym; geknauwt zynde, haalt veel brak en stinkend speeksel uit de quyl-klieren in de tand-pyn. Uiterlyk, segt men, dat het de wonden geneest, sproeten en vlekken des aangesichts verdryft, blaauwe geslage vlekken aan d'oogen ofte andere deelen wegneemt. Met het overgehaalde water, beelden sig de vrouwen in, dat sy daar blank van werden.

CCCCXLVII. HOOFD-STUK.

Siler Montanum, Ligusticum, Sefeli officinarum, Sermontaine.

DE tamme schiet wel drie voeten hoog, met een dunne, geknootte, en boven in eenige takken

ver-

verdeelde struik. De *bladen* zyn grooten wyd, en in veele deelen gesnippelt: yder steel heeft gemeenlyk drie hoofd-verdeelingen van het blad, welke yder op zig selfs weder in meer kleinder snippelingen gesneden en gedeelt werd, welke yder op zig selfs seer smal zyn. Stukken gevreven zynde, geven sy eenigen reuk. Op de toppen komen vry-groote en wyd uit staande kranzen met witte *bloemtjes*. Het *zaad* is lang en dik, en scherp ofte speceryagtig van smaak. De *wortel* sinkt diep in d'aarde, is wit, en welriekende.

De *wilde* groeid mede wel drie voeten hoog, heeft *bladen* als de tamme, maar in kleinder en smalter snippelingen gedeelt; ook is sy grooter en donker-groender van blad. De kranzen en *bloemtjes* zyn de selfde, maar het *zaad* is kleinder: en soo sterk niet van smaak en reuk. De *wortel* verdeelt zig in veele deelen, is van buiten swart en van binnen wit: welke op goede grond staande, zig dan met verscheide afzetsels vermenigvuldigt.

Beide dese soorten vind men hier alleen in de hoven. Sy bloeijen in de Somer, maar d'eerste geeft selden ryp zaad, ten zy de Somer buiten gemeenheit is. Het *zaad* is alleen in gebruik, bestaande uit fyne oliagtige en vlug-soute deelen. Het dryft de pis en de stonden, verdryft winden, en de doode vrug ofte nageboorte af, en de trage kraam-vloed: stilt de buik-pyn. Hier van kan men kookfels maken, ofte trekken het als Thee; en dan dient het mede tegens de ontstoke keel om te gorgelen. Het dient mede om sweer-gaten te suiveren.

CCCCXLVIII. HOOFD-STUK.

Sinapi, Mostaart.

D'Eerste Tamme ofte Witte Mostaart heeft byna bladen als de rapen, dog kleinder en ruiger, maar aan de struik werden sy hoe hooger hoe kleiner en meer gesneden. De struik is rond, rouw, hairagtig, drie ofte vier voeten hoog, verdeelende zig boven in verscheide takjes. Langs de takjes komen vier-bladige geele bloemtjes, waar na dunne, rouwe, en langwerpige zaad-kokertjes volgen, in welke rond een geel zaad is, van groote als van de Radys, maar scherp van smaak. De wortel is diep in d'aarde sinkende, dun, en met veselen behangen.

De tweede tamme, ofte gemeene Mostaart, is de voorige wel gelyk, maar het zaad is kleender, en donker-bruin, dat van binnen uit den geelen-groen is; zynde mede scherp en bytende.

De wilde Mostaart wast soo hoog niet, en het zaad is roodagtig, anders de tamme in alles zeer gelyk.

De tamme werden in de akkers gesaaid: maar het wilde vind men veel langs de wegen. Sy werden in de voortyd gesaaid, bloeijen in 't begin van de Sommer, en het zaad is in Hooymaand ofte Oogstmaand ryp.

Het zaad is meest alleen in gebruik. Het is zeer doordringende van deelen, want de bereide mostert gegeten, vat de menschen by de neus, gelyk men segt. Door syn werkelyke en doordringende deeltjes brengt het mede een werkelykheid in ons bloed, doorsnyd de slym in de maag, darmen enz. doet het eeten wel verteeren, maakt een vloeibare gyl en bloed: en dient bysonder in scheurbuikige, loome en

en flaperige menschen: men kan het met azyn vermalen en onder de spyfen gebruiken: met het kookfel kan men in d'ontsteke keel gorgelen. Uiterlyk gebruikt men het in voet- en nek-pappen, om den omloop der sappn wat te veranderen: op geswellen gelegd, doet die rypen; steut de beginnende verstervingen. Het kan mede onder nies-poeders gedaan werden. Men perst daar mede een olie uit tegens de koude zenuw- en pees-ziektē:

CCCCXLIX. HOOFD-STUK.

Sisarum, Siser, Radix saccharea, Suiker-wortelen.

DE *Suiker-wortelen* hebben gemeenlyk seven ofte vyf bladen aan eene steel ofte midden-ribbe; zynde yder in 't bysonder redelyk groot, breed, langwerpig, puntig toeloopende, rontom saags-gewyse geschaart, en vry groen van koleur. De struik schiet wel anderhalven voet hoog, die sig boven in eenige takjes deilt, waar op ronde bloemkransjes komen met kleine, witte *bloemtjes*, waar na breedagtig zaad kooft te volgen: de wortelen zyn redelyk lang, seven of agt by een, van een wortel-knoeft afhangende, matig dik, wit van buiten en binnen, waar door een hard ofte houtagtig merg loopt. Sy zyn van buiten oneffen, en als gerimpelt; sy zyn sagt en soet van smaak.

Sy werden niet alleen gesaaid, maar men teeltse mede van de kleine wortelen voort: sy werden in de moes-hoven genoeg gevonden: en werden aldaar in het voorjaar geplant: maar niet verplant werden: de, geven sy in de Somer bloemtjes en zaad.

Sy zyn fyn van deelen, en vol meels, daarom zyn sy niet alleen goed tot voedsel, maar vermeer-

deren de Venus-oeffening, want sy seer voedzaam zyn, makende een goed bloed en sappē: ik ben menigmaal verwondert geweest, dat men dese wortelen in Holland, Friesland, enz. soo weinig te koop fiet: in Zeeland heb ik die meer gesien. Sy werden gekookt, en als een salade met olie ofte botter en azyn gegeten: ook werden die in de pan gefruit en eerst in meel gewentelt. Dese gekookte wortelen tot een pap gemaakt, doet de geswellen, die door moeten breken, vermurwen.

CCCCL. HOOFD-STUK.

Sium, Sion, Laver, Apium aquatile, Hydroscelinum, Water-Eppe.

D'Eerste wast wel vier ofte vyf voeten hoog, regt overend, met een dikke, gestreepte, kantige, holle struik, die sig boven in verscheide takken verdeelt. De *bladen* staan veele aan eene steel ofte middel-ribbe, zynde matig breed, langwerpig, spits-toeloopende, en saags-gewyse geschaart. Op de toppen van de takken komen kroontjes met kleine witte *bloemtjes*, gevolgt van een welriekend *zaad*. Uit de *wortel-knoeft* komen veele swarte hairige vefelen: welke mede dikwils aan d'onderste knoop van de struik hangen.

De *tweede* is kleinder: heeft mede een holle struik. De *bladen* zyn teederder en fynder gesneden, zynde yder in 't bysonder mede saags-gewyse gekartelt. De *bloemtjes* komen mede in kroontjes, zynde geelgroen, waar na een scherp-smakend *zaad* volgt. De *wortel* is veselagtig, gekronkelt en swart.

Sy wassen beide aan de kanten van de slooten en loopende wateren, wortelende in de slyk. Sy bloeijen

jen in de Somer, en geven dan zaad. Op het land wassende veranderen sy eenigfins.

Sy zyn beide fyn van deeltjes, bestaande uit een oliagtig fyn doordringelyk sout. Zynde niet onaangenaam van reuk en smaak; en, al is 't dat sy weinig in gebruik is, nogtans is die alsoo kragtig als den *Apium* ofte *Zuffrouw-merk*.

CCCCLI. HOOFD-STUK.

Solanum, Solatrum, Uva Lupina, Nagt-schade, Naskaye.

DE gemeene *Nagt-schade* waft als een getakt heestertjen, met een groene, ronde struik, een voet ofte anderhalf hoog. De *bladen* zyn redelyk groot, breed, lang, donker-groen, en wat spits-toeloopende, hebbende yder syn eigen steel: dese zyn gemeenlyk ongeschaart, maar ik hebse gezien tot *Vianen*, die min ofte meer gehoekt en getand waren. Op eene steel komen weder vyf ofte ses kleinder steeltjes, hebbende yder op haar eind een vyfbladig wit *bloemtjen*, en in het midden een geele uitstekende, spitse verheventheid, als een punt: na welke eerst nederwaarts hangende groene besien volgen, bedekt van eenige groene geblade groenigheid, gelyk de aardbesien hebben: dese werden allenxkens swart, zynde vol van een donker-groen sap, en vervult met verscheide *zaad-korlen*. De *wortel* is dun, en meest uit veselen bestaande, en wit.

Sy waft in 't wild in de moes-hoven, en langs de wegen, welke grooter en kleinder is, na dat d'aarde goed is. Het bloeid de meeste Somer door, en in den Herfst fiet men de rype besien.

Dit gewas is by ons selden in gebruik, en weet niet dat het in eenige bereidsels koomt, dan in den *Unguentum Populeum*: om de pynelyke gebreken eenigfins te stillen. Het bestaat byna uit deeltjes als den *Opium* en den *Hyoscyamus*: het kruid werd op het hoofd gebonden, tegens de hoofd-pyn, in koorfen, en op eenige andere uiterlyke geswellen, die heet en pynelyk zyn: waar van men pappen kan maken, ofte het kruid met syn besien gestooten daar op leggen.

CCCCCLII HOOFD-STUK.

Soldanella, Zee-Winde, Sautenelle.

DIt gewas noemen sommige *Zee-kool* ofte *Brassica marina*, maar de reden daar van kan ik niet bevroeden, alsoo het gantsche gewas de minste gelijkenis niet heeft na eenige soort van koolen. Het heeft dan dunne, ronde, roodagtige rankjes, gelijk de kleine *Winde*, kruipende langs d'aarde heen. De *blaadjes* zyn byna rond, glad en blinkende, hebbende yder een lang steeltjen. De *bloemijes* staan mede op steeltjes, kloks-gewyse gemaakt, bleek-purper roodagtig ofte licht lyfverwig: hier na volgen ronde *zaad-huisjes* met swartagtig *zaad*. De *wortel* is dun, lang, en met weinige vefelen behangen.

Men vind het in Zeeland aan de Westkappelsendyk, en langs de Zee-oeveren van Holland en Vlaanderen. Het bloeit in de Somer.

Het smaakt gemeenlyk bitter en sout, met een bytende scherpigheid gemengt: het is van deelen als de middel-bast van de *Vlier* ofte *Water-vlier*, *Ebulus* genaamt, want het reinigt darmen en maag van alle slym en water: daarom werd het de *Water-zugtige* wel ingegeven: maar het is selden in gebruik.

CCCCCLIII.

CCCCLIII. HOOFD-STUK.

Solidago Saracenica, *Herba Doria*, *Heidens-wond-kruid*, *Gulden-kruid*.

Het *Solidago Saracenica* wast dikmaals wel vierdehalve voet hoog, hebbende een regte, ronde, holle struik, welke donker-rood ofte purperagtig is, besonderlyk na beneden toe. De *bladen* zyn langwerpig, matig breed, spits toeloopende, van groote en breete de gemeene Wederik niet ongelyk, maar rontom de kanten eenigfins geschaart: voorts groen en glad: dese groeijen niet alleen in een bos ofte plant, maar de struik werd overhands geduirig met dese bladen begroent. Boven verdeelt zig de struik in eenige takjes, welke op hare toppen matig kleine vyf-bladige, geele *bloemtjes* hebben, die in 't midden met veele geele draadjjes verciert zyn; dese veranderen naderhand in witte stuijsjes, welke ligtelyk weg-vliegen, waar onder het *zaad* geplaatst is. De *wortel* heeft matig dikke veselen.

Het *Herba Doria* is het voorige seer gelyk, maar wast hooger en grooter, wel ses of seven voeten hoog. De *bladen* zyn matig breed, dog lang, glad, dik, vet, kaal, spits toeloopende, en mede rontom geschaart, maar grooter als die van de voorige: de struik is veel dikker, zig mede met bladen verciere, die zig boven in verscheide takjes verdeelt. Op de topjes komen mede geele *bloemtjes*, die in het midden mede geele draadjjes hebben; welker *zaad* ryp zynde, mede in stuijsjes weg-vliegt. De *wortel* bestaat uit een knobbels, die met veele veselen behangen is.

Beide dese soorten setten zig door hare wortelen en zaad voort. Men vindse weinig in het wild, maar meest

meest in de kruid-tuinen : anders wassen sy langs de wateren en gragten , als mede in boschagien. Sy bloeijen hier gemeenlyk in de Somer.

Het is bitteragtig en doordringend van smaak : sy werden gebruikt om de wonden te genesen en sweergaten te suiveren : waar toe het sap , en het kooksel dienstig is : het welke men met olien en salven vermengen en koken kan ; als mede met honig koken. Innerlyk gebruikt men de kookfels ofte uittreksels : na het uitlosen van etter , water , ofte bloed uit de borst , mag men met de kookfels daar in speuten om te suiveren.

CCCCLIV. HOOFD-STUK.

*Flos Solis, Chrysanthemum Peruvianum : Sonne-
bloem : Artichokken onder d'aard ,
Aard-peren.*

D'Eerste heeft een seer dikke , ronde , dog gestrepte struik , wassende regt overend. Dese werd van onderen tot boven sonder order met groote , breede , wel door-ribde , spits-toeloopende , en zaagswys geschaarde *bladen* , die elk haren steel hebben , begroent. Sy zyn groen , dog ruig in het aantasten. Op den top koomt een seer groote *bloeme* , welker kruin dikmaals vier duim in syn middel-lyn is. De kruin is geel , bestaande uit holle pypjes : dese kruin is rontom bewassen met veele groote , lange en matig breede goud-geele bladen , dikmaals ontrent de drie duim breed : de geheele bloeme is byna van maaksel als de Vokelaar , maar alleen vry grooter. De bloem rust met syn kruin op een dikke , groene , en als in veele bladen verdeelde stoel. Na dat de bloem sig een tyd lang heeft laten sien , volgt

in de kruin een groote menigte lang, en dik zaad, dat byna rond is, van boven wat breed, maar loopt van onderen wat spits toe: der selver bast is swart, ofte met wit en swart gestreept: het merg is van binnen wit. Voorts volgen na dese bloeme nog verscheide andere uit den schoot der bladen, maar kleinder. De wortel is redelyk dik en lang.

Een tweede is dese gelyk, maar verdeelt zig boven in verscheide takken, waar aan mede seer veel diergelyke bloemen komen, maar veel kleinder.

Een derde is van bladen en langte beide de voorige gelyk, maar brengt hier geen bloemen voort, maar niet herts-gewyse, maar ruits-gewyse, en de wortelen zyn alle bruine en knoestige, byna ronde knobbelen, die van binnen wit zyn en vast; waar van een soort heel luf en walgelyk soet zyn, en als de stoel van een Artichokke smaken: en dese noemt men *Artichokken onder d'aard*: maar een andere soort smaakt soo luf niet, maar byna als een Aardaker, ofte gekookte Peer, en werden *Aard-peeren* genaamt.

D'eerste en de tweede werden om hare bloemen in de bloem-hoven geplaatst. d'Eerste moet alle jaar van nieuw zaad voortkomen, alsoo de wortel alle jaar vergaat. De tweede kooft niet alleen van zaad voort, maar vermeerdert zig mede door syn wortel; en dese bloeijen de meeste Somer door. De derde vind men in de moes-hoven, en weiden, alleen maar om hare wortelen voortgefokt: welke gekookt werden; en als een salade met oli, ofte boter en edik gegeten; ofte sy werden by vleis gekookt. Defer kleinder wortelen laat men des winters in d'aard, en geven het aanstaande jaar weder nieuw lof, en grooter wortelen.

CCCCLV. HOOFD-STUK.

*Sonchus lavis, Aspera, marina: Sagte, stekende,
en Zee-Hasen-Latouw.*

D'Eerste werd *Sagte Hase-Latouw* genaamt, om dat die geen doornen heeft; dese wast met een kantige holle struik wel twee voeten hoog, zynde somtyds groen, en wel purper-roodagtig, zynde als in eenige knopen verdeelt. Heeft groene, gladde, breede, aan beide zyden diep gesneden *bladen*. De struik verdeelt zig boven in eenige takjes, op welkers toppen geele, gevulde dubbelde *bloemen*, bestaande uit veele blaadjes, van maaksel byna als paarde-bloemen: hier na veranderen sy in witte stuijsjes, die ligt met haar onderhebbende *zaad* vervliegen, zynde klein, plat en langwerpig. De *wortel* is matig lang, dun en geelagtig, dog met veele dunne vefelen behaart. Dit gewas heeft een wit melkagtig sap in zig.

De *stekende* is de *sagte* seer gelyk, maar de *bladen* zyn wat smalder, soo diep niet gesneden, hebbende rontom de kanten kleine stekende distels, en dese verciere een kantige, holle, en geknootte struik; verdeelende sig boven in verscheide takjes, van maaksel, koleur, stuijsjes, zaad, wortel, wit sap, enz. als de voorige.

Een *derde* is veel rouwer van doornen, en scherperstekender, want syn roode, holle, oneffene struik is selfs met doornen bekleed: anders is het de voorgaande seer gelyk.

Sy wasschen by de wegen en paden, op rouwe plaatsen: ook vind men het niet selden onder de moes-kruiden voortkomen. Sy bloeijen meest de gantsche Somer door.

Dit

Dit gewas bestaat uit deeltjes byna als de Endivie; en werd, nog jong zynde, voor salade genuttigd: het opend de verstopte ingewanden, en verdryft daar door de broeiende hitte des bloeds: het maakt eenigfins een loslyvigheid.

CCCCLVI. HOOFD-STUK.

Sophia, Nasturtium Sylvestre tenuissimò diviso folio,
Fien-kruid, Sophie-kruid.

Dit wast met verscheiden ronde en harde struikjes somtyds anderhalven voet hoog. De *bladen* zyn redelyk groot, veele aan eene middel-steel, maar seer fyn gedeelt, even als de Averuit byna, dog groender van koleur. Langs het bovenste der toppen komen seer kleine, bleik-geele, vier-bladige *bloemtjes*, met eenige bloem-veseltjes, gevolgt van lange, dunne, spits-toeloopende saad-hauwtjes, die yder op haar steeltjen staan: vervult met klein, min of meer langwerpig, bleik-rood, ofte geel-rood *zaad*. Het heeft een lange, dunne, harde, houtagtige, witte *wortel*, die diep in d'aarde neder-sinkt, zynde min ofte meer met veselen bewassen.

Het wast langs de wegen en dyken, onbebouwde, steenagtige plaatsen, enz. Het bloeid de meeste Somer door, het eene bloemtjen voor en het andere na, van onderen en van boven.

De smaak is wat scherp en doordringend, en van kragten byna als de gemeene tuin-kerse: men gebruikt het zaad om de roode loop te stoppen: het doet wel wateren, is dienstig tegens de scheurbuik: het verdunt alle slym der mage en aller ingewanden. Het is goed voor die geene welke innerlyk gequetst zyn, en daarom voordeelig die bloed uit de

de lange spuwen. Het werd mede uiterlyk tegens quetsuren, quaaide seerigheden en kanker gebruikt.

CCCCLVII. HOOFD-STUK.

Sparganium, Plantanaria, Riet-gras.

DIt *Gramen Arundinaceum* heeft lange, smalle, rouwe bladen, snydende aan beide zyden; hebben een hooge rug, soo dat sy byna drie-kant schynen: van uit het midden deser bladen koomt een struik wel vier voeten somtyds hoog, die in verscheide takjes verdeelt, en mede beblaad is. Aan de takjes komen verscheide, donker-groene, stekende, ruige bolletjes, soo groot als een note-muskaat. De wortelen bestaan uit een bos veselen.

Een tweede soort is de voorige wel gelyk, maar wast regt op, niet getakt, en yder bolletjen wast op syn eigen steeltjen, zynde sagter in het aantasten als d'andere.

Sy wasschen beide langs de kanten van de slooten, en andere wateren, en op wei-landen, die veeltyds onder water staan. In de Somer krygen sy hare bolletjes.

CCCCLVIII. HOOFD-STUK.

Speculum Veneris, Campanula arvensis minima, Vrouwe-Spiegel, Wilde kleine klokjes.

VRouwe Spiegel wast laag, en legt byna op d'aarde neder, werdende wel een spanne lang, en heeft verscheide dunne, ronde en tengere struikjes, die zig mede in eenige takjes verdeelen. Dese zyn
over-

overhands verciert met kleene, langagtige, matig breede, en tamelyk groene *blaadjes*, wat spits toeloopende, en aan de kanten rontom wat geschaart. Op de toppen komen gemeelyk matig kleene vyf-bladige, maar selden ses-bladige *bloemtjes*, uit den rooden bly-paars, hebbende in 't midden eenige witte draadjes, rustende van onderen op een vyf-bladig groen stoeltjen. Dese bloemtjes breiden zig vol open; sy gaan na de sonnen opgang open, en sluiten zig na dat de son weder onder gegaan is. Sy zyn vyf-hoekig eer sy open gaan, en vyf-hoekig als sy weder toegaan, het welk door het vouwen van hare bladen toekomt; hier na komen zaad-huisjes, met klein *zaad*. De *wortel* is dun en veselagtig.

Dit gewas moet alle jaren gesaaid werden, en wast niet alleen in sommige koorn-akkers, maar ook om syn bloemtjes, in de bloem-tuinen, en bloeid in de Somer.

CCCCLIX. HOOFD-STUK.

Spergula, Spurie.

Dit wast selden een voet hoog, heeft uit een dun en veselig *worteltjen* verscheide geknoopte struikjes, uit welker knopen dunne en smalle *blaadjes* sters-gewyse staan. Op de toppen, die in verscheide dunne takjes verdeeld zyn, komen kleine, witte, (en na myn geheugen) vier-bladige *bloemtjes*, die van ronde zaad-bolletjes gevolgt werden, waar in klein en rond *zaad* gelegen is. Ik heb het veel aan de stads aarde wallen van *Franeke*, *Leeuwaarden*, en aan veel meer andere stads wallen sien wassen, als mede aan sommige akkers en weilanden: maar in Braband en elders pleegt het ge-

zaaid te werden , om de koe-beesten veel melk te doen hebben : het bloeid en geeft zaad in de Somer.

CCCCCLX. HOOFD-STUK.

Sphacelus, Salvia agrestis, Wilde Salie.

SY waft van hoogte als de gemeene Salie , met verscheide vierkante , min ofte meer hairige ofte ruige struikjes , de *bladen* staan twee en twee over malkanderen , gelyk als van de tamme byna , maar wel soo sagt , en wat roodagtig somtyds van koleur. Langs d'eene zyde van het opperste der takjes komen witte , bleeke *bloemtjes* , van gedaante als de doove netelen , maar ruim soo klein , besluitende eindelyk in hare zaad-huisjes donker bruine *saadjes* : staande vier gemeenlyk in de nagelaten bloem-kortjes. De *wortel* is wat houtagtig , dun , en met veel vefelen behangen. Sy ruikt na geen Salie , maar eer na Wyn.

Men vind het hier selden in 't wild : maar veeltyds in de kruid-kenders hare hoven. Sy bloeid in 't laatst van Lente , en voorts in de Somer.

Het is eenigfins fyn van deelen , en alhoewel dat niet in gebruik is , soo segt men dat het de breuken geneest , het innerlyke geronne bloed affet , verrekete en verstuikte ledematen geneest : ook dat dit het pis-water en de stonden affet , alsoo het seer sapverdunnende is. Ook dat het uiterlyke schurfdige pokken geneest , wanneer men daar mede baad.

CCCCLXI. HOOFD-STUK.

Spinachia, Spinagie.

Onder de foorten van Meijer kan men de *Spinagie* rekenen, welkers *bladen* sagt en breed zyn, donker-groen, spits-toeloopende, maar agter breeder en wat uitgerekt, makende een driehoek byna uit, gelijk als met ooren; yder heeft syn eigen steel. De *struik* wast somtyds wel drie voeten hoog, is rond, hol en mede als met vooren beblaad. De *bloemtes* zyn als druifs-gewys in een gepakte en gedronge groene, veselige ofte mosagtige bloed-gedaante, die langs de steeltjes wassen, waar na (soo my heugt) gemeenelyk dikke, driekantige, doornige zaden volgen. De *wortel* is wel lang, wit, maar met veselen behangen.

Het moet alle jaren gesaaid werden, alsoo de wortel van de winter werd vernielt, ten ware sy in de Herfst gesaaid was, om die vroeg te konnen hebben in het voorjaar.

Sy doet den buik week maken, en daarom werd sy in de keuken gestoofd, en op de tafel geset, gemeenlyk met suiring toeberaid. Men kan het, met een woort, voorts gebruiken als de Beet en Keesjesbladen.

CCCCLXII. HOOFD-STUK.

Staphis agria, Luis-kruid.

Het *Luis-kruid* wast met een donker-groene stam wel twee voeten somtyds hoog, en regt op: de *bladen* zyn groot, diep gesneden, en in vyf,

N n 2

ses,

ses, ofte seven snippels gedeelt, hebbende yder een lange steel: dese stam verdeelt zig boven in verscheide kleine takjes: de bloemen staan yder op haar steeltjen: dese zyn vyf ofte ses-bladig, en schoon hemels-blaauw; hier na volgen gras-groene zaad-blaasjes, in welke drie-kantige, rouwe, bruine, ofte swarte korlen leggen, zynde van binnen wit. De wortel is dun en langagtig, met weinige vefelen behangen.

Men vind het hier alleen in de Kruid-kenders hoven: het blocid in de Somer, en brengt in den Herfst ryp zaad voort.

Het zaad geknauwt werdende is scherp, doordringende, en speekfel verwekkende: daarom werd het by foodanige dingen gedaan, welke doen quylen, en voornamelyk tegens de tand-pyn: in ontstokene keelen mag men met het kookfel gorgelen: ook mag men met het poeder de huig ligten; het fyne poeder werd op het hoofd gestrooit, om de Luifen te doen sterven. Ook kan men het onder roos-salf mengen, om het lighaam daar mede, tegens de Luifen, te stryken. Het poeder van 12 of 14 faden doet van onderen en van boven de maag en darmen van veel slym suiveren. Het verdryft de krawagie, wanneer men de handen in des selfs kookfel wast.

CCCCLXIII. HOOFD-STUK.

Stratiotes, Militaris, Aloë Palustris, Sedum aquatile, Water-ruiters, Krabben-klaauw.

DE bladen zyn lang en spits, eenigfins van maakfel de Aloë gelykende, dog in alle deelen foo groot, dik ofte lang niet: fy loopen spits toe: aan de

de kanten zyn fy eenigfins gefchaart als met eenige faags-gewyfe puntjes ; ter zyden komen eenige bloem-knopjes , eenigfins na de groote tengel van een krabbe gelykenende : defe ryfen allenxkens met een rond fteeltjen opwaarts , waar na fy met drie ronde , witte bladen open gaan , die van onderen weder op drie andere groene rufden , in 't midden zyn eenige geele draadjes. De wortelen zyn als lange , ronde , witte wormen , ofte snaren , hebbende onder aan eenige vefelen , om zig in de flyk vast te maken. Het fet fig voort door zyd-vefelen , ofte snaren , uit welke weder nieuwe planten voortkomen.

Het waft hier overvloedig in wyde ftooten , en vaarten. De bladen en bloemen fteken eenigfins boven het water uit , maar het overige blyft onder water. Het bloeid de meeste Somer door.

Men agt het een goed wond-kruid te wesen , alsoo men verhaalt dat de Ruiters dat daar toe feer veel plegen te gebruiken. De wortelen werden van de Landloopers in flessen met water gedaan , om die in plaats van wormen te vertoonen , waar door d'onkundige bedrogen werden.

CCCCCLXIV. HOOFD-STUK.

Tabacum , Petum , Nicotiana , Tabak.

HEt werd mede *Hyosciamus Peruvianus* genaamt , ofte *Peruviaans Bilsen-kruid*. De ftruike is rond , matig dik , getakt , en fomtyds vyf ofte zes voeten hoog. En defe werden begroent met feer groote , breede , langwerpige , en fpits toeloopende bladen , zynde zagt , bleek-groen , en als met een dunne donfigheid bekleed. Sommige hebben de bladen dat fy de fteel gantschelyk omringen , en andere we-

derom staan elk op haar eigen steel: alsoo daar verscheide soorten zyn. De bloemen zyn langagtige kelkjes, die wederom in een ander groen kelkjen staan; boven zyn sy in vyf open staande tippen verdeelt: de koleur is bleek-paars, en somwyls aan de kanten byna wit. Daarna volgen ronde zaad-bolletjes, vervult met klein grys zaad. De Liefhebbers hebben waargenomen, dat uit een zaadjen 360000. zaden het jaar daar aan kunnen voortkomen. De wortel is dik, en in veele andere takken verdeelt.

Alhoewel dit een Americaans gewas is, soo wast het hier niet alleen weelderig in de hoven: maar men beplant by Amersfoort en elders daar geheele velden mede. Het bloeid in de Somer.

Dit gewas bestaat uit een scherpe olie en vlug sout: sy werd meest uit brood-dronkenheid gerookt; maar is meest dienstig voor slymige en koude lighamen, want door des selfs vlugge deelen werden de traag-loopende sappen aan het bewegen: derhalven is het voordelyk voor die, welke veel koude moeten uitstaan, als de Boeren, Soldaten, Matrosen, Reisigers, enz. een weinig daar van ingenomen doet braken, waar by somtyds wel afgang gemengt is: de meeste, die het rooken ongewoon zyn, moeten niet alleen braken, maar sy werden daar als dronken af, soo dat het, behalven syne scherpigheid, mede eenige deeltjes heeft als het Bilsen-kruid en den *Opium*. In pappen gedaan steut de beginnende verstervingen: met de kookfels geneest men allerlei schurft op het hoofd, als elders: geneest mede de luis-siekten, en wonden. Het poeder werd gebruikt om op te snuiven, en te doen niesën: sy werd mede gekauwt en gerookt tegens tand-pyn, want het doet wel quylën: ook werd sy in de neus gepropt, en doet veel slym uitloosen. Om te braken maakt men uit het sap een syroop; het welk som-

fommige (dog myns oordeels qualyk) d'engborftige ingeven. Men haalt daar mede een water met een fyne olie daar van over: ook weikt men die in oliven olie. d'Affche dient om de tanden wit te maken. Voorts kan men daar falven en pleisters van maken.

CCCCLXV. HOOFD-STUK.

Tamariscus, Tamaris-boom.

DE *Tamaris-boom* waft ontrent twee ellen hoog, als een boomtjen, ofte heester, met een houtte, dog matig dikke ftam: het verdeelt fig in veele dunne takjes: dese werden begroent met veel kleine, asch-verwige blaadjes, zynde langwerpig en rond, dun, en met fommige dwerfe en flimme streepjes ofte kerfjes van buiten befet: hier om is de felvige groente ruig, hard en wreed in 't aantasten, alhoewel de felvige nog gedeelt ofte gefneden zyn. Hier aan komen witte, ofte uit den witten peersagtige, wollige ofte mosagtige bloemtjes: die langs d'opperfte dunne takjes uitgroeijen. Daar na veranderen fy in witte ftuifjes, die tegelyk met het zaad weg-waeijen. De wortel is mede houtagtig, en in verfcheide takjes gedeelt, kruipende herwaarts en derwaarts.

Men vindfe hier alleen in de hoven van groote Kruid-beminnaars, maar werd des Winters in kagchels bewaart. Sy bloeid in de Somer, maar felden hier te lande.

De baf is hier alleen in gebruik: men houd defelvige voor verdunnende, afvegende, pis-dryvende, en de verftopte lever en milt openende: als mede tegens de fchurft, witte vrouwe-vloed, op-

gestopte stonden, enz. Hier van maakt men kookfels en uittrekfels om te drinken. De groente, als mede de bast kan men ten dien einde op wyn setten, en die dagelyks drinken.

CCCCLXVI. HOOFD-STUK.

Tanacetum, Reinvaar, Worm-kruid.

Het waft met ronde, dog gestreepte, en regt overend staande struikjes wel twee voeten hoog en hooger. Boven werd die in verscheide takjes gedeelt, vertoonende eenige kroontjes, op welkers topjes geele knopjes ofte bloemtjes komen, gelijkenende na de middel-kruin van de Kermillen, alsoo die rontom niet beblaad zyn: onder de selve, als het ryp is, vind men een grys, en wat langagtig zaad. De bladen zyn groot en lang, bestaande uit seer veele, die alle aan een middel-ribbe vast zyn: staande yder niet regt over malkanderen, maar als overhands; yder blaadjen op syn selfs is lang en matig breed, aan beide syden saags-gewys gekartelt, ofte geschaart. De wortel is houtagtig, en met vesele bewassen, kruipende langs d'aarde voort, en gevende wederom nieuwe planten nit d'aarde.

Men vind het langs de wegen en dyken, en aan de kanten van de boomgaarden; sy bloeijen in de Somer; ook waft het wel op sandige plaatjen.

Het geheele gewas is bitter en onliefelyk van smaak, maar heeft een sware, dog niet onaangename reuk. Het bestaat uit een fyne olie en syn door-dringelyk sout, het is verdunnende, en daarom dient het in slymige maag en darmen gebruikt te werden, dryvende de wormen af: men gebruikt het in wonden, nier-siekten, opgestopte stonden, water-

water-fugt, winden. Uiterlyk doet het geswellen rypen ofte verdryven, en steut de beginnende versterkingen. Men kan deselve op wyn setten, en alle ogtenden daar van drinken: of men gebruikt de kookfels en uittreksels; ook kan men daar conserven, syropen, en fyne olien uit maken. Het zaad kan men mede in poeder ingeven. Uiterlyk kan men daar stovingen en pappen van maken. In de Lente doet men de jonge scheutjes wel by de eijerkoeken.

CCCECLXVII. HOOFD-STUK.

Taraxicum, Dens Leonis, Paarde-bloem, Hengstebloem, Pape-kruid, Kanker-bloem.

U It een lange dunne, van buiten geele, en van binnen witte wortel, komen veele langwerpige bladen, aan beide syden diep gesneden en gesnip-pelt; zynde groen, effen, kaal, en sappig: en dese leggen op d'aarde neder in 't rond: uit het midden van dese plant komen verscheide ronde, holle py-pen, somtyds wel van een voet hoog. Opyder van dese koomt een bloeme alleen voort, van maakfel als een gouds-bloem, bestaande uit veele smalle blaadjes en draadjes, geel van kleur en liefelyk van reuk. Van onderen heeft sy veel groene blaadjes, die de bloem voor een koker verstrekt. Na de bloem heeft men een groote ronde bol met logtig guichel-hair, aan welkers onderste het zaad is, wat langag-tig, en bruin: en dit vervliegt ligtelyk weg. De bladen, bloem, stelen en wortel sagjes gebroken zynde, geven een wit, melkagtig en bitter sap uit. Dit kruid is seer veranderlyk in de gedaante van de bladen, die dan nu min en dan meer gesneden zyn:

ook smalder en dan breeder, gelyk men dat mede in de Endivie bespeurt, maar is egter het selfde kruid.

Het wast in de weijen en langs de wegen en dyken in overvloed: het blyft des Winters over; bloeid in 't voorjaar, en de meeste Somer door.

Het gantsche gewas is afvegende, openende alle verstoptheden, en maakt los-lyvigheid: is vry bitter van smaak. Hier van werden de kookfels gedronken: de groene tengere bladen werden wel by salade gegeten: voornamelyk als die onder de mols-hoopen eerst uitkomen, en de bladen dan nog wit zyn, dan soo hebben sy nog geen bittere smaak. Het witte melk-sap op de wratten somtyds gewreven, doet die vergaan.

CCCCLXVIII. HOOFD-STUK.

Taxus, Iben-boom.

AL is 't dat dese boom op sommige plaatsen vry hoog wast, soo werd die hier te lande selden soo hoog. Hy werd dan tamelyk dik van stam, wast regt overend, verbreidende zig boven in verscheide takken: zynde sonder knopen ofte weeren. De bast is graauw, schelferagtig, gespleten en rouw: maar het hout is swartagtig. De takken spreiden zig ter syden uit, zig in verscheide dunne takjes verdelende. De takjes hebben veers-gewyse aan beide syden hare *blaadjes*, zynde elk besonder, lang en smal, gelyk die van Rosemaryn, maar geelder-groen als sy jong is, en soo dik niet, zynde effen, glad en sonder reuk. Van het opperste der takjes langs de bladen komen veel by een gehoopte, nederwaarts hangende *bloemetjes*, uit den geelen grasagtig van koleur. Hier na volgen roode ronde *besien*, die op haar

haar kruin een putjen hebben, van maakfel en grootte de krakebefien niet ongelyk. De wortel is houtagtig, hard, en in veele takken gedeelt. Hier te lande blyft het als een heefter, waar mede men gevoeglyk hagen van vlegt.

Het blyft des Somers en des Winters groen: fchiet in het voorjaar wederom uit, te gelyk met de bloemtjes, en werd in de Liefhebbers hoven gevonden.

Alfoo men agt dat dit gewas vergiftig is, foo werd het in de genees-kunde niet gebruikt: alhoewel die hier te lande foo vergiftig niet gevonden werd. Want in Engeland eeten de kinderen en de verkens de befien: maar de vogelen werden daar als dronken van, foo dat fy fig lichtelyk laten vangen. Het hout is taey, dienftig om pylen en bogen van te maken.

CCCCLXIX. HOOFD-STUK.

*Telephium, Fabaria, Crassula, Spaanfe
Smeer-wortel, Hemel-sleutel.*

D'Eerste heeft ronde, dikke, gladde ftruiken, byna als in knopen ofte leden gedeelt: en van onderen, by de wortel, dikwils purper-rood, groeiende wel ruim een voet hoog. Dese fyn verciert met twee over malkanderen fttaande bladen, sonder fteelen, maar d'een den anderen byna omvattende: dese zyn kaal, lyvig, dik, sappig, langwerpig rond, en rontom min ofte meer gekerft, veel grooter en breeder dan de grootste Porceleyn: boven werd de ftruik in eenige takjes verdeelt, op welke bleekgeele, kransgewyfe bloemtjes ftaan. De wortelen zyn lange spitse knobbelen, met eenige vefelen behangen, van buiten en van binnen wit.

De tweede waft mede regt op, ruim een voet hoog,

met ronde en gladde struikjes, zynde in geen leden, als de vorige, gedeelt. De *bladen* zyn lang-rond, lyvig, dik, matig breed, en min ofte meer geschaart, dog niet altyd, kleinder als de vorige, en sonder order geschikt. De *bloemtjes* komen veele, in een bos, by malkanderen, zyn kleyn, wit, geel, of uit den rooden purperagtig. De *wortel* is mede knobbelagtig, dik en wit.

Het *derde* wast selden hooger dan een span: heeft dunne, tengere struikjes, die zig om de swaarte ter aarden nederbuigen: heeft kleinder, ronder, dikker, lyviger *blaadjes*, zynde uit den blaauwen groen, staande sonder schikking; van onderen digte by malkanderen, byna als Huis-look eer sy struikjes krygen: op de top komt een tros met kleine bleek purper-blaauwe *bloemtjes*. De *wortelen* bestaan uit menigte vefelen.

Sy wassen alle in de hoven der liefhebbers, alhoewel de tweede in het Haagse Bosch in het wilde wast. Sy blyven des Winters over, en setten zig door hare wortelen voort. Sy bloeijen alle in de Somer.

De bladen en de wortel hebben een fyne door-dringendheid, en daarom benemen sy de sproeten, wanneer men die daar mede dikwils vryft. Het geneest mede de wonden, alsoo het een sagte vringendheid heeft, want de wonden werden daar door gesuivert en gereinigt, sonder eenige bytendheid. Tot cieraad werden d'eerste en tweede met de wortel aan den balk gehangen, en konnen daar seer lang groen blyven en uitschieten, voornamelyk als de wortel met natte klei bewonden is, en somtyds nat gemaakt werd: het is dienstig voor huizen daar veel vliegen zyn, want die daar aan gaan sitten. Voorts kan men het gebruiken, daar men de Huis-look toe besigt.

CCCCLXX. HOOFD-STUK.

Thalietrum, Thalictrum, Water-ruit, Poel-ruit.

D'Eerste, of groote, wast twee ofte dry voeten hoog. De struik is gestreept, en als kantig, hol, geknoot, groen en somtyds uit den rooden purper, verdeelende zig boven in verscheide takjes. De bladeren zyn groot, in veel breedte, langagtige blaadjes verspreid, die ten minsten wederom in twee ofte dry sneedjes gekerft zyn: de koleur is uit den blauwen donker-groen, maar van onderen ligter-groen, ofte bleiker. Op de toppen der takjes komen heele troffen met kleine witte bloemtjes, die veele mosagtige draadjes hebben. Het zaad dat daar na volgt, is klein en rond, besloten in kleine, drykantige zaad-beursjes. De wortel is dun, herwaarts en derwaarts door d'aarde kruipende, waar uit weder nieuwe planten schieten, zynde krom, slim, en geel van koleur.

De tweede heeft kleinder bladen, en veel donkerder van koleur, en de struik is rond en niet gestreept.

De derde heeft hooger en dikker struiken, die gemeenelyk uit den rooden purperagtig zyn: de bladen zyn grooter, breeder en uit den blauwen groen. De bloemtjes hebben geele draadjes: dit gewas is swaarder van reuk als de vorige soorten.

De vierde is van bloem bleek-purper, als de swarte Vioolen byna, maar heeft nogtans geele draadjes en nopjes.

De kleine ofte vyfde, heeft kleine, tengere struikjes, van selden een voet hoog. De blaadjes zyn klein; de bloemtjes niet tros-wys digte by een, met bleek-

bleek-geele draadjcs. De *wortel* is dun, vefelig, fwartagtig en hard. Dit gewas heeft een fware reuk.

De groote en kleine werden wel in 't wild gevonden langs de water-kanten, tuffchen het riet in: maar defe waffen met d'andere vreemde in de bloem-hoven, om hare cierlyke bloemtjes. Sy bloeijen in het laafte van Lente. De wortel blyft alleen des winters over.

De bladen moeten uit eenige kittelende en weeglyke deeltjes beftaan, alfoo men fchryft dat fy den buik week maken.

CCCCLXXI. HOOFD-STUK.

Thlafpi Candia, wilde Kerfe van Candien.

Sommige noemen het *Arabis* en *Draba*. Dit waft dikmaals een voet hoog, met een dun ftammetjen, dat zig boven in verfcheide deelen verdeelt. Sy werden fonder eenige fchikking met lange, fmalle *blaadjcs* begroent, welker onderfte veeltyds wat gefchaart zyn. Op yder top komt een krans, met digte by een fttaande, uit den rooden ligt-purpere *bloemtjes*, die fomtyds ook wit zyn, welke te famen in 't ronde ftaan, en fomtyds wel twee duim middel-lyns uitmaken. Hier na volgen platte en als in twee en gedeelde *zaad-huisjes*, in hebbende een roodagtig en langwerpig *zaad*. De *wortel* is dun en vefelagtig.

Dit gewas vergaat alle jaar, daarom werd het altyd weder in de Lente gezaaid, en bloeid in de bloemhoven des Somers, zynde cierlyk van aanfien.

De fmaak en kragten zyn als de gemeene Kers, ofte als het Beffem-kruid.

CCCCLXXII.

CCCCLXXII. HOOFD-STUK.

Thymbra, Bastert Thym, Bastert Keule.

Het wast wel een spanne hoog, heeft veele dunne, teere struikjes, van onderen tot boven, met smalle, lange, spits-toeloopende, groene, wel-riekende *blaadjes* verciert: tusschen den boesem deser komen van onderen tot boven toe witte, ofte liever zeer bleek-paarse *bloemtjes*, hebbende yder een groen kokertjen, daar het in staat, waar na klein, fyn en swart *zaad* volgt. Wanneer zy in het bloeijen zyn, gelykt yder takjen wel een aare op zig selfs. De *wortel* is dun, hard en veselagtig.

Men vind het hier alleen in de kruid-tuinen, gevende in de Somer syne bloemtjes.

Sy is fyn van deeltjes, en den Thym zeer gelyk van kragten.

CCCCLXXIII. HOOFD-STUK.

Thymus, Thym, Roomse Quendel.

D'*Eerste* wast met veele dunne houte takjes ofte struikjes een half voet hoog, en dese zyn met seer kleine, langwerpige, en lyvige *blaadjes* voorzien, staande wervel-wys, d'eene boven d'andere: op de toppen komen redelyk dikke aaren, waar uit kleine witte, ofte bleik-purpere *bloemtjes* komen, hebbende boven een dubbeld blaadjen, en onder drie, met eenige veselen, gevolgt van zeer kleen *zaad*. De *wortel* is dun, hard, houtig, en veselig.

De *tweede* krygt geen aaren, maar de witte ofte bleik-purpere *bloemtjes* groeijen langs het bovenste
van

van de takjes : de *blaadjes* staan niet rontom de takjes, maar twee en twee over malkanderen, zynde groen en aangenaam van reuk, als de voorige: maar men vind van dese nog een ander (dog selden) met witte ofte gryse blaadjes, swaar en onaangenaam van reuk. De *wortel* is mede dun, veselagtig, hard, en houtig.

Sy werden hier alleen in de kruid- en moes-hoven onderhouden; blyven des Winters over, en bloeijen in de Somer: settende zig selven meest met afsetsels voort.

Het is fyn van deeltjes, bestaande uit een oliagtig fyn sout, het welke uit de doordringelyke en scherpe kampher-reuk blykt. Het is dan doordringende, losmakende, en vloeibaar makende: men kan het gebruiken in alle long-siekten, hoeft, engborstigheid; tegens slymige magen, winden, oprupsingen: het maakt het dikke bloed vloeibaar, set de pis en stonden af: stilt buik-pyn, en is de verstyfde gevirigten en pesen dienstig. Hier van kan men de kooksels en uittreksels gebruiken: ook kan men het selvigē op wyn setten en drinken: men kan daar van overhalen een geest, water, en fyne olie. Uiterlyk kan men stovingen, pappen en baden daar af maken.

CCCCCLXXIV. HOOFD-STUK.

Tilia, Linde-boom.

MEn noemtse *Mannetjen* en *Wyssen*. Het *Wyssen* die de gemeenste is, dese werd vry dik en hoog, zig met veele takken wyd en zyd uitspreidende. De schors is van buiten bruinaagtig, effen en glad, maar aan de binnenste zyde, naast het hout, uit den geelen-wit: zynde taay, buigzaam, en bequaam

om

om daar touwen van te draaijen. Het hout is fagt, wit, effen, en sonder weeren. Dese boom fchiet haast op, krygt vroeg bladen, maar laatse vroeg vallen. De *bladen* zyn effen, glad, blinkende, bleek-groen, rond, en groot, dog evenwel spits toeloo-pende: rontom wat gekerft, hebbende yder een re- delyke lange steel: in de Herfst, tegens dat sy afval- len, werden sy geel. De *bloemtjes* komen veele by een aan steeltjes; en yder voornaamste steel (die zig daarna in veel meer andere verdeelt) komt uit een lang, smal, bleek-geel blaadjen. Yder bloemtjen bestaat uit veele geelagtige draadjes, die aangenaam van reuk zyn. Na de bloemtjes komen daar ronde bolletjes, van groote als een kleene aalbes, ofte kleine erwt: in welke klein, rond, en swartagtig *zaad* is. De *wortel* is vry groot, niet alleen diep fin- kende, maar zig ook ter syden uit breidende, waar uit weder nieuwe loten komen.

Het *Manneken* heeft wat rouwer, harder en brof- ser bast. Het hout is wat harder, weeragtiger, en wat geelder van koleur. De *bladen* zyn rouwer, en die van d'olmen seer gelyk: sy brengt felden bloem ofte vrugt voort: nogtans gebeurt het, en dese zyn plat, rond, en als gevouwen en in een gedrongen, hangende aan lange steeltjes, tros-gewys veele by een.

Men vindse veel in bossen, langs de wegen, cin- gels der steden, enz. Sy bloeijen in de Lente: en werden meest geplant om hare sierlyke groente, en aangename reuk der bloemtjes. Het is aardig dat men de Linde-boomen averegts om kan planten, foodanig dat de wortelen in de logt tot takken uit- groeijen: en dese groeijen alle andere in groote en wydte verre te boven: en dit selfde bespeurt men mede in de Wyngaart, Aalbesien, Kruis-besien, Wilgen enz.

De bloemtjes werden meest gebruikt tegens de val-
lende siekte, hoofd-swymel enz. maar alsoo dese
bloemtjes uit veel slymige en taaije deeltjes bestaan,
kan ik daar sulke kragten niet in bespeuren: maar
zyn beter gebruikt tegens de bloedige en pynelyke
bloedloop der darmen, alsoo sy eer genesende en
matig stoppende zyn. De bladen konnen dienstig
zyn om op harde geswellen te leggen, om te doen
verdwynen ofte te doen ripen. Het hout dient niet
alleen om koffers en andere dingen van te maken:
maar des selfs kolen werden met menigte gedooft,
tot gebruik van silver- en goud-smits: waar mede
ook bus-poeder gemaakt werd. De basten zyn be-
quaam tot touwen, en ook om wiegen, mand-
werk, enz. te vlegten.

CCCCLXXV. HOOFD-STUK.

Tithymallus, Wolfs-melk, Sonne-wende.

D'Eerste noemt men *Tithymallus Characias*, ofte
Wolfs-melk mannetjen; en dese is vyfderlei:
d'eerste deser heeft een ronde, roode struik, som-
tyds van twee voeten hoog, zynde sonder geschik-
theid met dunne, langwerpige, smalle bladen bewaf-
sen: een ofte meer der oudste struiken ryft wat hoo-
ger op sonder bladen aan syn stam, behoudende
nogtans de teikenen van de afgevalle bladen; op
welkers top een getakte en wyd uitgebreide kroon,
die met ronde blaadjes begroent is, staande in ma-
nieren over malkanderen, als Deur-was; tusschen
dese komen kleine, geele, mosagtige bloemtjes:
waar na driekantige saad-huisjes volgen, zynde vol
wit, voos merg, in welke het zaad besloten is. De
wortel is hard, houtagtig, en met menigte vefelen
behangen.

De

De tweede van het Manneken heeft wat harder *bladen*; de struik is selden soo rood, en is bovenwaarts gebladert.

De derde deser heeft een bleeke ofte witagtige struik, en is heel beblaad; werd wel anderhalven voet hoog en hooger. De *bladen* zyn langwerpig, smal, witagtig, en als met een dunne dons overtrokken. Is wat korter van kroon, en meer in een gedrongen.

De vierde heeft een weinig kleinder bladen dan d'eerste en tweede, ook wit en grys, maar niet donsig. De *bloem-krans* is uit den groenen geel: welke, eer sy haar uitbreid, wel na een amandel gelykend. De *wortel* is matig dik en lang; en diep nederwaarts groeiende.

De vyfde van het Manneken heeft wel langwerpige *bladen*, maar loopen spits toe, rontom wat geschaart, en bleek-groen.

Het Wyfjes *Wolfs-melk* heeft veele ronde, en eenigfins ter aarden neder hellende struikjes, wassende selden een voet hoog; en dese werden begroent met veele korte, breedagtige *bladen*, die met een stekend doorntjen spits toe loopen, zynde wat witagtig, kaal en glad.

Zee-Wolfs-melk wast met verscheide dunne, bleek-roode struikjes wel ontrent de twee voeten hoog, begroent met veele, kleine, smalle, langwerpige, witagtige, en digt by een wassende *blaadjes*: de *bloem-kransjes* zyn niet wyd uitgebreid. Maar als dit in de hoven geplant werd, werd het grooter, en de *bladen* wasschen verder van malkanderen.

De *Sonne-wende* wast gemeenlyk een span, en selden een voet hoog, soo genaamt om dat des selfs kroon zig gemeenlyk na de Sonne toewend: het struikjen is somtyds wat purperagtig: de selve is met weinige, korte, breedagtige dunne *blaadjes* over-

hands bewaffen. Het verbreid zig boven in een wyde kroon: de *bloemtjes* zyn geel, het *zaad* en de *zaad-huisjes* veel kleender dan de voorige. De *wortel* is dun, veselig en wit.

Een *vyfde* is de *Cypressen-Wolfs-melk*, om dat de bladen eenigfins na die van de Cypresse-boom gelykenen: want sy zyn lang en seer smal, teer en dun, hebbende aan de syden verscheide takjes. Het struikjen, dat veelyds rond en roodagtig is, wast ruim een halve voet hoog. De krans, die in 't midden voortkomt, heeft ronde, kleine, purper-verwige ofte paarfe blaadjes, als den deur-was byna geplaatst: de *bloemtjes* en *zaad-huisjes* zyn klein: en de *wortel* geveselt.

Van dese is nog een soort, wast een vinger langte hoog, en is voorts veel tengerder dan het voorige.

Het *sesde* heeft veel breeder *bladen*; wast wel twee voeten hoog: de *bloemtjes* uit den geelen purperagtig.

Wanneer de bladen, struik ofte wortel van dese gewassen gebroken werd, vloed daar een vogt uit als witte melk, dog scherp en bitter van smaak.

Alle dese soorten wassen in de hoven der Liefhebbers: maar d'eerste vind men hier wel in de rietlanden: en de Zee-Wolfs-melk in de duin-valeijen: de Sonne-wende, anders *kroontjes*-kruid, vind men veel onder het gesaaide in de moes-tuinen, en by de heiningen en schutsels: sy bloeijen alle meest in de Somer, d'eene wat vroeger en d'andere wat later.

Alle dese gewassen doen seer sterk de maag en darmen beroeren, voornamelyk het witte sap, maar werden daarom niet gebruikt: alsoo sy groote buikween kunnen maken, ende bloed doen afgaan, want het kan gemakkelyk blaren en gaten in de huid maken, gelyk als de Spaanse vliegen: van het gedroogde witte sap kan men een half grein seffens ingeven,

geven, in
wortels en
kragten te

CCCC

Tormentilla

Het hee
meenlyk
zyn kleend
meenlyk v
struikjes en
wat kleend
geschacht.
de topjes en
tjen, rusten
feltjen. De
bewaffen,
Het wast
vareijen, h
ven: het bl
De wort
tigeldeeltje
grooten vr
doen houd
enz. Uite
suivert alle
poders en

geven, in gedaante van een kleen bolletjen. De wortels en de bladen agt men wat fwakker van kragten te zyn.

CCCCLXXVI HOOFD-STUK.

Tormentilla, Heptaphyllum, Seven-blad, Tormenille.

Het heeft veel dunne, tengere, ter aarden gemeenlyk neder gebogene struikjes: de blaadjes zyn kleender dan van de *Pentaphyllum*, staande gemeenlyk vyf ofte zeven sters-gewyse rontom de struikjes en takjes, waar van 'er ook twee altyd wel wat kleender, ofte korter zyn, anders rontom wat geschaart. De geele vier-bladige bloemtjes komen op de topjes en tusschen de blaadjes op haar eigen steeltjen, rustende op een vier-bladig groen ondersteunseltjen. De wortel is knobbelig, kort, met veselen bewassen, van buiten swart, en van binnen rood.

Het wast in de bosschen, gras-landen, en duin-valeijen, het behoud syn wortel des Winters in 't leven: het bloeid de meeste Somer door.

De wortel bestaat uit veele wringende en aardagtige deeltjes. Het is dienstig om alle buik-loop en te grooten vrouwe-vloed te stoppen; het braken op te doen houden: het bloedige tand-vlees te suiveren, enz. Uiterlyk stopt het het bloeden der wonden, en suivert alle sweer-gaten. Hier van kan men maken poeders en kookfels.

CCCCLXXVII. HOOFD-STUK.

*Tragopogon, Barba Hirci, Boks-baard, Josephs
bloemen, Morgen-sterre.*

Het wast met een ronde geknoopte struik ontrent de vier voeten hoog: uit zyn knopen verscheide takken uitgevende. De *bladen* zyn lang, smal, en spits, groeiende in maniere als de *Scorzonera*. Op den top der takjes komt een groote, groene, en spits toeloopende knop: welke open-gapende, komt daar een *bloem* van maaksel als die van *Cichorei*, ofte nog wel soo groot, bestaande uit veele lange en smalle blaadjes: sy zyn of geel, uit den purperen blaauw, ofte donker purper, en byna swart: gaande des ogtens met de Sonne op, en sluit zig wederom na de middag: eindelyk verwandelt deselvige in ligte en wyd-uitstaande stuifjes, welke verwaaijen: maar in de groene, geblade bloem-koker vind men swart, langwerpig, en spits-toeloopend *zaad*. De *wortel* is lang, wit, en soet van smaak. Dit gewas gebroken zynde geeft een melkagtig sap van zig.

Niet tegenstaande dat het soo hier als daar in het wilde wast, soo vind men het nogtans gemeenlyk in de kruid-hoven, alwaar het ook hooger opschiet en grooter werd. Sy bloeijen in de Somer. De wortel blyft des Winters over, en schiet in de Lente weder uit.

De wortelen kunnen dienstig zyn daar men de *Scorzonera* in gebruikt. Sy werden mede gekookt en gegeten voor spysse.

CCCCLXXVIII. HOOFD-STUK.

Tragorigamum, ofte *Boks-Orego*.

D'Eerste en gemeenste heeft dunne, harde, houtagtige en swartagtige struikjes. De *blaadjes* staan gemeenlyk twee en twee tegens malkanderen over, zynde klein, langwerpig, wat breed, en spits toeloopende, wat ruig en hairagtig, veelkleender en tengerder dan van den *Orego*: is aangenaam van reuk. De *bloemtjes* staan langs het bovenste van de struikjes wervels-gewyse, die tusschen beide mede groene blaadjes hebben: en dese komen uit groene huisjes, van maaksel als helmtjes, zynde wit ofte paarsagtig. Het *zaad* is seer klein en bruin. De *wortel* is houtagtig, hard en veselig.

Het *tweede* heeft houtagtige dunne struikjes, wel van anderhalven voet hoog: de *blaadjes* zyn witagtig, van groote tusschen *Orego* en *Serpillum*: de *bloemtjes* zyn wit, anders van maaksel, en wervelwyse plaatting gelyk.

Het *derde* heeft tengerder spruitjes, en wast veel lager; heeft ook gryse, dog langer blaadjes: de *bloemtjes* zyn als vooren, maar grooter, witagtig ofte purperagtig.

Men vind het hier alleen in de kruid-hoven, en bloeijen in de *Somer*: blyvende des *Winters* en des *Somers* groen.

Het is fyn en doordringelyk van deelen, en mag gebruikt werden in de plaats van *Orego*, *Thym*, ofte *Thymbra*.

CCCCLXXIX. HOOFD-STUK.

Trichomanes, Polytrichum, Filicula, Weder-dood.

DIt wast byna een spanne lang, bestaande alleen uit veele dunne, ronde, harde, bruine middel-ribbetjes, en dese zyn van onderen tot boven toe met heele kleine, dunne, ronde blaadjes beset, die rontom min of meer gekartelt zyn: hebbende aan d'onderste zyde veele kleine bruine stippeltjes: die ik agte de bloem en zaad te wesen: de wortel is niet anders dan een bosjen hairige veseltjes. Het wast veel over het water aan oude kasteelen, en stads-muuren. Blyft des Somers en des Winters groen.

De kragten en gebruik zyn als van het Venus-hair.

CCCCLXXX. HOOFD-STUK.

Trifolium Pratense, gemeene Beemd-klaveren.

DE gemeene Klaveren wassen met hare struikjes somtyds hooger dan anderhalf voet, somtyds wat ruig en hairig, bukkende wat ter aarden nederwaarts: de bladen staan nu hier en dan daar, altyd drie te samen op een steeltjen, selden vier ofte meer: welke aan de struik niet groeijen zyn ronder; maar die de struik begroenen zyn veel langwerpiger, waar van sommige een witte vlek hebben, en andere wederom een bruine, byna halve maans gewyse geteekent: yder der selve heeft een lange steel. De bloem-
jes zyn wit, ofte rood purpervewig, komen veele by een op de topjes der steeltjes, en maken een ronde, en somtyds een langwerpige bol uit: yder
op

op zig zelfs is klein , en van maakfel als een klein erwte bloemtjen. De fmaak van de bladen en bloemtjes is foet. Na defe komen daar kleine zaad-huisjes, in welke kleine ronde *zaadjjes* leggen. De *wortel* is langagtig , dun , met vefelen behangen , houtagtig, en diep in d'aarde finkende.

Sy waffen hier overvloedig in de beemden , en mede wel langs de wegen , maar verfcheelt veel na dat de grond vet ofte fchraal is , alfo men het feer groot en feer klein vind. Sy blyven des Winters over, en bloeijen dan in de Lente , en voorts de geheele Somer door.

Dit gewas werd in de genees-kunde niet gebruikt , maar alleenig gefaaid om de paarden , hoorn-beefden , fchappen , enz. tot voedsel te dienen. Men kanfe egter gebruiken op heete gefwellen : en in tyd van nood om te eeten.

CCCCLXXXI. HOOFD-STUK.

Trifolium odoratum , Lotus Hortensis , Sevengetyde kruid.

HEt heeft een ronde , regt overend ftaande , holle , getakte ftruik : waft gemeenlyk twee of drie voeten hoog , alhoewel ikfe van vier ellen hoog gefien heb. Onder de fchoot van yder nieuw takjen heeft men drie byeen gevoegde langwerpig-brede *blaadjjes* , wat spits toeloopende , en min of meer rontom gekerft : yder ftaat op fyn eigen fteeltjen. Uit yder oorsprong defer bladen , en meeft op het bovenfte der ftruikjes , fpruiten weder andere dunne fteeltjes met *bloemen* , ftaande veele als in een rond hoofjen by malkanderen , zynde bleek-blaauw van koleur : waar na ronde , rouwe hoofdjes volgen ,

gen, die wat fcherp in het aantasten zyn, in welke klein zaad is. De wortel is dun en veselagtig. De bladen zyn wat uit den geelen groen, en dun: het gantsche gewas heeft een aangename, dog sware reuk, voornamelyk als het droog is: men segt dat het dagelyks syn reuk seven maal verandert, waar van het *Seven-getyde kruid* soude genaamt zyn.

Men vind het hier selden langs de wegen, maar meest in de kruid-tuinen: en bloeid de meeste Sommer door, wanneer het in de Lente gesaaid is.

Het kruid met de bloemtjes zyn alleen in gebruik. Het bestaat uit doordringende en beweeglyke deeltjes: innerlyk gebruikt men het om te wateren, stonden af te dryven, tegens zyde-wee, opstygingen, beginnende water-sugt, innerlyke quetsingen: en hier toe maakt men kookfels ofte uittreksels; ook set men de selvige op wyn. Uiterlyk geneest het de wonden, vervronge en verstuikte ledematen, pynelykheden: het stilt de pynelykeambeijen. Hier van maakt men een olie, wanneer men de bloemtjes op oliven-olie set: voorts kan men het sap ofte kooksel gebruiken tot stovingen, baden, enz.

CCCCLXXXII. HOOFD-STUK.

Trifolium corniculatum, Melilotus Italica, Gehoornde Klaver, Steen-klaver, Italiaanse Meloor.

D'Eerste wast laag, leggen ter aarden neder gebogen: heeft grysagtige blaadjes, ofte byna aschgrauw, kleinder en smalder dan de gemeene beemdklaver, zynde mede drie by malkanderen geschikt, die aan een kort steeltjen gevoegt zyn: aan den oorsprong van yder steeltjen zyn nog twee andere blaadjes.

blaadjes, byna rond, dog puntig toeloopende. Boven op de toppen van de struiken komen op lange steelen veel *bloemtjes* by malkanderen, zynde blinkend schoon-geel, van maakfel als die van erwtjes, maar veel kleender: en dese werden gevolgt van dunne, lange, kleine, ronde en smalle zaad-hoorntjes, in welke klein en rond *zaad* legt. De *wortel* blyft des Winters over, zynde houtagtig, hard, en eenigfins veselagtig.

De *tweede* is de *Italiaanse Meliloot*, dese wassen wel een elle hoog, zynde in veele takken gedeelt, die zig wyd en zyd uit verspreiden. De *bladen* zyn mede drie en drie, rontom geschaart, met een lange steel: de *bloemtjes* zyn geschikt als de beemd-kla-veren, maar bleek-geel: daar na komen veele kleine zaad-hoorntjes, welkers *zaaden* die van de Brem gelyken, en mede soo smaken: de *wortel* bestaat uit veele veselen.

De *derde* heeft alleen grooter *bloemen*, die goud-geel zyn en blinkende: ook zyn de zaad-hoorntjes langer, komende drie ofte vier uit yder bloemtjen; van maakfel als vogels-klaauwtjes, hebbende rond *zaad* in zig.

d'*Eerste* vind men op een rouwe en steenagtige grond, als mede op sandige, en aan de wegen en bouwlanden: maar d'*andere* vind men in de kruid-hoven. Sy bloeijen de meeste Somer door.

De nuttigheid is als van de Beemd-klover gesegt is.

CCCCLXXXIII. HOOFD-STUK.

Trifolium agrarium, kleine Steen-klover.

SY hebben dunne, ronde struikjes: de *blaadjes* wassen drie en drie, matig klein, byna rond,
en

en rontom wat gekartelt ofte geschaart, wassende aan seer korte steeltjes: de *bloemtjes* zyn kleen, aars-gewyse veel by een, geel van koleur, waar na ronde *zaad-bolletjes* volgen, vervult met donker-bruine, breede, en kromme *zaden*. De *wortel* is dun, lang, en veselagtig.

Men vindse op steenagtige en sandige grond; langs de koorn-akkers en wegen: en bloeijen de meeste Somer door.

Sy zyn van gebruik onbekend, en werden mede van de beesten niet gesogt.

CCCCLXXXIV. HOOFD-STUK.

Trifolium fragificum Friscum, Klaver met besien.

DEse plant groeid in de beemden als de gemeene klaver, maar yder *blaadjen* verbeeld een hertjen: de *bloemtjes* zyn bleek-rood-purper, klein, en in een bolletjen by een vergadert: waar na de *zaad-huisjes* volgen, makende te samen een oneffene bolle uit, van maaksel als een Moer-besie, loopende yder blaasjen wat scherp uit; in welke *zaad* is de Fegn griek byna gelyk. De *wortel* is hard en veselig.

Ik heb het veel in Friesland gesien, maar selden in Holland. Het bloeid de meeste Somer door.

Het dient tot voedsel van de beesten.

CCCCLXXXV. HOOFD-STUK.

Trifolium acetosum, Oxytriphylum, Klaver-Zuuring, Koekoeks-brood.

HEt wast laag, een halve span hoog, kruipende met syn tengere struikjes langs d'aarde. De *blaadjes*

blaadjes staan drie by malkanderen, zynde yder hartjes-gewys gesneden, rustende als met een drie-hoek op een dun tenger steeltjen; sy zyn uit den geelen groen, en hebben een aangename suure smaak. De *bloemtjes* staan mede op steeltjes, zyn vyf-bladig, sters-gewys, met eenige veseltjes van binnen, van koleur wit: daar na volgen vyf-hoekige *zaad-bolletjes*, van groote als een peper, vervult met klein geel *zaad*. De *wortel* is dun, bruin, krom en veselagtig.

Een *tweede* heeft dunne, blinkende en roffe steeltjes: de *bloemtjes* geel: de *zaad-huisjes* dun en langrond, met heel klein *zaad*, dat ros en plat is.

Men vindse beide in koorn-landen, moes-hoven en tuinen, konnende qualyk uitgeroeit werden, alsoo het als een onkruid ligtelyk voortkruipt. Het bloeid in de voortyd, en de wortel blyft des Winters over.

Het is dienstig en kan gebruikt werden als de gemeene zuuring, maar is soo sappig niet. Men noemt het ook *Luyula* en *Aleluya*.

CCCCLXXXVI. HOOFD-STUK.

Trifolium aquaticum, *Boks-boonen*, *Waterklaver*, *Water-drieblad*.

SY hebben groene, gladde, van binnen voose ofte holagtige struiken, schietende wel drie ofte vier spannen hoog, die uit de knoopen van de wortelen voortkomen: de *bladeren* staan drie by malkanderen, gelyk de Klaver, maar zyn veel grooter, breed, glad, kaal, dik en lyvig: en dese staan van de wortel af yder op syn eigen steel. De *bloemtjes* komen van half wegen de struik tot boven toe, geschik-
telyk

telyk gevoegt, yder op syn steeltjen. Sy zyn sonder reuk, wit, en fomtyds lyf-verwig, met eenige draadjies in het midden, en staan cierlyk gesternt: daar na volgen kleine zaad-huisjes, die byna rond zyn; hebbende geel, rosagtig, en bitteragtig zaad. De wortelen zyn voos, niet seer dik, met veele knopen en leden, van binnen wit, met veselen bewassen, gevende hier en daar veele nieuwe scheuten uit, alsoo het hier en ginder verre henen kruipt.

Het groeid hier en daar in de slooten en binnendykse wateren. Het bloeid in de Somer: het wil niet wel in de hoven aarden, al staat het al in houte water-bakken met slyk en water.

Het werd hier te lande veel gebruikt tegens de scheurbuik, en alle verstopte ingewanden: is van smaak byna als de pitten van persiken. Hier van kan men de kookfels drinken, en deselvige op wyn setten.

CCCCLXXXVII. HOOFD-STUK.

Tripolium, Aster-marinus, Zee-sterre kruid.

DIt gewas groeid met een rechte, ronde, getakte struik fomtyds een voet, en fomtyds wel twee voeten hoog. De bladen staan sonder schikking, zyn lang en smal, als Wilge-bladen, maar lyyig, dik, sappig, glad, effen, en groen: en dese verciere de gantche stam en takken: de bloemen zyn den *Aster Atticus* gelyk, van binnen geel, maar de rontom staande blaadjies fomtyds licht-blaauw, en fomtyds witagtig: na dese fiet men een wollige stuif-dons, daar onder het zaad is. De wortel is langwerpig, dik, dik van schors, en met veselen behangen. Het werd soo genaamt, om dat men

men segt, dat het syn koleur driemaal des daags verandert.

Men vind het hier ontrent de meeste zee-plaatsen, en voornamelyk alhier rontom Amsterdams, en langs het Y: van waar het in de hoven gebragt zynde, weelderig wast, en veseliger wortelen maakt. Het bloeid de meeste Somer door, en de plant blyft des Winters over.

Met agt dat de wortel doet afgang verwekken.

CCCCCLXXXVIII. HOOFD-STUK.

Triticum, Tarw, Weit.

Eigentlyk is 'er maar een soorte van *Tarw*; sy heeft dan vry hooge, ronde halmen, schietende veele uit een dunne, veselige wortel, hebbende drie ofte vier knopen; dese halmen hebben drie ofte vier grasagtige *bladen*, die van de Rogge ofte Gerste gelyk, maar wel soo klein. Op de top van yder halm komt een aare, somtyds van een halve spanne lang, sonder eenige hairagtige ofte baardagtige stekeligheid, gelyk de Rogge wel heeft, alhoewel hare ongebaarde kaf-huisjes, ofte bolsters, ruw, en min ofte meer stekelig in het aantasten zyn. Yder kaf-huisjen heeft een tarw-kortjen in zig van buiten geel, maar van binnen vol wit meel; zynde langagtig, in 't midden breeder dan aan de enden; hebbende aan eene zyde een voore, ofte uitgeholve streep, gelyk de rog: dit koorn ryp zynde valt ligtelyk uit.

Behalven dese is 'er nog een soort dese ganschelyk gelyk, maar is gebaard als de Gerst; waar van ik een aare heb, die uit agt ofte negen aaren bestaat: in 't Stigt van Uitregt over lange jaren gewassen.

Sy

Sy groeijen beide in de bouw-landen , maar d'eerste is de gemeenste. d'Eerste , en voornamelyk de Zeeuwse , brengt een witter en vetter koorn voort ; maar de laatste een roffer en kleinder : daarom heeft men te Gorkum , Vianen , enz. gemeenlyk veel schraalder tarwen-brood. Men deeltse gemeenlyk in *Winter-tarw* , die in den Herfst gesaaid werd , welkers plant in 't voorjaar menigvuldiger aaren voortbrengt : en in een *Somer-tarw* , die in het voorjaar gesaaid werd , en dese is soo menigvuldig niet : evenwel geven sy in de Somer beide ryp koorn.

De Tarw bestaat uit veele werkelyke en sagte voedsame deeltjes : alsoo dat van het gemale koorn brood gebakken werd : welkers fyne meel uitgesift zynde , *bloem* genaamt werd , waar van men ook de *styszel* maakt : van het groove overblyffel , nog eens gemalen zynde , ofte door een groover buidel gedaan , maakt men een brood , dat men hier t' Amsterdam *Bollen* noemt : en het grofste overblyffel zyn de *zemelen* , die gebruikt werden tot voedsel van de hoenderen : en zyn mede dienstig om daar mede te pakken enz. Van het meel maakt men witte-brood , koeken , pappen enz. Van dit koorn maakt men mede mout , om bier te brouwen :

In de genees-kunde is het seer versagtende , rypende , verdryvende , op eenige geswellen gelegd ; droog op roosige ledematen geplaatst , doet die verdryven : het stilt de pyn der oogen en geswellen : en sulx doen mede de semelen , in sakjes genaaid en warm opgelegd. Hier werden wel eenige bereidingen uit gemaakt , maar meest onnut.

CCCCLXXXIX. HOOFD-STUK.

Tulipa, Tulpen:

NIet tegenstaande daar menigte van Tulpen zyn, soo verschelen sy meest in groote, en voornamelyk in de verscheidentheid van koleuren. Hare wortel is peer-rond, als een ajuin, wit, maar van buiten met een blinkende, kastani-bruine, dunne bast bekleed, hebbende van onderen eenige dunne afhangende vefelen. Uit dese bol koomt een ronde, stevige, dog ligt-brekende groene struik, van een voet min ofte meer hoog of laag. Aan dese steel komen gemeenlyk twee ofte drie lange, breede, lyvige bladen, loopende spits toe, maar aan haar begin omhelsen sy de steel byna t'eenemaal, de kanten zyn gemeenlyk goots-gewyse binnenwaarts omgebogen, maar het end buigt zig nederwaarts: haar koleur, als mede die van de steel, is blaauw-groen; maar eerst uit d'aarde schietende, zyn sy veeltyds purper-rood. Op den top van dese steel koomt een langwerpige, spitse, groene knop, welke zig allenxkens, gemeenlyk in ses, felden seven bladen uitbreid, en een schoone bloem vertoont, want alle de groenigheid vergaat, en werd geel, rood, purper, wit, enz. ofte sy zyn van dese koleuren wonderlyk doormengelt en gestreept: dese staan met hare bladen regt overend, gapende wyd open: in het midden van de bloem staat een driekantig, dik priemtje, met een driekantig kruintjen, rontom beschanst met ses geele ofte swarte noppen. De meeste hebben geen reuk, maar die reuk hebben, rieken byna als den Florentynschen Iris wortel. Na het afvallen der bloem volgt daar een driekantige, vry groote zaad bol, met een driekantig kruintjen

P p

daar

daar op : waar van sommige ronder en andere langwerpiger zyn. In welke veel plat, dun, groot, vliefig, en byna driekant-rond zaad gevonden werd. Zynde yder zaad-bol in ses ryen geschiktelyk gedeelt. Sy werden genaamt na de Tulbanden der Turken : ofte van de gedaante der mutsen ofte hoedjes der Slavoniers, die *Tulipant*, *Dulbald*, ofte *Dulbent* genoemd zyn.

Daar is nog een soort met smalle Porrei-gelyke bladen, welker steel en bloem kleinder is, en geel.

Ook heb ik 'er gehad met drie bloemen op eene steel, dat is, dat uit de schoot van yder blad een nieuwe steel quam.

Ook heb ik 'er gehad welkers bladen wonderlyk kronkelden, en welkers koleuren meest geel, rood en groen waren, werdende daarom *Papegaeyen* genaamt.

Nog is 'er een soort, welke tusschen hare bladen een bolletjen hebben, dat mede bloemen voortbrengt, gelyk syn moeder, wanneer men het d'aarde beveelt.

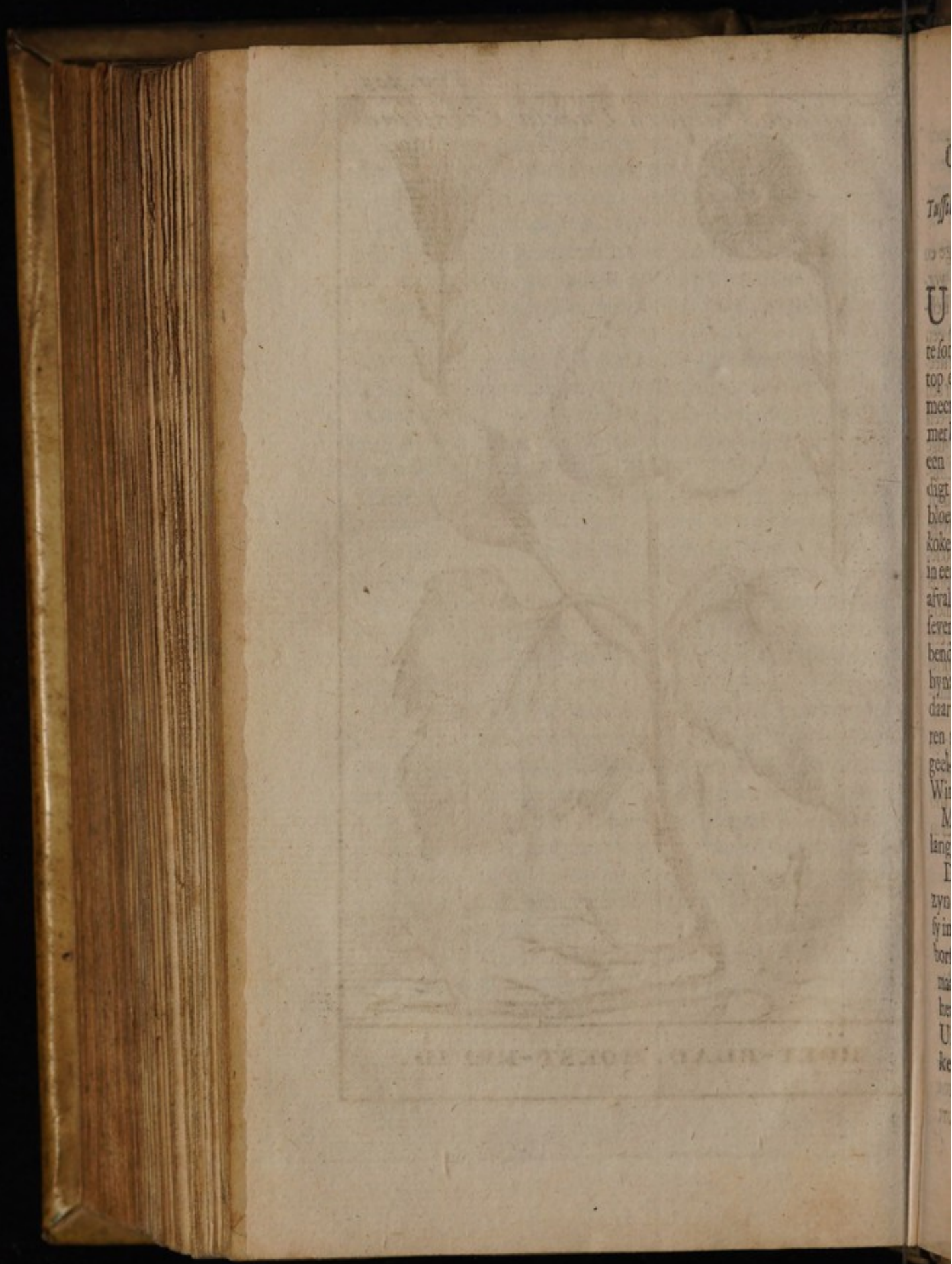
Alhoewel dese bloem van syn eigen zaad voortkomt, en seer lange duurt eer sy bloem dragen, soo vermenigvuldigen sy eer door d'afzetsels der bollen. Dese werden in den Herfst in d'aarde geset, en schieten in de Lente uit de aarde, waar na in de Lente de bloemen volgen: en als het loof verdort is, werden sy weder uit d'aarde genomen. Sy werden hier alleen in de bloem-hoven gevonden, voor de Liefhebbers der bloemen.

De kragten zyn niet bekend, de wortel kan anders gebruikt werden in de plaats van die der witte Lelien.

Tussilago, Farfara, Ungula Caballina.

HOEF-BLAD, HOEST-KRUID.

Tafel
U
te for
top e
mech
mer
een
digt
bloes
koke
in ee
afval
fever
bend
bynt
daar
ren
geek
Win
M
lang
E
zyn
ly in
bort
ma
ke
U
ke

CCCCXC. HOOFD-STUK.

*Tussilago, Farfara, Ungula Caballina, Hoest-kruid,
Hoef-blad.*

U It een witte, dunne, verdeelde, herwaarts en derwaarts kruipende wortel, komen in de Lenten sonder de bladen verscheide steeltjes, die op haar top een eenige geele bloem hebben: dese zyn gemeenlyk een halve spanne hoog, beset, gelyk als met kleene, lange blaadjes: de bloemjes bestaan uit een menigte kleine bleek-geeel draadjes, zynde dicht by een geschikt, gelyk als een kleine Paard-bloem, en dese werden van een groen, gebladert kokertjen omhelt. Dese bloem verandert eindelyk in een witte dons, die haast verwaaid werd. Na het afvallen der bloem komen eerst de bladen, komende seven ofte agt by malkanderen, sonder struik: hebbende yder een redelyk lange steel. De bladen zyn byna rond, dog in agt of tien tippen gedeelt, en daar benevens min ofte meer geschaart, van onderen met een witte dons bekleed, maar van boven geel-groen. En dese vergaan weder tegens den Winter.

Men vindse in 't land veel in de koorn-landen, en langs der selver wegen: en by de loopende wateren.

De bladen en wortelen zyn alleen in 't gebruik, zynde versagtende en rypende: en daarom werden sy in alle borst-ziekten gebruikt: als in hoest, engborstigheid, etter-blaas der long, enz. Hier van maakt men syropen, conserveen, enz. maar best is het dat men de bladen kookt en dat selvige drinkt. Uiterlyk kan men die gebruiken in de plaats van keesjes-bladen.

CCCCXCI. HOOFD-STUK.

Typha Palustris, Lis-dodde, Donsen.

DIt gewas heeft lange, smalle, driekantige en spits toeloopende *bladen*, die alle van haar wortel af naar om hooge buiten het water staan: hebbende een bultige rugge. Tusschen dese ryfen een ofte meer regte, hooge, gladde, effene, kaale stee-
len, dog ongeknoopt. Op het bovenste komt een aare van mosagtige *bloemen*, welke daar na in een digte en in een gedronge vergadering van wolagtige ofte donsagtige haartjes volgen, zynde castanie-bruin van koleur, wat dikker als een duim, en ruim een halve spanne lang, eindelyk vervliegt de selvige in stuifjes weg. De *wortel* is dik, en als een bolletjen, soet van smaak, en ik denk dat dit de wortel is, die de kinderen in Friesland *Hane-bollen* noemen, welke smaken als een hase-noot, werdende met een weinig sout gegeten. Voorts soo heeft dese wortel veele veselingen. Behalven dese is 'er nog een middel-slag, en dan nog een kleinder soort.

Dese alle wassen aan de kanten van de rivieren, en wyde slooten, gemeenelyk in het water. Sy staan op haar beste in de Somer; maar in de Winter, soo sy in haar geheel blyven, krygen sy eenige luisjes in hare lis-dodde.

Sy zyn in de gences-kunde niet gebruikelyk.

CCCCXCII. HOOFD-STUK.

Valeriana, Phu, Valeriane, Sint Joris kruid.

Hier van zyn verscheide soorten. De groote, zyn-
de mede *Speer-kruid* genaamt, is de tamme
soort:

soort: dese geeft ten eersten uit hare wortel langwerpig-brede, gladde, groene, ongedeelde ofte ongekerve *bladeren*; maar die langs de struik wassen zyn groter, langer, gemeenlyk in negen deelen tot de middel-ribbe toe doorsneden; dat is, aan eene middel-ribbe zyn veele lang-brede, en wat spits toeloopende bladen. De *struik* groeit dikwils hooger dan anderhalven voet, zynde glad, effen, kaal, hol en geknoopt, die yder aan beide zyden een blad hebben, dat is, twee en twee soldaten hebben de wagt by eene knoop: op de toppen der takjes komen verscheide kransjes, bestaande uit een vergaderinge van kleine, en als van een langwerpig, smal en klein halsjen zig selven open doende *bloemtjes*, zynde vyf-bladig, met weinige draadjes in het midden: zynde seer bleek purper-rood. De *wortel* is dwers en slim een vinger dik, vies van reuk: leggende somwylen half bloed sonder aarde, alhoewel die zig in d'aarde met veele vefelen vast maakt.

De *tweede* is de *grootte wilde*, heeft *bladen* veel groter en donkerder groen, en aan beide zyden tot de middel-ribbe toe gedeilt, soo die eerst uitschieten als die aan de struik wassen: ook is yder deeling wel soo smal, en eenigzins gekerft. De struik is glad, kaal, geknoopt, en wel drie voeten somtyds hoog. De *bloemtjes* zyn mede in kransjes, bloemtjes en koleur de voorige gelyk. De *wortelen* zyn dun, bestaande als uit veele draden, zynde mede riekend.

De *derde* is de *kleenste wilde*, dese wast ontrent een voet hoog, zynde de samme van maaksel der *bladen* gelyk, maar kleinder: als mede de *bloemtjes*, zynde uit den lichten purper-wit. De *worteltjes* zyn dun, slim, en krom kruipende, met veele vefelen behangen, maar hebben weinig reuks.

De tamme vind men alleen in de kruid-hoven, maar de twee andere vind men in het wild, langs de rivieren en slooten. Sy bloeijen alle in 't laatste van Lente en in de Somerse maanden.

De tamme is meest in gebruik, en voornamelyk de wortel: en dese bestaat uit fyne deeltjes, zynde dun-makende, sweet-dryvende, pis-dryvende, stonden verwekkende. Men gebruiktse toegen de pest, zyde-wee, verstoppingen van lever, milt en andere ingewanden: zy verdryft de koors. Van de wortel kan men kookfels maken, en uittreksels: men kanse op wyn setten, ofte een extraet daar van maken.

CCCCXCIII. HOOFD-STUK.

Valeriana rubra, Roode Valeriane.

IN de bloem-hoven vind men de *roode Valeriane*: dese ryft met syn struik wel twee voeten hoog, zynde rond, getakt, glad, en in verscheide knopen ofte ledemens gedeelt. De bladen zyn breed, lang, spits toeloopende, glad, kaal, bleek-groen: staande twee en twee aan yder knoop over malkanderen. Op de toppen van de takjes komen bloemkransen, dog wat ongeschikter als de voorige gevoegt. De bloemtjes zyn langwerpig, dun en rood-purperagtig, gevolgt van langwerpig zaad, dat op syn kruin wat hairagtig is. De wortel is matig dik en lang, wit van koleur.

Een tweede soort werd mede van sommige *Limonium* genoemd: bestaat uit een gebladert bos. Dese bladen zyn lang, breed, en voor rond: de getakte struik schiet in 't midden der selver uit: wiens bloemtjes korter zyn, vyf-bladig, en uit den bleek-blaauwen

wen purperagtig : dese wassen niet in kroontjes , maar staan langs de takjes geschikt , en meest alleen aan de binnen-syde. De *wortel* is byna als de voorige van maaksel.

Sy wassen hier alleen in de bloem-hoven en bloeijen sierlyk in de Somer. De kragten zyn niet bekend , alsoo sy maar voor de Liefhebbers van bloemen geöefent werden.

CCCCXCIV. HOOFD-STUK.

Valeriana Graca , ofte Griekse Valeriane.

UIt een veelvuldig geveselde *wortel* komen veele regte , holle , ydele , matig dunne , groene struikjes , wel twee voeten hoog en wel hooger , voort : en dese komen niet alleen uit het midden van een gebladert bos , maar de struiken pronken ook met deselvige. De *bladen* zyn heel groen , kaal , glad , en sappig ; daar staander veele aan een middel-ribbe , meest twee en twee over malkander , eeter zoodanig , dat het geen vaste regel houdt : yder blad met syne deelingen is veel langer dan breed : en yder gedeilt blaadjen is lang , spits en breedagtig , met een min of meer uitstaande rug. De *bloemtjes* staan boven op de takjes , van malkander wat verspreid : de koleur is wit en van binnen min of meer purper gestreept , ofte ligt-blaauw , hebbende van binnen beide eenige veseltjes en geele nopjes : na dese volgen de zaad-bolletjes , geladen met langwerpig bruin zaad.

Het werd mede om syn sierlykheid in de bloem-hoven geplant , bloeid de meeste somer door : blyvende de plant de geheele Winter over.

CCCCXCV. HOOFD-STUK.

Verbascum, Tapsus barbatus, Phlox, Wolle-kruid.

HEt witte ofte eerste *Wolle-kruid* geeft uit syn wortel groote, breede, lange, wat spits toeloopende *bladen*; zynde sagt, seer wollig, en seer grys: tusschen dese kooft een struik, enkel en regt op staande, mede met een sagte en gryse wolligheid bekleed: hebbende onder by de wortel mede diergelyke *bladen*, welke, hoe sy hooger komen hoe kleiner, smalter en spitsier sy werden. Dese wast gemeenlyk wel ruim een mans langte hoog, alhoewel ik die wel vyf ellen hoog heb sien obschieten. Van het midden deses struiks af tot den top toe staan rontom veele vyf-bladige swavel-koleurige *bloemtjes*, met eenige veseltjes ofte draadjes in het midden, seer aangenaam van reuk. Tussen de *bloemtjes* zyn mede kleine wollige blaadjes geplaatst. Hier na volgen ronde zaad-huisjes, geladen met veel, klein, en bruin zaad, dat een weinig langer dan breed is. De wortel is swart ofte bruin van buiten, lang, matig dik, en in veele takjes gedeelt. Dit gantsche gewas verbeeld een wasse toors, waarom het mede *Toorse-kruid* genaamt is.

Een tweede witte is desen wel gelyk, maar lager, dunder, smalter van *bladen*: de *bloemtjes* kleiner, somtyds wit, en somtyds geel, mede vyf-bladig.

Het swarte *Wolle-kruid* heeft lange, breede, spits toeloopende, rontom min ofte meer geschaarde, donker-groene, en wat swaar-riekende *bladen*, hebbende yder een redelyke lange steel. De struiken zyn soo sterk niet geblaad: evenwel met vyf-bladige, geele *bloemtjes* bewassen, die in het midden eenige veseltjes hebben.

Sy

Sy groeijen hier en daar langs de dyken, zandige plaatsen en wateren, voornamelyk d'eerste, die hier meest gemeen is: en bloeijen de meeste Somer door.

d'Eerste is meest in gebruik, bestaande uit sagte, doordringelyke deeltjes. Innerlyk kan men die gebruiken tot alle soort van borst-qualen, maag- en darm-pynen, waar van men de kookfels mag drinken: ook dient het om te gorgelen in ontstoke keelen, heesheid; enz. De darm-speutsels dienen in darm-pynen, en darm-snydingen van roode loop: uiterlyk gebruikt men het om pynelyke gewrigten in stilstand te brengen; om te doen geswellen rypen, om de keel te slaan tegens keel-geswellen enz. Uit het kruid ofte uit de bloemtjes alleen maakt men met oliven olie daar een versagtende olie van.

CCCCXCVI. HOOFD-STUK.

Verbena, Yser-kruid.

HEt Yser-kruid *Manneken* is regt op staande, en schier uit hare dunne, langwerpige, en met veselen behangende wortel een vierkante struik, die zig boven in veele dunne takjes verdeelt, gemeenelyk wel twee voeten hoog, niet tegenstaande ik die wel drie ellen hoog gesien heb. De bladen zyn langwerpig, matig breed, in ses ofte seven deelen gesneden, en dan nog rontomgeschaart: sy zyn donker-groen, hard in't aantasten, en dese begroenen de geheele struik: de bloemtjes wassen langs de takjes, zynde vyf-bladig en klein, wit, een somtyds zeer bleek-blaauw.

Een tweede Wyfjen genaamt, legt ter aardenwaarts neder-gebogen; heeft meerder struikjes die seer dun

en mede kantig zyn. De bladen zyn wat meerder en fynder doorsneden : is anders de regt op staande seer gelyk.

Men vind d'eerste op ongebouwde ruwe plaatsen en heuvelen : maar de nederleggende vind men alleen in de kruid-hoven. Sy bloeijen de meeste Sommer door.

Het is uit eenige bittere te samen trekkende deeltjes bestaande ; het werd daarom meest soo uiterlyk als innerlyk onder de wond-kruiden gebruikt , alhoewel het veel meer andere hoedanigheden toegeschreven werd , daar ik my niet al te zeer op vertrouwe.

CCCCXCVII. HOOFD-STUK.

Veronica, Elatine, Eeren-prys.

Het eerste ofte *Manneken* , heeft struikjes somtyds langer dan een span , sig na de aarde buigende en langs deselvige voort-kruipende , die zig onderwylen met dunne vefelen in d'aarde wortel maakt. De *bladen* hebben korte steeltjes , zyn breed en lang-rond , een weinig spits toeloopende , en min of meer rontom gesaagt ; met een weinig donfigheid overdekt , en daarom wat licht groen : staan twee en twee over malkanderen : langs de struikjes fiet men de blaadjes vry wat smalter. Van het midden af tot boven toe der struikjes komen vier-bladige , kleine , licht-blaauwe *bloemtjes* , met weinige vefeltjes in 't midden , staande yder op een kort steeltjen , en bladerig voetjen , waar na kleine , platte zaad-huisjes volgen , eenigfins na Herders tasjes gelykenende ; en dese zyn gevult met zeer klein , rond en swartagtig zaad.

Het

Het *cweede Manneken* staat regt overend, maar komt anders met het voorige seer overeen.

Het *derde Manneken* verschilt alleen van het eerste dat het in alles kleender is; van bladen groen en glad, sonder eenige hairigheid.

Het *Wyssen* werd *Elatine* genaamt; heeft met de voorige soorten niet veel overeenkomst. Het kruipt langs d'aarde: het is van struikjes en blaadjes geheel donsig. De blaadjes zyn wel als de voorgaande, maar wat spits toe loopende, en niet rontom gekerft, ook niet juist altyd twee en twee regt over mekanderen staande: langs de struikjes (die wel een voet lang werden) komen uit de sehoot der blaadjes op korte stechtjes geele *bloemijes*, die agter met een hoortjen uitsteken, gelyk als de Ridder-sporen: hier na volgen ronde zaad-huisjes, met klein *zaad*. De *wortel* is klein en veselagtig.

d'Eerste twee vind men in de duin-valeijen, en ook op steenagtige gronden. De derde vind men in de weijen, en in vogtige landen. Het vierde wast niet alleen op vogtige weijen, maar ook wel in de koorakkers. Sy bloeijen alle in de Somer, en willen in de hoven wel weelderig groeijen.

Het bestaat uit wat bittere en te samen trekkende deeltjes: en is dienstig soo uiterlyk als innerlyk tegens wonden en quetsingen. Innerlyk mag men de kookfels drincken; en daar mede uiterlyk in wonden, en etter-bost, als die geopend is, speuten. Hier toe kan men mede het zap gebruiken: men kan daar mede ook darm-speutfels maken tegens een bloedige en pynelyke darm-vloed.

Linnaeus *Perennans*, *Clematis* *Daphnoides*, *Vinosa*, *viridis*.

Dit gewas is ofte kleinste heeft lange, dunne, ronde, groene, saaietanken, hebbende vele knoep.

CCCCXCVIII. HOOFD-STUK.

Vicia, Vitsen, Wikken.

SY wassen met vierkante en in veele takjes gedeelde struikjes, somtyds drie voeten lang, bewassent met langwerpige uitgespreide *bladen*, die wederom in veele andere kleendere, tengere, langronde blaadjes tot haar middel-ribbe toe verdeelt zyn, loopende stomp uit, en hebbende aan het eind een klein veseltjen. Dese middel-ribbe eindigt in geen blad, maar gemeenlyk in drie klawiertjes; om daar by langs de hagen te klimmen. Van tusschen den schoot der blaadjes komen gemeenlyk twee donker-purpere *bloemjes*, die van de boonen en erwten van maaksel gelyk. Na dese volgen daar breede, platagtige, langagtige, dog evenwel kleine *peultjes*, vervult met platagtige en als te samen geduwde, donker-kleurige *zaaden*, vyf of ses in getal; onaangenaam van smaak.

Sy wassen by de wegen en in de akkers onder het gezaaide van selver; sy bloeijen in de Lente en in de Somer.

Sy zyn voor groot en klein vee, als mede voor de duiven voor een goed voedsel verstrekkende. Men segt dat de kookfels pis en afgang verwekken; uiterlyk kan men het in plaats van boone-meel gebruiken.

CCCCXCIX. HOOFD-STUK.

Vinca Pervinca, Clematis Daphnoides, Vinkoorde, Maagde-palm.

DE *gemeenste* ofte *kleenste* heeft lange, dunne, ronde, groene, taaije ranken, hebbende veele
 knoop-

knoopjes , kruipende langs d'aarde , schietende somtyds eenige vesel-worteltjes in deselvige. De bladeren zyn twee en twee op korte steeltjes over malkanderen staande. De selvige zyn breed , en lang-rond met een spitse punt toeloopende : sy zyn wel hard en droog van sap , maar glad in het aantasten , en donker-groen. Uit de schoot der bladen komen vyf-bladige , wyd open gapende , blaauwe ofte witte bloemtjes , selden purper-rood , yder op syn eigen steeltjen een alleen , van onderen hol en lang , byna als van den Hyacint ; met byna geen merkelyke reuk. De worteltjes zyn maar alleen eenige veseltjes.

Een tweede is soo gemeen niet , maar is alleen in alles grooter , en voorts de kleine volkomen gelyk.

Sy groeijen hier alleen op de schaduwagtigste en vogtigste plaatsen der hoven. Sy blyven Winter en Somer groen , en bloeijen meest in de Lente.

De bladen bestaan uit te samen trekkende deeltjes : is dienstig tot speutingen in borst-wonden enz. daar benevens nut tegens het bloedige tand-vleis , en leuterende tanden. Voorts werd het gebruikt om dooden te vercierē , en op de bruiloften om rontom de kandelaars te winden : de bruid en bruidegom daar mede uit en in te strooijen. Ook heeft men in Walchierē de manier , dat waar een dooden in huis is , dat men eenige bondels stroo aan de deur of op de stoep legt , en , soo het een vryster is , dat men dan daar van dese maagde-palm op steekt tot een teeken.

CCCCC. HOOFD-STUK.

Viola, Violen, Violetten.

DE *hoog-blaauwe*, die men mede *swarte en purpere Violen* noemt, zyn enkele en dubbelt, beide welriekende; alhoewel daar nog een enkele is die niet en riekt: ook heb ik de twee eerste riekende mede wit gezien. Dit gewas heeft geen struik, maar schiet uit eene veselige wortel verscheide hertjes-gewys ronde *bladen*, somtyds soo groot als de palm van een hand, maar gemeenlyk wat kleiner, loopt gemeenlyk met een ronde stompe hoek wat uit, yder staat op syn eigen steeltjen: zy zyn rontom geschaart ofte getand, wel door-ribt, dun, en donker-groen. Van tusschen de bladen komen mede dunne, ronde, tengere steeltjes, van twee ofte drie duim lang, welke yder op haar top een eenig *bloemzen* hebben: zynde d'enkele van vyf blaadjes gemaakt, waar van twee regt overende staan, en drie nederwaarts hangen, zynde het onderste en middelste het breedste en grootste, blaauw-purper van koleur, en aan haren oorsprong een weinig geel. Dese nu hebben van agter een kort, stomp, uit den groenen blaauwagtig hoorntjen. Dese zyn somtyds wit van verf.

De *dubbele* scheelt van dese niet, dan alleen dat die menigvuldiger van bloem-blaadjes is.

De *wilde* is in alles maar een weinig kleiner ofte liever schraalder, en de *bloemtjes* zyn bleeker blauw, en met geen ofte weinig reuk. Het *zaad* van dese soorten koomt in ronde bolletjes, welke ryp zynde zig in de Herfst in drie deelen open splyten, waar in dan langwerpig, klein en rond *zaad* besloten legt.

Het

Het groeid weelderig genoeg op donkere en schadu-
duwagrige plaatsen, tusſchen het gras en onder de
boomen: maar de witte en dubbele vind men al-
leen by de Liefhebbers. Sy ſetten zig niet alleen
door zaad voort, maar ook door de planten, wel-
ke byna voortkruipen als d'aard-befien. Sy blyven
des Winters en des Somers groen, en daarom bloei-
jen ſy heel vroeg in de Lente, en ſommige wel wat
later, na dat ſy ter Sonnen ſtaan. De wilde vind
men in de duin-valeijen.

De bloem van de eerſte welriekende is meest
in gebruik: men ſchryft datſe verkoelt: maar die
deſelvige knauwt ſal een brandigheid op de tong ge-
waar werden: anders is ſy ſagt en doordringelyk
van deeltjes, welkers ſyroop meest tegens de ſprouw
en hitte der tonge gebruikt werd, alſoo die eenig-
ſins door ſyn beweeglyke (en niet koude) deeltjes
de ſlymige ſpog doorſnyd, en aan het verdunnen
helpt. In gerſte water gemengt, en daar wat geeſt
van koper-rood enz. by gedaan, geeſt een ſchoone
heldere verkoel-drank; maar ik raad die niemand
aan, om de ſchadelykheid des ſuurs in de koorſen,
want de tong daar meest door geſtreelt werd, en
niet het bloed.

De bladen beſtaan uit minder beweeglyke deel-
tjes, en werden onder de verſagtende kruiden ge-
rekend, ſoo uiterlyk als innerlyk. Innerlyk gebruikt
men de kookfels in alle borſt-qualen, hoeft, hees-
heid, engborſtigheid, enz. Voorts gebruikt men
die tot darm-speutingen en pappen, gelyk als de
Keesjes-bladen.

CCCCCI. HOOFD-STUK.

Viola tricolor, *Herba Trinitatis*, *Penseen*.

U It een dunne veselagtige wortel komen verscheide, kantige en als geknootte struikjes, wel een halve spanne hoog, dog meest ter aarden nedergebogen. De *bladen* zyn in het eerst wat rond, werdende daarna wat langwerpig, en rontom wat plomp getand ofte gekerft, en dese begroenen met eenen de struikjes; waar van sommige heel tot de middel-ribbe toe gesneden zyn. Van tusschen den schoot der blaadjes komen lange, ronde en dunne steeltjes, hebbende yder een vyf-bladig *bloemtjes*, van drierlei koleur, als purper, geel, wit, ofte ligt-blaauw, hebbende weinig reuk. De twee opwaarts staande, zyn of purper-blaauw, ofte bruinpaars violet, van welke koleur de randen van d'andere drie blaadjes somtyds mede deelagtig zyn, alhoewel dese drie wit ofte blaauw-koleurig zyn, ofte het onderste van een witte ofte blaauwe koleur. In 't midden deser bloemtjes heeft men gemeenlyk geel, waar mede in 't gemeen het onderste blad ook verciert is, die dan nog met eenige duistere purperstreeptjes door-regelt werden. Maar dese koleuren zyn seer verscheiden, en in d'eene meer dan in d'andere, na de plaatse daar sy groeijen. Daar na volgen daar zaad-bolletjes van groote als een aalbesie, welke open splytende veel klein, geel-bruin zaad uitstorten.

Men heeft van dese soorten die meest geel zyn, en ook die maar twee koleuren hebben.

Een tweede soort wast regt op met hare struikjes wel anderhalven voet hoog. De *bladen* daar aan zyn wat breedagtig, wat spits toe loopende, en rontom

saags-

saags-gewyfe gekartelt: zyn van *bloemtjes* wat kleiner, mede drie-verwig, maar meest witagtig: het bovenste is meest purper-verwig; de onderste zyn geelder: daar na volgen langagtige zaad-huisjes, welke in dryen splyten, en een klein uit den geelen wit *zaad* laten vallen.

d'Eerste wassen in de duin-valeijen en koorn-landen, van waar sy om haar sierlykheid in de hoven werden gebragt: d'andere is vreemd en alleen by de Liefhebbers te vinden. Dit gewas blyft des Winters groen, en bloeid heel vroeg, en soo voorts de gantsche Somer door.

Niet tegenstaande sy meest om de aardige bloemtjes aangehouden werden: soo kan men die egter in de Genees-kunde gebruiken, gelyk de gemene *Violen*.

CCCCCII. HOOFD-STUK.

Viola Damascena, Viola matronalis, Damast-bloem, Mast-bloem.

UIt hare veselagtige, harde *wortel* komen lange, breede, duister-groene, spits toeloopende, en rontom wat geschaarde *bladen*: maar die van de purpere, hebben de bladen wat bleiker. Tussen de bladen komen groene struiken wel van anderhalven voet hoog, zynde overhands met diergelyke bladen, dog wat kleiner, begroent: dese deelen zig boven in verscheide takjes, langs welke vier-bladige witte *bloemtjes* komen, of wel purperagtig: of soo sy dubbelt zyn, zyn sy veelbladiger, wit, purper-verwig, ofte wat rose-koleurig, ofte gemengt tusschen wit en purper, die men dan bonte noemt, zyn zeer aangenaam van reuk. Na dat de

Qq

enkele

enkele bloemtjes verwelkt zyn, (want de dubbele, mein ik, geen zaad geven) komen daar ronde, lange zaad-kokertjes, zynde met klein, langagtig, donker-ros *zaad* geladen.

Deze, maar voornamelyk de dubbele, werden om de cierlyke bloemen en aangename reuk alleen in de bloem-hoven geoeffent: sy blyven des Winters groen: komen voort van zaad, van haar affetsels, en van dat men de struikjes, onder scheuns afgesneden, alleen in de aarde steekt. Sy bloeijen in de Lente: maar de zaeilingen eerst het tweede jaar.

De bladen zyn scherp van smaak, waarom men haar tegens slymige scheurbuikigheden soude kunnen gebruiken: van de bloemen soude men versterkende geesten en wateren kunnen maken, die wel rieken.

CCCCCIII. HOOFD-STUK.

Virga aurea, Gulden-roeden.

D'Eerste heeft langwerpige, spits toeloopende, rontom seer weinig gekertelde, en duister-groene *bladen*, welke, hoe sy hooger aan de struik komen, hoe sy smalder werden. De struik is rond, groen, maar somtyds wat roodagtig, boven in verscheide takken gedeeld, en somtyds wel van twee voeten hoog; langs de takjes komen, yder op syn steeltjen, goud-geele *bloemtjes*, zynde de kruine geel, met de rontom staande smalle blaadjes: welke eindelyk in witte stuifjes vervliegen. De *wortel* is zeer veselig, en de knoest is bruin.

Een andere soorte verscheelt van de voorige niet, dan dat de bladen wat meer gekorven zyn.

Sy wassen meest in bosschagien, van waar sy in de

de kruid-hoven gebragt werden: de wortel blyft des Winters over, en bloeid in de Somer.

Het is min ofte meer te famen trekkende en door-dringende van deeltjes; het werd in alle wonden foo innerlyk als uiterlyk gebruikt, waar toe de kookfels dienftig zyn te drinken, en in de borst enz. te fchieten: in wonden kan men mede het fap gebruiken. Men doet het mede gebruiken om te doen wateren, graveel af te dryven: tegens de buik-loop, bloed-fpuwen en uithoeften: fuivert het boedige tand-vleis, en maakt de leuterende tanden vast.

CCCCCIV. HOOFD-STUK.

Vitis Vinifera, Wyngaart.

DE Wyngaart is een heester, die zig zelfs niet kan oprigten, maar men moet defelvige leiden aan latten, die tegens de latten ofte muuren ftaan: of fy werden onder kort afgefneeden, en d'uitschietende ranken werden aan regt op ftaande ftaken opgebonden: en van ouds pleeg men die op de olmen en andere boomen te laten klimmen: de *ftam* is redelyk dik, voornamelyk wanneer die wat bejaart is; welkers baf donker-bruin is, gefpleten en als ge-duirig vervellende: maar de jarige ranken zyn geelder, afch-graauwer en gaver van baf. Uit de botten van het oude hout en jarige ranken fchieten alle jaren weder nieuwe, groene, feer lange ranken, zynde zeer beblaad, met klawieren en bloem-trosjes voorfien. Uit yder knoop, alwaar een botte is, fchiet een groot gefteelt *blad*, hebbende ten minften vyf groote hoeken, die menigmaals nog haar onderdeelingen en kervingen hebben, alle rontom getand: de groote is verfccheiden, want de lange

en rinfche Wyngaard heeft heele groote fchoon-groene bladen, fommige zyn wat kleinder en duifterder groen: andere werden wat purperagtig, voornamelyk de blaauwe druif. Uit de fchoot van de bladen komen troffen met kleine, groene, mosagtige *bloemtjes*: defe afvallende komen daar eerft feer kleine groene *druifjes* aan, die allenkens tot in de Wijn-maand toe grooter en ryper werden: hare gedaante is rond of langwerpig; rood, fwartagtig, blaauw en groen-glas koleurig, dat men witte noemt: daar benevens is de fmaak rins, foet, mufcadel, katte-pisagtig, enz. Sy waffen alle aan eenen bos, zynde met verfcheide fteelen en fteeltjes daar aan vast, fomtyds van vyf ofte fes pond. Haar fap is in een dun dog taey vlies als in een blaas befloten: hebbende van binnen een ofte meer korlen, alhoewel men die mede fonder *korlen*, dog felden, vind: defe zyn langwerpig, peers-gewys, hebbende aan eene zyde een voortjen van boven tot beneden toe, hard, en vrang van fmaak, met eenig wit merg van binnen. De *wortel* is houtagtig, diep finkende, en fig in verfcheide takken verfpredende: ontrent de bladen komen gemeenelyk dubbele klawieren, om zig overal aan vast te maken.

De *Krent-wyngaart* is defe ganschelyk gelyk, maar is in alles kleender, heeft blaauwe ofte glas-groene zeer zoete, dog zeer kleene druifjes.

Een *derde* is d'eerfte gelyk, alleen dat de bladen diep gefnippelt zyn: en van het gemeen *Peterfeli-Wyngaart* genaamt. De druiven zyn rond en foet.

d'Eerfte foort is de gemeenfte, en werden alhier agter de huifen tegens de muuren, en in de hoven tegens de fchuttingen genoegzaam gevonden: maar de twee andere ziet men feldender. Sy werden afgezet door de wortel, ofte de nieuwe takken werden in d'aarde gelegd, tot dat fy nieuwe wortelen heeft

ge-

gemaakt, dan soo sal die loot, welke naast de wyn-
gaart is, verkeert groeijen, soo men hem digt by de
wyngaart afsnyd, en dan de nieuwe wortel midden
door deilt. Sy kunnen mede van korlen voortko-
men, maar dat heeft lange tyd.

Uit de onrype druiven werd een sap geperst, dat
men *Verjuis* noemt. Het sap uit de rype werd Most
genaamt. Welke gegift ofte gewerkt zynde glas-ko-
leurige *wyn* geeft, maar de blaauwe druiven op haar
schillen werkende, geven *roode wyn*, alsoo dan de
koleur uit de schillen getrokken werd, en alle dese
wynen hebben seer veel benamingen en smaken.
Dese wynen overgehaalt werdende, geven *Brande-
wyn*. Uit de uitgedrukte druiven maakt men *Spaans-
groen* en *koper-rood*, ook *azyn*. Uit de stelen en risten
der druiven maakt men mede *azyn*. De wyn in ton-
nen werkende, koomt rontom de ton van binnen
een steenagtigheid zig vast te setten, dat men *Wyn-
steen* noemt: maar het drabbige sakfel is de *Wyn-
moer*. De gedroogde druiven zyn ronde ofte lange
Rosynen, maar van de kleinste druif zyn *Krenten*.
Hoe de druiven ryper zyn en soeter, hoe beter wyn,
maar geeft minder brandewyn: maar hoe de wyn
dunder is, hoe sy slegter wyn, en meerder brande-
wyn geeft. Uit het hout kan een sout gehaalt wer-
den, dat beter is dan de pot-as, en schuurt het tin
als silver, behalven dat de selyge seer dienstig in de
Genees-kunde is: aldus maakt men uit de wyn-steen
des zelfs room, krystal, olie, geest en zout, tot
verscheide gebreken nuttig.

CCCCCV. HOOFD-STUK.

Vitis Idæa, *Fructu nigro*, *Vaccinia nigra*, *Rubra* en
Palustria, *Blaauwe Bessen*, *Krakel-besien*,
Postel-besien, *Roode Krake-besien*,
 en *Veen-besien*.

DIt is een laag heestertjen ofte houtagtig boom-
 tjen, van ontrent een voet hoog; de struikjes
 en takjes zyn dun, met een groene *schors* bedekt:
 en dese roemen met lang-rondagtige, donker-groene,
 matig harde en dikke *blaadjes*, rontom de kan-
 ten wat gekerft. Hier aan komen ronde, holle,
 voor opene *bloemtjes*, die langs de takjes uit de boe-
 sem der blaadjes wassen: hier na volgen groene *be-
 sien*, die van de Jenever gelyk, zynde haar kruintjen
 een holligheedjen; dese werden allenxkens rood,
 en eindelyk swart, met een donker-rood sap en seer
 veel kleine, dunne, geelagtige *zaadjes* vervult: wat
 serp van smaak. De *worteltjes* zyn lang, taey, hou-
 tig, en langs d'aarde voort-kruipende.

Een *tweede* is de *Vaccinium rubrum*, welke de swar-
 te van bladen, en laage heester-struik seer gelyk is:
 maar hebben soo veel takjes niet. De *blaadjes* zyn
 harder, wat grooter, Somer en Winter groen. De
bloemtjes komen op de toppen voort, vyf ofte ses
 aan een trosjen: sy zyn langwerpig, rond, en lyf-
 verwig rood; waar na eerst groene en dan roode
 en serpe *besien* volgen. De *wortel* is als van de
 voorige.

Een soorte van dese zyn de *Veen-besien*, ofte *Vac-
 cinium palustre*: dese hebben seer teere en dunne
 rysjes, min ofte meer getakt, en rondagtig, ruim
 een halve voet hoog: deser *blaadjes* zyn de wilde
 Thym

Thym gelyk. Aan d'uiteerste eindjes der takjes komen de *bloemtjes*, hangende aan langagtige steeltjes: welkers volgende *besien* peers-gewyse gemaakt zyn, rood, en fomtyds peers gespikkelt, serp van smaak, hebbende een afhangende vesel ofte draadjen. De *wortel* legt langs d'aarde over-dwers gelyk een kleen houtjen, dat in het ronde veele veselen uitschiet. Het wast byna in 't ronde, als in eene zode.

d'Eerste wast op heiagtige plaatsen, by Harderwyk, Breda enz. de tweede in de bosschagien en bossen in Brabant; maar de Veen-besien vind men hier en daar in de veenen, en turf-landen: zy bloeijen alle in de Lente, en in de Somer werden de besien ryp.

Het sap der besien, sagjes gedroogt, geeft een schoone water-verf; op wyn of brandewyn geset, doet die een schoone koleur hebben, en geeft een sagte smaak. Men kan van het sap mede Geleyen maken. Men schryft dat dese besien de buik-vloeden stoppen: sy werden meest met wyn en suiker by de nagerigten opgeset.

CCCCCVI. HOOFD-STUK.

Ulmaria, Regina prati, Reinette, Olm-kruid, Geite-baard.

Men noemt het mede *Barba Capri* en *Hirci*. De bladen bestaan wel uit elf, negen of vyf zyd-bladen, die alle aan eene middel-ribbe staan: een yder is hard, breedagtig, lang, spits toeloopende, rontom getand, van boven rouw en gerimpelt, na den Olm-boom wat gelykenende. De *struik* wast wel hooger dan vier voeten, zynde

hoekig en kantig, van binnen hol, en wat uit den rooden purperagtig. Op het opperste der takken des struiks komen seer veel kleene, witte, wel-riekende en digt by een gedronge bloemtjes, hebbende veele witte veselen en nopjes. Daar na volgt klein, kromagtig zaad, drie ofte vier in mal-kanderen verwart, makende te samen een klein knopjen uit. De wortel is van binnen donker-roodagtig, van buiten swart, aangenaam van reuk, met veele veselen herwaarts en derwáarts kruipende.

Het groeit tusschen het ried en biesen, op allerlei vogtige slooten, en vaarten. Het bloeid in het laatste van Lente, en voorts de Somer door. De wortel blyft des winters over, willende in de hoven wel aarden.

De wortel schynt uit groove, te samen trekkende deeltjes te bestaan, en daarom schryft men dat die in alle buik-loop dienstig is, waar van men de kookfels kan drinken, en het poeder van de gedroogde wortels innemen.

CCCCCVII. HOOFD-STUK.

Ulmus, Oly-boom, Ypen-boom, Herseleer.

DEn *Olm* is een vry hoogen en dikken boom. De buitenste schors is dik, rouw, oneffen en gespletten: maar die naarder aan het hout leggen, zyn taey en buigzaam. Het hout is hard, vast, bruin ofte geelagtig. De bladen zyn redelyk groot, langer dan breed, wat puntig toeloopende, rontom geschaart, rimpelig, wel door-ribt en donkergroen. En dese krygen somwylen eenige dikke knob-

knobbelen, in welke wormen, popjes en vliegen wassen, *siet myn Boek van de Rupsen en Maden.* In de Lente komen daar zeer veel geel-groene, platte, breede, dunne *blaadjes* aan, somtyds rond, en sommige byna als een hertjen, dat is een weinig uitgekeept, daar het na d'aarde toe ziet: sy bestaan uit twee dunne vliesjes, welke tusschen haar beiden in het midden een bruin, sagt en plat *zaadjen* hebben. Dese blaadjes gelykenen wel na de bellen van de hop: en dese zyn als de *bloemtjes* met haar *zaad*. De *wortelen* zyn dik, getak, en zig langs den rift der aarden uitstreckende.

De *Herselaar* is den voorigen seer gelyk: maar heeft harder hout. De *bladen* zyn mede langer, van onderen gladder en bleeker groen: welke droog zynde niet onaangenaam rieken: ook krygen sy geen knobbelen.

Sy wassen beide in bosschen, langs de wegen, wallen, en cingels, aan de water-kanten, blyvende lang groen. Sy bloeijen en bladen in de Lente: maat het zaad valt haast af. Sy vermenigvuldigen door nieuwe scheuten der wortelen: en seldom door haar zaad.

De bladen, van d'eerste voornamelyk, zyn voor de beesten een goed voedsel. Het hout is dienstig om veele dingen van te draeijen, en te verwerken.

CCCCCVIII. HOOFD-STUK.

Umbilicus Veneris, Cotyledon, Navel-kruid.

D'Eerste heeft langwerpige, lyvige, gladde, ronde, sappige *bladen*, rontom min ofte meer gekerft: dese staan van onderen op haar middelste op een klein steeltjen, gelykenende met haar binnen-

nenste holligheid een kleen schoteltjen, somtyds wat purperagtig. Tusschen dese ryft een struikjen regt op, van wel een spanne lang, en somwylen in eenige takjes gedeelt, aan welke seer kleine, purperagtige ofte witagtige *bloemtjes* komen. Het *zaad* is kleen, komende in kleene ronde bolletjes. De *wortel* is een wit rond bolletjen, van onderen met eenige afhangende veseltjes.

De *tweede* is d'andere seer gelyk, heeft dikke, lyvige, sappige, langwerpige *bladen*, van vooren rond, en wat gekartelt, rontom op d'aarde, als in een sootjen gevoegt, veeltyds van onderen wat purperagtig. Uit het midden ryft een dun, roodagtig struikjen, boven zig in eenige bloem-takjes, somtyds van een voet hoog, verdeelende, waar op kleine, witagtige *bloemtjes* komen, welke rood gestippelt zyn, en in het midden veele veseltjes hebbende. Het *zaad* is klein, rond, dog langwerpig en swart, komende in ronde, groode peer-wyfe huisjes.

De *derde* heeft veel dikke, lyvige, en volsappige *blaadjes*, welke op bosjes in 't ronde wassen; zyn seer kleen, en aan alle kanten klein geschaart en gesneden; uit het midden der selvige rysen de struikjes hooger dan een halve voet; op de toppen der takjes komen gemeenlyk witte *bloemtjes*, die somtyds mede eenige roode stippeltjes hebben. De *worteltjes* zyn veseltjes.

Het *Water-navel-kruid* heeft dunne, voortkrui-
pende steeltjes, die zig hier en daar, gelyk de Hondsdraf, met dunne veseltjes in de aarde inwortelen: uit dese komen ronde blaadjes, boven wat neergedrukt holagtig, hebbende van onderen een steeltjen, daar de middel-punt van het blad op rust. De *bladen* zyn heel dun, groen, sappig, rontom gemeenlyk in seven ronde deelingen ingekeept. Onder de blaadjes komen op korter steeltjes kleene
witte

witte bloemtjes. De wortelen zyn alleen maar veselen.

Sy wassen hier alleen in de bloem-hoven tot cie-raad en liefhebberye: sy blyven in de Winter groen, en bloeijen in de voortyd. De laatste wast in vogtige wei- en hooi-landen, en in de duin-valleijen, en bloeid in de Somer.

Sy zyn alle hier in geen gebruik.

CCCCCIX. HOOFD-STUK.

Urtica urens, Brandende Netels.

D'Eerste zyn de groote ofte Roomse Netelen: dese wassen met een groene, rouwe, ronde, en holle struik, somtyds anderhalven voet, en soo de grond goed is, heb ikse wel van twee ellen hoog gesien, hebbende verscheide zyd-takken: dese zyn van onderen tot boven toe met breede, scherpe, ofte spitse bladen gewapend, die rontom saags-gewyse geschaart zyn: de bladen en de struik zyn rouw en hairig, met stekende puntjes begroeit, welke, wanneer men die eens ligtelyk aanraakt, aanstonds steekt, en pynelyke, brandige puisjes verwekt. Van tusschen de schoot der bladen komen op dunne steeltjes ronde, dog oneffene, rui-ge, stekende, groene zaad-bolletjes: en zyn geladen met matig klein, rondagtig en blinkend zaad. De wortel is dun en veselagtig.

Een tweede Roomse is de voorige wel gelyk, maar de bladen zyn niet geschaart, en wast wel soo laag, alhoewel ik het in goede aarde wel anderhalf elle hoog heb gesien.

d'Andere groote ofte gemeene Netelen zyn de voorige eerste zeer gelyk, wassen somtyds een mans-lengte hoog, hebbende seer veele zyd-takken: het

is

is mede ruw en met brandige stekels beset, maar branden egter soo fel niet als de Roomse. Van tusschen den schoot der stelen en der bladeren komen heele getakte risten met zeer kleine groene *bloemtjes*, die daar na ruw, oneffen en als knobbelig werden, waar in het *zaad* is. De *wortel* is geel, geknoot, dun, zig gins en herwaarts met syne vefelen verspreidende.

Een *kleinder* soort is de groote in alles gelyk, maar veel lager en kleinder, en soo die op schaduwagtige en vogtige plaatsen wast, werd die heldergroen van blad, en wat dieper gesneden: en dese soort verandert veel in groote en stekendheid, na de plaats daar die groeid.

De Roomse soorten zyn hier vreemd, en alleen by de Kruid-liefhebbers te vinden: maar d'andere wassen alleen langs de wegen, en op ongebouwde ruwe gronden: de *wortels* blyven des Winters over, maar de kleene blyft selfs des Winters groen. In 't midden van de Somer werd het zaad ryp.

Dit gewas schynt eenige fyne, afvagende en onstoppende deeltjes te hebben. Het kruid, wortelen en zaad, segt men pis-dryvende te wesen, en voornamelyk werd het gepresen tegens de geel-sugt: voorts doet het versagten, en den buik week-maken: hier toe maakt men kookfels van de groene bladen en versche wortels: de bladen werden ook niet alleen by vlees gestoof, maar men doet die onder de groene kookjes en warmoes. Het zaad kan in poeder ingegeven werden.

CCCCCX. HOOFD-STUK.

Urtica mortua, Doove Netels.

D'Eerste soort wast met vierkante, getakte struiken, somtyds twee voeten hoog, schietende uit

uit verscheide veselige *wortels*, vier ofte vyf by malkanderen. De *bladen* staan soo aan de struik, als de takken van boven tot onderen, twee en twee tegens malkanderen over, yder aan syn eigen steeltjen, van maaksel de groote barnende nerelen gelyk, maar steken ofte branden niet, zynde sagt en wolagtig in het aanraken. Rontom van half wege de struik komen veele helms-gewyse *bloemtjes*, van rontom den oorsprong der bladen, yder staat in een klein groen kokertjen: dese zyn gemeenlyk wit, selden geel ofte purper-verwig, hebben aan haar onderste een soete honigagtige smaak; selfs riekt dit gewas gemeenlyk honigagtig: waar na in de huisjes het zaad volgt.

De *tweede* wast selden alhier hooger dan een voet, maar blijft eerder lager. De *bladen* zyn kleinder en ronder, en rontom ronder gekartelt: de *bloemtjes* zyn wat kleender, purper-verwig, selden geel: de *wortel* veselig. Veeltyds is dit gewas wat onaangenaam van reuk.

De *derde* heeft dikker struiken, en is in veele takjes verdeelt, wast wel anderhalven voet regt op, is wat hairig; de *bladen* zyn wat langwerpiger, maar smalder dan d'eerste, mede rontom gekerft. De bladen staan twee en twee tegens malkander over, op korte steeltjes, rontom welke veele stekelige huisjes komen, uit welke de *bloemtjes* als helmtjes uitschieten, wat grooter dan d'eerste, somtyds wit, en somtyds met purpere stippeltjes verciert: of sy zyn half geel, half purper-verwig, of geheel geel. De *wortel* bestaat mede uit veele veselen.

Sy bloeijen alle de meeste Somer door, en hare plant blijft des Winters over. Men vindse langs de wegen, dyken, velden, en de laatste veel ontrent de waterkanten; de tweede veel in de moeshoven.

Aangaande de kragten, die zyn my onbekend.

E I N D E.

A A N W Y S E R

Der Duitse en andere vreemde namen, die buiten het gemeene A. B. C. deses Werks werden aangewezen.

A Albesien.	500	— fyroop.	15
Aard-akers.	289	— extract.	15
Aard-besien.	270	— elixir.	16
Aard-castanien.	140	— sout, essentieel.	16
— noten.	140. 286	— — vast.	16
— rook.	273	<i>Alfine Hederæ folio.</i>	48
— peeren.	556	Amandel-boom.	54
— veil.	297	<i>Amarantus.</i>	126
Abeel-boom.	474	<i>S. Ambrosius kruid.</i>	52
<i>Abiga.</i>	188	Andoorn.	386. 387
Abrikose-boom.	80	Anemia.	60
<i>Acanthus.</i>	130	Angelica, water.	65
<i>Aconitum Pardalianches.</i>	237	Angelieren.	169
<i>Acus Pastoris.</i>	285	<i>Anonis.</i>	430
Adder-kruid.	537	<i>S. Anthonis raapken.</i>	494
<i>Adiantum nigrum.</i>	154	<i>Antiphthora.</i>	67
Adders-tonge.	431	Anys.	66
Adder-wortel.	124	<i>Apium aq.</i>	552
Affodillen.	98. 99. 100	Aposteem-kruid.	532
<i>Agaricus.</i>	278	Appel-boom.	383
Agurkjes.	218	<i>Archangelica.</i>	65
Agurk-konkommer.	195	<i>Aresta bovis.</i>	430
<i>Ajuga.</i>	188	Artichokken.	87
Ajuin.	176	— — onder d'aard.	556
<i>Aizoon.</i>	541	<i>Arum, kleine.</i>	240
Akeleijen.	73	Aspergies.	94
Alant-wortel.	247	<i>Asplenium.</i>	183
Alfranke.	242	<i>Aster marinus.</i>	590
Algoede.	127	<i>Atractilis.</i>	159
<i>Aloe palustris.</i>	568	Averone.	11
Alsem, Roomse.	18	Averuit.	11
Alsem, Zee-alssem.	19	<i>Auricula judæ.</i>	278
Alsem, gemeene.	13	— — muris.	464
— wyn.	15	Baar-wortel.	76
— conserf.	15. 18	Bakelaar	348
		Balsa-	

A A N W Y S E R.

<i>Balsamita.</i>	211	Blauwe beffen.	614
Balfem.	211	Bloem, wat.	6.
Balfem-appel.	180	Bloemtjes in 't haar.	424
----- munt.	395	Blok, wat.	4.
<i>Barbarea.</i>	418	Boeken-boom.	259
<i>Barba capri.</i>	615	Boek-weit	258
<i>Barba hirci.</i>	582. 615.	Boelkens kruid.	255. 256
----- <i>jovis.</i>	541.	Boere kerse.	419
Bast, wat	4	Boks-baard.	582
Bathengel	185. 186. 187	----- boonen.	589
Bed-ftroo.	97. 545	----- hoorn.	268
Beek-pungen.	115	----- orego.	583
----- schuim.	538	Bollen, wat.	7
Beemd-gras.	291	Boom, wat.	1
----- klaveren.	584	----- varen.	472
Beeren-klauw.	130.	----- tamme.	1
----- oor.	108	----- veil.	295
Beer.	119	----- wilde.	1
Beke-boom.	115	Boonen.	461. 462. 463
Belvedere.	150	Boontjes hol-wortel.	76
Berg-look.	45	Borsekens-kruid.	141
----- munt.	144	Bos-boom.	142
Berke-boom.	122	Boter-bloem.	492
Bernagie.	128	<i>Botryoides.</i>	370
Bertram.	486	Botterbloem.	146
Bessen-kruid.	419	Bovist.	26
Betoni.	120. 538	Box-boonen.	371
<i>Betonica, Siet Petonica.</i>		Braak-wortel.	416
----- aq.	538	Braam-besic.	509
Bevernaart.	530	Brabantse myrtus.	411
Bevernelle	465. 530	Brem.	280
Berken-boom.	259	Bruinelle.	480
Biefen.	332. 333	Bruinettekens.	26
Bies-look.	476	Bruin-heilige.	395
Bilfem-kruid.	315	Bulbonac.	369
Bingel-kruid.	396	<i>Bulbus vomitorius.</i>	416
Bifmalva.	49	<i>Bunias.</i>	414
Bitter-wortel	281	By-voet.	84
Bladen, wat.	6	<i>Calcatrippa.</i>	233
		Cal-	

A A N W Y S E R

Calinus.	23	----- kruid.	392
Campanula arvensis.	565	Clematis.	76
Canaria.	460	----- daphnoides.	604
Caprificus.	261	Cnecus supinus.	159
Cardamum hybernium.	418	Cnicus.	166
Carduus chrysanthemus.	160	Colubrina.	239
----- fallonum.	236	Columnaris, Herba.	151
----- lacteus.	159	Confilie de grein	392
----- veneris.	236	Consolida regalis.	233
Carica.	261	----- minor.	480
Caryophyllus montanus.	293	Constantinopel bloem.	201
Castanie-Boom.	172	Coronopus.	208. 470
Cataputia minor.	344	Corylus.	104
Cattaria.	423	Cotyla foetida.	148
Cauda muris.	470	Cotyledon.	617
Caulis.	131	Crassula.	571
Celidonium.	189	Cruciata.	283
Centummorbia.	427	Cucumer.	218
Cerefolium.	184	Cuscuta.	171
Chamaeiris.	326	Cyclamen.	86
Chamaemelum.	147	Cypresse-Boom.	224
Charephyllum.	184	Cypressus.	224
Chamaeleagnus.	411	Damaft-bloem.	609
Champignons.	278	Das-look.	44
Christus-oogen.	374. 375	Dek-riet.	91
Chrysanthemum.	148. 192	Denne-boom.	8.
----- peruvianum.	556	Dens Leonis.	569
Cicercula.	345	Dil.	63
Cicers.	193. 436	Dipcadi.	311
Cichorei.	245	Distel, gefegende.	159
Cichorium.	245	----- gulde.	160
Cicutaria palustris.	463	----- noten.	165
Cimbels.	361	----- rond - gehoofde	
Cinara.	87	----- vrecmde roomse.	162
Cineraria.	322	----- sterre.	163
Cipels.	176	----- wilde.	164.
Cyperus, valsche.	230	----- met wollige bloem-	
Cisampelos.	204	knoppen.	161
Citroen-konkommer.	195.	Dokke-bladen.	457
		Dolik.	

A A N W Y S E R.

Dolik.	368	Erwten.	467.468
----- roode.	368	Essen-boom.	272
Dol-kruid.	315	Eujen.	176
Donderbaard.	541.542	Ezels konkommers.	219
Donfen.	596	Faba.	461.462
Dotter-bloem.	146	Fabaria.	571
draadies der bloemen.	6	Farfara.	595
<i>Dracontium.</i>	239	Fenegriek.	268.269
<i>Dracunculus Hortensis.</i>	238	Fien-kruid.	559
Dragon.	238	Filicula.	585
Drake-bloed.	342	<i>Filix quercina.</i>	25
----- wortel.	239	<i>Fistularia.</i>	214
Druiven-kruid.	129	Flap.	36
Duin-besien.	499	Flerecyn-kruid.	437
Duifend-blad.	400.401.402	<i>Flos Adonis.</i>	26
----- grein.	306	----- cuculi.	421
----- gulden kruid.	175	----- <i>Africanus.</i>	26
----- knoop.	306.471	----- <i>Frumentorum.</i>	225
----- koorn.	306	----- <i>Regius.</i>	233
----- Schoon.	151	----- <i>Tunetensis.</i>	28
Duive-Kervel.	276	Fluweel-bloem.	28.51.126
----- voet.	283	<i>Fontalis herba.</i>	478
Duivels naei-garen.	202	Fontein kruid.	478
----- beet.	403	Framboisen.	511
----- brood.	277	<i>Fraxinus silvestris.</i>	435
Een-blad.	363	<i>Frumentorum flos.</i>	225
Eende-groen.	350	<i>Frumentum Saracenicum.</i>	258
Eer en prys.	602	<i>Fucus.</i>	36.275
Egel-kolen.	495	<i>Fumus terræ.</i>	276
Eiken-boom.	489	<i>Fungus orbicularis.</i>	213
<i>Elatine.</i>	602	Gagel.	411
Elfen-boom.	46	Galant-wortel.	247
Endivi.	245	Gale.	411
Engel-foet.	472	<i>Galiga, wilde.</i>	230
Engel-wortel.	64	Gamanderlyn.	184.186.187
<i>Epithymum.</i>	171.	Ganse-bloemen.	192
Eppe.	71.463	----- voet.	457
<i>Erigerum.</i>	544	Ganferyk.	74
Erven.	436	Geers.	399

Rr

Geite-

AANWYSE R.

Geite-baard.	615	Hafelaar.	104
Geite-blad.	155	Hase pootjes.	341
Gember, inlandse.	25	Hase-latouw.	341. 558
Gentiane.	281. 283	Haver.	106
Gentianella.	283	----- effche.	435
Gerarts-kruid.	437	Havix-kruid.	307
Gerst.	308	Hauwen, wat:	7
Geruwe.	400. 401	Hederik.	253
Gesegende distel.	159	Heel kruid.	521
Ginoffels.	169	Heemst.	49
Gith.	424	Heester, wat.	2
<i>Gladiolus foetidus.</i>	326	Heide.	249
Glas-kruid.	446	Heidense bloemen.	361
Glid-kruid.	304	Heilig kerst-kruid.	300
Gods-genade.	234	<i>Helensum.</i>	247
Goeden Hendrik.	127	<i>Helix.</i>	295
Gouds-bloem.	145	<i>Hellecebra.</i>	543
Gouwe.	189. 191	<i>Helxine.</i>	203. 204
Grisekom.	276	Hemels dauw.	290
<i>Grossæ.</i>	261	----- sleutel.	571
<i>Gratia Dei.</i>	294	Hemerocallis.	357
Grind-kruid.	544	<i>Hemiotis.</i>	535
<i>Grossularia.</i>	500	Hengste-bloem.	569
Guichel-heil.	57	Hennep.	152
Gulden appel.	473	<i>Hepatica petrea.</i>	355
----- distel.	160	<i>Hepatorium.</i>	255
----- kruid.	555	<i>Herba doria:</i>	555
----- roede.	610	----- Gerardi.	437
----- wederdood.	409	----- Impatiens.	437
Hadig.	243	----- Stelle.	470
Hagedoorn.	438	----- Trinitatis.	608
<i>Halicacabi.</i>	38	Herfst-klokjes.	151
Halm, wat.	5	----- roosen.	380
Hals-kruid.	181	Heidens Wond-kruid.	555
Handekens kruid.	528	Herik.	499
Hane-kammerjes.	214	Herseleer.	616
----- voet.	492. 493	Hert, wat.	5
Hasel-noten.	104	Herts-gespan.	157
----- wortel.	92	----- hoorn.	208. 470
		----- hoy.	

A A N W Y S E R.

— hoey.	93	<i>Iris.</i>	253
— munt.	395	<i>Iva.</i>	188
— tonge.	124. 535	— <i>Arthetica</i>	188
Heul.	442. 445	— <i>arthritica.</i>	188
<i>Hibiscum.</i>	49	Judas-ooren	278. 517
Hinne-besien.	511	Justrouw mark	72
<i>Hippuris.</i>	248	Kaarden.	236
Hirs.	399	Kaasjes bladen, soorten.	381
<i>Hirundinaria.</i>	181. 191	Kalabas.	221
Hoef-blad.	595	Kalfs-snuiten.	68
Hoender-beet.	48. 107	----- voeten	90. 240
Hoest-kruid.	595	Kalissi-hout.	288
Hol-wortel.	76	Kamper-foelje.	155
Honds-draf.	297	Kampernoelje.	277
— kullekens.	523	Kampernoelje, wat.	3
— tand.	234	Kanari-zaad,	460
— tonge.	229	Kanker-bloemen.	445. 569
Hoppe.	372	Karoten.	448
<i>Hordeum murinum.</i>	368	Karwe.	165
<i>Horminum.</i>	534	Kattekens, wat.	7
Hout, wat.	5	Katte kruid,	423
Huis-look.	541. 542	Katte-staart.	248
Hulst.	29	Kawoerde.	221
Hyacinth.	310. 311	----- wilde	222
<i>Hydroselinum.</i>	552	Keel-kruid.	356
Hyfop.	319	Keikens.	81
S. Jans kruid.	317. 319	<i>Keiri.</i>	352
S. Jacobs kruid.	321	Keisers Kroon	210
Iben-boom.	570	Kennep.	152
<i>Ibiscum.</i>	49	Kermille.	147. 148. 149
Jenever-boom.	335	Kerfe.	417. 418. 419. 420
Jennettekens.	375		421. 574
<i>Illecebra.</i>	543	Kersen.	178
<i>Imperatoria.</i>	437	Kersouwen.	116
Ingroen.	139	Kervel.	184. 411
<i>Intybum.</i>	245	----- dolle.	210
Jonguillen.	416	Keule.	522. 575
S. Joris kruid.	579	Kivits eyeren.	273
Josephs bloemen.	582	Kladden.	111
		Rr 2	Kla-

A A N W Y S E R.

Klavers. 584. 586. 587: 588	Kraei-bloemtjes. 81
589	Krakel-besien. 614
Kleef-kruid. 69	Krieken. 178
Klim, brandende. 266	Krieken, over zee. 38
----- op. 295	Krok. 74
Kliffen. 111	Kroonen, wat. 7
Klister, wat. 7	Kroontjes kruid. 232
Klokjes. 150. 151. 560	Kroost 350
Knobbel-noten 140	Krop-kruid. 300
Knollen. 495	Kruid-gewassen, wat. 3
Knoop-gras. 289	Kruide roert my niet. 426
Knop-bloemen, onbebla-	Kruis-distel. 251
de. 71	----- kruid. 544
Knoppen, wat. 6	----- munt. 394
Koe-dille. 149	----- wortel. 283. 544
Koe-hoorn. 268	Kullekens kruid. 523
Koekoeks-bloem. 421	Kunne. 522
----- brood. 588	<i>Labrum Veneris.</i> 236
Koe-ooge. 449	Lammekens oir. 127
Koker der bloemen. 6	Lams-ooren. 338
Kolle-bloemen. 445	<i>Lancea Christi.</i> 431.
Komyn. 53. 223	<i>Lappa.</i> 111 113
----- witte. 165	Latouw. 338. 340. 341
Koning komyn. 52	Lavas. 354
Klaveren, wel-riekende. 390	Lavendel. 346
Knawel. 306	<i>Laver.</i> 532
Konkommer, hof. 218	Lauwrier-boom. 347
----- ezel. 219	Led-gras. 289
----- wilde. 219	Lelie, wilde 361
Kool, soorten. 131. 135	----- sonder klysters. 357
Koorn-bloemen. 225	----- van een dag. 357
----- rosen. 390	----- witte. 358
----- sala. 429	----- geele. 358
Koral-kruid. 337	----- van Kalvarien. 361
Koriander. 207	----- Constantinopolen. 362
Kornoelje-boom. 209.	----- van den dale. 363
Kost. 211	----- paarfe. 416
Krabbe klauw. 564	Lelietjes, blauwe. 151
----- quaad. 337	Len-

A A N W Y S E R.

<i>Eenticala.</i>	349	Majorein.	379.432
Lepel-bladen.	197	Malrouwe.	386.387
<i>Leuchanthemum.</i>	148	Malve, witte.	49
Lever-kruid.	303	----- tamme.	380
Leeuwen bekken.	68	Mans-bloed.	59
Leeuwen voet.	35	----- kop.	442
<i>Ligusticum.</i>	548	----- ooren.	92
<i>Lilium non bulbosum.</i>	357	Man-wortel.	385
----- <i>Calvaria.</i>	361	Mariettes.	181
<i>Lilium inter spinas.</i>	155	Martagons.	359
Linde-boom.	576	Mast-bloem.	609
<i>Lingua canis.</i>	229	Mast-boom.	8
----- <i>Serpentis</i>	513	Mater.	388
----- <i>cervina.</i>	535	<i>Mater sylvæ.</i>	155
Linsen.	70.349.350	<i>Matrisylvæ.</i>	155
Lisch. 323.325.326.327.	328	Matten.	332
Lisch, wel-riekende.	23	Mec.	508
Lis-dodde.	596	----- krappe.	508
Longe-kruid.	408.485	Meer-bladen.	427
Longe mosch.	408	----- edik.	428
Look, tamme.	41	----- linsen.	350
----- bergh-look.	45	----- radys.	498
Look sonder look.	39	Meeſter-wortel.	437
----- wilde.	43	Mey-bloemtjes.	363
----- ſlange look.	44	<i>Melanthium.</i>	424
----- water.	536	Melde ſoorten.	103.402
----- das-look.	44	<i>Meleagris</i>	273
Loopig-kruid.	502	<i>Melilotus Italica.</i>	586
<i>Lotus hortensis.</i>	585	Meik diſtel.	158
Luis-kruid.	300.563	Meloen.	393
Lupaarts klauwen.	493	Meloten.	390.586
Lupinen.	371.372	Memmekens-kruid.	155
Lyſter-beſien.	435	<i>Mentha Cattaria.</i>	421
Maagdelieven.	116	<i>Mentha Corymbifera major.</i>	211
Maagde-palm.	604	----- <i>Græca.</i>	211
Maan kruid.	369.370	----- <i>Sacramentica.</i>	211
Madelgeer.	283	Merg in 't hout.	5
Maijer.	126	Milie.	299

A A N W Y S E R.

<i>Militaris.</i>	564	Nagel-kruid.	169. 464
<i>Milium folis.</i>	367	----- bloemen,	310
Milt-kruid.	183	Nagt schade,	553
Mlrix-wortel.	498	Narcisse.	414. 466
Mispel-boom.	397	Nardus-saad.	424
Moeder-kruid.	388	Naskaye.	552
Moerbefie boom	405	Nater-wortel.	124
Mond-hout.	356	Navel-kruid.	617
Moninks-kruin.	161	Negel-bloemen.	390
Morelle.	176	<i>Nenuphar.</i>	427
Morgen-sterre	582	Netels.	619. 621
Morilles.	278	<i>Nicotiana.</i>	565
<i>Morus gallinæ.</i>	48. 107	Nies-kruid.	299. 300. 302
Mossen, wat.	3	Nies-wottel.	299. 300
Mosch van boomen.	406	Nigelle.	424
----- op d'aarde.	407. 408	Nipte.	423
Mostaart	253. 499. 550	Noppen.	6
Motten-kruid.	125	Nymphæa, kleine.	403
<i>Moxa</i> , wat.	85	<i>Ocymum.</i>	113
Muisen-doorn.	136	Okker-note boom.	330
----- koorn.	368	<i>Oleaster Germanica.</i>	499
----- oor.	107. 464	Olm-boom.	616
----- staart.	174	Olm-kruid.	615
----- met staarten.	286	Onderhave.	297
Munt.	394	Onse Lieve Vrouwen Bed-	
Munx-kapjes.	412	stroom.	97
<i>Muscari.</i>	311	----- distel.	159
<i>Muscipula</i>	82	----- melk-kruid.	485
Muskus-kruid.	65	Ontstoppend kruid.	31
----- wortel.	65	Oogen troost.	256. 257
Muur.	47	----- gras.	292
----- met veil gelijkenende		Ooftindische kers.	421
bladen.	48	Orant.	68
----- bloemen.	352	<i>Orchis.</i>	523
Muur-kruid.	446.	Orego.	431
----- peper.	543	<i>Orvala.</i>	534
Naakte Wyfjes.	353	<i>Osmunda regalis.</i>	265
Naalde kervel.	449	Offe-tong.	138
Nagels der bloemen.	6	Osterlucie.	77

A A N W Y S E R.

<i>Oxalis.</i>	21	— <i>leporinus.</i>	341
<i>Oxytrichum.</i>	588	Pestilenti wortel.	457
Oyevaars bek.	285	Peterseli.	458
Paerde-bloem.	569	<i>Petum.</i>	565
— kastanien.	173	Peul-vrugten, wat.	7
— staart.	248	<i>Phlox.</i>	600
Paards-bloemen.	369. 389	<i>Phoenix.</i>	368
Paarl-saad.	363	<i>Phu.</i>	596
Padde-bloem.	149	<i>Phu minimum.</i>	429
----- stoelen.	3. 277	<i>Phyllitis.</i>	535
Palm-boom.	142	Piment.	119
----- stekende.	136	Pimpinelle.	465
Pannik-koorn.	290. 442	<i>Piper aquaticum.</i>	314
Pape-kruid.	569	<i>Pistolochia.</i>	76
<i>Pardalianches aconitum.</i>	237	<i>Pituisa.</i>	254
Parei.	475	<i>Platanaria.</i>	560
Partyke.	377	Platte erwten.	345
Paryse rape.	414	Plompen.	404. 427
<i>Pastinaca tenui folia.</i>	232	Pluimjes.	170
Pastinaken, wilde.	232. 442	Poel-ruit.	573
Patich.	342	Polei.	484
Patientie.	342	<i>Polygonatum.</i>	546
<i>Pedicularis pratensis.</i>	214	<i>Polytrichum.</i>	154. 584
Peen.	448	Pompoenen.	451. 453
Peerdik.	342	Populier.	474
Peere-boom.	487	Porcelain.	477
Pennik-kruid.	369. 426	<i>Portulaca marina.</i>	295
Penseen.	608	Postel-besien.	614
Peoni-bloem.	448	Prang-wortel.	430
Peper-kruid.	466	Prassium.	386
<i>Periclymenum.</i>	155	Pruimen.	19. 20. 481
Perse-boom.	455	<i>Pseudo-acorus.</i>	327
<i>Persicaria maculosa.</i>	426	<i>Pseudosiris.</i>	327
----- urens.	314	<i>Pseudonarcissus.</i>	416
Perak.	80. 455	<i>Pyramidalis.</i>	378
----- kruid.	314. 456	Qualster.	435
<i>Personata.</i>	111	Queen-boom.	227
<i>Pes avis.</i>	435	Quartel-besien.	137
— <i>columbinus.</i>	283	Quendel.	545. 575

A A N W Y S E R.

<i>Quinquefolium,</i>	450	Saffraan.	166. 215. 216
Rapen.	182. 495	<i>Sagittalis.</i>	513
<i>Radicula.</i>	83	Sagt-kruid.	304
Ratelen, roode en gele.	214	Salaar.	338
Radys.	83. 497. 498	<i>Salicornia.</i>	337
<i>Radix carva.</i>	76	Salie	515. 562
— <i>dulcis.</i>	288	Salomons segel.	546
— <i>Saccharea.</i>	551	<i>Salvia vite.</i>	155
Rakette.	250	— <i>agrestis.</i>	562
<i>Rapbanus Sylvestris.</i>	83. 466	<i>Sambucus humilis.</i>	243
Raponce.	181	Sanguisorba.	466
<i>Rapunculum.</i>	181	Sanikel.	521
Ratelaar.	474	Sauce-boom.	117
<i>Regina prati.</i>	615	Savel-boom.	512
Reinette.	615	Savie.	515
Reinvaar.	568	Sautenelle.	554
Resta bovis.	430	<i>Scandix.</i>	449
<i>Rhus Myrtifolia Belgica.</i>	411	<i>Scarsola.</i>	245
Ridder-sporen.	233	Schape suiring.	21. 22
Riet.	91	Scharlei.	534
— gras.	560	Scheerling.	194
Robbregts-kruid.	284	Schelkens kruid.	189
Rogge.	539	Scheuten, wat.	4
— bloemen.	225	Schorfte.	171
Roomse suiring.	21. 22	Schorft-kruid.	320. 532
<i>Rorida.</i>	502	<i>Schrophularia.</i>	191
<i>Ros cæli.</i>	290	Schyt-besien.	499
<i>Rosa hyemalis.</i>	380	<i>Sedum aq.</i>	564
Rosemaryn.	507	Seep-kruid.	521
Rosen.	503. 520	Seever-wortel.	486
Ros-kastanien.	173	<i>Sempervivum.</i>	541 542 543
Rotte.	508	Senegroen.	139
Ruite.	511	<i>Seriphium absinthium.</i>	19
Ruscus.	136	<i>Seris.</i>	245
<i>Ruta Muralis.</i>	155	Sermontaine.	548
<i>Ruta Sylv. Hypericoides.</i>	319	Serpents tongen.	513
Rute, wilde.	319	<i>Serpentaria.</i>	239
Ryn-wilge.	356	<i>Serpentina.</i>	108. 209
Saffloer.	168	<i>Seseli off.</i>	548
		Se-	

AANWYSER.

Seven-blad.	437. 581	Sprokkel-bloemen.	416
----- getyde kruid.	585	Spurgie.	344
<i>Sideritis.</i>	304	Spuric.	561
Sigmarts kruid.	32	Stal-kruid.	430
Silver-kruid.	75	Stam, wat.	4
Sinapi.	499	Standel-kruid.	123. 523
Singels.	361	Steel, wat.	5
<i>Sion.</i>	552	Steen-breke.	262. 530. 531
<i>Sisfer.</i>	551	----- kruid.	418
<i>Sisymbrium.</i>	395	----- lever-kruid.	355
Slange-look.	45	----- ruite.	156
----- kruid.	241. 538	----- saad.	367
----- hooffr.	244	----- varen.	183
Slee-doorn.	19	----- violieren.	252
----- pruimen.	19	Stek-rape.	414
Sleutel-bloemen.	479	<i>Stellaria.</i>	208
Smeer-wortel.	200. 571	Ster-kers.	417
<i>Smilax.</i>	202. 203	Sterre distel.	163
Soet-hout.	288	----- kruid.	101
<i>Solatrum.</i>	553	Stinkende gouwe.	189
<i>Soldanella.</i>	205	Stok-rosen.	380
Somer sotjes.	353	----- violieren.	351
Sonnebloem.	556	<i>Stæbe.</i>	71
Sonnedauw.	502	Stoppelen, wat.	5
----- wende.	578	Strepen in 't hout.	5
Sophie kruid.	559	Stronk, wat.	4
Sots-kullekens.	523	Stroo, wat.	5. 107
Soutenelle.	295	----- gebruik.	107
Spaanse fuuring.	21. 22	Struik, wat.	4
<i>Spatula fœtida.</i>	326	Stryk bloemen.	149
Speen-kruid.	191. 538	<i>Succisa.</i>	403
Speer-kruid.	431	Suiker-wortelen.	551
Speer-wortel.	239	Suiring.	21
Spek-wortel.	200	Surkel.	21
<i>Spica.</i>	346	Swaarden.	286
<i>Spina acuta.</i>	438	Swam-kruid.	478
Spinagie.	563	Swart eike varen.	26
Spinne-koppen.	305	Swelken hout.	520
Spring-kruid.	344. 426	Swem-kruid.	478

A A N W Y S E R.

<i>Symphytum.</i>	200. 485	Varen.	263
Synnauw.	35	Varen, wit eike varen.	25
Tabak.	565	— swart eike varen.	26
<i>Tagetes Indica.</i>	28	— wilde.	265
Tamaris-boom.	567	Veen-besien.	614
<i>Tanacetum peruvianum.</i>	28	Vlas.	365
Tand-kruid.	486	— wild.	364
<i>Tapus barbatus.</i>	600	Veld-ajuin.	433
Tarw.	591	Veld-cypres.	188
Terpentyn.	9	Veld-sala.	429
Teskens-kruid.	141	Veld-suuring.	21
<i>Teucrium.</i>	187	Veneetse alcea.	35
<i>Thalictrum.</i>	573	Venkel.	267
<i>Thlaspi.</i>	419	<i>Veratrum.</i>	299. 300
<i>Thora.</i>	412	Verkens brood.	86
Thym.	545. 575	— gras.	471
Titeloos.	198	Vermicularis.	542
Tormentille,	581	Vet.	429
<i>Trachelium.</i>	181	<i>Vetonica.</i>	169
<i>Tragopyrum.</i>	258	Vette-koes.	419
<i>Trifolium aureum.</i>	303	Vier-kruid.	300
<i>Trinitas herba.</i>	303	Vingerhoeds-kruid.	235
Tripe Madame.	542	Vinkoorde.	604
<i>Trissago.</i>	185	<i>Viola aq.</i>	402
<i>Triticum nigrum.</i>	389	— <i>Indica scandens.</i>	421
— <i>Vaccinium.</i>	389	— <i>Latifolia.</i>	369
Tronk, wat.	4	— <i>Mariana.</i>	181
Tuilkens bloemen.	81	— <i>matronalis.</i>	609
Tuin-kers.	417	Violetten.	604
Tulpen.	593	Violen.	604
<i>Tunicae flores.</i>	169	Violieren, geele.	352
Tunis bloem.	28	— water.	302
Turf, hoe die groeit.	49	— witte.	351
Tydeloofen.	353. 414	<i>Virga Pastoris.</i>	236
Turks-koorn.	274	Vissel-kruid.	419
Twec. blad.	123	Vitsen.	602
<i>Vaccinia.</i>	614	Vliegenet.	81
Valeriane.	596. 598. 599	Vlier-boom.	517
<i>Valeriana campestris inodora.</i>	429	Vlier.	243. 517
		Vlooi-	

A A N W Y S E R.

Vlooi-kruid.	483	— speer-wortel.	241
<i>Ungula caballina.</i>	595	— varen.	265
<i>Unifolium.</i>	595	— violieren.	402
Vogel-lym.	30	— vlier.	520
— nest.	232	Weder dood.	584
— voet.	435	Wederik. 376. 377. 378	
Vokelaar.	192	Weed.	374
Volders kaarden.	236	Weeg-bree.	469
<i>Volubilis.</i> 202. 203. 204		Wee-winde.	155
Vorschen-beet.	404	Weit.	591
Vosse-staart.	182	Wieg-ftroo.	97
Vrouwen bed-ftroo.	545	Wiert.	36. 37. 275
Vrouwen-hair. 154. 155		Wikken.	74. 604
Vrouwen-mantel.	35	Wilde kerse.	419
— spiegel.	560	Wilde vlier.	243
Vrugten, wat.	7	Wilge.	514
<i>Uva lupina.</i>	553	Wind-bloem.	60
Vyf finger-kruid.	450	Winde 202. 203. 204	
Vyg-boonen.	371	Winter groen.	487
Vygeboom.	260	Winter kerse.	418
Waal-wortel.	200	Winter-rolen.	380
Wal-meester.	97	Wit eike varen.	25
— ftroo.	279	Wolfs befie.	305
Wand-luis-kruid.	326	— melk.	578
Water angelica.	65	— veest.	213
— bieſe 333. 334		— wortel.	305
— dry-blad.	589	Wolle-kruid.	600
— Eppe.	463	Worm-kruid.	412. 568
— gouds-bloem.	164	Wortelen, geele.	412
— kerſe. 420. 421		Wouwe.	374
— klaver.	589	Wrange.	171
— linſe.	350	Wyn-beſien.	500
— look.	536	Wyngaart.	61
— purgen.	115	Wyngaart, wilde.	137
— roſen.	427	Wyn-ruite.	511
— ruit.	573	<i>Xanthium.</i>	113
— ruiters.	564	<i>Xyris.</i>	326
— ſchoten, wat.	4	Ypen-boom.	616
— ſpeen-kruid.	538	Yſer-kruid.	601
		Yſop.	

AANWYSER.

Yfop.	319	porcelein.	295
Zee-grappe.	337	sterre-kruid.	590
gras.	293	wiert.	275
hale latow.	558	winde.	554
latouw.	410	Zizania..	368
mos.	409. 410		

AAN-

A
Aan
Aan
Abricofe

Adem,
Afgang
138. 16
254. 27
484. 50
610.
Agukjes
Alcali, w
Amandel-
Ambeyen.
475. 477

Arbeid vo
Artichokk

Aspergies

Baar-moede
Biden

Ballemen de
Barens noo
Beem, dat
Berberiffen

Befemen te
Befimeninge
Beren der fen
Zier van vau

dat haat
Blanketfel.
Blaren trebb
544. 580.

AANWYSER

Der Siekten, en hare Genees-middelen, in dit
Werk bevat.

A Amborstigheid, siet Engborstigheid.	
Aard-akers brood.	140
Aarsdarm, uitgesonken.	21. 58. 77. 87. 201
Abricosen confyten.	81
— hour.	81
— gom.	81
Adem, stinkende.	80
Afgang en lossyvigheid maken.	14. 30. 43. 120. 127. 131. 132. 137
138. 160. 167. 172. 173. 176. 203. 220. 222. 228. 230. 344. 246	
254. 277. 297. 299. 339. 343. 344. 382. 397. 398. 437. 453. 456	
482. 506. 518. 519. 548. 554. 563. 564. 570. 574. 580. 591. 604	
620.	
Agurkjes in te leggen.	219
Alcali, wat.	337
Amandel-taarten te maken.	56
Ambeyen.	49. 80. 91. 110. 113. 139. 165. 192. 230. 263. 365. 401
475. 477. 533. 539. 545. 586.	
— bloedende te stoppen.	201
Arbeid voortsetten.	387. 355
Artichokken, lang te bewaren.	89
— voedsel.	89
— bloem doet melkrinnen.	89
Aspergies maken een slappe maag.	95
— stinkende pis.	95
— openen	96
— van kleine kliffen.	113
— van stekende palm.	136
Baar-moeders uithangen.	225
Baden.	355. 373. 541. 576. 586
Balsemen der lighamen.	17
Barens nood bevorderen.	64. 217
Been, dat ontblood is, met wat poeder te dekken.	78. 80
Berberissen te confyten.	118
— maken een frisse mond.	118
Besemen te maken.	53. 136
Besmettingen, hulp.	66
Beten der fenynige dieren.	49
Bier van verscheide kruiden.	232
— dat haast dronken maakt.	412
Blanketsel.	91. 359. 462. 548
Blaren trekken.	192. 262. 266. 331. 332. 344. 484. 492. 494. 502
544. 580.	
	Blaas.

A A N W Y S E R.

Blaas-pyn.	1 196
Blauw-verwen.	374
— schryven.	227
Bleinen, soekt blaren.	
Bloedig tand-vleis te suiveren.	21. 46. 77. 80. 125. 143. 231. 253 259. 353. 357. 376. 451. 510. 544. 581. 605. 611.
Bloed pillen.	32. 201. 328. 401
— spuwen.	36. 66. 76. 130. 139. 140. 159. 201. 386. 406. 546 560. 611.
— geronnen om uit te losen.	185. 186. 318. 401. 424. 425. 562
— uit de baar-moeder te losen.	57
— braken te stillen	225. 581
— stemfels.	46. 76. 125. 141. 173. 213. 225. 249. 407. 466. 581
— verkoelingen.	196. 219. 339
Borst-middelen, siet Long-middelen.	
Bos-kruid van Hennip kolen.	153
Boter, geel verwen.	145
Braken te stillen.	15. 17. 64. 212. 369. 398
— verwekken.	93. 99. 138. 219. 254. 294. 297. 344. 415. 453 544. 554. 564. 566. 580.
Branden, middel.	177. 414
Branden met Moxa.	85
Brandigheid.	113. 230. 309
Breuken te genesen.	139. 200. 225. 304. 306. 424. 427. 454. 562
Brood van aard noten.	140
— Castanien.	174
Bruine.	481
Buik-loop stoppen.	20. 46. 56. 105. 106. 119. 125. 141. 154. 155. 172 180. 210. 225. 249. 250. 273. 287. 291. 341. 343. 350. 357. 370 376. 385. 398. 406. 407. 427. 451. 462. 465. 470. 479. 484. 491 500. 506. 536. 581. 611. 615. 616.
Buik-pyn.	25. 40. 50. 54. 63. 64. 66. 67. 73. 77. 80. 148. 166. 185 208. 223. 232. 239. 290. 298. 332. 336. 347. 348. 366. 382. 392 398. 399. 429. 433. 438. 442. 444. 456. 484. 512. 540. 549. 576 601. 607.
Buik-wee, siet Buik-pyn.	
Buik week maken, siet afgang maken.	
Byen kruid.	158. 159. 281. 392
— steken.	392
Byslapen verwekken.	89. 528
Castanie brood.	174
Citroen olie te maken.	57
Colyk, siet buik-pyn.	
Darmen, uithangen.	21. 49. 77. 225. 351
Darm-pyn, siet Buik pyn.	
Dauw-worm.	297. 533
Dempige paarden.	32
— schapen.	32

Diagry.

A A N W Y S E R.

196	<i>Diagrydium</i> te maken.	229
374	Distel-notens gebruik.	165
127	Dolle honds beet.	512
	Dooide vrugt afdryven.	207, 217, 232
1.353	Dorft, verlaan.	23, 296, 477, 496, 510
	Droffel-pis	45, 96, 207, 365
18.481	Duiven voedsel.	75
16.546	Dyken van wiert te maken.	37, 276
	Eijer koecken van bernagie.	129
25.562	_____ van Teskens kruid.	142
57	_____ kost.	212
5.581	<i>Elaterium</i> te maken.	220
66.581	Engborstigheid. 42, 66, 77, 130, 320, 324, 432, 458, 522, 523, 533	566, 576, 595.
19.339	Etens lust verwekken.	77, 84, 467, 550
	Etter-borft.	121, 533, 595, 603
153	_____ ſpuwen.	130, 533, 595
145	Exter-oogen.	43, 494
59.398	<i>Facula bryonia</i> te maken.	138
15.453	Fenyns tegengift.	68
	Fiftels, ſiet Fontenellen.	
7.474	Flauwten.	364, 392
85	Flerecyn.	186, 189
50.509	Fluimen, los maken.	66, 67
54.562	Fontenellen.	282, 297, 314
140	Frontenacq gelyke wyn maken.	364
174	Gaas-dock te wafſchen.	76
481	Gal, vloeybaar te maken.	14, 55
155.172	Gal, die te dik is.	14, 54, 255
57.370	Gal-ziekten.	14, 23
24.491	Geel-ſugt. 32, 73, 87, 99, 115, 153, 159, 184, 189, 190, 207, 217	243, 257, 277, 282, 298, 306, 365, 373, 430, 432, 509, 620.
166.185	Geel verwen.	119, 145, 167, 271, 374.
122.352	Geheugnis ſterken.	364
549.175	Geronne bloed loffen.	139
	Gefcheurtheid, ſiet breuken.	
	Gefwellen, heete. 27, 47, 49, 76, 113, 290, 309, 339, 351, 353, 356	496, 519, 554.
110.392	_____ te verdryven. 27, 43, 47, 64, 114, 148, 156, 189, 193, 244	316, 348, 350, 373, 391, 399, 438, 444, 448, 462, 491, 496, 519
392		522, 541, 545, 551, 569, 602.
89.528	_____ vermurwen. 43, 50, 69, 71, 75, 76, 92, 103, 114, 135	138, 148, 153, 177, 189, 193, 203, 244, 261, 269, 314, 348, 350
174		359, 366, 373, 382, 387, 391, 415, 446, 448, 462, 496, 540, 545
57		551, 552, 569, 592, 602.
225.351	_____ veretteren. 43, 50, 68, 71, 100, 366, 371, 387, 391, 415	446, 540, 545, 552, 569.

A A N W Y S E R.

_____ pyn verfoeten.	50, 64, 117, 148, 258, 259, 309, 316, 359
_____ 303, 382, 519, 554, 592, 602.	
Gigt.	112, 168
Glasen-smout.	338
Glas waar van gemaakt werd.	103, 260, 265, 338
Gorgel-waters in keel-geswellen.	169, 183, 229, 322, 339, 357, 404
_____ 438, 481, 496, 549, 551, 564, 561.	
Graten, uit te trekken.	58, 77
Graveel 47, 55, 81, 96, 105, 112, 122, 154, 155, 180, 194, 232, 252	
_____ 272, 281, 306, 318, 350, 365, 368, 398, 418, 420, 430, 459, 460	
_____ 462, 466, 483, 502, 611.	
Groen, verwen.	353
Gyl goet te maken.	54
Hair, uit te doen vallen.	26, 201, 297
_____ te doen krullen.	99
_____ worm.	297, 300, 533
Handen, sagt te doen werden.	57
Hand-schoen-makers, gebruiken Amandel olie.	57
Hardigheden vermurwen.	131
Hard-lyvige.	14, 16, 131
Harthoorigheid.	508
Hart-sterking.	145, 392
Hartvang.	392
Heesheid.	50, 288, 382, 444, 496, 601, 607
Heet vuur te verdryven.	17, 40, 43, 448
Hennep, de Vogels dienstig.	153
Hennep-koeken voor koeyen die de loop hebben.	153
Hert-kloppen.	114, 507
_____ sterken.	157, 271, 506
Heup-gigt.	93
Hoeden, swart verwen.	47
Hik.	231, 396
Hoeft. 42, 50, 66, 67, 232, 288, 289, 320, 324, 366, 382, 432, 444	
_____ 458, 496, 533, 576, 595, 607.	
Hout om te draeyen.	47
Hoofd-qualen. 121, 171, 347, 348, 364, 379, 396, 441, 480, 491	
_____ 506, 519, 554.	
_____ wonden genesen.	157, 392, 512
_____ swymel, 171, 231, 347, 364, 389, 392, 396, 507, 516, 546, 578	
Huig, ligten.	564
Huiften met riet te dekken.	92
Hygen na den adem.	66
Iasmyn olie te maken.	57
Ieukte, siet schurft te verdryven.	
Iigt.	112, 186, 438, 473, 475, 480
Ingewanden, verstopte, siet lever en milts verstoppingen.	
Kak-hielen.	496
Kappers van Gouds-bloemen.	146
_____ Huis-	

A A N W Y S E R.

— Huis-look.	543
— Vlier.	519
Kastanie brood.	174
Kartoen, rood te verwen.	59, 509
Keel, geswollen, ontfteken. 73, 80, 169, 138, 223, 229, 259, 261	
271, 290, 320, 321, 322, 404, 406, 438, 481, 486, 496, 510, 519	
533, 540, 541, 549, 551, 564, 601.	
Kinderen eerst geboren, flauw zyndemiddel.	177
Kinder-pokjes.	74, 261, 350, 417
Klieren, harde te verdwynen.	87, 314
Kneufingen.	318
Knobbels aan den hals te verdryven.	87
Koeyen, haar voedsel.	75, 107
Kolyk, fiet buik-pyn.	
Koöl bedekt lichtelyk in de maag.	134
Koorfen. 14, 25, 32, 43, 73, 160, 175, 186, 196, 255, 282, 348, 350.	
351, 373, 389, 399, 424, 425, 445, 453, 458, 477, 484, 519, 537, 338	
554, 598.	
Köper, schoonmaken.	123
Kort ademigheid.	130
Koude pis.	32
Kout-vuur, te verdryven.	17, 43
Kraam-vloed, overvloed te stoppen.	201, 427
Kraam-vloed af te dryven. 77, 85, 217, 355, 387, 388, 424, 549	
Kramp.	347, 507
Krawagie fiet schurft.	
Krop-sweeren.	192, 262, 302, 454, 539
Kruid, dat men om syn wel-riekendheid in kamers bewaart.	98, 130
Kruid-mutsjes.	122
Laken te kaarden.	237
— rood te verwen.	509
— swart te verwen.	47, 331
— te wassen en te suiveren.	522
Lamme leden. 105, 298, 347, 364, 373, 433, 438, 480, 507, 516	
Leden, pynelyke.	105
Lemmet in de lamp.	333
Lenden sterken der kinderen.	98
Letters van amandelen te maken.	56
Lever, veritopte. 32, 42, 54, 172, 176, 184, 186, 187, 189, 190, 239.	
243, 246, 252, 255, 264, 277, 281, 282, 290, 298, 302, 356, 365.	
373, 386, 430, 432, 459, 466, 473, 536, 537, 559, 567, 490, 598	
Linnen rood verwen.	509
Long-middelen. 26, 50, 66, 67, 91, 121, 134, 154, 217, 230, 234.	
248, 253, 255, 261, 263, 267, 288, 289, 298, 320, 324, 373, 382.	
386, 407, 418, 425, 438, 445, 448, 458, 459, 485, 496, 533, 537, 576.	
595, 601, 607.	
Loopen vlooden te stoppen, fiet buik-vloed, stonde vloed, wi-	
te vloed.	

A A N W Y S E R.

Loomigheid.	43
Los-lyvigheid veroorſaken.	21, 103, 128, 170
Luifen dooden,	297, 300, 564, 566
Lyn-olie, gebruik.	366
Maagen die ſlymig ſyn, ſiet ſlymige imagen.	
Maag, hitſig.	23, 117
— pyn.	348
— verſterken.	54, 114, 169, 171, 355, 373
— wyn.	228, 398
Maand-vloed te verwekken, ſiet ſtonden te verwekken.	
Maand-vloed te ſtoppen, ſiet ſtonden te ſtoppen.	
Macarons te maken.	56, 442
Manden van berken.	123
Marmelade die laxceert.	228
Marſeſein te maken.	56, 268, 400, 442.
Mafelen.	73, 350, 538
Matraſſen te maken.	292
Matten.	333
Melk te doen runnen.	89, 161, 262, 279
— der borſten van runnen te bevryden.	396
— bevorderen.	63, 67, 159, 432, 448, 459, 466, 562
— van ſyn hair te ſuiveren.	70
Milt verſtopte	32, 42, 172, 176, 184, 186, 187, 189, 195, 239, 356, 373
	386, 430, 432, 459, 466, 473, 538, 537, 559, 567, 598.
Milt-zugt.	99, 172, 176, 184, 186, 187, 189, 195, 239, 243, 246, 252.
	255, 264, 277, 281, 282, 290, 303, 430, 432, 466, 559, 590.
Moeder kruiden.	121, 217, 231, 392, 507
Mond, ſtinkende, te ſuiveren.	46, 77
— bloedende, te ſuiveren.	46
— ſpoelſels.	169, 321
Moſtert van kool-zaad.	135
Motten.	412
Motten-kruids gebruik.	126
Muiſen van het vlees te houden.	137
Nageboorten afdryven.	43, 77, 217, 353, 355, 388, 485, 513, 535, 549.
Na-ween, voort te komen.	57, 73
— te ſtillen.	348
Neus-bloeden te ſtoppen.	76, 125, 249, 401, 407, 445, 441, 515
Neus-ſlym uit te halen.	120, 122, 192, 324, 364, 379, 522, 566
Nieren, ontſteking.	32
— pyn.	382
Nier-qualen.	36, 51, 55, 56, 57, 112, 122, 209, 263, 281, 298, 365, 568
— ſlym-aſſetten.	365
Nies-poeder.	122, 300, 551, 566
Noten confyten.	331
— te bewaren.	331
Oli van koolzaad.	134, 135
— baſtert	

AANWYSE

—	bastert saffraan	167
—	noten.	332
—	rapen.	414
	Onstegingen, siet geswellen, heete.	
	Ontstekingen der ingewanden.	484
	Onvruchtbaarheid.	388
	Oog-ontstekingen. 117, 142, 229, 257, 290, 266, 383, 478, 479, 485	
	506 592.	
—	Schillen.	190, 268
—	vlekken.	190
—	vliessen verdryven.	87
	Oogen, blauwe.	533, 548
	Oogen haar duisterheid te benemen.	176
	Oogens schadelyckheid van bovist.	213
	Oorpyl.	508
	Openend middel.	26, 32, 136, 267, 355 374
	Opgestopte pis.	39
	Oprupsingen maken.	166, 523, 546, 576
	Opstygingen.	104, 177, 519, 586
	Orangie olie te maken.	57
	Ossen en Koeijen sterven van riet te eten.	92
	Paarden voedsel.	75, 107
	Papier van berken.	122
	Pees-steken.	415, 507
	Peessen styve en verkrompen.	475 407
	Pennen van riet.	92
	Pest, hulp. 66, 145, 217, 282, 305, 336, 438, 456, 505, 512, 516.	
	433, 537, 598.	
	Pip, der hoenders.	43
	Pis dryven en afleiten. 39, 43, 59, 73, 80, 84, 93, 138, 144, 147,	
	148, 158, 159, 161, 162, 163, 185, 189, 194, 198, 231, 232, 251, 252,	
	263, 271, 281, 290, 304, 309, 318, 320, 332, 338, 347, 348, 355,	
	365, 368, 373, 382, 399, 417, 418, 425, 430, 437, 448, 449, 459,	
	462, 464, 467, 468, 475, 485, 498, 509, 518, 522, 530, 531, 543,	
	546, 549, 559, 562, 567, 576, 586, 598, 604, 611, 620.	
—	opgestopt.	39, 365, 401
—	moeyelyk.	54
—	droppel-pis.	54
—	snydende.	56
—	brandende	56, 196, 382, 477
	pleuris, siet syde-pyn.	
	Pokken.	143, 344, 350, 519 538
	Proppen tot klakke-bussen der kinderen	47
	Pruiken, waar mede vet gemaakt werden.	57
	Pylaar vercierfels.	131
	Pylen van riet.	92
	Pyn stillen innerlyken uiterlyk.	217, 230, 262, 444, 475, 554
	Pynelyke deelen te branden.	85

A A N W Y S E R.

Pyp-sweeren.	131, 533
Quaadaardige ziekten.	364, 553
Quaad-seer.	533, 537, 538, 598
Quee-vleis dat laxceert.	228
— sap, een jaar lang te bewaren.	229
— korrels gebruik.	229
Quylen, bevorderen.	63, 486, 548, 564, 566
Roeden van berke rys.	123
Rooode loop.	36, 50, 59, 201, 207, 273, 406, 427, 601
Rooode verf het kattoen te geven.	59
Rooode vloed te stoppen.	20, 36, 105, 578
— buik vloed te stoppen.	59, 105, 559, 578
Rood te schryven.	127
Roos.	309, 519, 540, 542, 592,
Ruifingen 't oor.	508
Saad-loop te stoppen.	56, 60, 105, 125, 201, 336, 339, 368, 401, 470
Salade van kool.	134
Scheede der lyfmoeder het uithangen te beletten.	201, 225
Scherpigheid versagten.	50
Scheurbuik. 43, 84, 115, 134, 141, 186, 198, 217, 251, 253, 277	
373, 417, 418, 420, 422, 427, 467, 473, 477, 498, 544, 550, 559,	
590, 610.	
Scheurbuikig tand-vleis.	47, 198
Schurfde hoofden:	201, 300, 533, 566
— nagels.	192
Schurft te verdryven.	172, 277, 324, 343, 372, 373, 390, 533, 562
564, 566, 567.	
Scorpioen oliete maken.	57
Seere hoofden.	366
Seere hoofden tefuiveren.	99, 262,
Senuw-ziekten.	189, 318, 336, 348, 379, 415, 441, 507, 551, 576, 586
Silver, schoon maken.	123
Slaap bevorderen.	217, 230, 309, 316, 339, 386, 444
Slaap-ziekten middelen.	347, 364, 369, 392, 438, 475, 516, 546
551.	
Slym-ziekten van alderlei soort.	14, 24, 40, 43, 54, 63, 66, 77, 84
87, 91, 93, 99, 115, 138, 141, 147, 171, 176, 177, 180, 208, 210,	
217, 231, 234, 248, 251, 267, 477, 282, 320, 322, 336, 355, 373	
396, 417, 418, 423, 425, 432, 438, 458, 467, 473, 485, 486, 491	
498, 507, 512, 523, 530, 531, 544, 546, 548, 550, 554, 559, 564	
566, 568, 576.	
Slymgezwollen.	223
Snot te lossen.	87, 121, 379
Soda, wat.	338
Spenen, zoekt ambeyen.	
Splinters uit te trekken.	43, 58, 63, 68, 77, 203, 262, 371, 438, 449
Sproeten verdryven.	99, 161, 344, 372, 415, 492, 548, 572
Sprouw.	51, 477, 484, 607
	Steen

A A N W Y S E R.

Steen.	47, 530
Steken van fenynige dieren.	43, 57, 392
Stem, goed maken.	43
Stonden te stoppen.	20, 46, 56, 76, 105, 115, 125, 140, 160, 166 173, 201, 210, 212, 250, 273, 357, 370, 376, 385, 386, 398, 406 407, 427, 429, 451, 470, 491, 500, 506, 581.
Stonden te verwekken.	43, 54, 59, 63, 73, 77, 80, 85, 99, 115, 121 140, 144, 148, 159, 166, 176, 177, 186, 207, 212, 217, 223, 225 231, 232, 252, 255, 282, 318, 320, 328, 336, 347, 348, 355, 373 379, 388, 390, 417, 418, 424, 425, 438, 448, 458, 459, 464, 466 485, 498, 507, 509, 513, 516, 522, 523, 530, 531, 535, 537, 546 549, 562, 567, 568, 576, 586, 598.
Stuipen.	153, 444, 512, 516
Suigers afdryven, siet nageboorte afdryven.	
Suur-kool.	134
Suur temperen.	17, 338
Swart te verwen.	331, 387
— fugt, te verdryven.	173
Swavel-stokken van Hennep.	153
Sweeren te suiveren.	36, 43, 58, 73, 77, 80, 99, 125, 169, 191, 258 314, 322, 324, 355, 357, 376, 387, 451, 465, 508, 510, 549, 581
— geneien.	36, 110, 169
— open te houden.	519
— ripen.	63
Sweeringen in de darmen.	16
Sweet-bad.	148, 149
Sweet verwekken.	17, 66, 80, 87, 144, 146, 149, 160, 186, 277, 336 348, 351, 438, 458, 512, 518, 519, 522, 533, 537, 598.
Syde-pyn.	112, 153, 159, 160, 366, 445, 496, 512, 533, 586, 598
Syde-wee, siet syde pyn.	
Tabak van verscheide kruiden.	121, 379
Tanden te suiveren.	125, 169, 321
— schuuren.	383, 542, 567
Tand-pyn te verdryven.	43, 58, 63, 177, 297, 316, 433, 438, 480 486, 507, 530, 540, 548, 564, 566.
Tand-vleis, bloedig te suiveren, siet bloedig tand-vleis te suiveren.	
Tanden in de molens te maken.	210
Tegen-gift.	305, 332, 336, 348, 355, 438, 533, 537,
Tepelste geneien.	110, 342, 478.
Tering.	106, 140, 366, 386, 502
Tinctuur van koral.	119
Tin scheuren.	509
Toortsen van berke.	122
Trekkingen.	347, 507
Vallende ziekte.	364, 441, 491, 503, 512, 516, 578
Veegers van riet.	92
Venus qualen.	253, 336, 533
Vergift van <i>Napellus</i> .	413

A A N W Y S E R.

Verkouthed.	496
Vernis.	336. 366
Verrottingen der ledematen te steuten.	40
Verstervingen te steuten.	43, 331, 438, 464, 540, 551, 566, 569
Verstoptheden openen.	136, 160, 172, 176.
Visschen dronken te maken.	77
Uytgesonken aarsdarm.	21, 49, 58, 77, 87
———— scheede, lyfmoeder.	77
Voedsel voor paarden en koeyen.	75, 383, 435, 462, 463, 562, 585
———— duiven.	75, 258, 291, 463, 604
———— verkens.	161, 166, 274, 292
———— papégayen.	168, 291
———— der spreuwen.	195, 291
———— sommiger visschen.	195
———— hoenders.	258, 291
———— lyfters, sneppen.	436
———— kanari-vogels.	460
Vogeltjes kruid.	49
Volders kaarden.	337
Vrouwe vloed te stoppen, siet stonden te stoppen.	
Vrouwe vloed verwekken, siet stonden verwekken.	
Vrugt, die dood is, siet nageboorte afdryven.	
Vrugtbaarheid verwekken.	528
Vryfter-ziekten.	115, 373, 389, 438
Vuurigheid in 't aangefigt.	508
Vygwerten aan den aars.	192
Vyt, uit te trekken.	43, 305
Walgen te stillen.	17, 212, 396
Wand-luisen verdryven.	327
Water uit berke boom.	122
Water dryven, siet pisdryven.	
———— maken, die moeyelijk is siet pisdryven.	
———— Sugt.	32, 42, 87, 93, 115, 176, 186, 189, 244, 252, 281, 282, 324, 373, 388, 438, 462, 509, 519, 522, 554, 569, 586.
Wikkel-stok, om minen t'ontdekken.	107
Wind-geswellen.	223
Winden te lossen.	40, 43, 54, 63, 66, 67, 148, 149, 166, 177, 208, 223, 232, 267, 320, 347, 348, 355, 379, 392, 396, 425, 432, 433, 438, 464, 523, 546, 549, 576.
Winterhanden.	496
Witte-vloed stoppen.	20, 36, 105, 173, 201, 263, 304, 336, 368, 370, 385, 398, 401, 407, 485, 548, 567.
Wonden te suiveren.	36, 169, 176, 465, 556
———— genesen.	36, 91, 110, 111, 156, 169, 191, 200, 318, 401, 548, 556, 572, 586.
Wond middelen.	121, 139, 140, 210, 212, 255, 273, 404, 427, 431, 465, 481, 486, 487, 496, 509, 521, 556, 565, 568, 602, 603, 605, 611
Wond-bloeden te stoppen.	125, 451, 466, 581.
Wor-	

A A N W Y S E R.

Wormen uit d'aarde te doen komen.	332
— vals te toonen.	565
Wormen te dooden. 15, 16, 17, 40, 42, 68, 80, 153, 158, 160, 176, 186, 212, 220, 248, 282, 318, 350, 371, 390, 453, 568,	
Wratten, verdryven. 151, 191, 192, 203, 247, 255, 262, 344,	494
Wyn, rood te maken.	52, 59, 357, 446
— flessen van kawoerden.	222
— als frontenacq maken.	364
— als malvesei maken.	535
Yvoor, schoon maken.	84

Lyst der Medicinale Boeken, die by Jan ten Hoorn gedrukt en te bekomen zyn.

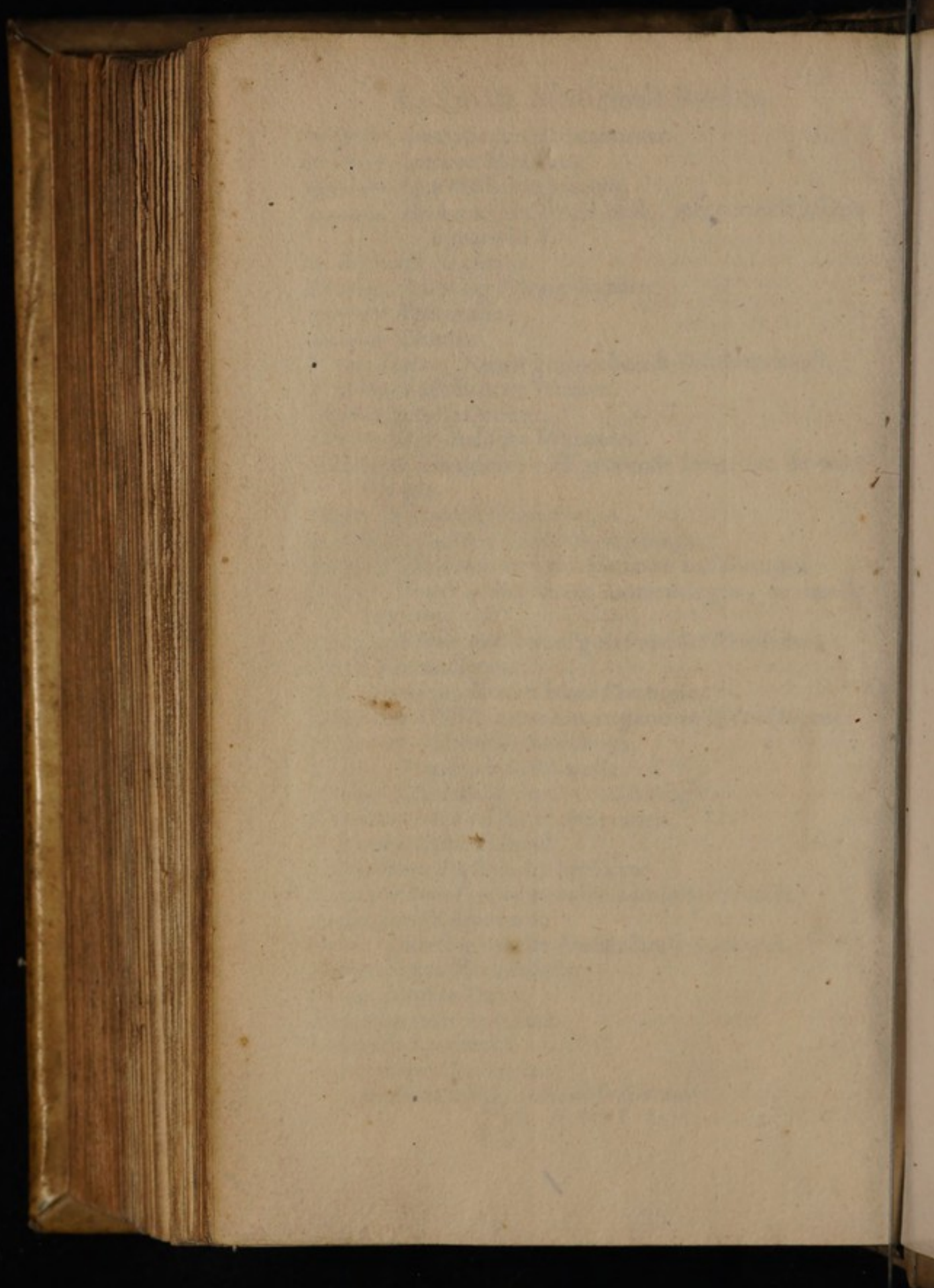
- R** Eenatus des Cartes, Philosophische Werken, 4 vol. in 4.
- Cornelis Bontekoe, Philosophische en Medicinale Werken, 2 vol. in 4.
- Heydentryk Ovorkamp, Medicinale, Chirurgicale en Philosophische Werken, 2 voll. in 4.
- C. van Soolingens Chirurgicale Werken.
- S. Blankaart Nieuwe Hervormde Anatomie, Duits, dese derden Druk veel vermeerdert, en alle met nieuwe platen verrykt.
- Item Latyn.
- Cartesiaansche Academie of Instituten der Medicynen.
- Nieuw-lichtende praetijk der Medicynen en Chymie.
- Kunst-kamer der Chirurgie.
- Podagra en Jicht.
- Fermentatie en Scheurbuyk.
- Verhandeling van de Pokken, en der selver geneefing.
- Kinder-siekten.
- Van de Rupfen, Wormen, Maden, en vliegende Dierkens.
- Collectanea of Hollands Jaar-Register van allerley observatien. — Ope-

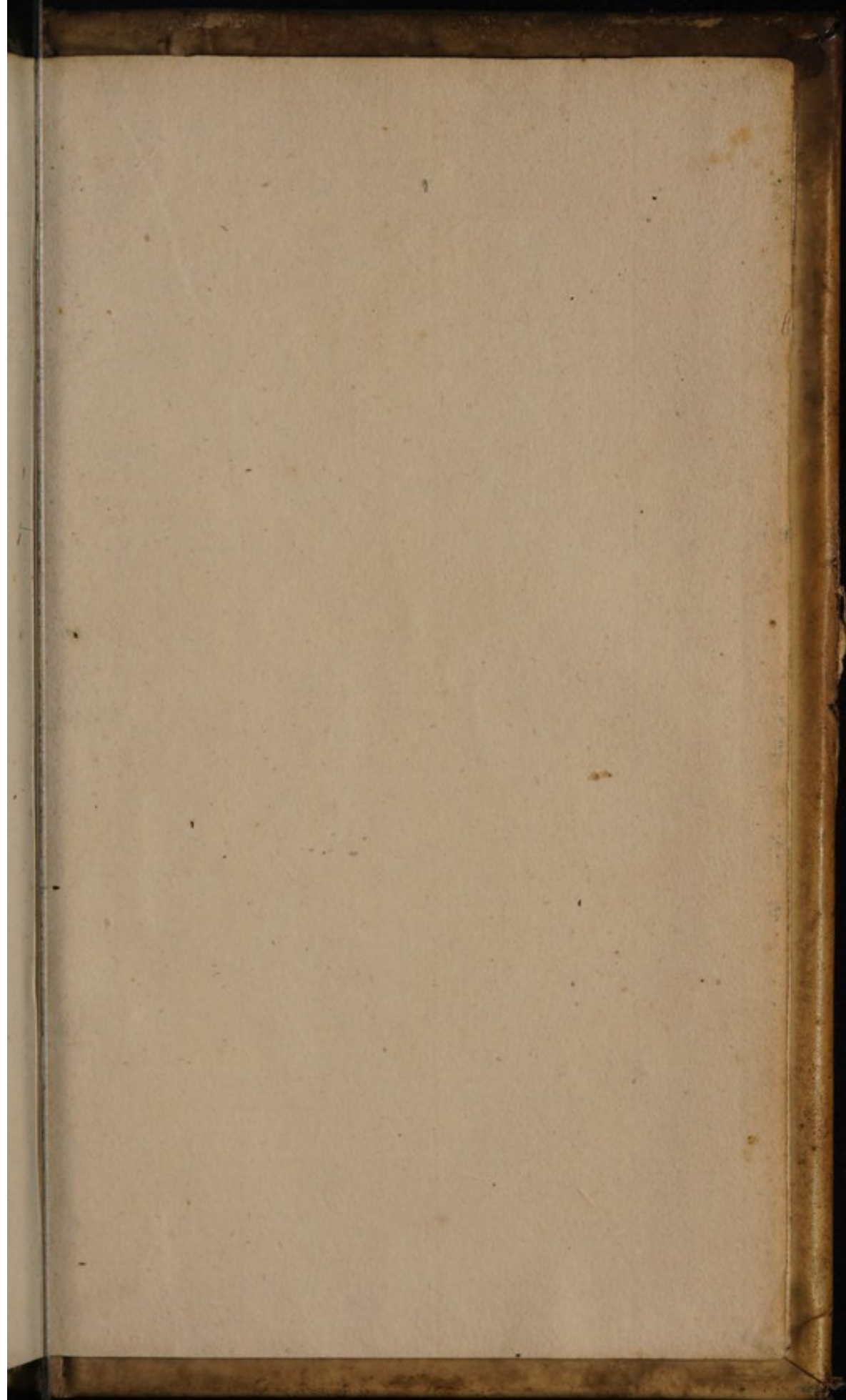
Lyste der Medicinale Boeken.

- Operatie der Medicamenten.
- Lexicon Medicum.
- Idea Medicinæ praxeos.
- *Herbarius* ofte Kruid-boek, met curieuse kopere figuren in 8.
- R. de Graaf's* Anatomie.
- Le Mort*, Licht der Natuur-kunden.
- Pharmacia.
- Chimia.
- P. van Keulen*, Nieuw geapprobeerde Disteleer-konst.
- P. Berbette* Medicinale Werken.
- Het Medicinale Collegie.
- Oost en West-Indische Warande.
- Theatrum Chemicum, of geopende Deure tot de ware Chimie.
- Digby* Theatrum Simpateticum.
- B. de Bout*, nieuwe Examen der Chirurgie.
- S. van Rusting*, nieuwe Veld-Medicine en Chirurgie.
- J. van Hervelt*, Medicinale aanmerkingen, en van de Pokken.
- De Spaanse Pok meester, of genesinge der selve siekte.
- Paryse Verbandhuys.
- Joh. Verbrugge*, Zee en Land-Chirurgie.
- Guillemeau* CXIII. gebreken, en genesingen der Oogen.
- N. Lemery*, Chimiste Stookhuys.
- Lenciot*, Brandende Salamander.
- T. Freni* XII. handgreepen der Chirurgie.
- S. van der Wiel*, seldsamen observatien.
- J. Horns*, Ontleed-konst.
- E. Daalmans* Praëtyk der Medicyne.
- D. vander Sterre*, Genees en Heel-konstige Praëtyk.
- Amsterdamse Apothek.
- Halma* verklaring over de Amsterdamse Apothek.
- Pharmacopœa Harlemensis.
- Idem in Duyts.
- De Leeuwarder Apothek.
- Londense Apothek.
- Pharmacopœa Batteania.
- En voorts andere Medieyn-boeken meer.

F I N I S.

opere
ware
van de
gen

o.g

